

A. 1506-1

2019

VÝVOJ A DNEŠNÍ SOUSTAVA ŠKOLSTVÍ

izgbs

Knihovna Závorská
Královské náměstí 1020

ŠKOLA VŠEVĚDNÁ

SVAZEK 22

REDAKCI UNIV. PROF. DR. OT. KÁDNERA

ODBOR: PEDAGOGICKÝ

REDAKTOR: UNIV. PROF. DR. KÁDNER

a 1506-1
DR. OTAKAR KÁDNER

VÝVOJ A DNEŠNÍ

SOUSTAVA ŠKOLSTVÍ

DÍL PRVNÍ

~~Knihovna Zakovská
státní knihovna, Praha~~

VYTISKLA STŘEDOČESKÁ KNIHTISKÁRNA V PRAZE

SFINX BOHUMIL JANDA V PRAZE 1929

Svým dcerám

Květě a Máně

věnuje autor

~~Knihovna zářivková~~
~~stá. průmyslová v Praze~~

UNIV. PROF. Dr. OTAKAR KÁDNER

PŘEDMLUVA

Vyložil jsem již svým místem v Dějinách pedagogiky, že zrušení řádu jezuitského v letech sedmdesátých XVIII. století mělo v dějinách evropského školství význam epochální, ježto tak zrušeno zároveň poslední školství ošenářodní a mezinárodní a ježto odtud školy ve všech zemích počínají se čím dále tím patrněji vyvíjeti svým vlastním životem národním. Z téže příčiny nutno vyličení vývoje školy evropské od konce století osmnáctého oddělití od rozboru teorií pedagogických a věnovati mu, jak jsem rovněž již dříve ukázal, spis zvláštní, jenž ovšem s dějinami teorií pedagogických tvoří organický celek.

Pověděl jsem dále v předmluvě I. dílu svých Základů obecné pedagogiky, které důvody mne pohnuly k tomu, abych vyličení vývoje a dnešního stavu školství zatím odložil a publikoval dříve řečené Základy. A tak teprve po jejich skončení vracím se k prostřednímu členu své vědecké trilogie a plním svůj starý slib; zatím totiž vzal jsem na sebe další pracovní úkol — předběžnou přípravu pedagogické encyklopedie — a již proto bylo by záhodno aspoň z části probrati dříve vývoj školství u nás a v cizině.

Ve své práci míním se omeziti na školství všech států evropských a mimo Evropu probrati pouze Spojené státy severoamerické a Japonsko; ostatní země a státy buď totiž mají všechny instituce kulturní a zvláště školství na stupni nízkém a nevyvinutém nebo nemají pro nás v té příčině bezprostřední důležitosti, ježto jejich školství jest pravidelně dosud jen napodobením, ne-li odleskem školství vyspělejších států jiných.

Mám v úmyslu rozdělití svůj spis do čtyř svazků, a to tak, že svazek první po stručném přehledu

vývoje školství až do konce století osmnáctého (přehledu nutného zvláště pro ty, kdo nečetli dřívějších Dějin pedagogiky) vylicí vývoj školy v bývalé říši rakousko-uherské až do války světové; stav školství v dnešním Československu, Rakousku a Maďarsku, dále vývoj a stav školy německé, francouzské a švýcarské mínim učinili obsahem svazku druhého, kdežto třetí svazek by podal poučení o všech ostatních státech evropských; konečně ve svazku čtvrtém by byly obsaženy Spojené státy severoamerické s Japonskem, dále všeobecný přehled dnešní organizace školství podle předchozího ličení, nové doplňky a podrobné rejstříky k celému spisu.

Ve svém ličení sleduji účel především ryze informační. Je pravda, že školství téměř všude je na ten čas v krizi a přerodu, leckde již také v patrné reakci¹ a že horliví jeho reformátoři právě do ciziny rádi se utíkávají pro poučení a posilu svých opravných návrhů. Ale nehledíc k tomu, že vlastní poznání škol cizích bývá i u nejhrolivějších reformátorů přece jen kusé i liché,² právě hlubší studium vývoje cizího školství vede každého nepředpojatého na konec k závěru, že přenášeti k nám beze změn podstatných cizí instituce osvětové a školské lze vskutku jen v nejrůdnějších případech, neboť každý národ má (nebo snad spíše: má mít) školství takové, jaké vyhovuje jen jeho kulturním, sociálním a hospodářským poměrům. Dobře to po-

¹ Srv. na př. slova Rob. Dottrense v článku Aux instituteurs v časopise L'Éducateur LXIII. 1927, 305: L'enseignement officiel, en de nombreux pays se trouve actuellement en pleine crise. A la vague d'enthousiasme qui déferla partout au lendemain de la guerre en faveur de la réforme scolaire, une période trouble a succédé.

² Srv. výrok F. Grundera (Landerziehungsheime und freie Schulgemeinden, 1916, Vorwort): „Programme und kurze Besuche trügen zu oft. Manche Schule wird so zu einem Ideale gemacht, das bei näherer gewissenhafter Prüfung zu nichts zerrinnt.“

věděl Američan Hughes³ slovy, která, bohužel jak se zdá, právě u nás zapadla bez ozvěny: „Doufám, že jsem tu ukázal, že byť mnoho bylo se nám učiti, smíme jen málo z cizího školství prostě přejímati. Sami svou vlastní spásu si musíme připravit. Odhodlati se na vlastní nohou stát“. Tedy studovati důkladně školu cizí, napodobiti v e s v é m d u c h u osvědčené a dobré jeho stránky, ale ne otrocky doporučeti jejich přejímání — to jest také po mém skromném mínění jediná správná.

V Praze dne 1. ledna 1929.

Prof. Václav Křížek

³ Demokratický ideál ve výchově (přel. L. Živný), 1918, 5.

Ú V O D

Organisace školství, jež je předmětem tohoto spisu, byla vždy a zůstane vždy praktickým, či chceme-li, živoucím doplňkem a protějškem pedagogické teorie. Jestliže tato uvažuje in abstracto o jednotlivých problémech výchovných, tedy o předmětě, rozsahu i moci výchovy, o jejích cestách či prostředcích, speciálních úkolech atd., organisace školství vskutku v praxi provádí a vtěluje tyto teoretické úvahy; výklad o ní jest tedy zároveň výkladem o tom, jakým způsobem, kde, kdy a jak se ve skutečnosti výchova u jednotlivých národů v různých dobách prováděla a provádí. Souvislost pedagogické teorie s organisací výchovy byla vždy těsná a bylo by dojistá ideálem, aby souhlas obou byl co nejdokonalejší, tak tedy, aby vnější i vnitřní úprava školy ve všem se co možná řídila oněmi teoretickými úvahami či zkrátka, aby se praxe výchovná věrně shodovala s teorií. Ve skutečnosti není tomu tak a ani snad nemůže tomu býti tak; pravidelně zajisté je úprava školy něčím stálým, ztrnulým, utkvělým, konservativním, kdežto teorie měnívá se rychle, náhle, často přímo revolučně.

Proto je docela přirozeno, že organisace školy v každé době se opožďuje za teoretickými úvahami a ovšem i za současnými požadavky kulturními vůbec; kdo chce, aby proudu nových ideí byla rázem aspoň přizpůsobena organisace za nimi pokulhávající, bývá proto již považován za novotáře, dokonce pak na ty, kdo školu chtěli postavit na docela nový základ, jako Tolstoj nebo Berthold Otto, hledí se jako na revolucionáře, anarchisty, snílky a pod., a to ještě tenkrát, kdy aspoň hlavní jejich myšlenky reformou v praxi byly již provedeny.

Sám název organizace školy ukazuje, že vzdělání školní obstarává se dnes v státech kulturních řadou institucí sice rozlišených podle cíle a úkolu, nieméné však spolu těsně souvisících; školství každého státu jest vskutku více méně organismem nebo aspoň agregátem jednotlivých kategorií školských, mezi nimiž jsou zákonem neb aspoň zvykem stanoveny přechody a spojky. A tak jednotlivé stupně a druhy škol, jak se historicky vyvinuly, školy elementární, střední a vysoké s podružnou řadou ústavů odborných, jsou vskutku dnes stupňovitě seřaděny a na sobě závislé, třeba nelze upříti, že je v tomto systému na pohled zcela organickém přece jen dosud všude dosti nepřesností, dosti rozdílu místních, dosti vlivů národních a sociálních, které se uplatňují často na újmu přirozenosti a přehlednosti.

Analogie školské soustavy s organismem jde tak daleko, že i ve školství můžeme zcela zřetelně rozlišiti moment dynamický — historický vývoj — od statického — nynějšího skutečného stavu školy. Při tom dějiny školství nám ukazují, že vývoj děje se pravidelně postupným rozlišováním (diferenciací) kategorií již ustavených, a to podle poměrů i potřeb jednotlivých tříd občanstva tak, že nové potřeby kulturní a sociální zrodí také nové druhy škol, které se zpravidla s počátku svého vývoje oprou o školy dosavadní, resp. rozšíří jejich dosavadní úkoly i kompetenci a teprve po čase se z nich vyřadí jako samostatné útvary.⁴

Tak bylo vlastně gymnasium s počátku novověku jen přípravkou na universitu, od níž se záhy odloučilo; tak byly reálky původně školami odbornými, z nichž se vyřadily, přibравše do své osnovy předměty všeobecně vzdělávací, aby se tak postavily nakonec jako rovnocenný protějšek po bok gymnasií; z reálek se někde vyřadila gymnasia reálná, rozšiřivše osnovu reálek o před-

měty dosud vyhrazené jen gymnasiím; obecné školy se rozšířily časem o samostatné útvary škol měšťanských i pomocných a různé kategorie škol podružných atd. Historicky nejdříve vyvinul se vlastně jen dualismus škol elementárních a vysokých, kdežto střed jejich plnil se jen poněmáhlu ústavy povahy prvotně jen přechodné a přípravné, takže nám dnes školství představuje souvislou a bohatě členěnou stupnici útvarů stále složitějších a vyšších.

Ale s tímto rozdělením vertikálním kříží se dělení druhé, rázu spíše horizontálního: vedle ústavů obecně vzdělávacích jsou všude, jak uvidíme, ústavy s úkoly speciálně vymezenými, ústavy určené pro přípravu určitých povolání, jimž proto říkáme školy odborné. Toto školství speciální připojuje se paralelně ke všem třem stupňům školské organizace; jsou zajisté ústavy odborné, jež ve skutečnosti jsou vlastně na úrovni školy obecné (na příklad zimní školy hospodářské), řada jiných se druží ke škole střední (na příklad obchodní akademie), jiné konečně plní úkoly speciálních škol vysokých (na příklad školy zvěrolékařské).

Nutno vůbec konstatovati, že mezi jednotlivými kategoriemi škol není hranic přesných, ani ve směru paralelním, ani postupném: jsou instituce, které jsou na rozhraní škol středních a vysokých, jsou jiné, které vzdělávají vlastně obecně i odborně (sem patří ve skutečnosti dosud reálky v mnohých zemích). Celkem jistě vývoj školství není ani zdaleka ještě ukončen, nýbrž stále se ještě vyvíjejí vzdělávací útvary nové a nové, třeba ovšem ne již tak rychle, jak tomu bylo při ústavech starších.

Jak jsem pověděl již v předmluvě, jde mi v tomto spise o vývoj školství v době nejnovější, kdy postupná i paralelní diferenciace školství v jednotlivých zemích je již zcela patrná. Ale než přikročím k rozboru školství v jednotlivých stá-

⁴ Základy obecné pedagogiky I. 354.

tech, podám přehledný obraz vývoje školství od dob nejstarších, aby na jeho základě mohl být posouzen stav dneška. Na konec míním připojit všeobecný přehled, získaný cestou induktivní z předchozích dat speciálních a doplněný nezbytnými fakty a daty historickými. Připomínám ihned, že v žádném jazyce není dnes díla, které by o organisaci školy jednalo tak, aby látka byla vyčerpána po stránce dynamické i statické dokonale a aby obraz vývoje i dnešního stavu školství byl úplný a přesný; pravidelně je rozsah spisů podobných omezen určitou dobou a určitou zemí (neb jich skupinou) a o ostatních partiích časových a místních zmiňuje se jen málo, docela mimochodem, tedy aspoň neúplně: organisace školství zkrátka čeká ještě na svého historika a systematika.

Přehled vývoje školy do konce století osmnáctého.

§ 2. ŠKOLSTVÍ V DOBÁCH NEJSTARŠÍCH.

Dějiny pedagogiky ukazují nám jasně a nepochybně, že na nejnižších stupních lidské kultury byla rodina jakožto jednotka společenského zřízení také jediným a výhradním místem vši výchovy dětské vůbec; i u člověka zajisté jako u zvířat od počátku ukládá výchovu dětí právě rodičům za povinnost sama pospolitost a společný prospěch celku.⁵ Při tom všechny úkoly této výchovy rodinné omezují se v zásadě na to, že se napodobením (imitací) přenášejí praktické obratnosti a skrovné teoretické poznatky s generace na generaci, a to tak, že otec, jak vidíme dosud u kmenů nevzdělaných, učí docela prakticky a názorně všemu, co třeba, své syny, kdežto matka pak své dcery; toliko jistým poznatkům a úkonům společenským a náboženským již na těchto primitivních stupních lidské kultury učí pravidelně zvláštní kasta lidí, které patřilo vůbec obstarávati úkony bohoslužebné, tedy čarodějové, šamani, kněží, jež tedy vedle jiných povolání jsou i prvními učiteli a pedagogy.

Teprve když lidstvo opustilo svůj prvotní život kočovný a počalo se v pevných sídlech družiti ve vyšší celky, místo výchovy rodinné, omezené rozsahem i obsahem, nastupuje vyučování hromadné, kolektivní, ve školách pod vedením učitelů. Počátky této instituce jeví se ostatně podle

⁵ Dějiny pedagogiky I.² 41 sl. Základy obecné pedagogiky I., 306 sl.

zpráv cestovatelů již na nejnižších stupních kultury: tak u Negrů mladíci, kteří chtějí jednou hrátí politický úkol v kmeni, osvojují si zvláštní výcvik řečnický; podobné školy výmluvnosti existují i v Polynesii, kdežto Aztekové mexičtí měli již také školy náboženské (církvní) a šlechtické (snad i pro dívky). Vedle těchto potřeb náboženských byly to zajisté, jak shledáváme již na příklad u starých Peršanů, Egyptanů, Řeků atd., především vojenské a válečné cviky mládeže, které si od počátku vyžadovaly pro sebe širšího místa výchovného, než jim mohla dáti sama rodina.

A tak vidíme zvláště v Řecku, že se budují zvláštní ústavy, zvané gymnasia a palaistry, určené výslovně pro tělesný výcvik mládeže jako příštích vojínů a že zvláště v Athénách stát pečl o vzdělání duševní dlouho ponechával ještě na vůli a péči rodičů, ale sám ji doplňoval institucí efebie jako tělesného a vojenského vzdělání, platného i závazného pro všechny svobodné občany.⁶ Ale záhy také vzrůstající vědění duševní, kterého již nestačil obsáhnouti sám otec, vynutilo si instituci učitelů jako zvláštního stavu, učícího ve školách. Existují již u Řeků nejen společné školy elementární pro čtení a psaní, nýbrž i zvláštní školy gramaticko-retorické a filosofické, přijaté a napodobené záhy také od Římanů a vydržované z části ještě ve středověku. Také ve školách římských učilo se s počátku jen čtení, psaní, počtům a memorovaly se posvátné zpěvy a zákony dvanácti desk,⁷ ale již od 2. století př. Kr. vznikají i v Římě vyšší školy gramatické a řečnické.⁸ Stejně máme dosvědčen dualismus škol elementárních a vyšších (náboženských) u starých Egyptanů a Indů,⁹ výchovu vojenskou a válečnou ve zvlášt-

ních internátech u Peršanů,¹⁰ školy gramatické u Chaldeů a Assyřů,¹¹ kdežto školství israelitské vyvíjí se poměrně pozdě až po návratu ze zajetí babylonského,¹² ale rozrostlo se záhy dokonce na tři stupně.

Je důležité, že význam školy jako instituce výchovné chápe se dobře již v dobách nejstarších a že je v neustálém vzestupu. Již Quintilianus dobře vyložil toho důvody a ukázal, v čem jsou nepochybné přednosti výchovy školní před rodinou.¹³ Přiznává sice, že výchova hromadná má svá nebezpečí mravní, ale ta se prý nemusí jevití vždycky a dostavuje se ostatně i v rodinách; připouští také, že doma lze výchovu mnohem lépe i snáze upravit podle osobitosti chovance, ač ani tato stránka není ve škole vyloučena úplně. Ale výchova školní má své rozhodné přednosti sociální, neboť děti ve školách záhy si navykají společenským formám a jistotě vystupování; ve škole kladou se dále i základy k pravému přátelství, jež často trvá až do pozdního stáří; ve škole je konečně i možno daleko více pěstovati ušlechtilou ctižádost a závodění žáků mezi sebou.

Přičteme-li k této chvále Quintilianově i okolnost didakticky neocenitelnou, že škola může látku učebnou probrati i nacvičiti mnohem všestranněji i rozmanitěji a při tom přece ekonomičtěji než rodina a že vůbec své vzdělání může podati systematicky a promyšleně, kdežto rodina pracovala a pracuje vždy spíše úryvkovitě, nahodile, více méně nevědomě, chápeme, proč již Plato chtěl vůbec děti od útlého mládí bráti z rodin a svěrovati je společné péči veřejné¹⁴ — myšlenka, jež znovu a znovu se navrhuje v plánech sociálních utopistů a zkouší v osnovách radikálních reformá-

⁶ Dějiny pedagogiky I.² 88 sl.

⁷ Dějiny I. 132.

⁸ Tamže 135.

⁹ Tamže 62 a 59.

¹⁰ Tamže 60.

¹¹ Tamže 61.

¹² Tamže 68.

¹³ Tamže 143.

¹⁴ Dějiny I.² 101 sl.

torů školy, ač zvláště ani sám Bebel nechtěl nikdy vedle společné výchovy veřejné úplně odstraniti působení rodiny a ač také tak řeč. revisionisté socialističtí vedou si i v této otázce daleko střízlivější než nejnovější státy komunistické.¹⁵

§ 3. NEJSTARŠÍ ŠKOLSTVÍ CÍRKEVNÍ.

Církev Kristova hned v prvních dobách svého vzniku a vývoje školy užívá jako prostředku k šíření svých názorů náboženských i mravních a výchovu dětí pokládá přímo za posvátnou povinnost všech věřících.¹⁶ Nejstarší školy církevní měly proto především úkolem uváděti do křesťanského života i učení a byly přípravou ke křtu, udílenému tehdy, jak známo, dětem i dospělým. Odtud sluly školy katechumenické od řec. slovesa katechein, jež značilo ono předchozí vzdělání ve víře Kristově před přijetím křtu a spojenou s tím výchovu mravní (katechumenos jest tedy ten, kdo jest připravován ke křtu). Hlavním či spíše jediným předmětem těchto škol byla výchova náboženská, učení se modlitbám a článkům víry, jež žáci zpravidal trpě a slovně memorovali; chtěli-li rodiče, aby jejich dětem dostalo se vzdělání aspoň elementárního v jiných naukách, musili je dávat vzdělávati soukromě neb posílat do veřejných škol pohanských, jež v dobách císařských stále víc a více se dostávají do područí státu. Stát zavádí od 1. století po Kristu školné i plat učitelů, pečuje i o výchovu dětí osiřelých a opožděných, udílí výsady učitelům, ustanovuje i první osnovy a řády školní.¹⁷

Vyšší vzdělání, ovšem jen odborně omezené, poskytovaly školy tak řeč. katechetické, v nichž měli se vzdělávati příští učitelé škol kate-

chumenických.¹⁸ Četné a proslulé školy toho druhu, jež tedy můžeme pokládati za předchůdce dnešních theologických fakult, existovaly zvláště ve východní polovině římské říše: v Alexandrii, Antiochii, Edesse, Gandisapoře a j. Studium Písma bylo tu předmětem hlavním, k němuž pojily se nauky pohanské, zvláště filosofie, ale vesměs tak, aby se výsledků jejich užívalo k obraně a podpoře víry Kristovy; jinými slovy: náboženství jest na těchto školách centrem, k němuž se ostatní nauky pojí jen jako corollaria (doplňky).

Školy katechumenické a katechetické mohly stačiti jen v prvních dobách křesťanství, kdy počet věřících byl nepatrný a kdy ještě v plné síle kvetly školy antické. Když však ediktem milánským r. 313 uznáno náboženství křesťanské za státní a přestalo celkem pronásledování jeho stoupenců, dva úkoly neodkladné bylo nutno řešiti právě v zájmu církve Kristovy. Především bylo nutno hledati smír s učeností klasickou, kterou — zvláště na západě říše — horliví pěstitelé víry odsuzovali jako nepřátelskou pravověrnosti a které přece nezbytně bylo třeba již pro obranu nové víry; a za druhé záhy počalo se nedostávat kněží pro stále vzrůstající počet věřících a objevila se nezbytnost, aby soustavně bylo postaráno o dostatečný dorost duchovenstva.

A tak vznikají od 4. století po Kr. nové dvě kategorie škol církevních: klášterní a katedrální; ony jsou určeny především pro vzdělání mnichů klášterních, tyto pro příští kněze světské. Školy klášterní záhy po zřízení řádu benediktinského stávají se nezbytnou součástíou klášterů, v nichž se na celá staletí soustřeďuje odtud všechna křesťanská věda i výchova.¹⁹ Sice ještě v původní řeholi benediktinské nebylo zmínky o školském úkolu řeholníků, kteří se měli

¹⁵ Základy I. 311.

¹⁶ Dějiny I.² 159 sl.

¹⁷ Tamže 141.

¹⁸ Tamže 160 sl.

¹⁹ Tamže 178 sl., Hermann Leser Das pädagogische Problem in der Geistesgeschichte der Neuzeit I. 1925, 17 sl.

obíratí především prací tělesnou; ale již od dob Cassiodoriových (okolo 540) stává se vyučování dětí stejně jako opisování rukopisů stálou povinností mnišstva.

Prvotně byly školy klášterní určeny výslovně a výhradně jen pro vzdělání příštích kleriků a ještě synoda v Cáchách r. 817 nařizuje, aby v nich vzdělávání byli jen *pueri oblati* (hoši, kteří již v útlém mládí byli zaslíbeni povolání kněžského); ale záhy se v klášteřích vedle školy „vnitřní“ (*schola interior* či *schola claustris*) pro tyto zaslíbené hochy objevuje také oddělení externí (*schola exterior, extranea* neb *canonica*) pro vzdělání mladých šlechticů, příštích úředníků, pomocníků pro podržené služby církevní, kancelářské i dvorské atd.

Protože však neuchýlily nářky do nevzdělanosti a nemravnosti kněží světských, vznikají záhy pro ně také školy v sídlech biskupských (školy *kathedrální*), pro něž první pravidla sepsal biskup Chrodegang (v 8. stol.). I tyto školy, jež byly podřízeny zvláštnímu dozorcí duchovnímu (*magister scholarum*) a obsazovány zpravidla muži s nižším svěcením, chtěla zmíněná synoda v Cáchách uzavřítí dětem laickým, ale také v nich velmi záhy byly nutno zřizovati oddělení externí. Také v Praze existovala asi škola katedrální hned od založení biskupství (r. 973), ale první spolehlivá zpráva o ní jest teprve z r. 1068; vedle této školy, na níž působil jeden čas i proslulý mistr *Hubaldus* a jejíž žákem byl mimo jiné i pozdější kronikář *Kosmas*, byly jistě školy církevní u nás i při jiných klášteřích a snad i kapitulách,²⁰ neboť po vzoru škol klášterních a katedrálních vznikaly záhy u nás i jinde také školy kapitulní a farní po městech a městečkách.²¹ Všecky tyto školy církevní po válkách

křížáckých splývají s novou kategorií škol městských (partikulárních) a jen ojediněle udržují se až do reformace (do století XVI.).

Ve všech těch školách učilo se především latinské řeči, kterou žáci měli ovládnout jako řeč církve a vzdělanců. Proto od 7. roku učí se žáci z paměti latinským žalmům, na latinských textech se učí číst i psát, latinský jest i církevní zpěv (gregoriánský). Ke gramatice latinské družila se retorika, čímž se rozumělo spisování listů a listin (ovšem zase jen jazykem latinským), někdy též elementární znalost zákonů; potom učení dialektice, t. j. logice a řečnictví. Proti těmto třem disciplinám, jež shrnovány názvem *trivium*, stavěny čtyři nauky pokládáné obecně za vyšší a těžší (*kvadrivium*): aritmetika (pomocí prstů a počítací tabulky), astronomie (hlavně vypočítávání církevních svátků), geometrie (elementy Eukleidovy a různé poučky zeměpisné, přírodopisné, lékařské a pod.), konečně musika (církevní zpěv). Všechny tyto nauky vrcholily v náboženství, kterému se sice neučilo tehdy ještě jako samostatnému předmětu, ale jehož duch za to pronikal všechno vyučování, takže na modlitbách a v kostelích trávili žáci drahně času.

Vedle těchto škol církevních, jež nesmíme ceniti vysoko, ježto byly svým určením příliš jednotvárné, svou metodou příliš mechanické, svým zřízením příliš konservativní, svou kázní příliš kruté, svým jazykem příliš mezinárodní, nebylo tehdy vůbec škol jiného druhu; pouze šlechticům dostávalo se vedle tělesného výcviku, jež ovšem byl věcí hlavní, také jakéhos takéhos vzdělání duševního, při čemž vedle předmětů elementárních učeno bylo i jazyku latinskému jako řeči státní a mezinárodní a francouzštině jako řeči poesie milostné a rytířské.²² Ještě méně pečováno

²⁰ V. Novotný, České dějiny I. 1. 712 a 1. 2. 332 a 729.

²¹ Dějiny pedagogiky I.² 180.

²² Dějiny pedagogiky I.² 193 sl. Podle Lesera v uv. sp. 32 jsou ve výchově rytířské sloučeny světské a stavovské ctnosti s duchem křesťanské morálky v celek svého druhu.

bylo o dívky (ovšem jen urozené), které vyučovány bývaly od domácích duchovních neb klášterníků, ale hlavní pozornost věnovaly ženským ručním pracím a zpěvu.²³

Značné zásluhy o šíření škol církevních má Karel Veliký, jenž zvláště usiloval o zakládání škol farních pro výchovu náboženskou; neprávem však právě Karlovi se přičítá první pokus o povinnou návštěvu škol elementárních, jež v tehdejších dobách by byla rozhodně ještě předčasná a neproveditelná.²⁴

§ 4. ŠKOLSTVÍ V DRUHÉ POLOVICI STŘEDOVĚKU.

Od válek křížáckých, kdy z příčin politických a sociálních došlo k netušenému rozmachu měst, jakožto středisk obchodu i průmyslu, a kdy proti staré kultuře církevní vzniká nová civilisace světská,²⁵ roste nespokojenost se školami klerikálními příliš stavovskými omezenými a hlásí se stále důtklivěji potřeba, aby zakládány byly školy, jež by sice podávaly také vzdělání lepšího rázu, ale zároveň přihlížely k potřebám stavů městských, kupců a řemeslníků.²⁶ Tak vznikají již v 12. a 13. století školy městské, t. j. školy městem zřizované a udržované, jež záhy proti universitám (o nichž níže bude řeč), shrnovány byly názvem *scholae particulares* (vl. částečné) nebo *triviales*.

²³ Tamže 196 sl.

²⁴ Srv. o věci tamže 190 sl.

²⁵ Leser v uv. sp. 26.

²⁶ Dějiny pedagogiky I² 234 sl. Srv. slova Leserova uv. sp. 28: „Während der Adel vor lauter ritterlichen Beschäftigungen keine Zeit zu gelehrten Studien fand, trat zum erstenmal hier in den Städten ein gewisser auf das Praktische des Lebens gerichteter Selbstständigkeitsdrang dem geistlichen Stande... gegenüber.“

Ač měšťané, zakládající ty školy pro své děti, nijak se nedotýkali zájmů oněch vrstev, pro které určeny byly školy církevní, ač dále i tyto školy ve své organizaci vnitřní měly mnoho společného s ústavy klerikálními a ač konečně učitelé na nich bývali ustanovováni nezřídká právě klerikové s nižším svěcením, docházelo přece místy k urputným a dlouhotrvajícím sporům (zvláště ve století 14. a 15.) mezi městy a kněžími, kteří od počátku pohlíželi na nové ústavy s nedůvěrou, bojíce se o své dosavadní výhradní právo na školu. Města, která školy ty udržovala z vlastních prostředků, domáhala se, jak je přirozeno, i všech práv nad nimi; k tomu jako další komplikace pojila se okolnost významná, že leckde — jako u nás — univerzitní řady samy nařizovaly, že správcové škol městských jako graduovaní akademikové a tudíž členové university mají podléhati pravomoci rektora university. Konečně místy — rovněž také u nás — sama vláda královská hlásila se o práva na tyto školy, zvláště v městech tak řeč. královských (u nás zvláště Přemysl Otakar I. vložil se do sporu o městskou školu v Praze u sv. Havla). Celkem zápas ten o školy městské skončil ve prospěch měst, jež v dohodě s universitou dosazují učitele a vydávají pro ně školní řady; školy městské rostou odtud a šíří se i do vsí farních a pohlcují poslední zbytky škol církevních.

Bylo v povaze doby, že vyšší vzdělání, ve školách těch podávané, bylo rovněž duchem i formou latinské tak, že znalost latiny slovem i písmem opětně se vytýká jako jejich hlavní úkol v samých školních rádech a zřízeních. Ale protože mládež do škol městských vstupující potřebovala přece především se naučiti elementům čtení, psaní a počtů, velmi záhy vedle škol městských počínají se jako jejich přípravy připomínati elementární školy, v nichž se jazykem mateřským učilo abecedě, čtení i psaní dopisů a jež významně zvány byly proto malé, dětinské, nízké, české

(resp. německé): jsou to ve skutečnosti první předchůdci moderní školy obecné v jazyce domácím.

Vedle škol městem vydržovaných bylo vždy v každém městě dosti škol s o u k r o m ý c h či p o k o u t n í c h (Winkel — Klipp — Beischulen), vydržovaných městskými písaři, zběhlými studenty, nižšími duchovními a pod., kteří se leckdy až drváčnický nabízení vyučiti dítky vědomostem základním; máme zprávy o tom, že školy takové existovaly i v podobě kočovné či stěhovavé, rovněž pak o tom, že některé z nich bývaly určeny výslovně jen pro dívky. Magistráty a úřady městské časem zakročují proti školám tohoto druhu, vidouce v nich nezdravou konkurenci škol městských, ale potřeba doby byla silnější než všechny zákazy, tím více, že mnohé z těchto soukromých škol vedly si vskutku praktičtěji a životněji než partikulární školy veřejné.²⁷

Celkem tedy koncem středověku byly aspoň v městech tři druhy škol nižších: nízké a soukromé pouze pro nauky elementární; výše stály školy městské, které napodobujíce staré školy církevní, vedle trivia podávaly i vzdělání vyšší a něžřídka přímo připravovaly pro studia universitní; konečně, ale jen v ojedinělých případech, trvaly ještě školy církevní, rovněž jako příprava k universitnímu studiu. Výsledky všech těchto škol musíme posuzovati se stanoviska tehdejší doby a nemůžeme je proto dnes ceniti vysoko; vadila jim jistě nestálá přízeň samých měst, která druhdy nechávala školy své úmyslně pustnouti, ačli je nerozehnalá válka nebo mor; vadilo dále chatrné, nerci-li primitivní zřízení škol, omezené na nejnnutnější pomůcky učení; vadilo ustavičné střídání učitelů, pravidelně příliš mladých a odborně necvičených, mezi nimiž vedle osob se vzděláním akademickým, třebaš kusým, byli i lécají dobrodruhové i nedoukové a lidé pověsti i mravů nedobrých; vadila

²⁷ O vnitřním zřízení a životě těchto všech škol srv. moje Dějiny pedagogiky I. 240 sl.

jim i špatná kázeň žactva, jež majíc jen velmi hubené opatření v samých školách, přivydělávalo si se svými učiteli na živobytí žebrotou, zpíváním po domech, účastí při traktacích a svatbách a pod. Konečně na závalu byl nezřídka i nedostatek pevných a přesných osnov: města, duchovní i university sice dohlíželi na školy a vydávali pro ně řády a pravidla, ale při tom každý učil, jak chtěl a jak uměl.

Nejdivnějším výstřelkem doby bylo potulování se žáků i učitelů: byli žebraři „školníci“ (tkáči, těkaři), kteří chodili od školy ke škole, od města k městu, a žili životem plným neurvalého veselí, ale i bída a psoty, jak svědčí současné zprávy a líčení do dnes zachovaná. S druhé strany je tato instituce žebravá a potulná bez odporu (aspoň do jisté míry) předchůdcem moderní svobody učení: „in dem fahrenden Scolasten, in dem wandernden pädagogischen Gesellen und Lehrlingen tritt zum erstenmal der freie Bruder Studiu auf.“²⁸

* * *

Naproti těmto ústavům, v nichž ještě nerozlišeny tkví zárodky nynějšího školství obecného a středního, od století dvanáctého počínají se organisovati jako první ucelený a privilegovaný typ školní university, jejichž počátky sahají až do konce starověku,²⁹ neboť již na škole athénské a ještě více cařihradské lze doložiti zvyklosti a instituce, jimiž se vyznačovaly středověké university. Ale teprve ve století dvanáctém až třináctém vznikají rychle za sebou školy, které chtějí slučovati filosofii Aristotelovu s učením církve, majíce tak vyšší a vědeckější úkoly než školy církevní a městské a jsouce od počátku proto nadány zvláštními výsadami, vlastní správou i soudnictvím a

²⁸ Leser uv. sp. 32.

²⁹ Dějiny pedagogiky I. 207 sl.

jměním. Odtud i nejstarší názvy: *studium generale* (obecné) nebo *privilegiatum* (výsadami opatřené), kdežto výraz *universitas* značil prvotně docela konkrétně samo sdružení učitelů a žáků.

Povšechně sice vznikaly první university slučováním církevních škol klášterních a katedrálních se zbytky starých škol gramatických a retorických, ale ve skutečnosti jednotlivé university měly od počátku svůj osobitý ráz a lišily se od sebe tím, které obory studijní obzvláště zdůrazňovaly: tak university severoitalské pěstovaly hlavně práva, jihoitalské a španělské lékařství (proslulá škola salernská), středoevropské filosofii a teologii. V souhlase s tím ani poměr nejstarších universit k církvi nebýval stejný: nejužší byl rozhodně u vysokých škol středoevropských, k nimž vedle staroslavné Sorbonny pařížské patřila i universita v Praze, založená roku 1348, kterou němečtí historikové s tvrdošíjností a umíněností téměř napořád vyhlášují za první universitu německou, dále polská v Krakově (1364), vídeňská (1365), heidelberská (1381 jako nejstarší universita v říši německé); naproti tomu při zakládání universit severoitalských hlavní slovo měla sama města, jihoevropských vladaři.

Protože university bývaly určeny pro větší oblasti zemí a nebyly tedy od počátku národnostně jednotné (mimo společné pouto latiny jako jazyka mezinárodního), dělivaly se na větší, menší počet národů (u nás v Praze na čtyři), z nichž každý měl vlastní koleje a vlastní správu; s tím kříží se dělení na čtyři fakulty, a to tak, že fakulta svobodných umění (artistická), jakožto předchůdce dnešní fakulty filosofické, byla základní a obecná (tou tedy musel nejprve každý ve svém studijním postupu projít) a k ní se družily tři fakulty odborné: theologická, právnická a lékařská. Na rozdíl od dnešních zvyklostí bydlívali tehdy posluchači společně v internátech (kolejích)

a podobně profesori, žijící v celibátě, tvořili společnost téhož bytu a stolu.

Obsah i vnitřní zřízení studií universitních byly ovšem značně odchylné od dnešních norem; fakulta artistická byla vlastně jen pokračováním, ne-li náhradou škol partikulárních a na fakultách odborných nebylo tehdy ještě vůbec ani řeči o samostatném badání vědeckém, ježto úkolem profesorů vysokoškolských bylo jen podávat (trádat) středověkou vědu, jež obsažena byla hotově v bibli a Aristotelovi. Posluchači procházeli sice stanovenou řadou předmětů a kursů a získávali různé stupně hodností akademických (bakalářství *artium* bylo nejnižší, mistrovství z odborné fakulty nejvyšší), ale většina posluchačů odcházela z university jen s gradem nejnižším neb vůbec bez něho, ježto tehdy se úspěšné vybytí studia vysokoškolského nepožadovalo pro žádný úřad (nevyjímajíc ani kněžství). A protože na universitu vstupovali lidé nejružnějšího věku (jednak jinoši, ba i hoši, jednak mužové dospělí, ba i starci), také život posluchačů (scholarů) byl namnoze jiný, než je dnes zvykem.³⁰

Třebas na nejstarší university nemůžeme klásti měřítko dnešní doby a třebas měly své značné vady (nedostatek vědeckého pokroku, neúplnost osnov, přílišnou konservativnost učitelů, nevázanost žáků atd.), měly a mají čestné místo ve vývoji evropské kultury již tím, že uchovaly vědu starověkou a umožňovaly soužití příslušníkům různých národů, ale především tím, že byly prvním, třebas nesmělým a neúplným pokusem o emancipaci vědy od církve a že záhy si dovedly získati rozhodné slovo v rozepřích politických a náboženských. Z nich vycházeli proto také mnozí mužové, kteří proti útlaku církevnímu razí cestu novověké svobodě učení a badání (Baco, Dante, Wicliff, Hus, Koperník a nepřehledná řada jiných).

³⁰ Srv. o věci Dějiny pedagogiky I.² 228 sl.

§ 5. ŠKOLSTVÍ V DOBĚ HUMANISMU A REFORMACE.

Kdežto školství církevní po staletí trvalo v nezměněné podobě a také university, podávající hotové vědění bible a Aristotela, záhy ustrnuly v soběstačném konservatismu, humanismus a reformace a jmenovitě konečná syntesa obou přinesly mnohé a podstatné změny ve vnitřní i vnější organizaci školy a přivodily zvláště i nové obohacení škol nižších, které odtud definitivně se začínají rozlišovati na školství elementární a střední v dnešním smyslu slova. Nutno především konstatovati okolnost velmi důležitou, že do škol nižších, ježto i mnozí učitelé jejich byli stoupenci nového hnutí a také osvícená knížata světská i duchovní podporovala úsilí a snahy toho směru, vnikal humanismus celkem daleko snáze i rychleji než do universit, jež osazeny jsouce scholastickými korporacemi samosprávnými, dlouho, ač marně se vzpíraly přeměně v duchu humanismu, pronikajícímu vítězně z Itálie po celém tehdejšímu učeném světě.³¹ Kdežto tedy na školách partikulárních záhy se zvláště uplatňují snahy o snazší a důkladnější pěstění latiny a rozšíření četby klasiků také na auktory dosud zanedbávané, na universitách teprve v století šestnáctém stoupenci humanismu, zvaní význačně *oratores* (řečníci) a *poetae* (básníci), vynucují si po ostrých bojích přijetí do sboru profesorského, pečují o přeměnu středověké barbarské latiny v jazyk klasický a usilují o doplnění latiny studiem jazyka řeckého a po případě hebrejského. Zakládání nových universit, jako ve Freiburgu nebo Tubinkách, které se od počátku stavěly do služeb humanistického hnutí, uspíšilo porážku starého scholasticismu; ovšem stopy starých směrů nepodařilo se nikdy vymýtiti úplně ani ve školách partikulár-

³¹ Dějiny pedagogiky II.² 1. 68 sl.

ních ani na universitě. U nás v Čechách dlouho nadto vadily ještě rozepře náboženské a řevnivost samých mistrů universitních; proto i kroužek humanistů, utvořený kol nejpřednějšího humanisty Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, stál vlastně mimo universitu.

Naproti tomu reformace a zvláště její čelní představitelé Luther a Kalvín dlouho nepřáli vyššímu vzdělání vůbec, vracejíce se ať vědomě ať bezděky k stanovisku prvních křesťanů, podle něhož nevědomost a prostota ducha jsou nejlepšími ochránci pravověrnosti.³² Luther zvláště o Aristotelovi vyslovoval se velmi pohrdlivě, užívaje po svém zvyku obratů až drastických; otevřeně prohlašoval, že by chtěl, aby školy latinské i církevní byly raději vůbec zavřeny, než aby pěstovaly nadále dosavadní způsob učení, při němž prý mládež naučí se nanejvýš jen špatně latinsky, či jak on se vyjádřil: nenaučí se ani kvokati, natož vejce snášeti. A Lutherovi stoupenci vedli si v tomto odporu protisvětské učenosti ještě ostřeji a výstředněji, ježto prý bible sama stačí k úplné blaženosti.

Proto rozmach hnutí reformačního v německých zemích přivodil s počátku docela patrný pokles a úpadek školství vyššího. A stejně tak, jak známo, vedli si s počátku i Čeští bratři, podléhající plamenným slovům Chelčického, jenž neustával bouřiti proti „zpochanilé učenosti“ universitních mistrů, kteří jsou bohatí učeností, ne však živým citem duše a svým vtípem prý jen ruší a překrucují zákon boží. Bratři s počátku neměli proto ani vlastních škol veřejných, ponechávající péči o nezbytné vzdělávání své mládeže jen rodičům a kněžím.

Ale i Luther i Bratři se záhy přesvědčili, že stanoviska toho nelze trvale hájiti, ježto by v důsledcích svých ohrozilo nakonec trvání samé církve

³² Tamže 82 sl. a 143 sl.

reformované, která přece měla také potřeby stoupců vzdělaných i učených již proto, aby protestanté mohli čeliti s prospěchem učeným theologům latinským. Zásahu o obrat příznivý studiím učeným a humanismu má v Německu především současník a přítel Lutherův Melancthon, u nás br. Blahoslav; práci jejich a stoupců dochází nakonec ke smíru reformace a humanismu, které odtud splývají ve vyšší a plodnější systém.

Odtud tedy především university, které byly již málem na vymření, rychle se reformují a doplňují počtem i zařízením, ale spolu se dostávají v zemích protestantských v područí samých vládařů, kteří místo církve si osvojili nad nimi vrchní dozor i pravomoc. Vnitřní obsah učení universitního pomalu, ale důsledně se mění, zvláště fakulta filosofická, z níž mnoho látky převedeno na latinské školy partikulární, nabývá vědeckějšího a vyššího rázu a vedle Aristotela počíná si všimati i věd přírodních a psychologie. Kvetou také práva, kdežto na medicíně stále ještě se nedostává vědeckých ústavů a klinik; nejvýš ovšem stále stojí theologie z příčin politických i sociálních. Samostatného badání vědeckého ovšem ani na reformovaných universitách ještě není; nebyloť pro ně ještě ani smyslu ani podmínek.

Méně uniformováno bylo studium na školách městských a latinských, z nichž pravidelně každá měla vlastní řád i osnovu. Řada učenců humanistických zasloužila se o jejich úpravu v duchu doby; nejvýše rozhodně stála a na dlouhou dobu skvělé pověsti se těšila Sturmova latinská škola ve Štrasburku, kde učeného vzdělání nabývali i mnozí Češi. Zpravidla se školy toho druhu dělávaly na tři stupně podle prospěchu v latině, jež stále byla předmětem hlavním, kdežto předmětům reálným a také řečtině učilo se jen mimochodem a jazyk mateřský dokonce stihán byl a

zapovídán. Sama metoda učení zůstává stále ještě nevyvinuta, opírajíc se hlavně o memorování látky, třebaš nepochopené; kázeň školní byla i nadále krutá a přísná.

A právě ve školství nižším smír reformace s humanismem přivodil důležitou novotu, jež měla významu přímo epochální. Po prvé v tu dobu, t. j. v polovici století 16., objevuje se nová kategorie škol latinských: ústavy státní, zvané zemsckým i knížecími, někdy i klášterními, a pokud měly úplný kurs jazyků klasických, gymnasií.³³ První tři samostatné ústavy toho druhu vznikly v Sasku zásluhou kurfiřta Morice a záhy napodobeny i v jiných zemích německých; ze jmění sekularisovaných klášterů stát po prvé jal se pečovati o učené vzdělání a dal tak podnět k středním školám v našem smyslu tak, že tedy vznik těchto škol státních je zároveň rozštěpením dosavadního nerozlišeného útvaru škol partikulárních na školy elementární a střední. Rozumí se, že hranice těchto škol nebyly ještě dlouho přesné ani proti školám elementárním ani vysokým, zvláště tak řečené gymnasiu illustre nebo academicum (též academia, lyceum, athenaeum), sem tam zřizované, bylo vlastně přípravkou k studiu universitnímu, obsahující již i kurs filosofický a po případě i různé nauky odborné, takže školy toho druhu s oblibou zakládány v místech, kde nebylo universit. Nejméně změn a nejméně pokroku bylo stále a stále ve školách elementárních, omezených na učení trivia a náboženství, jež od reformace stává se samostatným předmětem učebním s vlastními učebnicemi (katechismy); ani Luther, který často bývá prohlašován za předchůdce, ne-li zakladatele moderní školy obecné, nedospěl ve skutečnosti přes myšlenku obecného učení náboženství.³⁴

³³ Tamže 112.

³⁴ Tamže 93.

Nutno připomenouti nakonec, že humanismus vítězně pronikl i do škol v jiných zemích evropských, zvláště i do Francie, kde školy v jeho duchu přetvořil Petrus Ramus a to tak, že jednotlivým předmětům učeno ne vedle sebe, nýbrž postupně,³⁵ a do Anglie, kde již počátkem století 16. vznikla v Londýně proslulá *Schola Coletana*; vzorem humanistických škol anglických, z nichž mnohé, třeba v podobě již zmíněné trvají dodnes, byla zmíněná škola Sturmová.³⁶ U nás³⁷ o reformu škol partikulárních v duchu humanistickém měla přední zásluhu sama universita, jejíž někteří profesori vydali pro školy partikulární nové školní řády či osnovy (zvláště *Bacháček z Nauměřic* a *Vavřinec Benedikt z Nudožer*); latinské školství českobratrské počalo se slibně vyvíjeti zásluhou *Blahoslavovou* a později *Komenského* (tak *gymnasium* v *Évančicích*, školy v *Prerově*, *Mladé Boleslavi*, *Velkém Meziříčí*, *Lipníku*), ale bitvou bělohorskou další vývoj násilím byl přerván a zastaven.

§ 6. ŠKOLSTVÍ V DOBĚ PROTIREFORMACE.

Je ironie osudu, že novému typu škol latinských, v němž právem vidíme počátek naší moderní střední školy, dostalo se první pevné organizace ne na půdě protestantismu, kde vznikly, nýbrž úsilím a zásluhou řádu, který od počátku všechny své síly dal do služeb reakce proti reformaci a vytkl si přímo úkolem odpadlé země přivésti zpět do lůna katolické církve. V touž asi dobu, kdy se v Německu objevují první střední školy státní, otevřeny první koleje *jesuitské*

³⁵ Srv. Dějiny pedagogiky II.² 1. 169 sl.

³⁶ Tamže 208 sl.

³⁷ Tamže 158 sl.

v Římě, jejichž odchovanci rozcházejí se pak do zemí středoevropských jako avantgarda řádu, který svým rozšířením a významem záhy zatlačil do pozadí všechny řády jiné a ovládl zvláště všecko vyšší školství na dobu asi 200 let.³⁸ Již totiž čtvrtý generál řádu *jesuitského*, *Claudius de Aquaviva*, vydal samým koncem století šestnáctého (1599) proslulý organizační plán řadových škol latinských, jenž obratně dovedl využití právě humanistických a reformačních ideí a zvláště *Sturmovy* úpravy tak, že na svou dobu byl bez odporu pokrokem a novotou pozoruhodnou.

Jesuitské koleje (vedle nich působili *jesuité* také na universitách, fakultě filosofické a theologické, kdežto o školství elementární s počátku neřbali vůbec, vymlouvajíce se na nedostatek učitelstva i prostředků finančních) obsahovaly zpravidla šestiletý kurs nižší (*studia inferiora*) v pěti třídách (v poslední pobývali žáci dvě leta) s názvy, jež se udržely až dlouho po zrušení řádu: *parva* (*infima*), *principia* (*secunda*, *media*), *syntaxis* (*tertia*, *suprema*), *poesis* a *rhetorica*; první tři třídy byly gramatické, poslední dvě humanitní.

Jako v jiných školách tehdejších i u *jesuitů* předním cílem celého gymnasiálního kursu, který mívál časem i přípravku na stupni elementárním i pokračování v tříletém kursu filosofickém (*studia superiora*), byl dokonalý výevik v latině jako universální řeči církve a vědy tak, že latina byla co možná hned od počátku jazykem učebním, kdežto užívání mateřštiny zakazováno a tresty stíháno i v soukromých rozhovorech žáků; řečtina ceněna byla sice v teorii vysoko, ale v praxi věnovaly jí koleje *jesuitské* jen nedostatečnou pozornost; zato samostatným předmětem vedle latiny bylo náboženství, jehož cvičením a úkonům věnováno denně mnoho času; konečně

³⁸ Dějiny pedagogiky II. 1. 250 sl.

z ostatních předmětů, zvláště reálií, podáván jen jakýs encyklopedický výběr (eruditio), postačující pro povrchní znalost. Kurs filosofický obsahoval filosofii Aristotelovu upravenou. Tomášem Akvinským, kdežto studium moderní filosofie počínajíc Descartesem bylo ze škol jesuitských vyloučeno nadobro.

Žáci škol jesuitských bývali trojího druhu: příští členové řádu (nostrii), chovanci (alumni) pensionátů či konviktů jesuitských, kteří se však s první kategorií žactva stýkali co nejméně, konečně externisté, bydlící mimo ústav. Učitelé byli vesměs členové řádu, pravidelně mladší, správu koleje vedl rektor, jmenovaný generálem řádovým, s pomocí prefekta, jenž dohlížel na samo učení.

Takto upravené koleje vytlačovaly záhy veškerou soutěž, takže i protestanté jim rádi svěřovali své děti; úsudky o jejich ceně rozcházely se však záhy přímo diametrálně, neboť nelze upříti, že školy jesuitské měly i své nepochybné přednosti i vady. S jedné strany vyznačovalo se učení jesuitské přesnou a ustálenou metodou, bezplatným vyučováním, látkou učebnou na ten čas vskutku životnou a praktickou, mírnou kázní, péčí o výcvik a zdraví tělesné i obratnost vnějšího vystupování; s druhé strany trpělo mnoho ustavičným střídáním učitelstva, jednotvárností a mechanismem učení, nedostatečným zřetelem k realiím a jazykům moderním, přílišným špehováním žáků a přílišným pěstěním jejich ctižádosti, nezměnností učené osnovy, od níž netrpěno úchylinky: ještě obnovené předpisy z r. 1832, vydané za generála Roothaana, byly jen povrchní modifikací starých osnov a ještě po reformě Bonitzově u nás namáhali se jesuité podržeti si starou úpravu a nesledovati nových předpisů. Nebylo zkrátka pokroku v organizaci, která nešla s duchem času a proto se záhy vyžila a zastarala.

Nutno připomenouti, že vedle jesuitů také jiné řády (jako benediktini, premonstráti, cisterciáci) měly své školy; zvláště pak s jesuity úspěšně ve školách zavodily piaristé (u nás od roku 1651 v Mikulově a od roku 1640 v Litomyšli), vyznačující se náboženskou snášenlivostí a péčí o mateřský jazyk. Na rozdíl od jesuitů se starali se zdarem i o školy elementární, které také u nich bývaly zřizovány trojstupňovitě, obsahující třídu čtenářů (legendu), písařů (scribendu) a počtářů (arithmetiku). Značné konečné zásluhy o školství obecné získalo si sdružení školních bratří, založené ve Francii r. 1684 Janem Baptistou de la Salle, jež po prvé ve svých školách pěstovalo reálie i mateřský jazyk a učilo pracím ručními; zásluhou Bratří vznikly ve Francii i první školy pokračovací i první realky počátkem 18. století.³⁹

Přes všecky tyto snahy a pokusy nelze celkový stav školství ve století šestnáctém a sedmáctém uznati za uspokojivý.⁴⁰ Školství střední neneso se rozhodně ještě duchem národním a není školou lidovou již proto, že se cele utápí v latině; školství vysoké trpí podle současných svědectví i nečinností profesorů i nemravností posluchačů; ale nejhůře je stále ve školách elementárních, které i v těch dobách nepřekročilo nesmělé počátky. Viděli jsme, že Lutherovi samému, který bývá zván zakladatelem škol obecných, šlo nanejvýš jen o všeobecné učení náboženské (Melancthon vůbec pečoval jen o školu latinskou); citují se dále různá nařízení a řády škol elementárních (také dívčích), již z druhé polovice 16. století, ale jistě z většiny zůstalo to vše jen na papíře, ježto nebylo ani dosti vzdělaných učitelů ani řádné metody učebné, ani pomůcek ani dozoru na školu a prostředků na její vydržování,

³⁹ Tamže 263 sl.

⁴⁰ Tamže 269 sl.

ba konec konců ani dosti žáků. A tak k obecné škole všeobecně povinné došlo vlastně teprve zásluhou osvícenství, jak ještě uvidíme, neboť i návrhy humanistů Erasma Rotterdamského a Mulcastra zůstaly pouhým torsem a pouhým voláním na poušti.

§ 7. ŠKOLSTVÍ ZA REALISMU VÝCHOVNÉHO.

Koncem století šestnáctého vyvrcholilo školství humanistické a již počátkem století sedmáctého počínají se proti němu ozývat hlasy odporu, a to současně ze tří stran:⁴¹ náboženské (pokusy o návrat k prvotní prostotě evangelia, známé pod jménem jansenismu ve Francii, pietismu v Německu a puritanismu v Anglii), vědecké (snahy po využití nových výsledků věd přírodních) a národní (odpor proti vševládnoucí latině a proti zanedbávání jazyka mateřského). Ježto in concreto snahy reformní v té době soustřeďují se na zavádění reálií do škol, sluje celé hnutí realismem výchovným, majíc ve Vivesovi, Ramovi, Montaigneovi a Baconovi své předchůdce, v Ratkeovi a Komenském svůj vrchol.

Především ve Francii, kde se realismus uplatnil nejdříve, proti školství jesuitskému jako reakce descartesovská a jansenistická vystupuje školství oratoriánů, vzniklé v prvních letech století XVII.⁴² Je zvláštní, že toto sdružení, které nebylo vůbec řádem mnišským, nemělo s počátku vůbec úmyslu obírat se školou, ale již roku 1614 k přání samého papeže ujali se oratoriáni dvou kolejí a již r. 1645 vypracoval P. Morin školský řád této družiny (Ratio studiorum a magistris et professoribus congregationis oratorii Domini Jesu

observanda). Proti jednostrannému latinismu a formalismu vycházeli z jazyka mateřského, který v nižších třídách byl i jazykem vyučovacím, takže i základům latiny se učilo francouzsky; daleko více než jazyky cenili oratoriáni realie, především dějepis, jenž byl u nich po prvé samostatným předmětem školním, dále zeměpis i matematiku, ovšem i filosofii novověkou. Ježto se však oratoriáni v praxi mnoho nelišili od jesuitů, usilující vlastně jen o jakýs kompromis mezi nimi a potřebami doby, neobstáli proti konkurenci jesuitů a nedovedli se jim vůbec postavití mužně a sebevědomě.

A podobný osud stihl i školství jansenistů francouzských, kteří s počátku, jako kdysi prvotní křesťané, protestanté i Čeští bratři byli vůbec proti všemu učenému vědění, ježto prý jen hubí pravou zbožnost.⁴³ Školy jansenistické, z nichž první vznikla v proslulém klášteře Port Royal, ještě více než oratoriánské, zdůrazňovaly jazyk mateřský a pěstovaly dokonce i sloh jazykem francouzským dříve, než přistupovaly k diskusi latinské; dovedly dále již využití v lecčems zkušeností Ramových, Ratkeových a Komenského; nezanedbávaly ani jazyků moderních, tělesného výcviku, ba ani her v kulečnick, tric-trac, šachy, dámu a karty, ale jen s daty z dějin papežů a císařů, aby si tak žáci opakovali hravě dějepis. Je škoda, že školy jansenistické, omezené počtem žáků zpravidla tak, že žáci s učitelem tvořili takorika jedinou rodinu, zašly po necelých dvou desítiletích a nevyvinuly se zvláště na stupeň středoškolský.

Konečně se k hnutí realismu výchovného ve Francii pojí i počátky školství dívčího, a to zásluhou biskupa Fénelona,⁴⁴ jehož zásady a rady

⁴¹ Dějiny pedagogiky II.² 1. 282 sl.

⁴² Tamže 288. sl.

⁴³ Tamže 291 sl.

⁴⁴ Viz o něm v Dějinách pedagogiky II.² 1. 305 sl. Spis jeho o dívčí výchově přeložen do češtiny Tippmannem 1889.

v praxi prováděla od r. 1686 v ústavu Saint-Cyr Madame de Maintenon; ústav o čtyřech třídách, určených pro výchovu 250 zchudlých šlechtických dívek, chtěl původně vychovávat pro život společenský a poskytoval vzdělání tím směrem upravené, ale záhy změněn v instituci docela klášternickou a odevzdán jeptiškám, v jejichž rukou zůstal jako oblíbený ústav francouzské šlechty až do revoluce.

* * *

Kdežto v Anglii reforma školy v duchu realistickém nedostala se celkem přes úvahy teoretické — i důmyslný návrh Miltonův na zřízení akademii protihumanistických proveden teprve později ve školství tak řeč. nonkonformistů anglických — a kdežto v této zemi liberalismu nebylo ani v těch dobách ještě vůbec porozumění pro výchovu lidu — sám Locke uvažoval jen o domácí výchově šlechtických dětí a pro nižší vrstvy občanstva navrhoval zřízovati pouhé pracovní školy, kde by se děti naučily jen pracím tělesným a osvojily si zbožné smýšlení — bylo v Německu zcela jinak přes všechny hrozné útrapy a nezměrné škody, jež působila právě v těch krajích třicetiletá válka.

Již několik let před vypuknutím války předložil Ratke (Ratichius) říšskému sněmu německému pověstný Memoriál (memorandum) o svých reformních plánech školních,⁴⁵ v nichž sliboval podivuhodný prospěch zvláště v jazycích a odtud téměř po čtvrt století zaměstnávaly plány jeho veřejnost německou. V praxi prováděl je Ratke zvláště v Köthenu, kde založil školy německé, řecké i latinské, ale o detailech jeho učení a zřízení víme velmi málo bezpečného, ježto sám Ratke svou metodu tak úzkostlivě tajil, že

vzbuzoval — stejně jako svým nemírným doporučením a vychvalováním — nedůvěru, ba i výtky šarlatánství.

Daleko širší a hlubší bylo působení muže, jenž velikolepou koncepcí po prvé shrnul všechny školské a výchovné potřeby své doby a po prvé se pokusil i o vybudování vědecké a soustavné pedagogiky, Jana Amosa Komenského, jehož právem uvádějí mezi zakladateli moderní školy obecné. Po celý svůj život, od satirických líčení v „Labyrintu světa“ přes Panegersii až k Unum necessarium nepřestal naříkati nad vadami tehdejší školy a nepřestal pracovati o její opravě po stránce vnější i vnitřní. Jeho plán organisace školy, jak jej rozvinul svým místem v Didaktice veliké, byl na svou dobu vskutku velikolepým a prvním pokusem o školu jednotnou a neztratil proto na svém významu podnes.⁴⁶

Rozděliv leta výchovy na čtyři šestiletí (dětství, chlapectví, dospívající věk a junošství), přikázal každému období zvláštní školu: klín mateřský, školu elementární (s vyučovacím jazykem mateřským), školu latinskou (gymnasium) a akademii (spolu s cestováním). Školy mateřské měly býti v každém domě, elementární v každé obci, latinské v každém městě, akademie v každém království neb větším kraji. Rozdíly škol neměly býti ani tak v předmětech, jako spíše v metodě a rozsahu učiva, upraveného podle stupně věku a předchozí přípravy tak, že by se ve školách nižších učilo všemu všeobecněji a v hrubších obrysech, ve vyšších zvláštěji a podrobněji. Školy mateřské a elementární měly podle Komenského evičiti všecku mládež obého pohlaví, kdežto školy latinské hlavně mladíky toužící po vzdělání vyšším a akademie budoucí učitele a vůdce jiných.

Nebylo dopráno Komenskému, aby tento

⁴⁵ Srv. Dějiny pedagogiky II.² 29 sl.

⁴⁶ Tamže 40 sl.

návrh organisoval někde v plném rozsahu (i škola potočká, jím zřízená, v lecčems podstatně se odchýlila od prvotní osnovy); přes to mu zůstane zásluha, že v dobách nejhrošího úpadku politického a mravního nepřestával hlásati, že obnovy a zlepšení světa možno dosíci jen lepší výchovou a že v duchu humanity nepřestával se domáhati toho, aby se vzdělání elementárního dostávalo všem dětem, urozeným i občanským, bohatým i chudým, hochům i dívkám, a to z toho důvodu, že ti, kdož se narodili, lidmi se narodili s tím cílem, aby byli lidmi rozumnými, podobnými tvůrci všech tvorů. Idea všeobecného vzdělání mládeže po prvé je tu vyslovena v plné své šíři a s plným vědomím.

Je proto v tom kus tragedie našeho národa, že největší náš pedagog, jenž dávno před Pestalozzím měl živé a hluboké porozumění pro sociální a národní úkoly školy, právě školství své vlasti nemohl ve svém duchu upravit i přetvořiti a že z jeho snah a návrhů konec konců nejvíce čerpalo jen samo Německo, které proto (patrně z vděčnosti) chce si Komenského cele přivlastniti jako svého syna. Jako se v Německu nejdříve šířily a ujímaly Komenského učebnice jazyků, tak i jeho myšlenka všeobecné návštěvy školní po prvé realizována v Německu osvíceným vévodou gothaiským Arnoštem Zbožným: proslulý školní řád gothaiský z roku 1642, jež pro Arnošta vypracoval stoupenec Komenského Reyher,⁴⁷ s důrazem hlásá všeobecnou povinnost školní všech dětí od pátého roku až do dosažení učebného cíle a po prvé vedle trivia a náboženství předepisuje i soustavné pěstění reálií, při čemž pokyny didaktické přejaty namnoze docela slovně ze spisů Komenského. Bohužel nenalezlo se mnoho knížat německých, kteří by chtěli sledovati světlého vzoru Arnoštova; nejspíše ještě pruského Bed-

řicha Viléma I. bylo by lze srovnati s ním po této stránce, ale velikolepé plány pruského kurfiřta i jeho rádce R a u e, rovněž stoupence Komenského, ztroskotávaly o nedostatek financí a nepřízeň slechticů pruských.

§ 8. ŠKOLSTVÍ POD VLIVEM PIETISMU.

Je zajímavo, že když se v Německu objevily první předzvěsti realismu výchovného, úsilí o reformu školy v duchu národním a vědeckém pravdělně se kombinuje s úsilím o lepší a intenzivnější život náboženský: cestu k tomu ukazoval ostatně již sám Komenský snahou, aby náboženství nebylo věcí malovanou, nýbrž vskutku žitou. A tak právě v Německu k hnutí realističkému přidružuje se v druhé polovici století sedmáctého směr pietistický, jenž založen byv Spenerem, jest bez odporu pendantem hnutí jansenistického ve Francii a puritánského v Anglii, spolu i oživováním starého křesťanství a tudíž reakcí proti pravověrnému lutheranismu, reakcí protidogmatickou a protiracionalistickou směrem citovým a praktickým.

Zásahu o to, že pietismus dostal se do škol německých, má především August Herman Francke, jenž koncem století sedmáctého z pramenů až směšně nepatrných vybudoval v Halle promyšlenou i neúpornou pílí řadu ústavů pietistických, jež trvají s názvem Die Franckeschen Stiftungen až po dnes, reorganizovány byvše asi po stu letech vnukem Franckevým Niemejere v duchu osvícenském; je to dnes vlastně celá obec s vlastní tiskárnou, knihkupectvím a lékárnou.⁴⁸ Nejprve zřídil Francke školu pro děti chudé (Armenschule) a školu pro děti platící školné (Bürgerschule), pak přípravku

⁴⁷ Srv. tamže 74 sl.

⁴⁸ Srv. Dějiny pedagogiky II.² 2. 153 sl.

k universitě (paedagogium) především pro děti šlechtické a rovnoběžně s ní školu latinskou pro děti ze stavů městských; skoro současně vznikl dále sirotčinec pro děti opuštěné, v němž učili chudí kandidáti theologie; ten zase byl zárodkem učitelského semináře, z něhož se po čase vytvořil ústav pro vzdělání učitelů škol latinských; konečně pak za čas přibýly ještě ústav pro výchovu šlechtických dívek (gymnaeum), jenž bývá pokládán za nejstarší vyšší dívčí školu německou, a theologická kolej orientální pro studium arabštiny a jiných jazyků východních.

Všecky ústavy Franckeovy ve shodě s pietistickými názory svého původce byly prodechnuty duchem „živého poznání Boha a rozsáhlého křesťanství“, chtějící na rozdíl od nevázaného a bujícího života tehdejší mládeže, na kterou tolik narážejí současní kazatelé a satirikové, vzkřísiti takorůzka středověký asketický život klášterní a hromaditi proto modlení, zpěvy církevní, četbu Písma, opakování katechismu atd., takže vyučování a úkonům náboženským věnována byla úplná polovice hodin učebních mimo společná modlení, rozjímání a úvahy náboženské v kostelích, doma i na vycházkách.

Naproti tomu všem ostatním předmětům věnováno bylo na škole obecné sotva tolik času, takže výsledky v nich a zvláště v počtech bývaly celkem špatné. Mimo to všichni chovanci vypomáhali v pracích domácích, kuchyňských i zahradních, štípali dříví, nosili vodu, předli atd., dívky také pletly a šily; vyučování reáliím omezovalo se jen na příležitostné poznámky na vycházkách. Podobně bylo i na škole latinské, kde zase v popředí byla latina a náboženství a na posledním místě teprv různé předměty jiné a obratnosti; chvály zasluhuje však, že žáci navštěvovali i dílny umělců a řemeslníků, pracovali sami ve dřevě, skle a lepence, botanisovali, pitvali a vycpávali živo-

čichy, dělali pokusy fyzikální i pozorování astronomická, pěstovali hudbu i kreslení, pročež při škole byly i botanická zahrada i kabinety přírodopisný, fyzikální a zeměpisný. Důležité novum bylo, že k ústavu připojena byla přechodní třída (selecta) jako příprava na universitu a že starý třídní systém učení nahrazen odborovým tak, že každý předmět měl svá oddělení postupná, do nichž žáci byli dle prospěchu řazeni.

Jinak byl vnitřní život žáků na ústavech Franckeových velmi neveselý, nerci-li ponurý: učilo se denně beze všech svátků i prázdnin, všeliké hry, sebe nevinnější, bývaly zapovídány, žáci soustavně hlídáni a ve svobodných projevech mládeží omezováni, kázeň přes všecky Franckeovy předpisy ve skutečnosti byla tuhá a krutá, děti ve všech školách rozhodně přetěžovány.

Přes všecky stinné stránky pietistické školy Franckeovy těšily se na dlouhý čas veliké oblíbenosti a daly zvláště vznik podobným ústavům v Prusku i v jiných zemích německých; dokonce v duchu pietistickém vydány byly v prvních desítilétích století osmnáctého také první předpisy o povinné návštěvě škol a platech učitelských (zvláště proslulá Principia regulativa v Prusku r. 1736); také první úřední opatření pro vzdělání učitelstva a jmenovitě i první učitelské semináře saské a pruské rozhodně souvisí s pietismem.

Konečně patří pietismu zásluha, že provedena byla v praxi starší již myšlenka, o kterou usilovali jmenovitě již Komenský i Leibniz s řadou svých stoupenců;⁴⁹ počátkem století osmnáctého (r. 1708) vznikla první německá reálka v Halle zásluhou Semlerovou ve formě mechanicko-matematických kursů a po jejich zániku v polovici století (1747) druhá škola toho druhu v Berlíně přičiněním pietisty a spolupracovníka

⁴⁹ Tamže 149 sl.

Franckeova, Heckera, s názvem Oekonomisch-mathematische Realschule, kde se vedle jazyků a reálií učilo i rozmanitým dovednostem a praktickým obratnostem.⁵⁰

Celkem však nutno konstatovati, že všechny opravy, zvláště v nižším školství v tu dobu prováděné, byly přece jen příliš ojedinelé, než aby mohly přivoditi trvalý pokrok. Příčiny toho byly nejvš: nebylo ještě ani dosti schopných učitelů, ani dosti peněz na školu, ani jednotné úpravy její, zvláště pak myšlenka všeobecné povinnosti školní narážela stále na odpor v lidu i šlechtě a zůstávala jen na papíře. Učitelům dostává se sice v tu dobu prvních methodických příruček i časopisů, spolu i prvního aspoň kusého zabezpečení hmotného a sociálního, ale nicméně stále ještě musí vypomáhati při službách kostelních a přivydělávati si na živobytí způsobem málo důstojným.

A o málo lépe bylo na školách latinských, kde vlivy realismu konec konců vedly jen k lepší metodě učení latinského jakožto předmětu stále nejváženějšího (mimo náboženství); jen zvolna dostávají se v osnovy škol latinských i předměty reální, matematika, vědy přírodní, dějepis i zeměpis, ale také místy i stavitelství, astronomie, ba i hebrejščina, takže učebné osnovy představují leckde směsici velmi pestrou a různorodou. Nicméně již v těchto dobách staly se vážné pokusy o to, aby vybudováno bylo nové vyšší školství na podkladě reálném a to ve formě akademii šlechtických, jejichž vznik souvisí i s realismem výchovným i s politickými a sociálními poměry doby, jak bude ještě níže pověděno.

Konečně pronikl pietismus i na university německé a přetvořil jmenovitě vysokou školu v Halle, na které vedle Francke působili i Christia

Thomasius i Wolff, zakladatelé německé filosofie racionalistické;⁵¹ universita hallská po prvé vedle vzdělání vědeckého měla výslovně vytčen úkol vychovávatí státu také zdatné úředníky, učitele a duchovní, po prvé hleděla v praxi prováděti Spinozovu svobodu učení (libertas philosophandi), takže po celé století osmnácté dovedla si obhájití předního místa mezi všemi universitami německými jako hradba filosofického i theologického racionalismu.

§ 9. ŠKOLSTVÍ ŠLECHTICKÉ.

S realismem výchovným souvisí, jak již řečeno, i zakládání zvláštních škol určených pouze pro šlechtu, jež ze starších počátků počaly se vyvíjeti ve větším počtu po míru vestfálském.⁵² Je známo z dějin, že Francie, z níž Ludvík XIV. vytvořil typ státu absolutistického, byla odtud vzorem všech dvorů evropských, zvláště německých a že tak zvláště šlechta německá i rakouská právě z Francie počala přejímati všecken způsob života, modu, řeč a ovšem i ideály výchovy.⁵³ Místo latiny, kterou nelze sice ještě úplně zavrhnouti, ale zato vydatně omeziti, zaujímá víc a více řeč francouzská jakožto dvorská a diplomatická; ne již humanističtí učenci, nýbrž francouzští vychovatelé řídí vzdělání mladých knížat německých, kteří potom zase ve Francii hledají dovoření své kultury. Tak se vyvíjí nový ideál dvorana, kaválra a světáka, který místo latiny a theologie zná franštinu i moderní vědy přírodní, ovšem i ušlechtilé mravy společenské a potřebné obratnosti tělesné, jízdu na koni, šerm, tanec, malbu i hry.

Je pochopitelné, že novému tomu ideálu společenskému nemohly již stačiti staré školy huma-

⁵⁰ Připomínám, že u Němců se rádo zapomíná, že současně s jejich školstvím reálným vznikly i ve Francii zmíněné již reálky školských bratří.

⁵¹ Srv. o nich tamže 124 sl. a 127 sl.

⁵² Dějiny pedagogiky II.² 109 sl.

⁵³ Srv. Leser v uv. sp. I. 509 sl.

nistické, ani pouhé služby domácích vychovatelů (hofmistrů), a tak již od 16. století pomalu sílí snahy, aby se šlechticům pro vyšší kariéry vojenské, diplomatické, dvorské i politické dostávalo výchovy zvláštní a návrhy toho objevují se od té doby v Itálii, Anglii, Francii, ba i v Polsku. Realisace této myšlenky zvláštního vzdělání šlechtického dostalo se teprve koncem století šestnáctého v zemích německých ústavy v Soroe (na ostrově Seelandu), v Tubinkách i Kaselu, načež soustavně se odluka šlechty od ostatních stavů ve škole provádí v druhé polovici století sedmnáctého, kdy rychle za sebou vznikají šlechtické akademie v Německu (zvláště Prusku) a Rakousku (ve Vídni, Olomouci, Praze, Lehnici a j.), dále tak řeč. školy inženýrské, přístupné časem i nešlechticům (v Praze, Gumpendorfu a j.); z nich dodnes se (ve formě ovšem změněné) udržela Tereziánská akademie ve Vídni, otevřená císařovnou Marií Terezií k výcviku jiných šlechtických pro služby diplomatické a politické. V dějinách českého školství obzvláštní místo má pražská škola fortifikační, otevřená péčí stavů českých počátkem 18. stol. pro bezplatné vyučování v umění, jak opevňování města a místa; z této školy vyvinula se později pražská technika jakožto nejstarší technické učiliště v Rakousku vůbec.

Ač v jednotlivostech byly v šlechtických akademiih značné úchylky, v učebné osnově celkem všude měly cíl stejný: opatřiti synům vyšší a nižší šlechty vědomosti a znalosti, jež by je uschopnily nastoupiti služby státní a dvorské tak, aby se nemusili dříve vzdělávati na obyčejných školách středních a vysokých. Proto tolik péče věnují školy ty jazykům moderním, zvláště franštině, italštině a angličtině, proto tolik se v nich učí matematice a jejím aplikacím ve stavitelství a zeměměřictví, dále i vědám přírodním,

dějepis, diplomacie a genealogii, politice, ovšem i cvikům tělesným, proto konečně se vzdělání to doplňuje a dovršuje pobytem na samých dvorech knížecích a vládařských.

Jak patrně, jsou šlechtické akademie první moderní a realisticky vypravené ústavy a v tom právě tkví jejich přímo epochální význam, neboť byl tu po prvé proveden v praxi důkaz, že vyšší vzdělání je možno také na jiném základě než scholasticko-humanistickém. Vadou podstatnou ovšem bylo, že byly školy ty určeny pouze pro bohaté a zhýčkané synky šlechtické, kteří místo studií leckdy provozovali jen nemístná alotria, dále že v jejich osnově bylo ledacos vypočteno jen na vnější a povrchní efekt, a že všecko vzdělání bylo vůbec hodně povrchní i zběžné. Jednotlivé školy toho druhu proto vůbec dlouho netrvaly a měnily se záhy ve školy kadetní, diplomatické nebo dokonce i vysoké; lze říci celkem, že již ve století devatenáctém šlechta pravidelně se vrací k studiu na obyčejných školách občanských. Nicméně vliv škol šlechtických přetrval i zánik jejich a objevil se zřetelně zvláště v moderních reálkách, jež odtud převzaly i tělesný výcvik i moderní jazyky i mnohé reálie; ale také ústavy latinské v lecčems byly nuceny doplňovati a upravovati své osnovy po příkladě akademií šlechtických, chtěly-li zase přilákat žáky urozené do svých řad, pročež sem tam i do těchto škol dostávají se mnohé nauky moderní, třebaš jen ve formě soukromých a volných kursů, jak vidíme zvláště i na kolejích jezuitských té doby.

§ 10. ŠKOLSTVÍ V DOBĚ OSVÍCENSTVÍ A NOVO-HUMANISMU.

Jestliže tedy již v době realismu a pietismu jevil se zvýšený zájem o školu, doba t. řeč. osvícen-

s k á, jejímž vrcholem jest století osmnácté, vzdělání lidu činí si přímo svým cílem a úkolem; ti, jimž se světla dostalo, čili o s v í c e n c í (i l l u m i n a t i), snaží se úsilovně slovem, písmem i skutkem, aby osvícení dostalo se co možná všem lidem ostatním. Teprv osvícenství hlásá a praktikuje zásadu, že všichni lidé přicházejí na svět jako tvorové nadaní schopnostmi rozumovými a že pak tedy jen na výchově záleží, aby se z nich stali lidé, dokonale rozumu užívající. Nebylo proto v dějinách výchovy období, v němž by tolik a tak skalopevně se věřilo ve všemohoucnost výchovy, tolik a tak důsledně se přeceňoval jmenovitě vliv školy: sám Leibniz prohlásil, že, bude-li mu svěřena výchova, v jediném století převrátí prý charakter celé Evropy.

Byl to zvláště R o u s s e a u, jenž poprvé staví osvícenský ideál výchovný jakožto rozhodný a vědomý protest proti jansenismu a výchově šlechticko-dvorské: jemu se nelíbí ani truchlivá idea pietismu o vrozené zlobě dítěte, ani povrchní nátěr výchovy šlechtické, proti nimž oběma snaží se obhájití svého evangelia výchovy přirozené, evangelia oproštění dítěte z pout racionalizované a rafinované kultury. Rousseauův Emil byl a jest utopií a sám její původce varoval důtklivě před jejím napodobením; nicméně jeho myšlenka přirozené výchovy působila v dějinách školství přímo revolučně a dosud nepřestala mítí svůj vliv. Pestalozzi jako F r o e b e l, S p e n c e r, jako H e r b a r t, T o l s t o j jako K e y o v á, staví dále na jeho základech, neboť Rousseau teprv rozšířil zájem o výchovu a učinil ji otázkou nejšířších kruhů společenských.

Z bezprostředních stoupenců Rousseauových — on sám, jak známo, neměl vůbec školy a horoval jen pro výchovu domácí — hlavní význam má německé hnutí f i l a n t r o p i c k é,⁵⁴ jež, jak již

⁵⁴ Dějiny pedagogiky II.2 2. 228 sl.

samo jméno ukazuje, usiluje o novou, lidštější, přirozenější a vnitřnější výchovu. Filantropismus jest vlastně prvním pokusem o pozitivní formulaci a praktickou realizaci těch myšlenek a zásad, jež cestou spíše negativní a teoretickou s takovým důrazem hlásal i doporučel Rousseau.

Usilí filantropistů čelilo především k lepší výchově elementární, neboť učenosti klasické od počátku nepřáli. Kolébkou filantropických ústavů byl ústav d e s a v s k ý, založený roku 1774 B a s e d o w e m jakožto „Schule der Menschenfreundschaft, ein Fideikommiss des Publikums für Verbesserung des Erziehungswesens“, jak hlásalo bombastické provolání Basedowovo, zdůrazňující zvláště kosmopolitický, mezinárodní a mezináboženský ráz příštího podniku. Příroda, škola a život měly si tu podávatí ruce k společné práci, měli tu býti vychováváni i mladí šlechtici i chudé děti, z nichž by se stali vychovatelé nebo konečně dobří sluhové ve vznešených rodinách, posléze měli se tu vzdělávati v semináři prakticky i teoreticky mladíci, kteří by pak reformní ideje šířili dále, zkrátka, měla to býti podle trefného výroku P a u l s e n o v a „Eine ins Bürgerliche übersetzte Ritterakademie“.

Bohužel od počátku ústav trpěl nedostatkem peněz i chovanců přes všechny výzvy a dopisy svého zakladatele, přes všecku reklamu zvláštního filantropického časopisu a přes všecken vnější úspěch slavnostní zkoušky, na kterou Basedow zval provoláním přímo šarlatánským; filantropium klesalo neustále a neodvratně, dalo sice vznik podobným ústavům jiným v Německu i Švýcarsku, ale samo zašlo tise a nenápadně po necelých dvou desetiletích. Příčiny toho, že tak brzy zanikl podnik na svou dobu vskutku originální a pozoruhodný, byly jednak osobní vlastností Basedowa, který byl sice smělým a nadšeným agitátorem, ale nebyl schopen řídití takový podnik, jednak nebylo tehdy ještě porozumění pro úplnou bezkon-

fesijnost školy, kterou Basedow v praxi zaváděl; škodilo dále jistě také přílišné střídání učitelů namnoze docela mladých, ale hlavní nesnáž byla, že Basedow jako všichni filantropisté ve svém novotaření přeháněl a zacházel k výstřelkům a podivnostem namnoze až směšným.

Zato zaslouhuje chválu, že Basedow chtěl pečovat i také o řádné vzdělání těch dětí, jež nemohly chodit do škol latinských, že vůbec vedl žáky k životu obecně prospěšnému a zavrhoval všechn učený balast, na proti němuž propagoval jazyky živé, realie i výcvik tělesný, že konečně liboval si ve vyučování mírném, laskavém, zábavném, příjemném, nenuceném. Ve škole Basedowově byla zvláště také již provedena instituce, o které ještě dnes se vyslovují neprávem pochybnosti, je-li vůbec možná: interkonfesioní vyučování náboženské, jež v úplný systém vypěstoval spolupracovník Basedowův Salzmann⁵⁵ na svém pozdějším filantropinu s ch n e p f e n t a l s k é m, jediném dosud zachovaném (ovšem již změněném) zbytku školství filantropického.

Je důležité, že k filantropistům patřil i pruský šlechtic, který má zajištěno čestné místo v dějinách obecné školy, Friedrich Eberhard von Rochow.⁵⁶ Přesvědčení o tom, že v nevědomosti rolníků tkví základní příčina jejich bídy mravní i hmotné, a že všichni lidé mají právo na vzdělání, přivedla ho k poznání, že je nutno začít především s úpravou školy obecné; proto zakládal na svých statcích nové školy, z nichž jmenovitě ústav v R e c k a h n u, řízený neobyčejně schopným učitelem B r u n s e m, získal si záhy takovou pověst, že se všech stran hrnuli se do něho návštěvníci domácí i cizí, ministři, pastorem, důstojníci, učitelé i šlechtici; na škole Brunsově

⁵⁵ Srv. o něm tamže 247 sl.

⁵⁶ Tamže 265 sl.

jmenovitě i hospitovali mnozí čekatelé stavu učitelského.

Rochow sám psal učebnice pro tyto školy, zvláště lidovou čítanku *Der Bauernfreund* (pozdější název je: *Der Kinderfreund*), která podávala vedle článků zábavných také poučné výklady z různých oborů vědních a byla vzorem nepřehledné řady podniků podobných. Bohužel neměly snahy tohoto šlechtice, zaníceného pro sociální a kulturní potřeby lidu, hlubšího výsledku, neboť mimo vlastní jeho statky pronikly jen ojedinele do zemí rýnských, Dánska i Švédska, kde však zase záhy zapadly v pohnuté době napoleonských válek; ani v Prusku, kde Basedowovi, Rochowovi a vůbec filantropistům blízký byl ministr *Z e d l i t z*, nedošlo k trvalé změně v obecném školství, již přivodil teprve *P e s t a l o z z i*, mezi nímž a filantropy jest Rochow, zvaný významně *P e s t a l o z z i d e r M a r k*, vskutku spojovacím můstkem.

* * *

Ve školství vyšším projevem osvícenského hnutí jest *n o v o h u m a n i s m u s*,⁵⁷ jenž jako nové oživení antiky rodí se v Německu především z příčin politických a národních jako touha vyrovnati se aspoň touto cestou převaze francouzské kultury tím, že by se Německo přiklonilo úže k osvětě antické, zvláště řecké, a tak vyvinulo svou individualitu národní prostřednictvím řecké kultury; k tomu pojily se dále momenty estetické i umělecké a náboženské, snad i partikularismus německých států i státeků, jež se mohly odvolávat na rozdrobenost starořeckých republik.

Kdežto filantropisté jen trpěli latinu na svých školách a dokonce i předpovídali dobu, kdy nadobro bude odstraněna, novohumanisté jazyky klasické měli za nezbytnou podmínku všeho vyš-

⁵⁷ Tamže 289 sl.

šího vzdělání a časem proto postavili se nepřátel-
sky proti filantropismu jakožto zlému principu
veškeré pedagogiky. Středem hnutí novohumanis-
tického byla universita v G o t i n k á c h, založe-
ná r. 1734 anglickým králem a hannoverským kur-
firtem J i ř í m II. jako moderní ústav svobody ba-
dání, kde se zvláště také zásluhou G e s n e r o -
v o u a H e y n e o v o u provedl onen epochální
přerod starého ideálu humanistického v nové vzdě-
lání esteticko-literární a kulturně-historické, kte-
ré nestuduje klasiky již pro napodobení formální,
ale pro jich obsah a estetickou hodnotu. Praktic-
ky se o přeměnění škol vyšších v duchu novohu-
manistickém pokusil nejprve známý básník ně-
mecký H e r d e r,⁵⁸ jenž první jasně formuloval
požadavky výchovy ve smyslu novohumanistic-
kém, navazuje tu zvláště na Komenského a
Rousseaua: škola není mu pro to, aby vychová-
vala jen státu zdatné občany nebo jen nastávající
učence, nýbrž má vzdělávat především lidi, býti
semenišťem humanity, jejíž nejskvěleším výtvo-
rem a vtělením byla právě kultura řecká. Pruské
školství v duchu novohumanistickém trvale reor-
ganisoval W i l h e l m v o n H u m b o l d t,⁵⁹ jehož
zásluhou školství dosud povýtce latinské doplňuje
se studiem řečtiny jako nezbytné složky vyššího
vzdělání.

V praxi se ovšem vlivy novohumanismu na
školy střední a university plně projevily až v sto-
letí devatenáctém (také v Rakousku), kdy teprve
definitivně pronikají nové formy přednášek i cvi-
čení a tvoří se vědecké ústavy i semináře a kdy
zvláště také stará aristotelskoscholastická filo-
sofie nadobro již ustoupila moderním badáním a
moderním směrům.

Takový tedy byl stav školství, když r. 1773
zrušen všeobecně řád jesuitský (z jednotlivých

zemí evropských byl vypuzen již dříve), jemuž,
jak jsme viděli, prodlením doby připadla hlavní
péče o školství vyšší v zemích katolických; odtud
vlády katolické musily samy nakvap se ujímati
správy škol, což nemohlo zůstatí bez trvalého vli-
vu i na státy protestantské, jež ovšem nechtěly
zůstatí za ostatními v dobách všeobecné reorgani-
sace školství. Národní vědomí a diferenciací so-
ciální i politická postoupily zatím všude tak, že
nebylo již možno vystačiti školstvím internacio-
nálním a kosmopolitickým, jakým de facto byla
škola jesuitská, nýbrž že bylo nutno řešiti v kaž-
dém státě otázku školy pro sebe a v duchu svém
a národním.⁶⁰ Odtud tedy vývoj školství vyžaduje
v každé zemi vylíčení odděleného a speciálního,
čemuž právě věnován jest tento můj spis jako do-
plněk třetího dílu mých Dějin pedagogiky.

V rozboru školství všech stupňů v jednotli-
vých zemích vyjdeme, jak je pochopitelné, od
státu, k němuž jsme až do nedávno náleželi, a jenž
nám tedy byl nejbližší, bývalého mocnářství ra-
kousko-uherského.

⁵⁸ Viz o něm tamže 307 sl.

⁵⁹ Tamže 316 sl.

⁶⁰ Dějiny pedagogiky III.² 1. 21 sl.

Vývoj školství v bývalé říši rakousko-uherské od vlády Marie Terezie do konce války světové.

§ 11. POČÁTKY ŠKOLSTVÍ RAKOUSKÉHO.
ŠKOLSTVÍ ZA MARIE TEREZIE, JOSEFA II. A
LEOPOLDA II.

Jako v jiných zemích evropských, tak i na území pozdější říše habsburské nejstarší školství je v rukou církve katolické a jejích klášterů. Již počátkem 8. století po Kr. na troskách býv. římské osady J u v a v u m (pozd. S a l z b u r g) zřídil apoštol Bavorů, sv. R u p r e c h t, školu katedrální a za Karla Velikého následoval jeho příkladu patriarcha aquilejský P a u l i n u s, načež rychle za sebou vznikají školy klášterní v Horních i Dolních Rakousích, Štýrsku, Korutanech i Tyrolích,⁶¹ jež kolem r. 1200 dosáhly vrcholu svého vývoje jako jediná střediska učeného vzdělání a domácí poesie (středohornoněmecké). Od století třináctého přibývají k nim školy městské, z nichž jmenovitě jako proslulá škola se již r. 1297 uvádí farní škola u sv. Štěpána ve Vídni; od r. 1400 objevují se i první městské školy pro dívky. Všecky tyto ústavy byly ovšem v rukou řádů mnišských, zvl. benediktinů, cisterciáků a augustiniánů. Pro vyšší vzdělání existovala v býv. Rakousku tehdy mimo universitu Karlovu v Praze a universitu polskou v Krakově universita ve Vídni, založená

⁶¹ Strakosch-Graszmann Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens 1905, 2 sl., Joh. Kober, Das österreichische Schulwesen der Gegenwart 1925, 9 sl.

zeťem Karlovým, vévodou Rudolfem IV. r. 1365, k níž teprve po více než dvou stoletích (1585) přibyla universita v Štýrském Hradci.

Za císaře Maxmiliána I., zvaného „poslední rytíř“, pronikl do Rakouska humanismus, rozšířený potom hlavně zásluhou Aeneáše Sylvia Piccolominiho (žil 1405—1464) a dobrodružného humanisty Konráda Celtise, jenž koncem století patnáctého působil na universitě vídeňské. Přes odpor Habsburků, vždy věrných katolické církvi, pronikl i do zemí rakouských protestantismus, hlavně zásluhou šlechty, která byla nucena své syny posílati za vyšším vzděláním do ciziny a vymohla si proto v jednotlivých větších městech alpských založení t. řeč. škol k r a j i n s k ý c h (L a n d s c h a f t s s c h u l e n), existujících odtud zvláště ve Vídni, Linci, Hradci, Celovci, a Lublani; M e l a n c h t o n a S t u r m byli také pro tyto školy předními vzory. Konečně od polovice století šestnáctého objevují se v Rakousku jesuité (do Vídně přišli r. 1551) a s pomocí dvora i katolické šlechty ovládnou záhy všecko školství učené, kdežto pro školy elementární vydán zvláště proslulý řád školní zásluhou arcivévody F e r d i n a n d a t y r o l s k é h o r. 1586 a neméně důležitý řád salcburského arcibiskupa W o l f - D i e t r i c h a, z r. 1594, platný pro Salcbursko, Horní Rakousy, Štýrsko i Korutany; obě tato ustanovení zůstala v platnosti až do reformy Marie Terezie, tedy téměř 200 let.

V zemích českých existovala podle podání prastará škola latinská na Budči u Prahy, do níž prý chodil i sv. Václav;⁶² jistě, jak jsme se již zmínili, byla dále i škola latinská při pražském biskupství, o které spolehlivá zpráva čte se po prvé z r. 1068; první laickou školu gramatickou zřídil Vlach Henricus de Isernia, rovněž v Praze kolem roku 1270. Byly jistě dále u nás již

⁶² Dějiny pedagogiky I.² 211.

v starších dobách školy klášterní i farní,⁶³ ale zprávy o nich stejně jako o prvních školách partikulárních jsou velmi kusé.⁶⁴ Mnohem lépe známe školství české z doby reformace a českobratrství,⁶⁵ o němž jsme se rovněž již zmínili,⁶⁶ načež také u nás, jak známo, za protireformace vítězně proniklo vyšší školství jezuitské a nižší piaristické.⁶⁷

Celkem školství rakouské jistě v polovici století osmnáctého bylo v stavu stejně neutěšeném a nedostatečně vyvinutém jako v ostatních zemích evropských.⁶⁸ Především také university rakouské, zvláště fakulty theologické a filosofické, jako v zemích katolických vůbec, byly v moci jesuitů, kteří dovedli obratnými průtahy a výmluvami zmařiti všechny pokusy reformní, které se staly zvláště za vlády Josefa I. a Karla VI. k podnětu superintendenta Birelliho, aby odstraněny byly aspoň nejkřiklavější nedostatky i zlořády; r. 1710 počalo se jednati o nápravu a třicet let potom bylo vše ještě při starém, takže na právech se stále jen memorovalo římské právo, na medicíně se učilo anatomii na mrtvých psech a vepřích, na filosofii a theologii se udržovaly středověké disputatione v duchu scholastické filosofie.

Podobně na gymnasiích (v době zrušení řádu jezuitského bylo jich v zemích habsburských 38 v moci jesuitů, 24 piaristů a 18 jiných řádů) stále bylo hlavním předmětem pěstění latinské výmluvnosti a ostatním naukám věnována byla pozornost zcela nepatrná. Docela jen v počátcích bylo všude

školství obecné, vypravené chatrně bez pomůcek, učebnic i učitelů řádně vzdělaných a řádně placených, jichž úkol zastávali pravidelně vysloužilí vojáci, zběhlí studenti, ba i řemeslníci. V samé Vídni ještě koncem šedesátých let bylo jen sedm škol s počtem žáků 60—150, v Opavě ze 600 dětí chodilo do školy sotva 40, v celém Slezsku z 59.000 sotva 2400.

Obrat těchto smutných poměrů nastává teprve za vlády Marie Terezie (vládla 1740—80), která zprvu klonila se spíše k pietismu po vzoru pruském, později však podléhala vlivu filantropistů. Hned na počátku vlády povolala do Vídně osvíceného lékaře Gerharda van Swieten (žil 1700—1775) a s jeho pomocí provedla především na universitě vídeňské i pražské reformní návrhy Birelliho tak, že zřízeny četné stolice nové, lépe rozděleno učivo, reorganisovány zkoušky, upraveny prádniny a pro dozor nad činností profesorů, jimž jinak dána aspoň částečná volnost výkladu, ustanoveni direktori studii (v Praze jím byl matematik Stepling). Právnické fakultě svěřen úkol, aby připravovala vhodné úředníky pro služby veřejné; na medicíně položen důraz na klinickou praxi; filosofii a theologii uloženo, aby si všímaly též nových směrů filosofických; výhradně užívání latiny jako jazyka vyučovacího podstatně bylo omezeno.

Gymnasia podřízena již v polovici století osmnáctého doзору státnímu a vydána byla rovněž, jakož i pro dvouleté kursy filosofické nová osnova. Velice přála císařovna školství odbornému všech kategorií, pro něž velikolepý plán reformní vytvořil sám kancléř hr. Kaunice; brzy po sobě vznikly zvláště vojenská akademie ve Vídni (1754), hornická škola ve Štávnici (1763), škola inženýrská (1775) a první reálka rakouská (reální akademie obchodní, Realhandlungsakademie ve Vídni r. 1770). Jednotlivé přednášky a výklady hospodářské a průmyslové

⁶³ Škola katedrální v Olomouci se připomíná po prvé r. 1073, klášterní v Rajhradě 1048, na Hradisku u Olomouce 1078, v Třebíči 1109 atd.

⁶⁴ Srvn. V. Novotný České dějiny I. 5. 1928, 190 sl., 638 sl. a 879 sl.

⁶⁵ Srv. Dějiny pedagogiky II.² 1. 138 sl.

⁶⁶ Koncem § 5.

⁶⁷ O působení jesuitů, kteří přišli do Prahy poprvé roku 1556, jednájí podrobněji moje Dějiny pedagogiky II.² 1. 253 sl.

⁶⁸ K dalšímu líčení srv. moje Dějiny pedagogiky II.² 2. 352 sl.

zaváděny byly v tu dobu dokonce i na školy vysoké.

Posléze došlo na úpravu škol elementárních, kde vedle jiných návrhů opravných zaujalo císařovnu nejvíce memorandum pasovského biskupa Firmiana z 1769, o němž si vyžádala dokonce zvláštní dobrozdání od dolnorakouské studijní komise (Schulkommission), zřízené r. 1770. V tom smyslu byla nejdříve na zkoušku ve Vídni u sv. Štěpána nákladem státu i obce počátkem roku 1771 otevřena první normální škola jako škola elementární a reální (pro děti od 8 do 14 let) a učitelský seminář; ředitelem školy jmenován člen řečené komise Jos. Meszmer.

Do těchto prvních kroků, aby ve všem školství uplatněn byl vliv státu ve smyslu proslulého výroku císařovny: *Die Schule ist und bleibt allezeit ein Politicum*, padlo zrušení řádu jezuitského a s tím dostavila se povinnost, aby vláda sama postarala se o novou úpravu školství, jmenovitě vyššího; prostředky k tomu měl skýtati t. řeč. studijní fond, jenž zřízen byl ze jmění zrušeného řádu. Nejvyšším orgánem, v němž se odtud soustřeďovaly všechny návrhy a pokusy reformní, byla studijní komise dvorská (Studienhofkommission), zřízená již r. 1759, jejíž předsedou byl vídeňský arcibiskup Migazzi, místopředsedou sám van Swieten; jí podřízeny byly studijní komise zemské v jednotlivých částech říše tak, aby v úplném klidu a neodvisle ode všech jiných úřadů mohla býti žádoucí úprava školy provedena.

Obecné školství rakouské organisoval opat zahaňský Jan Ignát Felbiger (1724 až 1788), žák Rochowův, jenž s úspěchem upravil před tím školství obecné v katolickém Slezsku roku 1765, načež k doporučení několika kněží tyrolských, kteří jeho metodu „tabulkovou“ (nazvána tak odtud, že slova i průpovědi, které se měly memorovati, byly pro opakování napsány

ve formě tabulek jen začátečními písmeny) poznali v samé Zahani, povolán byl do Vídně a v době několika měsíců provedl základní úpravu rakouského školství elementárního, platnou v zásadě asi 100 let. Organizační statut ten vydán byl 1774 (ovšem jen německy) s názvem *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen k. k. Erbländern* a již svými úvodními slovy hlásí se jako plod doby osvěcenské.

Felbiger navrhl elementární školy trojího stupně: triviální, hlavní (Hauptschulen) a normální (Normalschulen). Školy triviální o jedné nebo dvou třídách zřizovány v městech i vesnicích, zvláště farních, pro učení náboženství a trivia, doplněných na venku naukou o hospodářství, v městech výklady průmyslovými a ručními pracemi; povinnost návštěvy školní byla pro tyto ústavy naměřena od 6—12 let, ale děti 9—12leté mohly na venku býti osvobozeny v létě od školy; zato od 15—20 let měli žáci docházeti do dvou nedělních hodin opakovacích.

V každém krajském městě byla trojtřídní škola hlavní s ředitelem, katechetou a třemi nebo čtyřmi učiteli, kteří vedle předmětů školy triviální učili již také základům latiny, zeměpisu, dějepisu, přírodopisu, slohu, kreslení a měřictví, hospodářství i základům vzdělání průmyslového. Konečně pro každou „provincii“ v sídle komise školní ustanovena byla škola normální s rozšířenou osnovou škol hlavních, jež měla úkolem vzdělávati také příští učitele škol obecných.

Náboženství ve všech školách měli učiti sami kněží, kdežto učitelům jako jejich pomocníkům patřilo jen nacvičení a opakování výkladů katechetových. Učiteli měli se stávat jen ti, kdo nabýli s úspěchem nařízené vzdělání přípravné na škole normální (po př. některé hlavní, jež zastá-

valy místo normálky). Děti byly povinny denně docházeti do kostela i do školy; nedbalá docházka měla se stihati a trestati. Dozorci nad školami triviálními byli místní faráři, nad školstvím celého okresu (triviálním i hlavním) zvláštní okresní dozorcí, jimiž zpravidla ustanovováni zase duchovní, zvláště vikáři. Školství celé provincie bylo podřízeno zmíněné školní komisi zemské, jež ustanovovala okresní dozorce i učitele a dohlížela na řádné plnění školních nařízení i osnov.

Třebas leccos z nařízení Felbigerových — zvláště na počátku — zůstávalo jen na papíře, rozbíjejíc se o nedostatek peněz a vhodných učitelů, osnova jeho, majíc rozhodně ráz lidový, promyšlenou úpravu i dobrou metodu učebnou, šířila se po zemích rakouských jako důležitá složka státního organismu velmi rychle, takže na př. již roku 1781 bylo v německých zemích Rakouska, Sedmihradech a Haliči podle úředních výkazů 15 normálek, 80 škol hlavních a 3271 triviálních škol, do kterých docházelo celkem 156.989 dětí.

U nás v Čechách metoda zaháňská byla známá již v letech šedesátých (tedy dříve než ve Vídni), ale hlavní zásluhu o její rozšíření a o uplatnění osnovy Felbigerovy vůbec má teprve Ferdinand Kindermann (1740—1801), zprvu farář v Kaplici, později vrchní školní dozorce zemský a biskup v Litoměřicích, jenž za svou horlivou činnost školskou v duchu germanisačním obdržel predikát šlechtický von Schulstein.⁶⁹ Škola kaplická, kterou v lidu nazývali „hohe Schule“,⁷⁰ byla jako vzorný ústav navštěvována z daleka široka

⁶⁹ Podle spisu E. d. Winklera (Ferdinand Kindermann Ritter von Schulstein, der Organisator der Volksschule etc. 1926, 9) úsilí jeho o zlepšení školy české plynulo z jeho základního úsilí o zlepšení blaha lidu vůbec a mělo tedy ráz po výtce filantropický. — Winter namáhá se marně vysvětliti a omluviti jeho činnost germanisační, kterou vytýkal již Pelcl, v nové době zvláště Šafránek a Denis.

⁷⁰ Winter v uv. sp. 41.

a dala podnět ke vzniku četných škol podobných.⁷¹ Zásluhou Kindermannovou byla již r. 1775⁷² v bývalé koleji jezuitské na Malé Straně v Praze otevřena c. k. normální škola mužská, k níž r. 1784 přibyla dvoutrídňá normálka ženská (kde se učilo i ručním pracím). Vyučovacím jazykem na škole normální byla jen němčina, kdežto na školách hlavních učilo se v krajích českých aspoň v první třídě výhradně, v druhé ještě částečně česky (třetí třída byla všude již jen německá); školy triviální byly podle jazyka obyvatelstva jen české anebo jen německé, ale velmi záhy i do nich v krajích ryze českých pronikala aspoň jako učebný předmět němčina.

Pro vzdělání učitelů škol elementárních byly zřizovány od r. 1775 t. řeč. p r e p a r a n d i e (přípravné kursy) při normální škole pražské a některých vybraných hlavních školách po venkově (jmenovitě v Král. Hradci, Liberci, Král. Dvoře, Kolíně a Pelhřimově). Kandidáti učitelství, kteří v počtu předem stanoveném byli zapsáni po zkoušce přijímací, poslouchali jednak teoretické výklady o pedagogice i didaktice, jednak hospitovali při vyučování a sami se pokoušeli vyučovati; po třech měsících získávali si zkouškou před školním dozorcem nárok, aby mohli býti ustanovováni učitelskými pomocníky na školách triviálních po venkově, kdežto pro službu na školách městských se vyžadoval kurs šestiměsíční. Učitele z pomocníků jmenovali vrchnosti, faráři neb obce s platem podle ujednání; pomocníky si vybírali „přicipalové“ sami.

Podle úřední statistiky⁷³ bylo v Čechách při nastoupení na trůn císaře Josefa II. mimo pražskou normálku 12 škol hlavních, 17 dívčích a 1891

⁷¹ Dějiny pedagogiky III.² 2. 580 sl.

⁷² V mých Dějinách pedagogiky II. 2. 381 omylem tiskovým udán r. 1776 (na str. 382 je správně 1773).

⁷³ Srv. Weisz Geschichte der österreichischen Volksschule II. 1904, 856 sl.

triviálních; ke konci vlády Josefovy již 20 škol hlavních, 42 městských, 3 klášterní, 25 židovské, 2168 triviálních (a mimo to ještě 252 školy industriální). Počet žáků školou povinných stoupl v šesti letech ze 157.000 na 259.000, z nichž však chodilo do školy vskutku jen 142.000. Učebnice pro všecky školy vydávány byly jednotně tiskárnami státními při normální škole pražské a brněnské.⁷⁴

Připomínám, že Kindermann, jehož nejhorlivějším pomocníkem (také v germanisaci) byl dominikán Aleš Vincenc Pařízek (Parzizek 1748—1822), ředitel hlavní školy klatovské a později malostranské⁷⁵ a autor četných učebnic a příruček, má v dějinách školství význačné místo svým úsilím, aby osnova školy elementární doplněna byla předměty praktickými tak, že by se mládež naučila již ve školách přísti, plésti a šítí, pěstovati bource i včely a pracovati v zahradách. Sám v mládí, jako syn chudé tkalcovské rodiny, poznal důležitost ručních prací a chtěl tak vésti děti k pracovitosti, mimo to se domníval, že by vzrostla obliba školy u rodičů, kdyby děti již ve škole pro své rodiče vydělávaly. Skutečně se podařilo Kindermannovi pro tuto myšlenku získati četné duchovní, šlechtice i měšťany, takže v desíti letech vzniklo jen v Čechách na 100 „pracovních škol“ (Arbeitsschulen) a že příkladu českého následováno hojně i v cizině, ale záhy po smrti Kindermannově reforma Kindermannova, jež měla rozhodně stránky dobré i špatné,⁷⁶ zanikla snad z nedostatku prostředků finančních, snad proto, že nezapadala dost organicky do potřeb místních.

* * *

Zrušení řádu jezuitského uspíšilo také výsledek dlouholetých porad o reorganizaci škol střed-

⁷⁴ Srv. moje Dějiny pedagogiky III.² 2. 384 sl., kde jsou vypočteny učebnice z té doby.

⁷⁵ Srv. o něm Dějiny tamže 393 sl.

⁷⁶ Viz tamže 396.

ních, o které se nepřestala raditi zmíněná studijní komise dvorská.⁷⁷ Již ostatně r. 1764 ředitel humanitních studií ve Vídni, prof. G a s p a r i, vydal nové instrukce pro vyučování na gymnasiích a staral se i o nové učebnice; návrhy reformní v komisi studijní podali zvláště dvorní rada K o l l a r, právník M a r t i n i (chtěl omeziti učení latině ve prospěch moderních jazyků, vlastivědy a reálií), historik H e s s (usiloval o větší pěstování němčiny a řečtiny, ale také věd přírodních i tělocviku a kreslení) a j.

Když gymnasia jezuitská byla převzata státem, byl především počet jejich značně zredukován (v samotných Čechách na příklad v letech 1773—7 ze 44 škol zavřeno 31, tedy téměř tři čtvrtiny!), načež z rozkazu císařovny piarista P. G r a t i a n M a r x vypracoval roku 1775 nový organisační statut tak, že gymnasia měla odtud vesměs jen pět tříd, a to tři gramatické, dvě humanitní; jazyk německý stal se vyučovacím v nejnižších dvou třídách (v dalších se učilo latinsky); zaveden dále systém učitelů třídních v ten rozum, že jediný profesor učil všem předmětům (mimo náboženství); uplatněn státní dozor ve formě studijních direktorů, jimž podřízeni byli krajští hejtmani jako ředitelé ústavů středních a prefekti jako vlastní správcové i výkonní orgánové hejtmanů; závěrečné zkoušky oslavovány byly veřejnou slavností a okázalým dekorováním premiantů. Tak se stala střední škola rakouská ryze německou a do gymnasia nemohl býti odtud přijat nikdo, kdo neuměl dokonale německy.⁷⁸

Kdo obstál na konci páté třídy, mohl býti při-

⁷⁷ Tamže 367 sl.

⁷⁸ Faktum překvapující, že toto poněmčení střední školy rakouské schvalovali a doporučeli ještě i naši národní buditelé, vykládá Jan Herben ve spisku Matěj V. Kramerius 1927, 46 sl. tím, že němčinu pokládali za jazyk lidový a za řeč pokroku, kdežto latina jim prý čpěla zápachem středověku; vývoj šel podle toho z latiny přes němčinu k češtině.

puštěn k dvouletému studiu filosofie, jež na čas (až do roku 1849) vedle Prahy bylo, jak známo zvláště z líčení Jiráskových, také při koleji piaristů v Litomyšli.

* * *

Centralisační a germanisační tendence školské soustavy Felbigerovy i jiných ustanovení z doby Marie Terezie do krajnosti posílena a vyvrcholená byla za vlády Josefa II. (1780—90), jemuž právě škola byla hlavním prostředkem poněmčování, takže jazyk mateřský odtud trpěn jen ve školách nejnižších, ale všecko školství střední i vysoké mělo býti napařád jen německé. Druhým význačným rysem školství Josefova mělo býti úplné jeho zesvětštění a zestátnění, takže by kněží úplně byli vyloučeni z vyučování a vedle dozoru duchovních zavedeni ještě komisaři světští jako orgány centralismu státního. Od roku 1786 pečují proto o školu v tomto smyslu světští komisaři krajští jako pomocníci krajských hejtmanů, kdežto vrchní dozor v celé zemi nade všemi školami elementárními vykonával vrchní školní dozorce jako stálý referent zemského gubernia.

Počet škol obecných měl býti rozmnožen tak, aby veřejná škola existovala všude tam, kde se zjistí 90—100 dětí povinných školou (tedy ve věku 6—12 let). Povinná docházka školní opět a opět zdůrazněna v nařízeních vládních, při čemž děti chudé měly býti osvobozeny od placení školného. Nekatolíkům poprvé dovoleno míti školy zvláštní; všude však měli učiti jen učitelé zkoušení, kteří se měli držeti přísně schválené metody, jejíž základy vypracoval kdysi sám Felbiger ve svém *Methodenbuch* (Knize metodní).

Na středních školách od roku 1781 musilo se učit německy ve všech třídách všem předmětům, byl zaveden dále školní plat ve výši tak značné, že v pěti letech gymnasia ztratila téměř polovici

žactva; dovolen přístup židům; odstraněny nadobro tělesné tresty; upraveny prázdniny na dobu od 16. července do konce srpna; učivo do tříd podrobně rozděleno; zavedeny konference učitelské a omezen počet náboženských úkonů. Přechodem od školy střední k universitě zůstal kurs filosofický; naproti tomu zrušeny všechny šlechtické akademie a zastaven další vývoj škol odborných, jimž Josef nepřál.

University zůstaly podle rozhodnutí císařova pro celou říši jen tři: ve Vídni, v Praze a ve Lvově, kdežto ostatní omezeny jen na lycea, t. j. ústavy filosofické se zmenšeným studiem medicíny a práva. Obsah studií vysokoškolských přesně vymezen tak, aby byl především přípravou pro státní službu, neboť svobodě vědeckého badání císař nepřál. Mimo fakultu theologickou všude zavedena němčina jako vyučovací jazyk. Místo biskupských seminářů byly pro přípravu kněží všech diecézí země zřizovány generální semináře kněžské. Největší pozornost věnoval Josef fakultám lékařským patrně pro jejich služby zdravotnické, navštěvoval i podporoval kliniky a nemocnice, umožňoval nadaným lékařům i studium zahraniční a sám se účastnil porad o nové úpravě medicínského studia roku 1786.

Nelze pochybovati, že školská opatření Josefova měla mnoho dobrého, ale základní jejich vadou jako veškerého státního systému Josefova byl centralisující a germanisující cíl, který nepřihlížel k staletým rozdílům zemí i krajů a o překot chtěl měniti dávné jejich řády, chtěje co nejdříve viděti výsledky unáhlených těch opatření, vadil dále suchý a střízlivý utilitarismus, který podceňoval jmenovitě všechny složky umělecké a estetické, vadil jistě také nedostatek učitelstva náležitě vzdělaného a hmotně uspokojeného, které by dovedlo býti více než trpným nástrojem centralismu.

* * *

Krátká vláda Leopolda II. (vládl 1790 až 1792), jenž v lecčems zásadně se odchyloval od názorů svého předchůdce, nepřinesla mnoho nového. Žádost stavů českých, aby zrušena byla instituce krajských dozorců a aby do škol středních byla zavedena čeština, byla vládou sice zamítnuta, ale jinak nebylo lze potlačit nespokojenost šlechty i duchovních se školskými reformami Josefovými, a zvláště jejich centralisačním rázem. Proto císař již na počátku vlády učinil první krok ke školské samosprávě tím, že v každém hlavním městě „provincie“ zřízen byl. t. řeč. studijní konses jakožto nejvyšší úřad školní, do něhož každá fakulta universitní, dále všechna gymnasia vespolek a podobně všechny školy hlavní vysílaly po jednom zástupci (celkem tedy šest); zvolení asesoři (přisedící) radili se za předsednictví rektora university o všech věcech týkajících se učebných osnov, metody, kázně, učebnice, schvalovali usnesení vyšlá z konferencí školských na jednotlivých ústavech a naopak zase svá usnesení vlastní předkládala prostřednictvím zemské vlády vídeňské dvorské studijní komisi. Později (za vlády Františka I.) svěřen byl na čas (1794—1802) studijním konsesům také úkol, aby se před ním daly konkursy, t. zv. zkoušky profesorské ze všech předmětů mimo náboženství.

Současně se studijními konsesy zavedeny a současně s nimi i zrušeny byly stálé učitelské porady na všech fakultách i gymnasiích, jež za předsednictví děkanů a prefektů se radily o všech pedagogických a didaktických záležitostech; naproti tomu zrušena již v roce 1791 studijní komise dvorská a nahrazena jediným referentem pro věci školské při dvorské kanceláři ve Vídni. Církvi katolické učinil Leopold podstatné ústupky zrušením generálních seminářů kněžských a obnovou některých klášterů; Čechům přinesla vláda vídeňská vysoce cennou novotu tím, že proti votu komise vídeňské byla roku 1791 zřízena stolice čes-

kého jazyka na pražské universitě a prvním jejím držitelem jmenován Fr. M. Pelcl, který však svou činnost zahájil až roku 1793. V této významné události, dále v okolnosti, že direktorem všech českých gymnasií byl jmenován buditel Faustín Procházka, konečně v tom, že Jos. Jungmann začal roku 1800 učit (nepovinně) jazyku českému na gymnasiu litoměřickém, viděli vlastenci čeští právem první známky obratu a první úsvit nové doby.

§ 12. RAKOUSKÁ ŠKOLA OBECNÁ ZA VLÁDY FRANTIŠKA I. A FERDINANDA V.

Kdežto Leopold II. dovedl ještě zdržeti rostoucí nespokojenost s radikálními opravami svého předchůdce na trůnu rakouském, za Františka I. (vládl roku 1792—1835) nastala naprostá reakce a dlouholetá nehybnost veškeré soustavy vládní. Duchovenstvo, vedené arcibiskupem Migazzim, neustávalo císaře opět a opět upozorňovati na „škodlivé důsledky a vady“ osvěcenské školy, kterou vinilo přímo z atheismu, domáhalo se zvláště revise učebné osnovy i učebnic, posílení náboženství, odstranění některých profesorů, navrácení středních škol do moci řádů mnišských a zvláště také zrušení veřejných zkoušek, jež se zdály býti příliš chlubné a okázalé.

Císař, jenž se již svou povahou klonil ke konservatismu a byl, jak známo, jeden z nejméně vzdělaných a moudrých rakouských vladařů, postrašen byl zvláště, když se objevily stopy „revolučního“ ducha i v samé akademii vojenské a tak ochotně svolil k tomu, aby všechno školství spoutáno bylo tuhou kázní policejní a aby jmenovitě zase střední školy vydány byly řádům, zvl. benediktinům. Na universitách, jejichž svobodě, jak jsme viděli, nepřál ani Josef II., utužen státní dozor tak, že uloženo profesorům, aby potírali ve

svých výkladech všechny nauky revoluční, dokonce řada osvícených auktorů, zvláště Rousseau, Voltaire, Helvétius měla býti přístupna studiu samých profesorů jen s podmínkou, že ve svých čteních budou vyvraceti bludné jejich názory. Obnovena instituce studijních direktorů, na čas za Leopolda odstraněná, zavedena tajná kvalifikace profesorů středoškolských a z obavy před svobodnými zednáři nařízeno všem učitelům skládati při svém jmenování přísahu, že nepatří a nebudou patřiti k společenstvem nebezpečným státu. A tak osvícenské ideje zapadly ve školství rakouském záhy nadobro a úplně.

Nakonec podlehl bojácný vladař cele nátlaku svého všemocného kancléře, Jindřicha Fr. hraběte z Rottenhanu (1737—1809), podle jehož přesvědčení mělo všechno školství býti spoutáno dozorem státním a určeno jen k tomu, aby vychovávalo poctivé a pracovitě občany, pročež nutno prý zvláště posílení vyučování náboženské a odstranění ze škol všeliké stopy nebezpečného filantropismu. K návrhu Rottenhanovu dosazena roku 1795 opravná komise studijní (Studien-Revisions-Hofkommission), z jejichž dlouholetých porad vzešel pak i nový organizační řád obecného školství i nový statut střední školy, k jejichž rozboru nyní přistoupíme.

* * *

Porady opravné studijní komise byly za předsednictví Rottenhanova skončeny vlastně již v listopadu 1799, kdy zvláštním podáním byly samému císaři předneseny konečné návrhy, jak opravit vyučování v jednotlivých předmětech školních, zvláště v náboženství a jak získati také přiměřených prostředků k vydržování škol.⁷⁹ Ale válečné události, skončené potom mírem v Lu-

⁷⁹ Srv. Weisz v uv. sp. I. 158.

neville r. 1801, jež pozornost císařovu cele k sobě obrátily od věcí vnitřních, byly příčinou, že teprv koncem roku 1801 hr. Rottenhan mohl obnoviti své návrhy opravné, načež řečená komise r. 1802 rozpuštěna a uloženo předsedovi jejímu, aby všecka akta odevzdal ministru Kolovratovi k dalšímu jednání.⁸⁰

Na jejich základě vypracoval pak státní rada Martin Lorenz r. 1803 nový návrh, z části původní a ten teprv pojat byl ve formě resoluce do výnosu císařova, jímž 21. ledna 1804 jako jádro porad téměř desíletých ohlášeno bylo zavedení nové organizace školy obecné,⁸¹ neboť — tak zněla hned první slova výnosu — vzdělání lidu jest z nejn nutnějších potřeb státních, pročež také císař jeho účelné obstarávání v duchu doby počítá prý ke svým největším povinnostem a neustal právě o něm se raditi se zkušenými odborníky. Výnos císařský podává na to ve čtyřiceti bodech hlavní zásady učebné osnovy a ukládá nakonec zvláštní komisi dvorské, která bylo ustavena v červnu 1803 vlastně jen pro reformu vyučování náboženského, aby na těchto principech vypracovala co možná nejdříve odborné instrukce pro konsistore, úřady krajské, dozorce školní, ředitele a učitele.⁸²

Komise, přibravši si ještě tři znalce, vypracovala však nejen žádané instrukce, které se opíraly o spisy Overbergovy,⁸³ nýbrž shrnula všecka dosud vydaná nařízení školní v jednotný celek, jenž označen názvem Politische Verfassung der deutschen Schulen in den K., auch K. K. deutschen Erbstaaten (kratčeji též Politische Schulverfassung nebo jen Schulkodex), dílo, jež

⁸⁰ Tamže 159.

⁸¹ Tamže 184 a 213 sl.

⁸² Tamže I. 159 sl. a II. 1 sl.

⁸³ To dokázal nedávno Arnold Winkler v článku Beiträge zur Geschichte der österreichischen Volksschule v časopise Pharos 1921, 81 sl. — O Overbergovi srv. moje Dějiny pedagogiky III.² 1. 348.

sám císař nazval „ein vortreffliches Elaborat“ a odborníci tehdejší dokonce „ein pädagogisches Meisterwerk“.⁸⁴ V srpnu 1805 byl Schulkodex císařem schválen a dán do tisku, ale pro nové války s Francií nabyl platnosti až v 1. pololetí roku 1806, kdy konsistoře biskupské převzaly v jeho duchu správu školy obecné.⁸⁵

Schulkodex, shodující se namnoze docela slovně s císařským nařízením z roku 1804,⁸⁶ stabilisoval svými 478 odstavci⁸⁷ školství elementární v Rakousku na více než půlstoletí. V podstatě není než zhoršením původní osnovy Felbigerovy především v tom, že dozor na školy svěřuje naskrze již jen duchovenstvu (místnímu faráři nad školou triviální, děkanu neb vikáři nad školami v okrese, kanovníku scholastikovi nad školami v hlavním městě resp. v celé diecési). Odtud faráři příslušelo právo, aby se přesvědčoval o úspěchu všeho vyučování, způsobilosti učitelstva, ba i jeho mravním životě, ovšem dozíral i na náležitou docházku školní. Okresní dozorcí školní podávali zprávy o svých pozorováních jednak konsistořím, jednak úřadům krajským, ale těmto náleželo starati se ve vlastní kompetenci jen o budovy školní

⁸⁴ Dnes je o díle tom úsudek ovšem jiný; tak Hintner v Loosově Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde II. 162 mluví o soustavě Rottenhanově jako o neštěstí pro školu i lidové vzdělání.

⁸⁵ Schulkodex byl tiskem vydán opět; podle Weisz v uv. sp. II. 17 vyšlo r. 1844 již deváté vydání, jež pak beze změny přetištěno r. 1847 a 1857. Do češtiny přeložen Schulkodex teprve r. 1822 s názvem (podle tehdejšího pravopisu) Politické zřízení obecných škol v c. k. král. dědičných zemích; vedle toho vydány již r. 1807 Instrukce pro vsescky školnj dohledače a učitele v c. k. král. dědičných zemích, jejichž rozbor podává Fr. Pražák v článku škola před 100 lety v Pražské lidové revui VIII. 154 sl.

⁸⁶ Podrobné srovnání obou provádí Weisz v uv. sp. II. 8 sl.

⁸⁷ Toto rozdělení bylo provedeno teprve od šestého vydání pro snazší přehled.

a finanční náklad na školství. Konečně zprávy a návrhy všech úřadů krajských a konsistoří zkoumala zemská vláda, která zase podávala úhrnnou relaci vládě vídeňské.

Pro vzdělání lidové existovaly i na dále školy trojího druhu: 1. triviální (farní neb filiální), na venku koedukační, v městech podle pohlaví žactva rozdělené, s náboženstvím, čtením, psaním, počty a základy slohu, při čemž učitelé měli vzdělávati především paměť žakovu (die erste herrschendthätige Kraft, jak se praví na příslušném místě osnovy) a podávati jen poučení o věcech pro mládež nutných i potřebných, zkrátka takových, jež by je pak nerušily v jejich práci životní ani nečinily nespokojenými;⁸⁸ t. řeč. realie byly proto ze škol triviálních vyloučeny a trivium označeno výslovně jako jediné vlastní discipliny učebné (die einzigen eigentlichen Lehrgegenstände). Výše stály 2. školní hlavní a to buď tříleté, v nichž se vedle předmětů triviálních učilo i německé gramatice a základům latiny; buď čtyřleté nadto ještě se stavitelstvím, rýsováním, geometrií, zeměpisem a vědami přírodními. Konečně 3. dosavadní školy normální nazvány v zorným i školám hlavními (Musterhauptschulen) a vyhrazeny praktickému výcviku příštích učitelů, kdežto pro vzdělání obchodní, průmyslové a hospodářské měly býti v hlavních městech nebo sídlech obchodu i průmyslu zřizovány (podle návrhu revisní komise z roku 1799) školní realie, jež by se, kde bylo možno, pojily k učilištím vyšším, technikám neb školám odborným.

Výchova dívek svěřovala se mimo školy triviální pravidelně jen klášterům; pouze v hlavních městech provincií měly býti otvírány zvláštní školy pro dívky z lepších rodin (Mädchenschulen für gebildetere Stände); kde nebylo takových škol

⁸⁸ Srv. článek Jos. Tůmy Kdo je původcem učení o domovině a o vlasti na českých školách obecných v Pedag. Rozhledech XXVIII., 21.

dívčích, směly dívky chodit do třetí třídy školy hlavní, ale jen pokud bylo v nich místo.

Jenom na reálkách měl mít učitel více samostatnosti ve svých výkladech, jinde však měl se přesně držeti knihy a učivo zbytečně nerozšiřovat, protože byla podniknuta i přísná revize učebnic, které byly odtud, možno-li, ještě duchamornější a mechaničtější než dříve.⁸⁹

Pravidelně na jednu třídu měl být také jeden učitel pro nejvýš 80 žáků (skutečnost bývala ovšem po té stránce namnoze docela jiná); jenom na vzorných školách hlavních a reálkách zaveden byl systém učitelů odborných, vedle nichž byl časem i ředitel a katecheta. Rozumí se, že bylo možno za určitých modalit přestupovati ze školy do školy, zvláště z triviální školy mohl žák přejít do 3. třídy hlavní a odtud do školy střední.

Počátek školního roku řídil se místními poměry, jenom na školách hlavních počínalo se pravidelně teprve 1. listopadu, později 1. října (po sv. Václavu). Instituce slavnostních zkoušek závěrečných přes všechny jejich stinné stránky a všec- ken odpor rozumných pedagogů podržena i na- dále, takže všechna snaha učitelova nesla se po celý rok k tomu, aby zkoušky výroční dobře do- padly.⁹⁰

Povinnost školní docházky trvala od 6. do 12. roku, načež do 18. roku (od r. 1823 již jen do 15., pro dívky pak vůbec již od r. 1805 jen do 15.) byly povinné hodiny opakovací v neděli, bez nichž jmenovitě žádný učeďník nemohl dostati za vyučenou; zneužívati dětí k výdělečným pracím v době školní povinnosti bylo několika dekrety staršími i pozdějšími přísně zakázáno a stíháno.

Zvláštní oddíl Schulkodexu nařizoval úřadům školním, aby k docílení větší jednoty společného

⁸⁹ Pedagogisches Jahrbuch (vídeňský) 1909, 11.

⁹⁰ Srv. článek Slaměnkův Rozvoj školství národního zvláště na Moravě ve Věstníku Ústř. spolku jednot učitel- ských na Moravě VIII., 305 sl.

vyučování byli žáci škol obecných děleni na dvě oddělení; v prvním oddělení „slabikantů“ měli se po dvě leta učiti malému katechismu, slabikování, psaní i počátkům počtů, v druhém oddělení měl žák pobývati čtyři leta mezi „čtenáři a počtáři“. Vyučování ručním pracím podrženo bylo jen „po- dle místních poměrů“.

Stabilisování byly dále také kursy pro vzdělá- vání učitelstva a to tříměsíční pro pomocníky škol triviálních, šestiměsíční pro učitele škol hlavních; o vzdělání učitelek nebylo úředně postaráno vů- bec, nýbrž ponecháno bylo jen jejich soukromé píli. Mimo toto chatrné vzdělání předběžné nestar- al se o učitele dále nikdo; nebylo jmenovitě ani nějakých kursů pokračovacích ani knihoven, ne- dostávalo se i časopisů odborných; bylo toliko na- řízeno, aby učitel, jehož prospěch ve škole uznán byl nedostatečným, mohl být přikázán na týden až tři neděle některému dobrému učiteli v sou- sedství, aby se u něho doučil (nejlepší z takových dobrých učitelů dostával po návrhu konsistoře ná- zev „vzorný učitel“ a jeho škola označena rovněž za „vzornou“).

V ustanovování učitelů rozhodující slovo měli duchovní a vrchnosti; žádalo se po učitelích jme- novitě, aby byli tělesně úplně zdraví, měli dobrý rozum, schopnost metodickou a znalost němčiny a aby byli konečně i vzory svým žákům v chování bohu libém a mravném.

Málo bylo postaráno o hmotné opatření uči- telstva. Učitelé byli sice zařadeni do XI.—IX. diét- ní třídy úřednické, ba dovoleno jim bylo (podle § 62. a 65.) nositi uniformu státních úředníků,⁹¹ protože venkovští učitelé nosili aspoň známé úřed- nické čepice; ale plat sám byl pravidelně jen hu- bený, neboť podržena i nadále norma, dle níž sa- mostatný učitel na venkově měl míti aspoň 150, pomocník 70 zl. ročně, ale stále příjmy kostelní,

⁹¹ Tento předpis byl zrušen teprve r. 1875.

školné, dávky v naturáliích měly se vpočítati do vyměřeného důchodu (kongruy), pročež o nich sdělávána byla zvláštní „fasse“ (příznání).⁹² Nárok na pensi měli jen učitelé škol hlavních, vzorných a reálných, kdežto učitelům škol triviálních, nemohli-li pro stáří nebo chorobu již učit, dán byl k ruce pomocník, který za to pobíral dvě třetiny platu učitelova, ponechávaje mu pouze zbylou třetinu na nejnuznější živobytí.⁹³ Vdovám dostávalo se podpory od obce, ovšem vždy jen hubené.

Výslovně bylo (v § 252.) zakázáno učitelům hráti po hospodách a svatbách, ale ve skutečnosti učitelstvo bídne placené musilo si tímto způsobem chtěj nechtěj shánět na živobytí, a co horšího, od mládí bylo tak vedeno k pijanství; proto také nařízení školních úřadů opět a opět od té doby učitelům (a pro rovnoprávnost i kněžím) připomínají, aby nechali „hluboce zakořeněného pekelného chlastu“ a aby přestali se toulati i vésti zpustlý život; jinak se jim hrozí suspendováním a tresty.⁹⁴ Je charakteristické, že české vydání Knihy metodní z r. 1824 nese v čele významné heslo: „Na onom světě nás dojde odplata,“ čímž se patrně mělo čeliti steskům a tužbám učitelstva, o jehož všestranném vzdělání až na jídlo, kde prý vše zůstává při starém, s krutou ironií mluvil svého času ještě sám Neruda.⁹⁵

⁹² Doklad učitelské fasse ze Zbirovska viz v čl. Jar. Havelky Příspěvky k dějinám českého školství národního v době působení „Politického zřízení“ v Pedagog. Rozhledech 1925, 455.

⁹³ Bídne poměry učitelských pomocníků líčí Havelka v uv. čl. v Pedagog. Rozhledech 1925, 467 sl. — Jak malicherné, ba dětinské bývaly spory učitelů s jejich pomocníky, ukazuje výmluvně článek V. Vaňka Školní mládenec a jeho principál, historický obrázek z r. 1818 v Poslu z Budče 1894, 162.

⁹⁴ Srv. článek Fr. Weniga Z archivu staré školy v Pedagog. Rozhledech XXVII. 547 sl., kde otištěna jmenovitě řada nařízení v té věci vydaná konsistoří budějovickou.

⁹⁵ Ve feuilletonu Zkoušky z roku 1872, otištěném v Sebráných spisech XXVIII. 267 praví Neruda toto: „Učitel musí

Dosti podrobné předpisy má Schulkodex dále i o zřizování škol, prostorech učebních, od nichž byt učitelův má býti oddělen,⁹⁶ o školním náradí a zařízení; konečně normován byl i pořad a způsob školní visitace,⁹⁷ při níž vedle prospěchu dětí přehlíženy také nařizené knihy úřední výkazy o docházce a prospěchu žáků, písemné práce, seznamy knih ve školní knihovně, protokoly konferenční atd. Zvláštní je, že až do r. 1820 příslušelo vikářům katolickým konati takové visitace i na školách evangelických a židovských v celém okrese, kdežto místními dozorcí jejich byli ovšem sami pastoři, resp. rabíni.

* * *

System Schulkodexu, jenž přímo se domáhal nezměnné poslušnosti žáků vůči božské autoritě (konkrétně tedy kněžím), nejhrolivějšího plnění povinností náboženských i potlačení všech přirozených i smyslových pudů, chtěje zkrátka vychovávatí jen dobré katolíky a poslušné poddané, ujímal se v jednotlivých zemích mocnářství celkem dosti rychle přes všechny obtíže politické i válečné

umět číst tištěné i psané, psát švabachem, latinkou i frakturou, počítat i se zlomky, hrát housle, cello, basu, pískat flautu, klarinet, oboe, foukat roh i fagot, dělat muziku v hospodě, na kruchtě i při funuse, zpívat tenor, bas a koledu, dovést všechny druhy dopisů a žádostí, okráslit oltář, obléknout kněze, ministrovat, musí znát zpaměti celou bibli, katechismus, nebeklič, a všechna pobožná říkadla, musí umět panu správcí paruku vyčesat, panu faráři hodiny natahovat a pana justiciára oholít, musí umět zvonit a linkovat, péra řezat a tvářit se, jakoby rozuměl latině, musí dovést ušít si záplatu na kalhoty a příštipky na botu, a má-li kousek pozemku, musí ještě umět sít a žít, mlátit, hnojit, krmit, dojit, řezanku řezat atd.“

⁹⁶ Ve skutečnosti učitel ve třídě leckde i vařil i spal.

⁹⁷ Skutečný její průběh vyličen na příklad ve spise Česká škola na Náchodsku 1908, 44, nebo v knize J. Šafránka Školy české I. 1913, 224; formulář protokolu visitačního otištěn u Šafránka Vývoj soustavy obecného školství v král. Českém 1897, 278 sl.

a přes časté krise veřejné, jak dosvědčují jmenovitě *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, vydávané pravidelně od r. 1828.⁹⁸ Tak v období 1850—1847, kdy v 17 letech přibýlo 2628 většinou neněmeckých (1319 slovanských a 1196 italských), ježto o školství německé bylo již před tím s dostatek postaráno. Kdežto v r. 1850 bylo celkem 15.871 škol s 32.410 učiteli (v tom 10.765 katechetů!), r. 1847 bylo již 18.499 škol s 38.821 učiteli (z nich bylo 12.554 katechetů).

Speciálně v Čechách bylo r. 1808 dětí školou povinných 360.552, z nichž však vskutku školu navštěvovalo jen 251.491; škol bylo tehdy 2247, z toho 31 hlavních, 37 dívčích, 2359 triviálních (mimo to bylo ještě 55 škol pracovních a 2058 opakovacích; r. 1828 bylo již 43 hlavních, 59 dívčích, 3170 triviálních, celkem 3252; r. 1847 50 hlavních, 46 dívčích, 3465 triviálních, celkem 3561 (mimo to 20 škol židovských). V samé Praze bylo r. 1850 škol hlavních 31 pro 9755 dětí (z nich chodilo do školy 9385), dále 22 opakovacích pro 1818 žáků; r. 1847 bylo škol hlavních jen 29 pro 12.792 dětí ze 13.033 povinných a 24 škol opakovacích pro 3158 žáků.

Podobně na Moravě ještě r. 1811 nechodilo do školy více než čtvrtina dětí ve věku školou povinném; r. 1828 bylo tam škol hlavních 27, triviálních 1885, dívčích 23, celkem 1955; r. 1847 počet hlavních škol zůstal nezměněn, triviálních bylo jen o 3, dívčích jen o 2, tedy celkem všech škol jen o 5 více (1940); mimo to bylo 52, resp. 35 škol židovských. V Brně samém bylo r. 1828 škol hlavních 11 pro 4055 dětí, z nichž vskutku docházelo jen 5285, a 8 škol opakovacích pro 1139 žáků, kdežto r. 1847 zůstal počet hlavních škol týž pro

⁹⁸ Srv. Také uvedený spis Weiszův II. 762 sl. (doklady z jednotlivých zemí rakouských) a heslo *Osterreichisches Schulwesen* 2. vyd. Reinova *Enzyklopädisches Handbuch der Pädagogik* VI. 429 (zpracováno Rud. Hornichem).

3594 dětí ze 3929 povinných a počet žáků škol opakovacích (zase 8) stoupl na 1552.

V jednotlivých zemích říše rakouské byla ovšem skutečná docházka různá. Nejlepší v ty časy bývala v Tyrolsku, obojích Rakousích a Čechách, kde již tehdy docházelo do školy 92—97 % dětí školou povinných, nejhorší byla v Dalmacii (r. 1850 chodilo jen 22 %), Přímoří (13 %) a Haliči (11 %). Zvláštní je, že v Tyrolsku chodilo do školy dokonce více hochů, než bylo povinno, ježto se návštěva školní prodlužovala i přes povinnou hranici. Rozumí se, že tam, kde počet škol byl již na počátku století na tu dobu relativně značný, rostl potom jejich počet celkem velmi zvolna; zvláště u nás v Čechách podle statistických tabulek, které byly vystaveny na jubilejní výstavě pražské r. 1891 z let 1828 a 1851⁹⁹ vzrostl za těch 30 let počet škol z 3132 jen na 3660, počet tříd ze 3915 na 5125, při čemž českých škol bylo 1753, resp. 2058, tříd 2161, resp. 2892, německých škol 1350, resp. 1750 a tříd 1671, resp. 2085.

Přes tato čísla poměrně značná výsledky vyučování ani zdaleka nebylo lze nazvat dostatečnými; ještě r. 1847 bylo v celém Rakousku 32 %, v samé Haliči a Bukovině dokonce 85 % analfabetů, při čemž průměrný náklad na vyučování dítěte byl sotva 15 krejcarů ročně a o vypravení škol bylo tak chatrně postaráno, že na př. i ve Vídni ani jediná škola neměla tehdy vlastní budovy! Mimo jednu školu normální byla ve Vídni ještě r. 1848 jediná pětiřádná škola s dívčím pensionátem, pak čtyři hlavní školy čtyřřádné pro chlapce a jedna pro dívky, 9 škol farních trojřádných pro chlapce, konečně 53 triviálních koedukačních a 4 triviální jen pro dívky.¹⁰⁰

Celá řada nařízení obnovené komise studijní již od r. 1808 dokazuje, že ve skutečnosti docház-

⁹⁹ Srv. Šafránek *Vývoj atd.* 83.

¹⁰⁰ *Frankfurter Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz 1893.* 5.

ka školní zůstávala leckde jen na papíře a že jmenovitě o zřizování vhodných budov školních nestaral se ani stát, ani vrchnost, ani obce. Nutno vytknouti dále, že ztěžováno a omezováno namnoze i osvobození od školného, že na učitele pohlíženo bylo vždy s jakous nedůvěrou a že pro jejich další vzdělání a hmotné zaopatření nedálo se de facto pranic nebo jen velmi málo, že všecko vyučování odbýváno nezřídka jen mechanicky a s výsledky špatnými,¹⁰¹ že i katechetům bývávalo bráněno, aby látku učebnou nejen ukládali k memorování, nýbrž i vskutku vykládali. Náboženství bylo napořád v popředí veškeré školní práce, takže denně voděny děti do kostela, za to reálie zanedbávány a tělocvik dlouho a dlouho byl pokládán za předmět docela nemravný;¹⁰² zakazováno při cvičeních si zpívat, ba i zápolit a jen s hroznými překážkami úřadů, proti nimž musila na konec zakročiti nejvyšší šlechta u samého císaře, podařilo se zřídit i zvláštní školu tělocvičnou ve Vídni, ale jen pro hochy šlechtické.

Mimo něco čtení, psaní a počtů neodnášela si mládež do života ze školy obecné pravidelně pranic, a i to, co si odnesla, nebývalo trvalé: ve škole se učila kaligraficky psátí podle předpisů, v životě za pár let musila se spokojiti se třemi křížky; ve škole při výročních zkouškách produkovali se žáci řešením obtížných úkolů početních podle „regula de tri“, v životě za pár let neznali ani násobilky; ve škole po celá leta se učili číst, ale přes mechanické, bezvýrazné, třebaš hbité čtení dospěl jistě jen málokdo. Nelze se proto diviti, že komise, ustanovená r. 1813, aby vyšetřila

¹⁰¹ Srv. na př. svědectví P r a u s k o v o v š m í d k o v ý c h Obrazech z dějin vychovatelství 154. — O bídném stavu tehdejší školy a zoufalém postavení učitele věčně hladového a špatně vzdělaného, jemuž rákoska byla hlavním nástrojem kázně, velmi trpce se vyslovuje A u g. S m e t a n a Osudy kněze vyobcovaného z církve (přel. J. Milde) 1926, 40 sl.

¹⁰² Volná škola IV. 180.

příčiny vzrůstajících zločinů, prohlásila docela otevřeně, že veliká část zodpovědnosti spadá právě na zanedbané vyučování elementární, jež není svěřeno nejlepším rukám, nýbrž veskrze osobám, které si nemohly opatřiti lepší postavení než bídný úřad učitelský.

* * *

Je pravda, že studijní komise dvorská, obnovená r. 1808, která byla až do r. 1848 nejvyšším úřadem školním pro celou říši, po celou tu dobu se radila pilně o všelikých návrzích opravných, jež jí došly, ale postup všeho jednání, jak vidíme z podrobných líčení W e i s z o v ý c h v II. díle jeho spisu, býval pravidelně tento: z kruhů soukromých neb úřednických vyšel dobrý návrh neb námět iniciativní, císař odkázal jej k projednávání řečené komisi, a ta vyžádavši si dobré zdání všech konsistoří, návrh s jejich pomocí na konec slavnostně pohřbila, takže do r. 1848 nebylo provedeno ani jediné podstatné změny v celé osnově učební.

Tak na př. již r. 1808 T e r e z i e v o n F a n k (pozdější manželka setníka Himesche) upozornila správně na nedostatky dívčího školství v Rakousku a vytýkala zvláště, že matky vychovávají své dcery namnoze k luxu a hýřivosti i koketerii, dovolující jim četbu románů, návštěvu divadel i plesů, ale že nevedou jich k hospodářství a vážným vědomostem reálným; navrhovatelka docela dobře radila, aby tišžené poučení o řádné výchově dětí bylo šířeno bezplatně mezi lidem a rozdáváno snoubencům před sňatkem; přála si dále, aby pro poučení dívek skládány byly učebnice zvláštní, a to jedna pro dívky od 6 do 10 let, jež měla obsahovati zvláště vypravování morální, přírodopis domácích zvířat, vyučování v ručních pracích, výklady o Bohu a přírodě, druhá pro dívky jedenáctileté až čtrnáctileté, s obšírnějšími výklady z náboženství i morálky, dále z nauky

o užitečných rostlinách a z teorie ručních prací, konečně třetí, pro dívky od 15 let s výklady pedagogickými a zdravotními. Ale komise návrhy ty odbyla jako zbytečné a nepraktické a neopominula významně upozorniti na to, že navrhovatelka zná jen poměry v rak. Banátě, kterých prý nelze generalisovati.¹⁰³

Podobný osud — sice zaslužený — stihl upozornění cis. vyslance v Londýně, hr. Merveldta, který doporučil zaváděti také u nás proslulou tehdy Bellovu a Lancasterovu metodu vzájemného vyučování, zvanou podle svého původu Madras-Methode;¹⁰⁴ byly sem tam konány pokusy toho druhu ve Vídni, Haliči, Benátsku, ale na konec vláda další zkoušky vůbec zakázala.

Je dosti divno, že celkem rozumně se zachovala komise také v jiné časové otázce: zřizování škol t. řeč. ambulatorních (též Excurrendo-Schulen), které se rozšířily zvláště v Čechách péčí opata v Teplé; komise správně uznala je za výpomoc z nouze v krajních případech, kde vůbec nelze zřídit trvalé školy. Podobně nadobro byla odmítnuta zdravá myšlenka, aby byly zřizovány zvláštní školy průmyslové, o něž usiloval jmenovitě také proslulý chemik pražský Kreutzberg; je charakteristické, že moravské gubernium, dotazováno jsouc na své mínění o věci, poslalo nejdřív utivý dotaz komisi, jaké to vlastně školy jsou.¹⁰⁵

Od r. 1818 počaly se únavně a byrokraticky rozvleklé porady o revisi učebné osnovy a koncem vlády Ferdinandovy bylo vlastně všecko ještě při starém. Jakého druhu byly ty revise, patrně hned z prvního jednání z r. 1818,¹⁰⁶ kdy navrhováno, že v náboženství musí memorování zůstatí

věcí hlavní, slohová cvičení nutno prý omeziti jen na věci nejpotřebnější, vyučování německé mluvnice uvésti v soulad s latinou atd.¹⁰⁷ A když císař Ferdinand r. 1837 konečně nařídil důkladnou revisi učebné osnovy škol triviálních i hlavních, vláda hornorakouská jednomyslně v dohodě s biskupskými konsistoremi prohlásila, že předměty dosud předešané pro 1. a 2. třídu škol triviálních úplně stačí. Po dlouhém jednání celá studijní komise teprve r. 1845 podala utivou relaci, že organisace obecné školy rakouské je úplně uspokojivá a že v podstatě netřeba ji měniti; dokonce jednotlivé vlády zemské tehdy poukázovaly k tomu, že prý rakouské školství stojí na vyšším stupni než školství cizí a že tomuto může býti vzorem!¹⁰⁸

Toliko vyučování slepých, hluchoněmých a dětí v době předškolní sem tam bylo zlepšeno, ale pouze soukromou iniciativou a zvláště zásluhou Kleinovou a Klarovou. Zato marné bylo všecko jednání o zlepšení a rozšíření učitelského vzdělání; tak pochován byl návrh kanovníka, scholastika a vrchního školního dozorce v diecési olomoucké, svob. pána von Buolz z roku 1816, jenž ukazoval na úspěchy německých ústavů učitelských: studijní komise kategoricky prohlásila, že zřizovati v každé diecési dvouletý seminář učitelský bylo by úplně zbytečno, neboť by to stálo moc peněz, a není takové úpravy vůbec třeba: „Jest potřebí, aby se učitel dva roky nepřetržitě vzdělával? Nezapomeňme, že jeho úkol jest jiný než „učného“ učitele. Učitel má naučit čísti, psát a počítat a opakovat náboženství. K tomu jest třeba jen mladíků zdravého rozumu, kteří dovedou již sami čísti, psát a počítati a jsou dobrými katolíky — žádného dvouletého vzdělání. Vady, které se dnešnímu vzdělání učitelů vytýkají, pominou, až se zdokonalí

¹⁰³ Weisz v uv. sp. II. 24 sl.

¹⁰⁴ Tamže 29.

¹⁰⁵ Tamže 486 a 507.

¹⁰⁶ Tamže 49 sl.

¹⁰⁷ Tamže 77.

¹⁰⁸ Tamže 86 a Strakosch-Graszmán v uv. sp. 161.

učení na kursech učitelských a vydá nová Kniha metodní.¹⁰⁹

Navedly k cíli ani porady aspoň o zlepšení učebné osnovy učitelských preparandí v dosavadním rozsahu učebné doby; studijní komise dvorská tu docela ani nepodala v té příčině další relace na základě návrhů došlých z jednotlivých zemí. Teprve r. 1852, kdy byly všechny preparandy přeplněny, ježto pomocníci učitelští byli prosti vojenské služby, rozšířeny byly všude kurzy pro pomocníky škol triviálních na šest měsíců, pro učitele škol hlavních na rok a nařízen přísnější výběr a ostřejší klasifikace; v roce měl býti otvírán vždy jen jediný kurs, a to u nás střídavě český a německý.¹¹⁰

Nebyly ovšem provedeny ani návrhy čelící k tomu, aby bylo zlepšeno trudné sociální i hmotné postavení učitelstva, jež všeobecným bankrotem státním bylo takřka ožebračeno. Komise prohlásila již r. 1815 docela stručně, že ještě není na čase, aby se přistoupilo k účelné úpravě, nýbrž že se musí čekat, až se konsoliduje cena peněz, které jsou v oběhu v mocnářství rakouském.¹¹¹ A i když konečně bylo odhlasováno zvýšení platů učitelských, zůstalo zkrátka jen na papíře; aspoň

¹⁰⁹ Weisz v uv. sp. II. 277 a Jos. Tůma Pedagogicko-didaktické kurzy učitelské. *Pedag. Rozhledy* XXX. 15 sl. — Cituji překlad Tůmův; Weisz uvádí toto originální znění příslušného prohlášení: „Man soll doch die Bestimmung des Schullehrers nicht vergessen: sie ist ja nicht die eines gelehrten Lehrers; er soll die Kinder lesen, schreiben, für den gewöhnlichen Gebrauch rechnen lehren und den Religionsunterricht des Katecheten ausfragend wiederholen. Dazu braucht es doch wohl nur junge Männer von gesundem Menschenverstand, welche selbst schon gut lesen, schreiben und rechnen können und gute Christen sind — und nur solche sollen als Lehramtskandidaten aufgenommen werden — keiner zweijährigen Abrichtung!“

¹¹⁰ Wenig v uv. čl. 908 a Ad. V. Obst v článku: *Paběrky z dějin českého školství v Pedagogických Rozhledech* XXVII. 1014 sl. V Čechách samých ono rozšíření kursů provedeno bylo již r. 1819.

¹¹¹ Weisz v uv. sp. II. 581.

ještě r. 1847 marně se domáhali učitelé kraje berounského, kouřimského, čáslavského a táboorského úpravy své kongruy, odvolávající se na zmíněné již odstavce Schulkodexu, podle nichž mají právo nositi uniformu a býti postaveni na roveň úředníkům státním.

Konečně i školní knihovny, které byly přece určeny též pro další vzdělání učitelstva, setkávaly se s odpořem; rozmnožily se sice počtem značně, jmenovitě v Čechách — první knihovnu toho druhu v Rakousku vůbec zařídil kaplan V á c l a v L e g o pro vikariát votický 1811, ale roku 1855 bylo jen v Čechách již 214 školních knihoven o více nežli 24.000 svazků, — ale zle jim vedle nedostatků financí vadila tehdejší malicherná i zlovolná censura, která za dílo nepřipustné uznala na příklad i Campeova Theophrona!¹¹²

Nebylo zkrátka po celou vládu Františkovu a Ferdinandovu porozumění pro živou a důkladnou opravu školy a kde by se bylo i porozumění objevilo, rozbilo se na konec vždy o naprostý nedostatek peněz.¹¹³ Sám všemocný kancléř Metternich uznal sice v rozmluvě se známým spisovatelem německým Adalb. Stifterem, že rakouský učitel patří k nejdůležitějším osobám ve státě a že je nutno zabezpečiti jeho postavení, ale přece jen nakonec rozmluvy namítl, odkud jen vzíti peníze k provedení těchto plánů, načež prý Stifter mu dobře odpověděl: „To nevím, ale tolik vím, že státy pro to, aby vzpamatovaly se ze škod vznikajících z nedostatečného vzdělání lidu, více peněz musí vynakládati, než kdyby ihned bylo školství náležitě zařízeno.“¹¹⁴

¹¹² Výmluvné ukázky bezhlavé censury uvádí na příklad Denis Čechy po Bílé Hoře II. 93 sl.

¹¹³ Stav školy české před rokem 1848 drastickou satirou líčí článek J. H. Huška Chvála našich škol v České Včele (vydávané K. Havlíčkem Borovským) v čís. 21. ze dne 12. března 1847 (srv. článek Č. Tondra Před rokem 1848 v *Poslu* z Budče 1887, XVIII. 4 sl.).

¹¹⁴ Strakosch-Graszmán v srv. sp. 162.

Ještě v zemích koruny České a německých částech Rakouské říše bylo školství poměrně na tu dobu dobré, ač i tam všude trpělo mechanismem a neživostí učení, omezeného stále jen na staré trivium a nezbytné náboženství, jakož i nedostatkem výchovy srdce i mysli; patřilo mezi zjevy neobyčejné, učilo-li se kde na škole obecné aspoň některým nejdůležitějším vědomostem ze zeměpisu nebo fyziky.¹¹⁵ Zato v jižních a východních zemích jmenovitě Haliči, Bukovině, Dalmacii, Přímoří byly sotva chatrné začátky obecného školství, jež podávaly smutný důkaz osvětových schopností rakouské správy státní.¹¹⁶

Vedle nedostatku peněz hlavní závadou všeho pokroku bylo bohužel samo učitelstvo, jež v převážné většině nejsou dostatečně obecně ani odborně vzděláno a sociálně zabezpečeno, bylo naprosto podřízeno duchovenstvu a co horšího — i namnoze jeho služebnictvu. Je pravda, že kněžstvo tehdejší, vychované namnoze ještě v tradicích josefinského osvícenství, ba i svobodného zednářství,¹¹⁷ bylo přece docela jiné než pozdější duchovenstvo, prodchnuté již bojovným klerikalismem, zrozeným kol roku 1870, které na každého pokrokového člověka pohlíželo jako na atheistu a bytost nebezpečnou státnímu pořádku; je pravda, co o kněžích předbřeznových kdysi napsal sám Neruda, že národní kněží naši byli vždy především Čechy, že Praha byla jim stokrát víc nežli Řím, že ke svatováclavské koruně hleděli s nepoměrně větším nadšením, než k papežské tiáře;¹¹⁸ je pravda také že vedle osvícené šlechty

¹¹⁵ J. Šafránek Rozvoj českého školství 1898, 7.

¹¹⁶ Štrakosch-Graszmann v uv. sp. 165.

¹¹⁷ O vlivech zednářství na české kněze srv. spis. Zd. Gintla Kněží katolíci v českém obrození, před ním a po něm. — Zní dnes jako pohádka, že na př. ještě r. 1864 při oslavě Karla st. ze Žerotína měl u přítomnosti četného duchovenstva katolického slavnostní řeč sám vikář Wurm.

¹¹⁸ Gintl v uv. sp. 95 sl. — Srv. ostatně i článek E. Masáka Kněžské problémy v nynější beletrii české

(na př. knížete Zinzendorfa, Colloredo-Mansfelda, hr. Chotka, hr. Wrbný, hraběnky Šporkové, Kolo-vrata-Libštejnského atd.) právě kněží bývali vskutku největšími přáteli školy a učitelstva¹¹⁹ a že dvě třetiny nadací studentských z té doby pocházejí od kněží, kteří v té době zakládali lidové knihovny, pečovali o chudé děti, vydávali časopisy pro učitele i mládež (Jakschův Jahrbuch der Lehrer, Zieglerův Přítel mládeže, Šrůtkův Školník a j.); je pravda konečně, že také idylická líčení beletristů o poměrech učitelstva v době předbřeznové (na příklad v Němcové Babičce nebo Panu učiteli, v Jiráskově kronice U nás a Učitelském, v Rezníčkové spise Na stará kolena, v některých pracích Raisových, zvl. Zapadlých vlastencích dokazují zjevně, pokud ovšem odpovídají skutečnosti, že učitelstvo tehdejší ani nemohlo ani nedovedlo celkem hleděti na svůj poměr k duchovenstvu než jako na přirozené a samozřejmé poddanství, na něž proto nemůžeme klásti nynějšího měřítko sociálního ani politického.

Ale přes to všecko naprostou onu závislost školy na církvi, in concreto učitele na knězi nebylo lze pokládati za věc zdravou a přirozenou prospěchu školy samé. Bezprostředním jejím následkem bylo, že učitelé dostávali místa ne podle zběhlosti v literárním umění ani znalostí vychovatelských, nýbrž podle toho, jak — podle současného svědectví — „který umí při průběhě hodně

v Hlídce 1920, 505. — Vlastenectví kněžských odchovanců Sušilových na Moravě dosvědčují ještě pro poslední desetiletí min. století Paměti K. V. Jeřábka 1924, 57.

¹¹⁹ Na příklad arcibiskup pražský Leopold Chlumčanský Prestavlk, budějovičtí biskupové Schaaffgotsche, Růžička a Lindauer, královéhradečtí biskupové Trautmansdorf, Hay, Hanl, litoměřický Hurdálek, profesor královéhradeckého bisk. učiliště Ziegler, děkan náhodský Regner, zvěčnělý Jiráskem pod jménem Havlovický, vedle nepřehledné řady menších a nejmenších.

varhany mačkat¹²⁰ a že ve škole se proto všecko vyučování koneckonců soustředilo jen na náboženství. Ještě horší však důsledek byl, že kněžstvu znovu a znovu tak utvrzováno jeho domnělé „historické“ právo na školu elementární, jehož se dodnes nepřestává dovolávat, ač dnes podobné nároky jsou přece jen již docela nečasové i zastaralé. Konečně nutno po pravdě konstatovati, že již tehdy se objevovali učitelé, kteří toto poddanství školy nesli těžce z důvodů osobních i věcných a že proto již tehdy docházelo místy ke sporům více méně ostrým, při nichž se, ač neprávem, hledávala vina vždy jen na učitelích; je charakteristické, že jeden oběžník budějovické konsistoře docela zřejmě hlásá, že učitelé jsou kněžím (přes všecko jejich dobrodiní) na větším díle prý nejhoršími a největšími nepřáteli.¹²¹

§ 13. RAKOUSKÉ ŠKOLSTVÍ OBECNÉ V PRVNÍCH LETECH VLÁDY FRANTIŠKA I. AŽ DO KONKORDÁTU.

Nespokojenost s germanisační a centralisační školskou politikou vídeňské vlády hlásí se již v posledních letech panování Ferdinanda Dobrotivého stále důtklivěji a neodbytněji. Již ostatně v letech třicátých stavové čeští dožadovali se toho, aby aspoň náboženství se učilo na středních školách také česky, čemuž sám purkrabí Chotek nebyl nepřizniv.¹²² Roku 1852 musejní sbor podal vládě memorandum sepsané Vinařickým a Jungmannem o tom, že německé vyučování na školách má za následek všeobecný úpadek vzdělání, pročež prý nutno, aby se na školách nižších učilo jen česky, na hlavních a středních

¹²⁰ Škola na Náchodsku 29 (zápis učitele Kejklička).

¹²¹ Wenig v uv. čl. 487.

¹²² Denis v uv. sp. II. 167.

aspoň do jisté míry a na universitě aby byla aspoň ještě stolice literatury české.¹²³ Roku 1845 podobné osvědčení podává J. F. Smetana, později opětně Šafařík, Tomek, Havlíček, Čupr a Vocel.¹²⁴ Je zajímavé, že k zmíněnému memorandu z roku 1852 dovolávajícímu se slov Herderových o právu národů na vlastní vzdělání, odpověděla vláda vídeňská až po třech letech a to jen vytačkami a výmluvami.¹²⁵ Nelze prý v posledních letech hlavních škol učiti jinak než německy, ježto žáci odtud přecházejí do střední školy, na které se učí jen německy, protože jsou střední školy nejenom prý určeny pro žáky jednoho kraje, nýbrž celé země; tedy jinými slovy: hlavní školy musí zůstatí německé, ježto střední školy jsou německé a tyto zase musí býti německé, ježto hlavní školy jsou rovněž německé — logika více než přímočará. Stejnými výmluvami odbyty byly také ostatní požadavky, aby v každé diecési byla jedna hlavní škola povýšena na vzornou a určena pro přípravu kandidátů, aby reálka rakovnická stala se výlučně českou, aby čeština zavedena byla i na technice atd.

Také program českých nacionálně-liberálních politiků z roku 1845 mimo jiná petita dožaduje se toho, aby se českému národu dostalo národních i vyšších škol českých a aby češtině vůbec ve škole i v úřadech dáno bylo totéž místo jako němčině, při čemž české politiky sílila okolnost, že nedlouho před tím (1840) Maďari s úspěchem nahradili latinu jazykem domácím ve školách i úřadech.¹²⁶ V bouřlivém roce 1848 požadavek rovnoprávnosti češtiny a němčiny ve škole i v úřadě obnovuje Brauner, poukazuje vládě k tomu, že princip

¹²³ V. Chaloupecký Fr. Palacký 1912, 87. Srv. ostatně i moje Dějiny pedagogiky III. 3, 37 sl.

¹²⁴ Cyr. Merhout Samospráva a národní školství 1915, 20.

¹²⁵ Srv. článek J. Herberna Rakousko a český stát v Nár. Lístech (24. února 1918).

¹²⁶ Česká Politika (Laichtrova) III. 18 sl.

tento má zákonnou oporu i platnost již v obnoveném zřízení zemském z roku 1627; to byl také jediný bod v proslulé březnové adrese k císaři, jenž byl vyřízen příznivě císařským rozhodnutím ze dne 14. dubna 1848 v ten smysl, že čeština a němčina měly býti na obecných a středních školách úplně rovnoprávné.¹²⁷

Němci ovšem protestovali živě proti císařskému rozhodnutí cítíce dobře, že jejich privilegiované nadprávi je tím nadobro otřeseno; stejně tak ohrazovali se proti dobrozdání českého místodržitelství z 11. srpna 1848, které slibovalo docela i zřizování českých škol měšťanských, reálných, ba i techniky. Také nově vzniklý spolek *Lipa Slovanská* hned na počátku svého trvání roku 1848 zakročil v ministerství vídeňském, aby zřízení byla školská komise pro království České a aby opraveno bylo školství v duchu národním.¹²⁸

Na stanovisku širším, v pravdě slovanském, stanul i v této věci Slovanský sjezd v Praze 1848, jenž chtěl výslovně a zvláště, aby na všech školách ve všech slovanských částech říše bylo zavedeno povinné učení všem jazykům slovanským; speciálně Slováci a Rusíni uherští proti útlaku maďarskému, již tehdy citelnému, domáhali se práva na školu národní všech stupňů až po universitu a po vzoru Čechů také Poláci a Rusíni haličtí dohodli se o zásadách školní rovnoprávnosti v takovém rozsahu, v jakém za Rakouska de facto nebyla provedena nikdy.

Důležité jest dále, že sněm kroměřížský vedle celé řady požadavků vskutku pokrokových a časových prohlásil se i pro svobodu a bezplatnost všeho vyučování pro obligatorní návštěvu a laickost školy, úplnou svobodu psaní, tisku, slova i myšlení. Z ovzduší kroměřížského vzešlo i důležité, ale později bohužel nadobro zapadlé memorandum: *Denkschrift über die Zustände*

¹²⁷ A. Bajerová *Z české revoluce 1848* (1919), 15.

¹²⁸ Strakosch-Graszmann 185.

*des Volksschulwesens in Böhmen und treue Wünsche für die Übung der Volksschulen im konstituellen Kaiserstaate Oesterreich od warnsdorfského učitele hlavní školy. Fr. Jos. Herrmann a.*¹²⁹ Docela otevřeně hlásají se tu nedostatky tehdejšího školství obecného u nás, které prý není ani institucí státní ani církevní ani obecnou, trpí nepřiměřeným dozorem, špatným učitelstvem i nedbalou docházkou dětí; Herrmann chtěl výslovně, aby se škola stala ústavem státním, aby jediné stát na školu dozíral a ji vydržoval, učitelstvo dosazoval a o jeho náležité vzdělání péči měl; učitelům národním mělo se dostávatí takového platu, aby šetrná měšťanská rodina mohla s ním bez starosti vystačiti. Zajímavo, že jako 8. postulát pronáší Herrmann myšlenku na tu dobu ještě překvapující, aby učení mravouce, v němž viděl základ nauky náboženské i celého vzdělání člověka, bylo na školách národních svěřováno učitelům světským.

Konečně Moravan, učitel Steyskal, přítel a ctitel Havlíčkův, dává ve Vídni v září 1848 vytisknouti *Veřejné psaní* (sic) na velevážené učitelstvo národních škol w Čechách, Slezsku, obzvláště ale na Moravě,¹³⁰ v němž mimo nápravu metod učebních, zavedení porad učitelských, zlepšení platů učitelům, kteří prý dosud konali práci koňskou, ale brali jen potravu skřivánčí, hlásá potřebu toho, aby učitelé zbaveni byli poddanství kněžského a emancipováni ne od církve, jak mnozí neprávem se domnívají, nýbrž od poručnictví duchovních.¹³¹

¹²⁹ Slaměnk v uv. čl. 334 sl.

¹³⁰ Slaměnk v uv. čl. 335, který v textu mluví o Jos. Vlastimilu Steyskalovi, ale v nápise onoho *Veřejného psaní* uvádí: od Jána Křtit. Rud. Steyskala.

¹³¹ Upozorňuji tuto, že některé dobré detaily o českém školství v r. 1848 obsahují také různé články v *Poslu* z Budče 1888, 401 sl.

Zdalo se vskutku, že roku 1848 nadešla toužená doba obratu. Počátkem toho roku totiž rozpuštěna byla podruhé a definitivně studijní komise dvorská a zřízeno jako nový centrální úřad školní ministerstvo vyučování, jemuž rozhodnutí císařské z 25. března 1848 vyhlášovalo úkolem podporovat šíření a zdokonalení vyučování lidového a plnější rozvoj vědeckých, technických a akademických studií (die Verbreitung u. Vervollkommnung des Volksunterrichts sowie die vollstündigere Entwicklung wissenschaftlicher, technischer und akademischer Studien zu befördern)¹³² Spočátku spravoval je ministr spravedlnosti Ludvík Taffe, načež jmenován prvním ministrem vyučování Fr. baron Sommaruga, jenž v řeči své v aule vídeňské university 30. března rozvinul svůj program; chtěl prováděti úplnou reformu lidového vzdělání ve všech oborech po příkladě Německa, ale uplatněnou s rozvahou a moudrou umírněností.¹³³ K předběžným pracím a poradám o návrzích reformních ustanovena komise odborníků, v níž zasedali mimo jiné filosof Feuchtersleben, profesor pražské university Zimmermann a bibliotekář Šafařík.¹³⁴

Ale již v červenci tohoto roku Sommaruga odstoupil a ministerstvo vyučování svěřeno ve správu zatímně ministru vnitra von Doblhoffovi, jehož podsekretářem a vlastní duší pro věci vyučovací byl Feuchtersleben se svým vědeckým poradcem prof. Exnerem. V této době mimo některá nařízení o školách středních a vysokých vydáno i provisorní nařízení o zlepšení metody učebné na školách obecných a hnuto bylo i otázkou reformy učitelských ústavů; ale nedostatek financí překazil hlubší opravy, jež projektovali Exner i Feuchtersleben, chtějíce jmenovitě, aby vydržování škol bylo zabezpečeno péčí obce,

¹³² K. Heintl Mitteil. aus den Universitätsakten 1848, 6.

¹³³ Wenig Obrázky ze staré školy 1918, 210.

¹³⁴ Frankfurter v uv. sp. 5.

země i státu, aby k učebným předmětům obecné školy přibyl přírodopis, vlastivěda, zpěv a tělocvik, aby každá triviální škola měla tři třídy, aby všude učeno bylo jazyku mateřskému, aby při každé škole byla knihovna a sbírka pomůcek, aby se učitelé vzdělávali po dvě až tři léta na ústavech a měli pak pevný plat atd.

Také říšský sněm vídeňský obíral se reformou škol a zvolil ad hoc komisi, jejímž předsedou byl univ. prof. Haimperl, ale sněm byl, jak známo, již v březnu 1849 rozehnan, takže komise ve skutečnosti neprovedla pranic. Zatím byl Feuchtersleben vystřídán ve svém úřadu Alex. Helfertem, mužem zásad rozhodně konservativních, a po krátkém tomto provisoriu jmenován v červenci 1849 hrabě Lev Thun-Hohenstein prvním ministrem pro vyučování spojené s věcmi kultu, aby tak i na venek byla dokumentována těsná spojitost církve a školy.

Je skutečně nesnadno býti dosti objektivním v posuzování tohoto muže, který by byl chtěl slouiti Čechem,¹³⁵ měl prý skutečnou sympatii k českým vlastencům, zvláště se stýkal s Hanou, Šafaříkem, Palackým, Jungmannem i Bolzanem (tohoto podporoval, když byl pensionován), psal opětně o české otázce a spravedlnosti k Slovanům (Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung 1842; Betrachtungen über die Zeitverhältnisse insbesondere im Hinblick auf Böhmen 1849, česky s názvem Úvahy o nynějších poměrech hledíc zvláště k Čechům), psával i referáty o českých knihách do Časopisu Čes. Musea,¹³⁶ podal svého času nejvyššímu purkrabí memorandum o rovném právu češtiny v úřadech, ale de facto česky sám nikdy rádně neuměl.

¹³⁵ Denis v uv. sp. II. 166.

¹³⁶ Chaloupecký v uv. sp. 86.

A tak s jedné strany povždy loyální Jan Šafránek (ve svém Vývoji soustavy obecného školství 87, díle ostatně stejně nekritickém v úsudcích jako nespolehlivém v materiále), tvrdí, že jméno tohoto prvního ministra vyučování (a kultu) má zajištěnou v dějinách osvětového pokroku trvalou pamět; ještě nadšeněji vyznívá charakteristika Thunova v uvedeném spise Frankfurterově (zvl. str. 17), jenž mu přičítá mimo jiné bohatý talent, horlivost vzdělávání, universální vědomosti, úžasnou učenost, znalost všech odvětví státní správy a praktické politiky, energii pracovní, samostatnost úsudku a nestranost náboženskou.¹³⁷

Ale s druhé strany jeho političtí odpůrci jmenovitě němečtí liberálové neopominuli nic, čím by mohli zlehčiti jeho zásluhy ať skutečné, ať domnělé.¹³⁸ Tak E. d. Herbst již roku 1862 pronesl o něm odsudek, že Thun pro samé reglementy a ordonance neměl času na zákonitou úpravu toho, co reformy potřebovalo (výtka v této všeobecnosti jistě nesprávná!), že neustále se kolísal mezi extrémny a že byl vůbec veliký jen jako byrokrat; podobně Hintner¹³⁹ vytýká, že doba Thunova byla dobou neschopnou rozhodných činů, omezenou na pouhé příštípkařství často docela reakční, které podivně nesouhlasilo se svobodomyšlnými sliby jeho předchůdců.¹⁴⁰

Jisto je tolik, že Thun byl vskutku muž povahy ryzí, jenž všecko podnikal jen z důvodů nejčistších,¹⁴¹ jak svědčí zvláště jeho spolupra-

¹³⁷ S tímto chvalozpěvem podivně kontrastuje okolnost, že vylíčení vlastní činnosti Thunovi v ministerství věnoval Frankfurter sotva šest stran.

¹³⁸ Strakosch - Grasmann 177 sl.

¹³⁹ V Loosově Encyklopedii II. 163.

¹⁴⁰ U nás zvláště Tyl o něm otevřeně prohlašoval, že se obíral slovanskými věcmi jen z pouhé choutky a libůstky a že v jeho duši žádné národní vědomí nevězelo. Srv. Mil. Hýsek Jos. Kaj. Tyl 1926, 168.

¹⁴¹ Denis v uv. sp. II. 377.

čovník a přítel Exner; jisto také, že měl o úkolech vyučování ponětí velmi vznešené a že provedl vskutku pomocí Exnera a Bonitze, jejich návrhy ostatně byly hotovy úplně, než Thun ministerstvo nastoupil,¹⁴² důkladnou reformu zvláště školství středního a vysokého; jisto konečně, že Thun, ač byl smýšlením rozhodný katolík — spojení záležitostí kulturních právě on si vyžádal jako podmínku, má-li se vůbec ujmouti úřadu¹⁴³ — podpořoval přece i školy evangelické a židovské.

Ale politické zásady Thunovy byly rozhodně konservativní; byl to doktrinář, jenž vůbec neměl smyslu pro svobodu, jakožto základní ideu moderní školy: nesmíme zapomínati, že jako člen panské sněmovny roku 1868 mluvil proti novým zákonům školním, že roku 1869 s jinými členy české šlechty podnikl pout do Říma k témuž papeži, který krátce před tím slavnostně proklel liberální zákony školní, že roku 1881 byl pro klerikální návrhy Lienbacherovy, roku 1883 dokonce hlasoval pro školní novelu; všecko věci, jež svědčí rozhodně pro Thunovu tuhou konservativnost a přílišnou oddanost církvi. Nemenší vadou Thunovou bylo, že ani v zásadních otázkách a názorech nemíval jasného i pevného přesvědčení: aspoň ve věcech školních neustále se kolísal od interkonfesijnosti k posílení církevního vlivu, od zavádění nových předmětů i osnov k dalšímu ještě rozšíření náboženství, od opravy škol triviálních a reálných v duchu národním k tužší ještě germanisaci, od instituce školních radů a dozorců státních k novému oživení moci církve nad školou.¹⁴⁴ Konečně pro jeho hyperloyalitu je nejvyšší příznačné, že ještě roku 1857 znovu zahájil

¹⁴² Franfurter v uv. sp. 109.

¹⁴³ Bohužel při tom, jak dobře podotkl již štíplavý Grillparzer, kultus zahubil v něm vyučování (Richard Charmatz Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907. I. 1911², 27.

¹⁴⁴ Česká politika 175 a 222.

vyšetřování disciplinární s Purkyněm pro účast v zednářské loži německé, ač již roku 1856 sám císař cestou milosti vyšetřování zastavil.¹⁴⁵

Bylo přirozeno, že muž rázu Thunova nemohl a nedovedl ani zaujmouti sebevědomého stanoviska vůči reakci, jež po krátkém vzplanutí svobody roku 1848, vítězství rakouských v Itálii krví slovanských pluků a potlačení maďarské revoluce zásluhou Rusů přihlásila se hned v prvních letech mladistvého císaře Františka Josefa docela otevřeně i nepokrytě. Když oktrojovány byly nové ústavy zemské, bylo již nepochybně, že chef vlády ministr Sch w a r z e n b e r g je pevně rozhodnut vrátiti se k absolutismu docela zjevně germanisujícímu a opřenému o militarismus, hierarchii a aristokracii.

Ministr Thun od května 1850 popřával již zřejmě církvi vlivu na školu ve smyslu přání, jež byla pronesena na sjezdě rakouských biskupů roku 1849, ač s počátku, jak se zdá, přece jen se jim vzpíral;¹⁴⁶ dovoľoval dále pořádati liguriánské misie a již r. 1850 vydal nařízení, že katecheta střední školy, nebyly-li jeho návrhy přijaty ředitelem, má právo obrátiti se přímo na biskupa; povolal také zpět do Rakouska jesuity, odstraněné roku 1848 současně s liguriány; jmenovitě však a především pilně hleděl k tomu, aby ze škol středních a vysokých odstranění byli všickni, kteří byli v podezření, že jsou svobodomyšlní; tak v Jičíně roku 1850 zbaven byl katechetství bývalý radikální poslanec na říšském sněmu P. Sidon,¹⁴⁷ v březnu r. 1852 sesazen s profesury Ignác Hanuš, vykřičený za Hegeliána; nebyl připuštěn k habilitaci Rieger, ale zato již r. 1850 ultra-konservativní Tomek jmenován profesorem

rakouských dějin na pražské universitě a zůstal jím celá desetiletí. Příznačno je konečně, že zvláštním ministerským nařízením z roku 1853 byly porady spolků učitelských omezeny jen na vlastní zájmy škol, kdežto probírání obecných temat bylo zakázáno a tolikéž i účastenství na všeobecných sjezdech německého učitelstva.¹⁴⁸

Tak bylo všecko připraveno k tomu, aby mohla býti konečně uzavřena úplná i definitivní úmluva s papežskou stolicí, jež známa jsouc prostě jen pod jménem konkordátu, byla projednávána již od roku 1851 — zásluhu o to měl jmenovitě bývalý vychovatel císařův a pozdější arcibiskup vídeňský Rauscher — a vyhlášena císařským patentem 5. listopadu 1855.

Konkordát týkal se sice více méně všecek záležitostí školních,¹⁴⁹ nicméně z obsahu jeho důležitý jsou pro nás zvláště tyto články: V., jímž nařízeno, že všecko vyučování katolické mládeže ve školách veřejných i soukromých musí býti „přiměřeno učení katolické církve“ a proto podrobeno vrchnímu dozoru biskupskému, dále čl. VI., jímž semináře theologické vybudovány docela v duchu pravověrném a protijosefinském, VII., který ze škol středních učinil ústavy docela konfesijní; VIII., jímž císař při ustanovování dozorcích orgánů státních ve škole obecné měl býti vázán na návrh biskupův a jímž prohlášeno jako nezvratné dogma, že odtud na školách smějí býti ustanovováni jen učitelé bezvadně katolického smýšlení, konečně článek XXXI., který studijní fond, porizený, jak známo, ze jmění zrušených klášterů, prohlašoval opětně za majetek církve a podřizoval dozoru biskupů.

Tak vydána byla škola rakouská církvi nadobro¹⁵⁰ a nelze se diviti, že zvláště také čeští

¹⁴⁵ Časopis Českého musea 1912, 274.

¹⁴⁶ Strakosch-Graszmann v uv. sp. 178. — Nejpohněnější jeho relace císaři po sjezdu biskupů otištěna ve výtahu ve Volné škole IX. 164 (škola a konkordát).

¹⁴⁷ Denis v uv. sp. II. 362 a Ottův Slovník naučný s. v.

¹⁴⁸ Frankfurter v uv. sp. 12.

¹⁴⁹ Srv. Josef Simon Podstata a význam konkordátu r. 1855 (Česká Revue, roč. 1916-7, str. 405).

¹⁵⁰ Ještě roku 1868 nazval hr. Ant. Auersperg (básník Anastasius Grün) tento konkordát pouť do Kanossy:

biskupové vyslovili nad konkordátem ve svých pastýřských listech velkou radost¹⁵¹ a že jeden současník přímo jásal nad tím, že konkordát je čin jediný svého druhu, ježto ruší úplně nároky moci světské a vrací katolicismu výhradní výsady, ode dávna porušované.¹⁵² Církvi odtud, jak patrně, připadla všechna pravomoc v oboru dosazování a disciplinování učitelstva, jakož i ve všem vnitřním životě školy, kdežto státu velikomyslní biskupové ponechali jen opatrovati prostředky hmotné.

Všecky školy nábožensky smíšené (simultánní) rozpuštěny; židé, kde neměli vlastních škol konfesijních, směli sice choditi do škol katolických, ale musili sedat ve zvláštních lavicích a nesměli se stýkat s ostatními dětmi; katolické děti nesměly dokonce ani bydlet a se stravovat u nekatolíků. Všechny porady učitelské měly ráz církevní, začínaly modlitbou a zpěvem církevním,¹⁵³ všecky učebnice musily mítí aprobaci církevní, všickni učitelé náboženství svolení biskupovo (missio canonica).

A při tom všem je charakteristické, že ani tato naprostá kapitulace státu před církví ještě kněžím nestačila a že zvláště již biskupská konference roku 1856 pronesla ještě řadu dalších důtklivých přání, k jichž splnění bohudík již nedošlo; nicméně nedovedla veřejnost rakouská zabrániti tomu, aby nebyla uzavřena se stolicí papežskou ještě také tajná úmluva, podle níž nesměla vláda bez svolení papežského vydati žádného zákona konfesijního ani interkonfesijního.¹⁵⁴

„ein gedrucktes Kanossa, in welchem das Oesterreich des 19. Jahrh. für den Josefismus des 18. Jahrh. in Sack und Asche büssen musste“ (Charmatz v uv. sp. I. 87).

¹⁵¹ Česká Politika 179.

¹⁵² Denis v uv. sp. II. 371.

¹⁵³ Tento zvyk udržoval se ostatně ještě před převratem na mnohých okresích, kde se okresní porady učitelské zahajovaly chorálem Otče náš, milý Pane!

¹⁵⁴ Charmatz, uv. sp. I. 30.

„Opravy“, jež ve školách v této zpátečnické době byly provedeny, byly vskutku jen příštípkařské povahy a i o tom, co bylo nového nařízeno, nemáme všude jistoty, že také všude bylo ve skutečnosti prováděno. Návštěva školy, upravené tedy podle konkordátu konfesijně, byla na dobu šesti let prohlášena opětně za povinnou, náklad na školy nově zřizované měly nésti společně obce a vrchnosti; plat školní podržen, ba i zvýšen; důležité novum bylo, že sobotáles nevybírali již učitelé sami, nýbrž že jej měla sbírat obec a odvádět učitelé: rozdíl byl odtud v tom, že tedv místo jednotlivců zůstávala učitelé dlužna celá obec, kdežto samo jeho sociální a hmotné postavení bylo konkordátem jen utuženo a uvedeno ještě v užší závislost na kněžstvu, jak ukazují nesčetné záznamy a líčení současná.¹⁵⁵

Obec i starostové měli pokutami i domluvami dokračovati na rodiče, aby děti posílali řádně do školy; ve skutečnosti sama vláda vedla si tu s krajní liberálností a úřady odpíraly ve věci zakročovati, takže docházka školní byla leckde nedbalá. Upravena byla dále doba vyučování na školách triviálních na jedenáct měsíců, a to tak, že o žních bylo prázdnno 14 dní a v době podzimní podle místních poměrů opět 14. Kde školní míst-

¹⁵⁵ Život v rodině učitelské v době konkordátu (a po vydání nových zákonů školních) zajímavě vylíčil Fr. Wenig v článku Ze staré školy, ve Zvonu XIV. 1914, 540 sl. a V. Paulus Vzpomínky starého kantora 1923 (líčí život ve škole zaječické z r. 1895 a život podučitelský z let 1868—1869). — Popis školy z r. 1857 podává Jirásek ve svých Pamětech (Zvon X. 1910, 274 sl.); rozebral jej Fr. Pražák v Komenském XL. 561 sl. — Obrázek poníženého učitele českého z doby před r. 1869 vykreslil barvami snad až příliš černými učitel Švehla na valné hromadě delegátů Ustř. spolku učitelského (škola našeho venkova XIV. 35 sl.); bližší pravdě je rozhodně líčení Herbenovo v Besedách Času XIV., 121 sl. (Učitel Smola). — Důležitým pramenem jsou dále vzpomínky Slaměnikovy (Vzpomínky starého učitele 1907), Bělonožníkovy, Horovy (Kosinův spis netýče se našich poměrů; zápisy domažlického učitele Bittne-

nosti nestačily všem dětem, nařízeno bylo vyučování polodenní. Učebná osnova škol triviálních zůstala beze změny a učitelé výslovně nařízeno, aby podle pokynů duchovního opakoval a navcvičil s dětmi katechismus a denně je vodil do kostela. Je příznačné, že ještě v letech padesátých sám Helfert prohlásil, že není vedlejšího zaměstnání, které by s vlastním povoláním učitelským bylo v užším kontaktu a pro které by se učitel lépe hodil, než je právě služba kostelní, kterou proto směl učitel odmítnouti jen z důvodů opravdu vážných.¹⁵⁶

Při vyučování se měl učitel držeti jen osvědčených metod, zvláště tehdy „nové“ metody hláskovací, spojování čtení s psaním, počítání písemné a zpačetí, prvouku a učení jazykové; tak řečené reálie podle ministerského výnosu z roku 1855 do školy triviální prý vůbec nepatří. Učebnice opětně zrevidovány, aby v nich nebylo nic proti katolické víře (u nás tehdy nové čítanky složil K. Vinaříček); za to v učebnicích způsobem až nechutným vštěpována dětem úcta k vznešenému mocnáři, jakožto Bohem ustanovenému otci země a největšímu dobrodinci poddaných, za nějž nutno se neustále modliti. Kde poměry dovolovaly, zaváděny praktické výklady hospodářské a práce

ra (Český Lid XIX. 386 sl.); vzpomínky nechanického rodáka Fr. Matějovského (Besedy Času 1908; srv. spis Jos. Peška Nechanice 1916, 241 sl.); dále vzpomínky Fr. Kneidla, vydané Jos. Hodkem v časop. Brdský kraj (Kneidl „kantoroval“ od r. 1845 půl století na Rokycansku); brožura Fr. Homolky Ze staré školy 1915; spis Em. Havelky Ze života konkordátního učitele 1921 (podle zápisů učitele Fr. Dobrovolného); srv. také anonymní článek téhož názvu ve Volné Myšlence 1927, 54. — Jediný Servác Heller, také syn učitelův, ve svém spise Z minulé doby II, 1948, 57 sl. snaží se aspoň omluviti tehdejší školu, že nebyla tak špatná, jak se obvyčejně myslívá, a že její práci musíme posuzovati se stanoviska tehdejší doby; chatrné postavení hmotné tehdejšího učitelstva ovšem ani Heller z vlastní zkušenosti nepopírá.

¹⁵⁶ Strakosch-Graszmann v uv. sp. 215.

ovocnářské ve školních zahradách; konečně k dovršení vzdělání podrženy nadále sobotní a nedělní hodiny opakovací pro mládež od 12 do 15 let.

Jinak nedošlo k pronikavější opravě škol triviálních, zvláště pro odpor duchovenstva, jež ve svém memorandu císaři již roku 1849 výslovně vytklo, že obecná škola děkuje za svůj vznik katolické církvi a že bude-li od církve odtržena, propadne „živlům podvratným“, pročez prý je zájem církve i státu, aby katolické církvi byl zachován i nadále rozhodující vliv na školu ve smyslu organizace z roku 1805. Vskutku otázka reformy školy, k vůli níž byl z ciziny povolán curyšský pedagog Vernaleken, roku 1850 uvázla úplně, ale stejně tak neučinilo pranic ani pro zlepšení hmotného postavení učitelstva a zvláště pro jeho opatření ve stáří, ba vikář tyrolský Amberg docela otevřeně tehdy prohlásil, že učitel, který se mimo vyučování zabývá pracemi domácími i hospodářství a žije v rodině, bude se cítiti šťasten a spokojen s důchodem ročních — 50 až 60 zlatých, při čemž pro jeho vzdělání ani návštěva pedagogia nejeví se prý býti nutnou.¹⁵⁷ Pro tehdejší poměry je nejvýš příznačné, že sice bylo zakázáno dětem pásiti dobytek, stavět kuželky a účinkovat při divadelních představeních, ale s druhé strany že trpěna byla dětem i zákonem dovolována práce v továrnách, ba dokonce pro ně zařízeny i večerní školy, do nichž měly chodit dítky celodenní prací utýrané a nevyspalé.¹⁵⁸

* * *

Beze změny zůstávalo nadále také školství hlavní i normální (vzorné), vesměs již čtyřtřídní, na němž němčina jako jazyk vyučovací stále se udržovala; proto také trval umělý nátěr „lepších“

¹⁵⁷ Strakosch-Graszmann v uv. sp. 216.

¹⁵⁸ Šafránek Vývoj 114.

kruhů měšťanských, které v německém jazyce viděly jazyk vyšší a lepší a děmi svými nepřestávaly plnit hlavní školy a jejich přípravky.¹⁵⁹ Obliba těchto ústavů byla tak značná, že od roku 1849 vedle těchto vlastních, původních (direktivních) škol hlavních proměněny byly v hlavní školy i městské školy obecné čtyřtřídní s názvem škol farních, jež byly tedy vlastně jen rozšířené školy triviální;¹⁶⁰ tyto školy neměly však vlastních katechetů, ba ani ředitelů, nýbrž jen řídicí učitele, podřízené přímo místnímu faráři jako nominálnímu správci školy, který proto pravidelně sám na prvním místě podpisoval všecka vysvědčení žáků. F. Slaměník ve svých Vzpomínkách starého učitele 1907, 67 připomíná, že se časem v učitelstvu těchto nových hlavních škol vytvořily různé stupně učitelů placených a neplacených, skutečných a provisorních, takže prý kdosi začal svou kariéru učitelskou na takové škole jako „přespočetný mimořádný provisorní neplacený výpomocný podučitel.“ Na obojích školách hlavních učilo se jako samostatným předmětům pouze náboženství, čtení, psaní, počtům, zpěvu a kreslení, kdežto reálie odbývány byly jen příležitostnými výklady při četbě ve IV. třídě.

Jediné důležité novum vynutila si potřeba hlubšího vzdělání praktického pro stavy občanské, řemesla, obchod i hospodářství: vznik t. řeč. ne-samostatných podreálek (unselbständige Unterrealschulen) nebo škol měšťanských (Bürgerschulen), nazvaných tak na rozdíl od vlastních či samostatných reálek. Bylo totiž roku 1849 svoleno k tomu, aby čtvrté třídy bývalých škol hlavních byly rozšířeny na

¹⁵⁹ O učení na těchto školách máme podrobná i výmluvná líčení jmenovitě v Tomkových Pamětech I. 1904, 9 sl. a ve vzpomínkách K. Havlíčka Borovského. Srv. Šafránek Školy české I. 268.

¹⁶⁰ Jos. Alex. Helfert, Die österreichische Volksschule III, 400 sl.

dva neb tři ročníky, jež jako pokračování školy hlavní zůstaly s nimi i nadále ve spojení se společným ředitelem a katechetou, a měly na jejich základě připravovati hochy pro povolání řemeslné, hospodářské neb obchodní. V učebné osnově těchto škol vedle druhé živé řeči — první byla mateřština — zastoupen byl proto i zeměpis a dějepis, aritmetika s účetnictvím, geometrie, přírodopis a přírodopyt, kreslení, stavitelství, takže osnova rozhodně byla spíše přeplněna než neúplná. Rozdělení hodin bylo toto:¹⁶¹

I. roč. II. roč. celkem

Náboženství	2	2	4
Mateřský jazyk	3	3	6
Druhý živý jazyk	3	3	6
Zeměpis a dějepis	2	2	4
Matematika	6	—	6
Užitá aritmetika atd.	—	3	3
Přírodopis a přírodopz. I. sem.	4	4	8
II. sem.	4	2	6
Technologie	—	5	5
Kreslení I. sem.	6	4	10
II. sem.	6	6	12
Krasopis	2	2	4
Celkem tedy	28	28	56

I tu se mělo užívatí pouze učebnic ministerstvem schválených, při čemž délka roku i prázdnin upravena byla jako na škole střední. Konečně nutno připomenouti, že v městech aspoň vyšší třídy škol hlavních byly rozváděny podle pohlaví žáků, při čemž v dívčích třídách učily učitelky, a to týměž předmětům, co v třídách chlapeckých, a mimo to ještě ženským pracím ručním.¹⁶²

* * *

¹⁶¹ Srv. S. Frankfurter Oesterreich v Baumeisterově Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre für höhere Schulen I. 2. 1897, 277.

¹⁶² Šafránek Vývoj 131.

S úzkého hlediska konfesijního řešena byla konečně i nová úprava učitelského vzdělání, pro něž dosavadní šestiměsíční, od roku 1841 roční kursy rozhodně již nestačily.¹⁶³ Od roku 1849 byly proto zavedeny pravidlem kursy dvouleté při vzorných školách, do nichž byli přijímáni odtud mladíci po dokončeném šestnáctém roce věku, kteří s dobrým prospěchem vybyli dvě nebo tři třídy reálné nebo gymnasiální; kursy jednorocní povolovány bývaly odtud jen na čas podle potřeb místních, kde by dvouleté školy nestačily; tak byly u nás české kursy dvouleté v Praze a Král. Hradci, oboujazyčné v Budějovicích, německé v Praze a Litoměřicích, kdežto jednorocní kursy české byly v Mladé Boleslavi, utrakvistické v Chrudimi a Plzni, německé v Chebu, Jáchymově, Chomutově a Liberci.¹⁶⁴

Ale výslovně bylo určeno, že na kursech těch nemá se učití ničemu, čeho by příští učitel ve škole a kostele¹⁶⁵ nepotřeboval, pročež položena vážba ne na tak zv. theoretické i odborné vzdělání, jako spíše na praktický výcvik, kterému zvláště druhý rok věnován téměř výhradně, a na výchovu nábožensko-mravní. A tak mimo náboženství, pedagogiku (na základě knihy metodní), jazyk mateřský, počty, psaní, kreslení a nezbytnou hudbu i hospodářství nebylo vlastně učeno soustavně ničemu jinému, zvláště pak zase dějepis, zeměpis a vědy přírodní nebyly vůbec předměty samostatnými, nýbrž odbývány jen příležitostnými poznámkami při vyučování jazykovém.

¹⁶³ Jak se vzdělávali čekatelé na těchto ročních kursech, vyložil podle zápisů kolínských J. o. s. Tůma ve Sborníku vydaném k 60. narozeninám Fr. Drtiny, 1921, 151 sl.

¹⁶⁴ Šafránek, tamže 105 sl.

¹⁶⁵ Závislost učitele na knězi a povinnost služby kostelní trvala ovšem dále; tak si stěžuje r. 1859 učitel Bízek ve Strážově v dopise svém k Zoubkovi, že musí zvonit klekání ráno ve 4 hodiny, oblékat faráře dvakrát denně do kostela, čistit chrám Páně, strojit oltáře atd. (Srv. Pedagogické Rozhledy 1926, 246.)

Aby kandidáti byli snáze ovládnáni a preparováni, zřizovány pro ně v sídlech diecési konvikty. Koncem druhého roku byla výroční zkouška, která čekatelům učitelství zjednávala způsobilost pro školy triviální, po případě (podle prospěchu) i hlavní. Analogické kursy byly zřízeny při některých dívčích školách pro učitelky, kdežto pro vzdělání učitelstva „podreálek“, rozděleného již tehdy do tří skupin zkušebních, existovaly dvouleté kursy při vyšších reálkách, zakončené opět zkouškou způsobilosti.

Dalšího vzdělání mělo se učitelstvu dostávatí jednak institucí školních knihoven, do nichž však připouštěny jen knihy katolicky nezávadné, jednak na poradách učitelských, jež zavedeny roku 1853 a věnovány byly především metodice, ale tak školácké, že o nějaké práci odborně pedagogické nemohlo při tom býti ani řeči.

Konečně je důležité, že pro náležitý dozor nad školstvím po stránce pedagogické a didaktické byly zřízeny z e m s k é ú ř a d y š k o l n í (1850), v nichž jako referenti pro záležitosti didaktické zasedali školní radové (pozdější zemští školní inspektoři); pro české školy byl prvním školním radou J. o. s. Wenzig.¹⁶⁶ I těmto úředníkům bylo v duchu doby uloženo, aby při svých inspekcích všímali si zvláště nábožensko-mravní výchovy, bohoslužebného pořádku a modliteb ve škole zavedených, při čemž podle možnosti měl školního radu při inspekci doprovázeti příslušný inspektor okresní, tedy vikář, po případě i místní farář.¹⁶⁷

* * *

Jak patrně, doba konkordátu přinesla jen zostření a další ještě stabilisování úpravy, jež vze-

¹⁶⁶ Srv. o něm moje Dějiny pedagogiky III. 3. 154 sl.

¹⁶⁷ Jakých nevědomostí dopouštěli se sami faráři jako dozorcí podreálek, o tom výmluvně ukázkou vypravuje J. o. s. Thomaeyer ve Zvonu XIV. 61.

šla ze Schulkodexu a na řadu let zastavila vnitřní rozvoj škol obecných. Počtem ovšem školství elementární rostlo i v těchto dobách, zvolna sice, ale neustále; tak v Čechách roku 1847 bylo 5561, roku 1860 již 3741, roku 1867 dokonce již 5977 škol, při čemž do školy docházelo asi 97 ze sta dětí školou povinných,¹⁶⁸ ale přes to byl škol neustále nedostatek a protože nebyly ani řádně vypraveny, ani dětmi nepřeplněny, zámožnější rodiny napařádávaly přednost vyučování soukromému nebo posílaly své děti do ústavů privátních, jichž tehdy — zvláště pro dívky — měla i Praha hojnost.¹⁶⁹ A jaký byl výsledek učení v celé říši rakouské, lze vysuzovati z toho, že maršálek Radecký musil ve svém vojsku zřídit k a d e t n í školy pro učení čtení, psaní¹⁷⁰ a počtů, že ještě roku 1859 rakouské vojsko skládalo se z daleké většiny z analfabetů a že konečně teprv porážka v roce 1866 musila vládu rakouskou poučiti nejen o přednostech lepší výzbroje, nýbrž i vyšší úrovně vzdělání německého.

V jediné věci učiněn byl rozhodný pokrok v této době, jinak málo utěšené: uvědomění národní přes všecken odpor a všechny potíže se strany vlády postupovalo nezadržitelně a pronikalo neodbytně také do škol. Nařízení ministerské z roku 1848 prohlašovalo školu obecnou v zásadě za ústav národní, v němž jazykem vyučovacím má být jen jazyk mateřský;¹⁷¹ čeština aspoň jako neobligátní předmět zaváděna i do gymnasií (později učilo se česky i některým předmětům učebním); stolice českého jazyka byla projektována i na universitě olomoucké; jednotlivé přednášky české objevují se i na fakultě právnické i na technice. Jenom do škol hlavních pro neschopnost a odpor

¹⁶⁸ Data z různých měst a zvl. Prahy uvádí Šafránek Vývoj 149 sl. a 156 sl., data podrobná o celém Rakousku z r. 1867 má Reinova Encyklopedie v uv. čl. 452, některá data také S. Heller v uv. sp. II. 55.

¹⁶⁹ Heller v uv. sp. 144 sl.

¹⁷⁰ Strakosch-Graszmán v uv. sp. 226

¹⁷¹ Šafránek Vývoj 89.

samého učitelstva dlouho ještě čeština nepronikala, jmenovitě na Moravě, a jaký byl po té stránce stav v samé Praze, vidno z toho, že když P. Ř e z á č roku 1857 zjišťoval statistiku pražských škol obecných, napočel sice mezi 13.836 dětmi toliko 688 skutečných Němců (tedy asi 5%), ale přes to všechny školy hlavní a farní byly německé, což se změnilo teprve roku 1862, kdy se správa obce konečně dostala do rukou české většiny.¹⁷²

Nejcennější národní vymožeností té doby byla vzorná škola hlavní, jež zřízena r. 1848 při pražském ústavu učitelském a od svého prvního ředitele K. Slavoje Amerlinga označena názvem B u d e ě. Otevření ústavu mělo být bezpochyby důkazem, že vláda vídeňská myslí to s národní rovnoprávností v Čechách konečně doopravdy;¹⁷³ ale počátky školy, na níž vedle Amerlinga působili učitelé Walter, Tesař, Jos. Bačkora, P. Š k o d a, B í b a i M u ž á k, byly velmi těžké, ježto nebylo českých učebnic, náradí ani pomůcek a vláda měla od počátku v ústavu své špehy a tajné strážce;¹⁷⁴ nicméně přes všechny obtíže a přes to, že i tato škola předpokládala u svých žáků náležitou znalost němčiny,¹⁷⁵ byly výsledky zápisu hned v prvních letech skvělé, neboť na příklad pro školní rok 1850—1 zapsáno bylo do hlavní školy 715, do učitelského ústavu 70 žáků.¹⁷⁶ Zprvu měla

¹⁷² S. Heller v uv. sp. II. 160 sl.

¹⁷³ Srv. článek K. Kazbundy České hnutí roku 1848 v Čes. časopise historickém. 1928, 107 sl.

¹⁷⁴ To podle vzpomínek Waltrových tvrdí V á c l a v V l í e k ve svém spise V Budečské škole, díl druhý, 1905, 58.

¹⁷⁵ O tom svědčí sám Sv. Čech, který pro nedostatečnou znalost němčiny nebyl přijat (Sv. Čech Výbor ze vzpomínek 1913, 29).

¹⁷⁶ Dějiny Budče vypsál sám Amerling (Dějiny první hlavní české školy a kursu učitelského), jehož spis k vydání upravil r. 1908 Cyr. Merhaut (jako II. část sborníku Památce Amerlingové); srv. také Jubilejní program ústavu učitelského v Praze 1908, 5 sl. a Památník na oslavu osmdesátileté činnosti státního ústavu učitelského v Praze II. 1928 (zvl. str. 25 sl. 91 sl.). Vnitřní život v Budči vylíčil

škola hlavní jen tři třídy (první a třetí byly o dvou odděleních) s názvy vskutku Amerlingovskými: názorna, odlikovna, pojemovna, putovna a naukovna,¹⁷⁷ zvolenými podle hlavního a specifického svého úkolu, od roku 1856 byl ústav čtyřtřídní, od roku 1869 po novém zákonu školním upraven byl postupně na normální stav jako jiné cvičné školy, při čemž Amerling, Tesar, Bačkora i Škoda dáni byli do pense.

§ 14. OD KONKORDÁTU PO NOVÉ ZÁKLADNÍ ZÁKONY ŠKOLNÍ.

Když nešťastný výsledek války roku 1859 ukázal vnitřní neschopnost a finanční slabost říše, císař vzdal se politiky Bachovy, podle níž z Rakouska měl býti vytvořen jednotný stát katolický a německý a zabočil rázem na jiné dráhy.¹⁷⁸ Císařský manifest z 15. července 1859 hlásal, že panovník je odhodlán vnitřní blahobyť Rakouska i zevnitřní moc založiti trvale příhodným rozšířením bohatých duševních i hmotných sil říše a přiměřenými opravami¹⁷⁹ v zákonodárství a ve správě, přecež povolal k spolupráci „rozmožnou říšskou radu.“

z autopsie Vlček v uv. sp. II. 6 sl. — Srv. také Šafránek Vývoj 86 a 105 sl. (na str. 105 podal statistiku školy za dobu 1848—69).

¹⁷⁷ Poznámka Merhautova v jeho vydání Amerlingových Dějin má názvy naukovna a putovna v pořádku obráceném a mimo to uvádí ještě pojmenování obou tříd ústavu učitelského (pro I. název: dopravná či návodna skumná, pro II. návodna výkonná).

¹⁷⁸ Dobře praví F. Roüder v Buissonově Nouveau Dictionnaire de pédagogie 1911 s. v. Autriche, že dějiny Rakouska v XIX. stol. charakterisují vůbec náhlé změny od extrému do extrému (brusques variations passant souvent d'un extrême à l'autre).

¹⁷⁹ S. Heller Z minulé doby II, 1918, 286 sl. dobře ukazuje, že ve skutečnosti všechny opravy dály se velmi liknavě. Srv. i Čes politika 184 sl.

Je pochopitelno, že v těchto dobách všecku pozornost absorbovaly především reformy vnitřní, nové útvary sněmů, obecního zřízení atd., nicméně léta šedesátá minulého století jsou také dobou přechodu a hledání nových cest ve věcech školních. Důležito bylo, že císařským patentem 20. října r. 1860 byl propuštěn Lev Thun z ministerstva vyučování, jež odtud přivtěleno jako zvláštní oddělení k společnému ministerstvu vnitra, vyučování a spravedlnosti. Těžisko školních záležitostí přesouvá se odtud do zemských sněmů, které proto věnují právě nové úpravě školy úsilovnou pozornost, domáhají se reformy školství obecného i znárodnění škol středních, usilují o doplnění škol odborných i vysokých.

Národní vědomí při tom ustavičně roste a sílí. Především Čechové svá přání národní v oboru školství předložili císaři zvláštním podáním již roku 1860¹⁸⁰ a výmluvnými ústy Julia Grégra protestovali hned v úvodním čísle Národních Listů 1. ledna 1861 proti germanisačnímu systému školního rady Maresche; v zemském sněmu českém dosáhli vskutku v květnu 1864 aspoň zásadního uznání pro rovnoprávnost češtiny s němčinou ve školství obecném a středním a pro jeho roztrídění národnostní (návrh o obligatornosti obou jazyků zemských, o němž ještě svým místem pojednáme, došel sankce císařovy až roku 1866, když byl povolal u nás již i satirickou poesii). Vedle Čechů hlásí se o svá práva i Slovinci, Vlachové a jmenovitě Poláci, kteří s úspěchem provádějí polonisační ústavů haličských.

Na říšské radě vídeňské, třebas s počátku její význam právě ve věcech školních proti sněmům nebyl značný, hlásí se záhy odpor proti konkordátu a nadvládě církve. Tak již roku 1861 proslulý advokát Mühlfeld¹⁸¹ žádal naprostou svobodu

¹⁸⁰ Česká politika 195.

¹⁸¹ Charvat z uv. sp. I. 60.

učení na vysokých školách i odstranění konkordátu na školách vyšších; brzy na to schválen zákon, jenž obcím zajišťoval rozsáhlou iniciativu v zakládání nových škol i ustanovování učitelů. Spory, které tímto ustanovením vznikaly, jak je pochopitelné, mezi obcemi, církví a státem, vždy více nutily k tomu, aby všechna správa školy byla důkladně zrevidována.

Také poslanecký klub Herbstův a Kaiserfeldův domáhal se roku 1867 zvláštní petici naprostého oddělení školy od církve a v touž dobu německé učitelstvo z celé říše, jež se shromáždilo do Vídně roku 1867 na společný sjezd, za velikého nadšení proklamovalo jako své požadavky samostatnost školy, světský dozor, rozšíření docházky školní na osm let, zavedení povinného tělocviku, volnost metody, reformu učitelského vzdělání atd.¹⁸²

Vskutku již roku 1864 k opětovnému vybízení zemských sněmů ministerstvo podalo návrh školního zákona t. řeč. vyučovací komisi poradní (Unterrichtsrat), jež za předsednictví Hasnerova v řadě sekcí se radila roku 1863 o všech oborech rakouského školství a byla na ten čas jakous náhradou za samostatné ministerstvo vyučování. Církev sledovala ovšem od počátku porady říšské rady i této komise s nedůvěrou; jmenovitě papežská encyklika již 8. prosince 1864 nadobro odsuzovala ony lstivé muže, kteří chtějí klerus jakožto nepřítel vědy a osvěty vyloučiti ze správy školy a vzdělání mládeže a zajistiti všechnu vrchní moc jen státu; encyklika také nadobro zavrhovala všeliký kompromis a dohodu s liberalismem a novou osvětou.

Nežli však úrady poradní komise mohly vůbec dospěti k pozitivnímu výsledku, nastolení ministerstva Belcrediova (v červenci r. 1865) a porážka ve válce s Pruskem i vyrovnání s Uherskem přivodily nový hluboký převrat ve vnitřní i vnější politice rakouské a ovšem i ve věcech školních,

takže doba od roku 1867 až do konce let sedmdesátých bývá pokládána právem za nejskvělejší období v dějinách rakouské školy od času Marie Terezie. Záležitosti vyučování obdržely již roku 1867 opětně své vlastní ministerstvo, jeho správu po krátkém provisoriu Hyeovu převzal bývalý předseda vyučovací komise poradní, Leopold Hasner von Artha (1818—91), bývalý profesor pražské university a rozhodný centralista.

Do doby Hasnerova ministrování — odstoupil s ostatními členy ministerstva, jemuž nakonec sám předsedal, teprve roku 1870 — spadají všechna zásadní i základní ustanovení zákona o rakouském školství, zvláště obecném. Již základní zákon říšský z 21. prosince 1867 o obecných právech občanů státních obsahoval ustanovení, že věda i vyučování jsou svobodny a že zakládati ústavy výchovné je oprávněn každý občan, jenž prokázal k tomu zákonitou způsobilost; bylo tam vysloveno dále, že o náboženské vyučování ve školách veřejných má pečovati příslušná církev, ale že státu náleží nejvyšší vedení (die oberste Leitung) v oboru všeho školství i výchovy; konečně tam v pověstném § 19. bylo zdůrazněno rovné právo všech jazyků v zemi obvyklých (landesüblich) ve škole, úřadě i životě veřejném, při čemž v zemích, kde bydlí několik národních kmenů, měly veřejné ústavy vyučovací tak býti zřízeny, aby každé národnosti dostalo se potřebných prostředků k vyučení se ve svém jazyku. Bohužel, právě k tomuto osudnému paragrafu nikdy nevyšla prováděcí nařízení a tak byl tento odstavec, jinak docela spravedlivý a pokrokový, od počátku podnětem největších národnostních sporů i třenic.

Ještě nepokrytěji proti dosavadní nadvládě církve vyzněl zákon o pestování školy k církvi z 25. května 1868, k němuž podnět dal sám Ed. Herbst a jenž, jak je pochopitelné od počátku, vyvolával protesty klerikálů: vrchní dozor nad veškerým školstvím byl tu přičten státu a jeho

¹⁸² Frankfurter v uv. sp. 43 sl.

orgánům, kdežto církvi mimo vyučování náboženství neponechán žádný vliv na školu; školy veřejné učiněny přístupnými všem občanům bez rozdílu víry, kdežto školy vydržované církvemi měly odtud nabývatí práva veřejnosti jen, když dostojí určitým zákonitým podmínkám. Učitelé škol veřejných mohou se odtud státi všickni, kdož vykazují zákonitou způsobilost — slova „bez rozdílu vyznání“, jež byla na tom místě osnova přijatá v poslanecké sněmovně, panská sněmovna škrtla; konečně, schvalování učebnic mimo náboženství uloženo výhradně vyučovací správě. Pro dozor nad školstvím byly zřízeny, resp. obnoveny školní rady zemské, okresní a místní (podrobnější vymezení a ustanovení o nich ponechána jednotlivým zemím samým), takže zákonem tím, jak patrně, byl de facto odstraněn konfesijní ráz školy i nadvláda církve, zaručená konkordátem (tento výslovně odvolán teprv vlastnoručným dopisem císařovým, uveřejněným ve Wiener Zeitung roku 1870 jako odpověď na prohlášení dogmatu o neomylnosti papežské).

Konečně nutno upozorniti, nač neprávem se zapomínává, že základní zákon o zastupitelstvu říšském z roku 1867 omezoval a vymezoval kompetenci říšské rady ve prospěch sněmů zemských pouze na zřizování universit a vydávání základních zákonů o školách obecných i středních, kdežto všecko školství technické, odborné a reálné výslovně ponechával v kompetenci jednotlivých zemí samých.

Tak byla připravena půda i zjednány předpoklady pro novou úpravu obecného školství rakouského novým základním zákonem školním z roku 1869, který s některými změnami, o nichž ještě bude svým místem pojednáno, byl v platnosti až do zániku říše. Zákon ten, vyhlášený 14. května 1869, k němuž podnět dalo jmenovitě jednání sněmů dolnorakouského i hornorakouského,¹⁸³ dále

četné petice občanů i interpelace samých poslanců říšských v únoru 1869,¹⁸⁴ obsahuje základní ustanovení jmenovitě o účelu i zřizování škol obecných, návštěvě školy, vzdělávání učitelstva i právním jeho postavení; byl společnou prací několika mužů, jmenovitě ministra H a s n e r a, sekčního chefa a univ. profesora G l a s e r a a ministerského rady i profesora vídeňské techniky B e e r a, při čemž za základ vzata byla hlavně tehdejší osnova školství bádanského.

Není snad dokladu v dějinách říšského zákonodárství rakouského, aby osnova tak důležitá byla projednána v době tak krátké; snad jen rychlost, s jakou s počátku pracovalo Národní shromáždění naší republiky, mohla by se tu s úspěchem přirovnávati. Osnova byla předložena říšské radě 2. března 1869 a přikázána hned výboru, jenž na ní provedl jen některé nepodstatné změny, načež se jednání v plenu provedlo 21. dubna tak, že po krátkém odporu klerikálů a odchodu oposice polské, slovinské a italské — Čechové tenkrát byli v pasivní oposici a neúčastnili se vůbec jednání říšského sněmu — přijato bylo všech 78 paragrafů zákona beze změny a bez debaty, načež provedeno ihned také třetí čtení v úhrnné době všeho všudy asi dvou hodin, s nemenší rychlostí přijata byla osnova také v panské sněmovně opět bez speciální debaty a ve čtyřech dnech(!) potom sankcionována císařem. V nejbližší době vydána byla k zákonu prováděcí nařízení v jednotlivých zemích rakouských a nová ustanovení zahájila ihned svou působnost.

* * *

Zůstane navždy zapsáno v ústavních dějinách rakouských jako faktum smutné a zarážející, že zákon tento bez odporu liberální, kterým teprv vlastně zřízena moderní škola obecná ve všech ze-

¹⁸³ J o d l Vom Lebenswege II., 1917, 529.

¹⁸⁴ F r a n k f u r t e r v uv. sp. 44.

mích rakouských, z příčin politických a z krajního, třebaž důsledného, odporu proti centralismu narazil na tak tuhý odpor právě u Slovanů, kteří v posuzování zákona nedovedli se povznést na vyšší, nestrannické hledisko, postavili se po bok ultramontánních odpůrců zákona, jejichž nesouhlas se zákonem byl všem docela pochopitelný a přirozený, a koneckonců ať bezděky, ať úmyslně, dokumentovali tak celému světu svou nepokrokovost a zaostalost: vedle kněze Greutera a klerikálního poslance, univ. profesora J ä g r a, mluvili proti zákonu ve sněmovně Polák G r o c h o l s k i a Slovinec T o m a n.¹⁸⁵

Že církev, resp. kněží s novými zákony nemohli být srozuměni, nepřekvapilo jistě nikoho. Již proti zákonu o dozoru ke školám postavil se papež Pius IX. v slavnostní alokuci ke kardinálům 22. června 1868 velmi rozhodně a označiv jej jako zákon neblahý i zhoubný, vykládal, že se dlouho těšil nadějí, že vláda rakouská poskytne sluchu oprávněným námitkám biskupů, ale nadarmo: proveden zákon zavrženíhodný, proti němuž papež proto ve jménu církve, jejíž správu mu svěřil Pán, pozvedá svůj apoštolský hlas, ve jménu církve zavrhuje a proklíná zákony ty vůbec a zvláště, prohlašuje za nicotné nyní i v budoucnosti (nullius in roboris fuisse ac fore).

A ozvuky tohoto vášnivého prohlášení, kterým papež jednou pro vždy zamítal všelikou náboženskou a politickou snášelivost a stavěl svou moc nad všechny orgány státu, neváhaje se při tom dovolávat samého Boha — ozvuky ozývaly se samozřejmě i v debatách říšské rady i zemských sněmů o školském zákoně Hasnerově. Nejvášnivěji ve svém odporu vedl si linecký biskup R u d i g i e r,¹⁸⁶ který vydal proti novým zákonům pastýřský list takového obsahu, že musil být zkonfiskován; sám biskup obžalován ze zločinu rušení veřejného po-

koje a když se zdráhal dostaviti se k vyšetřujícímu soudci, byl předveden mocí a odsouzen do vězení na 14 dní, jež mu však císařem k prosbě svého říšského kancléře Beusta bylo prominuto. A podobně jen stěží unikl soudnímu stíhání za veřejné štvání proti novým zákonům zmíněný tyrolský P. G r e u t e r, jehož zachránila před soudem jediná okolnost, že jej říšská rada nevydala k trestnímu řízení.

K těmto tedy mužům, kteří v poslední třetině století devatenáctého usilovali o udržení výsad dávno zapadlého středověku a protireformace, ironií osudu přidružil se odpor také v zemích slovanských. Čeští politikové nebyli sice, jak již řečeno, na říšské radě zastoupeni, ale z odporu proti centralismu také oni, a to bez rozdílu politického přesvědčení, konservativci jako svobodomyšlní agitovali proti volbám do nově zřizovaných školních rad, prohlašovali zákon o dozoru školním za špatný se stanoviska liberálnosti, národnosti i obecného prospěchu, dokonce odstavec, který od členů školních rad vyžadoval přísahu, že budou šetřit školních zákonů, odsuzovali jako provokaci státoprávního stanoviska českého, kterého bohužel sami nedovedli obhájit ve skutečnosti proti vzrůstajícímu se školskému centralismu.¹⁸⁷ I Národní Listy přinesly tehdy proti osmileté návštěvě školy článek s „vtipným“ názvem: „Porodní báby do škol.“¹⁸⁸

Rozumní jednotlivci mezi učiteli, na příklad moravský S l a m ě n í k, kteří ukazovali k tomu, že samy zákony jsou dobré a že záleží na tom, kdo je bude v praxi provádět, byli terorizováni a umlčováni českou žurnalistikou, v jejíž čele šel tehdy S k r e j š o v s k ý, onen pověstný Skrej-

¹⁸⁷ Čes. politika III. 341 sl. a V. 216. Jos. U i e h l a O povinnostech české inteligence k obecné škole 1905, 12. — Trpný odpor Prahy líčí Dějiny pražského školství v letech 1860 až 1914, I. díl. 1920, 248 sl.

¹⁸⁸ Slaměník Vzpomínky 152.

¹⁸⁵ Ch a r m a t z I. 95.

¹⁸⁶ Tamže 96 sl.

šovský, který veřejně sice proti zákonům psal a bouřil, ale v soukromí říkal: Buďme rádi, že nám to ti Němci odhlasovali! Ale vláda energicky jala se čeliti odporu samosprávy i učitelstva, rozpouštěla okresní zastupitelstva, trestala disciplinárně a suspendovala mnohé učitele, posílala dokonce i vojsko vymáhat dlužné školní přírážky.

Katolický klerus, na jehož odpor Češi především se spoléhali, obrátil chytře a takticky ihned, nepřijímal sice předsednictví školních rad, ale jinak neodpíral účast a jal se hned od počátku hájiti zájmů církve v nových institucích. A tak byl výsledek celé té prudké válečné kampaně, která udržovala v napětí celý národ, nakonec pro nás ten, že zemský výbor, ovládaný tehdy Němci, najmenoval zkrátka členy školních rad všude tam, kde volby nebyly vykonány, sám a jal se s takto oktrojovanými radami prováděti zákony o nás bez nás a proti nám.

V zemích klerikály ovládaných bylo ovšem ještě daleko hůře: tak v Tyrolsku inspektoři svěštějí bývali v obcích vítáni kamením, někde se dokonce nedostali do školy po celý rok nebo musili konati inspekce pod ochranou četnických bodáků.¹⁸⁹ Rozumí se, že i jednotlivá speciální ustanovení zákonů narážela na odpor: tak šlechta brojila proti ustanovením v zřizování škol, vidouc v nich jen zbytečný výdaj; jindy zase na 600 obcí hornorakouských poslalo sněmu zemskému protest proti zaváděni tělocviku do škol atd.¹⁹⁰

Je zvláštní, že úsudky o ceně květinových zákonů školních dodnes nejsou ustáleny.¹⁹¹ Je to pa-

trně proto, že se zákony ty neposuzují často objektivně podle své vnitřní skutečné hodnoty a obsahu, nýbrž podle momentů vedlejších a jmenovitě podle toho, jak vskutku byly prováděny v praxi. Měly a mají bez odporu dosud řadu světlých a skvělých stránek: zavedly jednotný státní dozor místo církevního, interkonfesijnost veřejných škol,¹⁹² rovné právo všech na elementární vzdělání, rozšířily staré trivium o řadu předmětů, zvláště reálii, zlepšily učebné metody, stabilisovaly osmiletou docházku školní, povznesly i prohloubily vzdělání učitelstva, jemuž slíbeny docela pro další vzdělání odborné semináře při školách vysokých, zaručily učitelům uspokojivý plat, uplatnily školství měšťanské a povalily výlučný monopol státu na zřizování jednotných učebnic aspoň na tomto vyšším stupni škol elementárních, zjednalý konečně lidu i samosprávě úděl na organisaci školy.

Bohužel od počátku ležela na zákonech školních kletba toho, že jsme k nim nedošli vlastně organickým vývojem ústavním uvnitř, nýbrž že byl vynucený vnější konstelací politickou a že tudíž nalezly rakouské občanstvo ještě namnoze nezralé k pochopení a provádění dalekosáhlých reforem, jež v zákonech těch byly obsaženy. Ani samo učitelstvo české, které se sjelo v Praze roku 1870 k prvému a v Přerově 1871 k druhému valnému shromáždění,¹⁹³ nechápalo hned správně zákonů do všech jejich důsledků a nebylo pro ně připraveno, propadajíc namnoze povrchnímu li-

později vyšel mimo jiné článek Kunzfeldův Fünfzig Jahre Reichsvolksschulgesetz ve vid. Pädag. Jahrbuch 1919, 70; srv. také spis K. Buzka Reforma školské správy v československé republice 1919, 25.

¹⁹² Proto ovšem zadaly smrtelnou ránu protestantskému školství konfesijnímu u nás (En. Havelka Protestantské školství v Čechách a na Moravě 1910, 291 sl.)

¹⁹³ V též čas založen v Olomouci první spolek moravského učitelstva, z něhož se vyvinul později Ústřední spolek jednot učitelských (Česká Politika V. 257 sl.).

¹⁸⁹ Strakosch-Graszmann v uv. -sp. 266.

¹⁹⁰ Tamže 271.

¹⁹¹ V době 40letého jubilea psaly u nás o nich tyto časopisy: Komenský XXXVII. 545, Přehled VII. 573, Hlídka Času 1909, 18, Volná škola V. 4 a 35, Naše Doba XVI. 624, Učitelské Noviny XXVII. 553 a 665; Národní Listy čís. 127. ze dne 9. května 1909. Srv. i brožuru Kožíškova a Pospíšilovu k 40. výročí zákonů školských 1909. — O deset

beralismu a planému křiklounství;¹⁹⁴ leckde i ustanovení o přiměřených platech učitelských zůstalo jen na papíře stejně jako i předpisy o povinné osmileté docházce školní, od níž sám zákon připouštěl výjimky v jednotlivých zemích, zvláště v Haliči, Bukovině a krajích přímořských, takže tam ve skutečnosti veliké procento dětí nechodilo do škol vůbec nebo jen nepořádně.

Zůstaly v zákoně dále leckteré mezery a polovičatosti, kterých dovedli záhy využití odpůrci nového směru; nejhorší bylo, že de facto klerikální vlivy nejen se dovedly udržeti, nýbrž dokonce i zesílily a že jmenovitě § 72. o školách soukromých umožnil kongregacím mnišským vynalati v život četné konfesijní školy privátní. Je smutná pravda, že časopisy a publikace zvláště akatolické již od roku 1870 podávají nesčetné doklady toho, jak záhy sama vláda dovedla rušiti interkonfesijní ráz školy a nutit zvláště i děti evangelické k náboženským úkonům katolickým.¹⁹⁵

Nelze také zamlčeti, že neprozíravou, třebaš důslednou a přímočarou politikou českou opozdili jsme se hned od počátku značně za Němci, kteří dovedli chytře využití situace ve svůj prospěch, nastavěli si zvláště řadu měšťanských škol za naše peníze a získali tak trvalý náskok proti nám. Je výmluvné faktum, že počet škol českých v desítiletí 1870—1880 klesl docela z 55,62% na 54,61%, kdežto německých stoupl ze 44,38% na 45,39%; obcím českým dostalo se na př. r. 1876 na stavby škol 92.000 zl. subvencí, ale německým 127.000 zl.!

Také konečně nelze upříti, že zákonům centralisačním nedostalo se včas dostatečné diference národní (my jsme de facto neměli školy v pravdě národní ani do války světové!) a že vůbec

se tu zase osvědčila pravdivost pověstného výroku německého publicisty Herm. Bahra, že jsme sice v Rakousku měli dobré zákony, ale špatné úředníky, kteří je kazili a rušili.

Odtud se vysvětlí, že ani číselný rozvoj školství obecného nedostavil se ihned a že dlouho nejevil se vůbec pokrok ani tak v počtu tříd a škol, jako spíše ve vnitřním životě škol a učitelstva. Jen zase tam, kde stav školství byl již před tím aspoň relativně dobrý, osvědčily se zákony ihned, kdežto jinde vypovídaly službu dlouho a dlouho; v Čechách na př. dovedly r. 1880 již více než čtyři miliony občanstva číst a psát, ale v Haliči sotva 676.000! Celkem v době 1869—83 stoupl počet dětí vskutku do školy chodících z 58% na 87% a počet osob znalých čtení a psaní ze 45% na 67 procent.

Vůbec lze proto říci, že teprv asi v letech osmdesátých osvětový stav těch částí říše, kde bylo školství obecné nejpokročilejší, odpovídal zhruba úrovni těch provincií pruských, kde bylo školství nejopožděnější.¹⁹⁶ Tak zvolna stoupalo vzdělání lidu rakouského, vykoupené tolika oběťmi krve i statků.

§ 15. OD ZÁKLADNÍCH ZÁKONŮ ŠKOLNÍCH DO ŠKOLSKÉ NOVELY.

Odpor zpátečnických kruhů proti novým zákonům školním jeví se od samého počátku let sedmdesátých minulého století, nejvíce ovšem v zemích alpských, ale hojně také v zemích slovanských. Mocný otřes finanční po známém obrovském krachu vídeňském r. 1875 posiloval resistenci obcí, na něž uvalena byla zákonem největší břemena stavby i udržování škol; k tomu přistupovala na venkově okolnost, že při přísném

¹⁹⁴ Srv. uvedenou brožuru Kozíškova a Pospíšilovu 18 a Besedy Času XIV. 122.

¹⁹⁵ Srv. článek Em. Havelky Proč byly na Moravě rušeny konfesijní školy protestantské? v Pedagogických Rozhledech XXII. 1909, 709.

¹⁹⁶ Strakosch-Graszmán v uv. sp. 273.

provádění osmileté docházky školní sedláci rázem pozbyli laciných sil dětských; a zas jinde, jak se zdá, dostavilo se zklamání, ježto od nové úpravy školy očekáváno bylo více, než dáti mohla a měla.

A tak vidíme, že na př. sněm vorarlberský již r. 1871 vypracoval osnovu zákona o dozoru ke školám, podle níž by farář byl zase i místním dozorcem školy i předsedou místní školní rady a biskup měl zase dohled na učitele a učebnice v celé diecési; několik obcí dolnorakouských žádalo přímo o zavedení šestileté docházky v celé říši, kdežto sněm dolnorakouský chtěl sice osm let povinné návštěvy školní dodržeti, ale byl pro vydatné povolování úlev školních v posledních letech docházky. Podobné návrhy ozvaly se i na sněmech zemských na Moravě, ve Slezsku, Štýrsku a Salcburku; dokonce sněm moravský navrhoval, aby říšský zákon školní byl vůbec odvolán, aby církvi dána byla opětně účast v dohledu na školu a aby vydatně zmenšeny byly náklady na školu i učitelstvo;¹⁹⁷ vyslovil se také proti tomu, aby obecní dozorcí školní byli vybíráni ze řad učitelstva národního.

Sama vláda Hohenwartova, v níž ministrem vyučování byl konservatívec Jireček, spolupracovník klerikálního orgánu Thurova „Vídeňského Denníku“ a oddaný stoupenec Helfertův,¹⁹⁷ chovala se více než shovívavě i obojetně k těmto snahám. Tak v jistém výnosu z r. 1871 docela nepokrytě dáno bylo najevo, že vláda chce za inspektory i na dále jmenovati především kněze; podobně prý pomýšlel Jireček zrušiti státní gymnasium ve Feldkirchu, aby se lépe vedlo tamnímu svobodnému ústavu jesuitů; jisto je také,

¹⁹⁷ Je charakteristické pro tehdejší národnostní poměry, že po rozpuštění sněmu moravského (po pádu Hohenwartovu) nová většina feudálně ústavnická odhlasovala na platy učitelstva sumu pětikrát vyšší, než se zdráhal povolitii předešlý sněm a tak demoralisovala české učitelstvo, které odtud dlouho ještě šlo s Němci. (Čes. politika V. 270.).

že odvolal předlohu zákona o universitách, proti níž biskupové vyslovili odpor.

Ještě jednou vykročilo školství rakouské drahou pokroku a to za ministrování Strema y r o v a v kabinetě Auerspergově (1871—1879), jehož smýšlení dokumentuje jasně úsilí o odstranění jesuitů z university inšprucké, proti nimž tehdy vyšly známé polemické spisy pražského universitního profesora Kelle. Do té doby spadá řada nových nařízení školních; tak výnos o užívání učebnic i pomůcek školních, o nových měřácích a vahách, o zařízení školních budov a péči o hygienu, o přípravkách k ústavům učitelským, o úřední činnosti zemských inspektorů školních, o zařízení kursů hospodářských; vyšly dále i nové osnovy obecných a měšťanských škol, nový organizační statut učitelských ústavů, základní výnos o zřizování dětských zahrádek atd.¹⁹⁸

Potěšující bylo, že konečně i u nás v Čechách zasvitlo lepší poznání o významu nových zákonů školních¹⁹⁹ a že zvláště strana mladočeská, nachopivši konečně v té věci pochybenost dosavadní své pasivní politiky, vypustila nadále odpor proti zákonům školním ze svého státoprávního programu (1872) a uvolnila tak cestu k volbám do školních rad. A tak již první sjezd mladočeské strany r. 1874 zdůraznil právem význam lidového vzdělání a neodmítal dále principů moderní školy, zvláště bezplatnosti, dále zlepšení učitelského vzdělání a rozdělení škol podle národností žáků.²⁰⁰

Ale sotva odstoupila vláda Auerspergova a na říšské radě vídeňské se utvořil po vstupu českého poselstva známý železný kruh pravice, většina slovansko-klerikální, s níž chtěj nechtěj musil se smířiti i nový kabinet T a a f e ů v, s počátku ještě silně německý, útoky na zákony školní, doposud

¹⁹⁸ Strakosch-Graszmann v uv. sp. 277 mluví příliš pochlebně o jeho „lange zurückgehaltene Tatendrang.“

¹⁹⁹ Česká politika III. 429.

²⁰⁰ Česká politika V. 264 a 271.

ani nevžitě, ozvaly se znova a ještě intenzivněji. Již koncem roku 1879 biskupové čeští prohlásili vládě, že nedovolí dále kněžím účastniti se prací ve školních radách, nebude-li škola obecná opět upravena konfesijně; počátkem února 1880 žádali znova vládu, aby vrátila církvi její dřívější vliv na školu;²⁰¹ téhož roku ve sněmu haličském poslanec Szujski ohlásil návrh, aby povinnost školní, zkrácená bez toho již v Haliči na šest let, byla zákonem omezena jen na čtyři léta.²⁰² Dokonce hrabě Bedřich Schönborn vydal tehdy brožuru s názvem „Wirkungen der Neuschule“, kde podle údajů vikářských tvrdil, že přý veliká většina učitelů se chová ku křesťanství nepřátelsky a že katecheti nemohou ve škole za dvě hodiny vyučování napravit to, co učitelé zkazili.²⁰³

V únoru 1880 objevily se na říšské radě první zpátečnické návrhy, jeden Liechtensteinův a druhý Lienbacherův, o snížení učiva a omezení povinné návštěvy školní na dobu šesti let, čehož se již po leta domáhaly kruhy zemědělské.²⁰⁴ Princ Liechtenstein měl tehdy docela odvalu vytýkati učitelům, že přý učí děti věcem docela zbytečným a nepřipustným, ba svaloval na učitele i vinu za některé zahraniční atentáty na život panovníků. Jen houževnatému odporu panské sněmovny podařilo se konečně odraziti návrh Lienbacherův, jenž k šestileté docházce do školy obecné chtěl připojiti dvouletou školu opakovací a jenž prošel v poslanecké sněmovně skrovnou většinou sedmi hlasů.

Vláda Taafova, vehnána byvši do úzkých, chtěla vyvážnouti z nesnázi tím, že podala sama r. 1882 novelu k říšskému zákonu školnímu, vypracovanou ministrem vyučování baronem Conradem, jež mimo jiná ustanovení připouštěla

zákonné úlevy v návštěvě školní po dvanáctém roce věku a škrtila opět slova „bez rozdílu vyznání“ v ustanovení o tom, kdo se může státi učitelem školy veřejné (správcem školy měl býti odtud jen učitel téhož vyznání, k němuž se hlásila většina žactva).²⁰⁵

Pražský kardinál Schwarzenberg prohlásil sice v panské sněmovně, že novela nestačí požadavkům kleru — klerikálové totiž nepřestali se nikdy domáhati u nás školy vysloveně konfesijní, dokazující, že jen stará škola pěstovala vydatně náboženský smysl a patriotické city, kdežto v nové přý pro spoustu zbytečného učení nezbyvá dosti místa pro samo náboženství²⁰⁶ — ale že se zatím spokojí s tím, co je navrženo; vskutku také především klerus se přičinil o to, aby návrh novely v panské sněmovně prošel.

Za to prudké boje svedeny byly oň ve sněmovně poslanecké, kde debata se začala 14. dubna 1883. Sám Beer, spolutvůrce zákonů školních, právem vyslovil podiv nad smělostí i krátkozrakostí vlády, že mohla přijíti tak brzy s takovým návrhem: také Ed. Suesz, generální řečník proti, pronesl tehdy fulminantní řeč proti klerikalismu, kdežto pro návrh mluvili mimo jiné i hrabě Lev Thun i hr. Richard Belcredi²⁰⁷ Nakonec prošla osnova novely majoritou velmi skrovnou, jež se při některých odstavcích scvrkla na pouhé tři (!) hlasy; z Českého klubu přes to, že se lid bouřil proti novele z důvodů národních i svobodomyslných a tak aspoň do jisté míry napravil svůj bývalý odpor proti novým zákonům školním, hlasoval proti novele jediný profesor Tilšer²⁰⁸ všem ostatním šel již tehdy zájem pravice a kabinetu nad prospěch vlastního lidu.

²⁰⁵ Charakteristická je pro auktora Vývoje atd. suchá zmínka o tom na str. 162.

²⁰⁶ Frankfurter v uv. sp. 61.

²⁰⁷ Charmatz v uv. sp. II. 48.

²⁰⁸ Česká politika III. 464.

²⁰¹ Tamže V. 272 a III. 463.

²⁰² L. Kunte Církev a škola 1910, 44.

²⁰³ Paedagogium II. 471.

²⁰⁴ Charmatz v uv. sp. II. 46.

Novela tato, uzákoněná r. 1885, značí první rozhodný ústup na dráze svobodného vývoje rakouské školy obecné, první nepochybnou koncesi živlům zpátečnickým, první patrný projev školské a kulturní reakce.²⁰⁹ Zlořád úlev školních, od tud samým zákonem schválený, omezoval ve skutečnosti v krajích venkovských návštěvu školy jen na šest let, k čemuž ještě přistupoval další neblahý důsledek, že podle okolností bylo možno vyučovati dokonce jen polodenně, při čemž na jednotlivého učitele mohlo připadnouti až 160 žáků (!); a tak podle statistických šetření na příklad roku 1900 mělo úlevu v 12-14 letech na 220.000 dětí a téměř v třetině škol bylo vyučování polodenní.

Bylo dále omezeno učivo v reáliích na míru nejnutnější (domácí hospodářství vůbec vypuštěno); tělocvik pro dívky prohlášen byl za nepovinný; svolávání zemských konferencí školních, předepsané každá tři leta, prodlouženo na dobu dvojnásobnou; správám školy uloženo zúčastniti se náboženských cvičení; zrušena vůbec interkonfesijnost školy ustanovením, že správce školy musí býti téhož vyznání co většina žáků a proto musí míti i zvláštní zkoušku z vyučování náboženství; konečně právo disciplinární nad učitelem rozšířeno bylo i na případy, kde by jeho chování mimoškolní bylo škodlivě jeho působení vychovatelskému a učitelskému.²¹⁰

Kdežto konečně škol měšťanských novela celkem se nedotkla, zasáhl za to její zhoubný vliv tím více učitelské ústavy, jimž dána nová osnova r. 1886, k níž se svým místem vrátíme; možnost universitních seminářů učitelských byla docela zrušena (místo nich zaváděny pouze kursy pro přípravu ke zkouškám pro měšťanské školy), učivo, zvláště v reáliích a matematice, vydatně

²⁰⁹ Jodl v uv. sp. II, 1907, 531 mluví tu dokonce o tragedii německého liberalismu.

²¹⁰ Srv. Volná škola V. 55 sl.

omezeno a za to přidáno hodin varhanám a náboženství; vůbec pak požadavky na učitelské vzdělání podstatně sníženy. Nejvýš výmluvný jest k tomu ještě výnos ministerstva vyučování za dne 10. listopadu 1884, v němž se nařizuje učitelům, aby v předmětech reálních a zvláště dějepise co nejpečlivěji se vystříhali všeho, co by, třebaš vědecky zjištěno jsouc a pro badání i učení cenné, přece ve škole jen způsobitým bylo, aby pojmy dítěte pomátlo a základy náboženského přesvědčení neb základy přichylnosti i lásky k společné vlasti nejistými a vratkými učinilo.²¹¹

§ 16. OD ŠKOLSKÉ NOVELY PO VÁLKU SVĚTOVOU.

Školská novela nebyla bohužel posledním aktem, namířeným proti svobodě školy v rakouské polovici říše. Již roku 1886 baron Scharschmid podal v říšské radě návrh zákona, jímž chtěl obligatorní učení němčině zavést do všech škol obecných více než trojtřídních, do všech škol měšťanských, středních a odborných, jenž se dále dožadoval úplné znalosti němčiny při všech rigorech a zkouškách státních, ovšem i výhradně německých zápisů do veřejných listin a výhradně německé řeči jednací na říšské radě, takže Slovům zkrátka měl býti, ne-li vůbec znemožněn, tedy aspoň podstatně znesnadněn, všecken kulturní pokrok.²¹²

Dvě leta potom (1888) kníže Liechtenstein a Lienbacher obnovil své návrhy,²¹³ jimiž zvláště zase mělo se církvi dostati účasti v dozoru na ško-

²¹¹ Fr Holub Příspěvek k dějinám české školy v časop. Akademie XXIII, 181.

²¹² O návrhu tomto psal u nás jmenovitě Jos. Sokol v Komenském XIV, 1886, 289.

²¹³ Srv. anonymní článek v témž časopise XVI. 1888, 97.

lu.²¹⁴ návštěva obecné školy měla být snížena na šest let a z učebního úkolu měly být škrtnuty vůbec reálie a tělocvik. Sám tehdejší ministr vyučování, baron G a u t s c h, připouštěl sice, že zákony školní potřebují revize, ale v občanstvu našem i v učitelstvu německém i českém, shromážděném na sjezdech v Štyrském Hradci, respekt. v Turnově, narazily návrhy ty právem na rozhodný odpor; sám S v a t o p l u k Č e c h persifloval tehdy jednání o Liechtensteinově návrhu ve svém V ý l e t u do XV. století.²¹⁵ Pro české politiky je příznačné, že za Mladočechy sice poslanec H e r o l d r. 1889 hájil ve svém návrhu školního zákona²¹⁶ osmiletou školní docházku, ale jinak chtěl jednotlivým zemím rakouským ponechat, aby si školství upravily autonomně,²¹⁷ kdežto Staročesi dokonce vítali návrh Liechtensteinův jako posilu samosprávy.²¹⁸

A zase další rok (1889) sama vláda podala v panské sněmovně druhou novelu, podle níž měla možnost úlev školních, omezená novelou z r. 1883 na venkovské děti vůbec a děti nemajetných rodin v městech, rozšířena být také na všechny děti městské, počet hodin náboženství měl být rozmnožen a katechetům ve věcech školních přiznáno být stejné právo jako učitelům světským. V sedění komise, jež se o návrhu vládním radila, biskupové znovu proklamovali „práva“ katolické

²¹⁴ Liechtenstein chtěl docela i svolení biskupovo (misio canonica) také pro světského učitele náboženství.

²¹⁵ Dává v něm Broučkoví zehrati na to, že tak málo zvěděl ve škole o domácích dějinách; popíche prý občana Klapzuba k uveřejnění Zaslána v novinách, aby do nového Liechtensteinova zákona byl vsunut odstavec, že se má na českých školách zvlášť důkladně učit husitským dějinám (Slaměník Vzpomínky 334).

²¹⁶ Slaměník ib 335.

²¹⁷ Charmatz v uv. sp. II. 49.

²¹⁸ Podle Slaměníka ib 329 prý říkali, že je to mísa polévky autonomistické, do které náhodou spadla klerikální moucha.

církvě na dosazování učitelů i dozor nad nimi, jakož i požadavek, aby opět zřizovány byly školy konfesijní; k dalšímu projednávání novely v plenu sněmovny bohudík vůbec nedošlo.

Nicméně roku 1891 biskupové v pastýřském listě znovu dokazovali, že v dnešní škole nelze s úspěchem pěstovati křesťanskou víru,²¹⁹ a sjezd katolíků v Krakově 1893 domáhal se, aby byl zaveden dohled i na četbu žáků doma i na jejich chování mimo školu a aby byla rozmnožena náboženská cvičení a zavedeny konfesijní učebnice.²²⁰ Naopak učitelstvo rakouské, zvláště u příležitosti oslavy dvacetiletého působení školního zákona (1889) nepřestávalo ho hájiti a sám poslanec hr. S t ü r g k h (pozdější ministr vyučování) nazval zákon epochálním aktem legislativy, jež vyplynul z nadšeného idealismu parlamentu i vlády a musí proto jako skvělý odkaz Hasnerův vši silou být držen.²²¹

Vláda sama své stanovisko v těchto rozepřích školních více než jasně dokumentovala zpátečnickým zákazem oslav Komenského 1892, jehož vzpomínal snad celý kulturní svět, ale nesměly vzpomenouti české děti.²²² dále různými výnosy místodržitele českého T h u n a o pěstění rakouského patriotismu, vyvěšování černožlutých praporů i zákazu národních sbírek ve školách. V trůnní řeči, již zahájena byla říšská rada roku 1897, ohlášeno bylo mimo jiné podání nového zákona o konfesijní úpravě městských ústavů, téhož roku poslanec E b e n h o c h opětně navrhoval,

²¹⁹ Česká politika V. 280.

²²⁰ Frankfurter v uv. sp. 68 sl.

²²¹ Tamže 70.

²²² K interpelaci Masarykově a Žáčkové v té věci ve vídeňské sněmovně odpověděla vláda ústy ministra Gautsche, že prý by školní mládež významu Komenského nepochopila; ve skutečnosti podnětem zákazu byly agitace klerikálů, zahájené spiskem biskupa Brynych a o Komenském jako nepříteli církve katolické a panujícího rodu habsburského (Slaměník ib. 381.).

aby zkrácena byla návštěva obecné školy o rok nebo dvě leta a aby rozděleny byly školy podle víry i národnosti žáků; měl pro svůj zpátečnický návrh zajištění kupodivu i podporu českých poslanců, jimž činil za to některé ústupky autonomní a decentralisační.

Pád Badeniův směl sice celý ten plán s jeviště politického, ale po dvaceti letech (1907) znova jej chtěli provést křesťanští sociálové, poslanci Jedek a Stöckler svými návrhy, aby místo posledního roku obecné školy zavedeny byly kursy pokračovací; současně křesťanský sociál Eisterer dožadoval se pro horské okresy vyučování jen polodenního a pro katolické děti jen školy katolické.²²³

Do značné míry dovedly se návrhy zpátečnické uplatnit dokonce i v definitivním řádě školním a vyučovacím, vydaném koncem září 1905, i v prováděcích nařízeních, jež k němu vypracovalo ministerstvo a jednotlivé zemské úřady školní. Pro rakouské zákonodárství, jež si vždy libovalo v dlouhotých provisoriiích, zůstane příznačno, že jsme tedy po 35 let žili také v obecném školství jen ve stavu prozatímního řádu vyučovacím z r. 1870, jež sice byl na svou dobu vskutku pokrokem, ale za 35 let přece jen v leccems zastaral; a neméně zůstane příznačno, že jsme se po 35 letech nezmohli než na jeho — zhoršení po leckteré stránce.

Dlouho byli na říšské radě vídeňské nejsilnější stranou křesťanští sociálové, kteří se nikdy netajili odporem proti moderní škole simultánní a kteří ovládli již roku 1896 také dolnorakouský sněm, odkudž svého ducha zanesli i do učitelstva i dozorčích orgánů školních. V Haliči ještě r. 1899 poslanec Kramarczyk žádal, aby dvouleté (a po případě jen jednorocní) semináře učitelské byly zřizovány při mužských klášterech tamních

pro hochy 14leté, vyšlé ze 4. třídy obecné školy; absolventi takto upravených seminářů měli dostávat jen 30, po 20. roce věku 40 korun měsíčního platu bez návrhu na zaopatření pensijní; a tento hrozný návrh byl vskutku v haličském sněmu — na samém sklonku devatenáctého století! — jednohlasně přijat.²²⁴ Ve Vorarlbersku platil od r. 1899 zákon, jež dával přednost ve škole členům katolických kongregací a omezoval práva autonomie ve věcech školních; v Tyrolsku dokonce teprve r. 1892 byl vůbec proveden říšský zákon školní (od r. 1868 tedy nebylo tam ve skutečnosti zákona školního vůbec),²²⁵ ale tak, že nekatolíkům bylo upřeno vůbec zastoupení ve školních radách a že členové kleru měli přednost v těchto úřadech i před státními orgány a spolu se zástupci autonomie, kteří byli ovšem také klerikálního smýšlení, měli rozhodnou většinu proti vládě a učitelstvu. Město Terst neprovedlo dokonce vůbec nový zákon ani do zániku říše rakousko-uherské.²²⁶

Tak řečený *Katolischer Schulverein*, jemuž štědrými dary přispívali členové panujícího rodu a jehož protektorem byl sám následník trůnu, založil řadu obecných a měšťanských škol i učitelských ústavů a svými absolventy zvolna sice, ale za to tím bezpečněji počal měnit interkonfesiční ráz rakouské školy v katolický.²²⁷ Spolek ten byl vůbec před válkou světovou středem katolické propagandy ve věcech školních, o nichž opět a opět jednáno bylo ve všech katolických sjezdech i organisacích; u nás čeští katolíci ustavili si svůj školský program první ze všech českých politických stran na sjezdě r. 1898, jež byl tehdy pozdraven i mladočeským primátorem města Prahy,

²²⁴ Jos. Úlehla O povinnostech české inteligence k obecné škole 1905, 17.

²²⁵ Charmatz v uv. sp. II. 82, Strakosch-Graszmann v uv. sp. 307 sl.

²²⁶ Srv. Pedagogické Rozhledy XXIII. 1051.

²²⁷ Paedagogische Reform 1910, číslo 18, str. 2.

kdežto Mladočeši spokojovali se dlouho jen vy-
tčením svých požadavků školních ve formě pouhé
resoluce sjezdové z r. 1887 a učitelstvo samo vy-
pracovalo k ní svůj kulturní program až teprve
roku 1905.²²⁸

* * *

Právě v posledních letech před válkou svě-
tovou množí se úzasně útoky na rakouské školy
obecné, zvláště v zemích alpských, ač i u nás,
zvláště v kruzích zemědělských, objevily se ob-
čas záchvaty, aby snížena byla docházka školní
a nahrazena za to v posledních letech školou po-
kračovací. Tak v Kraňsku odhlasovala r. 1909 kle-
rikální většina sněmu návrh zákona o dozoru ke
školám, podle něhož místní školní rady měly do-
hlížeti i na chování učitelstva mimo školu a kon-
trollovati jeho odborné znalosti ve vyučování.²²⁹
„zákon“ ten bohudík sankce císařovy nedosáhl.
Brzy po tom sněm dolnorakouský po krátké de-
batě přijal návrh zmíněného již poslance J e d k a
na zkrácení školní návštěvy o rok.²³⁰

Největší však sensaci způsobilo šest návrhů,
jež v korutanském sněmě r. 1910 podal liberální
profesor S t e i n w e n d e r, a jež konec konců
čelily k úplnému rozdělení školství obecného (a
ústavu učitelských) na typ venkovský a městský.²³¹
Požadoval především, pokud říšským zákonem
nebude počátek školní povinnosti vůbec u dětí
stanoven na 7. rok, aby aspoň děti málo vyvinuté
a od školy daleko bydlící, byly povinny choditi
až od 7. roku; aby dále obecná škola byla vůbec
omezena na šest let a připojena k ní několikaletá
škola pokračovací; aby, kde třeba, na venkově

²²⁸ Česká politika V, 287 a 294.

²²⁹ Pedagog. Rozhledy XXIII, 831 a XXIV, 719.

²³⁰ Monatshefte für Pädagogik und Schulpolitik 1910, 455.

²³¹ Bürger Arbeitspädagogik 1914, 11, Komenský
XXXIX, 301, Neue Bahnen XXII, 256. Národní Listy 2. listop.
1910, Čas 20. ledna 1911 a j.

zavedeno bylo vyučování pouze polodenní; aby
ústavy učitelské ještě více přiblíženy byly prak-
tickému životu zesílením výkladů o hospodářství
a zřízením internátů po venkově; aby začátek
školního roku byl přeložen na velikonoce (po vzo-
ru německém) a konečně aby zavedeny byly
zvláštní čítanky hospodářské.

Sněm korutanský svolal vskutku pro zkou-
mání těchto návrhů odbornou anketu — porady
její vyšly ve výtahu ze stenografického proto-
kolu v Celovci r. 1911 — později dokonce stálý
výbor schválený samou vládou,²³² ale v učitelstvu
a časopisectvu návrhy narazily na tak prudký
odpor, že k jejich provedení vůbec nedošlo, na-
čez Steinwender ve vídeňské S o z i a l p ä d a g o -
g i s c h e G e s e l l s c h a f t v přednášce své vy-
kládal, že ústavy učitelské jsou přeplněny před-
měty theoretickými a žádal, aby se učitelé raději
učili zacházeti s pluhem a dojiti krávy, v čemž
s ním kupodivu souhlasil i známý pedagogický
revolucionář německý G u r l i t t²³³ i „reformátor“
škol rakouských K l e i n p e t e r. Vskutku byl již
r. 1912 přijat v Korutanech návrh, aby se počet
učitelstva redukoval na míru fakticky nutnou,
ježto prý jest zbytečně veliký a aby zavedena
byla na zkoušku na řadě škol docházka jenom
polodenní.²³⁴

A protože chuť roste s jídlem, poslanec a do-
konce i učitel J a k l i č, předseda krajinského ka-
tolickeho spolku učitelského, ohlásil, že podá do-
konce návrh na zavedení docházky školní pouze
čtyřleté. Bylo ze všeho patno, že klerikálové po
nezdarech na říšské radě volili chytře taktiku
jinou a co nešlo provéstí pro celou Cislajtánii,
chtěli docílití oklikou přes zemské sněmy; aspoň
r. 1911 křesťanský sociál H a g e n h o f e r navrho-

²³² Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministe-
riums für Kultus und Unterricht 1912, 551.

²³³ Srv. o něm moje Dějiny pedagogicky III, 2 1. 388 sl.

²³⁴ Pädagogischer Jahresbericht 1912, VIII, 40.

val osnovu zákona, aby o učebné osnově, počtu tříd a učebnicích rozhodovaly jednotlivé zemské sněmy samy.²³⁵ Konec konců měl proto pravdu E. Fock, když ve spise Die Einheitsschulbewegung 1919, 88, napsal tento úsudek o Rakousku: „... Oesterreich, das ebenfalls die Einheitsschule, wenigstens die allgemeine Volksschule hat. Jedoch leistet das österreichische Schulwesen, weil es zum Zankapfel der politischen Parteien geworden ist, trotz der hohen Kultur des Landes so wenig, dass es uns wirklich nicht locken kann, uns daran ein Beispiel zu nehmen.“

A tak jsme před válkou světovou byli šťastně již v Rakousku na tom, že opustíme nadobro tradice liberalismu let šedesátých a došli jsme k tomu, že jsme školu interkonfesijní měli pomalu již jen na papíře. Až do rozpadu říše vyučování na našich školách národních počínalo i končilo se katolickými modlitbami; děti i učitelé vodili se na katolické bohoslužby a procesí; učebnice se plnily články vysloveně katolického rázu;²³⁶ nové německé čítanky pro obecné školy měly docela i obraz křucifixu, ač jich měli přece užívat též i evangelíci a židé; nedovolovalo se, aby učitel byl bez vyznání, ale trestání učitelé, kteří by neklekali při pobožnostech, nebo v pátek jedli maso atd. Speciálně u nás v Čechách nebylo ani spravedlivého řádu disciplinárního pro učitelstvo ani nestranného obsazování míst, nebylo zákonné úpravy školství menšinového, ani zastoupení autonomního v úřadech školních muži vskutku sebevědomými a svobodomyšlnými; ale zato stál po léta v čele referátu zemského výboru o věcech národního školství kněz a vlivy kněží katolických²³⁷ rozhodovaly ve skutečnosti od nejpo-

²³⁵ Pädagogischer Jahresbericht von 1911, VII. 58.

²³⁶ Srv. článek Č. Krátkého Černé čítanky v Učitelských novinách XXXII. 1913, 228 sl.

²³⁷ O tom, že poměry na školách evangelických nebyly lepší, viz časopis Komenský XLVI. 3, 3.

slednější místní školní rady až po ministerstvo, a to nad školou, kterou kdysi sám papež proklel jako nepřítelkyni církve. To byl skutečný stav našeho školství národního, jež se přes to zdálo býti církvi pořád a pořád ještě beznáboženským, ba dokonce protináboženským. — Difficile est satiram non scribere.

§ 17. RAKOUSKÁ ŠKOLA OBECNÁ ZA VÁLKY SVĚTOVÉ.

Válka světová, jež mimo všeobecné očekávání rozrostla se do rozměrů a délky netušené, neblahý stav školství rakouského, zvláště obecného, podstatně zhoršila, ba uvedla namnoze v postavení přímo kritické a nesnesitelné. Kruhy zpátečnické, jimž v poslední době před válkou, jak jsme viděli, přibývalo ustavičně odvahy, domnívaly se, že válka tak dlouho vítězná přinesla jim konečně vyplnění nejmělejších přání a tužeb. A tak houfně se množí návrhy „reformní“ v duchu ryze církevním a ryze rakouském, počínají se ozývati hlasy, že obecné školství rakouské musí býti úplně postátněno a zařízeno ve smyslu státní myšlenky rakouské, že musí býti při tom postaveno na ryze praktický základ, t. j. omezeno jen na trivium a naopak že musí býti posílena zvláště tělesná výchova pro účely vojenské. Sama vláda Clam-Martínicova, povoláná k veslu r. 1916, užila ve svém školském programu výrazů úmyslně neurčitých a mnohoslibných (Ausgestaltung des Volkserziehungswesens in der Richtung der allgemeinen Bildung, der sittlichen Festigung der heranwachsenden Jugend und der staatsbürgerlichen Gesinnung), patrně proto, aby předem maskovala své zpátečnické úmysly;²³⁸ i v orgánu

²³⁸ Srv. Monatshefte für pädagogische Reform 1917, 1. sl.

německého učitelstva v Čechách nápadně množí se v té době články o tom, že všecko školství národní nutno postátniti a učebnou osnovu jeho doplniti povinným vyučováním jazyku německému.²³⁹ Vskutku se jeden čas šířily houževnaté zprávy o tom, že prý v ministerstvu vyučování jest již zřízen zvláštní odbor pro studium otázek pedagogicko-didaktických na škole obecné a učitelských ústavech, který má připravit včas potřebný materiál k nové úpravě poválečné; ale zprávy ty bohudík nakonec osvědčily se předčasnými a klamnými.²⁴⁰ Že nicméně aspoň zákulisní a tajná jednání předběžná se dala, lze souditi na příklad z jednání valného shromáždění vídeňského spolku pro volnou školu (Freie Schule) v květnu r. 1916, kdy přijata byla resoluce, v níž se požaduje větší účastenství občanstva při chystaných reformách, ježto se prý shromáždění členové dověděli, že se v ministerstvu vyučování uvažuje o návrzích na změny ve školství, které prý podle všeho vznikají ve vídeňském arcibiskupském paláci.

Jak válka se prodlužovala a rostl nedostatek věcí nejpotřebnějších, tak horšila se také situace národní školy, zvláště zase v zemích slovaňských. Pravidelné vyučování bylo především ztíženo a namnoze znemožněno úplně tím, že mnohé budovy školní — a to pravidelně nejlepší a nejvýstavnější — byly zabrány pro nemocnice a ubytování vojska, vojenské úřadovny a skladiště, takže školy, jejichž budovy byly takto obsazeny, po dvou i větším počtu vtěsnány do budovy jediné neb překládány namnoze do nevhodných a nehygienických místností soukromých, divadel, klášterů, kde potom nastupovalo vyučování střídavé neb polodenní. A když po čase budovy škol-

²³⁹ Věstník zemského ústředního spolku jednot učitel-
ských v království Českém, III. 350 sl. (v dalším cituji zkrátka Věstník čes. učitelstva).

²⁴⁰ Die deutsche Schule 1916, 157 sl., a Monatshefte für
pädagogische Reform 1916, 581.

ní byly vráceny prvotnímu svému určení, byly plny nečistoty i hmyzu, s rozbitými dveřmi i okny a vykradenými nebo zničenými pomůckami a nábytkem.

Nebylo možno dále ani zřizovati školy nové ani dělití aspoň správu škol měštanských od obecných, ba nebylo časem možno opatřiti ani dostatek nejnnutnějších prostředků učebních, knih, papíru, per, inkoustu, ba ani dostatek uhlí k vytápění učeben, v nichž proto mrzly děti hladové a chatrně oděné. Rostou úžasně dětské choroby a klesá rapidně návštěva školy a ovšem i mravnost dětí, jež nuceny jsou stávatí v pověstných frontách na potraviny a vyslýchati nadávky, nářky i proklínání zoufalého občanstva. Rozmáhá se dětské toulání a dětská zločinnost, jmenovitě krádeže: u samé Prahy zástupy dětí čekávaly na nákladní vlaky uhelné a shazovaly uhlí na trať, kradly úrodu s polí i ovoce ze zahrad, odnášely dřevěné ploty, loupily i v nehlídaných bytech a snadno získaný výtěžek namnoze hned propíjely a prohýřily, propadající tak neodvratné mravní zkáze. A když konečně vojenská správa dávala vlaky hlídati vojskem, docházelo i k mrzačení, ba i střílení žáků kradoucích a loupících. K tomu přistupovala okolnost rovněž neblahá, že pro nedostatek dospělých pracovníků vždy více se šířil zlořád výtěžných prací dětských a přibývalo nových úlev od školy v zimě i v létě.²⁴¹

Úspěšná práce školní byla dále znemožněna tím, že mnoho času a píce si vyžádaly nekonečné ony sbírky hadrů, papírů a kovů, listí bylinného, kopřiv atd. a nekonečné vydírání a prodeje válečných obrazů, pohlednic, knih, všelikých odznaků i kokard, jež podnikavými „vlastenci“ rakouskými vydávány v množství úžasném a jen na

²⁴¹ Srv. anonymní články Národní školství za války v Národních Listech 5. a 8. srpna 1922, dále Naši Doba XXIII. 780 sl., XXIV. 695, XXVI. 144 sl.

újmu věcí lepších. A když ani tyto prostředky nestačily posílit pokleslého ducha rakouských národů, zaváděno do škol zpívání válečných písní, kreslení válečných zbraní a lodí, slohová líčení vlasteneckých temat, ovšem i propagace válečných půjek.

Nejtíže však dolehla válka na samo učitelstvo. Nepřehledné řady učitelů osvědčených a zapracovaných donuceny k tomu, aby práci školní zaměnily za službu ve frontě válečné, a místo nich v počtu neustále rostoucím (u nás v Čechách až do 40%!) povolávány do škol učitelky namnoze nezkušené i nezkušené a výpomocné „síly“, pravidelně s nedostatečným vzděláním, učitelky ručních prací, předčasní absolventi ústavů učitelských, ba i studenti středoškolští atd. Učitelé stěhují se a střídají, aby obsazeny byly aspoň školy v městech a najdou se, bohužel, i mezi školními dozorcí stvůry rakušácké, které udávají dokonce i podřízené učitele školním úřadům a propouštějí ze služby učitele podezřelé z nedostatku loyality k „širší“ vlasti.²⁴² Trestáni byli nepohodlní učitelé překládáním na horší místa, namnoze bez řádného vyšetřování;²⁴³ zastavuje se a pronásleduje i učitelský tisk.

Vrcholem trýzně bylo postavení učitele českého ve vojsku, kde důstojníci rakouští předstihovali se v pronásledování a týrání proskribovaných „velezrádců“, kteří soustavně posíláni na místa nejhorší a překládání k plukům docela cizáckým. Bylo možno teprve po válce sebrati autentické zprávy o tom, jak krutě stiháni byli pokrokoví učitelé naši, jmenovitě moravští, a jak zběsile řádila vojenská justice proti učitelstvu a inteligenci jihoslovanské, o čemž hrozné doklady uveřejnil zvlášť dalmatský učitelský časopis „Po-

²⁴² Fr. Pulpán Persekuce čs. nár. učitelstva v Českém Učitelu XXXI. 1928, 626 sl.

²⁴³ Tamže řada dokladů na str. 651 sl.

kret“; učitelé internováni ve štyrských i uher-
ských žalářích, týráni tak, že namnoze zešileli
neb pomřeli hladem, jiní posíláni byli na bojiště
s uriášským rozkazem, aby stavěni byli na místo
nebezpečné.²⁴⁴

K výsledkům přímo groteskním docházelo běsnění rakouské byrokracie i soldatesky proti školním knihám a učebnicím. Opětne nařizována revise všech knih v knihovnách žákovských na školách národních i středních a odstraňovány z nich i takové spisy, jichž četbou vzdělávala se naše mládež po léta beze vší závady a to se svolením školních úřadů; odstraněna kniha, v níž byl náhodou obrázek s barvami bílou, modrou a červenou, odstraňovány dokonce i předměty (obálky, papíry, ba i škatulky na sirky) s barvami slovanskými, odstraňovány i učebnice reálií, početnice, mluvnice, zpěvník, kde byly shledány závadnými třeba jen jednotlivé věty. Tak došla zatracení cvičebnice mluvnice, v níž byla věta vskutku revoluční jako doklad podmíněčného souvětí: „Kdybys byl, Jeníčku, poslouchal matičku, neměl bys po boku šavličku!“ I české národní písně zakazovány téměř šmahem; zní jako anekdota, ale je faktum, že ředitel kteréi střední školy rozkázal z knihovny žákovské odstraniti dokonce i Babičku od Bož. Němcové jen proto, že jeden pes, o němž kniha vypráví, jmenoval se Sultán a že sultán (turecký) byl tehdy náš spojenec!

Nejhrozněji řádila školská byrokracie a klerikální fanaticové v čele s vojenským biskupem Bjelikem v našich čítankách školních, které se jim zdály býti pořád a pořád málo loyální, málo katolické, málo spolehlivé.²⁴⁵ Výrazy Slovan a slovanský musily bez výjimky z čítanek zmizeti, ale

²⁴⁴ Škola měšfanská XXI. 136.

²⁴⁵ Srv. článek K. Krofky Válečné čítanky pro české školy obecné v časop. Národ I. 189, článek Jana Jursy Válečné čítanky v též časopise II. 596 a Věstník ústř. spolku atd. V. 216.

nesmělo tam zůstat ani označení, že článek jest vzat z Tolstého, Turgeněva nebo Amicise, ba ani že z anglických nebo ruských učebnic. Všecky články, kde byla řeč o bojích s Němci, Maďary a Turky, musily býti přepracovány nebo vůbec odstraněny; za to přidáno mnoho nových článků „loyálních“, musila se vynechati slova: junáci Černohorci, loupeživí Maďaři, zpupní páni uherští a pod. V článku: Dušičky v lese od Svat. Čecha shledán závadným výraz: pruské kule sklátily tři statné vojíny, ježto by se tak prý budila nechť k vojenskému stavu; nesmělo se říci; že Václav III. byl zavražděn německým rytířem, atd.

Zacházelo se v revisi čítanek až do směšnosti: v staré čítance se četlo na př. o Pánu Bohu, co všecko nám dává a co kolem sebe vidíme; k tomu bylo nově přidáno: a o našem milém císaři pánu, jak má rád pilné a hodné dítky. V staré čítance bylo vypravování o tom, jak ruský car Mikuláš zkrátí svou silou koně, který se plašil cizímu důstojníku; v nové čítance četlo se totéž vypravování, ale o císaři Františku Josefu I., a přece, kdo ho někdy ušel zblízka, nedovedl si ho ani představit v úloze krotitele vzpurného koně. V staré čítance se dítě modlilo za blaho milého národa Českého; v nové, aby Bůh žehnal vlasti naší a milému našemu mocnáři atd. V opravené čítance pro II. a III. třídu nebylo ani slova o Čechu, Krokovi a Libuši, ba ani o sv. Václavu, sv. Prokopu, tím méně o Žižkovi a králi Jiřím, za to vloženy nové články o Rudolfu Habsburském, císaři Maximiliánu I. a Marii Terezií; podobně do čítanek pro IV. a V. třídu dostaly se nové články o odlehlých dějinách rakouských vládařů, různých těch Jasomirgottech, atd.

Dnes to všecko zapadlo jako hrozný a děsivý sen, ačli nevyvolá bezděky úsměv politování nad zoufalými zbraněmi, kterými se chtělo udržeti při životě zkomírající rakouské vlastenectví.

§ 18. ORGANISACE RAKOUSKÉ ŠKOLY OBECNÉ PŘED VÁLKOU SVĚTOVOU.

Podáme nyní povšechný obraz organisace rakouské školy obecné podle říšského zákona školního, školní novely, řádu vyučovacího a prováděcího nařízení; v detailech odkazujeme jmenovitě na spis V. Müllera: *Právní základ národního školství v Čechách* (2. vyd. z r. 1917).

Jako účel školy obecné stanoví se v říšském zákoně, aby dítky v mravnosti a zbožnosti byly vychovávány, duch jejich aby se vyvíjel, poskytovaly se jim vědomosti i zběhlosti, kterých mají potřebí k dalšímu vzdělání v životě a konečně, aby se na tomto základě školním z dětí stávali jednou řádní lidé a občané. V tom smyslu pak jmenovitě definitivní řád vyučovací zdůrazňuje důležitost nábožensko-mravní výchovy, jež má děti učiti bázni boží, úctě k mocnáři, vážnosti k zákonům i státnímu pořádku, lásce k rodnému lidu a společné vlasti, náboženské i národní snášlivosti; škola obecná má dále pěstovati smysl pro všecko pravdivé, dobré i krásné a snažiti se o to, aby vychovala přímou, šlechtitou povahu; děti mají také včas zvykati pozornosti, poslušnosti, pilnosti, atd., a naopak, býti vzdalovány všeho, co by na ně škodlivě mohlo působiti po stránce nábožensko-mravní. Odtud se pak v podrobnostech vyvozuje potřeba kázně dětí ve škole i mimo školu, ale také význam školních spořitelců a nutnost hygienických opatření, odtud ovšem i zákaz spolků i návštěvy hostinců a veřejného vystupování (bez svolení školních úřadů), konečně i důraz na neustálý styk školy s rodiči žáků.

V zásadě staví se proti sobě školy veřejné, vydržované státem, zemí neb obcemi a přístupné dětem jakéhokoliv vyznání náboženského, tedy upravené simultánně, a školy soukromé (konfesišní); učebné osnovy škol veřejných stanoví ministerstvo po návrhu zemských úřadů

školních a to tak, aby obsahovaly tyto předměty učebné: náboženství, čtení a psaní, jazyk vyučovací, počty s měřictvím, nejsrozumitelnější a nejpotřebnější věci z přírodopisu, přírodopytu, zeměpisu a dějepisu (hledě k vlasti a její ústavě), kreslení, zpěv, mimo to tělocvik (obligatorní jen pro hochy) a ruční práce (povinné jen pro dívky).

Rozvrh učebné látky řídil se ovšem i na rakouských obecných školách počtem tříd a byly proto vydávány znova a znova podrobně osnovy učiva pro jednotlivé kategorie škol zvlášť (pro školy jednotřídní, dvoutřídní atd. až osmitřídní), které látku učebnou pravidelně koncentricky rozšiřovaly a doplňovaly.²⁴⁶ Poslední úprava osnov platných pro školy v Čechách za doby rakouské vydána byla roku 1914 jako výsledek poslední zemské porady učitelské r. 1908 a konferencí odborníků školních, konaných od r. 1915; byla to poprvé osnova výlučně česká, t. j. platná jen pro školy české, kdežto dřívější osnovy bývaly určeny společně pro školy obou jazyků zemských.²⁴⁷ Výchova mravní byla v těchto osnovách ještě více zdůrazněna, za to se varuje před přepjatými požadavky v reáliích, které se odtud slučují na středním stupni obecné školy pod společný název vlastivědy; i jinak v detailech ledačos bylo přeměněno v počtu hodin jednotlivých předmětů i úpravě úkolů písemných, doporučeny vycházky školní, v řeči mateřské předepsány hojné cviky mluvní a cvičení slohová již od 4. roku, omezeno učivo v počtech, zdůrazněna zásada vlastního přemýšlení, vlastního názoru, vůbec dbáno prý nových zásad a návrhů reform-

²⁴⁶ Srv. Zákony školské IV. oddíl, část II. str. 873 sl., Safránek Vývoj 185 sl.

²⁴⁷ Srv. spis K. Nováka a Vác. Procházky příruční sbírka předpisů a výkladů k novým osnovám pro české školy obecné 1915, dále článek F. V. Moravce Nové osnovy učebné pro školy obecné v Nár. Listech 7. července 1914; stručné zprávy byly i v Časopise českých učitelek XXII. 383 a Učit. Novinách XXXIII. 403.

ních; ale s opatrností a rezervou. Pro naše poměry zůstane příznačno, že sice zemská školní rada vyzvala svého času Ústřední spolek českého učitelstva k součinnosti při sdělávání těchto nových osnov, ale že pak elaborátu spolkového vůbec ne dbala, ježto prý byl podán ve formě nepřijatelné.

Z osnov učebných bylo vždy vyňato vyučování náboženství, jehož úpravu stanovily samy církevní úřady, jimž také zůstalo vyhrazeno právo, aby si samy dozíraly na tento obor vyučování, jež býval u nás zpravidla obstaráván místními kněžími neb zvláště ustanovenými katechety a jen ve výjimečných případech učiteli světskými; dozor dál se zpravidla samými vikáři, kteří dojížděli na výroční zkoušky náboženské, předem stanovené. Nutno připomenouti, že v posledních letech před válkou úřady školní počaly dokračovati i na rodiče dětí bezkonfesijních, aby svým dětem určili některé vyznání státem uznané, do jehož vyučování by potom děti ty docházely.²⁴⁸ Správa školy byla sice (podle prováděcích nařízení českých) oprávněna hospitovati při náboženství, ale neměla práva učiteli toho předmětu, pokud nebyl zvláště ustanoveným katechetou, dávat pokyny a uděleti výtky.²⁴⁹

Se svolením zemského úřadu školního bylo lze dále neobligátně zaváděti do obecné školy vyučování druhému jazyku zemskému, hře na housle, rukodělným pracím (pro chlapce) a pracím v školních zahradách (ale jen pro děti posledních tří let a to tak, aby chlapci byli zaměstnáni hlavně ve štěpnicích, dívky při pěstování květin v oddělení zelinářském). Od roku 1912 bylo doporučeno pro nejvyšší třídu obecných

²⁴⁸ Podařený kousek rakouské byrokracie v té věci vypráví Clausnitzerova Jahresschau IX, 466 (děvče, o jejíž nucenou výchovu se jednalo, zatím než celé jednání rekursní bylo skončeno, se provdalo).

²⁴⁹ Proto moudří řídící učitelé se o vyučování náboženské pravidelně nestarali vůbec.

(i měšťanských) škol, ale jen pro dívky, učení vaření a pracím domácím, ovšem jen nákladem školní obce.²⁵⁰

Pro žádný z vyučovacích předmětů nebyla nařízena ani zaváděna, aspoň u nás, určitá vyučovací metoda, jak tomu kdysi bývalo za vlády Methodenbuchu a jak bylo tehdy při nízkém stavu učitelského vzdělání ostatně docela pochopitelné; bylo pouze stanoveno, aby veškeré vyučování bylo tak upraveno metodicky, aby všechny děti normálního nadání dosáhly cíle vyučovacího. Proto také bylo vypočteno, kterými nejnepříjemnějšími pomůckami učitelskými má každá škola být opatřena (obrazy, globem, mapou, sbírkou přírodnin, školní knihovnou, pomůckami pro vyučování čtení, počtů, prvouky a kreslení). Je zajímavé, že mladším učitelům se docela úředně radilo, aby si dělali písemné přípravy na každou hodinu vyučování.²⁵¹

Počet tříd školy se řídil počtem dětí povinných školou v obvodu místní školy a ovšem také počtem systemisovaných míst učitelských, při čemž správce školy byl současně vždy třídním učitelem jedné třídy. Kde to bylo možno, měla se pro každý rok či stupeň věku žáka zřídit postupná třída (v teorii tedy celkem osm tříd); ve skutečnosti mívaly školy dalekou většinou tříd méně, takže jednotlivé třídy se dělily na oddělení nebo skupiny; nejnižší organisovány byly školy jednotřídní o třech odděleních, nutné tam, kde počet dětí školou povinných na více tříd nestačil.

Vyučování po skupinách a to nejvíc 40 žáků bez ohledu na rozdělení třídní bylo dovoleno v náboženství, tělocviku, zpěvu, ženských pracích ručních, předmětech volných a pro vyučování dítek, jež měly úlevu školní (na Moravě

se připouštělo i při učení kreslení). Žáci prvního školního roku ve školách jedno- až trojtřídních mohli být (podle českých prováděcích nařízení) vyučováni v prvních šesti nedělích odděleně od ostatních a to jen hodinu denně; na školách dvou- třídních bylo možno do I. třídy zařadit děti stupně prvního a pak posledních tří let, kdy mívaly zpravidla úlevu školní, kdežto pro II. třídu mohli zůstat jen žáci středního.²⁵²

Kterých knih se má ve škole užívat, stanovilo ministerstvo vyučování po dobrém zdání zemské školní rady; kolik hodin týdně mají mít jednotlivé předměty učebné, určeno bylo přesně v osnovách, tolikéž byly naznačeny hlavní normy, jimiž se měli učitelé řídit při sdělávání rozvrhu hodin podle poměrů místních. Prováděcí nařízení české i moravské doporučovala tu zvláště, aby se na první hodiny kladly předměty, při nichž je třeba nejvíce sebrati mysl, tedy jmenovitě náboženství (!), jazyk vyučovací a počty, dále aby předměty manuální byly v rozvrhu hodin položeny na dobu, kdy je nejvíce denního světla (tedy poslední hodiny dopolední a první odpolední).

Vyučovací doba vůbec byla stanovena pravidelně na dopoledne i odpoledne, kdežto vyučování polodenní mělo být jen výjimkou, kde toho nezbytně vyžadovaly poměry místní. Proti vyučování nedílnému (na jednu záprež) nestavěla se sice naše prováděcí nařízení odmítavě, vytýkala dokonce i jeho dobré a špatné stránky, ale zatím doporučovala jen sbírat ve věci zkušenosti, než bude lze rozhodovati sumárně.

Délka školního roku byla definitivním řádem vyučovacím stanovena na deset měsíců, jež byly přerušovány přesně vymezeným počtem svátků a dnů feriálních; ve skutečnosti byly v Haliči a Bukovině hlavní prázdniny zkracovány jen na šest neděl, ježto tam byly v roce

²⁵² Toto zařízení, na pohled zářející, v praxi se prý dobře osvědčovalo (Škola našeho venkova XI. 395).

²⁵⁰ Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Kultus und Unterricht 1912, 579, moravské prováděcí nařízení § 15.

²⁵¹ České prováděcí nařízení § 14.

četné svátky různých konfesí náboženských, a naopak zase v Tyrolsku bývaly prázdniny protahovány k vůli polním pracím až na tři neb čtyři měsíce. V Dolních Rakousích mimo hlavní prázdniny bylo ještě 14 dní „bramborových“ na sklizeň této plodiny, v jižních Čechách a na Moravě bývalo týden prázdno na dobývání cukrovky a česání ovoce.²⁵³

V y u č o v a c í j a z y k obecné školy stanovil v mezích zákona zemský úřad školní, jemuž bylo také ponecháno rozhodnouti, má-li se snížití maximální počet žactva, připadající podle zákona na jednoho učitele (při celodenním vyučování 80, polodenním 100). Rodičům a to i těm, kteří provozovali kočovnou živnost, přísně se ukládá povinnost, aby nenechávali svých dětí bez vyučování předepsaného pro školy obecné a to po dobu osmi let (od dokonaného 6. roku do dokonaného 14. roku), při čemž však v Haliči, Bukovině a zemích přímořských byla již samým říšským zákonem zemskému zákonodárství ponechána možnost, aby návštěva školy byla omezena jen na šest let, kdežto v zemích ostatních směli žáci vystoupiti ze školy jen tehdy, mají-li nejpotřebnější vědomosti předepsané školám obecným z náboženství, čtení, psaní a počtů (o reáliích se tedy nemluvílo).

D ů k a z p r o s p ě c h u ž á k o v a podávala školní vysvědčení, jež podle zákonitých stupnic o pěti členech pro klasifikaci v mravech, pilnosti, prospěchu v jednotlivých předmětech a ve vnější úpravě písemných prací vydávala se dětem každé čtvrtletí podle zápisů v třídním katalogu. Na konci každého roku rozhodovala učitelská konference, má-li dítě postoupiti do vyšší třídy a to podle celkového prospěchu (tedy třeba i se znám-

²⁵³ Učitelské Noviny XXX. 679. Je zajímavo, že u nás ještě r. 1912 k žádosti cukrovarnického spolku zemská školní rada povolovala až 14denní prázdniny k dobývání řepy (Naše doba XX. 139).

kou nedostatečnou); dívky, které dovršily 14. rok věku (neb aspoň v nejbližším pololetí měly dovršiti) a vykazaly předepsané vědomosti triviální, dostávaly vysvědčení propouštěcí. K rozdělení vysvědčení na konci roku bylo dovoleno přidružení školní slavnosti a výstavky žakovských prací, jimž dříve po dlouhou dobu nebývalo práno. Pro evidenci všech dětí školou povinných — i těch, kdož vyučovány byly soukromě²⁵⁴ neb docházely do jiné školy — zřízeny byly školní m a t r i k y, jež byly povinny vésti samy místní školní úřady za pomoci správce školy, jemuž příslušelo provéstí včas zápis do školy a zařaditi přihlášené žáky do tříd, oddělení a skupin.

Školní novelou zavedeny dětem po venkově a dětem nemajetných obyvatelů v městech i městečkách po skončeném šestiletí řádné docházky školní úlevy v další docházce a to k žádosti rodičů neb jejich zástupců. Vyučování takových „úleváků“ mohlo býti odtud buď omezeno jen na jistou část roku (pravidelně na zimní měsíce) neb na určité dny v týdnu (po celý rok), neb konečně jen na půl dne (každý den); po případě mohlo se takové úlevy dostávatí všem dětem v celé obci školní (zavřítí tedy na čas třídu úplně), ale jen na venkově. Jinak se návštěva školy kontrolovala a zapisovala denně a učitelé byli povinni nepřetržitě působiti k tomu, aby bylo dosaženo pravidelné i včasné docházky; neomluvené a svévolně zameškávání školy trestalo se tím, že se rodičům ukládaly peněžité pokuty nebo vězení.

* * *

P o v o l á n í u č i t e l s k é n a v e ř e j n ý c h š k o l á c h bylo již říšským zákonem prohlášeno za ve-

²⁵⁴ Rodiče totiž měli právo dát své dítě vyučovati doma, ale musili pečovati o to, aby se dětem dostalo vzdělání aspoň v míře předepsané pro obecné školy; okresní školní rada byla povinna mít takové děti v evidenci a směla se přesvědčit o jejich pokrocích ve vzdělání.

řejný úřad, jehož může dosíci každý státní občan, který vykáže zákonitou způsobilost; jen u správců škol (mimo Dalmacii a Halič) žádala se již zmíněná náboženská způsobilost (jež pro Československou republiku zrušena byla hned na počátku roku 1919). Provisorně ustanovovaly učitele úřady okresní, definitivně zemská školní rada po návrhu okresní; míra povinnosti učební řídila se potřebami školy, ale neměla přesahovati 30 hodin týdně. Každé vedlejší zaměstnání po způsobu školském za odměnu od žáků placenou bylo učitelům zakázáno, stejně tak i přijímání darů a vybírání peněz. Přes tyto zákazy na př. v Tyrolsku ještě roku 1909(!) jistá obec dovolila učiteli, aby chodil po domech a vybíral peníze po starém způsobu;²⁵⁵ ba ještě i nová pragmatika tamějšího učitelstva z roku 1920 zakazuje sice každé vedlejší zaměstnání, které by odporovalo vážnosti stavu, ale výslovně dovoluje převzítí službu kostelní, jen když prý nebude tím trpěti práce školní.²⁵⁶

Jestliže učitel choval se ve škole jinak, než povinnost mu kázala, nebo jestliže chování jeho mimo školu bylo na škodu jeho povolání, postupovalo se proti němu podle předpisů disciplinárních, jež byly stanoveny zemským zákonodárstvím (tedy pro každou zemi rakouskou zvlášť). V té věci se zvláště Čechy značně opozdily za okolními zeměmi (Moravou, Slezskem ba i Horními Rakousy), jež vesměs již měly slušnější a liberálnější předpisy disciplinární; zemský výbor český po dohodě s vládou podal sice již roku 1908 návrh nového řádu disciplinárního pro učitele, jímž měl býti nahrazen zastaralý řád z roku 1870, ale ač návrh ten byl vypracován podle schválených již řádů moravského²⁵⁷ a štyrského, zemská školní rada odepřela k němu sou-

²⁵⁵ Pädagogische Reform 1909, čís. 47, str. 4.

²⁵⁶ Volkserziehung 1920, Amtlicher Teil 362.

²⁵⁷ Byl z r. 1905.

hlas²⁵⁸ a podala roku 1910 svůj nový návrh (prací Tupetzovou a Thunovou), který byl nannoze ještě horší, než současný návrh vládní pro služební pragmatiku státních úředníků. Proto postavili se proti němu zástupci autonomie a dosáhli toho, že pro vypracování definitivního návrhu povolena byla nová komise, v níž potom celá věc usnula.²⁵⁹

Pravidelné tresty disciplinární za Rakouska byly: důtka, odnětí postupu nebo zastavení kvinkvenálky, přesazení z trestu (po případech se sníženým služným), propuštění. Vadou podstatnou disciplinárních předpisů bylo, že řízení disciplinární nebylo veřejné, že učitel nemohl při něm míti svého právního zástupce a že okresní školní inspektor byl v jediné osobě i vyšetřujícím soudcem i státním návladním i rozhodčím sudím; proto také bývalo disciplinárního vyšetřování často zneužíváno a nebylo prostě pravda, když vůdce říšskoněmeckého učitelstva Tews kdysi tvrdil,²⁶⁰ že učitel rakouský jest „ein freier Mann, ohne geistliche Aufsicht, ohne kränkelnde Beiseiteschiebung in der Schulverwaltung“, třeba si lze mysliti, že i po té stránce snad vedlo se učitelům německé národnosti v Rakousku líp než Slovanům.

Zemskému zákonodárství ponecháno také stanoviti příjmy učitelstva tak, aby i nejmenší plat, jak se výslovně praví již v základním zákoně školním, zajišťoval učiteli, aby bez všelikého překážejícího zaměstnání vedlejšího mohl se plně věnovati svému povolání. Učitelé definitivně ustanovení a jejich vdovy i sirotci měli právo na zaopatření pensijní, resp. vdovské a sirotčí podle norem platných pro státní úřed-

²⁵⁸ Přednosti i vady návrhu posoudil tehdy Vác. Beneš v Učit. Novinách 1909, 205 sl. Srv. i Přehled VIII. 60 a Učit. Noviny tamže 95 sl.

²⁵⁹ Čas 18, května 1910, Naše Doba XVI. 135 sl.

²⁶⁰ Die deutsche Schule 1909, 385.

níky, k čemuž součinností země a samého učitelstva byly ustaveny v jednotlivých zemích rakouských pensijní fondy. Ve skutečnosti byly vždy příjmy i pensijní požitky učitelů v různých zemích různé a zákonná ustanovení o nich neustále se měnila, takže všechny přehledy a tabulky v příručkách i odborných spisech záhy zastaraly.²⁶¹

Celkem byl v Rakousku dříve dlouho v oblibě systém místních tříd platových v tom smyslu, že v menších obcích byl učitel zpravidla i méně placen, ale již před válkou světovou tato soustava, naprosto zastaralá, mimo Halič všude odstraněna a nahrazena platy dle jednotného systému osobního, takže tedy postup do vyššího stupně platu, resp. lepšího působíště, nezávisel na velikosti místa, nýbrž jen na kvalifikaci, služebním stáří a počtu uprázdněných míst. Vedle přídaveků podle služebního stáří (obyčejně po pěti letech) byly i přídavky místní, bytové a drahotní; právo na naturální byt měli jenom správcové škol, kdežto ostatní učitelé jen v některých zemích (na př. ve Slezsku měli všichni učitelé nárok na byt nebo

²⁶¹ Srv. na př. Loos Enzykl. Handbuch etc. II. 448 sl. 1056 sl. a 1060 sl. Stav z r. 1910 podává Komenský XXXIX. 596; jiné tabulky z téže doby, ale neprakticky pořízené a neúplně sestavil Frank Enzyklopädisches Handbuch der Normalien 1910, 210 sl.; opět jiné jsou v Roloffově Lexikon der Pädagogik I. 460 sl. Zastaralá ustanovení má také Šafránek Vývoj 237 sl. — Poslední ustanovení česká před koncem války jsou probrána v Naší Době XXVI. 66; pro Moravu nová úprava ve Věstníku mor. učitelstva XIII. 598 sl. a ve Verordnungsblattu 1914, 562 sl.; pro Slezsko poslední úpravu podává Verordnungsblatt 1914, 525 a (vídeňský) Pädag. Jahrbuch 1913, 166; pro Dolní Rakousy Verordnungsblatt 1912, 227 sl. a 1917, 477 a 483 sl.; Učit. Noviny XXXVIII. 265; pro Salcbursko Verordnungsblatt 1911, 117 a Naše Doba XVII. 460; pro Tyroly Verordnungsblatt 1910, 420 a 440, Naše Doba XVII. 460; pro Korutany Verordnungsblatt 1913, 2 a (vídeňský) Jahrbuch 1913, 165, dále Verordnungsblatt 1914, 544; pro Gorici a Gradišku Verordnungsblatt 1914, 604 sl. a Clausnitzerova Jahresschau IX. 469; pro Dalmacii Verordnungsblatt 1912, 527 a (vídeňský) Jahrbuch 1913, 165; pro Halič Verordnungsblatt 1915, 101 a Clausnitzer IX. 465.

přiměřené bytné, začež obcím ponecháváno vybrané školné; podobně bylo i v Haliči a od roku 1914 i na Moravě).²⁶²

Správcům škol (od dvojtřídních škol výše náležel jim titul řídicích učitelů) patřil dále funkční přídavek za řízení školy, podle počtu tříd odstupňovaný; podobně se honcrovalo zvláště i vyučování vedlejšími předměty i vyučování náboženství, pokud pro ně nebyli ustanoveni zvláštní katecheti, kteří měli služně upraveno vždy podle vyšších norem než učitelé světsí. Pro vyučování ženským ručním pracím bývaly ustanovovány učitelky „industriální“, jichž odměna bývala s počátkem velmi hubená. Charakteristické jest, že ve mnohých zemích rakouských měly učitelky požitky služební nižší, než učitel, což odporovalo zřejmě zásadě: za stejnou práci stejný plat; naopak zase učitelky dlouho bývaly ustanovovány jen na místech lépe placených (pravidelně jen v městech a na školách lépe organizovaných).

Právo na pensijní zaopatření počínalo se po 10. roce definitivní služby; úplné pense však dosáhl učitel až po 40letém působení, počínajíc zkouškou učitelské způsobilosti (jen v Bukovině, Haliči a Dalmacii nastupovalo plné pensijní zaopatření již po 35leté službě). Vdovám dostávalo se pense jen tehdy, když manžel její odsloužil do své smrti nejméně deset let do pense počítatelných; jinak dostávaly jen odbytné; jen v některých zemích vyplácel se jim tak řečený úmrtní kvartál.

Pravidelně bylo v Rakousku zákonem zemským stanoveno, že učitelky nesmějí se provdati, sice byly nuceny vzdáti se před sňatkem služebního místa a spokojiti se s odbytným. Mohly se beze všeho provdati a zůstat i na dále na škole v Dalmacii; pouze se svolením úřadů školních v Haliči, Bukovině a Přímoří; jen za učitele směly

²⁶² Věstník mor. učit. IX. 164 a Naše Doba XXI. 647.

se provdati ve Štýrsku a v Bosně;²⁶³ ve Slezku se směly provdati, ale ztrácely tím nárok na pensi. Roku 1911 byl zrušen celibát učitelek vídeňských a stanoveno, že se jejich plat, provdají-li se za důstojníka, pokládá za rovnocennou náhradu důstojnické kauce. Za války domáhaly se učitelky u úřadů školních opětně zrušení celibátu, uvádějíce na podporu svého požadavku, sice přirozeného, i docela důvod ožehavý, že bude nutno včas se postarati o nové četnější obyvatelstvo; zatím byl zrušen celibát jejich jen v Terstu a to samým vládním komisařem,²⁶⁴ kdežto v jiných zemích rakouských (také u nás) odstraněn celibát učitelek až po válce světové. Připomínám, že od roku 1914 měly řídicí učitelky právo v úředních stycích na titul paní, kdežto podržieným učitelkám zůstal titul slečny.

Obsazování míst uprázdněných dalo se zpravidla ve všech zemích rakouských tak, že se na místo uprázdněné úmrtím, pensionováním neb přeložením dosavadního učitele, po případě na místo nově zřízené vypsal veřejný konkurs; ze žádostí došlých do lhůty zákonem stanovené místní školní rada sestavila terno jakožto návrh pro okresní školní radu, která provedla vlastní jmenování, nejsouc nijak ternem místní školní rady vázána; definitivní potvrzení presentace příslušelo zemskému úřadu školnímu. Toliko v Dolních Rakousích všecka místa, jež obsaditi nepřislušelo tak řeč. školním patronům neb městské radě (ve Vídni), obsazovala od roku 1914 zvláštní zemská komise (Landes-Lehrerernennungskommission), složená z 5 členů wolených okresními školními radami, sedmi členů wolených sněmem zemským a všech zemských školních inspektorů pro školy obecné; okresní školní rady měly odtud činiti jen návrhy této ko-

missi, kdežto orgánem odvolacím, který potvrzoval volbu, byla zemská školní rada.²⁶⁵ Učitelky směly (u nás) býti ustanovovány na školách smíšených (se žactvem obou pohlaví) teprve od trojtrídek počínajíc, kdežto na samostatných dívčích školách ustanovovaly se učitelky pravidlem, učitelé jen výjimkou. — Obcházeti před jmenováním členy školních rad opět a opět se zakazovalo, bohužel neustále nadarmo, ježto mnozí členové těchto instancí sami se takového zlořádu dožadovali.

Učitelům, jakožto státním občanům, nemohlo ovšem ani v konservativním Rakousku býti bráněno, aby pro hájení svých zájmů stavovských a další vzdělání tvořili vlastní své spolky a svazy; u nás největším orgánem toho druhu byl Zemský Ústřední Spolek Jednot Učitelských v Čechách,²⁶⁶ slučující v sobě jednotlivé spolky okresní (pravidelně s historickými názvy „Budeč“ nebo „Komenský“). Vedle tohoto ústředí, jež za desetiletí svého trvání uspořádalo řadu zdařilých sjezdů a mohutných manifestací za časové požadavky učitelké i otázky školské, existovaly již za Rakouska u nás i samostatná Zemská ústřední jednota učitelů měšťanských škol českých (od r. 1885) i Jednota českých učitelek (od r. 1895); mimo organisace uvedené stál stranou pražský spolek „Komenský“, i později učitelé plzeňští a turnovští, ovšem i spolek katolických učitelů a učitelek. Podobně na Moravě vedle Ústředního spolku Jednot učitelských (od r. 1882) byli zvlášť organisováni i učitelé škol měšťanských i učitelky, kdežto ve Slezsku pro neveliký počet českých škol existoval jediný Ústřední spolek Jednot učitelských ve Slezsku (od r. 1894).

²⁶³ Verordnungsblatt 1913, 648 sl.

²⁶⁶ Česká Politika V. 311 sl. — Jak krásný býval život v učitelských organisacích, dokud nebylo v nich závisť ani vyvyšování sebe nad jiné, vylíčil K. V. Jeřábek Život 1924, 118.

²⁶³ Školski glasnik 1912, 122.

²⁶⁴ Ženský Svět 1915, 382.

Všecky tyto české učitelské organizace sloučeny byly v Ústřední radu, jež teprve po převratě (v listopadu r. 1919) vystřídána byla Československou Obcí Učitelskou.²⁶⁷

Málo se celkem osvědčovala instituce konferencí učitelských, od níž si patrně zákon sliboval příliš mnoho; vedle měsíčních porad na školách nejméně dvoutrídních, věnovaných věcem pedagogickým, administrativním a dalšímu vzdělávání učitelstva, byly nařízeny každoročně porady učitelstva z celého okresu, kde mimo jiné okresní školní inspektor podával svou zprávu o stavu školství a výsledcích své inspekce na jednotlivých školách; jednou za šest let byla zemská porada, jíž se vedle všech okresních školních inspektorů, ředitelů učitelských ústavů i ředitelů měšťanských škol jakožto virilistů zúčastnili volení zástupci všeho učitelstva podle jednotlivých školních okresů. Konference tato, jakožto nejvyšší orgán samého učitelstva, radila se o věcech pedagogických a didaktických za předsednictví některého zemského školního inspektora pro školy obecné a měšťanské; usnesení její bývala předkládána k potvrzení zemskému školnímu úřadu, kde velmi často vyzněla docela na prázdno nebo změněna k nepoznání.

* * *

Další ustanovení rakouských zákonů školních týkala se zřizování a vydržování škol. Zásady, podle nichž nové školy měly se zakládati, měly, v podrobnostech býti upraveny zemským zákonodárstvím a to tak, že nová škola měla se otevřítí tam, kde v obvodu jedné hodiny cesty podle pětiletého průměru jest více než 40 dětí, které musí choditi do školy více než čtyři kilometry vzdálené. Ustanovení o zvláštních školách

²⁶⁷ Německé učitelské organizace každoročně vypočítává ve zvláštním oddíle vídeňský Pädagogisches Jahrbuch.

továrenských pro děti, které jsou stále v továrně zaměstnány, nemohou choditi do školy, pozbylo platnosti, když novelou k zákonu živnostenskému z r. 1885 bylo zakázáno užívati dětí před čtrnáctým rokem věku k pravidelnému zaměstnání v továrních podnicích. Za to zůstala instituce tak řeč. *expositura* či *excurrendo* škol tam, kde místní poměry docházku do školy kmenové trvale neb dočasně znemožňovaly.

Zvláštními předpisy ministerstva z roku 1875 bylo dále nařízeno, jaké vlastnosti hygienické má míti školní budova; zvláště již říšský zákon nařizoval, že při každé škole má býti zvláštní místo pro tělocvik a na venkově, pokud možno, i zahrada školní i pokusné pole hospodářské.

Rozšiřování škol o další třídy děje se podle tříletého průměru celkového počtu žactva tak, že se na každých 80 dětí počítala jedna třída; zřizování tříd pobočných (paralelek) bylo normováno vlastně jen na Moravě (v Čechách teprve r. 1919), jakmile počet dětí na třídu překročil 80. Zrušiti školu jako zbytečnou mohlo jen ministerstvo, ovšem po návrhu nižších instancí školních. Konečně bylo již říšským zákonem stanoveno, že školu smíšenou nutno rozdělití na dvě samostatné školy, chlapeckou a dívčí, jakmile počet učitelů by překročil šest.

Velmi různě se v jednotlivých zemích rakouských řešila otázka nákladu na vydržování škol, jež novela školní uložila především místním obcím školním, při čemž tak řeč. školní patronát, zřízený již za Marie Terezie a udržovaný všude až do let šedesátých a to per analogiam patronátů kostelních, byl téměř ve všech zemích rakouských zrušen. V Čechách (již od r. 1864), na Moravě, Kraňsku i Štýrsku dělily se o náklad na školu školní obce, okresy a země, v Bukovině, Dalmacii, Haliči, Istrii, Korutanech, obojím Rakousku, Salcburku a Slezsku jen školní obce a země, konečně v Tyrolsku a Vorarlberku hradily

všechnen náklad (i platy učitelské) jen obce, v Gorici i Gradišče jen okresy.

Říšský zákon ponechával zato zemím právo vybírat na úhradu výdajů školních školné (školní plat), jež však po řadě v jednotlivých zemích rakouských bylo zrušeno (nejdříve v Dolních Rakousích již r. 1871) a nahrazeno zemskou dávkou neb obecními přirážkami školními mimo Istrii, Tyroly a — země koruny České (mimo to v Korutanech a Vorarlberku vybírali školné jen na školách měšťanských a jen od žáků přespolečných). V Čechách podle zemského zákona z r. 1882 odváděly místní obce školné ve formě paušálu poplatně školního okresu, ale mnohé obce samy zrušily tuto nepopulární dávku a hradily ji raději školními přirážkami; kdežto na Moravě usnesením sněmu 1912 nahrazeno školné zemskou přirážkou,²⁶⁸ na sněmu českém všechny návrhy učiněné na zrušení školného (Ed. Grégrem, Langem, Königem a jin.) ztroskotaly vždy hlavně o odpor velkostatkářů.

Vedle obecných škol veřejných říšský zákon připouštěl také školy soukromé s některými podmínkami, z nichž hlavní jest, aby učitelé takových škol měli zákonitou způsobilost, byli mravně bezúhonní a osnova učebná aby se aspoň srovnávala s tím, co se žádá na škole veřejné. Školám soukromým, podřízeným rovněž dozoru státnímu, může ministerstvo vyučování propůjčiti právo vydávati pravoplatná vysvědčení, jež se však odejme, nevyhoví-li ústav řečeným podmínkám; ústavy soukromé, na kterých by se zákonů nešetřilo nebo na nichž by vyšly na jevo závady mravní, jest zemský úřad školní vůbec oprávněn zrušit a zavřít. Do této kategorie spadaly u nás jednak četné školy konfesijní, jednak školy menší nové, zřizované z příčin národnostních tam, kde nebylo veřejných škol toho vyučovacího

jazyka; v poslední době před válkou zakládal vídeňský spolek *Freie Schule* školy soukromé beze vší konfesijní tendence.

Připomínám tuto, že úkol zakládati a vydržovati školy menšinové a soukromé s určitou tendencí náboženskou nebo národnostní měly také u nás oba rakouské školské spolky německé (*Schulvereine*), především zmíněný již dříve *Der Katholische Schulverein für Oesterreich*, založený r. 1886 lékařem Kašparem Schwarzem a schválený duchovenstvem i papežem; vydržoval nakonec přes 30 soukromých obecných škol a učitelských ústavů a vydával jako spolkový orgán časopis *Die christliche Familie* s přílohou *Das gute Kind*;²⁶⁹ známější za hranicemi byl *Der deutsche Schulverein*, založený r. 1880 ve Vídni, jež sledoval nepokryté tendence germanisační a zakládal německé školy v místech národnostně smíšených, často pro nepatrný počet dětí, čemuž čeliti chtěly obranné spolky jiných národů rakouských, jmenovitě naše *Ústřední Matice školská* (vznikla rovněž r. 1880), italská *Società Dante Alighieri* v jižním Tyrolsku, polská *Matice* ve Slezsku a různé *Matice* místní.

* * *

Řada předpisů týkala se konečně dozoru na školu obecnou a úřadů školních. Dozor byl upraven stupňovitě, takže nejniže byl místní školní dozorce, volený místní školní radou (neměl jím býti ani farář ani učitel); kde byly školy různých jazyků vyučovacích, musil se pro každý jazyk voliti dozorce zvláštní. Povinností jeho bylo, aby častěji navštívil školu, bděl nad nerušeným průběhem práce školní a udržoval styk mezi školou i místní školní radou,

²⁶⁸ Přehled XI. 275.

²⁶⁹ *Roloff Lexikon der Pädagogik* IV. 909 sl.

ale do samého vyučování neměl práva zasahovati vůbec. Vlastní dozor státu příslušející vykonával okresní školní inspektor, jmenovaný ministerstvem vyučování po návrhu zemského úřadu školního a to z učitelstva škol národních neb středních pro určitý obvod školní. S počátku byli všude tito dozorcí ustanovováni jen na tři leta, později na šest let zatímně, toliko v Haliči byli tito úředníci trvalí; ale vláda rakouská opětně se snažila prosaditi, aby inspektoři byli všude ustanovováni definitivně, aby tak zaručeno bylo také trvalé a nepřetržité působení vládních orgánů na školu i učitele. Vskutku byly roku 1912 ve Slezsku, Dolních Rakousích, Salcburku, Krajině, Tyrolsku a Dalmacii přijaty v zemských sněmeh zákony o tom, že budou nadále na šest let jmenováni jenom ti, kdož nebudou ustanoveni trvale.²⁷⁰ kdežto čeští poslanci i učitelé vždy se pokusům o definitivní ustanovení inspektorů vzpírali úporně, obávající se právem, že by tak ještě více utužen byl vliv školské byrokracie, jak tomu právě bylo v Haliči, kde vskutku byli učitelé vydáni inspektorům na milost a nemilost.²⁷¹

Inspektoři okresní obstarávali všecku administrativní i pedagogickou agendu svého okresu, dozírali na vyučování, učitele i školu, bděli nad zachováváním předpisů, podávali návrhy a dobrá zdání o obsazování uprázdněných míst atd. Okresní školní inspektoři podřízeni byli zemským školním dozorcům, kteří jako stálí úředníci státní jmenováni byli k návrhu ministerstva vyučování samým císařem, měli své určité obvody inspekční, jež měli ve třech letech celé důkladně prohlédnouti; vedle toho měli příkázán dozor i na ústavy učitelské, kde zvláště předsedali zkouškám maturitním; zprávy své předkládali ministerstvu vyučování.

A tak stupňovitě byly vybudovány i úřady školní. Nejniže byla místní školní rada v každé obci školní, složená ze zástupců církví náboženských, školy a obce za předsednictví starosty nebo jeho zástupce (na Moravě i ve Slezsku volila si sama svého předsedu); jejím úkolem byly zvláště věci vnějšího rázu školy, udržování budovy školní i inventáře, správa fondů školních (pokud vůbec existovaly), pořizování soupisu mládeže atd. Kde byly v obci školy různých národností, musila zase každá národnost míti svou místní školní radu z příslušníků své národnosti.

V každém okrese školním byla dále okresní školní rada, k níž mimo předsedu (okresního hejtmana) a okresního školního inspektora jako stálého referenta pro věci školní, patřili dále zástupci všech církví, k nimž se v okrese přiznávalo aspoň 2000 obyvatelů, dále dva zástupci školní (jeden z nich byl volen vším učitelstvem okresu, druhý byl zástupce virilní a to buď ředitel učitelského ústavu nebo nebylo-li takového ústavu na okrese, tedy ředitel měšťanské školy, službou nejstarší), pak zástupcové obcí (aspoň čtyři), volení okresním zastupitelstvem. Okresní školní rada příslušelo míti v evidenci stav všeho školství po stránce vnější i vnitřní. Pro vyučování ženským pracím ručním mohla okresní školní rada zřídit zvláštní ženský výbor, který se měl starati zvláště také o opatření látek a pomůcek.²⁷² Kde okrese školním bylo samo město, má vrchní pravomoc nad školami národními ovšem samo zastupitelstvo obce, resp. jeho školní výbor.

Nejvyšším dozorcím úřadem v zemi byla zemská školní rada, jmenovaná na šest let a spravující všecko školství v celé zemi, vyjímajíc školy vysoké i odborné, jež byly podřízeny pří-

²⁷⁰ Verordnungsblatt 1912, 587 sl.

²⁷¹ Komenský XLV. 23, 1.

²⁷² Prováděcí nařízení česká k § 7.

mo ministerstvu. Od punktací česko-německých²⁷³ byla zemská školní rada pražská rozdělena podle národnosti na odbor český a německý, jež jen v určitých případech zasedaly společně (plenárně). Mimo místopředsedu, resp. vicepresidenta jakožto jeho náměstka, patřilo k zemské školní radě šest zástupců zemského výboru (po třech v každé sekci), dva zástupci města Prahy (jeden pro českou a jeden pro německou sekci), dva zástupci církve katolické, jeden evangelík, jeden israelita, čtyři zástupci stavu učitelského, jmenovaní vládou (po dvou v každé sekci), zemští školní inspektori pro školy národní a střední, kteří však nehlasovali všichni, a referenti pro záležitosti administrativní a ekonomické.

Na Moravě měl podle zákona z r. 1905 právo zasedati v místní školní radě také zástupce patronátu školního, pokud patronáty ještě vůbec existovaly;²⁷⁴ v okresních školních radách zasedali zástupcové církví, k nimž se přihlásilo aspoň 500 duší na okrese, dále dva odborníci volení učitelstvem (po jednom z učitelů škol obecných a měšťanských), ředitel ústavu učitelského, byli na okrese (tedy jako třetí odborník), pak čtyři zástupci obcí, jmenovaní zemským výborem (v městech s vlastním statutem obecním bylo místo nich šest členů městského zastupitelstva). Zemská školní rada brněnská měla rovněž dvě samostatné sekce, ku každé z nich mimo náčelníka zemské vlády, resp. jeho zástupce, patřilo pět členů vyslaných zemským výborem, jeden zástupce Brna, jeden referent pro správní a hospodářské záležitosti, zemští školní inspektori, dva zástupci katolické církve, jeden evangelík, jeden israelita, konečně tři zástupci stavu učitelského (po jednom z gymnasia, z reálky a ze školy národní).

²⁷³ Česká Politika II. 492 a 512.

²⁷⁴ Podle Hlídky 1914, 161 bylo jich na celé Moravě již jen několik, jako hr. Belcredi, obchodní komora a j.

Ve Slezsku zasedali v okresních školních radách zástupci církví aspoň o 1000 příslušníků, dva znalci školství, zástupci obcí (tolik, kolik bylo všech členů ostatních); v zemské školní radě opavské čtyři zástupci zemského výboru, jeden zástupce Opavy, zástupci církví (jako v Čechách), čtyři zástupci učitelstva (dva Němci, jeden Čech a jeden Polák) a ovšem i úředníci státní (inspektoři a administrativní referenti).

V ostatních zemích rakouských byly větší či menší odchylky v počtu zástupců jednotlivých; tak v dolnorakouské zemské školní radě byli například čtyři zástupci zemského výboru, čtyři zástupci Vídně, tři učitelstva²⁷⁵ atd. Všecky zemské školní rady byly konečně podřízeny ministerstvu vyučování ve Vídni, v němž i školy obecné i střední měly svá oddělení zvláštní.

Odchylné postavení a význam měla zemská rada haličská, která podle zákona z r. 1905 měla daleko širší kompetenci, než jiné úřady tohoto druhu,²⁷⁶ stanovila jmenovitě sama osnovy učebné i řády školní pro všecky školy podléhající zemské školní radě, posuzovala návrhy zemských zákonů ve věcech školních, schvalovala učebnice i pomůcky pro všecky školy, jmenovala sama okresní školní inspektory i profesory středoškolské (ne však pro školy obchodní a průmyslové). Proto záleželo jen na samých Polácích, aby si z takto upravené zemské školní rady vytvořili vlastní ministerstvo vyučování. Je zajímavé, že v celé haličské zemské školní radě zasedali proti 14 členům jmenovaným vládou a 19 úředníkům pouze dva (!) členové volení občanstvem, jeden za Lvov, druhý za Krakov, kteří však nesměli býti učitelé podřízenými zemské školní radě.

²⁷⁵ Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Kultus und Unterricht 1908, 37.

²⁷⁶ Srv. Muzeum 1911, I. 15 sl., Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1907, 1035 sl., Pedagogické Rozhledy XXIV., 938 a j.

§ 19. STAV RAKOUSKÉ ŠKOLY OBECNÉ PŘED VÁLKOU SVĚTOVOU.

Na základech, jež v předešlých oddílech byly vyloženy, vyvíjela se rakouská škola obecná od let sedmdesátých až do zániku říše. Přesný obraz kvantitativního vývoje podávala data statistická, jejichž původ jest hledati vlastně již v § 443-4 statutu z r. 1805 a jejichž serie byla vydávána již od r. 1828 s názvem *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*; později pak pokračovala v práci statistické c. k. ústřední statistická komise, jež ve svých *Übersichtstafeln* i ve zvláštních svazcích s názvem *Österreichische Statistik* podávala od r. 1882-3 každoročně (naposledy za rok 1912-15) statistiku všech ústavů vyučovacích.²⁷⁷ Čas od času podniknuto bylo dále podrobné statistické šetření o školách národních v celém Rakousku (zvláště r. 1865, 1870-1, 1875-6, 1880, 1890 a naposledy 1900), jichž výsledky rovněž bývaly publikovány souborně.²⁷⁸ Konečně byla data statistická sbírána velmi pečlivě každý rok zemskými školními úřady podle přesných a jednotných kategorií, jež určeny byly posléze výnosem ministerským ze dne 7. března 1906, čís. 13271. Z těchto publikací vybírají potřebná data i všechny odborné příručky a encyklopedie pedagogické.²⁷⁹

²⁷⁷ Srv. články Dobroslava Krejčího *Školská statistika ve sborníku Československá škola a výchova* 1928, 27 sl. (začíná již statistikou Riegerovou).

²⁷⁸ Výsledky šetření, podniknutého r. 1909 ve Vídni Sdružením pro reformu školy s pomocí učitelstva po všech zemích rakouských, nebyly uveřejněny (Naše Doba XXII. 116).

²⁷⁹ Tak Reinova *Encyklopedie* VI. 438 sl. má data z roku 1903-4, Šafránkův *Vývoj* 266 sl. data v počtu tříd v letech 1870, 1880 a 1890 podle jednotlivých okresů, Loosova *Encyklopedie* II. 187 sl. data z konce šk. roku 1902 až 1903 *Levasseur L'enseignement primaire dans les pays*

Tak r. 1906 bylo v Rakousku celkem 20.036 obecných škol a to nejvíce jednotřídek (6.837) a dvoutrídek (6.137), nejméně škol sedmitřídních (50) a osmitřídních (pouze 10, ježto pravidelně místo nich zřizovány školy měšťanské ve spojení s obecnými pětitřídkami); všech tříd i s paralelkami a expositurami bylo 57.285; průměrem na jednu školu připadaly tři třídy. Daleká většina obecných škol (skoro 88%) byla smíšená či koe-dukační. Podle vyučovacího jazyka bylo přes 25 procent škol českých, 13.5% polských, 4% slovenských, 2.6% srbochorvatských, 11.8% rusínských, 0.7% rumunských, přes 3% italských, ale přes 51 procent německých, takže i při zběžném pohledu byla patrna v tomto oboru školství křiklavá národní nespravedlnost ve prospěch německé národnosti. Soukromých škol bylo v tu dobu 1.124, t. j. asi 5%, z čehož asi tři pětiny byly německých, resp. germanisačních. Děti školou povinných napočteno úhrnem 2,247.404 hochů a 2,211.379 dívek; učitelů celkem 64.587 mužů a 50.251 žen.

V Čechách bývala příslušná data vydávána pravidelně v neveliké, ale prakticky upravené ročence v pražském školním knihoskladě a u výtahu, pak odtud publikována časem v listech odborných i časopisech denních. Tak podle statistiky z roku 1912²⁸⁰ bylo v Čechách celkem 121 školních okresů²⁸¹ a to 67 českých, 55 německých veřejných škol bylo 5640 s 18.806 třídami většinou smíšenými (jen pro chlapce bylo 382, pro dívky

civilisés 1897, 153 sl. a *Supplément* k tomu 1903, 57 data z různých let a srovnání jejich v údobí 1885—1900: Komen-ský XXXVIII. 207 má počet dětí připadajících na učitele v letech 1871, 1880, 1890, 1900 a 1905; Sändler-Kobel *Übersichtliche Darstellung des Volkserziehungswesens* II. 1901. 200 má data z r. 1892.

²⁸⁰ Výtah z ní přinesly *Národní Listy* 30. listopadu a 7. prosince 1913 a *Hlídka Času* 21. února 1914.

²⁸¹ Některé z nich byly bez odporu příliš veliké (na př. vinohradský neb smíchovský), jiné mohly býti podle národnosti rozděleny ve dvě (na př. duchcovský neb mostecký).

354 tříd) s průměrným počtem 54 dětí na třídu českou, 51 německou (nejvíce dětí průměrem bylo na Klatovsku a to 63, nejméně v Praze, totiž 30); z oněch 5640 škol bylo v českých okresech 3284, v německých 2356. Nejvíce bylo škol dvojtřídních (35%) a pětitřídních (21%), za to jednotřídních škol v českých okresech bylo jen 15% naproti 26% v okresech německých, kde byla namnoze ještě velická roztržitost a odlehlost osad, zvláště horských. Podivno bylo, že ještě tehdy existovaly u nás, třeba již v počtu nevelikém, školy sedmitřídní (7) a osmitřídní (5) vedle 119 šestitřídek, které přece měly býti dávno nahrazeny školami měšťanskými. Celkem však i u nás se jevila nepochybná snaha, aby školy ménětřídní byly nahrazeny školami bohatěji učenými, což zaručuje ceteris paribus také lepší prospěch a lepší vzdělání mládeže. Expositur školních bylo ještě 229, tedy počet dojista značný. Z celkového počtu 5640 škol mělo českou řeč vyučovací 3313, německou 2327, což odpovídalo poměru 58.74:41.26; kdežto skutečný poměr národnostní byl v tu dobu 62.22:36.78, takže jsme byli za Němci asi o 4½% škol čili asi o 250 ústavů. Němčině učilo se na 704 obecných školách českých, češtině jen na 86 školách německých, ručním pracím chlapeckým jen na 26 školách, za to pracím v školních zahradách na 4445 školách. Mimo nepatrný počet ústavů (hlavně pražských) byla docházka dvojí denně tak ovšem, že buď jeden celý den neb dvě odpoledne v týdnu byla volná. Počet hřišť, ohříváren, polévkových ústavů a podobných institucí v poslední době utěšeně stoupal. Soukromých škol bylo 163, z čehož 97 českých, 66 německých, pravidelně v území druhého zemského jazyka (tedy školy menšinové). Počet dětí školou povinných byl koncem roku 1912 celkem 1,157.810, z čehož 580.712 chlapců, 577.090 dívek, při tom roční přírůstek dětí v posledních letech byl nepatrný, ale počet chlapců vždy o něco vyšší než dívek. Z dětí školou

povinných docházelo do školy veřejné vskutku 1,001.688 (495.473 chlapců + 506.215 dívek); beze všeho vyučování zůstalo jen 105 (tedy asi jedno promile); nemohlo býti vyučováno pro těžké vady 5606, doma se vzdělávalo 868; hojně přibývalo v poslední době dívek, jež již v letech obecné školy chodily do škol vyšších a odborných. Ale protože školu obecnou navštěvovalo také něco dětí mladších 6 let a naopak zas omezený počet těch, kdož pro nedostatečný prospěch nemohly byti propuštěny již v 14 letech, chodilo do školy obecné celkem 1,119.023 dětí (560.128 hochů, 558.895 dívek) a to 700.758 českých, 418.265 německých. Celkem se jevil stálý, třebaš ne značný přírůstek českých dětí, zvláště v německých školních okresech, ale spravedlivého poměru národnostního nebylo stále ještě dosaženo. Učitelů škol obecných bylo tehdy 15.466 mužů a 3469 žen; procento učitelek neustále stouvalo (dvě léta potom bylo jich již 4607!); mimo to bylo 622 katechetů (mimo kněze farní) a 3378 industriálních učitelek.²⁸²

Na Moravě²⁸³ bylo na příklad roku 1914 celkem 1940 veřejných škol českých, 743 německých z českých bylo průměrně nejvíce zase dvoutřídních (664) a jednotřídních (495), z německých 248 jednotřídek, 163 dvoutřídek, 157 pětitřídek; o šesti třídách bylo jen sedm (z těch 6 německých), osmitřídní již ani jediná. Soukromých škol českých bylo 40, německých 43, polské 4. Počet dětí na

²⁸² Pro srovnání uvádím hlavní data o dvě leta později (r. 1914): okresů školních bylo o 2 více, škol veřejných 5695 (3528 čes. + 2365 něm., což odpovídalo poměru 59:41); škol soukromých 167, počet dětí klesl na 1,002.022 (496.595 chlapců + 505.007 dívek); bez vyučování zůstalo jen 51 (půl promile); učitelů bylo 12.143, učitelek 4607 (první následky mobilisace!).

²⁸³ Slaměn ik ve Věstníku morav. učitelstva VIII. 357 srovnává data z let 1860, 1870, 1885 a 1895; výtah ze statistiky z r. 1911 je v Učitelských Novinách XXXI, 122; data z r. 1917—8 (tedy poslední za Rakouska) má Komenský 1918, 7.

českých školách byl 315.825, německých 110.991, učitelů českých bylo 3784, německých 1856; z toho počtu bylo učitelek českých 1503, německých 745. Pro Slezsko bývala publikována data velmi kuse a velmi pozdě, ale i tak se jevil stálý přírůstek českých dětí (ročně asi o 2%).

* * *

Nepřekvapí zajisté nikoho, že při různosti politických a sociálních poměrů v jednotlivých zemích rakouských také stav školství obecného byl velmi různý. Nejpokročilejší bylo rozhodně školství toho stupně v zemích koruny České a v Dolních Rakousích, nejhorší v Haliči a zemích přímořských. Uvedu toho různé důkazy.

Tak v Haliči podle zprávy samé školské komise sněmovní²⁸⁴ ještě roku 1908 tedy krátce před válkou světovou, bylo 938 obcí, t. j. 15% všech, v nichž děti byly vůbec bez vyučování, nebo měly školu jen na papíře; 17,5% dětí chodilo do školy jen polodenně, 336 jednotřídek již po léta nemohlo býti rozšířeno na školy dvoutrídni pro naprostý nedostatek učitelstva, jež trpělo tam hroznými budovami školními, přeplněností tříd, vyučováním polodenním, častým překládáním, nedostatkem důchodů (na 1000 učitelů mělo v tu dobu ještě jen 550 K ročního platu) a zvláště často naprostou libovůli inspektorů a okr. hejtmanů. Ač podle spisu Bol. Baranowského: *Szkolnictwo ludowe w Galicyi 1911*, 11 za 40 let (1869—1909) počet hochů chodících do školy stoupl o více než 486, dívek dokonce o 759%, přece ještě roku 1909 nechodilo do školy vůbec 279.000 dětí.

V Haliči také bylo ještě před válkou možno, že se učitelkami stávaly dívky, které se vzdělaly jen o prázdninových kursech a nevychodily vů-

bec samy jinou školu než obecnou.²⁸⁵ V jediném kraji jaroslavském bylo napočteno 46% analfabetů, tedy bezmála polovina občanstva,²⁸⁶ polovice škol byla v místnostech docela nedostatečných; více než dvě třetiny všech škol byly jednotřídky, při čemž nutno připomenouti, že v Haliči bylo docela úředně na jednotřídních školách zavedeno vyučování polodenní jako věc pravidelná.²⁸⁷ Kdežto u nás roku 1906 bylo vyučování polodenní již jen výjimkou (v 1.1%), v Haliči bylo u 52,8% škol vůbec a v 10% z části. Kdežto u nás připadalo tehdy na učitele průměrem 55 žáků, v Dalmacii 75, v Přímoří 78, v Haliči dokonce 92 žáci průměrem, ale ve skutečnosti někde až 240!!²⁸⁸

V tarnopolském okrese ještě roku 1909 z 85 obcí jen 45 mělo své školy²⁸⁹ a v celé Haliči bylo přes 3170 jednotřídek, při čemž do školy nechodila třetina dětí vůbec a nedostávalo se 4000 škol a 7000 učitelů.²⁹⁰ V Haliči se proto i úředně vykazovaly t. řeč. nečinné školy, t. j. takové, které sice byly zákonem povoleny, ale nebyly aktivovány pro nedostatek místností (ještě roku 1910 jich bylo 98 polských a 91 rusínských.²⁹¹ Vůbec vnitřní zřízení škol a jejich rozšiřování dalšími třídami bylo v celé Haliči docela v stagnaci (čítanky pro obecné školy na př. se neměnily po 40, pro měšťanské školy po 20 let), vzdělání učitelstva a jeho požitky hmotné byly prabídné (i v poslední úpravě předválečné z roku 1914 zůstalo rozdělení míst učitelských podle velikosti obce a figuroval ještě stále plat učitele nekvalifikovaného obnosem 500 K), místa učitelská zabíraly vždy víc a více učitelky, které měly v Haliči již

²⁸⁵ Učitelské Noviny 1909, 81: *Pedagogické Rozhledy* XXV. 1041.

²⁸⁶ *Pedagogické Rozhledy* XXIII. 41.

²⁸⁷ Tamže XXII. 816.

²⁸⁸ *Beseda Učitelská* 1909, 542.

²⁸⁹ *Pedagogické Rozhledy* XXIV. 269.

²⁹⁰ Tamže XXIV. 717 a XXIII. 495.

²⁹¹ Tamže XXV. 1038.

²⁸⁴ *Srv. Komenský* XXXVII. 715.

i číselnou převahu a byly docela otrokyněmi všemocné byrokracie.²⁹²

Docela ve shodě s tím byl ovšem horentní počet analfabetů²⁹³ a moc církve nad školou víc než patrná. Podle poslední rakouské statistiky při sčítání lidu zjištěno bylo v Čechách a obou Rakouských dospělých analfabetů 5.3—6%, v Tyrolsku a na Moravě 7.1—7.8, v Salcburku 8.7, ve Slezsku 11.1, Štýrsku 18, Korutanech 24, Kraňsku 31.4, Přímoří 38.2, ale v Haliči 63.9, v Bukovině 63.2, Dalmacii dokonce 73%!²⁹⁴ Podle národnosti neumělo lidí starších 10 let číst a psát mezi Čechy něco přes 2%, Němci přes 3, Vlchy 10, Slovinci přes 14, Poláky 27, Rumuny 60, Rusíny 61 a Chorvaty 63! A místo toho, aby se Poláci starali raději o kulturní povznesení své země, vyvíjeli úsilivou propagandu polských škol ve Slezsku, kde pracovaly úporně v tom smysle i Macierz Polska i Towarzystwo szkoly ludowej²⁹⁵ pomocí t. řeč. grunwaldského daru a to namnoze výslovně ne proti Němcům, nýbrž Čechům.

O málo lépe bylo u jižních Slovanů, zvl. Slovinců, jejichž mateřština ještě před r. 1848 byla na škole obecné závislá jen na milosti a dobré vůli učitelů i inspektorů a ze škol vyšších ovšem vyloučena byla nadobro.²⁹⁶ V celé slovinské části Korutan byly podle tvrzení anonymně vydané knihy *Aus der Wilajet Kärnten* 1913 všeho všudy jen tři ryze slovinské školy obecné, za to utrakvistických bylo 84 a německých 50, při čemž na utrakvistických školách působili obyčejně jen Němci nebo odrodilci;²⁹⁷ a

přece ještě roku 1861 (tedy před platností pověstného § 19. základního zákona o právech občanských) bylo ryze slovinských škol aspoň 28.²⁹⁸ V Kraňsku bylo roku 1910 pořád ještě skoro polovice jednotřídek, při čemž se jen na 95 školách učilo celý den,²⁹⁹ na třídu připadalo průměrně přes 90 žáků a Němci měli asi dvakrát tolik škol, co jim podle počtu obyvatelů patřilo.³⁰⁰ Při tom byl i nedostatek učitelů zkušených i převaha učitelek (r. 1910 bylo jich již 533 proti 465 učitelů).³⁰¹ Počet analfabetů byl v Kraňsku i Přímoří, vůbec v zemích slovinských děsivý: průměrem se udával u Slovinců na 23.9%,³⁰² ale v Istrii samé byl průměrem 40, v Poreči 60 atd. V Istrii se již před válkou světovou na 4000 dětí slovinských odnárodňovalo ve školách italských, pro 12.000 dětí nebylo vůbec škol; stejně tak v Dalmacii ještě roku 1910 bylo osvobozeno od školy na 20.000 dětí prostě proto, že pro ně nebylo vůbec škol;³⁰³ a při tom v Dalmacii a Přímoří byl vůbec největší počet jednotřídek (tedy škol nejméně organisovaných) v celém Rakousku a ani těch tedy nebylo dost! Originální — ryze rakouské — opatření obranné bylo provedeno za války (roku 1916): aby se děti slovinské nepovlaštily, zavedla vláda do škol slovinských učení — němčině, ovšem jen pro ty děti, jejichž rodiče si toho přáli.³⁰⁴

²⁹⁸ K. Kadlec *Jugoslavia* 1919, 164.

²⁹⁹ *Pedagogické Rozhledy* XXV, 823.

³⁰⁰ Teprve v posledních letech před válkou, zdá se, že se pomalu u Slovinců jevil pokrok k lepšímu ve školství obecném i středním podle tvrzení Fr. Erjavce ve spise Slovinci (přel. Boh. Vybíral) 1924, 50 a 141. Za to po válce se jejich osud rapidně zhoršil mimo kraje, jež připadly Jugoslavii.

³⁰¹ *Srv. Komenský* XXXIX, 771.

³⁰² *Niederle* v uved. sp. 407.

³⁰³ *Národní Listy* 2 března 1911 a *Učitelské Noviny* XXX, 99.

³⁰⁴ *Národní Politika* 15. listopadu 1916. — Upozorňuji již tuto, že vláda italská, sotva se ve smyslu pověstné londýnské úmluvy ujala Istrii, všude ihned pozavírala všechny

²⁹² *Pedagogické Rozhledy* XXV, 1040.

²⁹³ L. Niederle v *Slovanském světě* 1909, 59 udává jich na 40.8 %!

²⁹⁴ *Komenský* XLII, 25, 1.

²⁹⁵ *Učitelské Noviny* 1909, 750 a *Pedagogické Rozhledy* XXII, 585 sl.

²⁹⁶ *Srv. článek Ladisl. Poberina* *Kako se je godilo slovensčini pred 70 leti?* v časop. *Popotnik* 1917, 164.

²⁹⁷ *Národní Listy* 3. listopadu 1913.

V Tyrolsku, kde dosud veliké procento dětí se tísnilo v místnostech docela nevhodných, stavěných pro jiné účely, ještě před několika lety 9% učitelstva poklízelo na farách, 18% bylo hrobníky, 13 kostelníky, v 312 obcích se učilo jen v zimě; výpomocnými učitelkami bývaly tam s oblibou ustanovovány sklepnice klášterních výčepů.³⁰⁵ Je neuvěřitelné, že se tam dosud udržují pověstné trhy na děti, které se z Tyrol vyvážejí každoročně do Němce na těžké práci polní (odtud název Schwabenkinder) a tak po celé léto zůstávají beze všeho vyučování, ba i beze všeho dozoru; jaké zkáze mravní propadávají tato ubožátka, patrně z toho, že opětně zjištěny případy, že děvčata mladší 14 let, jež strávila takto léto v cizině stávala se po návratu do vlasti matkami.³⁰⁶

Ale nejhroznější poměry kulturní a školské byly za Rakouska v krajích obydlených Rusíny, kde nebylo ani špatně upravených jednořídek a kde i ty školy, které se zřizovaly, měnily se zásluhou šovinistických inspektorů školních záhy v polské, třeba v nich de facto ani jediného dítěte polského nebylo.³⁰⁷ Na školství rusínské dozírali namnoze lidé jazyka vůbec neznalí, takže i konference školní musily se díti polsky. Z 12.000 učitelů haličských roku 1909 bylo vůbec sotva 2000 rusínských a to ještě z nich mnozí za trest pro národní přesvědčení bývali přesazováni do končin polských. Stalo se ještě roku 1909, že Huculové kdesi za to, že byli trestáni pro nepořádné posílání dětí do školy, v noci vypálili školu, polivše ji před tím důkladně naftou; učitel stěžel se

zbylé školy slovinské (Nár. Listy 19. července 1919); naopak zase vláda jihoslovanská všecky utrakvistické školy obecné a učitelské ústavy změnila v slovinské (tamže 25. listop. 1910). Slovinci proti poitalštění bránili se i stávkami dětí (tamže 5. dubna 1920).

³⁰⁵ Naše Doba XVIII. 945 a Věstník morav. učitelstva 1912, 1275.

³⁰⁶ Clausnitzer Jahresschau IX. 467.

³⁰⁷ Učitelské Noviny 1909, 135, 292, 689 a 710.

zachránil z hořícího stavení jen v nejnútnejším oděvu.³⁰⁸

V Bukovině mimo školy německé nebylo ve skutečnosti vůbec škol jednojazyčných, neboť proti všem předpisům pedagogickým učilo se tam již na obecné škole aspoň dvojím, někdy trojím, v Černovicích docela čtverým jazykem (německým, rumunským, rusínským a polským); teprv v poslední době před válkou Bukovina, stejně před tím zanedbaná jako Halič, počala činiti ve školství značné pokroky, které ovšem válkou a novým panstvím rumunským zase se zastavily, takoruka naráz.

* * *

Vůbec nutno konstatovati, že o Němce v Rakousku bylo již ve školství obecném poměrně daleko lépe postaráno než o jiné národy, ba že i v tomto oboru školství rakouského státní orgány samy vedly si rozhodně stranicky a nespravedlivě. Nadržování Němcům jevílo se již v tom, že se s takovým úsilím podporovalo učení němčině na školách slovanských vůbec, nejen českých; tak ve Štyrsku učilo se němčině i na slovinských jednotřídkách; v Krajině od druhé třídy škol trojtřídních (rodiče, kteří si toho dobrodiní nepřáli, musili sami ústně se proti tomu prohlásiti).³⁰⁹ Nápadno bylo také, že v Korutanech a Štyrsku inspektoři odmítali šmahem kandidáty učitelství, kteří se vzdělávali na ústavech slovinských.³¹⁰ I u nás, jak jsme podle statistiky viděli, měli Němci více škol obecných, než jim podle poměru národnostního patřilo, ale jinak se přece aspoň v Čechách nedály křiklavé případy bez-

³⁰⁸ Tamže 759

³⁰⁹ Srv. článek T. Hajného Rozvoj ukrajinského národného školství na Bukovině v Pedagogických Rozhledech XXV. 59 sl.

³¹⁰ Pedagogické Rozhledy XXIII. 607. — Ani v Mariboru nebylo jedině ryze slovinské školy!

práví; zato na Moravě a ve Slezsku bylo nadržování Němcům docela nepochybné.

Na Moravě učinili si roku 1905 zákonem, že do škol obecných směji z p r a v i d l a býti přijímány jen děti, které jsou vyučovacího jazyka mocny (je to § 20. zákona o úřadech školních, nazvaného obyčejně podle svého navrhovatele l e x P e r e k); ale ministr vyučování M a r c h e t, muž sice liberální, využiv onoho potměšilého výrazu „zpravidla“, vydal k tomuto zákonu podařená nařízení prováděcí, v nichž připustil tolik výjimek od pravidla, že vlastně celý zákon se stal ilusorním. Odtud smělo býti do školy obecné přijato dítě, třebaš neznalé jazyka vyučovacího, když si toho rodiče výslovně přejí, když již do příslušné školy v předešlém roce chodilo a když je na t. řeč. handlu. Tato prováděcí nařízení otevřela proto zvůli německých úřadů vrata dokořán; ničemné všechny stížnosti českých národních školních rad proti nezákonnému přijímání českých dětí do škol německých, vedené až k správnímu soudu, musili i za Rakouska vyznítí konec konců proti oněm nařízením, které správní soud v prosinci 1910 docela veřejně odsoudil prohlásiv, že ministerstvo nebylo vůbec oprávněno vydávati nařízení, kterými se zavádí docela nová zásada, dotýkající se výchovného práva samých rodičů.³¹¹

Přes to děti české nechávány i na dále v německých školách, aby se po roce mohlo říci, že jsou jazyka vyučovacího již dostatečně mocny; nový ministr vyučování hr. Stürgkh i po zdrcující kritice správního soudu vyzval presidium moravské zemské školní rady, aby důsledně zachovávala prováděcí nařízení Marchetovo a teprv v srpnu 1911 donucen byv poměry suspendoval platnost nařízení prozatím na rok³¹² a pak až do nové zákonné úpravy té otázky, na níž by se

³¹¹ Národní Listy 13. února 1911, Čas 17. března 1911.

³¹² Komenský XXXIX. 766.

obě národnostní strany dohodly. Ale násilnická praxe německá nepřestávala ani potom, ba vynalézala jen nové a nové okliky a obcházení zákona Perkova,³¹³ nepřipouštěla na příklad ke zkoušce jazykové děti, o nichž předseda komise předem již věděl, že německy neumějí, hleděla rekursy promarniti krátkou odvolací lhůtu, děti vyloučené ze školy pro neznalost jazyka německého po roce zase klidně znovu přijímala a správní soud, jak ukázal případ v Lipníku, praksi tuto docela schválil, že prý se zatím dítě mohlo německy naučiti.³¹⁴ Dálo se i to, že německé osoby, u kterých dítě české bylo jen dočasně na stravu a výměnu, vydávali se za „adoptivní“ jeho rodiče, ač skuteční čeští rodičové ještě žili.³¹⁵ Jen aby se mohlo říci, že si toho „rodiče“ přejí, aby dítě chodilo do německé školy.

A tak zákon Perkův, velebený kdysi jako veliká vymoženost národní, byl intrikami Němců a podporou státních úřadů docela zbaven svého praktického významu, pročez také vláda Československé republiky hned v srpnu 1919 aspoň prováděcí nařízení Marchetova odvolala.³¹⁶ Jak málo ostatně chránil před odnárodněním, bylo nejlépe patrné hned po převratě, kdy děti „německé“ houfně přecházely do škol českých, takže na př. v Husovicích u Brna zůstali v sedmi tří-

³¹³ Přehled IX. 870 a X. 125.

³¹⁴ Věstník morav. učitelstva XII. 801.

³¹⁵ Přehled X. 785.

³¹⁶ Věstník ministerstva školství I. 282. — Sám zákon odvolán nebyl, jak potvrdil ve své řeči sněmovní sám ministr Šrobár (srv. Nár. Listy 22. června 1922); je charakteristické pro naše Němce, že i po převratě dovedou zas rozmanitými cestami zákon obcházet, využívající jeho nedokonalosti a nejasnosti; po vyloučení dětí z německé školy obstarávají pro ně učitele domácí, podněcují rodiče, aby děti neposlali do české školy, platí za ně i pokuty atd. (Srv. článek R. Stránského O Perkův zákon v České Revui 1923, 109 sl., který proto navrhoval, aby byl zákon sám odvolán, ježto může mít význam jen v státě národnostním, nikoli národním.)

dách německé školy všeho všudy jen 34 žáci.³¹⁷ A přece i tak nepoměr škol německých byl patrný;³¹⁸ ještě ve školním roce 1918-19 měli na př. brněnští Němci pro 7429 dětí 204 tříd o prostoru 14.400 m², kdežto Češi pro 3794 žáků jen 108 učeben o 8360 m²; dokonce ještě na sklonku války byly na Moravě dvě školy utrakvistické (v Mor. Třebové, Zábřehu a dvě v samém Brně).³¹⁹

* * *

Dějiny slezského školství obecného jsou vlastně dějinami soustavné germanisace a martyrologií české větve tamější, zvláště od let sedmdesátých, ač přece i na Těšínsku až do roku 1848 ve většině obcí byly školy jen české.³²⁰ Až do převratu platilo tam pověstné nařízení zemské školní rady opavské (nikoli tedy zákon), zvané *lex Zejnek* podle svého původce (bývalého ředitele českého pedagogia v Brně, později zemského školního inspektora ve Slezsku). Tímto nařízením, vydaným již roku 1872 a zrušeným teprve po převratě 5. května 1919,³²¹ byla němčina zavedena docela obligatorně do všech českých i polských škol od stupně nejnižšího tak, aby vyučování, zprvu jen utrakvistické, ve vyšších třídách dále se již převážně jen jazykem německým.³²² Třebas v poslední době před válkou síla poměrů i ve Slezsku si vynucovala obrat proti těmto nařízením, přece na příklad ještě roku 1909 ve vsi Polance u Klimkovic učilo se v páté třídě

české školy jen německy, ač podle sčítání lidu z roku 1900 bylo v obci všeho všudy jen 67 Němců proti 2595 Čechů!

Dlouho této soustavné germanisaci na školách pomáhala ve Slezsku neblahá okolnost, že nebylo vůbec českého ústavu učitelského (učitelé škol utrakvistických bývali vzděláváni na českých kursech při německém ústavu opavském a na polských při ústavu těšínském), a že učitelstvo slezské nebylo až do roku 1894, kdy vznikl Ústřední spolek učitelský, národně uvědomělé; je přece známo, že i absolventi jediného státního českého ústavu středního ve Slezsku, gymnasia opavského (druhé reálné gymnasium soukromé bylo v zastrčené vsi Orlové) dosti často se odnárodňovali, odcházejíce do služeb železničních nebo do arcibiskupského semináře ve Vidnavě (ovšem jen německého).

Pochopíme proto, že obecné školství české (recte utrakvistické) bylo vůbec ve Slezsku opatřeno velmi chatrně: školy byly v budovách nedostatečných a nezdravých (dokonce i v bývalých pazdernách); byly školy převahou málo organizované (na Morávce roztažené na tři hodiny cesty, bylo pět jednotřídek!); v úřadech školních byl uvědomělý Čech bílou vranou³²³ a v zemské školní radě, v zemi přece většinou slovanské, byl jeden jediný český zástupce učitelstva; na české školy obecné a střední dozírali zemští školní inspektori mimo jedinou výjimku — vesměs Němci, mezi nimiž byl i člověk, který neznal vůbec slova českého a musil se proto s dětmi dorozumívati posunky;³²⁴ v okresní školní radě opavské, jejíž školství bylo z polovice české, byl jediný Čech; zemská školní rada korespondovala i s českými školami jen německy a okresní školní inspektori podávali i na okresních poradách učitelských své

³¹⁷ Národní Listy 22. ledna 1919.

³¹⁸ Lidové Noviny 22. července 1919.

³¹⁹ Komenský XIV., 25, 7.

³²⁰ Srv. článek Fr. Pražáka České školství ve Slezsku v Nár. Listech 1912, čís. 55., str. 17, spisek Ed. Míčka Vznik a vývoj hnutí slonzačského 1924 a téhož článek České menšinové školství na Těšínsku v Pedagogických Rozhledech 1924, 225.

³²¹ Věstník ministerstva školství I. 94.

³²² Srv. Čas 1909, 4, 1. sl., Pedagogické Rozhledy XXIII. 709, Volná škola V. 10 sl., Věstník mor. učitelstva XVI. 448.

³²³ Přehled XI. 60 sl. (anonymní článek: České školství ve Slezsku).

³²⁴ Komenský 45, 1, 5

zprávy jen německy;³²⁵ Čechové v samé Opavě a Frýdku neměli jediné veřejné české školy a jinde (v Polské Ostravě, Rychvaldě, Hrušové) trvaly boje o českou resp. polskou školu po dobu nedozírnou; bylo lze celkem říci, je ještě před válkou se nám nejméně 10.000 dětí ročně ve Slezsku odnárodňovalo, a to za přímé a nepokryté účasti samých orgánů vládních.³²⁶ Při tom germanisace škol na Těšínsku byla umožňována a podporována prostřednictvím polonisace tak, že české školy nejdříve měněny v polské, kterých tam do roku 1848 nebylo vůbec, a ty pak po čase jako méně vzorné ve školy německé.³²⁷

Když přes to vše škol slovanských ve Slezsku neustále přibývalo³²⁸ a lex Zeynek se již neosvědčoval býti spolehlivou brzdou proti nim, německá většina slezského sněmu navrhla roku 1913 k zemskému zákonu školnímu dodatek na pohled docela nevinný, že zemská školní rada k návrhu školní obce a se souhlasem zemského výboru může rozhodnouti, neměl-li by se v obci se zřetelem k místním poměrům do školy zavésti více než jeden jazyk vyučovací; kde již utrakvismus trvá, může prý býti změněn jen touže instanční cestou; konečně zemský výbor při obsazování míst učitelských nemusí prý dbáti vůbec tera obce, nebylo-li v něm šetřeno oprávněných zájmů národ-

³²⁵ Naše Doba XX. 366.

³²⁶ Tamže 691 a XXI. 158.

³²⁷ Srv. spis Míčekův 27 sl. — Statistika škol slezských z r. 1913 uvádí v zemi většinou slovanské 264 škol německých, 162 polské, 145 české, 25 německopolských a 15 německo-českých. (Nár. Listy 18. února 1914; jiná statistika je v Národě 1917, 626).

³²⁸ Dle článku B. H.: Obecné školství ve Slezsku v Menšinové Revui II. 1913, 354 sl., stoupl r. 1911 počet českých dětí o dvě procenta, polských rovněž o dvě, ale německých ubylo o tři, veřejných škol českých bylo tehdy 139 (se 26.586 žáky), polských 153 (29.219), německých 243 (46.588), utrakvistických 36 (11.657); soukromých bylo českých 13 (2177), polských 14 (2203), německých 37 (6903), utrakvistické 2 (751).

nostních. Poslanci slovanští dobře vystihli, že se tak má jednak umožniti ještě další utrakvisování škol slezských a zastaviti přirozený vývoj Slovanstva, pročež rozvinuli proti novele prudkou akci; přes to byla nakonec odhlasována, třebaš hlavní příkrostiti v ní byly zmírněny.³²⁹ Bohudík však nedošla již sankce panovníkovy.³³⁰

Jak patrnó, měly tu býti utrakvistické školy slezské postaveny na nový zákonitý podklad a jejich zřizování usnadněno a zjednodušeno.³³¹ Patrně ještě pořád nestačilo, že podle rozpočtu země, v níž bylo roku 1913 jen 44% Němců, dávalo se na německé školství přes 222.000, na české jen 18.000, na polské dokonce jen 15.000 K ročně.³³² V době války nátlak germanisační ovšem ještě stoupl; s jedné strany nařídila roku 1916 zemská školní rada obci Polské Ostravě, kde de facto nebylo téměř vůbec Němců, aby k dvěma veřejným šestitřídním obecným školám převzala ještě dvě soukromé školy spolku Deutsche Schule, s druhé strany přeměnila českou školu v Kateřinkách z pětitřídní na čtyřtřídní, ač počet žáků klesl jen o tři (Národ I., 1917, 25). Byly nakonec školy německé, kde průměr žáků na třídu nepřevyšoval 40; v samé Opavě bylo 11 obecných škol o 91 třídách a 4 školy měšťanské (b. III. 306).

Docela nedostatečně bylo v Rakousku postaráno vůbec o školství menšin slovanských. Kdežto pro nepatrný počet německých dětí v Terstu, Pulji, ba i v Dalmacii stát sám vydržoval školy obecné, do kterých chodili většinou Italové a Slované,³³³ nebo aspoň vydatně podporo-

³²⁹ Učitelské Noviny XXXI. 553.

³³⁰ Národní Listy 25. února 1914.

³³¹ Naše Doba XX. 609.

³³² B. H. v uved. čl. — Podobně rozpočet zemský roku 1916 obsahoval na př. na střední školy české 300 K, na polské více, německé 41.600; na hospodářské školy české 10.300, polské 8200, německé 105.600; na školní zahrady české 1.570, polské 2840, německé 7.200 (Národ 1917, 625).

³³³ Učitelj XXXI. 41.

val německé školy soukromé (a také některé vlašské), kdežto dále u nás německé školy menšinové zřizovaly se na telegrafický rozkaz třeba přes noc (stalo se svého času na Žižkově), kdežto konečně německé školy veřejné nesměly býti rušeny ani když klesla návštěva jejich na jediného žáka (stalo se v Heřmanově Městci nebo ve Strážově na Budějovicku), ba činily se úřední potíže a průtahy i při redukci paralelek německých docela zbytečných (v Praze neb na Smíchově) — jednání o otevření české školy menšinové trvalo celá léta a dál se opět a opět nezákonný nátlak na rodiče, aby odvolali své podpisy na žádosti o českou školu. Ve Vídni, Poštorné a jinde v Dolních Rakousích docela zavřeli i české soukromé školy, třeba zákonem povolené, a ani republikánská vláda dlouho se nedovedla smířiti se svou povinností vůči nim, jak jí ukládaly samy smlouvy mírové³³⁴ — snad proto, že kdysi František Josef velmi ušlechtil se vyjádřil, že si nedá Vídeň „zavšíviti“ českými školami. A přece i podle úředního sčítání rakouského bylo ve Vídni přes 14.000 dětí českých, pro něž nebylo jediné veřejné školy!

Podobně ze 25.000 dětí českých v Krušných Horách mělo sotva 8.800 školy své a to docela nedostatečně a nehygienicky zařízené, při čemž všechny pokusy o nápravu byly marné (hrozná data o tom podává brožura *Dlaskova: Žaloba 23.000 českých dítek z Podkrušnohoří* 1909).

O vydržování českých škol menšinových bylo nutno u nás se starati většinou jen cestou soukromou i dobročinností národních jednot obranných, zvláště Ústřední Matice školské, Národní Jednoty pošumavské a severočeské atd.³³⁵ Nebylo vůbec postaráno o tyto školy ani v základních zákonech

školních ani v novelě ani v rozhodnutích zemských úřadů i ministerstva a sama praxe správního dvoru a říšského soudu byla v té věci velmi kolísavá a nedůsledná: v Brodech na př. se německá židovská škola musila zříditi, ježto prý židovský žargon je v Haliči „landesüblich“, ale čeština ve Vídni nebyla landesüblich; a tak když se r. 1883 po prvé jednalo o českou školu ve Vídni, způsobili Němci hrozný pokřik, tak že tehdy časopis *Paedagogium* (V. 33) napsal: „Kdyby sám Turek stál před branami města, nebylo by tam asi takové vřavy, jakou způsobila žádost Čechů o školu“.

Před válkou docela, jak známo, Němci zemí alpských opět a opět činili pokusy, aby uzákoněn byl tak řeč. *lex Kolsko*, podle něhož vyučovacím jazykem na všech tamějších školách měla býti jen němčina, aby tak zamezeny byly neněmecké školy obecné vůbec (třeba soukromé). Podobně v Istrii teprve v době války, kdy se náš poměr politický k Itálii zásadně změnil, zemská správní komise povolila slovinské školy asi ve 40 obcích, kde do té doby Italové bránili slovinským školám po 20 let.³³⁶

V Čechách sice již r. 1884 poslanec *Kvíčala* podal na sněmě návrh,³³⁷ aby do škol přijímány byly jen děti znalé jazyka vyučovacího; současně hrabě *Clam-Martinic* podal jiný návrh, aby oba jazyky byly ve všech školách stejně oprávněny, ale jen jeden z nich při tom jazykem vyučovacím; také tak řečené punktace česko-německé obsahovaly pasus o zřizování škol menšinových nákladem země a obcí, aby tam, kde se napočte aspoň 80 dětí z rodičů usedlých v obci tři léta (po případě 40 dětí usedlých pět let), byla pro ně otevřena samostatná veřejná škola v příslušném jazyce vyučovacím; ale právě tento oddíl punktací

³³⁴ K věci se vrátíme svým místem v II. svazku.

³³⁵ Srv. o nich anonymní spisek *Čechové a jejich práce obranná* 1912 a *Českou politikou* V. 380 sl.

³³⁶ *Národní Politiika* 9. června 1916.

³³⁷ *Česká Politika* V. 288 sl.

nebyl vůbec proveden. A tak nevyřízen zůstal i návrh poslance Čelakovského, učiněný na podzim 1911 ve vyrovnávací komisi českého sněmu, návrh ostatně nebezvýznamný.³³⁸

Srovnajme s tím, jak přímo luxusně bylo postaráno o německé školství pražské, vydržované nota bene zas především pro děti židovské a české — r. 1909 na příklad odečteme-li strážníky, děti z předměstí a židy, zůstávalo ryze německých dětí v Praze usedlých asi 570, pro něž by bylo stačilo podle zákona nejvýš 8 tříd, ale bylo de facto 54, takže průměrem bylo jen deset dětí vskutku německých ve třídě³³⁹ — a dojdeme k resultátu, že nářky Němců do utiskování jejich školství v Čechách vůbec a v Praze zvláště byly víc než stranicky a tendenčně upřílišené³⁴⁰ a že v Rakousku nadřazovalo se Němcům a germanisovalo již ve škole obecné docela nepokrytě, kdežto pro nás za války nebyla otevřena ani jediná nová česká škola menšinová, ba nebyly zřízeny ani ty, které již před válkou byly správním soudem povoleny.³⁴¹

Rakouské školství obecné zkrátka nebylo za války světové ani národní, ježto se v něm spousta dětí slovanských každoročně odnárodňovala; nebylo ani obecné, ježto ne sta, ale tisíce dětí v Haliči a Přímoří do školy nechodily vůbec; nebylo ani bezplatné, ježto se školné přece jen namnoze platilo, třeba v jiné formě; nebylo konečně ani laické, ježto o něm rozhodovalo konec konců kněžstvo jediné konfese. A tak po slibném rozmachu let sedmdesátých a přes všechn nepo-

³³⁸ Ročenka pedagogická IV. 126.

³³⁹ Srv. článek Jarolímkův Německé veřejné školství v Praze v Pokrokové Revui VI. — Časopis Škola měšťanská XX. 61 uvádí, že podle zprávy zemské školní rady bylo r. 1915 v Praze 52 tříd německých s 1448 žáky, tedy průměrně 28 žáků na třídu, kdežto na českých byl průměr 58.

³⁴⁰ Sám Strakosch-Graszmann v srv. sp. 334 mluví o „Drosselung“ Němců v Praze!

³⁴¹ Naše Doba XXV. 294.

chybný kvantitativní vývoj vnější byla uvnitř v rakouském školství obecném rozhodná stagnace, ne-li úpadek.

* * *

Teprv světová válka přivodila v národnostním složení rakouské školy obecné radikální obrát. Již za války přecházely, jmenovitě na Moravě,³⁴² valem děti ze škol německých do českých, takže se školy německé kvapem prázdnily. — V Chlumu u Třeboně — abych uvedl aspoň jediný doklad z Čech — zůstaly na konec jen tři děti na německé škole a to vesměs děti tamějšího řídicího učitele;³⁴³ podobně ve slezských Kateřinkách bylo lze rázem zavřít šest tříd z tamějších dvanácti a řada jiných slezských škol byla takřka rázem počestěna úplně.³⁴⁴ V samé Praze počet dětí zapsaných do německých škol obecných klesal víc než nápadně; ve školním roce 1916—17 bylo jich ještě 1.619 (v tom bohužel stále ještě 270 Čechů), a v r. 1917-18 již jen 1.516, r. 1918—19 1.278, na počátku r. 1919-20 dokonce jen 901 (v tom ještě stále 51 českých), pro něž bylo zřízeno 45 tříd (tedy průměrem 21 žáků na třídu). Nejslabší zápis v tom roce byl na německé škole malostranské, kde se do celé pětitřídní školy přihlásilo jenom 28 žáků (z toho 7 českých), a to nejvíce (10) v třídě V., nejméně (jediný) v třídě I. Podobně na josefovské škole chlapecké pětitřídní zapsáno bylo všcho všudy 44, na dívčí tamže, rovněž pětitřídní, jen 42 žáček! — pročež ministerstvo právem školu malostranskou i josefovskou zavřelo. Celkem bylo při vši blahovůli zrušeno v Praze 22 německých tříd úplně zbytečných (zůstaly nakonec pro 800 dětí čtyři školy obecné a dvě měšťanské, mimo dvě školy cvičné); na Smíchově pro 140 německých

³⁴² Komenský 46, 4, 6.

³⁴³ Národní Listy 20. března 1919.

³⁴⁴ Národ III. 306 sl.

děti bylo 14 tříd, z nichž zrušeno 11; na Žižkově pro 97 dětí 10 tříd, z nichž zůstaly jen dvě. Podobně bylo na venkově: v Táboře zůstalo na celé škole jen devět dětí, v Nové Vsi u Třeboně 13, v Soběslavi 15, v Třebíči na čtyřech(!) německých školách zbylo 15 dětí, z nichž ještě 7 českých vyreklamováno;³⁴⁵ v Ivančicích ve 4 třídách zbylo 23 žáků, na Zastávce ve stejném počtu tříd 22, v Podivíně ve 2 třídách 17, v Modřicích na měšťanské škole chlapecké 55, na dívčí 48, ve Vraťeníně 10, v Dambořicích 11.³⁴⁶ Tak bylo také přes noc provedeno spravedlivé vyrovnání na našich školách obecných a napraveny aspoň nejkrivlavější krivdy mnohaleté; rozumí se, že Němci, jejichž učitelé v počtu enormním ocitli se bez místa, nepřestali odtud doma i za hranicemi spravedlivou odplatu vydávati za akt násilí i krivdy a mluvíti důsledně o rdousení německého školství.

§ 20. RAKOUSKÉ ŠKOLY MĚŠŤANSKÉ.

Starý dualismus škol triviálních a hlavních ustoupil podle říšského zákona školního novému dualismu škol obecných a měšťanských, jež bývají shrnovány názvem vžitým, třebaš úředně nezavedeným: školství národní. Školy měšťanské nastoupily tehdy vlastně místo bývalých podreálek, které se, jak jsme místem připomenuli, vyvinuly ze čtvrté třídy škol hlavních a vyplnily tak mezeru, vzniklou tím, že reálky, kdysi školy odborné, postavily se po bok gymnasiím jako školy obecně vzdělávací.³⁴⁷

³⁴⁵ Srv. článek Frant. Drtiny „Diktatura“ ve školství v Národních Listech 1. ledna 1920. — Všecky uvedené školy byly ovšem právem zrušeny.

³⁴⁶ Komenský 1920, 159.

³⁴⁷ Slaměník, Vzpomínky 57 pozn., pronáší přesvědčení, že tato přeměna, starých podreálek ve školy měšťanské nebyla šťastná a že měly nižší reálky i nadále zůstati škola-

Definitivní podoby nabyly školy měšťanské teprve školní novelou, jež jim vytkla dvojí úkol: jednak mají poskytovatí vzdělání vyššího než podává škola obecná, hledíc zvláště k potřebám průmyslovým a rolnickým, jednak chtějí býti přípravkami k ústavům učitelským a takovým školám odborným, které nepožadují vzdělání stredoškolského. Proto za učebné předměty škol měšťanských byly stanoveny tyto discipliny: náboženství, jazyk vyučovací (spolu s naukou o písemnostech), zeměpis a dějepis se zvláštním zřetelem k vlasti a její ústavě, přírodopis a přírodopyt, počtářství s jednoduchým účetnictvím, geometrie a rýsování, kreslení, krasopis, zpěv, tělocvik (obligatorní pro hochy) a ruční práce (jen pro dívky); se svolením zemské školní rady může se dále učiti i jiným jazykům živým (na školách neněmeckých zvláště němčině), houslím a pianu, od nového řádu vyučovacího (§ 159) též ručním dovednostem,³⁴⁸ domácímu hospodářství, těsnopisu a psaní na stroji, na dívčích školách, kde možno, také pracím kuchyňským a zaměstnání ve školách mateřských.

Bylo ustanoveno dále, že škola měšťanská se má skládati ze tří tříd, které se připojí k páté (v Haliči již ke čtvrté) třídě školy obecné; učebná osnova má hověti místním poměrům, po případě kde je v témž místě měšťanských škol několik, mohou se řídití různými osnovami. Žactvo mělo býti zásadně rozděleno podle pohlaví; učitelů vedle ředitele, jímž podle prováděcích nařízení českých i moravských k řádu vyučovacímu mohl býti ustanoven jen ten, kdo již delší dobu na měšťanské škole působil, a vedle katechety mělo býti nejméně tři, zastupujících tři různé odbory či skupiny: gramatickohistorickou, přírodovědeckou

lamí pro živnostnictvo, z nichž by pak nejlepší žáci přecházeli do samostatných reálek vyšších.

³⁴⁸ Byly na zkoušku zavedeny v Praze již r. 1886 (Šafránek Vývoj 196).

a matematickotechnickou. Kterých knih učebných se má uživati, navrhuje sama konference učitel-ská a schvaluje zemská školní rada.

Úlevy nebo vyučování polodenní na měšťan-ských školách podle nového řádu vyučovacího vůbec nebyly nikde povolovány, naopak škola měšťanská prohlašuje se tam za školu povinnou pro všechny dítky, jež vychodily s prospěchem dobrým pátý ročník obecné školy; v případech pochybných (u žáků sotva dostatečných neb nedo- statečných) měla nastoupiti zkouška přijímací, k níž však docházelo jen zřídka.³⁴⁹ Ve skutečnosti chlapecké měšťanské školy vykazovaly vždy průměrný prospěch horší než dívčí, ježto nejlepší žactvo chlapecké odcházelo z obecné školy na střední,³⁵⁰ která přece jen poskytovala vždy větší výhody a vyhlídky.

Novým řádem vyučovacím byly měšťanské školy v některých rysech vnějších přiblíženy školám středním, zvláště zaveden v tvář stupnice známek (po čase se však na středních školách zase změnila a tak vznikla opět nesrovnalost), dále pololetní prázdniny i pololetní vysvědčení. Od roku 1905 bylo možno, aby při školách měšťanských byly zřizovány doplňkem ještě speciální kursy roční (čtvrté tříd v),³⁵¹ jejichž v- držování vezmou na se jen obce neb jiní činitelé, ne však země; tato podmínka stala se kamenem úrazu a vedle nedostatku práv absolventů a po- vinné němčiny byla hlavní příčinou, že kursů těch býval vždy jen počet nepatrný (v Čechách na př. r. 1912 jen 64) a že se ani v Praze ani ve Vídni neujaly, ba na mnohých místech po čase upadaly a zanikly přes všechny oběti. Zvláště válka při-

vodila ještě další jejich pokles, takže ještě roku 1918 konstatuje se v odborném časopise,³⁵² že kursy ty stále zápasí s obtížemi; teprve převrat přinesl nový rozmach těmto třídám, které odtud ve formě koedukační zavedeny i v Praze.

Jako základ pro úrady o speciální úpravě učebných osnov — i této výhody bohužel bylo ve skutečnosti málo využito — vydány byly r. 1908 nové normální osnovy učebné a to oddělené pro školy chlapecké a dívčí, ale jen s německým ja- zykem vyučovacím; pro české školy byly ty osno- vy přizpůsobeny až v r. 1910 a vydány tehdy s ná- zvem: V zorné osnovy učebné pro mě- šťanské školy chlapecké a dívčí s če- skou řečí vyučovací. Podle nich mělo se učiti náboženství ve všech třídách po 2 hodinách týdně, jazyku vyučovacím po 4, zeměpisu a děje- pisu po 3, přírodopisu po 2, přírodopytu na dív- čích školách všude po 2, na chlapeckých v I. a III. třídě rovněž po 2, ale v II. ročníku 3 hod., počtům po 4 hod. na školách chlapeckých, po 3 hod. na školách dívčích, měřictví a rýsování na dívčích pouze po 1 hod., kdežto na chlapeckých v I. a II. třídě zato po 2 hod., v III. třídě po 3 hod., kreslení na chlapeckých po 4, na dívčích po 3, krasopisu jen v I. a II. třídě po 1 hod., zpěvu všude po 1 hod., tělocviku na chlapeckých školách po 2, na dív- čích (ale jen neobligátořně) v I. a II. třídě po 1 hodině (!), v III. třídě 2 hod., ženským ručním pra- cím v I. a II. třídě po 4, v III. po 5 hod., konečně nepovinné němčině všude po 3 hod., takže počet hodin týdenních v I. a II. třídě chlapecké i dívčí byl 30, v III. třídě 31, proti školám německým, jež měly pro dívky ve všech třídách a pro I. třídu chlapeckou naměřeno 29, pro II. a III. třídu chla- peckou po 30 hodinách týdně.

Učebná osnova v jazyce vyučovacím právem vedle požadavku správného čtení a jasného vy-

³⁴⁹ Loosova Encyklopedie I. 182.

³⁵⁰ Tamže 183.

³⁵¹ Ministerské nařízení o jejich povolování bylo výsledkem porad učitelů českých a německých z r. 1902 a zvláštní ankety 1905 za ministra Hartla (Škola měšťanská XXXI, 200).

³⁵² Škola měšťanská XX. 41.

jadřování myšlenek pěstuje i písemnosti jednací a obeznamuje sobsažnými a vzornými ukázkami jednoduchých tvarů spisovných v novější literatuře domácí; v zeměpise byla zdůrazněna zvlášť znalost Rakousko-Uherska a přehled Evropy se zřetelem k plodinám zemským; dále v dějepise postavena v popředí znalost dějin vlasti a Rakousko-uherské říše, jakož i hlavních poznatků z občanské nauky; v přírodopise akcentuje se moment biologický a praktický, jakož i znalost somatologie, v přírodopise má se přihlížeti k poměrům výdělkovým a životním v jednotlivých místech; podobně v počtech k poměrům hospodářským, v měřictví k životu praktickému; v kreslení podle poslední osnovy rakouské z r. 1911³⁵³ stanoví se cílem obratnost v pojetí a jednoduchém načrtnutí předmětů z okolí žákova, cvičení v kreslení z paměti a výchova myslu pro krásno; ve zpěvu vedle písní národních a vlasteneckých (jednoduchých i vícehlasých) ponechán byl zpěv kostelní; v ženských ručních pracích zdůrazňují se opět potřeby obyčejných domácností (vedle zřetele estetického) a jen za příznivých okolností se mělo přihlížeti i k uměleckým pracím. Pro IV. třídy byla mimo jiné předměty předepsána i občanská nauka po vzoru francouzském.³⁵⁴

Ježto požadavky, které se tu na žactvo i učitelstvo kladou, jsou rozhodně vyšší než na školách obecných, je docela přirozeno, že na školách měšťanských systém učitelů třídních byl od počátku nahrazen soustavou učitelů odborných podle zmíněných tří skupin, podle nichž bylo nutno si získati také příslušnou aprobaci zvláštními zkouškami; byla dále také učebná povinnost snížena (u ředitelů se kolísala mezi 6—12, u učitelů mezi 21—24 hodinami týdně); konečně platy učitelů

³⁵³ Verordnungsblatt 1911, 445.

³⁵⁴ Komenský 47, 257.

škol měšťanských byly vždy o něco vyšší než na školách obecných.³⁵⁵

Takto upravené školy měšťanské ujímaly se zvláště v českých krajích dosti zvolna a musily dlouho bojovati s neporozuměním, ba i odporem a nedůvěrou občanstva, kdežto Němci hleděli od počátku využití jich jak náleží a získali si tak trvalý náskok proti Čechům; ještě r. 1879 český klub poslanecký usnesl se dožadovati, aby měšťanské školy chlapecké byly buď vůbec zrušeny neb změněny ve školy odborné, kdežto dívčí školy měly býti měněny ve vyšší dívčí.³⁵⁶ Na Moravě dokonce byly do školní novely všeho všudy jen tři české měšťanky³⁵⁷ a za plných 16 let (1873—1888) otevřeno jen devět dalších;³⁵⁸ ve Slezsku nebylo dlouho a dlouho ani jediné české školy tohoto druhu!

V Čechách bylo podle zprávy zemské školní rady r. 1912 celkem 615 veřejných škol měšťanských a to 352 chlapeckých a 263 dívčích, podle vyučovacího jazyka 376 českých a 239 německých, což odpovídalo poměru 61.14 : 38.86; protože národnostní klíč byl v tu dobu 65.22 : 36.78, byli jsme i v tomto oboru škol zkráceni proti Němcům asi o 2% škol; přes to se tento nepřívznivý poměr za války ještě zhoršil³⁵⁹ a teprve po převratě definitivně změnil v náš prospěch. V posledních letech vůbec byl přírůstek těchto škol ročně pranepatrný a trvalo často řadu let, než se otevřela nová škola, třebaš její nutnost byla na jevě; ještě roku 1916 leželo u české zemské školní rady na 66 žádostí o nové měšťanské školy nevyřízených,³⁶⁰ a

³⁵⁵ Podrobnosti, jež dnes již mají jen význam historický, podává Loosova Encyklopedie s. v. Besoldung a v doplňcích k II. dílu str. 1056 sl.

³⁵⁶ Paedagogium (Lindnerovo) I. 1879, 36.

³⁵⁷ Slaměník Vzpomínky 305.

³⁵⁸ Moravská čítanka 513.

³⁵⁹ Naše Doba XXIII. 383.

³⁶⁰ Škola měšťanská 1916, 341.

v ten rok nebyla vůbec otevřena žádná nová.³⁶¹ Ježto zákon sám předpisoval, že v každém okrese jest nutna jen jediná škola toho druhu, nebylo lze se domoci na příklad školy měšťanské pro 14.000 dětí českých v okrese českodubském, protože pro 1.700 německých již tam jedna škola byla; podobně nebylo ani jediné menšinové školy měšťanské pro české děti v Rudohoří atd. Ani převaha škol chlapeckých nad dívčími nebyla v tomto oboru zdravá a přirozená.

Z vedlejších předmětů učilo se tehdy v Čechách především druhému zemskému jazyku (na 373 ústavech českých a toliko 64 německých), franštině (celkem na 384, kdežto angličtině jen na 5 německých), houslím (na 144 ústavech) a těsnopisu (74), jen v ojedinělých případech psaní na stroji a hře na klavír (dle zprávy z r. 1917 jen na jediné škole). Hojně se pěstovaly také na měšťanských školách práce v zahradách (na 422 školách), daleko méně ruční práce chlapecké (jen na 36 ústavech); velmi řídké bylo vyučování hospodářské a kuchyňské (všeho všudy na pěti školách!). Soukromých škol měšťanských bylo r. 1912 jen 22 s právem veřejnosti a to 2 chlapecké a 20 dívčích, podle národnosti bylo z těchto dívčích škol 8 českých; mimo to 4 školy německé neměly vůbec práva veřejnosti.

Na Moravě r. 1912 bylo 144 škol českých (81 a 63) a 95 německých (49 a 46), což byl asi poměr 60 : 40 místo správného 72 : 28; moravský zemský výbor nechtěl vůbec dalších škol měšťanských zřizovati.³⁶² ba neotvíral ani všechny školy povolené, takže pět okresů českých (mezi nimi Brno a Olomouc) nemělo ani jediné (!) veřejné školy české; záminkou vítanou byla zemskému výboru okol-

³⁶¹ Poslední statistika rakouská vykazovala za rok 1917 u nás 632 školy, z toho 588 českých, 244 německých čili 362 chlapeckých a 270 dívčích.

³⁶² Vývoj měšťanských škol na Moravě od roku 1885 do 1910 ukazuje tabulka v Měšťanské škole (mor.) 1910, XII. 159.

nost, že podle zemského zákona není třeba měšťanské školy chlapecké tam, kde již jest reálka. Čtvrté ročníky české hynuly také na Moravě rok od roku; v roce 1912 bylo jich již jen pět chlapeckých; za to Němci měli ještě 10 chlapeckých a 9 dívčích.³⁶³ Konečně ve Slezsku bylo roku 1912 všeho všudy 5 českých škol veřejných a 1 soukromá, kdežto Němci jich měli 30 veřejných.³⁶⁴

Vůbec nadřzování Němcům v tomto oboru školství jevílo se rovněž docela nepokrytě; tak v r. 1906 bylo v celém Rakousku proti 453 školám českým (= 40.1%) německých 579 (= 51.2%), polských jen 87 (7.7%), srbochorvatských šest (0.5%), vlašské čtyři (0.4%), slovinská jedna (0.1%), rusínská a rumunská ani jedna; ve Štýrsku, Korutanech a Přímoří nebylo jediné slovinské školy měšťanské, v Kraňsku jen jediná chlapecká (v Pöstojně, k níž pak za války přibyla druhá slovinská, a to v Terstu rozdělením tamější osmitřídni školy chlapecké).³⁶⁵ V Českých Budějovicích na.př. ještě koncem války pro 32.000 Čechů byla jen jedna měšťanská škola chlapecká a jedna dívčí, kdežto pro 15.000 Němců bylo na dvou.³⁶⁶ A jaké žactvo chodilo do německých škol měšťanských na Moravě, bylo nejlépe patrné z toho, že v Lipníku po otevření trojtřídni české školy měšťanské po převratě zůstaly na tamější německé škole jen tři začky ve třech třídách!³⁶⁷

V poslední době před válkou vždy hlasitěji ozývaly se i u nás hlasy, že by bylo možno nedostatku škol měšťanských aspoň z části čeliti zavedením koedukace neb aspoň hospitace dívek na školách chlapeckých; vskutku se na zkoušku daly pokusy toho druhu od r. 1912 v Čechách i na Mo-

³⁶³ Tamže XV. 99 sl.

³⁶⁴ Přehled XI. 470, Naše Doba XX. 367. — Za čtyři leta potom přibylly všeho všudy dvě české!

³⁶⁵ Škola měšťanská 1916, 216.

³⁶⁶ Tamže 1919, 361.

³⁶⁷ Nár. Politika 27. února 1919.

ravě (tam již na 25 chlapeckých školách vesměs venkovských);³⁶⁸ a to tak, že dívky byly přijímány jen v omezeném počtu, pokud místo stačilo, a jen tam, kde bylo postaráno o řádný dozor (naopak zase bylo povoleno hospitovati chlapcům na měšťanské škole dívčí v Uherském Brodě). Úsudky o tomto opatření se značně rozeházely: tak podle české školy měšťanské 1915, 603 prý v Čechách hospitace dívek celkem se osvědčila, kdežto podle moravské Měšťanské školy (čl. -r- v čís. 22. téhož roku) nebyly prý shledány vůbec ony očekávané příznivé výsledky a účinky praktické, jež theoreticky byly učitelům sugerovány.

V době války trpěly ovšem také měšťanské školy tím, že jim daleká většina učebnic z češtiny, zeměpisu, dějepisu, ba i zpěvu vzata byla z oběhu a nebyla včas nahrazena jinými, že dále knihovny žákovské dlouho byly zavřeny vůbec, mnoho učitelů vzato na vojnu a nahrazeno učiteli nezkoušenými; za celý rok 1917 otevřena v Čechách jediná nová veřejná škola česká a čtvrtých tříd zbyla koncem války sotva čtvrtina.³⁶⁹

§ 21. RAKOUSKÉ ŠKOLSTVÍ POKRAČOVACÍ.

Školy pokračovací vyvinuly se u nás z nedělních hodin opakovacích, obvyklých, jak jsme viděli, již od dob Felbigerových, a vždy spojených těsně se školou obecnou. Hodiny ty trvaly až do nových zákonů školních, ba (místy v Haliči, Krajině, Itálii, Dalmacii a Bukovině) udržely se až do války světové.³⁷⁰ Nutno konstatovati po pravdě, že celkem nebyly v lidu nikdy příliš oblíbeny, ježto odní-maly rodinám síly pracovní a prodlužovaly de facto povinnost školní až do let pohlavní dospě-

losti; proto také návštěva jejich nebyla nikdy valná a musila býti samými konsistořemi opět a opět vymáhána.³⁷¹

Od nových zákonů školních pokračovací školy tvoří zvláštní kategorii ústavů neodvislých od školství obecného, ale ministerstvo, jež dozor na ně vykonávalo přímo prostřednictvím odborných inspektorů, stanovilo roku 1883 jen základní rysy organizační a ponechalo zemskému zákonodárství, aby je doplnilo a upravilo podle místních potřeb. Bohužel stalo se tak před válkou jen v Dolních Rakousích a Salcburku (a pro hospodářské školy pokračovací též v Haliči), kdežto zvláště v Čechách všecky akce směřující k tomu, aby byl vypracován jednotný zákon pro všecky ústavy toho druhu, opětně (r. 1886, 1897 a 1902) vyzněly naprázdno.³⁷²

Hlavní závadou a překážkou rozvoje bylo, že vláda a Němci nechtěli ve skutečnosti připustiti rozšíření zemské autonomie v tomto oboru školy, a tak všecka právní i finanční podstata toho školství, bez odporu tak důležitého, byla stále nejista a neurovnána.

Celkem existovaly v Rakousku pokračovací školy a kursy dvojího druhu: hospodářské, průmyslové (živnostenské) a obchodní. a to buď podle pohlaví žactva oddělené, buď koedukační; náklad na ně hradily stát a země, byly-li ústavy toho druhu spojeny přímo s některou denní odbornou školou, nebo společně stát, země, obchodní i živnostenské komory, obce i soukromníci, pokud trvaly jako útvary samostatné. Vyučovalo se obyčejně ve všední dny večer a v neděli dopoledne po dobu osmi měsíců (vyjímaje čas letní) a to pravidelně v místnostech škol jiných pomocí učitelů škol

³⁶⁸ Čas 16. června a 15. září 1912. Komenský 41, 45.

³⁶⁹ Škola měšťanská 1917, 63 a 68; 1918, 14 a 24.

³⁷⁰ Učitelské Noviny XXX. 682.

³⁷¹ Fr. Wenig v uv. čl. 628 sl.

³⁷² Jak těžce se ujímala myšlenka pokračovacích škol v samé Praze. líčí Dějiny pražského školství v letech 1860 až 1914, I. 1920, 196 sl.

obecných a měšťanských (výjimkou i středních), kteří tu mívali své vedlejší zaměstnání a pro jejichž odborný výcvik bývaly čas od času pořádány kursy při státních školách odborných.

Rozdělení těchto škol na oddělení speciální podle zaměstnání samých žáků bylo všude v Rakousku ještě v počátcích a bylo provedeno vůbec nejdříve ve Vídni a částečně i v Praze a v Plzni; hodilo se ovšem vůbec jen pro větší města, jež také rozhodně měla mít i vlastní budovy a učitelské sbory samostatné s vlastní správou.

U nás první školy pokračovací průmyslové vznikly již r. 1864, první obchodní r. 1866, první hospodářské a první dívčí školy pokračovací teprve v letech sedmdesátých;³⁷³ ale plný rozvoj těchto ústavů datuje se teprve od r. 1883, kdy ministerstvo pro ně vydalo základní pokyny normativní. Odtud byl právě v tomto oboru u nás i v jiných zemích rakouských³⁷⁴ živý ruch reformní, čelící k tomu, aby rozřešeny byly konečně samým zákonem všechny otázky vlastních budov, lepší doby učení, prohloubení učebních osnov, odborného vzdělání učitelstva, soustavného rozšíření i na dorost dívčí a jmenovitě i odborného vzdělání, kde je bylo lze bez nesnází provésti. Ještě v době války (r. 1916) vyslovil se jmenovitě zmíněný již poslanec a prof. *Steinwender* pro povinné zřízení škol pokračovacích pro všechnu mládež do 18 let;³⁷⁵ samo ministerstvo veřejných prací, do jehož kompetence tyto školy za Rakouska zatím přešly, vydalo též rok návrh nové osnovy tohoto školství po dobrozdání obchodních a živnostenských komor, ale osnova ta nevyhovovala ani po

³⁷³ Srv. příslušné oddíly v V. díle České politiky, dále článek *H. Preisové* O pokračovacích školách pro dívky v *Hlídece Času* 1910, 42 a 46 a publikaci *Documentation scolaire* 1911, octobre, 13 sl.

³⁷⁴ Srv. *Čes. Politika* V. 722 sl.

³⁷⁵ *Škola měšťanská* 1916, 162.

stránce finanční, ani národnostní.³⁷⁶ Normální rozsah školy pokračovací byl tu stanoven na dvě leta, kdežto třetí, odborný, ročník měl být otevřen jen tehdy, byli-li pro něj po ruce způsobilí učitelé; měl podávat i vzdělání po výtce praktické, dále občanskou nauku a výklady hygienické. K provedení nové té úpravy pro válečné poměry vůbec již nedošlo.

Nutno připomenouti, že v Dolních Rakousích nebylo podle zákona zemského dovoleno učit i pokračovacích školách jinak, než jazykem německým; byl to strach před českými učedníky (bylo jich v některých oborech ve Vídni až osmdesát procent!), který diktoval německým zákonodárcům toto opatření — rozhodně nezákonné a zpátečnické.³⁷⁷

Celkem byl stav pokračovacího školství rakouského až do války neutěšený, ale od r. 1908, kdy živnostenské školy pokračovací byly vyňaty z pravomoci ministerstva vyučování a přiděleny nově zřízenému ministerstvu veřejných prací, nastal aspoň v tomto oboru patrný obrat k lepšímu; také pro obchodní školy pokračovací vydána byla brzo na to (r. 1910) nová osnova.³⁷⁸ Bohužel právě obchodním kursům pokračovacím, které mohly být zřízeny vůbec jen ve větších městech, nevedlo se nikdy valně; a podobně na netečnost a neporozumění samého občanstva narážely ustavičně kursy hospodářské;³⁷⁹ počet jejich klesl v Čechách koncem války na 43. Nelze schvalovat, že i do těchto škol, vedle sporů národnostních, zatahovány docela i boje konfesijní; aspoň na Moravě činily se pokusy i o ryze katolické ústavy tohoto druhu (po prvé r. 1915 v Olomouci), jen proto, že

³⁷⁶ Viz články *Leop. Weignera* v *Naší Době* XXIV. 59 sl. a 374 sl.

³⁷⁷ *Komenský* XLI. 496.

³⁷⁸ *Verordnungsblatt* 1910, 113 sl.

³⁷⁹ *Česká Politika* V. 656.

se klerikálům nepodařilo ovládnouti ústavy tam již zřízené.

Podle statistiky bylo v celém Rakousku na příklad r. 1910—1911 živnostenských škol pokračovacích 1339 se 174.242 žáky a žačkami, z toho v Čechách 54 škol odborných a 331 všeobecných s českým jazykem vyučovacím, 11 odborných a 155 všeobecných s jazykem německým; na Moravě bylo 21 + 112 škol českých, 15 + 55 německých, ve Slezsku 12 všeobecných českých, 4 všeobecné polské, 3 odborné a 38 všeobecných německých.³⁸⁰ Pro Čechy samé udávala výroční zpráva zemské školní rady za rok 1912 celkem 29 pokračovacích kursů průmyslových (většinou německých) a 144 kursy hospodářské (většinou české); obojích kursů v posledních letech před válkou rozhodně přibývalo. Konečně pro Prahu data o vývoji pokračovacího školství za prvních 40 let (1873 až 1913) podává přehledná tabulka ve výroční zprávě za r. 1913—1914, podle níž v prvním roce toho čtyřicetiletí v Praze učilo se jen 150 žáků na školách pokračovacích nákladem celkovým 1000 zlatých, ale po 40 letech byly již 133 třídy s 4.505 učedníky a 37 tříd s 1.506 učednicemi, které učili 204 učitelé a 78 učitelek nákladem 396.000 K.

Za války ocitly se školy pokračovací v naprostém rozkladu, neboť hned na počátku klesl na příklad v Čechách počet jich asi na 40% a ani rok 1916 nebyl ještě na výši normální; také zemské subvence byly všude snižovány a namnoze nepořádně vypláceny.³⁸¹ Bohužel nelze do dnes říci, že by byly již všechny následky války v tomto oboru školství odstraněny a že by bylo vyhověno aspoň hlavním požadavkům reformním.

³⁸⁰ Srv. Věstník mor. učitelstva 1915, 485, jiná statistika je v České politice V. 853; statistiku z r. 1914 uveřejnila Naše Doba XXIV. 376.

³⁸¹ Naše Doba XXIV. 376.

§ 22. ÚSTAVY DRUŽICÍ SE KE ŠKOLE OBECNÉ JAKO INSTITUCE PŘÍPRAVNÉ A PODPŮRNÉ.

V posledních desetiletích před válkou světovou stále důtklivěji se také v Rakousku — jmenovitě i v úředních předpisech školních — hlásí humanitní a osvětové snahy označované dosti nepřesně souborným názvem péče o mládež, názvem, který časem bývá zúžován jen na péči o děti abnormální neb mládež úchylnou.³⁸² Tak školní řád vyučovací z roku 1905 ku konci (§ 212 sl.) zdůrazňuje, že také školní úřady a učitelé mají přihlížeti k duševnímu i tělesnému dobru školních dětí a působit k tomu, aby shledané vady byly odstraněny, mají se ujímati zvláště takových dětí, jejich domácí výchova se zanedbává, mají zvýšenou pozornost věnovati i mimoškolnímu chování dětí, horlivě působiti k tomu, aby byly zakládány ústavy na ochranu a k zaměstnání dětí mimo školu, zvláště dětské útulky, ohřívárny, hřiště, polévkové ústavy.³⁸³ podpůrné spolky a feriální osady.

Prováděcí nařízení česká k § 70. zdůrazňují jmenovitě povinnost učitelstva, aby zakročovalo proti těm, kdož najímají děti školou povinné do práce: t. řec. výdělečné práce dětské, jež vinou sociálních poměrů trvaly v Rakousku přes všechny zákazy,³⁸⁴ zkoumány byly i u nás soustavně samými úřady a dospívalo se k poznání, že všechny zákazy nejsou nic platny, pokud se nezlepší samy hmotné poměry rodičů na tolik, aby děti k práci užívati nemusili.³⁸⁵ Výnos ministerstva školství

³⁸² Srv. Článek Čádu v Péče o děti a mládež v Naší Době XXIII. 341, dále článek Dobroslava Krejčího Co je sociální péče o mládež a jaký má význam v časop. Komenský XLIX. 1922, 281.

³⁸³ O těchto jednájí zvlášť prováděcí nařízení česká § 59.

³⁸⁴ Policejní opatření proti nim cituje Kolbel v uv. sp. II. 201; srv. i Zákony školské I. 1. 135 sl. a časopis Škola a rodina I. 81.

³⁸⁵ Srv. o tom jmenovitě výklady Foustkovy v Če-

z 25. července 1908 čis. 22961³⁸⁶ doporučil, aby byly zřizovány opatrovny i dětské zahrádky, dále aby náležitá pozornost byla věnována dětským hrám, pro něž má být dosti hřišť; také ruční práce mají prý značnou cenu výchovnou; konečně pro děti nenapravitelné nutno zřizovati třídy kárné. I školní řád v § 14 i prováděcí nařízení k těmto odstavci radí, dále aby tam, kde je větší dvůr při škole, upraven byl pro hry, v zimě pro kluziště a vůbec aby při stavbě nových škol bylo pamatováno na kluziště i hřiště. Známo konečně, jak již za Rakouska horlivě byly propagovány vycházky školní i různé prostředky tělesné výchovy a jmenovitě právem šířena i instituce školních lékařů, kteří působili na příklad podle zprávy zemské školní rady v Čechách roku 1917 již na 382 školách (z toho na 302 českých).

Pro všechny otázky péče o mládež utvořeny byly již za Rakouska zemské komise, jež vydávaly své výroční zprávy i časopisy,³⁸⁷ a navrhovány byly dokonce i zemské a říšské zákony toho smyslu. Jmenovitě roku 1917 nově utvořené ministerstvo pro sociální péči předložilo parlamentu vídeňskému jednotnou osnovu zákona o ochranné péči, proti níž však z důvodů autonomních zvláštním dobrozdáním vyslovila se česká zemská komise; plné uplatnění těchto humanitních snah, jak vyložíme svým místem, provedeno bylo u nás až po převratu.

* * *

S péčí o mládež souvisely za Rakouska více méně všechny ony ústavy a instituce, jež v organizaci školní radívají se jako přípravné, podpůrné a doplňující ke školám obecným; podle dat statistických byl jich vždy bohužel citelný nedostatek.

ské politice V. 27 sl. a 181 (tu je uvedena i literatura) a Bláhův spis Sociologie dětství 1927, 74 sl.

³⁸⁶ Verordnungsblatt 1908, 761.

³⁸⁷ U nás od r. 1911 vychází časopis Ochrana mládeže.

Především jesle a opatrovny, z nichž první pečují o děti do tří, druhé do šesti let, objevují se v Rakousku poprvé r. 1828 v Budapešti a 1830 ve Vídni, načež se v první polovici století devatenáctého rozšířily nejvíce v Benátsku a Lombardii, tenkrát ještě rakouských;³⁸⁸ v Čechách vznikly první opatrovny již roku 1832 v Praze a Karlíně, první jesle 1854.³⁸⁹ Prvním učitelem proslulé tehdy pražské opatrovny na Hrádku byl známý český pedagog Jan Vlastimír Svoboda (1800—1844), jehož Školka je dosud pozoruhodným návodem, jak vychovávat děti v těchto ústavech.³⁹⁰

Dětské zahrádky vznikají v Rakousku v letech šedesátých minulého století a to skoro současně v Praze, Vídni a Št. Hradci. První pražská městská škola mateřská otevřena zásluhou Marie Riegrové po vzoru francouzských asylů r. 1869 u sv. Jakuba;³⁹¹ první ústav pro pěstounky v Rakousku byl zřízen již r. 1868 ve Vídni, Říšským zákonem školním (§ 27) byly přičleněny vzorné zahrádky k ženským pedagogům a vydán pro ně již r. 1872 za min. Streymayra regulativ, v němž správně výtčen úkol a cíl jejich jakožto nejvhodnějšího ústavu pro zdravou a rozumnou výchovu mládeže v době předškolní, spolu i jakožto cvičebního ústavu pro dospělé dívky v úkolech mateřských, konečně i jakožto místa,

³⁸⁸ Srv. Weisz v uv. sp. III. 1066 a Zenz — Frank — Siegert Geschichte der Pädagogik 1019, 445 sl.

³⁸⁹ Podle článku Čádova První české školy mateřské (v časop. Ochrana mládeže IV. 330) založena byla první opatrovna pražská zásluhou hr. Chotka a purkmistra pražského Petra ryt. Spořila; k ní přibyla r. 1854 opatrovna na Hradčanech zásluhou kanovníka V. Pešiny a 1855 v Plzni zásluhou prof. Jos. Vojt. Sediáčka.

³⁹⁰ Srv. Dějiny pedagogiky III. 3. 20 sl.

³⁹¹ Soukromný pokus Emy Brzorádové na Smíchově r. 1868 skončil nezdarem (srv. Pedagogické Rozhledy 1926, 254). — Vývoj pražských škol mateřských vylíčil K. Bolina ve spise Mateřské školy pražské. Jejich rozvoj v době 45letého trvání 1869—1914 (bez roku).

kde by se mohly poznenáhlu vychovávat i pomocné síly pro výchovu rodinnou; zároveň vyžvány byly obce i okresy k jejich zakládání a uloženo okresním školním inspektorům, aby měli péči o jejich šíření. Bohužel základní výnos ten již před válkou zastaral a neodpovídal potřebám doby, pro něž bylo třeba vydati předpis nový na širších a modernějších základech, jak jej navrhl jmenovitě Časopis učitelek pro školy mateřské 1914, 49; bohužel k novelisaci nějaké za vlády rakouské již nedošlo a jak uvidíme, ani ne v prvním desetiletí naší republiky. V posledních letech před válkou obrácena ke školám mateřským pozornost také z příčin národnostních, pročež se ústavy toho druhu zakládaly zvláště v místech národnostně smíšených a ohrožených (u nás péčí Ústřední Matice Školské).

Statistika úřední za rok 1911 udávala jich pro Čechy 411 s 1031 pěstounkou a 28.085 dětmi; v celém Rakousku bylo jich roku 1906 již 1154 s 2594 učitelkami a 82.527 dětmi. Kdežto jinde pečovaly o tyto instituce obyčejně spolky, obce neb soukromníci, v Dolních Rakousích byl přijat r. 1901 zákon, podle něhož mohou býti zřizovány i nákladem zemským. Připomínám, že při vídeňském státním ústavu pro hluchoněmé byla roku 1916 otevřena první dětská zahrádka pro děti touto vadou stížené ve stáří 4—7 let.³⁹² Bohužel i v Rakousku již před válkou bylo opětovně možno slychat stesky, že ústavy ty příliš chtějí býti školkami a příliš málo zahrádkami, a že mají příliš mnoho usedavého zaměstnání i učení a příliš málo opravdové volnosti dětské;³⁹³ naše české instituce toho druhu teprv v posledních letech před válkou činily pokusy, aby se odtrhly od vševládající tradice Fröblový a postavily na základy národní,

³⁹² Zeitschrift für pädagogische Psychologie XVIII. 63.

³⁹³ Srv. H. Spitz y Die körperliche Erziehung des Kindes 1914, 169.

resp. aby využily také zkušeností anglických a italských (Montessoriové).³⁹⁴

Naproti tomu pomocné školy a třídy byly dlouho v Rakousku jen v nepatrných počátcích a setkávaly se i v kruzích odborných dlouho s neporozuměním;³⁹⁵ teprv definitivní řád vyučovací v § 52. mluví o tom, že mohou býti zřizovány tam, kde toho poměry vyžadují, ale prováděcí nařízení ministerstva školství neopominula k tomu připojit poznámku, že zatím prý ještě tato instituce není nikde co do soustavy plně vyspělá (což ovšem nebylo pravda) a že tedy zemské úřady školní jen po zralé úvaze na takové zařízení přistupovati mají. Obavy ty nápadně kontrastovaly s okolností, že právě ministr školství Marchet ústavy ty již roku 1907 doporučel³⁹⁶ a že mimo jiné zvláště i moravská zemská školní rada vydala tehdy velmi dobré pokyny o jejich zakládání. Bohužel, většímu rozšíření pomocných škol v Rakousku vadila vždy okolnost, že zemské úřady školní požadovaly po obcích, aby hradily samy veškeren náklad (tedy i platy učitelské), a zbavovaly se tak vlastně samy úplně povinností k těmto potřebným a důležitým institucím.³⁹⁷ Proto

³⁹⁴ Sem hledí jmenovitě brněnská škola Süsové a česká vídeňská Hrejsové i Sulíka (srv. spis J. Mauera L'enseignement dans la République tchécoslovaque 1920, 6).

³⁹⁵ Za první pomocnou třídu v Rakousku pokládá se obyčejně třída vídeňská z r. 1872, zřízená P. Hübnerem (Enzyklopädisches Handbuch der Heilpädagogik s. v. Hübner), ale podle spisu Mauera Duševně úchylné děti 1917 nebyla myšlenka Hübnerova vůbec provedena a první pomocná třída ve Vídni otevřena až r. 1885 (ve Sv. Hipolytu již r. 1873, v Praze teprv 1896 zásluhou Šauera z Augenburku).

³⁹⁶ Rozbor nařízení Marchetova, které zůstalo již posledním rakouským základním výnosem o pomocném školství, podává Ed. Štorch v článku Péče o slabomyslné děti v Rakousku v Pedag. Rozhledech XXIII. 528. — O školách pomocných v Praze jedná spis Dějiny Pražského školství I. 1920, 583 sl.

³⁹⁷ Je zajímavé, že naše školní zákony pravidelně při tom

také šetřeno na správě a vypravení těchto institucí, které organisovány pravidelně jen ve formě jednotlivých tříd, přičleněných k některé normální škole obecné (samostatná pomocná škola byla u nás poprvé otevřena v Pardubicích o dvou třídách). Veliké zásluhy o propagaci těchto ústavů měl pražský stálý výbor českých sjezdů pro péči o slabomyslné a školy pomocné, který před válkou uspořádal tři sjezdy (v Praze 1909, Brně 1911 a Polské Ostravě 1915), na nichž zvláště zdůrazňována také potřeba úplného zákona o zřízení a udržování těchto škol, jakož i nutnost odborného vzdělání učitelů škol pomocných. Kursy pro vzdělání jich poprvé konány teprve roku 1909 ve Vídni a 1910 v Praze, ač již roku 1886 osnova učitelských ústavů předpisovala, že mají kandidáti býti seznámeni s výchovou dětí duševně málo nadaných.

Poslední statistika předválečná v německém kalendáři pro tyto školy udávala roku 1913 počet jejich pro celé Rakousko na 97 tříd s 1759 dětmi, z čehož připadalo na Čechy 23 tříd (16 českých, 7 německých) a na Moravu 7 tříd.³⁹⁸ Za války také počet těchto ústavů značně klesal (roku 1917 bylo jich v Čechách již jen sedm, a to tři české, čtyři německé, celkem o 17 třídách) a zbylé třídy vlastně jen živořily, ač přece potřeba jejich za války byla ještě citelnější.

Ústavů pro idioty (slabomyslné) bylo v Rakousku před válkou (r. 1912) celkem 27 s úhrnným počtem asi 3000 chovanců, z nichž bylo vyučováno 1142. Z těch institucí bylo v Čechách

pojmu „pomocná škola“ přikládaly širší význam, než bývá zvykem v odborné literatuře, rozumějíce tím všechny školy v jakýchkoli dětských ústavech léčebných a odborných, zkrátka všechny ústavy pro mládež úchylnou (F. Čáda Lékař a pomocná škola 1914, 3).

³⁹⁸ Srv. Pedagogické Rozhledy XXVII. 200 sl. — Jiná statistika byla podána na řečeném sjezdu ostravském téhož roku, podle níž bylo v Čechách 24 tříd, na Moravě jen jediná, ve Slezsku žádná.

především hradčanské Ernestinum (založené Amerlingem a řízené Herfortem), v němž ošetřováno všeho všudy asi 60 dětí, ač jich v Čechách samých bylo nejméně 2200; dále vydržovala česká zemská komise pro péči o mládež ústav pro lehce abnormální děti v Králově Hradci, jiný pro děti mravně vadné v Jilemnici, dále ústavy v Kostelci nad Orlí a Dobřichovicích; německá zemská komise pečovala o ústav ve Vrchlabí.³⁹⁹ Sem bylo by lze přičísti také ústav Valentinum pro epileptiky (dospělé i děti), otevřený roku 1907 a sanatorium pro děti skrofulosní v Luži, spojené s pomocnou trojtřídkou.

Od roku 1913 existuje v Praze VI. první výchovna pro mrzáky péčí Spolku pro léčení a výchovu dětí tělesně zmrzačených.⁴⁰⁰ Myšlenka té razil cestu u nás dvorní rada MUDr. Jan Dvořák a ve skutek ji uvedl nezapomenutelný lidumil a proslulý chirurg MUDr. Rudolf Jedlička, jenž ústavu věnoval ze své lékařské praxe veliké sumy peněz. To všecko, bohužel, ani zdaleka nestačilo, neboť jen roku 1907 na př. napočtena u nás skoro dvě procenta dětí, které místo do obecných škol normálních měly choditi do některého ústavu pomocného.⁴⁰¹

Pokus o lesní školu stal se u nás (a vůbec v Rakousku) poprvé roku 1909 v Kostelci nad Orlicí; nezdar jeho vykládaly tehdejší časopisy⁴⁰² tím, že byla škola otevřena o prázdninách, že nutila děti k učení i v tu dobu a že si vyžádala značného nákladu (za šest neděl mělo dítě do 14 let zaplatiti

³⁹⁹ Věstník učitelstva V. 515 a Naše Doba XXV. 547.

⁴⁰⁰ Srv. První zpráva o činnosti spolku pro léčbu a výchovu mrzáků 1915 a článek J. V. Klímy Výchova mrzáků, zvl. vojínů invalidů ku práci výdělečné (v Naší Době XXIII. 422 sl.); za války byl totiž ústav rozšířen o oddělení pro péči o vojíny zmrzačené.

⁴⁰¹ Připomínám, že se stal ve Vídni také pokus o t. řeč. Förderklasse po vzoru manheimském (Pädagogischer Jahresbericht von 1910, VIII. 39).

⁴⁰² Srv. na př. Rudé Květy IX. 9 sl.

tehdejších 180, přes 14 let dokonce 225 K). R. 1914 otevřena lesní škola v Dornbachu blízko Vídeňského Lesa;⁴⁰³ jiná existovala dále tehdy v Štyrském Hradci na t. řeč. Rosenbergu;⁴⁰⁴ konečně roku 1916 ohlašoval Ústřední spolek českých žen otevření takové školy pro vojenské sirotky.⁴⁰⁵ Dosti podobný úkol sledovala ostatně i o z d r a v o v n a mládeže v Toušeni založená českou zemskou komisí pro péči o mládež.⁴⁰⁶

Velmi zvolna rostl počet ústavů pro slepce; ač nejstarší z nich vznikl ve Vídni již r. 1804 a v Praze 1807,⁴⁰⁷ byly roku 1874 v celém Rakousku teprv čtyři(!), a šedesát let potom (1906) teprv deset! K dvěma starým ústavům pro slepce (dětí i dospělé) v Praze⁴⁰⁸ (na Hradčanech a na Klárově) a k moravskoslezskému ústavu v Brně přibyla teprv roku 1911 trojtřídní obecná škola pro výchovu slepých dětí, vydržovaná Spolkem pro výchovu a opatrování slepců v království českém (předsedou byl prof. D e y l). Sama vláda vídeňská příznávala, že o výchovu slepých dětí je u nás postaráno velmi nedostatečně⁴⁰⁹ a vybídla k nápravě po způsobu pomocných škol, tedy zas jen péči samých obcí.⁴¹⁰

Pro hluchoněmé založeny byly první ústavy v Rakousku již za doby josefínské a to roku 1779 ve Vídni a 1786 v Praze (tento vznikl po vzoru francouzském zásluhou svobodného zednáře K a š p a r a hrab. K ü n i g l a); roku 1847

bylo jich v celém Rakousku již 16⁴¹¹ a roku 1908 celkem 27 asi se 1600 chovanci. V Čechách byly to čtyři ústavy v sídlech katolických biskupů (jeden ryze německý, ostatní utrakvistické), na Moravě rovněž čtyři (v Ivančicích, Lipníku, Brně⁴¹² a Olomouci,⁴¹³ k nimž teprve v posledních letech před válkou přibyl nový z e m s k ý ústav ve Valašském Meziříčí, který prý stačí sám pro pět šestin všech hluchoněmých a je zřízen tak účelně, že dnes Moravu staví po bok v té příčině Dolním Rakousům.⁴¹⁴ Ústavy v Ivančicích, Lipníku a Val. Meziříčí jsou české, ostatní dva německé; ve Slezsku nebylo ústavu pro slepce vůbec. Za války otevřel Zemský spolek pro péči o hluchoněmé v Praze dvojtřídní školu pro české hluchoněmé děti (od roku 1916—7); r. 1915 vznikla soukromá a pomocná škola pro děti hluchoněmé v Plzni při klášteře školských sester, v roce 1917 městská pomocná škola u sv. Štěpána v Praze. Protože však z 1200 hluchoněmých dětí úředně napočtených opatřeno bylo ve všech těch ústavech sotva 400, daleká většina zůstávala bez vzdělání, při čemž se situace horšila ještě tím, že do ústavů pro hluchoněmé i slepé bývaly neprávem přijímány i děti š p a t n ě slyšící a vidoucí, které sice v normálních školách obecných pro tyto vady neprospívaly, ale pro které také se nehodilo odborné vzdělání dětí úplně slepých a hluchoněmých.⁴¹⁵

V touž asi dobu, co ústavy hluchoněmých, vznikají v Rakousku také první sirotčince, jichž roku 1847 bylo již 65,⁴¹⁶ roku 1908 jenom v Čechách 77, a to okresních, obecných i soukromých. Počet ochrannoven a polepšoven

⁴⁰³ Učitelské Noviny XXXIII, 147.

⁴⁰⁴ Ženský Svět XIX, 1915, 102.

⁴⁰⁵ Národní Listy 18. června 1916.

⁴⁰⁶ Srv. o ní Naší Dobu XXV, 698.

⁴⁰⁷ Mimo to byly dva v Benátsku a Lombardii (Weisz v uv. sp. II, 1060).

⁴⁰⁸ Srv. článek Ant. Mráčka První český ústav slepců v Národních Listech 26. dubna 1911.

⁴⁰⁹ Ještě statistika zemské školní rady pražské z r. 1917 uváděla pouze pro Čechy 75 dětí slepých, které zůstaly vůbec bez všeho vyučování.

⁴¹⁰ Srv. výnos ministerstva školství ve Verordnungsblatt 1909, 628 a Pädagogischer Jahresbericht von 1910, VIII, 45.

⁴¹¹ Weisz na uv. místě.

⁴¹² Je nejstarší a to již z r. 1838.

⁴¹³ Přeložen do Šumperka.

⁴¹⁴ Srv. článek J. Dvortěla Péče o hluchoněmé v časopise Pedagog. Rozhledy XXII, 407 a článek Fr. Kudyna Ze světa hluchoněmých v Osvětě 1917, 165.

⁴¹⁵ Monatshefte für pädagogische Reform 1918, 215 sl.

⁴¹⁶ Weisz v uv. sp. 1065.

byl vždy nepatrný (v celém Rakousku roku 1906 bylo jich jen 55 asi s 4600 chovanci, v Čechách bylo roku 1914 jen 21 ochranoven⁴¹⁷ a polepšoven asi pro 800 dětí, a to zvláště v Libni, Vinohradech, Říčanech, Kostomlatech, Opatovicích a Králíkách. Léčebný, ošetrovní a výchovný ústav Levana zřídil již roku 1856 Dr. Georgens v Badenu u Vídně (později byl přenesen do Döblingu): z ústavu toho vyšla zvláště také nedoceněná dosud organisátorka mateřských škol rakouských Marie Wittmannová, jejíž dílo Kinderwelt im Unterricht und Gewerbe z roku 1903 dostalo první cenu na výstavě petrohradské téhož roku.⁴¹⁸

Od konce let šedesátých zřizují se v Rakousku také při trestnicích mužských i ženských zvláštní školy elementární pro dospělé kárance, aby doplnili své vzdělání školní;⁴¹⁹ později pomýšlelo vídeňské ministerstvo spravedlnosti na zřízení státních vychovatelů pro 200 až 250 chovanců propuštěných ze školy a zůstavených bez ochrany.⁴²⁰ Málo bylo v Rakousku postaráno o útluk v pro mládež zůstavenou samé sobě v době mimo školu, kde by měly děti příležitost k ručním pracím a ušlechtilé zábavě (v Praze jich bylo 29 o 66 odděleních).⁴²¹

Také o venkovské ústavy výchovné (Landerziehungsheime) staly se opět v Rakousku pokusy; sem patřil ústav ve Frývaldově ve Slezsku (pedagogium Sternaglovo), koedukační ústav v Mürzzuschlagu ve Štyrsku, v Eggenburku (spolu jako výchovna zpustlé mládeže), v Möd-

linku u Vídně (chovanci ústavu chodili do veřejných škol);⁴²² bylo i osmitřídní rakouské reálné gymnasium toho druhu v Grinzingu u Vídně.⁴²³ Roku 1911 otevřel inženýr Hofmeister (pozdější obecní tajemník) v Rožmitále kolonii pro mládež po vzoru amerických samosprávných obcí žakovských s výchovou individuální, hojným pěstěním tělesných cvičení a sportu;⁴²⁴ kolonie však záhy byla přeměněna na polepšovnu pro žáky škol obecných i měšťanských, načež zanikla. Podobně se nezdařily polské výchovné ústavy v Prokocimě u Krakova a v Staré Vsi (v býv. král. polském), protože daleko prý odběhly od demokratického účelu těchto škol.⁴²⁵

§ 23. UČITELSKÉ ÚSTAVY.

Počátky rakouských učitelských ústavů či pedagogií⁴²⁶ sluší hledati v krátkodobých kursech (preparandních či preparandách), jež poprvé organisovány byly Felbigerem (viz § 11) a stabilisovány Schulkodexem (§ 12), a to v rozsahu tří měsíců pro pomocníky škol triviálních a šesti měsíců pro příští učitele škol hlavních; když kandidátů příliš přibývalo a nemohli býti všichni umístěni, prodlouženy oboji kursy roku 1832 (u nás již roku 1819) na míru dvojnásobnou (viz tamže); roku 1841 upraveny

⁴²² Srv. Rivista pedagogica 1913, 790, L'éducation IV. 489. — Podle tvrzení Fr. Šelepky v Přehledě VIII. 711 dotazníky poslané do Frývaldova a Mürzzuschlagu vrátily se zpět s poznámkou, že ústavy ty již neexistují.

⁴²³ Verordnungsblatt 1914, 18.

⁴²⁴ Podrobná zpráva o kolonii Hofmeisterově je v Přehledě XI. 155 a XII. 571. Srv. také článek N. Bachtina Amerikanskaja kolonija v Čechiji v časop. Škola i žizň 1913, 35 (feuilleton).

⁴²⁵ Muzeum 1918, 194.

⁴²⁶ U nás dlouho se užívalo také názvu čekatelny (pro čekatele učitelství).

⁴¹⁷ Nejstarší na Vyšehradě trpev z r. 1885 a v Karlíně 1890.

⁴¹⁸ Věstník mor. učitelstva IX. 863.

⁴¹⁹ Srv. článek Al. Lisického O školách při trestnicích v Pedag. Rozhledech XXVII. 1 sl.

⁴²⁰ Věstník čes. profesorů XXIV. 35.

⁴²¹ Naše Doba XXVII. 143. Srv. i uvedený spis Dějiny pražského školství I. 1920, 606.

preparandy vesměs již na rok (§ 13) a konečně roku 1849 (viz tamže) zavedeny byly pravidlem kursy dvouleté, při čemž však obsah jejich na- pořád zůstával příliš omezeně praktickým a me- chnickým, jako dříve.⁴²⁷ Kdežto až do polovice století devatenáctého bývaly preparandy připo- jovány ke školám normálním, po případě hlavním (pro učitele podreálek ke školám reálným), odtud počínají se utvářeti jako ústavy samostatné, pro něž vydány normativní předpisy roku 1853 tak, že do prvního ročníku zařaděny hlavně předměty rázu teoretického, do druhého praktického (viz § 13).

Podstatné změny ústavům učitelským dostalo se říšským zákonem školním z roku 1869, jenž otázce té věnoval zvláštní oddíl (§ 26 sl.) a vy- tvořil teprv definitivní typ ústavů čtyřletých (pouze pro přechodnou dobu 1871—4 bylo trvání jich omezeno na léta tři).⁴²⁸ Výslovně bylo stano- veno především, že ústavy odděleny budou po- dle pohlaví žactva a že vedle pedagogií udržova- ných státem připouštějí se také ústavy soukromé, jejichž statut musí však býti ministerstvem škol- ství schválen a jejichž učitelé vykáží náležitou způsobilost, t. j. nejméně vysvědčení způsobilosti pro školy měšťanské a tříletou praxi na škole národní. Pro praktický výcvik kandidátů určena při každém ústavu cvičná škola obecná (při ústa- vech dívčích také ještě cvičná dětská zahrádka) a pro výcvik v pracích hospodářských kus po- zemku. Kurs vzdělávací prohlášen za bezplatný; počet chovanců v jednom ročníku stanoven na 40;⁴²⁹ paralelky zřizovati nebylo dovoleno vyji- majíc doby, kdy byl patrný nedostatek učitel-

⁴²⁷ Smutný stav vzdělání učitelského ještě z let šede- sátých vytyká Slaměnků Vzpomínky 73 sl.

⁴²⁸ Česká Politika V. 267.

⁴²⁹ Teprv r. 1912 pro veliký počet nezaměstnaných ab- solventů pedagogií omezen počet kandidátů v Čechách na 25 ve třídě a to po tři léta.

stva.⁴³⁰ Po dokonání čtyřletí určena jako v jiných středních školách závěrečná zkouška maturitní za předsednictví člena zemské školní rady, po níž vydáváno kandidátům vysvědčení dospělosti, opravňující k zatímnímu ustanovení na škole obecné.

Byl stanoven dále i počet učitelů na těchto ústavech tak, že mimo ředitele a katechety měli býti dva až čtyři „učitelé hlavní“ (Hauptlehrer) a potřebný počet učitelů pomocných; podány ná- vrhy učitelských zkoušek, jež lze pravidlem opa- kovati pouze jednou a jejichž výsledek propadá pro ustanovení ve veřejné škole. nedostal-li kandi- dát místo na škole do tří let; konečně vyře- čeno, že dalšímu vzdělávání učitelů má se vyhověti pedagogickými časopisy, učitelskými knihovnami místními i okresními,⁴³¹ učitelskými konferencemi okresními a zemskými, prázdninovými kursy; dokonce zvláštní odstavec (§ 42) přiznával mož- nost, aby pro další vzdělání učitelů zřizovány byly zvláštní kursy (semináře pedagogické) při ško- lách vysokých (univerzitách a technických).⁴³²

Podrobnější ustanovení o počtu i rozvržení předmětů a učebné látce pojata pak v organizační statut ústavů z roku 1874, jenž však již o něco snížil prvotní požadavky a zvláště položil dů- raz na vzdělání v jazyce vyučovacím, didaktice i pedagogice, chtěl regulovati dále i domácí od- bornou četbu kandidátů a stanovil zvláště, že

⁴³⁰ Tak ve školním roce 1879—80 měl pražský český ústav mužský celkem devět tříd (v I.—III. ročníku po dvou, ve IV. dokonce tři). Srv. Paedagogium I. 79.

⁴³¹ De facto ještě roku 1915 podle zprávy české zemské školní rady nemělo téměř 300 škol obecných vůbec žádné knihovny učitelské, ježto nebylo pro ně zvláštní dotace. (Naše Doba 1917, 536).

⁴³² K návrhu, jenž podán byl za ministra Jirečka (v kabinetě Hohenwartově), aby zkrátka byl učitelům škol obecných dovolen přístup do pedagogických seminářů universitních, odpověděla komise znalců záporně, ježto pry každému druhu škol je potřebí zvláštního vzdělání odbor- něho. (Věstník mor. učit. XI. 1363.)

v hudbě jsou obligátní pouze housle (mimo zpěv); konečně příznána byla možnost přípravek k ústavům, takže by absolventi přípravek beze všeho po závěrečné zkoušce mohli přecházeti do I. ročníku ústavu, jak tomu vskutku bylo zvláště na pedagogických soukromých. Jisto je totiž, že zvláště s počátku hlásily se do ústavu namnoze jen žáci slabší a takoví, kteří pro chudobu hledali opatření rychlého.⁴³³ Tehdy také sám Lindner vypracoval důmyslný a důkladný návrh na úpravu oněch kursů učitelských při vysokých školách,⁴³⁴ jež měly býti určeny však jen pro příští učitele pedagogií a okresní školní inspektory; vedle disciplin základních (etiky, psychologie, logiky, národního hospodářství a estetiky) měly tam býti probírány všechny discipliny pedagogické, zvláště dějiny pedagogiky a metodika. Ústav měl míti svobodu učení a měl býti spojen s pedagogickým museem a dílnou ručních prací.

Ve skutečnosti nedošlo nikdy k provedení onoho § 42, ježto zrušen byl již roku 1886, kdy vešla v platnost nová organisace ústavů, vypracovaná v důsledcích zmíněné školní novely roku 1885; jako novela sama, tak i nový statut značí rozhodný odklon a úpadek na dráze vývoje, úpadek, na němž bohužel ani učitelstvo české nebylo bez viny, ježto se v letech osmdesátých opětně dožadovalo omezení obecného vzdělání na prospěch metodiky.⁴³⁵ Místo kursů universitních sliboval nový statut pouze kursy pro přípravu učitelů ke zkoušce pro školy měšťanské; jako předprava kandidátů, hlásících se do I. ročníku, vyžadují se odtud pouze ony předměty, jimž učí se povinně na školách měšťanských, a povoluje se až pololetní dispens věku od předepsaného stáří 15 let; omezeny dále, resp. nově vymezeny i učebné

předměty i normy učitelských zkoušek, jež od tud konány jen na základě učebnic schválených pro školy obecné. V rozvržení předmětů ubráno po hodině matematice, pedagogice, reáliím i kreslení a přidáno za to náboženství, klavíru i varhanám a zdůrazněno tak docela zřejmě, k čemu vlastně má čeliti vzdělání učitelstva; v podrobnostech okleštěna látka učebná v pedagogice, matematice,⁴³⁶ kde se dříve docházelo až k rovnicím 2. stupně, logaritmům a trigonometrii, dále v zeměpise, dějepise, ba i v přírodopise, a vůbec jako kardinální zásada stanoveno, že všecko vzdělání učitelské má míti ráz po výtce praktický. Proto také všeobecnému vzdělání věnovány jen první tři ročníky, kdežto poslední rok vyhrazen metodice jednotlivých předmětů učebných; proto také pro knihovny ústavní doporučeny především „vzorné“ spisy metodické, jež de facto celý postup didaktický rozšlapávaly a šablonisovaly v duchu Herbartovském do nejmenších podrobností. A tak stlačeno vzdělání učitelstva na niveau, o málo odlišné od úrovně kursů z doby konkordátu. Předměty učebné byly podle školní novely a „opraveného“ statutu tyto: náboženství, pedagogika se cvičeními praktickými (náslechy a výstupy) jazyk vyučovací, zeměpis, dějepis,⁴³⁷ matematika a rýsování, přírodopis, přírodopyt, polní hospodářství (jen na ústavech mužských), krasopis, kreslení od ruky, hudba (hledíc zvláště k potřebám chrámovým), ruční práce (pouze pro ústavy dívčí) a tělocvik; mimo to chovanci mužští měli se, kde byla příležitost, seznámiti s metodou vyučování hluchoněmých i slepých, poučení býti i o organisaci opatroven a dětských zahrá-

⁴³⁶ Jak klesal rozsah učiva matematického na ústavech, ukazuje článek Ptáčekův v *Pedagogických Rozhledech* XXIX. 51.

⁴³⁷ R. 1914 přidána k němu občanská nauka, jež se měla organicky vyvíjeti z dějin nového věku již od ročníku III. a na konci IV. soustavně shrnout a doplnit.

⁴³³ Srv. *Pedagogické Rozhledy* XXIX. 247 sl.

⁴³⁴ Srv. jeho spis *Die pädagogische Hochschule 1874 a moje Dějiny pedagogiky* III. 3. 106.

⁴³⁵ *Pedagogické Rozhledy* XXIX. 260.

dek i výchoven pro mládež mravně zpustlou, kdežto pro ústavy ženské místo toho všeho stanoveno pouze poučení o organizaci opatrovan a dětských zahrádek. Jako nepovinné předměty připuštěny na obojích ústavěch moderní jazyky, ale jen se souhlasem ministerstva vyučování.

Rozvržení předmětů na ročníky stanoveno bylo úředně, ovšem jen pro ústavy s německým jazykem vyučovacím,⁴³⁸ a to tak, že na ústavěch mužských bylo týdně naměřeno celkem v I. a II. ročníku po 28, ve III. a IV. po 30 hodinách, kdežto na dívčích byl počet hodin o něco nižší (v I., II., a IV. po 26, ve III. 27 nebo 28).

Rozdělení hodin a předmětů na ročníky bylo toto:

	Na ústavěch							
	mužských				ženských			
v ročníku	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2
pedagogika	—	2	5	9	—	2	5-6 ⁴³⁹	9
vyučovací jazyk	4	4	4	4	4	4	4	4
zeměpis	2	2	2	1	2	2	2	1
dějepis s obč. naukou	2	2	2	1	2	2	2	1
matemat. a rýsování	4	3	2	2	3	3	2	1
přírodopis	2	2	1	1	2	2	1	1
přírodopyt	2	2	2	1	2	2	2	1
hospodářství	—	—	2	2	—	—	—	—
krasopis	1	—	—	—	1	—	—	—
kreslení	2	2	2	1	2	2	2	1
nauka hudeb.(a zpěv)	1	1	—	—	2	2	2	2
zpěv	—	—	2	2				
housle	2	2	1	1	ženské ruč. práce			
klavír	2	2	—	—	2	2	2	2
varhany	—	—	2	2	(místo houslí, klavíru a varhan)			
tělocvik	2	2	1	1	2	1	1	1
úhrn, týdně hodin	28	28	30	30	26	26	27-8	26

⁴³⁸ Srv. Fr. Heinz Sammlung der Vorschriften betreffend die Heranbildung und Prüfung der Lehrer an Volks- und Bürgerschulen 1907, 109 a 123.

⁴³⁹ O hodinu více měla pedagogika na ústavěch spojených s dětskou zahrádkou.

Látka učebná vzhledem k tomu, že do ústavů vstupují žáci z nižší střední nebo úplné měšťanské školy, byla vskutku velmi omezena, nercili minimální; a při tom byl ještě vždy nepoměr mezi ústavami německými a českými, ježto tyto byly nakloněny učivo ještě více omeziti (proti hušeňoučké učebnici Kalinově na př. stála skvěle vypravená kniha Piffila-Hergeta-Weisze o 275 stranách). V podrobnostech požadovala se v jazyce vyučovacím znalost gramatiky, přesnost, jasnost i obratnost v slovním i písemném vyjadřování, přehledná znalost nejdůležitějších jevů literárních; v dějepise opět jen přehledná znalost nejdůležitějších fakt z dějin obecných a z dějin Rakouska; v počtech se končilo rovnicemi prvního stupně; v přírodopise zase čteme v osnovách jen požadavek přehledné znalosti všech tří říší (mimo podrobnější znalost somatologie).⁴⁴⁰ Nauka hospodářská má sice podle předpisu býti spojována s exkursemi a pracemi v zahrádkách školních a vůbec vzněcovati živý a rozumný zájem pro zemědělské otázky; v praxi dojísta již z nedostatku vhodných zahrad cvičebných zůstávala pouhou teorií.

Také v pedagogice, jež je přece pro kandidáty předmětem nejdůležitějším, učebná osnova mluví zase jen o přehledné znalosti sil člověka a prostředků k jejich rozvoji a utváření, o znalosti nejdůležitějších věcí z dějin pedagogiky a o znalosti nejdůležitějších předpisů školních; v podrobnostech určeny v II. ročníku dvě hodiny všeobecnému vychovatelství (výkladům o účelu, prostředcích a základech výchovy); v III. ročníku v I. semestru tři hodiny mají se věnovati vše-

⁴⁴⁰ Právem proto sjezd přírodopytců a lékařů r. 1914 v Praze přijal mimo jiné tuto výmluvnou resoluci: „Úroveň přírodovědného vzdělání na ústavěch učitelských jest nízká, zaviněna jsouc zastaralými osnovami, nedostatkem vyučovacích hodin a chybnými učebnicemi.“ (Srv. Věstník čes. prof. XXI. část pedag. 252.)

obecnému vyučování (spolu s logikou), v II. semestru speciální metodice třídy elementární; konečně v IV. ročníku ve dvou hodinách měly se probrati dějiny výchovy v názorných obrazech nejvíce vynikajících mužů, nejdůležitějších epoch i nejúčinnějších oprav na poli obecného školství; dále měli si žáci osvojit také znalost hlavních předpisů školských a zopakovati si vyučování i vyučování — tedy úkol do jisté velmi rozsáhlý. Vedle těchto teoretických výkladů kandidáti od III. ročníku hospitují a sami prakticky se zkoušejí vyučovati o dané látce v různých třídách cvičné školy; konečně IV. ročník, jak již řečeno, jest téměř ve všech předmětech věnován metodickým výkladům pro potřeby školy obecné. Při tom všem nestranní pozorovatelé domácí i cizí vytýkali, že kandidáti našich ústavů učitelských odnášejí si do života jenom nepatrnou míru praktického výcviku a že vůbec vzdělání jejich není ani odborně dosti prohloubeno, ani všeobecně zaokrouhleno.⁴⁴¹

Změny, jež se v zredukované osnově z roku 1886 staly později, až do války světové, byly vskutku neveliké; nejdůležitější byla, že od školního roku 1891—2 vyučování somatologií a hygieně obstarávali sami lékaři, jimž proto vydána provisorní instrukce (ale teprve r. 1896); nepřekvapuje ovšem, že také v tomto oboru látka omezená zas a zas jen na věci nejhlavnější. Dobré bylo dále, že od 1. prosince 1909⁴⁴² provisorně na mužských ústavech pověřen byl učitel hygieny také službou školního lékaře ústavu, což bohužel zůstalo vždy omezeno jen na neveliký počet pedagogií v celém Rakousku.

* * *

⁴⁴¹ Srv. na př. Reimovu Encyklopedii VI. 445 a Strakosch-Graszmanna v uv. sp. 310, kde se cituje úsudek pruského ředitele Hauffe z r. 1886.

⁴⁴² Verordnungsblatt 1909, 572.

Mimo tyto nepatrné úpravy nestalo se nic pro zásadní opravu učitelského vzdělání, ač od počátku trpělo několika organickými vadami, jejichž neblahé následky cítily se stále důtklivěji a neodbytněji: je ku podivu, jak záhy se vyžil a zastaral typ školy, jehož původ je přece jen poměrně pozdní.⁴⁴³ Vadou podstatnou bylo a jest především, že ústavy přijímají své žáky ve věku příliš mladém, kdy jen v nejjřidších případech lze s plnou určitostí říci, že se hodí k povolání učitelskému; je vadou dále, že současně chtějí poskytovat ústavy i vyšší vzdělání obecné i potřebné vědění odborné, takže ve skutečnosti vzniká v osnově pestrá směsice všeho možného; vadou podstatnou je také, že pro přeplněnost osnov nezbyvá dosti času ke skutečnému prohloubení pedagogického vzdělání po stránce theoretické i praktické; vadou konečně je, že vzdělání učitelské pro svou předčasnou odbornost končí vlastně slepou uličkou, z níž není východiska pro toho, kdo se pozdě přesvědčil, že volil cestu nesprávnou; vždyť absolventi pedagogií nemají práva, aby zapsáni byli za řádné posluchače škol vysokých, ježto jejich všeobecné vzdělání nepokládá se za rovnocenné se vzděláním gymnasií a reálků.

U nás proto již r. 1852 vyslovil Havlíček požadavek, aby úřad učitelský spojen byl s kněžským a aby tedy i příští učitel jako kněz se vzdělával na universitě.⁴⁴⁴ Kdežto pak Čupr o něco později požadavek vysokoškolského vzdělání na fakultě theologické omezil již jenom na učitele škol měšťanských a středních a Lindner, jak již řečeno, navrhnul pedagogický seminář při universitě jen pro příští profesory pedagogií a inspektory školní, od konce let devadesátých min. století rostou

⁴⁴³ Srv. můj referát o otázce reformy učitelského vzdělání u nás i v cizině ve Věstníku ministerstva školství a národní osvěty III. část informační 42 sl.

⁴⁴⁴ Dějiny pedagogiky III. 5. 90 sl.

u nás snahy, aby se vzdělání vysokoškolského dostalo učitelům všem, kteří za dosavadní úpravy své polovzdělání, přinesené z ústavů, musí pracně doplňovati v životě samém s mnohými obětmi a ztrátou času.⁴⁴⁵ Tak již roku 1896 konference učitelstva karlínského požaduje absolvování úplné střední školy a odborné studium na fakultě filosofické nebo zvláště zřízené pedagogické; od té doby otázka reformy učitelského vzdělání nepřestala býti stálým předmětem porad na sjezdech učitelských, a již valná hromada delegátů Ústředního spolku jednot učitelských v Čechách 1898 zařadila ji mezi základní požadavky učitelské a kulturní program českého učitelstva, r. 1903 výslovně již mluví o dvouletém studiu na vyšší škole pedagogické při opravené filosofické fakultě.

Třebas současně i v učitelstvu ozývají se stále hlasy, které opravy se chtějí domáhati s podržením, resp. rozšířením ústavů (tak ještě r. 1897 učitelský sjezd v Kutné Hoře chce rozšířit ústavy o pátý ročník, a ještě r. 1903 L. A. Brůžek = Jos. Pešek chce z ústavů vytvořiti vyšší oddělení jednotné školy střední), anketa Jednoty Komenského, zaniklého dnes již spolku pro reformu školství, přijala r. 1908 jednotnou resoluci výslední, jež po prvé konkrétně řešila otázku akademického vzdělání všeho učitelstva na dvouletých koedukačních vysokých školách pedagogických; se stanoviskem tím vyslovili souhlas tehdy i všechny organizace učitelské i jednotlivé spolky profesorské, ba i sami profesori pedagogií, kdežto jen nepatrná část učitelstva soustředěná v pražském učitelském spolku „Komenský“, trvala na požadavku, aby odborné vzdělání učitelstva všeho přikázáno bylo filosofické fakultě,

⁴⁴⁵ Srv. uvedený můj referát 46 sl. Upozorňuji, že referátu toho leckde docela slovně, ale bez udání pramene přidržela se i důvodová zpráva reformní komise ve svém návrhu o vzdělání učitelstva škol národních 1926.

něchtějíc připustiti, že fakulta ta svou celou organizací a vývojem naprosto se nehodí k novému tomu úkolu. Na straně německé sice první konference ředitelů těchto škol r. 1911 protestovala proti těmto návrhům reformním a chtěla zachovati ústavu rozšířenou o dva ročníky, ale samo učitelstvo německé opět na sjezdech svých (v Brně 1898, Mariboru 1901 a Vídni 1905) prohlašovalo vysokoškolské vzdělání za svůj cíl konečný, chtějíc se jen dočasně spokojiti s vydatnou opravou dosavadních pedagogií.

Vláda rakouská chovala se ke všem těm návrhům více méně nepřívětivě. Ohlásila sice r. 1903, že podá parlamentu k schválení návrh Hirnův, podle něhož měly býti ústavy rozšířeny o jednotnou přípravku (tedy směrem dolů) a poslední ročník býti upraven docela odborně, ale ve skutečnosti došlo jen k zákonu z 12. července 1907, platnému bohudík jen pro Halič,⁴⁴⁶ který znamenal jen další ještě zhoršení stavu již téměř nesnesitelného, a to v tom smyslu, že lze odtud ještě omeziti učebnou osnovu jednotlivých pedagogií buď zřetelem především k potřebám škol venkovských (typ hospodářsko-přírodovědecký), buď k požadavkům škol městských (typ filologicko-technický), čímž měly vzniknouti vlastně dvě ještě omezenější kategorie ústavů a oživen býti již v předběžném vzdělání starý rozdíl učitelstva městského a venkovského. Tím vzdělání učitelské, bez toho již chatrné, sníženo aspoň v Haliči na míru nejnужnější: učitel měl se naučiti snad trochu hubbě a zušlechťování stromků, měl si osvojit dále něco šablony a rutiny didaktické, ale v předmětech vědních měl zůstatí vskutku jen při obecných elementech.⁴⁴⁷

Později zase vláda rakouská na sjezdu učitelstva rakouských pedagogií v dubnu r. 1911 ve

⁴⁴⁶ Verordnungsblatt 1908, 287 sl.

⁴⁴⁷ Srv. článek J. J. Vzdělání učitelstva v Haliči v časop. Pedagogické Rozhledy XXVII. 55 sl.

Vídni prohlásila, že chystá nový statut po výsledku zvláštní ankety, že upouští od prvotních návrhů Hirnových, ježto se prý jejich zavedení na zkoušku ve Vídni neosvědčilo, a že chce přidati pátý ročník postupný,⁴⁴⁸ jenž prý bude po prázdninách zaveden na zkoušku také na ústavech pražských; ve skutečnosti však ani tehdy se nic nestalo, ba sama vláda si zase pospíšila s oznámením, že k hlubším a zásadnějším změnám pedagogií nelze prý na ten čas vůbec přistoupiti,⁴⁴⁹ — k čemuž se mělo přidati: a to pro odpor zpátečnických stran, které nechtěly do těchto ústavů připustiti ani lepší a svobodomyšlnější učebnice. Místo všech reforem otevřeny ve šk. roce 1912—3 na dolnorakouských soukromých pedagogiích zase jen přídávky pro žáky 14—15leté;⁴⁵⁰ ústavy ty měly pak originální zvláštnost, že maturitní zkouška děla se tam již po třetím roce, a že ten, kdo ji s úspěchem vykonal, měl právo ne snad odejít do praxe, ale vstoupiti do čtvrtého ročníku, tedy kuriosum možné zase jen v Rakousku.

Za války pronikly na veřejnost zprávy, že se v ministerstvu školství znovu uvažuje o reformě v tom smyslu, aby byl připojen pátý ročník postupný (s maturitou tedy až po 20. roce), aby zavedeny byly ruční práce chlapecké i cvičení přírodopisná, ale za to hra na varhany i klavír aby byla pouze fakultativní; druhý jazyk zemský měl prý býti všude povinný; učitelé učitelských ústavů měli mít vesměs ještě druhou zkoušku,

⁴⁴⁸ Toto rozhodnutí stalo se zásluhou hlavně českých delegátů sjezdových (jmenovitě prof. Dlouhého z Brna), kteří vymohli přijetí resoluce, že sjezd trvá na resoluci předchozího sjezdu, na kterém byl požadován ročník postupný, nikoli přípravný, jak tehdy navrhovala sama vláda (němečtí účastníci sjezdu sloučili oba požadavky ve formu šestiletou). Srv. tamže XXIV. 1025.

⁴⁴⁹ Naše Doba XVIII. 620 sl.

⁴⁵⁰ Učitelské Noviny XXXI. 52 a článek H. Lichtenckra Die Reform der Lehrerbildung ve (vídeňském) Pädagogisches Jahrbuch 1912, 52 sl.

ku, a to učitelé akademicky vzdělání zkoušku pedagogickou, bývalí učitelé škol národních zkoušku vědeckou.⁴⁵¹ Docela se objevily zprávy,⁴⁵² že prý od r. 1917 bude na zkoušku zavedena na zemském pedagogiu ve Sv. Hipolytu v Dolních Rakousích osnova šestiletá.⁴⁵³

Kdežto učitelstvo české i nadále trvalo na požadavku vysokoškolského vzdělání, ústřední výbor Svazu německo-rakouského učitelstva znovu r. 1916 usnesl se dožadovati, aby požadavek ten byl držen jen jako cíl konečný, ale zatím aby se učebná osnova pedagogií po stránce všeobecného vzdělání rozšířila vskutku na úroveň úplné střední školy a odborné vzdělání aby se vědecky prohloubilo tím, že by se studium na pedagogiích prodloužilo na pět let.⁴⁵⁴ Podobné požadavky měl štyrskohradecký zemský školní inspektor Tumlir z, který jmenovitě vytkl i skrovné vědomosti kandidátů v pedagogiích, kde prý si nyní osvojují jakous takous rutinu, ale nestudují svůj hlavní předmět vskutku vědecky.⁴⁵⁵ bylo také⁴⁵⁶ otevřeně konstatováno, že žádný z dnešních profesorů pedagogiky na ústavech učitelských nemá vůbec jména v literatuře odborné.⁴⁵⁷ A dokonce Vinzenz Adler⁴⁵⁸ odsoudil rakouské ústavy nadobro, vytýkáje jim zvláště zastaralý základ, přílišný intelektualismus, nedostatek spojitosti mezi vzděláním obecným a odborným: „Wir sind auf einem pädagogischen Tiefstand angekommen, der nicht

⁴⁵¹ Škola měšťanská XVIII. 295.

⁴⁵² Monatshefte für pädagogische Reform 1916, 55.

⁴⁵³ Jiná osnova na zkoušku zavedena vskutku na soukromém ústavu katolickém ve Währingu (srv. Clausnitzerovu Jahresschau IX. 65.)

⁴⁵⁴ Naše Doba XXIV. 62 a Nár. Listy 15. června 1916.

⁴⁵⁵ Srv. Die deutsche Schule 1916, 175.

⁴⁵⁶ Tamže 1916, 158.

⁴⁵⁷ Pisatel měl na mysli ovšem především ústavy s německým jazykem vyučovacím, ale na ostatních nebyly jistě poměry o nic lepší.

⁴⁵⁸ V článku Fünfzig Jahre österreichischer Lehrerbildung v témž časopise 1919, 255.

mehr unterboten werden kann.“ O vzdělání psychologickém nelze prý vůbec ani mluvit, sociologie schází naprosto, místo filosofických zřetelů převládá prý technika a zastaralá didaktika!

A neméně otevřeně vyzněl u nás odsudek Jana Pílného (pseud.):⁴⁵⁹ „Úplná nevychovanost společenská, naprostý nedostatek zdravé soudnosti, úplná neznalost nejpotřebnějších nauk sociálních a filosofických, nesmírná mělkost na pohled velkého kvanta vědění, rozříděného 16 známkami vysvědčení, nepatrná vypěstlost rozumová, jež zavinuje, že se dáváme hravě strhnouti lecjakým zdánlivě novým heslem, jen když je skvěle a pyšně pověděno, kolísavost názoru světového, nejhorší to vada... to jsou asi hlavní charakteristické body, jimiž ve svém vzdělání trpíme jako celek, jako stav, jsouce kromě toho uzavření úplnou neznalostí cizích řečí v úzké kleci, které nelze nám tak snadno otevřít, poněvadž brání ubohé naše poměry finanční...“⁴⁶⁰

Faktum je, že vláda rakouská až do konce války neměla chuti provést radikální nápravu ústavů dávno zastaralých a rozhodnutí otázku, která se zatím stala předmětem sporů a tendencí namnoze protichůdných: církev chtěla mít z učitelů i nadále především laciné varhaníky (když již ne kostelníky), venkov zase dobré učitele hospodářství, města učitele ručních prací, kdežto učitelstvo samo chtělo ovšem především mít řádné vzdělání odborné.⁴⁶¹ A nebylo rovněž, jak ostatně pochopitelné, odvahy k změnám podstatným ani v kruzích samých profesorů těchto škol: aspoň ještě návrh, který koncem r. 1917

v poslanecké sněmovně vídeňské podal posl. Kemetter, svým povoláním učitel cvičné školy, podržoval ústavy ve formě šestileté, rozmnožoval dosavadní pestrost předmětů ještě o latinu a jeden jiný jazyk, občanskou nauku, cvičení přírodovědecká, práce rukodělné a těsnopis, ale při tom prohlašoval velmi neurčitě, že vyučovací jazyk ústavu stanoví samo ministerstvo, že poslední ročníky mají především přihlížeti k pedagogice a metodicko-didaktickému výcviku a že se k přijetí do I. ročníku požadovati bude dokonaný 14. rok věku, dokonce se v návrhu mluvilo i o nějakých pedagogických akademiích pro absolventy ústavů.⁴⁶²

A tak nakonec již ani nepřekvapilo, že právě dobu ke konci světové války uznalo rakouské ministerstvo vyučování za vhodnou, aby ve vší tichosti připravilo ještě nepříznivější úpravu ústavů v duchu klerikálním a centralisujícím, úpravu, jež vědomě a promyšleně měla z pedagogií učiniti docela školy ještě nižšího řádu, než tomu bylo v dobách konkordátních.⁴⁶³ Úpadek absolutismu vojenského a oživení parlamentarismu zatlačilo sice do pozadí prvotní projekt více než zpátečnický, ale když německé učitelstvo pedagogií podalo zmíněný návrh Kemetterův, vláda na kvap přepracovala prvotní svou osnovu a podala ji koncem února 1918 sněmovně poslanecké jako poslední návrh úpravy pedagogií za doby rakouské vůbec. Vše to, co učitelstvo české (i německé) od let vytýkalo našim pedagogiím, zůstalo i v novém návrhu vládním nedotčeno anebo se ještě zhoršilo. Tak nová osnova snižovala stáří předepsané pro přijetí do ústavu z 15 let na 14, ba v případech pozoruhodných dokonce na 13½, kdy

⁴⁵⁹ Věstník čes. učitelstva V. 410.

⁴⁶⁰ Pro naše poměry je charakteristické, že původce tohoto odsudku, který jsem svého času uvedl i ve zmíněném svém referátu v anketě Šustové, stěžoval si mi po čase, že ho druhové v povolání kárají proto, že prý vzdělání učitelské v očích nesoudné veřejnosti zesměšnil a ponížil!

⁴⁶¹ Srv. porady štyrskohradecké pedagogické akademie vydané s názvem Schulreform 1916, 62 sl.

⁴⁶² Srv. Věstník čes. učitelstva IV. 243 sl. a Věstník čes. profesorů XXV. oddíl pedagogický 115 (posudek návrhu z kruhů pedag.)

⁴⁶³ Srv. můj článek Nový návrh vládní na úpravu učitelského vzdělání v Naší Době XXV. 486 sl.

přece naprosto se nemůže věděti, zdali se kdo bude k povolání tomu hoditi; do osnovy beztoho již přeplněné řadily se ještě zase předměty nové; všechny důležitější detaily ponechávaly se dodatečné cestě nařizovací; v jiných zase věcech podávaly se jen plané sliby, o nichž nikdo nemohl věděti, do které míry budou moci býti splněny. A co bylo vrcholem všeho — touž „úpravu“ učitelského vzdělání chtělo ministerstvo oktrojovati všem národům rakouským, tedy stejně tak Čechům, kteří podle úředního sčítání z r. 1910 měli jen něco přes dvě procenta analfabetů, jako Rumunům se 60, Rusinům s 61, Srbochorvatům dokonce se 65 % lidí neznalých čtení a psaní. Proto učitelstvo české právem také tento poslední návrh učitelského vzdělání zamítlo nadobro i naprosto a znovu prohlásilo, že setrvá na starých svých návrzích vlastních.

Nutno na konec připomenouti, že vláda rakouská za války nevysokou úroveň učitelského vzdělání ještě více snížila ustanoveními o kandidátech vázaných službou válečnou, takže se ke studiu jednotlivých ročníků dávaly jen čtyřnedělní dovolené, že se dopouštěly opravné zkoušky třeba z několika předmětů, že se povolovala maturitní zkouška i těm kandidátům, kteří podobným způsobem snadno a rychle proběhli třeba všemi ročníky!⁴⁶⁴ A tak definitivní oprava učitelského vzdělání zbyla nakonec jako neodbytné dědictví naší republiky i ostatním státům nástupním.

* * *

Základní statut ústavů učitelských předepsal na konec studia, jak již řečeno, maturitní zkoušku, a to ústní i písemnou. Poslední úprava její za Rakouska provedena byla nařízením ministerstva školství ze dne 31. května 1908⁴⁶⁵ za ministra

⁴⁶⁴ Komenský, roč. 45, číslo 6, str. 4.

⁴⁶⁵ Verordnungsblatt 1908, 319 sl.

Marcheta; analogicky jako v předpisech o těchto zkouškách na jiných středních školách položen důraz na to, aby upuštěno bylo ode všech znalostí detailních a pouhého pamětného reprodukování látky učebné, ale důraz za to aby byl položen na důkladnou znalost věcí podstatných, jakož i na to, hodí-li se zkoušenec pro své povolání. V zeměpise, dějepise omezena zkouška především na data i fakta, týkající se zemí rakouských, z jazyka vyučovacího dávají se odtud také na pedagogických tři temata na výběr; vedle toho koná se zkouška písemná jako dříve i z pedagogiky a počtů; praktický výcvik se zkouší tím, že kandidát učí na zkoušku v některé třídě cvičné školy; konečně ústní zkouška maturitní týče se všech teoretických předmětů povinných na ústavu.

Zkouška dospělosti opravňuje podle předpisů,⁴⁶⁶ aby kandidát mohl býti ustanoven zatímě za učitele školy obecné. Aby mohl dojíti postavení definitivního ve službě školní, musí po uspokojivé praxi nejméně dvouleté, strávené na některé škole veřejné (nebo aspoň soukromé s právem veřejnosti) podrobiti se zkoušce nové (zkoušce učitelské způsobilosti) před některou zkušební komisí, jež jsou ustaveny zpravidla všude tam, kde jsou státní ústavy učitelské. Členové komisí byli jmenováni k návrhu zemského úřadu školního ministerstvem školství na tři léta, a to především z řady samých učitelů ústavu, dále inspektorů školních a učitelů škol národních i středních (po případě i jiných odborníků). Termin zkoušek stanoven dvakrát za rok a to pravidelně na květen a listopad; zkoušky měly vždy ráz po výtece prakticky, takže mimo pedagogiku a metodiku jednotlivých předmětů učebných stačila znalost učebné látky škol obecných a předpisů o školní praxi; speciální zkouškou zjišťovala se v Rakousku také způsobilost vyučovati výpo-

⁴⁶⁶ Srv. Heinze v uv. sp. 300 sl.

mocně náboženství. Pro písemnou část zkoušky předepsáno pojednání o tematě pedagogickém, dále řešiti tři úkoly z počtů a geometrie a tři z reálií; ústní zkouška týká se speciální metodiky a předpisů školních; konečně musí kandidát učiti zase na zkoušku na škole obecné.

Kdo chtěl dojiti aprobace pro školy měšťanské, musil po další úspěšné službě podrobiti se třetí zkoušce z některého ze tří odborů; gramatiko-historického (t. j. jazyka vyučovacího, dějepisu a zeměpisu), přírodovědeckého (přírodopisu a přírodopytu a k tomu buď počtů nebo rýsování), konečně matematicko-technického (matematiky, kreslení, krasopisu a k tomu buď přírodopytu, buď rýsování); vedle toho pro všechny zkoušky předepsána opět zkouška z pedagogiky. V praxi požadavky v jednotlivých předmětech a skupinách přes všechny jednotné zákonitě normy lišily se u jednotlivých komisí i v téže zemi velmi značně a řídily se dojista vždy také momenty vnějšími, jmenovitě nadbytkem či nedostatkem kandidátů. Forma zkoušky předepsána opět trojí: písemná, ústní a výstup (Lehrprobe).

Je důležité, že o odbornou přípravu ke zkoušce pro učitelstvo na školách měšťanských nebylo postaráno v samé osnově ústavů učitelských, nýbrž že byla ponechána vlastně jen píli soukromé; ministerstvo pouze čas od času povolovalo střídavě na různých místech země bezplatné kursy přípravné při školách středních, odborných nebo pedagogických; každý kurs, omezený na 40 účastníků, vybraných z počtu přihlášek, a trvající pravidelně 10 měsíců, obsahoval všechny předměty zkušební skupiny a to pravidelně pro odbor II. nebo III., kde domácí příprava setkávala se s obzvláštními potížemi (potřebou pomůcek a individuálního návodu).⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ Kurs pro I. odbor byl v Čechách poprvé teprve r. 1909 a to v Praze.

Při některých ústavech učitelských byl zřízen jako paralelka čtvrtého ročníku speciální kurs pro absolventy jiných středních škol, kteří chtěli si získati vysvědčení dospělosti z pedagogia, resp. doplniti si své středoškolské vysvědčení maturitní; jak je pochopitelné, hlavní pozornost kursu nesla se k předmětům, jimiž se osnova pedagogií odlišovala od osnovy gymnasií a reálek, zvláště tedy k pedagogice a praktickému výcviku didaktickému.⁴⁶⁸

Při vídeňském pedagogiu existovala t. řeč. Lehrer-Akademie,⁴⁶⁹ určená pro další vzdělání učitelstva vídeňského a dolnorakouského, po případě i z jiných zemí rakouských; roku 1909 až 1910 na příklad bylo tam v různých kursech vědeckých a odborných zapsáno celkem 894 posluchačů. Vedle ročního kursu pro učitelství na školách obecných a dvouletého pro aprobaci pro školy měšťanské přednášeli tam učitelé, profesori a vynikající odborníci též různé discipliny vědecké v kursech pokračovacích. Bylo to vlastně reorganisované původní pedagogium Ditteso-vo,⁴⁷⁰ založené roku 1868, jehož poslední úprava za Rakouska⁴⁷¹ provedena byla roku 1905; ironie osudu tomu chtěla, že ústav prvotně pokrokově ocitil se nakonec úplně v rukou klerikálních.⁴⁷²

Vzdělání učitelek ručních prací, jež zaváděny u nás již za Marie Terezie, bylo dlouho ponecháno jen píli soukromé, pokud ovšem předmětu tomu v rozsahu své učitelské povinnosti neučily samy učitelky předmětů „literních“, jež se také v této obratnosti vzdělaly na svých pedagogických. Teprv od základního zákona škol-

⁴⁶⁸ U nás kursy abiturientské bývaly jmenovitě v Praze, Král. Hradci a Brně.

⁴⁶⁹ Srv. o ní Heinze v uv. sp. 299 a Reinův Handbuch VI. 447.

⁴⁷⁰ Viz o něm v mých Dějinách pedagogiky III. 1.² 481 sl.

⁴⁷¹ O úpravě po převratě bude řeč ve svazku II.

⁴⁷² Hrvatski učiteljski dom II. 254 a Die deutsche Schule 1911, 45.

ního bývaly při ústavách učitelských zřizovány občas roční kursy pro vzdělání učitelek ručních prací (vulgo industriálek); přijímaly se dívky aspoň 17leté, mravně bezúhonné a tělesně způsobilé, které s prospěchem vybyly aspoň školu obecnou a vykazaly určitou znalost ručních prací, jež ovšem i v kurse, zakončeném speciální zkouškou, byly předmětem hlavním vedle pedagogiky a jazyka vyučovacího.

Konečně pro vzdělání učitelek škol mateřských (pěstounek) bývaly jednoroční kursy rovněž při pedagogii ženských, ale původní statut z roku 1886 byl od školního roku 1914—5 nahrazen dvouletým, v němž opět hlavní pozornost věnována vychovatelsví s praktickými cviky v dětské zahradce, vedle toho ovšem i potřebným předmětům obecného vzdělání; počet hodin týdně stanoven na 25, s neobligátními předměty (živým jazykem a hudbou) na 52.⁴⁷³ Do kursu přijímány dívky aspoň 16leté za podmínek podobných jako pro vzdělání v ručních pracích.

* * *

Počet pedagogií státních hned od počátku nebyl dostatečný a vláda rakouská více, než bylo slušno a politicky prozíravo, ponechávala tu pole iniciativě soukromé a jmenovitě kongregacím řádovým. Tak roku 1913 bylo státních ústavů mužských 22 s německým jazykem vyučovacím, 12 s českým, 7 s polským, 7 s rusínským a rumunským, 1 ústav polský, rusínský a rumunský, 1 německo-rumunsko-rusínský, 2 německé a slovinské, 2 chorvátské a 3 italské; ženských bylo 10 německých, dva (!) české (v Praze a v Brně), jeden polský, tři polsko-rusínské, jeden německo-slovinský, 1 italsko-německo-slovinský, 1 chorvátský a 1 italský; celkem tedy $57 + 20 = 77$ ústavů. Jak

⁴⁷³ Podrobné rozvržení hodin podává na př. Šafránek Školy české II. 1918, 297.

patrně, naměřeno bylo německé národnosti vrchovatě (měla skoro polovici ústavů všech!), při čemž německý jazyk byl obligátní ještě na četných ústavách jiných národností, jmenovitě všech polských a českých na Moravě. Nebylo vůbec tedy mužských ústavů jen rusínských anebo rumunských nebo slovinských; podobně nebylo vůbec státních ženských ústavů rumunských ani rusínských. Naproti těmto ústavům státním byly na př. již r. 1906 čtyři ústavy zemské, tři městské, 21 klášterních a 14 soukromých, celkem tedy 42; proti 20 dívčím ústavům státním bylo tehdy již 54 ústavů vydržovaných jinými korporacemi, poměr tedy rozhodně nesprávný. I u nás v Čechách proti dvěma dívčím ústavům státním⁴⁷⁴ bylo osm soukromých českých a pět soukromých německých, na Moravě proti čtyřem státním jeden městský, dva klášterní a jeden soukromý pokrokový (v Přerově), takže péče o vydržování ústavů učitelských z valné části spočívala na orgánech nestátních.⁴⁷⁵

Je příznačné pro rakouskou spravedlnost kulturní, že ani v Českých Budějovicích až do roku 1914 nebylo lze se domoci českého státního ústavu (sestátněn byl soukromý matiční ústav tamější až od 1. ledna 1915); že české paralelky, zřízené kdysi při ústavě německém v Opavě, musily býti již po roce přeneseny do Polské Ostravy, kde sice změněny v ústav samostatný, ale dějepisu musilo se na něm učití jen německy;⁴⁷⁶ že dále

⁴⁷⁴ Otevřeným již r. 1866, resp. 1872.

⁴⁷⁵ Různá data starší o českých ústavech, jejich návštěvě i stipendiích atd. uvádí Šafránek Vývoj 209 sl.; data o pražském ústavu mužském jubilejní program ústavu z r. 1908; data z r. 1904 Loosova Encyklopedie II. 191. — Válka i tu působila ovšem neblaze na počet kandidátů; r. 1913 na př. bylo kandidátů 8288, kandidátek 3652, celkem 11920, ale r. 1916 již jen 4721 + 2864 = 7585.

⁴⁷⁶ Nebyl správný výrok posl. Kramáře na voličské schůzi 1914 v Ml. Boleslavi: „Přednáší-li německy český člověk, je to věc lhostejná.“ (Srv. Naši Dobu XXI. 829). — Teprve r. 1915 měla se anomalie ta, pro nás potupná, po-

pro české učitelky ve Slezsku nebylo ani jediného ústavu⁴⁷⁷ — ale že Němci měli ústavy své všude v Rakousku mimo Dalmacii a Itálii, kde by byly absolutně zbytečné (ač se ústavu i pro Halič domáhali již od r. 1909). Bylo dále více než výmluvné, že sice němečtí kandidáti nikde se nemusili učit druhému zemskému jazyku, ale že naopak, kde jen trochu bylo možno, nutili se do němčiny kandidáti jiných národností. Pro 63% slovenského obyvatelstva v zemích koruny české bylo na př. 1912 14 ústavů učitelských státních, pro 37% Němců rovněž 14 (v Čechách bylo po 8 muž. a 1 žen. pro každou národnost, na Moravě proti 3 německým jen 4 české, ve Slezsku dokonce proti 3 německým jen 1 český a 1 polský), při čemž z celkového nákladu státního na pedagogia došlo do Čechům 1,075.000 K, Němcům 1,660.000⁴⁷⁸

Odporovalo dále všemu smyslu pro spravedlnost, ale i pro budoucnost říše, že v zemích alpských r. 1909 vešly v platnost zákony, kterými se na všech ústavech tamějších (i soukromých) zaváděla němčina jako výhradní jazyk vyučovací. Že ostatně sama vláda rakouská cítila zřejmou nespravedlnost národnostní v tomto oboru školy, patrně bylo odtud, že nebylo lze ji pohnouti k tomu, aby uveřejňovala statistiku kandidátů učitelství podle jazyka mateřského, aby bylo viděti, jaké procento Němců pomáhá udržovati tolik zbytečných škol německých.

Konečně nutno vytknouti, že vlivy klerikální právě na ústavy učitelské v posledních letech před válkou úžasně rostly,⁴⁷⁹ čehož výmluvné doklady uvedeny byly v debatě o nové pragmatice středoškolského učitelstva v poslanecké sněmov-

stupně zrušit, ale r. 1917 byla zase ponechána v třídě III. a IV. (Věstník prof. XXIV. 248) a teprv po převratě odstraněna nadobro (Nár. Listy 27. listop. 1918).

⁴⁷⁷ R. 1910 se chystalo divčí pedagogium v Polské Ostravě, ale místo něho otevřeno r. 1911 lyceum.

⁴⁷⁸ Věstník mor. učitelstva XII. 678.

⁴⁷⁹ Věstník čes. prof. XXI. 203 sl.

ně vídeňské r. 1914: počet chovanců ústavů klerikálních dosáhl tehdy již polovice počtu žactva škol státních, v Dolních Rakousích a jmenovitě ve Vídni docela již ji značně převýšil; všude se pěstovalo pobožnůstkářství a udavačství; za učitele pedagogií dosazováni jen spolehliví katolíci bez zřetele k vědecké a pedagogické způsobilosti, naopak lidé nepohodlní pro své svobodomyšlné názory násilím byli vyháněni do pense atd.

§ 24. GYMNASIA.

Z porad bývalé revisní komise vzešly r. 1805 také opravy školství středního, jejichž podkladem byly návrhy priaristy prefekta Fr. Inocence Lang a.⁴⁸⁰ Nejdůležitější novotou bylo, že starý systém učitelů třídních nahrazen učiteli odbornými, při čemž gymnasia v sídlech universit a lyceí (učení filosofických) vypravena býti měla o šesti třídách, všude jinde jen o pěti, a to tak, že učební úkol latiny naměřen byl v obojích ústavech stejně, a rozdíl byl jen v rozsahu ostatních disciplin: zeměpisu, dějepisu, matematiky a přírodopisu (fysice se na ústavech pětiletých neučilo vůbec). Počet hodin týdenních určen pro každou tří-

⁴⁸⁰ Také tu byly sice v poradách komise učiněny projekty různé: navrhovalo se jmenovitě, aby gymnasia byla vesměs o šesti třídách s učiteli odbornými s náboženstvím jako učebním předmětem a klas. jazyky jako středem učení; aby každý týden byl jeden den volný (nebude-li svátku); maximální počet hodin týdenních aby byl 28; profesorům přetížným aby byli dáni k ruce suplenti či kolaboratoři, aby byly upraveny platy i postup učitelů; aby podřzeny byly prémie, závody literární, dozorcí volení ze studentstva, přísné zkoušky na konec roku, tělesné tresty (ale jen v nižších třídách); známka „eminence“ aby byla vskutku jen vyznamenáním atd. Návrhy ty nedošly sankece císařovy, zvláště pro nedostatek peněz. (Srv. článek K. Wotke Die vom der Studien — Revisions — Hofkommission 1797 bis 1799 vorgeschlagene Reform der öster. Gymnasium v Beiträge zur öster. Erziehungs- und Schulgeschichte XVII. 1915).

du na 18, jež rozděleny byly mezi jednotlivé učitele tak, že na př. na gymnasiu pětitřídním⁴⁸¹ jeden profesor učil základům latiny v I. a II. třídě po 9 hodinách; druhý latinské gramatice ve III. třídě 9 hodin, a řečtině od III.—V. po 2, celkem tedy 15; třetí měl přidělenou latinskou poetiku a retoriku v IV. a V. po 9 hod.; čtvrtý zeměpis a dějepis ve všech třídách po 3 (tedy 15); pátý učil matematice na všech třídách po 2 hod. a přírodovědě v I. a II. po 2, celkem tedy 14; konečně katecheta měl náboženství a mravouku ve všech třídách po 2 hod., (tedy celkem 10 hod.)⁴⁸² Latina byla ovšem i nadále středem vyučování, kdežto ostatním vědám neučeno vůbec soustavně; podrženy byly dále staré instituce semestrálních zkoušek, odměn (premií) i školného; vedle toho pak průběhem let vydána řada nařízení menších a předpisů disciplinárních, jež pak s organizační osnovou a instrukcemi pro učitele shrnuty r. 1808 v celek, zvaný *Gymnasialkodex*, jakožto protějšek k *Schulkodex* (viz § 12.) škol obecných; *Gymnasialkodex*, jež kdosi nazval ukvapeně *monumentum aere perennius* (památník trvalejší kovu), zůstal s některými změnami v platnosti až do polovice století XIX.

Ježto se škol latinských nedostávalo a jevil se zvláště nedostatek dorostu duchovenstva, vláda chtěj nechťej musila zase většinu ústavu (v Ra-

⁴⁸¹ Srv. S. Frankfurter Oesterreich v Baumeisterově Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre für höhere Schulen, I. Bd., 2 Abt. 1897, 268.

⁴⁸² Bylo tedy rozdělení hodin a předmětů na jednotlivé třídy pětitřídního ústavu toto:

	I.	II.	III.	IV.	V.
latina	9	9	9	9	9
řečtina	—	—	2	2	2
zeměpis a dějepis	3	3	3	3	3
matematika	2	2	2	2	2
přírodní vědy	2	2	—	—	—
náboženství	2	2	2	2	2

Třídy I.—III. byly gramatické. IV.—V. humanitní.

kousích a Porutanech vůbec všecky) vydati učitelům řádovým, zvláště premonstrátům, cisterciákům, piaristům a benediktinům, neboť finance státní, zle ztenčené válkami francouzskými, daleko nestačily na úkoly kulturní. A tak laicisace ústavů středních, kterou provést chtěl Josef II., byla tím de facto zase zastavena a rozdíl byl konec konců jen v tom, že místo jezuitů⁴⁸³ nastoupily řády jiné.

Současně s gymnasií reformováno bylo také studium filosofické, které i nadále spojovalo vlastně gymnasium s universitou. Kdežto dvouleté studium toho obsahu na venkovských ústavech tak řeč. lycejních mělo se odtud omeziti jen na nejn nutnější obory, ponecháno podrobné studium do tříletého kursu filosofického při samé universitě. Vedle filosofie, matematiky, dějepisů i náboženství věnovány týdně dvě hodiny⁴⁸⁴ také řečtině, v níž ovšem výsledky při tak nepatrném počtu hodin bývaly jen nepatrné; volnými předměty byly vědy přírodní, estetika, pedagogika, dějiny umění a technologie. Vyučovacím jazykem ve filosofii, fysice a matematice byla latina, kdežto ostatním předmětům učeno jen německy. Rozdělení hodin na ročníky bylo toto: v I. ročníku učeno náboženství 2 hodiny, teoretické filosofii 4, matematice 8, dějepisů světovému 3, řečtině 1 hodina, celkem 18 hodin týdně; v II. roce náboženství 2, metafysice a praktické filosofii 4, fysice 8, dějepisů 3, řečtině 1, celkem opět 18 hodin; konečně v III. roce měli všichni žáci 2 hodiny náboženství a 5 hodin četby latinských klasiků, k čemuž theologové věnovali 2 hodiny řecké filosofii, právníci 3 hodiny dějepisů (německému a

⁴⁸³ Obnovený řád jezuitský (1814) byl uveden do Rakouska znovu arcivévodou Maxem a Ferdinandem z Este a usadil se zvláště v Styřském Hradci, Linci a Inšpruku, kde si opětně zřídil školy po svém způsobu.

⁴⁸⁴ T. j. v prvním roce 1 hod., v druhém rovněž.

rakouskému), medikové 2 hodiny řecké filosofii a 4 všeobecné přírodovědě.⁴⁸⁵

Podstatným zhoršením tohoto stavu byla úprava z r. 1818, kdy zase oživena stará instituce učitelů třídních, učících všem předmětům ve své třídě (mimo náboženství).⁴⁸⁶ Rok potom všecka gymnasia rozšířena na šestitřídní, provedeny některé změny v osnově (odstraněno zvláště v nižších třídách vyučování algebře i vědám přírodním), zavedeny konečně i měsíční porady profesorů o věcech pedagogických a didaktických. Po úpravách těch byla ovšem převaha latiny tak rozhodná, že na př. v I. třídě měla tato 11 hodin, kdežto všem ostatním předmětům (náboženství, počtům a zeměpisu) zbylo jen sedm hodin týdně!⁴⁸⁷ Také učební osnova jednotlivých ústavů lycejních a universitních omezena r. 1824, a to tak, že obligátní kurs trval odtud všude jen dvě léta a třetí ročník věnován byl předmětům volným; mimo latinu učeno všem předmětům po německu. V podrobnostech podával I. ročník filosofický 2 hodiny náboženství, 5 hodin filosofie, 7 hodin matematiky a 2 latiny (celkem 16); II. ročník náboženství 2 hod., filosofie 3, fyziky 8 a latiny 2 (celkem 15).⁴⁸⁸

Lze říci, že těmito „opravami“ pokleslo rakouské učení gymnasiální i filosofické na stupeň nejnižší, na kterém kdy u nás bylo, jak patrně

již z ubohého suchopáru tehdejších učebnic, jejichž jalovému obsahu žáci učili se docela mechanicky z paměti a mimo něž nesměli sami čísti nic jiného. Bylo vzácnou výjimkou, vyskytli-li se v těch dobách učitelé, kteří by si uchovali mysl ideálně zanícenou nebo kteří by se aspoň blížili oněm slavným matematikům V y d r o v i a J a n d e l e r o v i, ozdobám pražského učení filosofického, tolikrát zvěčněným i v krásné literatuře naší (na př. v J i r á s k o v ě Věku).

Nebylo však dosti schopných mužů, kteří by se byli ucházeli o úřad profesorský, chatrně placený a namahavý; kandidáti učitelství gymnasiálního konali sice zkoušky ve formě konkursu, ale vzhledem k tomu, že při tom musili učit předmětům všem, nemohly jejich vědomosti v žádném oboru převyšovati průměr. Výsledky učení stredoškolského byly proto podle současných svědectví⁴⁸⁹ velmi chatrné, zvláště pak ustavičné memorování a mechanické zkoušení vedlo k naprosté pasivnosti a otupělosti žactva; mimo to všecko žactvo bylo přímo úzkostlivě střeženo před „ideami modního liberalismu“, jak ukazují výroční zprávy studijní komise dvorské, z let 1814—34, vydané r. 1914 W o t k e m.⁴⁹⁰ Předmětům nepovinným a reálným věnována byla pozornost vůbec nedostatečná, třebaš pro ně určeny i opakovací hodiny, které konali profesori bezplatně ve dnech oddechu; zato r. 1821 zavedena pro všechny žáky

⁴⁸⁵ Frankfurter ib. 271—2.

⁴⁸⁶ Vác. Zelený ve spise Život Joos. Jungmanna 1873. 168 přiznává, jaké obtíže odtud vzešly samým profesorům, kteří neovládali dostatečně učivo třídy ve všech předmětech.

⁴⁸⁷ Rozdělení hodin bylo odtud toto:

	v třídě						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	12
latina	11	11	9	9	10	10	60(!)
řečtina	—	—	2	2	2	2	8
matematika	2	2	2	2	2	2	12
zeměpis a dějepis	5	5	5	5	2	2	16

⁴⁸⁸ Srv. Frankfurter v uv. sp. 244 a 272.

⁴⁸⁹ U nás na př. výsledky svých vlastních studií dobře odsoudil kněz Aug. Smetana na počátku svých pamětí (Osudy kněze vyobcovaného z církve, přel. J. Milde 1926, str. 5) takto: „Když jsem v roce 1850 nikoli s obyčejnými, nýbrž s výbornými známkami absolvoval gymnasium na Novém městě v Praze, byl jsem, jak jsem později nahlédl, přes vynaloženou píli tak nevědomý, že bych byl mohl zcela dobře znovu začítí svá gymnasiální studia na nějakém zahraničním ústavu.“

⁴⁹⁰ Die Jahreshauptberichte Langs und Ruttenstocks über den Zustand der österr. Gymnasien in den Jahren 1814—1834 v Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, Wien 1914.

zповěd, učitelé podřízeni nadobro biskupským ordinariátům, stanoven numerus clausus pro třídu v počtu 80 (!) žáků, omezeno studium privatistů a nakonec zakázáno vůbec studovati v cizině.⁴⁹¹

Při tom živel laický v profesorstvu čím dále tím více ustupoval do pozadí; vedle ředitele ústavu, jímž jako dříve byl krajský hejtman, býval již jeho zástupcem pravidelně duchovní; z duchovenstva rovněž vybíráni také direktori gymnasií v hlavních městech, dále ředitelé všech gymnasií v celé provincii (t. řeč. direktori provinciální), ba i referenti o věcech školních při úřadech zemských a studijní komisi dvorské. Ještě r. 1855 byly z ředitelů dvě třetiny, z profesorů téměř polovice stavu kněžského!

Je důležité, že již v těchto dobách dějí se u nás pokusy, aby do škol středních zavedeno bylo, aspoň neobligátně, učení jazyku mateřskému.⁴⁹² První učil češtině Jos. Jungmann od r. 1800—15 na gymnasiu v Litoměřicích⁴⁹³ a po jeho příkladu (ale jen krátkou dobu od r. 1802) Karel Ignát Thám na akademickém gymnasiu pražském, dále Chmela v Jičíně a Král. Hradci (kde byl vystřídán Klicperou), Svoboda v Jindř. Hradci, Sedláček v Plzni atd. Dekrety studijní komise dvorské, r. 1816 vydané k podnětu strahovského opata Václava Grüna,⁴⁹⁴ nařizovaly, aby nejen byli v místech ryze českých a smíšených prefekty a učiteli ustanovováni mužové obou jazyků znalí, nýbrž dokonce připouštěly pro žáky českého původu také cvičení v pře-

kládání českém z latiny a v slohu. Studium češtiny opětně doporučováno i theologům, znalost češtiny požadována i na lékařích a ranhojičích; r. 1818 výslovně doporučováno učiti se češtině již proto, aby bylo dosti úředníků znalých obou jazyků.

Bohužel samy úřady školní nebyly podobným pokusům o zavádění češtiny do škol středních příliš nakloněny a nedovolovaly zvláště, aby jí učeno bylo jako předmětu povinnému a aby k tomu užíváno bylo Jungmannovy Slovesnosti, ač přece se k tomu účelu výborně hodila.⁴⁹⁵ Máme dokonce zprávu o tom, že (podle relací studijního direktorátu moravského) přivodil si profesor činný jako učitel češtiny v I. třídě humanitní gymnasia brněnského svou horlivostí nelibost školních úřadů, ba na konec i sesazen z úřadu.⁴⁹⁶ Tak akce samé vlády, slibně zahájená kterou čeští vlastenci vítali s nadšením a radostným překvapením, zásluhou samých úřadů školních záhy se rozplynula jako klamná epizoda.⁴⁹⁷

Od r. 1838 počínají se v Rakousku dlouholeté a únavné porady o reformě všeho školství středního, zvláště o instituci učitelů třídních a odborných, o náležitě úpravě predběžného vzdělání učitelů gymnasijských, o změně učebné osnovy i zvláště postavení filosofického studia atd. Komise studijní vyžádala si obsáhlá dobrozdání od jednotlivých ředitelů i zemských vlád a svěřila je odborným referentům, ale výsledky byly zase podobné jako při úřadách o školách obecných; z obavy jednak před novotami, jednak před zatížením státního rozpočtu bylo zamítnuto téměř všecko, co k opravě gymnasií bylo navrhováno,

⁴⁹¹ Srv. Blánek J. Šafránka Z gymnasijských letopisů v první třetině devatenáctého století v Osvětě 1916, 98; srv. také Věstník pedagogický XXIV., část pedagog., 59.

⁴⁹² Pro srovnání s našimi poměry nutno připomenouti, že r. 1833 také obec chebská žádala zemské gubernium o zřízení stolice češtiny při německém gymnasiu tamějším (srv. Národ I., 1916, 410, kde jest citována žádost v plném znění podle otisku v německé Proškové mluvnici češtiny z r. 1840).

⁴⁹³ Zelený v uv. sp. 34.

⁴⁹⁴ Srv. Literatura česká XIX. stol. II. díl 2. vyd. 204.

⁴⁹⁵ Literatura česká, tamže 207.

⁴⁹⁶ Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1915, 646. — O vyučování češtině na rakouských středních školách před r. 1848 jedná Reichenbach v 8. sešitě Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte.

⁴⁹⁷ Tak v Hradci Král. přestalo se učiti češtině již r. 1850 (Naše Doba XVII. 341.).

a nebyl proveden na př. ani návrh hornorakouského ředitele Arnetha a profesora Exnera, aby na gymnasia zavedeny byly výklady o jazyku i literatuře německé. Dosaženo bylo všeho všudy jen, že na čtyřech gymnasiích (ve Vídni, Praze, Lvově a Miláně) bylo dovoleno na zkoušku na šest let zavést novou — prý zlepšenou — osnovu. Zkrátka, celá první polovice století devatenáctého vyplněna byla více méně bezradným a nejistým tápáním a čím dále tím více bylo patřno, že studijní komise dvorská není vůbec úřadem, který by dovedl a mohl provést řádnou nápravu v středním školství rakouském, rozhodně nedostatečným počtem i učením: r. 1847 bylo v celém Rakousku všeho všudy 84 gymnasií, z nichž jen 47 bylo státních; žáků bylo i s posluchači kursů filosofických pouze 26.584.⁴⁹⁸

* * *

Teprve bouřlivý rok 1848 rázem učinil konec těmto průtahům a nově zřízené ministerstvo vyučování mezi své přední úkoly pojalo právě reformu střední školy, k jejímuž provedení vedle zmíněného již profesora Exnera (1802—1853), povolán byl z říše německé berlínský rektor Herman Bonitz (1814—1888), který působil pak od roku 1849 jako profesor klasické filologie na vídeňské universitě. V době několika měsíců byl s pomocí odborníků sestaven proslulý Nástin:⁴⁹⁹

⁴⁹⁸ Reinova Encyklopedie VI. 451.

⁴⁹⁹ Předchůdcem Nástinu byly již návrhy z r. 1848, vydané s názvem Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens ve stu odstavcích z péra Exnerova (mylně přičítané Feuchterslebenovi) jakožto výsledek poradní komise Sommarugovy; tu byly mimo jiné již navrhovány sloučení lyceí filosofických s gymnasií, instituce učitelů odborných, zásada laickosti školy a svobody badání na universitě. — O definitivní osnovu rozdělili se Exner s Bonitzem tak, že Exner vypracoval úvod a obecné poznámky, jakož i partie o vědách pří-

„Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich“, uveřejněný sice již 16. září 1849, ale definitivně císařem potvrzený teprve r. 1854; ne přípádně nazval jej profesor vídeňské university a pozdější ministr vyučování von Hartel: magna charta rakouského středního školství.

Způsobem na svou dobu neobyčejně šťastným a pokrokovým proveden tu byl smír mezi vzděláním klasickým a reálním, vytčeny jazykům klasickým nové dráhy ve smyslu novohumanistickém a postaveno gymnasium rakouské na výši, jež celá desítiletí přešla školství toho stupně v cizině, stejně jako hluboce založené Instruke pro gymnasia, přidané k osnově v duchu Herbartovském, jež zdůrazňovaly právem spíše živé umění než mrtvé vědění a nechtěly život školský šněrovati do nezměněného řádu byrokratického, nýbrž snažili se vyučováním zároveň vychovávatí.⁵⁰⁰

V podrobnostech byl omezen vydatně počet hodin věnovaných latině, jež přestala býti jazykem vyučovacím a ztratila proto i svůj význam jako orgán slovního výrazu;⁵⁰¹ zato němčina jako jazyk mateřský po prvé stala se předmětem povinným a vedle ní zaujala důstojné místo také řečtina, dosud macešsky odbývaná, jíž teprv touto osnovou dostalo se uplatnění, přiměřeného požadavkům novohumanistickým; rozšířeno dále vyučování matematice, nově zavedeny přírodní vědy i do nejnižších tříd, zeměpis přestal býti jen pří-

rodních i filosofii, kdežto Bonitz ostatek. — Celek byl předmětem hojných úrad s podsekret. Helfertem a byl úplně hotov, ještě než se Thun stal ministrem, jenž tedy návrhy obou učenců pouze vtělil v praxi. Proto sestavení pomníku Thunova v arkádách vídeňské university, na němž Exner a Bonitz zaujímají místo jen v postranních výklencích, neodpovídá historické pravdě.

⁵⁰⁰ Srv. Höfler Drei Vorträge zur Mittelschulreform 1908, 55 a Th. Ziegler Geschichte des Pädagogik 1909, 348

⁵⁰¹ Paulsen Geschichte des gelehrten Unterrichts II.² 479.

lepším dějepisu a z bývalého kursu filosofického, jenž odtud sloučen byl s gymnasiem jako jeho třídy VII. a VIII., podržena pouze psychologie a logika ve formě filosofické propedeutiky, kdežto metafysika a morálka byly odstraněny; kreslení ani tělocvik zatím jako předměty učebné zavedeny nebyly.

Rozvržení předmětů a hodin na třídy bylo upraveno takto:⁵⁰²

Třída:	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Celk.
Náboženství.	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Latina	8	6	5	6	6	6	5	5	47
Řečtina . . .	—	—	5	4	4	4	5	6	28
Mateř. jazyk	4	4	3	3	2	3	3	3	25
Dějepis zem.	3	3	3	3	4	3	3	3	25
Matematika .	3	3	3	3	4	3	3	—	22
Filosof. prop.	—	—	—	—	—	—	—	2	2
Fysika a přír.	2	2	3	3	2	3	3	3	21
Celkem . . .	22	20	24	24	24	24	24	24	186

Po definitivní sankci císařově provedeny v r. 1855 neveliké přesuny hodin, takže latině v III. tř. přiznáno 6 hodin, řečtině v V., VI. a VIII. po 5 hod. a v VII. 4 hodiny, propedeutika zavedena také do VII. s 2 hod., přírodní vědy a fysika měly míti ve 2. semestru III. tř. pouze 2 hod. a tolikéž v VI. tř., konečně matematika v VIII. sice 1 hodinu, ale za to náboženství 3 hodiny týdně.⁵⁰³

Celé gymnasium vybaveno bylo dvojstupňovitě tak, že jednotlivé discipliny v různém rozsahu a pojetí probírány dvakrát: v nižším oddělení spíše elementárně a názorně, ve vyšším vědecky,⁵⁰⁴

⁵⁰² Srv. Frankfurter v uv. sp. 272.

⁵⁰³ Šafránek Za českou osvětu 1898, 173 má pro r. 1849 schéma chybné, které se neshoduje ani s původním ustanovením z toho roku ani se změnami 1855.

⁵⁰⁴ Nesouhlasím s výtikou Vojt. Hulíka v České politice V. 465 sl., že učivo zbytečně se probíralo dvakrát a že osnova byla proto přetížena, neboť dvojstupňovitá úprava je v úplné shodě s vývojem žáka v době puberty.

což bylo umožněno definitivním opuštěním zastaralého systému učitelů třídních; spolu bylo tak oddělení nižší přípravou pro vyšší, podávajíc učivo aspoň do jisté míry omezené a zaokrouhlené.

K závěru střední školy a pro úřední kontrolu jejích výkonů a výsledků položena byla po vzoru pruském maturitní zkouška; zavedena dále instituce státních inspektorů středoškolských a upravena otázka náležité odborné přípravy profesorstva tím, že při universitách zřízeny byly jednak semináře i vědecké ústavy (otevřeny roku 1850), jednak zkušební komise podle pevných norem, jednak konečně založen r. 1850 Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien pod redakcí Bonitzovou, který tu hájil a vykládal podstatu svých oprav;⁵⁰⁵ v témž roce zrušena také privilej studijního fondu vydávati všechny učebnice pro střední školy a stanoveno pouze, že učebnice kdekoliv vydané musí si opatřiti schválení ministerstva vyučování.

* * *

Reforma Exnerova a Boritzova, jež úkol gymnasia nehledala již v jednostranném pěstění latiny, nýbrž, jak se praví výslovně v úvodě k Nástinu, ve vzájemném pronikání a v soustředění vzdělání filologicko-historického a matematicko-přírodovědeckého,⁵⁰⁶ značí zároveň — zatím ovšem spíše na papíře než ve skutečnosti — první rozhodný pokus o definitivní laicisaci školství středního do té doby, jak jsme viděli, téměř vý-

⁵⁰⁵ Zanikl 69. ročníkem r. 1920 a místo něho (a rovněž zaniklého Zeitschrift für das Realschulwesen) počal teprv r. 1924 (bohužel nepravidelně) vycházeti Zeitschrift für die österreichischen Mittelschulen, který na str. 3. a 11. I. ročníku líčí osudy obou svých předchůdců.

⁵⁰⁶ Vlastní slova jsou: „in der wechselseitigen Beziehung aller Unterrichtsfächer miteinander.“

hradně ovládaného kněžími.⁵⁰⁷ Bylo ovšem přirozené, že se reforma tak dalekosáhlá neujala rázem; ještě na příklad r. 1856 byla ve Vídni jen dvě gymnasia s učiteli světskými, kdežto na všech ostatních ústavech učili jen duchovní. Radikálnímu provedení laicisace vadil jistě také nedostatek financí: stávalo se tehdy, že nejen mezi žáky konány byly soustavné sbírky na učební pomůcky, nýbrž že stát pro sebe sekvestroval docela i školné na ústavech nestátních. Byly jistě dále i leckteré nedostatky v samé osnově, zvláště naprosté ignorování aspoň jednoho moderního jazyka; vadilo — zvláště s počátku — značné rozšíření studia všeobecného proti stavu dosavadnímu, kdežto naopak zase zrušením filosofického studia zúžen byl přechod z gymnasia na universitu a gymnasium celé čím dále tím více se vyvíjelo v jakousi přípravku či předstupeň university, zapomínajíc na svoje úkoly samostatné a vlastní. Nelze se proto diviti, že proti nové úpravě gymnasia rakouského ostře se vyslovoval i klerus i aristokracie i zase strany krajně nacionální, vytýkajice zvláště přetížení žactva, obtíže maturit, menší zřetel k náboženské výchově, neúčelnost odborných učitelů atd.⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ Náboženství ovšem i nadále zůstalo předmětem povinným, jehož osnovu v podrobnostech stanoviti ponechává úplně církevním úřadům.

⁵⁰⁸ České návrhy opravné, které v té době byly učiněny, probírá Jos. Hendrich v článku České snahy o reformu gymnasia od r. 1848 do reakce ve Věstníku českých profesorů XVII. 1920, část pedagog. 153. srv. také mé Dějiny pedagogiky III. 3., zvláště 45 sl. — Vtipně posoudil novou osnovu gymnasiální, která tak podstatně rozšiřovala počet předmětů a látku učebnou, tehdy plzeňský profesor fyziky, premonstrát Jos. Fr. Smetana ve svých Pomněnkách (vydal Fr. Šimek 1919) básní Hostina (na str. 19) takto: „Švarní Musy synové sem k tabuli hotové chodí v jistou hodinu na duševní hostinu. Kuchaři jim dvanáctero jídel strojí dost a dost, každý žádá, by od něho nejvíc snědl každý host. První dává polívku, základ všeho zážitku (sic), písmem svatým solenou, peklím notně pepřenou. Druhý zove k hovězině, připravené po latině, slyšet ho však stýskati,

Pokusy o reakci, ba i o naprosté zvrácení osnovy objevují se již v letech padesátých; tak roku 1857 samo ministerstvo předložilo k diskusi návrh, podle něhož mělo býti zase omezeno učení řečtině, němčině a přírodopisu ve prospěch latiny; vědy přírodní z nižších tříd docela odstraněny; vedle liberálních časopisů a politiků vyslovili se proti této „revisi“, kterou gymnasium rakouské mělo klesnouti zase na stupeň latinské školy, velmi důrazně sám Bonitz s takovým úspěchem, že k nějakým poradám o nových návrzích vůbec nedošlo.

Podobně zažehnány návrhy, jež učinil o něco později český poslanec Čupr na říšské radě vídeňské, jež docela neprávem označil rakouskou osnovu za věrný odlesk pruské, ježto naopak byla daleko pokročilejší než ona; Čupr chtěl zvláště, aby nižší gymnasium nahrazeno bylo školou měšťanskou se systémem učitelů třídních, kteří by místo jazyků klasických učili jazykům příslušné země a kreslení, aby dále místo vyšších gymnasií byla zřizována lycea, aby zrušena byla maturitní zkouška, aby zlepšeno bylo vzdělání profesorů atd.⁵⁰⁹ Že nebylo ostatně ani v letech šedesátých namnoze ještě důvěry ve stálost reformy, nejlépe ukazují i oficiální články v Časopisu pro rakouská gymnasia, psané duchem stíněným a zaleklým.

Nepřekvapuje proto, že již také konkordát

že jim nechce chutnati. Nejvíce třetí k hostině dává z řecké kuchyně: zadělané Sofoklesky, smažené Demosthenesky, až od těch lahůdek kormoutí se žaludek. Čtvrtý dává z pekáče trojhrany a koláče, přímky, křivky, muří nohy, tupé úhle, ostré rohy, mnohý než jich ukousal, zuby sobě vylámá. Ten německé zelí snáší k stolu, onen českou kaši, ten poroučí cerbuláty, historické suché hnaty, onen chválí vysoce přirozené ovoce. Sotva všecko shltali, žaludky si přecpali, tu pan dozorce neváhá, do krků jim prstem sahá, a kdo všecko vyčlchlil — za zvalého uznán byl.“

⁵⁰⁹ Srv. odpověď Bonitzovu Über den Čupr'schen Antrag auf Revision des dormaligen Unterrichtswesens unserer Mittelschulen 1861 a moje Dějiny pedagogiky III. 3. 80 sl

zasáhl do vývoje gymnasia rakouského neblaze: počet ústavů duchovenských opět se množí a jmenovitě znovu zase dovoleno jesuitům, aby si upravovali školství svoje podle původní Ratio. Státní orgány vůbec tehdy nekontrolovaly, zdali profesori vzati z řad duchovních mají zákonitou aprobaci; někde (jako na gymnasiu v Melku) ještě r. 1864 nebylo na celém ústavu asi jediného zkušeného profesora! Dokonce v letech 1855 a 1854 objevují se ministerské výnosy, které chtějí „pokřesťaniti“ celou gymnasijsní výchovu, mluví se o tom, že se má i četba klasických jazyků pěstovati na křesťanském základě, že dějiny starého věku mají se vykládati v nejužší souvislosti se stanoviskem zjevené víry a pod. Podle konkordata měli biskupové katoličtí právo, aby sami nebskrze své komisaře kontrolovali všecko vyučování, zdali nečelí proti víře,⁵¹⁰ což ovšem vedlo k tuhým sporům na mnohých místech. Článek VII. konkordata znemožňoval docela, aby profesorem ustanoven byl nekatolík, takže jsme měli pojednou zase ústavy střední úplně konfesijní (vedle 105 ústavů vlastně tedy katolických byl r. 1863 jediný evangelický a dva řecko-orientální).

* * *

Teprve základní zákony říšské z konce let šedesátých vyprostily také střední školy z nadvlády učitelů duchovních. Odtud počet učitelů a ústavů světských nápadně se množí, stát docela zabírá pro sebe i některé ústavy řádové (zvláště jesuitské) a po prvé r. 1870 počíná se starati také o hmotné zaopatření světských profesorů, jejichž požitky byly do té doby velmi chatrné, počíná též neúprosně doléhati na školy řádové (r. 1870 bylo jich v Rakousku ještě 36, nehledíc k oněm ústavům

⁵¹⁰ Výnos příslušný parádjuje v Šetelíkové Sbírce normalii 78 dosud jako právoplatný!

komunálním, na kterých působili kněží), aby učitelé jejich měli zákonitou způsobilost, kterou vůbec měla tenkrát sotva šestina profesorů vůbec, počíná si konečně vážně všimati i stesků do přetěžování žactva středoškolského.

Abyste školství střední definitivně bylo vybudováno v duchu doby, vláda rakouská svolala r. 1870 anketu odborníků, kteří dotazováni byli jmenovitě na otázky přípravek středoškolských, obligátního zavedení kreslení, úpravy přírodopisu ve třídách nižších, zavedení moderních jazyků do gymnasií, úpravy náboženství na vyšších třídách, zkoušek maturitních, dvojstupňovitosti atd. Zní jako pohádka, že tehdy i sami někteří ředitelé gymnasií navrhovali, aby náboženství bylo vůbec z gymnasia odstraněno, a že dolnorakouská zemská školní rada vydala projev aspoň pro jeho omezení. Jinak výsledky ankety nebyly valné⁵¹¹ a reformy, které v příštích letech v duchu těchto porad byly provedeny, nebyly vůbec četné ani závažné (pokud byly směrodatné, týkaly se vlastně jen nových gymnasií reálných). Zkrátka období let sedmdesátých minulého století vyznačoval po stránce vnitřní relativní klid, neboť všechna péče o školu střední vyčerpávala se stavbou budov, zřizováním nových ústavů, rozšiřováním sbírek, úpravou profesorských platů (r. 1873 byli profesori středoškolští po prvé zařadění do úřednických tříd.).

Ale od let osmdesátých vždy důtklivěji hlásil se odpor proti dosavadní organizaci střední školy rakouské a jmenovitě proti klasickému gymnasiu. Ukazovalo se k tomu, že nevyhovuje již duchu doby, jemuž nestačí svým novohumanistickým

⁵¹¹ Paulsen v uv. sp. II 483 vidí hlavní příčinu v tom, že názory o směru reformy příliš se lišily a že byla snad i bázeň, aby úchylnka od dosavadního stavu neprospěla na konec jen odpůrcům; ale že zvláště nářky na přetěžování žactva nebyly bez podstaty, ukazuje citovaný tam program Schallerův.

směrem a rázem; ukazovalo se k tomu, že dnes již pohlížíme na antiku a její význam s jiného stanoviska a že v ní vidíme jen jednu ze složek moderního života, který se musí rozhodně opřít i o jiné elementy kultury a zvláště daleko intenzivnější péči věnovati vědám přírodním a jazykům moderním. Odpůrci klasických jazyků nepřestávali opět a opět poukazovati na relativně skrovné výsledky učení tak namáhavého a tolika hodinami obdařeného, jež prý konec konců nevede ani k tomu, aby abiturient dovedl vskutku si přečíst lehkého klasika, natož aby vnikl do ducha antiky, což by patrně vyžadovalo ještě daleko většího rozsahu četby.

Tvrdilo se také, že dnes již moderní literatury jsou tak vyspělé, že daleko rychleji a spíše mohou vyhověti samy potřebě estetického vzdělání; nebylo spokojenosti ani s výsledky v jiných předmětech, jmenovitě v matematice a vědách přírodních, těžce se nešl nedostatek povinného kreslení a tělocviku, brojilo se proti maturitám jako zbytečnému balastu a — last not least — všem těm steskům podkládaly se jako společná rezonační deska nářky do přetěžování a předčasného vysilování žactva.

Nezmiňuji se ani o řadě dalších výtek více méně závažných, jež opět a opět pronášeny byly na schůzích, v časopisech i ve spisech odborných, zvláště o tom, že rakouská střední škola jest spoutána nesčetnými předpisy,⁵¹² že látka učebná podává se stále příliš soustavně a vědecky, že se s žáky všemi chce se zacházeti podle stejného normálu, že budovy školní jsou zařízeny docela nehygienicky atd., atd.

Nelze upřít, že úřady školní byly si vědomy

⁵¹² Pro rakouské školní zákonodárství je svrchovaně příznačné, že jsme vůbec neměli jednotného zákona říšského o střední škole, nýbrž jen spoustu ministerských nařízení, často se navzájem omezujících a sobě navzájem odporujících (Hulík v uv. sp. 543 a Věstník čes. prof. XXI. 45 sl.).

těchto námitek a výtek; vskutku již r. 1882 vláda svolala novou anketu o reformě gymnasií, o zmenšení počtu hodin, omezení učiva, o lepší přípravě profesorů⁵¹³ atd., načež v dalších letech objevil se řada předpisů a nařízení, jimiž se mělo čelit aspoň hlavním výtkám.⁵¹⁴ Vyučování jazykům klasickým bylo ulehčeno a v lecčems zlepšeno, zbaveno zbytečné přítěže i nadvlády gramatiky, zato položen důraz na věcnou stránku antiky; zmenšen dále počet písemných prací, zaváděno povinné kreslení se zlepšenou metodou (dána na čas dokonce volnost v hledání nových metod), zaváděn také tělocvik⁵¹⁵ a různé prostředky tělesné výchovy. iž stejně jako školní hygieně, zvláště od dob ministra G a u t s c h e, věnovaly všechny vlády rakouské zvýšenou pozornost již z příčin vojenských; zrevidována byla i opravena i osnova matematiky a fyziky; zaveden nový pravopis německý i český atd. Rozvržení hodin v jednotlivých předmětech bylo r. 1884 nově upraveno tak, že úhrnný počet hodin v náboženství, řečtině, propedeutice i vědách přírodních zůstal nezměněn, ale latině přidány 3 hodiny, němčině jakožto mateřskému jazyku 1 hod., zeměpisu a dějepisu 2 hod., matematice rovněž 2 hod.; protože vedle toho kreslení mělo ve všech třídách dostati po 3 hod. a tělocvik po 2 hodinách týdně, počet hodin rozhodně stoupl až na 28—31 v jednotlivých třídách.⁵¹⁶

Nově upravená osnova z r. 1884⁵¹⁷ vydána byla zároveň s novými instrukcemi pro učitele rázu opět poradního, nikoliv normativního a k tomu

⁵¹³ Podrobnosti viz v časop. Peadagogium IV. 1882, 135 sl. a 152 sl.

⁵¹⁴ Srv. jmenovitě Šetelíkovu Sbírku normalíí 369 sl.

⁵¹⁵ Tak vznikaly vedle gymnasií původních ústavy s povinným kreslením neb tělocvikem nebo oběma předměty.

⁵¹⁶ Podrobné schéma viz v uv. čl. Frankfurťové 273.

⁵¹⁷ Srv. o jejích zásadách spis Ant. Franka Der Lehrplan und die Instruktionen für den Unterricht an den Gymnasien in Oesterreich 1904.

jako doplněk menší spis: „Weisungen zur Führung des Schulamtes an den Gymnasien in Oesterreich“ (po prvé r. 1885, znovu 1896 a 1901) s praktickými pokyny o třídních knihách, vysvědčeních, maturitních zkouškách a pod. Po třetí v nové výpravě vyšly osnovy i instrukce za ministra Hartla r. 1900; po čtvrté a naposledy za Rakouska upravena osnova gymnasií r. 1909 současně s osnovou reálek a ve shodě s předchozí opravou reálných gymnasií z r. 1908.

* * *

Na tuto poslední úpravu, jež vyhlášena byla 20. března 1909 a od školního roku 1909—10 zavedena hned do tříd I.—V., načež postupně rozšiřována na další třídy až do roku 1913, měla rozhodující vliv proslulá středoškolská anketa, jež 60 let po reformě Exnerově a Bonitzově zasedala ve Vídni v lednu 1908 za předsednictví ministra vyučování Marcheta a po letech stagnace vedla k pronikavým důsledkům, které namnoze hluboce převrátily organizaci i metodu střední školy rakouské výnosy o zkouškách maturitních, o zřizování nových typů středoškolských, o oprávněnosti abiturientů všech druhů středních škol atd. Ministru Marchetovi i přes jeho nepokrytou snahu germanisační i přes to, že v leccems záhy slevil od svého prvotního liberalismu, rozhodně zůstane zásluha, že takřka rázem provedl řadu oprav dávno již zralých a potřebných.⁵¹⁸

⁵¹⁸ O jednání ankety, již se za Čechy účastnili univ. prof. Strouhal a Drtina, zem. šk. insp. Kastner, ředitelé Bílý, Starý, Jeřábek a Dr. Matys, informují zvláště tyto publikace: S. Frankfurter Verlauf und Ergebnisse der Mittelschulenquete des Unterrichts-ministeriums 1908 (Wien 1910), Fr. Drtina Aus der Mittelschulenquete v Čechische Revue II. 354 sl., Fr. Bílý Paběrky ze středoškolské ankety vídeňské ve Věstníku čes. prof. XV. 290, Jos. Šlégr Vládní anketa o reformě střední školy 1908, Jan Šafránek Vídeňská reforma středoškolská v Osvětě 1909, 327

Poslední rakouská osnova gymnasií z valné části shodná s analogickou osnovou reálných gymnasií, o níž bude řeč svým místem níže, odvolává se právem na rozvoj vědy a didaktiky v posledním desetiletí, na výsledky rozmanitých pokusů ve školství a diskuse o školských otázkách, ale spolu zdůrazňuje přesvědčení, že bylo nutno podržeti osvědčený ráz našeho gymnasia a pouze jej dále rozvinouti v duchu doby, přidati reáliím, zato vyloučiti věci zastaralé a zjednodušiti látku učebnou, aby zbylo dosti času i pro jazyky zemské, tělesný výcvik, jiné předměty volné a zotavení žactva. Podle této osnovy, vydané úředně zase jen pro ústavy německé,⁵¹⁹ bylo naměřeno jednotlivým předmětům a třídám hodin učebných takto:⁵²⁰

	Třída: I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Celkem
náboženství ⁵²¹	2	2	2	2	2	2	2	2	16
jazyk vyučovací	4	4	3	3	3	3	3	3	26
jazyk latinský	8	7	6	6	6	6	5	5	49
jazyk řecký	—	—	5	4	5	5	4 n. 5	5	28 resp. 29
dějepis	—	2	2	2	3	4	3) ⁵²² v I. s. 4	—	20 resp. 19
zeměpis	2	2	2	2	1	1	—) v II. s. 3	—	—
zeměpis	2	2	2	2	1	1	—	—	10
matematika	3	3	3	3	3	3	3	2	23
přírodopis	2	2	—	3) ⁵²³	3	2 n. 3	—	—	9 nebo 10
fyzika a chemie	—	—	2)	—	—	—	4 v I. s. 3	—	—
fil. propedeutika	—	—	—	—	—	—	2	2	4
kreslení	3	3	2	2	—	—	—	—	10
krasopis	1	—	—	—	—	1	—	—	1
tělocvik	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Celkem	27	27	29	29	28	28 n. 29	28 n. 29	28	224 resp. 226

Na ústavěch s českým jazykem vyučovacím bylo ubráno latině v I. a II. po hodině, ale zato ve všech třídách zavedena němčina jako relativně

⁵¹⁹ Český překlad osnov vyšel v Drtinově spisku Reforma středoškolská s českého hlediska 1909 a ve Věstníku čes. profesorů XVII.; srv. i můj článek v Hlídce Času 1909, čís. 18., str. 3.

⁵²⁰ Srv. Verordnungsblatt 1909, 193 sl.

⁵²¹ Podrobnou osnovu stanoví církevní úřady.

⁵²² V této třídě spojen zeměpis s dějepisem.

⁵²³ V této třídě spojen přírodopis s fyzikou a chemií.

⁵²⁴ Tím stabilizován byl stav ve vyučování fyzice, který byl rak před tím fakultativně připuštěn pro opakování látky (Verordnungsblatt 1908, 210).

obligátní.⁵²⁵ s tímž počtem hodin co čeština, takže celkový počet hodin stoupl na 30—32 ve třídě, 248, resp. 250 v celém ústavu. V jiných zemích rakouských byly nutny zase jiné modifikace: na ústavech polských podobným omezením latiny a z části i kreslení získáno místo němčině, jež byla tam — stejně jako v Terstu a Dalmacii — předmětem povinným;⁵²⁶ v Dalmacii bylo 21 (!) hodin ubráno zase hlavně latině a jazyku vyučovacímu a přidáno nově ještě 20 hodin, a taktó získaných 41 hodin užito k tomu, aby zaveden byl druhý zemský jazyk (srbochorvatština nebo italština) a němčina, takže se tamější gymnasté učili povinně pět i jazykům, což bylo rozhodně mnoho;⁵²⁷ jinak zase řešily jazykovou nesnáz školy rusínské, které omezily latinu i řečtinu, aby zjednaly místo polštině a němčině.⁵²⁸

Připomínám, že na ústavech německých v Čechách a na Moravě učivalo se češtině nepovinně jen po odděleních, v nichž slučování byli žáci z různých tříd, jako se dalo v jiných předmětech nepovinných; teprve v poslední době před válkou (od roku 1912) jevílo se u Němců našich zvýšené úsilí o znalost češtiny, která se sem tam i na ústavech německých zaváděla v rozšířeném rozsahu jako předmět relativně povinný; dokonce za války objevila se v ministerstvě vyučování deputace spolku německých slavistů s návrhem, aby

⁵²⁵ Povinně učilo se němčině na našich gymnasiích jen krátkou dobu platnosti dvojjazyčného zákona (1866—8).

⁵²⁶ Piasecki Les écoles polonaises 1920, 21. — Je zajímavé, že sám známý berlínský slavista Brückner označil výsledky tohoto povinného učení němčině v Haliči za špatné a radil, aby jí učili rodilí Němci, proti čemuž se však Poláci právem ohradili (Nár. Politika 20. led. 1917 a Škola měšťanská 1917, 87).

⁵²⁷ Osnovu viz ve Věstníku čes. profesorů XVIII. oddíl pedag. 85 sl.

⁵²⁸ Od r. 1916—7 zavedeno obligátní učení rumunštině nebo rusinštině na všech středních školách bukovinských od 2. třídy a způsoben tak stav podobně nesnesitelný, jako byl v Dalmacii.

čeština zavedena byla do německých škol povinně.⁵²⁹ Tyto akce navzájem podnítily u nás Čechů staré snahy, aby němčina stala se povinnou pro všechny žáky českých škol; o věci vyvinuly se svým časem i ostré spory v časopisech denních, v kterých se znovu a znovu přemílaly známé námitky politické, obavy před odnárodněním atd., ale zapomínalo se, že tu jediné měly rozhodovati momenty pedagogické, které rozhodně mluvily a mluví pro obligatornost druhých jazyků zemských (netoliko němčiny).

Nepovinnými předměty vedle zemských jazyků a moderních řečí uznávají se kreslení na vyšším gymnasiu, zpěv, stenografie a deskriptiva; v posledních letech vedle praktických cvičení ve vědách přírodních počínaly se na střední škole pěstovati intenzivně i ruční práce chlapecké, pro něž zvláště v Haliči byly zřizovány značným nákladem studentské dílny soustružnické, truhlářské, sochařské, zámečnické, knihařské atd.⁵³⁰

Konečně z důvodů docela mimoškolních v nejvyšších dvou třídách gymnasií (i reálék) zaváděny byly v poslední době (od roku 1910) cviky ve střelbě a (od roku 1914) dokonce i souvislé výklady důstojníků (tedy neučitelů) o věcech vojenských a to docela obligátně pro všechny žáky; roku 1915 přibyly i zvláštní cviky pochodové a hry vojenského rázu⁵³¹ za spoluúčasti důstojníků s vojenskými povely a armádní řečí; jenom ti žáci, jejichž rodiče si to ze závažných důvodů přáli, směli býti zproštěni těchto cvičení; naproti tomu se zakazovala žákům všechna cvičení mimoškolní, což patrně čelilo proti našemu Sokolstvu.⁵³²

⁵²⁹ Věstník čes. profesorů XXIII. 215.

⁵³⁰ Srv. článek Lad. Drůbka Studentské dílny na středních školách haličských ve Věstníku čes. profesorů XIX. část pedag. 75 sl. a spis Warsztaty Jordanowskie 1911 (zvláštní sešit časopisu Muzeum).

⁵³¹ Clausnitzer Jahresschau IX. 463.

⁵³² Naše Doba XXIII. 63 a Věstník čes. prof. XXIII. pedag. 14 sl. — V době války se navrhovalo k tomu všemu

V podrobnostech nutno k osnově připomenouti pro naše poměry toto: V češtině, které per analogiam němčiny jako řeči vyučovací přidáno bylo proti předchozímu stavu po hodině v I., II., resp. i IV., hned od I. třídy zavedeny t. řeč. cviky mluvní (Sprechübungen) o četbě i vlastních příhodách, na které se kladla obzvláštní váha, kdežto pravopisná cvičení proti dřívějšímu ustoupila do pozadí; na vyšším gymnasiu začínalo se hned od V. třídy starou češtinou, kdežto t. řeč. poetika, předepsaná dříve pro třídu V., byla rozdělena po celém vyšším ústavu a shrnovala se pak v celkový obraz až ve třídě VIII. V každé třídě předepsána byla čítanka obsahu vybraného z literatury příslušné doby a vedle toho ve zvláštní rukověti byly dějiny literatury, které rozděleny byly tak, že v V. třídě se měla probrati stará doba až po Husa, v VI. celá střední až do Dobrovského, v VII. odtud až do Sv. Čecha, konečně v VIII. směry nejnovější, zvl. Vrchlický a Zeyer, kterým do té doby bývala věnována pozornost pranepatrná. Doplňkem čítanky byla jednak četba volně seřazená, vybraná z literatury nové a nejnovější, podle duševní vyspělosti a zájmu žákovy, jednak kontrolovaná četba domácí a školní celých děl souvislých z beletrie i vědecké prosy, jejichž kanon v osnově byl udán. Mluvní cviky podrženy i ve vyšších třídách a obsahovaly zprvu ještě referáty o četbě, později delší a samostatnější cvičení řečnická.

V latině (již proti dřívějším osnovám němckým ubrána byla na celém gymnasiu jediná hodina), byly jako dříve třídy I. a II. věnovány tvarosloví, III. a IV. skladbě, která se pak na vyšším oddělení doplňovala a opakovala; ve vyšších třídách v cíli učebním vedle znalosti římské literatury a osvojení si smyslu pro stylistiku řeči, zdůrazněn moment kulturní a zběhlost v četbě snadných klasiků, v jejich rozvržení byly odtud

ještě zavedení dalších moderních jazyků, zvláště maďarštiny (Věstník čes. prof. ib. 12.)

provedeny změny velmi značné: vedle, resp. místo Nepota a Caesara, jejichž četba byla dosud předepsána výhradně pro třídu III. i IV., připuštěna také chrestomatie (čítanka) z lehčích prosaiků a četba Curtia Rufa; v třídě V. změněn byl pořad autorů tak, že v I. semestru se čte Ovidius, v II. Livius (ve výběru); v dalších třídách zůstala jako dříve četba Sallustia, Vergilia, Cicerona, Tacita a Horáce, ale nově zavedeny do VII. třídy listy Plinia mladšího nebo Cicerona a výběr z římských elegiků.

Podobně v řečtině, jejíž rozsah byl neztěněn, zavedena nově vedle Xenofontovy také Anabase Arrianova, dále životopisy Plutarchovy, výběr z Thukydidy a Aristotela, vedle Sofokla i Euripides, při čemž Plato a po případě i Sofokles předepsán již pro VII. třídu. Překládání bez přípravy mělo se pěstovati v latině již od III., v řečtině od V. Vůbec, jak patrně, ve výběru četby vstoupili odtud do popředí klasikové důležití ne tak skvělostí formy jako závažností obsahu.

V dějepise, jemuž přibyla hodina, omezeny právem dějiny válek na věci nejnutnější, zato posunuty v popředí momenty kulturní a národohospodářské se zvláštním zřetelem k Rakousku a tím zjednána příprava pro věc dávno potřebnou: zavedení občanské nauky (do třídy VIII.), t. j. výkladů o státním zřízení i funkcích státu rakouského, jakož i výkladů o právech a povinnostech občanů. Novum důležité bylo, že zeměpis se stal disciplinou docela samostatnou a na dějepise neodvislou a že zaveden proto i do tříd vyšších, získav nově pro sebe dvě hodiny; také tu zdůrazněna zvláště znalost říše rakousko-uherské.

Matematika (jíž ubrána hodina) byla proti staré dvojstupňovitosti rozvržena na stupně tři: nižší (třídy I.—III.), střední (IV.—V.) a vyšší (VI. až VIII.); látka geometrie při tom přesunuta celkem o třídu níže, takže pro VIII. zbylo již jen

opakování látky a jako novum: výhledy podle hledisek historických a filosofických.

Vědám přírodním byly (proti bývalé osnově německé) přidány dvě, resp. tři hodiny a osnova jejich upravena byla tak, že v třídě I. a II. vždy šest měsíců věnováno bylo zoologii a čtyři botanice, v III. a I. běhu IV. byla fyzika, v 2. semestru chemie s mineralogií; v V. třídě zase mineralogie a geologie (tato byla novum), v VI. třídě zoologie, v níž zdůrazněna zvláště znalost základů fyziologie a hygieny, v VII. učilo se fyzice a jen jako přídavek v 2. polovici II. semestru chemie, v VIII. již jen fyzice.

Nově zavedeno do všech gymnasií se zřetel k místním poměrům obligátní kreslení, dále krasopis (jen v I. třídě) a tělocvik (ve všech třídách), pro který vydány byly nové osnovy roku 1911 jako výsledek speciální ankety tělovýchovné ve Vídni 1910, uplatňující již i působení některých reformních směrů ciziny a jmenovitě i anglického skautingu.⁵³³

Zůstala jako dříve filosofická propedeutika a to tak, že zase pro VII. třídu určena logika (s psychologickým úvodem) a pro VIII. psychologie. Konečně němčina řídila se u nás osnovou zvláštní (schválenou 1909), tak upravenou, že v I. a II. třídě se probíralo tvarosloví, v III. a IV. skladba postupem co možná induktivním; od V. třídy se pěstovala četba souvislá s poznámkami literárními. Od počátku mělo se přihlížeti k praktickému výcviku v konversaci; v literatuře zdůrazněni zvl. Goethe, Schiller a doba nejnovější.

* * *

Třebas proti předchozím reformám jevil se v poslední rakouské úpravě osnovy gymnasiální nepochybný pokrok, bylo přece velmi záhy zřejmo, že celkem tato nová osnova podala daleko

⁵³³ Věstník Čes. profesorů XIX. pedagog. 109 sl. a Verordnungsblatt 1911, 213 sl.

méně, než se po poradách vídeňské ankety čekalo, ba že neodstranila ani všech hlavních výtek, které tehdy byly činěny humanistickým gymnasiím;⁵³⁴ hlavní příčina byla v tom, že revise gymnasiální osnovy provedena byla vlastně již nástupcem Marchetovým, který v lecčems slevil ze slibů svého předchůdce. Vědám přírodním sice něco hodin i látky přidáno, ale současně také rozsah a metoda klasických jazyků neztenčena, ba látky všeobecné dokonce v nich přidáno; mateřský jazyk sice na papíře postaven v čelo osnovy a metoda jeho v lecčems zmodernisována, ale ve skutečnosti byl přece zase odstrkován proti klasickým jazykům; hodin vyučovacích při tom (zvláště u nás, kde přibyla ještě neobligátní němčina) bylo tolik, že nevím, kde se mělo najíti dosti času k žádoucímu zotavení a pěstění vedlejších předmětů i tělesné výchovy, jež sama osnova uznala za žádoucí; zeměpis sice až do VI. třídy uznán za předmět samostatný, ale pak zase nedůsledně spojen s dějepisem; geologie docela neprakticky a vnějšně zařaděna hned do V. třídy, kde pro ni rozhodně nemohli míti žáci ještě dostatek porozumění; přírodopis hmyzu nařizeno probírat jen v zimě, snad proto, že ho lítá nejvíc právě v létě;⁵³⁵ o vývojové teorii (Darwinismu) čte se v osnově jen nesmělá zmínka; elementy astronomie vypuštěny vůbec; chemie zůstala zas jen přílepem fyziky; v propedeutice ponechán starý „nelogický“ pořádek (psychologie měla rozhodně předcházet!); konečně kreslení a tělocvik měly se zaváděti jen podle místních poměrů — zkrátka, padlo mnoho z toho, co právě pro gymnasia sliboval ministr Marchet v anketě i mimo ni a osnova gymnasiální uvedena jen celkem v souhlas s no-

⁵³⁴ Srv. spis. Mich. von Pidoll Der neue Normallehrplan des Gymnasiums 1909 a můj článek v Hlídce Času 1909 čís. 22.

⁵³⁵ To vytkl již Höfler v Zeitschrift für die österr. Gymnasien 1916, 726.

vými osnovami reálných gymnasií i reálek, jinak však zůstala nadobro na starých základech Exnerových-Bonitzových. A tak se nemůžeme diviti, že se na čas sice dostavilo jakés takés uklidnění, ale že záhy počínají se jeviti zase známky nové nespokojenosti a nového neklidu; není pochyby, že by bylo došlo ovšem k nové revisi osnov, kdyby spravedlivý osud nebyl zatím stihl celou říši Habsburskou.

Nejvíce jest litovati, že z četných slibů a projektů Marchetových zůstal vůbec nevyplněn onen, podle něhož vedle humanistických gymnasií měly býti u větším rozsahu zřizovány také jiné odchylné typy na zkoušku. Nepřihlížíme-li k novým typům reálného gymnasia a ke škole děčínské, o kterých bude jednáno níže, měli jsme vlastně v celé Cislajtánii jeden jediný odchylný typ gymnasií, zastoupený v době svého největšího rozkvětu třemi ústavami vesměs dívčími s českou řečí vyučovací: ve Valaš. Meziříčí (odtud název: typ valašsko-meziričský), v Brně a Pardubicích.⁵³⁶ Statut pro tyto ústavy vypracovala prvotně roku 1907 komise odborníků za předsednictví prof. Drtiny a referátu prof. Okt. Wagnera, ale vláda se vůbec o tom typu ve své anketě ani nezmínila, ba nechtěla mu původně dáti ani právo veřejnosti.

A přece měl tento typ ve své prvotní formě mnohé zvláštnosti i přednosti. Latinou začínalo se teprv v II. třídě, takže I. třída byla obdobna tomu, co se na německých ústavech reformních nazývá lateinloser Unterbau; dále teprv od IV. třídy měli se žáci, resp. žáčky rozhodovati pro studium řečtiny nebo franštiny, jež pak podle volby zůstaly

⁵³⁶ Srv. tyto publikace: Fr. Drtina — Okt. Wagner Eine neue Schule v Čechische Revue II. 115 sl.; Okt. Wagner Zur Reform des Mädchenbildungswesens in Böhmen, tamže I. 240 sl.; Al. Vaňura Střední škola Dívčí akademie a její oprávněnost v Hlídce Času 1909, 34 a Jos. Bezdíček Pokus o český typ střední školy v Rakousku před převratem v časop. Střední škola 1922, XXIX. 119 sl.

povinné až do třídy VIII.; konečně v třídě VII. a VIII. nastupovala bifurkace v oddělení klasické s větším počtem hodin latiny a moderní s intensivnějším pěstěním věd reálných, jimž proto se tu dostalo více hodin než na jiných gymnasiích rakouských. Také propedeutice bylo v VII. i VIII. třídě přidáno po hodině; mimo to provedeny některé menší úpravy v rozdělení klasiků, zavedeny neobligátně sport i hry, vlastivěda, zpěv atd., kdežto němčina měla býti úplně povinná.

Když však zřízena byla nová gymnasia reálná, vláda vídeňská vrátila koncem roku 1909 prvotní osnovy, aby byly přepracovány v duchu nových ústavů. Revisi tuto vykonal roku 1910 s pomocí několika odborníků ředitel brněnského dívčího gymnasia tohoto typu Bezdíček (odtud název: typ Drtinův-Wagnerův-Bezdíčkův); hlavní změna stala se v tom, že řečtina vůbec vypuštěna z řady povinných předmětů a ponechána franština a to hned od třídy III., bifurkace v VII. a VIII. zůstala, ale předměty v těchto třídách jinak upraveny a jmenovitě zavedeny jako nová disciplína v oddělení klasickém těchto tříd kulturní dějiny řecké a římské po návrhu prof. F. Groha, proti nimž v oddělení moderním položen úvod do deskriptivní geometrie; němčina zůstala obligátní.

Nepovinně se učilo zpěvu, kreslení, steno grafii, praktickým cvičením laboratorním, řečtině (od V. třídy) a ručním pracím. V podrobnostech osnova co možná přizpůsobena ústavům chlapeckým, jen v přírodních vědách, kreslení a tělocviku měly osnovy ráz odchylný (chemie byla předmětem samostatným). Ježto řečtina byla, jak řečeno, odstraněna, ústavy přešly docela do kategorie gymnasií reálných a dán jim proto úředně název: dívčí gymnasium reálné.

Osnova schválená roku 1910 byla tedy tato:⁵³⁷

⁵³⁷ Srv. článek Jos. Bezdíčka Dívčí reálné gymnasium v Čase 12. června 1910 a téhož Organisační nastín a učebné osnovy dívčího reálného gymnasia v Brně 1910.

Třída:	I.		II.		III.		IV.		V.		VI.		VII.		VIII.		Celkem	
	odd.																	
															klas.	mod.	klas.	mod.
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	14
čeština	6	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	27	
latina	—	7	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	3	42 nebo 37	
němčina	5	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	5	27	
franztina	—	—	5	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	20	
dějepis	—	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	19	
zeměpis	3	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	11	
matematika	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	23	
přírodopis	3	2	—	—	—	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—2	—2	11 resp. 15	
chemie	—	—	—	2	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—1	—	7 resp. 8	
fysika	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	12	
propedeutika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3	5	
kulturní dějiny řec. a řím.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	4	
úvod do deskript. geom.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—2	—2	—4	
kreslení	4	3	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	
krasopis	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
tělocvik	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	16	
Celkem	29	30	32	32	32	31	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	250	

Z různých příčin nebyla bifurkace v posledních třídách provedena vlastně nikde, nýbrž v Brně a Pardubicích existovalo pouze oddělení moderní, ve Valašském Meziříčí klasické;⁵³⁸ když pak abiturientkám valašskomeziříčským byly před maturitou čineny znovu značné potíže, otevřeno tam roku 1915 také jen oddělení moderní a provedena téhož roku ještě menší revise osnov. Od té doby však neustávalo naléhání školních úřadů, aby osnovy — třeba schválené — vůbec byly opuštěny a ústavy změněny v obyčejná gymnasia reálná. Sám Bezdíček přiznal některé nedostatky osnov, jmenovitě že I. třída je vlastně jen přípravkou (vskutku v třídě II. nastalo pak nápadné zhoršení prospěchu), dále že ve třídě IV. musila se pak v latině absolvovati látka gymnasijských tříd III. i IV. a že bifurkace v posledních třídách by jen zbytečně zdražila ústav. Proto již roku 1916 povolilo Valašské Meziříčí nátlaku a provedlo žádanou přeměnu ústavu v obyčejné gymnasium reálné, což rok potom učinilo také

⁵³⁸ Srv. uved. článek Bezdíčekův 122 a článek Jar. Roubala v Národních Listech 15. ledna 1922 (K otázce latiny na nové střední škole).

Brno; Pardubice držely se původní osnovy nejdéle, ježto se prý tam právě odklad latiny do třídy II. osvědčil, ale záhy po převratě povolily roku 1919 rovněž. Za republiky sloučeny ústavy pardubický a valašskomeziříčský s tamějšími ústavy chlapeckými ve školy koedukační a ježto ústav brněnský, který jediný obstál, přijal, jak řečeno, normální osnovu gymnasií reálných, celý typ původní byl takto definitivně odbyt a uzavřen.

§ 25. REALKY.

Kdežto gymnasia jakožto ústavy zprostředkující vyšší vzdělání obecné na podkladě klasických jazyků, jsou také u nás a v Rakousku vůbec původu starého, reálky, domáhající se téhož cíle na základě kultury moderní, až do roku 1849 byly také u nás jen v nesmělých počátcích. První reálku v Rakousku ve formě strojnického ústavu projektoval roku 1752 L u d. z R a b š t e j n a,⁵³⁹ ale teprve r. 1770⁵⁴⁰ zřízena ve Vídni reální akademie obchodní (Real-Handlungsakademie) jakožto nejstarší škola reálná, jež již roku 1771 rozšířena na školu dvouletou s rázem vyšší školy odborné, do níž byli přijímáni mladíci patnáctiletí, aby si získali důkladnou znalost všeho toho, co odlišuje obratného obchodníka od kramáře.

Studijní komise dvorská jednala mnoho i o těchto školách, chtěla zvláště zavést do nich také vyučování latině a jazykům moderním, dále zříditi při nich zvláštní pokračovací kursy pro hospodáře, živnostníky a umělce, chtěla je připojovati k vyšším ústavům a vybudovati vůbec tak, že by vedle předmětů všeobecně vzdělava-

⁵³⁹ Dějiny pedagogiky III,² 2. 358.

⁵⁴⁰ Údaje o vzniku ústavu kolísají v odborných spisech mezi lety 1769—1771 patrně podle toho, vychází-li se již od zásadního rozhodnutí o zřízení školy či jejího skutečného otevření či rozšíření.

cích obsahovaly také odborné vzdělání (zbožiznalství, účetnictví, kreslení, chemii atd.); navrhovala dokonce, aby ústavů takových v říši bylo otevřeno 24; víme dále, že sám hr. R o t t e n h a n viděti chtěl v reálkách dokonce jakás lycea pro vyšší stavy občanské, kterým netřeba studií na fakultě ani řeči učených a že v tomto duchu osnovu pro reálky čtyřleté vypracoval známý pražský profesor Gerstner.

Ale nedostatek finančních prostředků s počátkem století devatenáctého zmařil všechny tyto slibné plány, takže ústavy toho druhu, pokud vůbec vznikly do roku 1848, děkují za svůj původ pravidelně jen munificenci měst a soukromníků. V Čechách z odkazů arcibiskupa pražského V á c. Leop. Chlumčanského z Přestavlk a kupce Huberta Tilla otevřeny reálky v Rakovníku⁵⁴¹ (1829) a to rázu hospodářsko-lesnického a v Liberci (1837) obsahu průmyslo-obchodního, o třech třídách s učiteli prvotně jen duchovními a vyučovací řečí německou. Osnova jejich obsahovala vedle jazyků moderních věd, přírodních a kreslení i řadu předmětů ryze odborných: techno-

⁵⁴¹ Velflík (Dějiny technického učení v Praze I. 1906, 247) uvádí tento původní rozvrh reálky rakovníké (v závorkách udán počet hodin týdních): v I. ročníku náboženství 2), elementární matematika (4), přírodopis (2), fyzika (2), chemie (2), zeměpis a dějepis (2), technologie (2), němčina (2), kreslení (jen pro hospodáře a řemeslníky 6), čeština (jen pro Čechy 2), frančtina (2) a italština (2, obě neoblig.), celkem 30; v II. roce: náboženství (2), element. matematika (4), kupecké počítání, přírodopis, fyzika, chemie, zeměpis a dějepis, technologie, německý sloh (vesměs po 2 hod.), kreslení (jako v I. roce 6), český sloh (jen pro Čechy 2), francouzský sloh (nepovinný 2), celkem zase 30; konečně v III. roce: náboženství (2), německý sloh (2), hospodářství (jen pro příští hospodáře 5), kreslení a mythologie (jen pro výtvarníky 6), mechanika (pro hospodáře 4), stavitelství (pro hospodáře a výtvarníky 5), vedení knih (2), zbožiznalství, směnečné a obchodní právo, o běžných mincích (jen pro obchodníky, dohromady 2), český sloh (2), italský sloh (2), celkem opět 30. — Srv. také spisek J. Michl a Slovo o českých věcnicech (reálních školách) v Rakovníce a Liberci 1858.

logii, hospodářství, kupecké počítání, sloh, mechaniku, stavitelství, zbožiznalství, vedení knih atd. Vedle těchto dvou reálek byla v Čechách ještě od roku 1833 reálka stavovská v Praze jako příprava ke studiu na technice; podobný úkol měly i reálky ve Vídni a Štýrském Hradci při tamějších technikách; konečně existovaly ještě reálky v Brodech a Terstu (rázu obchodního), v Brně a Lvově, takže podle toho bylo tehdy v Rakousku všeho všudy devět škol reálných.⁵⁴² Ježto již roku 1804 bylo rozhodnuto v poradách studijní komise, že reálky tříleté mají být přičleněny ke školství obecnému a tvořiti jeho vyšší stupeň rázu odborného, do osnovy učebné byly zařaděny především proto předměty obecně vzdělávací (náboženství, moderní jazyky, reálie atd.), k nimž se ve vyšších ročnicích měly připojovati odborné nauky technologické obchodní a zemědělské.⁵⁴³ Před rokem 1848 tedy zkrátka byly reálky rakouské buď jen přípravkami k technikám, buď školami ryze odbornými, jež navazovaly bezprostředně na vzdělání ze školy obecné.

Rok 1849 také tady přivodil první známky obratu. Vyložil jsem již dříve (§ 13), že ze čtvrtých tříd bývalých škol hlavních vznikaly dvou- nebo tříleté nové ústavy pro přípravu hochů k povoláním řemeslnickým, hospodářským a obchodním a že tyto školy, ježto zůstaly ve spojení se školami hlavními, sluly nesamostatné reálky (podreálky) na rozdíl od vlastních samostatných ústavů reálných, jež podle nejvyššího rozhodnutí ze dne 6. září 1849 měly být odtud vybudovány jako ústavy šestileté o dvou stupních tříletých s dvojím úkolem učebným: jednak, aby poskytovaly střední stupeň všeobecného vzdělání bez klasických ja-

⁵⁴² Gruber v České Politice V. 692 udává jich pro rok 1840 pouze sedm (3 v Čechách, dále ve Vídni, Brně, Terstu a Brodech).

⁵⁴³ Srv. osnovy otiské v uv. článku Frankfurtové 274—5.

zyků, jednak aby připravovaly ke studiu na technice per analogiam poměru gymnasia k universitě. Proto zamýšleno tehdy učebnou osnovu těchto šestiletých reálek vlastních doplniti předměty praktickými a pro ty, kdož by po 3. ročníku nechtěli vstoupit do vyšší reálky, vsunout zvláštní závěrečný ročník čtvrtý rázu praktického;⁵⁴⁴ dokonce se již tehdy pomýšlelo na zavedení zkoušky maturitní, ba i latiny vedle jazyků zemských i moderních a připouštěla se možnost, aby s nižší reálkou podle poměrů místních spojovano bylo také nižší gymnasium, přiměřeně upravené.

Návrhy tyto narazily však opětně na značné potíže finanční a správní, a než mohly vůbec býti provedeny, dostavila se reakce a s ní úprava z 13. srpna 1851, jež z reálek učinila zase jen školy odborné pro vzdělání obchodní a živnostenské a přeplnila proto učebnou osnovu všemožnými předměty ryze praktickými i speciálními (směnkářstvím, účetnictvím, celními tarify, strojnictvím, stavitelstvím, technickou chemií atd.), vedle nichž na př. i moderním jazykům učiti se mělo pouze neobligátně. Tím nadobro zatlačen do pozadí onen první úkol reálek, totiž vyšší vzdělání obecné na základech moderních, ba nedošlo ani k slibované zkoušce maturitní, kterou by byly reálky teprv charakterisovány skutečně jako školy střední.

⁵⁴⁴ Podle osnovy otištěné v uv. čl. Frankfurtové 277—8 mělo se v nižších 3 třídách učiti náboženství (po 2 hod. týdně), jazyku mateřskému (4, 5, 5), druhému živému jazyku (4, 3, 3), zeměpisu a dějepisu (2, 2, 3), matematice (5, 5, 0), užitě aritmetice (0, 0, 3), přír. vědám (4, 4, 0), technologii (0, 0, 5), zbožiznalství (v I. sem. III. roč. 2), kreslení (5, 5, a v III. roce v zimě 5, v létě 7 hodin), krasopisu (vesměs po 2), takže celkový počet hodin týd. byl ve všech ročnících 28; osnova vyšší reálky obsahovala po 2 hod. týdně náboženství; po 5 jazyka mateř., po 5 druhého živého jazyka, po 3 zeměpisu a dějepisu, po 6 kreslení; mimo to matematika měla v I. roce po 5, v II. a III. po 4, přírodopis v I. 4, v II. 2 hod., přírodopyt v II. 4, v III. 5 hodin; krasopis byl neobligátní v I. a II. roce po 2 hod.; celkový počet oblig. hodin naměřen podle toho v I. a III. roce na 30, v II. na 31 hodin týdně.

Úřední osnova takto upravených šestitřídnic reálek byla tato:⁵⁴⁵

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	12
vyučov. jazyk	5}	5}	5}	4}	3}	5}	45
druhý živý jazyk	5}	5}	5}	5}	5}	5}	
zeměpis a dějepis	5	5	5	4	4	4	
přírodopis	2	v I. sem. 2	—	2	2	2	10
fysika	2	v I. sem. 2	—	—	4	4	12 resp. 14
		v II. „ 4					
chemie	—	—	6	2	2	2	12
strojnictví	—	—	—	—	—	2	2
aritmetika (směnkářství a celn.)	4	4	5	—	—	—	11
matematika	—	—	—	9	5	2	16
geometrie a rýsování	10	4	—	—	—	—	14
kreslení	—	6	6	6	10	10	38
stavitelství	—	—	3	—	—	—	2
krasopis	2	2	2	2	(2)	—	8 (10)
Celkem	35	35	35	34	35	34	202 (204) (37)

Třebas počet reálek odtud značně stoupal (roku 1861 bylo jich již 38 samostatných, ovšem z dobrých dvou třetin německých), ani učitel těchto škol ani občanstvo nebylo spokojeno s touto úpravou a tak již roku 1865 zmíněná výučovací komise poradní radila se o tom, jak reformovati reálky tím, že by byly omezeny předměty technické i praktické, zavedeno za to povinné učení franštině a rozšířena celková doba studií (zavedení latiny a filosofické propedeutiky, doporučované vídeňským spolkem Mittelschule bylo v komisi zamítnuto).

K provedení návrhů sice tehdy nedošlo, protože se proti němu vyslovily zvláště obchodní komory. Ale obnovilo jej roku 1867 ministerstvo Hasnerovo, jež téhož roku škrtno z osnov reálek výklady o clech, monopolech i strojnictví, zmen-

⁵⁴⁵ Srv. Frankfurter 279.

šilo počet hodin chemie i kreslení, ale zato posílilo vyučování jazykům moderním, zeměpisu, dějepisu, matematice i vědám přírodním; počet ročníků byl roku 1868 zvýšen na sedm a k závěru školy položena zkouška maturitní (1869); znovu vysloveno zřetelně, že reálky mají jednak zprostředkovati všeobecné vzdělání se zvláštním zřetelem k předmětům matematicko-přírodovědeckým, jednak připravovati pro vyšší ústavy odborné (techniky, akademie, lesnické i hornické, vysokou školu zemědělskou); konečně podle analogie gymnasií rozdělena reálka na oddělení nižší (čtyřleté) a vyšší (tříleté). Protože ve smyslu zákona o říšském zastupitelství bylo zákonodárství reálek (na rozdíl od gymnasií podřízených říšskému zákonodárství) přiznáno samým zemím, byly odtud mezi reálkami jednotlivých částí říše dosti značné rozdíly.⁵⁴⁶ Tak pro reálky české v království českém byla sněmem zemským 1874 stanovena tato osnova:⁵⁴⁷

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	celk.
náboženství	2	3	2	2	2	2	2	13
čeština	4	4	3	3	3	3	3	23
zeměpis a dějepis	3	4	4	4	3	3	3	24
matematika	3	3	3	4	3	3	3	28
přírodopis	3	3	—	—	2	2	2	12
fysika	—	—	3	3	—	3	4	13
chemie	—	—	—	3	3	3	—	9
geometrie a rýs.	6	3	3	3	3	3	3	24
kreslení	—	4	4	4	4	2	4	22
krasopis	2	2	—	—	—	—	—	4
tělocvik	2	2	2	2	2	2	2	14
němčina (neobl.)	3	3	4	3	4	3	3	27
celkem	30	33	34	34	34	34	34	215

⁵⁴⁶ Jsou sestaveny v přehledné tabulce podle zemí v článku Frankfurtově 280 sl.; srv. i Reinovu Encyklopedii VI. 452.

⁵⁴⁷ Šafránek Za českou osvětu 176.

Naproti tomu pro české reálky na Moravě, kde byly franština i němčina povinnými předměty, stanovena tento rozvrh roku 1879:⁵⁴⁸

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	celk.
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	12
čeština	4	4	4	3	3	3	3	24
němčina	3	3	3	3	3	3	3	25
franština	—	3	3	3	3	3	3	24
dějepis	—	2	2	2	3	3	3	15
zeměpis	3	2	2	2	—	—	—	9
matematika	3	3	3	4	3	3	3	28
geometrie a rýs.	—	3	3	3	—	—	—	9
deskriptiva	—	—	—	—	3	3	3	9
přírodopis	3	3	—	—	3	2	2	13
fysika	—	—	3	3	—	3	4	13
chemie	—	—	—	3	3	3	—	9
kreslení	3	4	4	4	4	2	2	25
krasopis	2	—	—	—	—	—	—	2
tělocvik	2	2	2	2	2	2	2	14
celkem	29	33	33	34	34	34	34	231

Bohužel učebná osnova kladla namnoze požadavky příliš vysoké a předpisovala počet hodin od počátku příliš značný, kdežto naopak maturitní zkouška poskytovala dlouho oprávnění velmi úzké; úplná rovnoprávnost abiturientů reálek a gymnasií odírána byla dlouho odkazem k tomu, že by bylo nutno dříve reálku rozšířiti také na osm let, čemuž zase vadilo, že by podobná předloha musila býti přijata souhlasně ve všech sněmech a sněmících cislajtanských, což se zdálo již předem býti vyloučeno, nehledíc ani k odporu samých rodičů, kteří by takové rozšíření a tudíž i zdražení studia jistě nesli těžce.

Vláda rakouská proto aspoň pokračovala na dráze započaté v tom směru, aby reálky, jichž

⁵⁴⁸ Tamže.

počet od let osmdesátých rapidně rostl, pohnáhlí byly v učebné osnově co možná přiblíženy ke gymnasiím; tak stalo se již osnovou z roku 1879 a ještě více 1898, v níž zvláště přidáno hodin jazykům a omezeno vyučování v matematických disciplínách.⁵⁴⁹ Poslední úprava rakouská provedena po poradách vídeňské ankety výnosem z 8. dubna 1909⁵⁵⁰ odůvodněním namnoze shodným, jaké uvedeno v čele nové osnovy gymnasiijní, současně vydané.

* * *

I podle této úpravy zůstala reálka rakouská ústavem sedmitřídním, ač pro její rozšíření na osm let bylo mnoho hlasů i v samé anketě⁵⁵¹ a ač proto počet hodin týdenních zůstal bez odporu velmi značný (na ústavech s německým jazykem vyučovacím stoupal z 28 hodin v I.—III. třídě ve IV. na 31, v V. 32, v VI. a VII. dokonce na 33 hodin týdně; na ústavech s jinou řečí vyučovací byl ovšem ještě vyšší). Schema pro německé ústavy bylo toto:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Celkem
náboženství ^{551*}	2	2	2	2	2	2	1	13
vyučov. jazyk	4	4	4	4	5	5	4	26
francouzština	6	5	4	4	5	5	5	28
angličtina	—	—	—	—	5	5	5	9
dějepis	2	2	2	2	5	2	1	16
zeměpis	2	2	2	2	1	1	—	10
matematika	5	5	5	4	4	I. sem. 4 II. sem. 5	5	26 (resp. 25)
přírodopis	2	2	—	—	2	I. sem. 2 II. sem. 3	5	11 (12)
chemie	—	—	—	—	5	2	—	8
fysika	—	—	5	2	—	4	4	15
deskriptiva	—	2	2	5	5	5	2	15
kreslení	4	4	4	5	5	2	5	25
psaní	1	—	—	—	—	—	—	1
tělocvik	2	2	2	2	2	2	2	14
celkem	28	28	28	31	32	35	35	215

Pro české reálky navrženy modifikace, a to pouze v jazycích, kde ovšem nezbylo místa pro angličtinu,⁵⁵² ale zato všude zavedena němčina a to v I. o 5 hodinách, v II. a III. o 4, v ostatních třídách o 3, celkem tedy o 25 hodinách týdně; franštině učilo se na českých reálkách od II. třídy a to v této a III. třídě po 4, v ostatních po 3 hod.; celkem 20 hodin; zato ubráno něco času češtině a počet jejich hodin jinak rozdělen po třídách (v I. třídě 5, v II. a VII. po 4, v ostatních po 3, celkem 25); a protože se náboženství učilo u nás ve všech třídách po 2 hodinách, byl celkový počet hodin jen v I. třídě 28, ale již v II. a III. 31, v IV. a V. 32, v VI. 33, v VII. dokonce 34, úhrnem 221, počet tedy tak horentní, že přímo volal po rozšíření reálky na 8 let! V Haliči se projektovaným roz-

⁵⁴⁹ Osnovu pro české reálky v Čechách platnou od roku 1898 otiskuje Šafránek v uv. sp. 177. Proti osnově předchozí má náboženství o 1 hod., matematika o 2, přírodopis o 1, chemie rovněž o 1, geometrie o 8 (!), krasopis o 2 hod. týdně méně, za to češtině přidány 3 hodiny a kreslení 2 a franštině, zavedené již koncem let sedmdesátých, přiděleno 19 hodin týdně. Rok potom vydány znovu Instrukce pro reálky, jejichž první vydání vyšlo r. 1885.

⁵⁵⁰ Verordnungsblatt 1909, 235 sl.

⁵⁵¹ Toliko pro Halič po usnesení sněmu (z r. 1910) byla vládou potvrzena osmitřídní (Verordnungsblatt 1913, 32 sl.; srv. S. Zarembo Bericht über die spezielle eVrhält-nisse des öffentlichen Mathematikunterrichts an den Volks- und Mittelschulen Galiziens 1911, 11; návrh podrobné osnovy vypracovaný Ústředním spolkem polských profesorů uveřejnil časopis Muzeum v II. dodatku zvláštním r. 1913). — Podle svědectví Kotova (Historia wychowania 1924, 645) nevešla však tato úprava nikdy v platnost právě pro odpor vídeňské vlády.

^{551*} Počet hodin náboženství byl stanoven, pokud podle zemských zákonů nebyla určena míra jiná, neboť v některých zemích rakouských se učilo náboženství dosud jen 8, jinde 11 a jinde dokonce 14 hodin.

⁵⁵² Bývala kdysi i na reálkách v Čechách docela obligátní, ale od r. 1880 učeno jí jen nepovinně a to docela výjimkou. (Srv. Českou politiku V. 472 sl.)

šířením podařilo zjednatí dosti místa i povinné němčině a franštině (nebo angličtině) i relativně povinnému druhému jazyku zemskému i konečně filosofické propedeutice, které potřeboval realista přece neméně než žák gymnasiální. Mimo Halič učilo se němčině povinně také na reálkách českých na Moravě, dále v Bukovině, Dalmacii, Istrii a Terstu; v Korutanech za války pomýšleli nahraditi franštinu italštinou, kdežto ve Slezsku byla od 1. srpna 1914 možnost volby mezi franštinou a angličtinou.⁵⁵³

V podrobnostech nutno připomenouti k této poslední osnově rakouských reálek toto: Osnova češtiny jakožto vyučovacího jazyka (jíž proti předchozí osnově z roku 1898 ubrána hodina), upravena ve shodě s úřední osnovou němčiny jako vyučovacího jazyka a češtiny na gymnasiích českých, ale ovšem tak, že látka vyšších tříd musila tu býti rozdělena jen do tří ročníků; proto v V. třídě docházelo se již až po Dobrovského, v VI. po Čecha a v VII. se probírala doba nejnovější. V četbě volně seřazené podávaly se v IV. třídě také ukázky z Homérovy Odysseie a v V. třídě Iliady (ovšem v českém překladě), v VI. z Vergilia a Horáce. Zvláštní osnovu měla u nás dále franština, jíž byla hodina přidána; tu se v nižším oddělení podávala znalost hlásek i tvarů a nejdůležitějších pravidel skladby vedle cviku u ústním vyjadřování, načež ve vyšších třídách nastupovala četba ukázek z vynikajících děl francouzské literatury posledních tří století a na tom založené vniknutí v kulturní a duševní život národa francouzského; konečně se zvláštní váha kladla na prakti konverzační.

Osnova dějepisu, jemuž přidána rovněž hodina, uvedena ve shodu s osnovou gymnasií, ale počátek její posunut o rok dříve, takže se začínalo učení dějepisu již v I. třídě; závěrem byla také

na reálce nauka občanská. Zeměpis stal se jako na gymnasiu předmětem samostatným a přidána mu hodina; pouze v VII. spojen s dějepisem (a občanskou naukou), při čemž látka V.—VII. třídy gymnasiální musila býti zhuštěna ovšem na dvě leta.

Osnova matematiky s počtem hodin nezměněným shodovala se v nižších třídách celkem s osnovou gymnasiální, ale na vyšší reálce značně se rozcházel vzhledem k tomu, že se matematika na reálkách pěstovala vždy daleko intenzivněji (trojstupňovitost v této disciplíně na gymnasiích zavedená odstraněna na reálce nadobro). Přírodopis s počtem hodin celkem zase nezměněným⁵⁵⁴ měl ve vyšších třídách látku rozdělenou ovšem zase jen do tří tříd a to tak, že se v třídě V. učilo celý rok botanice, v VI. zoologii (se somatologií a hygienou), a teprv v VII. třídě mineralogii a geologii; rozsah i rozčlenění chemie zůstalo jako dřív (v IV. sloučena s mineralogií, v V. učilo se chemii anorganické, v VI. organické) a zdůrazněna právem opětně potřeba chemických cvičení žákovských; ve fysice s počtem hodin rovněž nezměněným škrtnuta (jako na gymnasiu) astronomie: v nižších třídách mělo se zase učiti spíše prakticky a elementárně, ve vyšších probírali soustavněji a vědeckěji v VI. mechanika a nauka o teple, v VII. partie ostatní.

Deskriptivě ubrána byla hodina (byla totiž v I. třídě sloučena s počty); tolikéž ubrána hodina kreslení, jež dostalo odtud pevnou osnovu, ježto volnost v hledání nových metod byla vůbec zrušena; krasopis škrtnut v třídě II., tělocvik ponechán beze změny; konečně němčina měla u nás zase svou zvláštní osnovu shodnou úplně s gymnasiální až ovšem zase na to, že vyšší oddělení je jen tříleté a že proto látka VII. a VIII. gymnasiální shrnuta v třídu jedinou; z jiných nepovinných

⁵⁵³ Naše Doba 1915, 352.

⁵⁵⁴ Přidáno mu vlastně jen půl hodiny.

předmětů zmiňovala se úřední osnova pouze o modelování, jež se mělo připínati ku kreslení od třídy III. do VII.

Předností nové osnovy reálné bylo, že kde jen bylo možno, sblížena i v podrobnostech s učebnou látkou gymnasií, zvl. v nižších třídách, a že se tak snad i u nás časem mohla připravit půda pro jednotný společný základ všech typů středoškolských; dobré bylo také, že i nová osnova bez násilných změn a převratů zůstala ve směru, jímž bylo možno hledat výslední smír mezi humanitní a reální složkou vzdělání. Bohužel — a to byla vůbec vždy základní vada rakouských reálek — měla se vláda v čas postarati o to, aby se tak stalo bez přetížení žactva, t. j. aby dříve byla reálka všude rozšířena na osm let, jak zvláště navrhoval již roku 1905 prof. H ö f l e r.⁵⁵⁵ Nezbytným důsledkem jen sedmiletého trvání reálných studií bylo, že počátek dějepisu nedosti vhodně musil býti položen již do třídy I., kde pak žactvo se unavovalo spoustou cizích jmen a odlehlých poznatků, že také franštinou se musilo začínati u nás již v třídě II., že nezbylo vůbec místa pro filosofickou propedeutiku, jejíhož dosahu i významu náš realista vůbec proto ani nechápal a že konečně jmenovitě v chemii bylo látky učebné naměřeno příliš mnoho.⁵⁵⁶

§ 26. REÁLNÁ GYMNASIA.

Nejmladší větví středního školství rakouského jsou gymnasia reálná, jež, jak jméno samo již ukazuje, chtějí spojovati klasická gymnasia s moderními reálkami: prvním výtýkal se od počátku

malý zřetel k předmětům reálním a nedostatek kreslení, druhým zase přílišný materialismus a utilitarismus, a tak hledána záhy cesta, jak sloučiti přednosti obou typů a vyhnouti se současně jejich vadám. Již v § 5. organizačního návrhu rakouských gymnasií mluví se o tom, že nižší gymnasia vedle přípravy pro studium na vyšším ústavu i školách vysokých mají tvořiti celek v sobě uzavřený, jenž by mohl býti zároveň přípravou také pro vyšší reálky a techniky; v Organizačním nástinu (v § 19. al. 2.) mluvilo se podobně o tom, že by takoví žáci nižšího gymnasia, kteří nemají úmyslu vstoupiti do vyšších tříd, mohli být ke své žádosti osvobozeni v třídě III. a IV. od učení se řečtině. Dále nový statut reálek z r. 1849 připouštěl naopak, že by nižší reálka mohla býti přípravou pro vyšší gymnasium, kdyby na ní postaráno bylo i o studium klasických jazyků a že by se tak podle místních poměrů mohla nižší reálka přímo kombinovati s nižším gymnasiem, takže by se v I. tř. místo 6 hodin kreslení a 2 hodin krasopisu učilo 8 hodin latině, podobně v II. tř. místo 6 hodin kreslení tolikéž hodin latině⁵⁵⁷ atd. Konečně nutno vzpomenouti, že sám B o n i t z uznával za vhodné, aby se hochům vstupujícím do střední školy dala možnost, aby mohli o několik let oddáliti volbu mezi gymnasiem a reálkou, k čemuž by prý bylo pouze potřebno, aby budoucí gymnasisté a realisté po ukončení obecné školy ještě několik let beze škody pro své vzdělání mohli ztráviti společně v jedné a téže třídě.

To tedy byly popudy, jež hned v letech šedesátých vedly u nás ku gymnasiím reálním jakožto typu zprostředkujícímu tak, aby absolventi mohli

⁵⁵⁵ Srv. jeho spis *Das Ganze der Schulreform in Oesterreich* 1918, 142.

⁵⁵⁶ Srv. *Naše Doba* 1915, 460 a *Věstník čes. profesorů* XXV. pedag. 102 a 100.

⁵⁵⁷ Srv. *Frankfurter* v srv. čl. 276. — U nás podobné sloučení nižšího gymnasia s reálkou v jediný typ (s latinou, ale bez řečtiny) doporučel *Jan Jungmann* (srv. moje *Dějiny pedagogiky* III. 3. 51.)

býti schopni studia na universitách i technikách.⁵⁵⁸ První ústav toho druhu u nás i v Rakousku vůbec otevřen byl nákladem obce tábořské s českým jazykem vyučovacím r. 1862 podle učebné osnovy, kterou s pomocí sboru vypracoval tehdy první ředitel ústavu, Václav Křížek, uživ vydatně návrhu anonymního, jenž mu byl dodán ze zemské školní rady a pocházel patrně od školního rady V. Svobody.⁵⁵⁹ Podle tohoto návrhu byly první dvě třídy vůbec společné, s latinou, načež od III. do VII. se gymnasté učili společně s realisty všem předmětům, kde to bylo možno, rozcházejíce se jen na discipliny speciálně gymnasiální (jazyky klasické a filosofickou propedeutiku) a reálné (franštinu, lučbu, deskriptivu a kreslení), takže z úhrnného počtu hodin 209 v třídách I.—VII. bylo společných 156, mimo něž gymnasté měli ještě svých hodin 46, realisté 53.⁵⁶⁰ Osmá třída byla ovšem jen gymnasiální a dovršovala svůj humanitní ráz tím, že se v dějepise vykládaly zvlášť také kulturní dějiny Řeků a Římanů. Podrobné rozdělení hodin bylo tedy toto:⁵⁶¹

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Čelkem
	g. r.	g. r.	g. r.	g. r.	g. r.	g. r.	g. r.	g.	týdně
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
latina	6	6	6	6	5	6	6	5	46
řečtina	—	—	4	4	4	5	4	5	26
čeština	2	2	2	2	2	2	2	3	17
němčina	4	4	4	4	3	3	4	4	30
franština	—	—	—	—	—	—	—	—	—
dějepis a zeměpis	3	3	3	3	4	3	3	2	24
matematika	3	3	3	4	4	4	2/4	1	24
	v I. sem.								
fysika	—	2	—	3	—	4	4	—	13
přírodopis	2	2	—	—	3	2	—	—	9
	v II. sem.								
lučba	—	—	2	—	—	2	—	—	4
deskriptiva a rýsování	5	3	2	—	—	—	—	—	10
kreslení	—	4	—	—	—	—	—	—	4
krasopis	2	1	—	—	—	—	—	—	3
filosof. proped.	—	—	—	—	—	—	2	2	4
	29	30	28/30	28/30	28/30	29/30	29/30	28	223 ⁵⁶² 209

Nová organizace gymnasií v Táboře a po jeho příkladě také v Praze a v Plzni provedená těšila se s počátku značné pozornosti interesentů z celého Rakouska,⁵⁶³ ale již r. 1870⁵⁶⁴ vyslovila se proti ní zmíněná anketa gymnasiální a souhlasila ve své většině pouze s tím, aby třídy I. a II. zůstaly společné, ale v III. a IV. tř. aby již nastupovalo dělení na větev gymnasiální a reálnou, takže by vlastní reálné gymnasium omezeno bylo tak jen na oddělení nižší, k čemuž by se pojilo pak buď vyšší gymnasium, buď vyšší reálka, buď oba ústavy; všeliké společné učení obou směrů ve vyšších třídách bylo zamítáno naprosto.⁵⁶⁵ Když vláda se připojila k těmto návrhům ankety, byly v tom smyslu pořízeny nové osnovy (u nás v Čechách r. 1872, na Moravě s nepatrnými odchylkami r. 1874)

⁵⁵⁸ Jan Šafránek čl. Poznámky k návrhu středoškolské reformy o vyučování jazykovém v Nár. Listech 17. září 1924 upozorňuje také na ojedinělé pokusy (zvláště na realce v Písku zásluhou řed. Jana Krejčího), aby v prvních dvou třídách reálky učeno bylo latině jako přípravě pro franštinu.

⁵⁵⁹ Starší návrh z r. 1861 od prof. Em. Kregozce, přiložený k žádosti obce tábořské k státnímu ministerstvu o povolení ústavu, nebyl schválen, ježto docela mechanicky sloučoval šestitřídní reálku s gymnasiem (srv. čl. J. Tábořského Na prvním reál. gymnasiu v Nár. Listech 1912, čís. 78.). — Od Křížka patrně pocházely také feuilletony Času z 20. a 22. listop. 1861, které mylně přičteny později Nerudovi, ač jsou psány slohem docela jiným a také obsahem se neshodují s jinými názory Nerudovými (Sebrané spisy XXXII. 242).

⁵⁶⁰ Srv. pojednání F. Tajrycha Půlstoletí gymnasia v Táboře v programu téhož ústavu 1915, 18 a J. Šafránka Za českou osvětu 144 a 174.

⁵⁶¹ Šafránek na uv. m

⁵⁶² Šafránek mylně udává 230, ježto nepřihlíží k tomu, že v III. je fysika i lučba vždy jen jeden semestr a počítá každý předmět za dvě hodiny celý rok.

⁵⁶³ Žádosti a informace o úpravě reálných gymnasií docházely až z Haliče, Uher, zemí jižních, ba i Benátska (ob-sáhly výčet jejich podává Tajrych v uv. čl. 43.).

⁵⁶⁴ Ve Vídni otevřeno bylo první reálné gymnasium teprv r. 1874 zásluhou řed. Pokorného.

⁵⁶⁵ Srv. spisek Křížkův Slovo o reálných (sic) gymnasiích v naší soustavě školní 1872.

a to tak, že se v III. a IV. tř. rozcházel žáci jen na předměty specificky gymnasijsní a reálné, kdežto ostatním předmětům, zvláště i latině i kreslení učili se i nadále společně; od V. třídy nastupoval pak definitivní a úplný rozchod na vyšší gymnasium a reálku. Osnova takto upraveného reálného gymnasia, omezeného pouze tedy na čtyři třídy nižší, byla pro ústavu české v Čechách tato:⁵⁶⁶

	Třída: I.	II.	III.	IV.	Celkem
Náboženství	2	2	2	2	8
Latina	7	7	6	6	26
Řečtina (jen pro gymnasia) — — — — —	—	—	4	4	8
Franština (jen pro reálky) . — — — —	—	—	3	4	7
Čeština	3	3	2	2	10
Zeměpis a dějepis	3	4	3	3	13
Matematika	3	2	2	2	9
Přírodopis	3	3	—	—	6
Fysika a chemie	—	—	3	3	6
Geometr. rýsování	—	3	3	3	9
Kreslení	4	4	4	4	16
Krasopis	1	1	1 ⁵⁶⁷	—	2-5
Němčině (neoblig.)	4	3	3	3	13
Celkem	30	32	32	32	126

* * *

V touž dobu, kdy se uvažovalo o nové organizaci českých gymnasií reálných, objevil se v české zemské školní radě — tehdy ovšem ještě společné oběma národnostem — zajímavý a originální návrh zemských školních inspektorů (školních radů) **W e b r a a S v o b o d y**, jenž byl roku 1872 předložen ministerstvu vyučování, bohužel, s neprostým nezdarem. Chtěl provést jednotnou střed-

⁵⁶⁶ Šafránek v uv. sp. 175. — Loosova Encyklopedie II. 405 podává osnovu moravskou, českou a dolnorakouskou (tuto z r. 1864 a 1874), ale vesměs jen pro ústavu s něm. řečí vyuč.

⁵⁶⁷ Jen pro realisty.

ní školu,⁵⁶⁸ v níž by se k společnému oddělení nižšímu, rázu reálně gymnasijsního o 4 třídách s povinnou latinou, rýsováním a kreslením pro všechny žáky, měly pojití vyšší gymnasium a vyšší reálka, obě čtyřtřídní, takže by se tu bylo rozhodování o příštím směru studií a povolání odsunulo až po čtvrtém roce a příštím realistům se poskytla možnost poznati základy latiny, příštím gymnasiistům zase kreslení a rýsování.⁵⁶⁹ S odsunutím řečtiny a franštiny až do V. třídy souhlasili tehdy všichni humanističtí inspektoři, tvrdíce, že by se vyrovnal výsledek učení intensivnějším studiem ve věku dospělém a že by se tak obě větve středoškolské rozhodně sblížily. Vláda vídeňská k návrhu tak pokrokovému a časovému, který teprve po mnoha letech byl proveden v některých ně-

⁵⁶⁸ Pro splnutí gymnasia s reálkou v jednotnou střední školu mluvil také na mezinár. sjezdě pro veřejné vyučování v Bruselu prof. Kořístka (Šafránek Rozvoj českého školství 1898, 35).

⁵⁶⁹ Srv. článek Fr. Patočky k dějinám reálných gymnasií v programu reálného gymnasia v Praze II., ve Spálené ulici 175; Okt. Wagner Z retrospektivy středoškolské reformy v Hlídce Času 1907 a v jeho spise Z oboru školství 1912, 34; konečně zpráva V. Ot. Slavíka v Listech filologických II., 1875, 192 sl. Podle toho návrhu mělo mítí společné oddělení nižší tuto úpravu:

	Třída: I.	II.	III.	IV.
Náboženství.	2	2	2	2
Latina	7	7	7	7
Jazyk vyučovací	3	3	3	3
Zeměpis a dějepis	3	3	3	3
Počty	3	3	3	3
Přírodní vědy (přírodopis, fys., dučba)	3	3	3	3
Rýsování	3	2	2	2
Kreslení	3	4	4	4
Druhý zemský jazyk (neoblig.)	3	3	3	3
Celkem	26+3	27+3	27+3	27+3

K tomu by se pojilo: 1. vyšší gymnasium s náboženstvím (2 hod. v každé třídě), latinou (po 3 hod.), řečtinou (po 7 h.), jazykem vyučovacím (po 3 hod.), dějepísem a zeměpisem

meckých ústavech reformních (ovšem s modifikacemi), vůbec ani neodpověděla.

A tak se vyvíjela reálná gymnasia nadále podle osnov z let sedmdesátých, při čemž velmi záhy se objevily hluboké a podstatné nedostatky nové úpravy. Hlavní závada, o níž již v letech sedmdesátých byly vedeny prudké spory, byla v tom, že žáci oddělení nižšího a zvláště tříd III. a IV. byli proti žákům gymnasií klasických i reálek rozhodně přetíženi,⁵⁷⁰ a že při tom v praxi byly zvláště výsledky latiny u žáků reálného oddělení těchto tříd více než chatrné, a to již proto, že se vůbec do oddělení toho hlásivali pravidelně jen žáci slabší; ale také vědomosti těchto žáků v matematice, jak se objevovalo pravidlem po jejich přestupu do vyšší reálky, nemohly se vyrovnati vědomostem ryzích realistů. Chápeme proto, že již r. 1873 vídeňský profesor Vogt ve spisku Das österreichische Gymnasium 52 vyslovil zdrcující úsudek, že prý reálné gymnasium jako ústav diletant-

(po 3 hod.), počty (v V. a VI. po 4, v VII. a VIII. po 2 hod.), přírodopisem (v V. a VI. po 5 hod.), fyzikou (v VII. 3 hod., v VIII. 4 hod.), filosof. propedeut. (v VII. a VIII. po 2 hod.), druhým zemským jazykem (neoblig., po 3 hod.), celkem všude 27+3 hod. — 2. vyšší reálka: náboženství (po 2 hod.), franština (v V. 5 hod., v ostatních třídách po 4 hod.), jazyk vyučovací (po 5 hod.), dějepis a zeměpis (po 3 hod.), počty (v V. a VI. po 3, v VII. a VIII. po 4 hod.), přírodopis (v V. a VI. po 3 hod.), fyzika (v VII. 4, v VIII. 5 hod.), lučba (v VII. a VIII. po 2 hod.), rýsování (všude po 3 hod.), kreslení (po 4 hod., v VIII. jen 2 hod.), druhý zemský jazyk (po 3 hod.), celkem v V. a VIII. 28+3, v VI. a VII. tř. 29+3 hod.

⁵⁷⁰ Srovnáme-li českou osnovu reál. gymnasií s osnovou analogických tříd gymnasií s obligátním kreslením, byla sice v I. latině ubrána 1 hod., ale za to přidána přírodopisu a nově zavedena ještě 1 hod. krasopisu; podobně v II. tř. ubráno po hodině latině a němčině, ale za to přidána hodina přírodopisu a nově zavedeny 2 hod. měřictví a 1. hod. krasopisu; v III. ubráno po hodině řečtině a němčině a dány měřictví; konečně v IV. vyšetřeny 2 hodiny měřictví na újmu němčiny a zeměpisu; celkový počet hodin byl podle toho jen v I. tř. 30. ale v ostatních třídách po 32, což bylo rozhodně nad síly průměrného žáka (osnovy německých ústavů vykazovaly všude počet nižší).

ský (echtes Kind des pädagogischen Diletantismus) zaslouží jen, aby zaniklo.⁵⁷¹

Vskutku prvotní nadšení pro tyto školy, které ovšem vyžadovaly zvýšených nákladů finančních, rychle ochládalo, třeba skýtaly výhodu, že definitivní rozhodování o příštím povolání bylo posunuto o dvě leta; nebyla jistě bez významu při tom okolnost, že zatím gymnasia a reálky stále se víc a více sblížovaly tím, že gymnasia přibírala kreslení i tělocvik, reálky naproti tomu stále více pozornosti věnovaly předmětům všeobecně vzdělávacím.

Byla sice osnova reálných gymnasií v podrobnostech opět a opět revidována (u nás zvláště již r. 1874 a 1876), ale nic naplat: počet ústavů těch klesal neustále: místy slabě oddělení reálné vůbec zavřeno, jinde nižší třídy změněny v ryzí reálku (na příklad v Kutné Hoře), jinde zase ústav rozdělen na gymnasium a reálku (stalo se nakonec i v Táboře i v Praze III.), nebo konečně zůstalo v místě jenom gymnasium. A tak kdežto r. 1864 byly ústavy ty jen tři a r. 1874 již 57 (z těch 50 pouze nižších, 19 s vyššími třídami gymnasiijními, 4 s gymnasiijními i reálnými, 4 jen reálnými), deset let potom (r. 1884) ztenčil se počet ten na 33, po dalším desetiletí na 22, v r. 1904 bylo jich v celé Cislaťtánii již jen 17 (mimo jediný ústav v Přímoří vesměs v Čechách a Dolních Rakousích),⁵⁷² konečně r. 1908 zbylo v Čechách — na Moravě zatím reálná gymnasia vymizela úplně — s českou řečí vyučovací jen šest škol toho druhu:⁵⁷³ v Chrudimi, Kla-

⁵⁷¹ Je zajímavo, že ještě po více než půlstoletí podobně naprosto r. 1926 odsoudil pruská gymnasia reálná býv. pruský ministr Otto Boelitz ve spisku Der Charakter der höheren Schule (str. 13), že prý v reálných gymnasiích bylo vždy nebezpečnoství „einzuviel an Wissenschaft und ein zu wenig an innerer Verarbeitung des dargebotenen Stoffes zu bringen.“

⁵⁷² Loos v uv. sp. II. 406.

⁵⁷³ Podle stavu osob z toho roku.

tovech, Kolíně, Novém Bydžově, Praze v Křemencové ulici a na Smíchově, tedy pravidelně v místech, kde nahrazovaly i nižší reálku.

* * *

Bylo jistě jen otázkou času, kdy i tato poslední zbylá reálná gymnasia zajdou vůbec, resp. budou nahrazena typy jinými, když tu o prázdninách (8. srpna) 1908, sotva půl leta po zasedání zmíněné vídeňské ankety ministr Marchet vydal novou organizační osnovu rakouských gymnasií reálných,⁵⁷⁴ jež odtud počínají znovu zase, a to velmi rychle zkvetati, takže se v ústavy toho druhu změnila záhy i četná gymnasia ryzí, ba i některé reálky (u nás v Čechách zvláště v Praze VIII. a v Náchodě, na Moravě v Bučovicích, Litovli, Příboře a Holešově). Ale kdežto stará reálná gymnasia byla vybudována v III. a IV. třídě na alternativě řečtiny a franštiny, nová osnova organisovala celé reálné gymnasium jednotně s latinou a franštinou bez řečtiny — tedy docela po způsobu a příkladě říše německé, kde si reálná gymnasia, vzniklá tam z reálky, vybojovala dlouholetým úsilím na konci úplně rovnoprávné postavení s ostatními typy škol středních.

Od pouhých gymnasií mimo uvedené již základní rozdíly v jazycích nová osnova reálné gymnasiijní, porovnáme-li ovšem jen úřední osnovy s německým jazykem vyučovacím, lišila se tím, že ubírala hodin latině (o 4 hod. méně) a franštině (postavené proti řečtině, o 6, resp. 7 hod.), ale za to přidávala vědám přírodním (5, resp. 2), fysice (4, vlastně jen 3½) a nově zaváděla deskriptivu o 4 hodinách, takže úřední osnova nových reálných gymnasií s německým jazykem vyučovacím byla tato:

⁵⁷⁴ Srv. Verordnungsblatt 1908, 571 sl.

	Třída: I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Celk.
Náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Jazyk vyučovací	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Latina	6	6	6	6	6	5	5	5	45
Druhý živý jaz. (franšt.)—	—	5	4	4	3	3	3	3	22
Dějepis	—	2	2	2	3	3	3	3	} 5 18
Zeměpis	2	2	2	2	1	1	1	1	
Matematika	3	3	3	3	3	3	3	2	25
Deskriptiva	—	—	—	—	2	2	—	—	4
Přírodopis a geologie	2	2	—	—	2	2	2	2	12
Chemie	—	—	—	—	3	—	2	—	4
Fysika	—	—	2	—	—	—	3	4	12
Filosof. propedeut.	—	—	—	—	—	—	—	3	3
Kreslení	3	3	2	2	—	—	—	—	10
Krasopis	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Tělocvik	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Celkem	25	26	29	29	28	28	29	29	225

Na školách s českým jazykem vyučovacím přistoupila k tomu ještě němčina s týmž počtem hodin co čeština, ale zato ubrána franštině v III. třídě 1 hodina, takže celkový počet hodin byl podle toho, 29, 30, 31, 32, 31, 31, 32, 32, dohromady 248 hodin.

V podrobnostech, jak již ostatně zmíněno, právě v těchto osnovách reálného gymnasia uplatněny nejdříve leckteré návrhy a změny, jež potom přejaty do osnovy gymnasií klasických, po případě i reálky (shody jsou dokonce i v těch předmětech a třídách, kde počet hodin v různých typech se nekryje).⁵⁷⁵ Úplně shodná s osnovou gymnasiijní je osnova němčiny jako vyučovacího jazyka, místo níž ovšem u nás postavena osnova češtiny, rovněž tak shodná s osnovou gymnasiijní mimo nepatrné rozdíly (zvláště v tom, že se na gymnasiích reálných čtou také překlady z Homéra, So-

⁵⁷⁵ Srv. také moje články v Hlídce Času 1909, 18, 4 a ve Volné škole 1908 IV. 88 sl.

fokla a Euripida); dále se úplně shoduje i osnova latiny, ač měla na reálných gymnasiích o několik hodin méně, osnova matematiky i s rozdělením na tři stupně, ovšem i kreslení, psaní a tělocvik, konečně u nás i nepovinné němčiny; podobně osnova franštiny shoduje se s osnovou téhož předmětu na reálkách, ale počátek její jest posunut o rok výše, takže nižší oddělení tu obsahuje třídy III. až V.

Zato látka dějepisu a zeměpisu proti gymnasiijnímu rozvrhu má některé rozdíly ve vyšších třídách, jež byly způsobeny hlavně tím, že se v dějepise klade na gymnasium větší důraz na starověk a že zeměpisu také v VII. třídě na reálném gymnasiu vykázána hodina zvláštní. Také přírodopis shodoval se jen v nižších třídách, ale ve vyšších ročnících, kde rozšířen až do VIII., jevil se veliký pokrok v tom, že v V. třídě po celý rok se učilo botanice, v VI. a v I. semestru VII. třídy zoologii, v 2. semestru mineralogii, a v VIII. třídě po celý rok geologii. Chemie právem byla i na reálných gymnasiích disciplinou samostatnou a přestala býti přílepkem fyziky, jejíž osnova proto také byla v lecčems odchýlná, obsahujíc zvláště také základy astronomie (kosmografie). Osnovu svou zvláštní obdržela i deskriptivní geometrie, jíž bohužel věnováno hodin příliš málo; konečně v propedeutice byla táž látka co na gymnasiu, ale shrnuta jen do jediné třídy VIII. Záhy se sice objevilo, že i tato nová osnova v jednotlivostech potřebuje revise (na př. ve fyzice a zeměpise), ale v celku byla rozhodně úpravou liberální, moderní a účelnou.⁵⁷⁶

* * *

Současně s novými osnovami osmitřídních reálných gymnasií ohlásila vláda rakouská, že bu-

⁵⁷⁶ Srv. Věstník čes. profesorů XVIII. část pedag. 30 a XXV. pedag. 94.

dou zřizována také reformní reálná gymnasia,⁵⁷⁷ ale vydala pro ně zprvu jen pouhý přehled hodin,⁵⁷⁸ podle něhož nižší oddělení bylo úplně rovno reálce a toliko vyšší třídy měly osnovu samostatnou, v níž lví podíl připadl jazyku latinskému, teprve tedy v třídě V. počínajícím. Schema navržené bylo toto:

	Třída: V.	VI.	VII.	VIII.	Celk.
Náboženství	2	2	2	1	7
Jazyk vyučovací	3	3	3	3	12
Jazyk latinský	7	7	8	8	30
Druhý živý jazyk	3	3	3	3	12
Dějepis	3	3	3	} 3	12
Zeměpis	1	1	1		
Matematika	3	3	3	2	11
Přírodopis a geologie	3	3	—	2	8
Fyzika a chemie	—	—	4	4	8
Filosof. propedeutika	—	—	1	2	3
Kreslení	2	2	—	—	4
Tělocvik	2	2	2	2	8
Celkem	29	29	30	30	118

Ústav tento byl myšlen patrně jen jako náhrada za úplné reálné gymnasium typu A tam, kde existovala jen reálka, k níž by se bylo toto reformované gymnasium B připojilo jako paralelky tříd vyšších tak, aby i realistům byla opatřena možnost vzdělání gymnasiijního; bohužel bylo při tom nutno latině věnovati tolik hodin, že nebylo prostě vůbec ani místa pro deskriptivu ani pro chemii a že také látku propedeutiky proti ryzímu gymnasiu bylo nutno omeziti. Na počátku byl zřízen tento nový typ vskutku nejdříve ve formě paralelek, a to při akademickém gymnasiu ve Víd-

⁵⁷⁷ Navržené označení těchto reformních škol jako typu B proti osmitřídním reálným gymnasiím typu A se v praxi neužilo.

⁵⁷⁸ Verordnungsblatt 1908, 605.

ni, pak zase při reálce v VIII. okrese tamže; jako samostatný ústav existoval nejdříve v Bolzanu a Kufsteinu v Tyrolsku, ve Vrchlabí v Čechách a v Bohumíně ve Slezsku a Stanislavi i Tarnopolu v Haliči, konečně v Šibeniku v Dalmacii (celkem tedy na sedmi místech); při tom svolilo ministerstvo vyučování již r. 1911, aby na reformním ústavu kufsteinském získáno bylo místo pro deskriptivní geometrii tím, že se v V. třídě ubere hodina dějepisu a mimo to přidá hodina k celkovému počtu hodin, podobně v VI. třídě se ubere hodina druhému jazyku živému a přidá nová hodina ku celkovému počtu, takže obdržela tak deskriptiva v obou třídách po 2 hodinách týdně, rozsah tedy minimální.

Hlavní podmínkou zdaru nového typu bylo, osvědčili se omezení latiny jen na vyšší třídy; o tom četli jsme za Rakouska jen dvě zprávy německé a to Rup. Schreiner a v Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1912, 931 a K. Jaxe tamže 1915, 359 sl. Schreiner podal podrobný referát o tom, jak učil latině na oněch paralelkách akademického gymnasia vídeňského; za rok probral vždy látku dvou let gymnasijských s výsledkem prý skvělým, neboť při maturitě všichni žáci obstáli a vykazali prý vědomosti stejné jako abiturienti gymnasia klasického; ale měl ovšem žáků v V. třídě jen 19 a v VI. třídě dokonce již jen 12, ježto hned v V. třídě všechny slabochy zanechal. Jax podává velmi podrobný rozvrh učiva na ústavu kufsteinském, kde mohl uživati vydatně také předchozí znalosti italstiny; podle Jaxe nebyl by výsledek příliš dobrý, ač si jej sám vychvaluje, neboť z 19 žáků v V. třídě neobstálo hned v té třídě 5, a z 15 žáků v VI. třídě zase 5, v VII. z 10 prošli sice všichni, ale v VIII. z 9 maturantů ještě dva neobstáli.⁵⁷⁹

⁵⁷⁹ Tamže 460. — U nás své zkušenosti vypsal o vyučování latině na těchto školách řed. Kudrnovský ve Věst-

Vlastní rozkvět tohoto typu, jenž se u československé vlády těšil zvláště s počátku veliké oblibě, nastal u nás až po převratu, jak ukážeme svým místem v díle II.

* * *

Vedle reformních reálných gymnasií vláda vídeňská držela ochrannou ruku ještě nad jedním pokusem o střední školu reformní a spolu jednotnou, jenž podle místa, kde vznikl první ústav toho druhu, slul typ děčínský.⁵⁸⁰ V Děčíně vzniklo prvotně ve školním roce 1899—1900 nákladem obce obyčejné reálné gymnasium a teprve když mělo dojít k otevření tříd vyšších, hledána byla možnost, jak gymnasium sloučiti s reálkou, aby se vyhovělo všem požadavkům; tak došlo se schválením vlády ke kombinaci gymnasia s osmitřídni reálkou⁵⁸¹ a to tak, že první dvě třídy byly úplně společné a od III. nastával rozchod gymnastů na řečtinu a realistů na franštinu (ostatním předmětům učili se žáci obou směrů společně); ve vyšších třídách přestávalo pro realisty učení latině, ale za to měli pro sebe franštinu, angličtinu, chemii, kreslení,

niku čes. prof. XXVI. pedag. 115, jenž měl ovšem také začky vybrané; že nelze dosíci cíle vyučování na těchto ústavech, tvrdí u nás zvláště Vlad. Groh v Střední Škole IV. 1924, 306.

⁵⁸⁰ Mimo Děčín existoval již az Rakouska druhý ústav toho druhu v Mostě, k nimž teprv po převratě přistoupila třetí škola v Čes. Budějovicích; všechny tři ústavy mají německý jazyk vyučovací.

⁵⁸¹ Srv. články ředitele A. Schloossera v Mitteilungen des Vereines deutscher Mittelschullehrer II. 1904, 1 a III. 1905, 48, dále téhož články v programech ústavu děčínského 1904, 76; 1908, 62, 1909, 20; článek W. Perathonera Lehrplan der dreifach gegabelten sogenannten Tetschener Mittelschul-Type v progr. gym. mosteckého (Brux) 1915; článek A. Vaňury Reformní střední škola v Děčíně ve Věstníku čes. profesorů XV., 212 sl. a pojednání Fr. Šafránka Typy reálných gymnasií v programu reál. gymnasia v Praze-II., v Křemencově ul. 1913, 15 sl.

deskriptivu a o něco více hodin matematiky a věd přírodních než gymnasisté, kterým zůstalo vyhrazeno ovšem vyučování jazykům klasickým.⁵⁸² Tak na příklad v třídě V. měli gymnasisté pro sebe 6 hodin latiny a 5 řečtiny, realisté 3 hodiny franštiny, 3 angličtiny, 3 chemie a 2 kreslení, kdežto společně učeno náboženství (2), němčině (5), zeměpisu a dějepisu (5), matematice (4) a přírodopisu (5), takže společných hodin bylo 15, specifických po 11 (celkem tedy obě větve měly 26 hodin týdně).

Když byly vydány nové osnovy pro reálné gymnasium, ústav děčínský doplněn ještě větví reálné gymnasiální, takže sloučil v sobě všechny tři

	Tř. I.		Tř. II.		Tř. IV.		Tř. V.					
	Spol.	Rg.	Spol.	Rg.	Spol.	G.	Rg.	R				
Náboženství	2	2	2	—	2	—	2	—	—			
Němčina	4	4	3	—	3	—	3	—	—			
Latina	8	7	6	—	6	—	6	6	—			
Řečtina	—	—	5	—	4	—	5	—	—			
Franština	—	—	—	5	—	4	—	3	3			
Angličtina	—	—	—	—	—	—	—	—	3			
Dějepis	—	2	2	—	2	—	3	—	—			
Zeměpis	2	2	2	—	2	—	1	—	—			
Matematika	3	3	3	—	3	—	3	—	—			
Rýsování	—	1	1	—	1	—	—	—	—			
Deskriptiva	—	—	—	—	—	—	—	2	2			
Přírodopis	2	2	—	—	1	—	2	—	—			
Chemie	—	—	—	—	1	—	2	—	1			
Fysika	—	—	3	—	2	—	—	—	—			
Filosof. proped.	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
Kreslení	4	4	3	—	3	—	—	—	2			
Psaní	1	—	—	—	—	—	—	—	—			
Tělocvik	2	2	2	—	2	—	2	—	—			
Celkem	28	29	27	5	5	28	4	4	18	11	11	11

⁵⁸² Podrobné rozvržení hodin viz v článku Vaňurov v 213 nebo ve spise Ewalda Horna Das höhere Schulwesen der Staaten Europas 1907, 104 sl.

typy středních škol rakouských: I. a II. zůstaly i nadále jednotné, v III. a IV. zůstal jen rozchod na řečtinu a franštinu, a od V. třídy jdou vedle sebe paralelně tři větve: gymnasiální s latinou a řečtinou, reálné gymnasiální s latinou, franštinou, deskriptivou, chemií a přírodopisem, a konečně reální s franštinou, angličtinou, deskriptivou, chemií, kreslením a o něco zesíleným učením přírodopisným i matematickým; ostatním předmětům, jmenovitě náboženství, němčině, dějepisu, zeměpisu, propedeutice a pokud lze, i matematice a vědám přírodním, učili se všickni žáci i nadále společně. Podrobné rozdělení hodin bylo toto:⁵⁸³

	Tř. VI.			Tř. VII.			Tř. VIII.			Celkem						
	Spol.	G.	Rg.	R	Spol.	G.	Rg.	P.	Spol.	G.	Rg.	R.	Spol.	G.	Rg.	R.
2	—	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	16	—	—	—
3	—	—	—	3	—	—	—	—	3	—	—	—	26	—	—	—
—	6	6	—	—	5	5	—	—	5	5	—	—	27	22	22	—
—	5	—	—	—	4	—	—	—	5	—	—	—	—	28	—	—
—	—	2	2	—	(5)	3	3	—	—	3	3	—	—	(29)	20	20
—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	9
4	—	—	—	3	—	—	—	—	3½	—	—	—	19½	—	—	—
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—
3	—	—	1	3	—	—	1	2	—	—	—	—	23	—	—	2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—
—	—	2	2	—	—	2	2	—	—	—	2	—	—	—	6	8
2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	2	—	11	—	2	2
—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	2	3
—	—	—	—	3	—	—	—	—	3½	—	—	1	11½	—	—	1
—	—	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	4	—	—	—
—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	14	—	—	8
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
2	—	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	16	—	—	—
17	11	12	11	20	9	10	10	18	10	10	12	165	50	52	53	
				(10)								51				

⁵⁸³ Srv. uvedené pojednání Perathonerovo 16 a Šafránkovo 17. — Jos. Hendrich-Mik. Šmok Střední školství v republice Československé 1923, 17 má již pozdější úpravu z doby republiky.

K tomu přistupovala ještě relativně obligátní čeština 3 hodiny týdně ve všech třídách (ale jen po odděleních); mimo to mohli se učit gymnasisté nepovinné franštině od III. třídy, gymnasisté obou směrů nepovinné angličtině (od V. třídy), realisté nepovinné latině (od V. třídy); od kreslení mohli být v nižších třídách na podkladě lékařského vysvědčení osvobozeni jen ti, kdo pak zůstali v oddělení gymnasiijním. V třídě VIII. měli dějepis v I. semestru 4, v II. 3 hodiny a fyzika naopak; pro přehled započteny oba předměty v rozsahu 3½ hodiny. V náboženství, němčině, latině, řečtině, dějepisu, zeměpisu, matematice, ve fyzice (ve vyšších třídách), v propedeutice, psaní a tělocviku učilo se podle osnovy gymnasií klasických, v přírodopise (mimo IV. tř.) podle osnovy reálných gymnasií, v ostatních všech předmětech podle osnovy reálky, kde třeba, modifikovaných, t. j. rozšířených na čtyři vyšší třídy.

Vláda vídeňská ústavy toho druhu horlivě doporučovala, jmenovitě některým městům tyrolským, která se ucházela o gymnasium i reálku, a postavila absolventy toho typu úplně na roveň ostatním typům, pokud se práv k studiím vysokoškolským týkalo, kdežto k typu valašskomeziříčskému, jak již řečeno, chovala se netečně, ba odmítavě. Zajímavý tento pokus jest již proto, že tu oddělení reálné rozšířeno také na osm let a že se realistům dostává i základních vědomostí v latině a propedeutice; aplikace na české poměry nebyla by jistě skýtala obtíží,⁵⁸⁴ neboť je to zcela patrné — třebaš by to původci sami nepřiznávali — oživení starého typu Křížkova, takže nám Čechům zůstává neztenčená zásluha, že jsme v oboru školství reálně-gymnasiijního i jednotné školy střední v Rakousku razili první cestu.

Daleko mladšího původu než střední školství chlapecké jsou také u nás analogické ústavy dívčí. Je důležité, že také v tomto oboru Čechové razili teprv dráhu dalšímu úsilí ostatních národů rakouských, zvláště také Němců. Již koncem let třicátých Bohuslava Rajská (Ant. Reissová) založila „Dívčí družinu“ s úkolem vychovávat matky a učitelky, vlastenecky smýšlející; ale teprv roku 1844 otevřela vlastní ústav pro dívky od 5 do 18 let, který však ještě téhož roku prodávši se za Čelakovského odevzdala Eleonoře Janákové. Skoro současně (1845) Amerling otevřel při svém známém ústavu pražském „Budeč ženský“, jakous vyšší lidovou školu ženskou, která však záhy byla změněna v soukromý ústav dívčí pod správou pozdější choti Amerlingové Františky Svátavy z Michalovic.⁵⁸⁵

Plánem vyšší dívčí školy obíral se dále i Jos. Wenzig, který pro svou myšlenku marně hleděl získati Boženu Němcovou, konečně roku 1848 Honorata z Wiśniowských-Zapová spolu se Svátavou Amerlingovou a Boženu Němcovou zřídila spolek Slovanek pro zakládání českých vzdělávacích ústavů a otevřela vlastní školu roku 1855, jež se však neujala pro časnou smrt Zapové (1856). Jak nečeské a nevlastenecké bylo stále vyučování tehdejších dívek i v nejlepších ústavech, ukazují dobře vzpomínky Elišky Krásnohorské Z mého mládí,⁵⁸⁶ zvláště líčení proslulého tehdy ústavu učitele Ant. Svobody a jeho choti, rodilé Francouzky.

⁵⁸⁵ Srv. o těchto počátcích škol dívčích tyto publikace: V. Tille Bož. Němcová 1911; F. Tábořský Půlstoletí vyšší dívčí školy král. hl. města Prahy 1912; Č. Zíbrt Sestry Slovanské či Spolek Slovanek r. 1848 v Praze v časop. Květy 1907, 25 sl.; týž Spolek Slovanská Dennice v Praze 1848—9 v časop. Osvěta 1907. — Srv. také moje Dějiny pedagogiky III. 3. 69 sl.

⁵⁸⁶ Bez roku, zvl. 85 sl.

⁵⁸⁴ Návrhy příslušné podává Vaňura v uv. článku 215.

Od let šedesátých sem tam po městech českých počínají se ujímati t. řeč. vyšší dívčí školy, jež chtěly odborným způsobem doplniti a rozšířiti vzdělání školy obecné a připraviti dívky pro život rodinný i občanský. První školu toho druhu otevřel v Písku roku 1860 prof. Janota,⁵⁸⁷ načež zvláště v samé Praze roku 1863 po vítězství Čechů při volbách do obecního zastupitelstva k návrhu starosty Fr. Pštrossa otevřena vyšší dívčí škola zprvu o třech, na konec o šesti třídách s osnovou blížící se celkem osnově škol reálných po vzoru ústavů švýcarských, jmenovitě školy v Lausannu.⁵⁸⁸ Škola tato dodnes existující, třebaž ve formě změněné,⁵⁸⁹ doplněna byla později přípravkou na stupni obecné školy a byla dlouho v kruzích pražských velmi oblíbena, jsouc určena právě pro dcery t. řeč. lepších rodin; nechtěla proto vůbec připravovati pro samostatnou výživu a nehleděla se ani přizpůsobiti pozdějším osnovám lycejním ani vzdáti se zvláštností svého učebního plánu, takže absolventky její neměly nikdy práva vstupovati na universitu ani jako posluchačky mimořádné. Této škole pražské blížil se původně též ústav brněnské Vesny, zřízený r. 1866, prvotně jako ústav literární, doplněný později řadou kursů obchodních, průmyslových, jazykových, hospodyňských i hudebních, jakož i lyceem, z něhož se vyvinulo samostatné reformní reálné gymnasium, a ústavem pro vzdělání učitelek škol prů-

⁵⁸⁷ Srv. článek Kam. Špalové Příspěvek ke vzniku první vyšší dívčí školy v Čechách v časopise českých učitelek 1915, 268 (dle toho článku existoval ústav celkem 15 let až do zřízení městské školy dívčí).

⁵⁸⁸ To dosvědčuje sám první ředitel školy Gabler (Srv. Pamětní spis na oslavu 25letého trvání městské vyšší dívčí školy 27).

⁵⁸⁹ R. 1920 zřízeno při ní lyceum, jež r. 1923 přeměněno v reformní reálné gymnasium dívčí; přípravka po opětých odkladech postupně se rušila od r. 1922/3 (Nár. Listy 13. a 29. června 1923). — Při škole existují také pololetní kursy pro absolventy dívčích škol z oborů hygieny, pedagogiky, umění, literatury atd.

myslových a hospodyňských. Konečně sem hledí také olomoucké Pöttिंगeum (1895) s měšťanskou školou, vyšší školou hospodářskou, obchodní, průmyslovou, kuchařsko-hospodyňskou, jazykovou, hudební a různými kursy pokračovacími.

Kdežto tedy tyto ústavy měly býti jakous náhradou za školy reálné a odborné a byly v celku přizpůsobeny speciálním potřebám dívčím, roku 1890 byl u nás (a vůbec v Rakousku) učiněn poprvé pokus zříditi pro dívky vlastní učiliště humanitní po vzoru středních škol chlapeckých; bylo totiž toho roku otevřeno v Praze soukromé dívčí gymnasium spolku Minervy zásluhou Elišky Krásnohorské,⁵⁹⁰ jejíž jméno nyní ústav právem nese. Podle osnovy vypracované prvním ředitelem Fr. Prusíkem mělo zprvu roční, pak dvouletou přípravku, jejíž úkolem bylo doplniti vzdělání dívek (přicházejících pravidlem ze školy měšťanské) v jazycích klasických na úroveň nižšího gymnasia, pročež věnováno latině hned v I. semestru 12, v II. 6 hodin a řečtině, v II. semestru rovněž 6; k tomu se pojily zprvu čtyři vyšší třídy gymnasia klasického s touž osnovou, co školy chlapecké; ale již od školního roku 1902—3 zavedena normální osnova osmiletého gymnasia, ježto žáčky přípravy byly nesmírně přetíženy (od roku 1910—11 změněn ústav v reálné gymnasium typu A s pobočkami gymnasijními, roku 1923 pro přílišný počet žaček rozdělen na dvě školy samostatné). Teprv dvě leta po gymnasiu pražském vznikla škola toho druhu ve Vídni (1892) péčí sdružení Verein für erweiterte Frauenbildung, načež další ústavy dívčí vznikaly tak rychle, že ve školním roce 1907—8 bylo v Rakousku již 13 gymnasií dívčích a to 2 německé (mimo to 2 lycea německá měla oddělení gymnasijní), 7 polských, 1 rusínské a 3 české. Po vydání nových osnov

⁵⁹⁰ Odpor proti vyššímu vzdělání žen líčí Krásnohorská v Ženském Světě XXVI, 173

reálně gymnasiijních přibýly k tomu ještě četné dívčí školy toho rázu, takže v roce 1915—6 stoupl počet středních škol dívčích v Rakousku již na 58 (7 německých, 2 rusínské, 24 polských a 5 českých).

Vedle toho dovoleno již roku 1872 dívkám studium privátní, od roku 1897 také hospitování na školách chlapeckých (poprvé v Zábřeze);⁵⁹¹ bohužel samy úřady školní činily hospitantkám leckteré překážky a moravský zemský výbor dokonce roku 1909 odhlasoval naprostý zákaz hospitování dívek na moravských reálkách zemských a teprve k živým protestům veřejnosti zákaz ten odvolal. Ježto však privatistky a hospitantky neměly býti vůbec volány k pravidelnému zkoušení,⁵⁹² byla to vlastně jen jakás náhražka koedukace, z níž nebylo lze ovšem vyvozovati žádných důsledků pro koedukaci vlastní.

* * *

Kdežto dívčí gymnasia rakouská buď vůbec souhlasila s osnovou škol chlapeckých, buď jim

⁵⁹¹ Podrobnější zprávy o této instituci viz v Almanachu sdružení akademicky vzdělaných žen: Ženské studium na českých školách středních a vysokých 1917. 192 sl.

⁵⁹² Teprv koncem r. 1911 vydalo ministerstvo vyučování výnos, že nic nenamítá proti tomu, aby privatistky — které notabene musily míti pro sebe oddělenou lavici vzadu a přicházely do třídy i odcházely zároveň s učitelem — byly dotazovány, ale ne ve formě zkoušky (Věst. prof. XX. pedag. 35), načež zemská školní rada česká v květnu 1913 dovolila i tak řeč. orientační zkoušky hospitantek. Počet hospitantek neustále rostl: v r. 1915 bylo jich jen v Čechách již přes 800, na Moravě přes 500 na gymnasiích a reálkách (Přehled XI. 349), proto zase r. 1914 zemská školní rada v Čechách omezila hospitování dívek jen, pokud místo stačí a pokud se lze nadíti výsledků z té instituce a r. 1916 výslovně zase nařídila, že se smějí přijímatí jen tam, kde není lyceí neb dívčích středních škol, a to jen dívky opravdu nadané a jen do 5% žactva ve třídě (Věst. prof. XXIII. 35). — Také samo ministerstvo ve svých výnosech o přeplňování středních škol se vyslovilo opětně proti návalu dívek na gymnasia a doporučelo jim lycea.

byla velmi blízká (typ valašskomeziříčský), v prosinci 1900 stal se velice důležitý krok, aby střední školství dívčí vybudováno bylo samostatně a nezávislé na školách chlapeckých tím, že vydán byl zatímní organizační statut dívčích lyceí šestitřídních, jež měla nejen podávati průpravu pro vyšší studium ženské, ale poskytovatí spolu i všeobecné vzdělání uzavřené vyššího stupně. Jako předměty učebné stanoveny byly tyto: náboženství, jazyky moderní a mateřský, zeměpis a dějepis (se zvláštním zřetelem ke kulturním dějinám), matematika, vědy přírodní (se základy geologie, somatologie a hygieny), kreslení a rýsování, krasopis; nepovinné se mělo učiti zpěvu, tělocviku, ženským ručním pracím, těsnopisu, nauce o domácím hospodářství, latině; vedle toho se měly pojití k lyceu i kursy jazykové a různé kursy doplňující i odborné tak, že počet hodin povinných v nižším oddělení neměl přesahovati 24, ve vyšším 26 hodin týdně.

Do I. tř. vstupovaly po zkoušce přijímací žačky aspoň 10leté; rovněž do ostatních tříd vyžadovaly se po případě zkoušky přijímací ze všech předmětů předchozích tříd a přiměřené stáří. Závěrem lycea byla maturitní zkouška pod předsednictvím zemského školního inspektora neb jeho zástupce, normovaná výnosem ministerským 1908 (starší výnos byl vydán již 1901); podobně jako na ústavech chlapeckých byly zkoušky písemné⁵⁹³ a ústní⁵⁹⁴ a v podrobnostech docela analogicky upraveny jako na školách chlapeckých.

Absolutorium zkoušky maturitní opravňovalo k mimořádnému studiu na universitě, dále k uči-

⁵⁹³ Pro ústavy německé měly býti z jazyka vyučovacího (o některém ze tří temat daných na výběr), z franštiny (volná práce neb překlad z němčiny) a angličtiny; na ústavě českých byly ovšem práce z češtiny, němčiny a franštiny.

⁵⁹⁴ Dály se z jazyka mateřského, druhého živého (podle výsledku písemných zkoušek), dějepisu a zeměpisu, fyziky.

telství na školách obecných i měšťanských (po doplňovacích zkouškách z pedagogiky, školního zdravotnictví, krasopisu, zpěvu, tělocviku a ručních prací; pokud tyto předměty nebyly již na lyceu obligátní), k studiu farmacie (po doplňovací zkoušce z latiny) a ke praxi poštovní, telegrafní i telefonní.

V čele lycea měla býti podle osnovy pravidelně ředitelka; řídil-li ústav muž (což u nás bylo pravidlem), měla mu býti dána k ruce jedna učitelka pro všechny otázky dívčí výchovy. Učitelé byli buď profesori jiných škol středních neb ženy, jež se podrobily zvláštní zkoušce pro lycea, normované předpisy z roku 1900; požadovalo se po kandidátkách, aby poslouchaly aspoň 6 semestrů na universitě (z toho pět na filosofické fakultě) a to mimo zvolené obory též přednášky z pedagogiky a jazyka vyučovacího (rok ztrávený na studiích ve Francii, Anglii neb Itálii se započítával). Zkušební skupiny byly čtyři: moderní řeči (kombinované podle místních poměrů); zeměpis a dějepis; matematika, přírodopis a fyzika; kreslení a rýsování (geometrisches Zeichnen). Za jednu ze dvou předepsaných prací domácích mohla býti uznána větší vědecká práce seminární neb laboratorní nebo schválená doktorská disertace. Jako examinátoři fungovali členové vědeckých zkušebních komisí pro střední školy, doplněných po případě ještě jinými odborníky, takže komise pro lycea byla jen zvláštní samostatnou sekcí komise středoškolské za téhož předsednictva.

V tomto smyslu vyvíjela se lycea, zvláště u Němců, velmi rychle, ale vesměs jen z iniciativy soukromé, spolkové neb městské, neboť stát sám ústavů toho druhu nezřizoval, nýbrž je jen subvencoval, pročež také právní poměry učitelstva lyceijního byly namnoze ještě neurovnány a velice odlišny. K oblibě lyceí nemálo přispívala jejich nepochybná přednost, že jim dána byla volnost v osno-

vě, jež mohla býti upravena podle místních potřeb; proto se také zvláště osnovy lyceí českých v leccems lišily od německých.

První úřední osnova německá byla tato:⁵⁹⁵

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	celkem
náboženství	2	2	2	2	1-2	1-2	10-12
němčina	5	4	4	4	4	4	25
franština	5	5	5	4	4	4	27
angličtina	—	—	—	5	4	4	11
zeměpis	2	2)	2)	2)	2)	1)	11
dějepis	—	2)	2)	2)	2)	3)	11
počty	5	5	2	2	2	5	15
přírodopis	2	2	2	—	2	—	8
fyzika a chemie	—	—	2	5	2	2	9
kreslení	5	5	5	5	2	5	17
krasopis	2	1	—	—	—	—	5
Celkem	24	24	24	25	25-26	25-26	147-149

Naproti tomu měla česká lycea chrudimské a královéhradecké toto rozdělení hodin:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	celkem
náboženství	2	2	2	2	1	1	10
čeština	5	5	5	4	4	4	27
němčina (obl.)	5	4	4	4	4	4	25
franština	—	—	—	4	4	4	12
zeměpis	2	2	2	2	2	1	11
dějepis	—	2	2	2	2	3	11
matematika	3	5	2	2	2	3	15
přírodopis	2	2	2	{3	2	—	8
přírodopyt	—	—	2	—	2	—	9
kreslení	5	5	5	5	2	5	17
krasopis	2	1	—	—	—	—	5
pedagogika (neobl.)	—	—	—	—	2	2	4
Celkem	24	24	24	26	27	27	152

neobligátně se učilo latině, ruštině a angličtině, zpěvu, tělocviku, ručním pracím, těsnopisu, do-

⁵⁹⁵ Srv. Reinovu Encyklopedii VI. 454.

máčímu hospodářství, Zvláštností českou bylo povinné učení pedagogice v posledních dvou třídách, kde stanoveno bylo úkolem, poznati člověka, jeho síly, cíle i prostředky rozvoje vzdělání těchto sil, dále seznámiti se s obecnými zásadami vychovávajícího vyučování, dospěti náležitě samostatnosti ve vychovatelství a vyučování, pročež se také v V. třídě vykládaly i hlavní poučky psychologické.

* * *

Ale již po desetiletém trvání lyceí objevilo se nepochybné faktum, že ústavy ty nespĺnily z valné části nadějí, jež do nich byly kladeny, ježto absolventky jejich nechtěly nebo nemohly se věnovati oněm praktickým povoláním, pro něž je chtěl statut především připravit, ale za to v počtu enormním obracely se ke studiu universitnímu a to jmenovitě na fakultu filosofickou (tehdy ovšem ještě nerozdělenou), ač zvláště pro předměty reálné rozhodně neměly tolik přípravy, co jejich kolegové a kolegyně, příšle z osmiletých škol středních, jimž se staly nové mimořádné posluchačky nevitány konkurenty s nepopíratelnou výhodou kratšího studia i středoškolského i vysokoškolského.

Záhy bylo lze v Rakousku i u nás v otázce dalšího vývoje lyceí odlišiti dva proudy:⁵⁹⁶ jedni chtěli lycea rozšířiti na 7—8 let nebo po případě přetvořiti je zkrátka v obyčejná reálná gymnasia, druhý směr chtěl podržeti sice lycea v dosavadním rozsahu, ale připojiti k nim ještě fakultativní dvě nebo tři třídy další, jež by připravily lyceistky pro řádné studium na universitě (doplniti tedy lyceum po způsobu německé Frauenschule). Vláda sama dlouho si nevěděla patrně rady; svolala roku 1911 anketu o reformě lyceí, ale vý-

sledků jejich nikdy neuveřejnila; s druhé strany nepovolila tehdy dvouletých kursů, jež měly býti od školního roku 1911—12 zřízeny při lyceu vinohradském, aby absolventky lycea byly připraveny pro doplňovací zkoušku maturitní na reálném gymnasiu, odůvodnivši svůj krok tím, že prý osnovy lycejni v nejbližší době bez toho budou měněny; zakázala dokonce roku 1912 pokračování v kursech podobných na Moravě, takže absolventkám lyceí nezbylo než se hlásiti k doplňovacím maturitám na gymnasiu, po případě hospitovati v nejvyšších jeho třídách.⁵⁹⁷

Zatím již v Haliči řada lyceí tamějších se zkrátka změnila v reálná gymnasia,⁵⁹⁸ počet žaček téměř všude rapidně klesal a v obecněstvu rostla nespokojenost, takže bylo zkrátka již patrné, že je nejvyš na čase, aby se něco rozhodného stalo, nemají-li lycea vůbec zajíti smrtí přirozenou. Konečně vyšlo v červnu 1912 dlouho očekávané nařízení o nové úpravě lyceí rakouských,⁵⁹⁹ v němž podržen dosavadní úkol lyceí: poskytovat dívkám na podkladě moderních řečí i literatur vyšší všeobecné vzdělání, přiměřené jejich přirozené povaze, a tak je spolu připravit pro různá povolání životní; podržen také rozsah šesti ročníků, ale doporučeno, kde dovolí místní poměry, pro prohloubení přidati ještě 7. ročník; podržen dále i počet předmětů, ale tělocvik učiněn obligátním;⁶⁰⁰ podle příkladu jiných středních škol zavedena dvojestupňovitost a látka jinak rozvržena, co

⁵⁹⁷ Teprve r. 1915 povoleny poprvé vinohradskému lyceu žádané kursy, které trvaly pak až do přeměny ústavu v ref. reál. gymnasium (Almanach 48).

⁵⁹⁸ Muzeum 1911 II. 193.

⁵⁹⁹ Hlavní body nové úpravy byly tehdy uveřejněny v časopisech denních na př. v Čase čís. 182; úplný překlad nové osnovy přinesl Věstník čes. profesorů XX. v oddíle pedagog. Srv. i spisek Ant. Kudrnovského Definitivní reforma dívčích lyceí 1912.

⁶⁰⁰ Nová osnova pro něj i s instrukcemi uveřejněna ve Verordnungsblatt 1913, 587.

⁵⁹⁶ Srv. Th. Konrath Der mathematische Unterricht an den Mädchenlyzeen 1910, 10.

možná ve shodě s novou osnovou reálek a reálných gymnasií. Normální statut německých lyceí stanoven odtud takto:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	12
jazyk vyuč.	4	4	4	4	4	4	24
franština	5	5	5	5	4	4	26
angličtina	—	—	—	4	4	4	12
dějepis ⁶⁰¹	2	2	2	5	2	3	14
zeměpis	2	2	2	2	2	1	11
matematika	3	3	3	3	2	3	17
přírodopis ⁶⁰²	2	2	—	—	2	1	7
přírodopyt ⁶⁰³	—	—	3	3	2	2	10
kreslení	3	4	3	2	2	2	16
krasopis	1	—	—	—	—	—	1
tělocvik	2	2	2	2	2	2	12
Celkem	26	26	26	28	28	28	162

Pro české ústavy byla osnova upravena tak, že jako první moderní jazyk zavedena byla povinná němčina (hned od 1. třídy) se 26 hod. a jako druhý franština od třídy II. se 14 hodinami, matematice v třídě V. přidána hodina, kreslení zato ve III. hodina ubrána, konečně v VI. třídě zavedeno povinné vychovatelství o 2 hod. týdně; byla tedy na české škole tato osnova.⁶⁰⁴ (Viz str. 291.)

Důležité novum bylo, že kursy, které se dosud mohly pojití teprve ke třídě VI., bylo lze odtud přičleniti již ke třídě IV., a to kursy připravující dívky pro domácnost neb některé praktické povolání ženské podle potřeb místních; zvláště také dovoleno, aby po IV. třídě mohlo se k lyceím připojití jako vyšší oddělení gymnasium reálné typu B, které tedy připravilo žáčky ke

studiu universitnímu (zato po případě nemusily býti otevřeny V. a VI. třída lyceijní). Jak patrné, byly učiněny vskutku význačné kroky, aby lycea jednak ještě více přiblížena byla praktickému životu, jednak aby dovršeno bylo vzdělání, jež dosud pro vysokoškolské studium rozhodně nestačilo; bohužel byl při tom přechod z měšťanských škol do lyceí značně ztížen, zvláště pak bylo nemožno beze všeho ze III. třídy měšťanky přejítí jako dříve do IV. třídy lyceijní.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	12
čeština	4	4	4	4	4	4	24
němčina	5	5	4	4	4	4	26
franština	—	—	4	4	3	3	14
dějepis	2	2	2	3	2	3	14
zeměpis	2	2	2	2	2	1	11
matematika	3	3	3	3	3	3	18
přírodopis	2	2	—	3	2	1	7
přírodopyt	—	—	3	—	2	2	10
vychovatelství	—	—	—	—	—	2	2
kreslení	3	4	2	2	2	2	15
krasopis	1	—	—	—	—	—	1
tělocvik	2	2	2	2	2	2	12
Celkem	26	26	28	29	28	29	166

V podrobnostech osnovy pro všechny čtyři třídy nižší přejata byla beze změny osnova reálného gymnasia typu A,⁶⁰⁵ při čemž v dějepise zdůrazněn zřetel k Rakousku a k dějinám kulturním; zeměpis obíral se podrobněji jen Evropou a zvláště zase říší rakousko-uherskou, které věnovány dokonce dvě třídy (V. a VI.); v matematice docházelo se až k logaritmům a trigonometrii; v přírodopise se probíraly zvláště somatologie, hygiena, geologie a všeobecná biologie; konečně vy-

⁶⁰¹ V něm zdůrazněna zvláště stránka kulturní a hospodářská; přičleněna také občanská nauka.

⁶⁰² Biologie a hygiena posunuty do nejvyšších tříd.

⁶⁰³ V IV. tř. je spojen s přírodopisem.

⁶⁰⁴ Věstník čes. profesorů XX. příloha 29.

⁶⁰⁵ Srv. Věstník čes. profesorů XX. příloha 28. — Pro vyšší třídy bylo přiměřeně zhuštěno a omezeno učivo vyššího gymnasia, resp. reálky.

chovatelství podávalo základy pedagogické psychologie a obecné pedagogiky.⁶⁰⁶ Jako nepovinným předmětům učilo se i nadále zpěvu, těsnopisu, psaní na stroji, ručním pracím, hospodářství a hospodyňství, u nás i angličtině a ruštině.⁶⁰⁷ Bohužel nenalezlo se místo ani pro nepovinné učení deskriptivě a hygiena, právě pro dívky tak důležitá, zůstala přičleněna k přírodopisu ve třídě VI. v rozsahu velmi skrovném.

* * *

Tato nová úprava lyceí přivodila nový jejich rozkvět tak, že ve školním roce 1915-16 bylo podle úřední statistiky⁶⁰⁸ po celé říši již 75 lyceí s 10.528 žačkami; z těch bylo českých 8 v Čechách, 1 na Moravě a 1 ve Slezsku, dále 13 polských, 1 rusínské, ostatní německé (v samé Vídni bylo jich 15, většinou soukromých). Jak patrně, i tady počet německých ústavů byl nepoměrně značný a podle toho participovaly také německé školy nepoměrně na státních subvencích (r. 1911 na př. z celkového obnosu subvencí připadaly na německé školy plně dvě třetiny). Stát sám nevydržoval ani jediného lycea (ani pro Němce ne!), města 17, země 1 (v Pulji), ostatní byla spolková neb soukromá, přičemž značný počet byl ústavů kongregačních, jakož vůbec vyšší vzdělání dívek až do zániku říše zůstávalo příliš ještě v područí řádů mnišských a kněží.⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ O úpravě dívčích ref. reál. gymnasií při lyceích viz Věstník čes. prof. XXV. pedagog. 152.

⁶⁰⁷ Tato za války zakázána; podobně odstraněna na vinohradském lyceu volba mezi angličtinou a franštinou (Almanach 52).

⁶⁰⁸ Srv. Verordnungsblatt 1916, 159 a Věstník čes. prof. XXIII. 235 sl.; o vídeňských lyceích viz Věstník XXII. 255. — Poprvé byla statistika lyceí uveřejněna za r. 1911 (Verordnungsblatt 1911, 30).

⁶⁰⁹ Jak hrozně řádila klášterní výchova dívek na Moravě před válkou, líčí Skálova Protiklerikální čítanka 1913, 75 sl.

Ze speciálních ústavů, které bylo lze k lyceím přiřaditi, byla otevřena u nás zvláště při lyceu v Praze v Holešovicích vyšší škola sociální péče, nyní samostatná,⁶¹⁰ kdežto k otevření jednorocní školy rodinné při lyceu vinohradském (s úkolem doplniti vzdělání lycejni vědomostmi potřebnými pro vedení domácnosti a výchovu dítek) nedošlo vůbec až do převratu.⁶¹¹

Dalšímu rozkvětu lyceí zabránila světová válka, takže vývoj těchto škol nakonec uvázl docela na mrtvém bodě, hlavně pro nedostatek prostředků finančních, když i výplata státních subvencí byla zastavena.⁶¹² Hlavní úkol lyceí — vyšší vzdělání dívčí rázu praktického — nebyl vlastně nikdy náležitě doceňován, neboť daleká většina žaček (i rodičů) viděla ve školách těch vždy jen přípravu pro vysokoškolské studium; proto také nově zřizované vyšší oddělení reálně gymnasiijní těšilo se zvláště u nás (v Král. Hradci, Jičíně, Plzni, Praze na Vinohradech i Smíchově) takové oblibě, že místy nedošlo ani k otevření vlastních lyceijních tříd V. a VI., s druhé strany bylo by snad časem toto oddělení vyšší aspoň zregulovalo nezdravý nával jen na studia filosofická a lékařská a poskytlo přístup i k studiím technickým a právnickým. Protože ani obce ani spolky nebyly by časem již stačily hraditi náklady stále zvyšované, byla by se objevila jistě nutnost neodkladná tyto školy zestátniti;⁶¹³ bohužel vláda Československé republiky zvolila místo toho řešení nakonec velmi radikální, jak svým místem vyložím v II. díle, totiž úplné zrušení lyceí dívčích vůbec.

⁶¹⁰ Srv. Naši Dobu XXVI. 61; lyceum samo změněno bylo po převratě v dívčí reálku.

⁶¹¹ Srv. o této projektované škole řečený Almanach 102 a 147 sl.

⁶¹² Naše Doba 1915, 354, Almanach 54.

⁶¹³ Srv. článek Kudrnovského ve Věstníku čes. prof. XXVII. 157 sl.

§ 28. ORGANISACE RAKOUSKÉHO ŠKOLSTVÍ STŘEDNÍHO PŘED VÁLKOU SVĚTOVOU.

Podám nyní přehled organizace rakouského školství středního před válkou světovou, a to podle tří oddílů: o ústavech samých, profesorech a žácích středoškolských; do detailů ani zde ovšem nelze zacházeti, ježto jen sbírka normalii pro české střední školy (podaných většinou jen ve výtahu Ant. Šetelíkem) obsahuje na tisíc stran.⁶¹⁴

Vydržovatelem středních škol rakouských byl již před válkou dalekou většinou stát (r. 1916 bylo státních škol toho stupně přesně 68,70%); vedle něho mnohé střední školy (téhož roku 7,13%) vydržovala země (zvl. reálky moravské), dále byly i školy obecné a městské (zvláště u nás celá řada středních škol vznikla nejdříve nákladem obce a byla teprve po letech zestátněna, opět s velikými oběťmi dalšími); v značném počtu konečně (r. 1916 ještě přes 20%) náklad na školy střední nesly řády duchovní, dále sami biskupové, různé fondy, ba i soukromníci.⁶¹⁵ Některé z těchto škol byly jen

⁶¹⁴ Vedle různých výnosů ministerstva školství a zemských školních rad platilo pro reálky také usnesení zemských sněmů, neboť ústavou z r. 1867 bylo říšské radě vyhrazeno pouze zákonodárství o universitách a základních pravidlech pro vyučování na školách obecných a gymnasiích, takže na zemské sněmy patřilo stanovení podrobných pravidel v těchto oborech školy a pak vlastně všecko zákonodárství v oboru škol reálných, odborných, technik i soukromého vyučování. Ve skutečnosti dovedlo však ministerstvo časem osvojit si rozhodující pravomoc také ve všech těchto odvětvích školy a úkol zemí byl velmi omezen. Srv. ostatně článek Fr. Fiedlera Společná myšlenka českých programů ústavních v Naší Době XXIII, 354.
⁶¹⁵ Počet ústavů státních neustále stoupal: roku 1865—6 bylo jich jen 44,4%; v roce 1905—6 již 70,3, načež se poměr ten o něco snížil; se vzrůstajícím uvědoměním národním při tom ubývalo převahy Německva: r. 1890—1 bylo na něm. gymnasiích 55,5% všeho žactva, r. 1905—6 již jen 50,6; r. 1875—6 bylo proti 146 školám německým 41 českých, 24 polských, 3 srbské, 12 italských a 4 utrakvistické, kdežto r. 1905—6 byla odpovídající čísla 190, 90, 46, 6, 9, 13, k čemuž přibýlo ještě 5 škol rusínských a 1 slovanská.

nižší, to jest obsahovaly pouze čtyři třídy bez tříd vyšších; sem tam, ale jen v ojedinělých případech a pravidelně v krajích národnostně smíšených,⁶¹⁶ existovaly zvláštní přípravy při gymnasiích a reálkách, z nichž nejčetněji bývala navštívena příprava při Teresiánském gymnasiu vídeňském, v Přemyslu a Černovicích; úkolem těchto přípravek na stupni obecné školy bývalo pravidelně jinojazyčné žactvo připravovati včas pro vyučování ve škole střední s cizím jazykem vyučováním.

Zřizování soukromých středních škol bylo upraveno (provisorně) již r. 1850 v tom smyslu, že učitelé musí býti rakouskými občany státními a pokud ústavy ty chtějí vyslovně siouti gymnasiu nebo reálkami, musí míti jejich učitelé zákonitou kvalifikaci, řídit se osnovami ústavů státních a podrobiti se státnímu dozoru; ministerstvo školství mohlo takovým školám, jež splnily potřebné podmínky, uděliti právo veřejnosti, t. j. právo vydávati pravoplatná vysvědčení a konati zkoušky maturitní jako školy veřejné. Profesori veřejných ústavů směli učiti na školách soukromých jen se svolením zemského úřadu školního, ale nesměl býti spojován úřad profesora školy státní s ředitelstvím školy soukromé (pročež profesor státní školy, chtěl-li převzítí řízení školy soukromé, musil si ad hoc vyžádati ve svém úřadu dovolenou); jinak ovšem si sami vydržovatelé ústavu jmenovali profesory, jež zemská školní rada pouze potvrzovala, vybírali školné i příspěvky na pomůcky školní atd.

O zřizování a vydržování ústavů středních existovaly mnohé a mnohé předpisy zvláštní, jež jmenovitě zapovídaly užívati budov školních k jiným účelům bez svolení zemského úřadu školního; přes všechny ty předpisy a zvláště

⁶¹⁶ Loosova Encyklopedie II, 965 vypočítává jich výslovně 18 při gymnasiích a 3 při reálkách; H. Morsch Das höhere Lehramt in Deutschland und Österreich 1917, Ergänzungsband 12, tvrdí, že jich je v celém Rakousku 15.

hygienické pokyny valná část budov školních nevyhovovala požadavkům (i v hlavních městech!), jiné byly naprosto již zastaralé a neprakticky stavěné, kdežto zase mnohé nové budovy zřizovány byly v slohu docela kasárenském a s velikou úsporou místa (kaple ústavu bývala leckde i tělocvičnou, nebylo zvláštních poslucháren přírodovědeckých, ani místností pro praktická cvičení žákovská, ba leckde ani vlastních tělocvičen); zahrady školní, domácí hřiště neb aspoň dostatečně prostorný dvůr bývaly při našich školách středních vzácnou výjimkou.

Speciálními předpisy bylo normováno i rozdělení školních sbírek, pořizovaných z příspěvků žákovských a dotace státní, jež se dělily podle určitého klíče na jednotlivé předměty. Na každé škole měla býti jmenovitě knihovna učitelská, knihovna žákovská, sbírky jednotlivých předmětů reálných (v poslední době objevovaly se tu a tam i sbírky z klasické archeologie a pro vyučování moderním jazykům). Správu sbírek pod vrchní odpovědností ředitele ústavu měli jednotliví odborníci, ale bez zvláštní remunerace, ba pravidelně i bez úlevy své učitelské povinnosti.

Vyučovacím jazykem všech středních škol rakouských až do r. 1848 byla, jak již ostatně řečeno dříve, jen němčina, kdežto jazyku mateřskému učeno bylo jen mimochodem a výjimkou; reforma Exnerova-Bonitzova i zde značila patrný pokrok potud, že aspoň v zásadě uznala právo každé národnosti, aby měla vlastní školy střední, a sama organizační osnova otevřeně prohlásila, že každý zemský jazyk může býti řečí vyučovací a že volba jazyka vyučovacího má se řídití potřebami obyvatelstva.⁶¹⁷ Tím aspoň v principu splněny byly u nás žádosti samého občanstva o rovnoprávnost jazykovou na školách vyšších, tlumočené mimo jiné vládě rakouské již v březnu r. 1848;

⁶¹⁷ Frankfurter v uv. čl. 273.

tím splněno i úsilí vlastenců českých, zvláště P. J. Šafaříka, který zájmy Slovanů hájil jako odborný znalec v samé komisi dvorské.⁶¹⁸

Vskutku již rozhodnutím ministerským z 18. září 1848 zavedeno učení češtině jako předmětu povinnému na deseti ústavech v Čechách a svoleno k tomu, aby se zatím učilo po česku náboženství, zeměpisu, dějepisu a přírodopisu. R. 1849 otevřena první reálka s českým jazykem vyučovacím v Praze v klášteře u sv. Havla; roku 1850 povinné učení češtině rozšířeno na všechny ústavy v českých krajích a akademické gymnasium pražské prohlášeno s jistými klausulemi za ústav český; ještě definitivní potvrzení nové organizace středních škol rakouských listem císařským v provincii r. 1854 znovu proklamovalo zásadu, že se má vždy a všude vyučovati v řeči, kterou se vzdělání žáků nejvíce podporuje.

Ve skutečnosti za tím vším se tajila již reakce a snaha, aby se němčina užívalo při výkladech školních co nejdříve, jak jen žáci bez nesnází budou jí moci rozuměti⁶¹⁹ a jazyky národní aby připouštěny byly jen jako dočasné zlo, jež mělo připravit cestu germanisaci;⁶²⁰ aspoň již samo řečené nařízení císařské z r. 1854 výslovně také stanoví, že němčina má býti ve vyšších třídách ne-li výhradně, tedy aspoň převahou jazykem vyučovacím a že také při maturitě mají žáci býti zkoušeni z němčiny jako předmětu povinného.⁶²¹ Reakce znovu tak vzpružená potřebovala záhy všechny národnostní ambice a dolehla krutě jmenovitě zase na akademické gymnasium pražské, v němž již r. 1853 opětně mimo náboženství

⁶¹⁸ Upozorňuji, že Strakosch-Graszmann v uv. sp. 185 sl. líčí postup nacionalisace rakouských škol středních v detailech poněkud jinak než na př. Šafaříka. Vývoj 77 sl. a j.

⁶¹⁹ Denis v uv. sp. II. 540.

⁶²⁰ Tamže 377.

⁶²¹ Česká Politika V. 569.

zavedena ve všech předmětech učebných němčina jako jazyk vyučovací; ředitel Kl i c p e r a i profesor Jan Jungmann současně pensionování, prof. Č u p r vůbec propuštěn a Václ. S v o b o d a (pozdější zemský školní inspektor), přeložen do Uher; jak trapně a bolestně dotkly se všech Čechů tyto změny a jak zvláště působily na samu mládež, vylíčili mimo jiné u nás sám Vítězslav Hálek a Č u p r.⁶²²

A tak od školního roku 1856-57 i v krajích českých učilo se česky na gymnasiu již jen náboženství a češtině (místy i řečtině v nižších třídách); podobně na reálkách i v krajích českých učilo se vždy ve skutečnosti oběma jazyky.⁶²³ Teprve nová politika rakouská po vydání říjnového diplomu 1860 zjednala nám aspoň částečnou spravedlnost v tom smyslu, že vedle ústavů výhradně německých uznány i školy české, to jest takové, na kterých se podle místních poměrů a jazykových schopností samých profesorů učilo aspoň některým předmětům česky, a konečně ústavy paritětní, kde se některým předmětům učilo česky a německy, jiným pouze německy.

Návrh školního rady Jos. Wenziga, jehož za jeho povzdův loyální, ale při tom vlastenecky rozhodné smýšlení vláda stíhala hlavně zásluhou pražského policejního ředitele Päumanna, návrh podaný ve sněmu českém již r. 1861, aby prove-

dena byla úplná rovnoprávnost národní ve školách obecných i středních, byl sice po dlouhých bojích konečně r. 1864 sněmem schválen, ale pro protest Němců, jichž asi zásluhou byl Wenzig koncem roku 1864 náhle pensionován, nedošel sankce císařovy až po pádu ministerstva Schmerlingova, kdy teprv zákonem 18. ledna 1866 vyslovena zřetelně zásada, že vyučovacím jazykem veřejných škol středních v Čechách má býti zpravidla jen jeden z obou zemských jazyků, kdežto druhý má zůstatí při tom jazykem povinným; ale zákon ten, jež Němci sami nazvali Sprachenzwanggesetz, byl v platnosti jen do r. 1868, kdy zrušen tak, že druhý zemský jazyk zůstal odtud zase jen nepovinným.⁶²⁴

A tak teprve vlastně po bojích téměř dvacetiletých došlo r. 1866⁶²⁵ ke skutečným deseti gymnasiím českým, jichž počet potom rychle rostl; tak řečené ordonance Gautschovy, jež pod zámlinkou úspor v srpnu 1887 zrušily řadu středních škol, zvláště českých, nemohly již jen na krátký čas zastaviti skvělý rozvoj českého školství středního, které aspoň u nás v Čechách již před válkou bylo rozděleno přibližně stejně podle poměru obou národů.⁶²⁶

Hůře bylo na Moravě, kde do r. 1866 nebylo vůbec českých škol;⁶²⁷ první česká, či jak Vídeň úmyslně je nazvala, slovanská gymnasia otevřena

⁶²² Srv. Posel z Prahy 1877 čís. 85 a 86 a Šafráněk Za českou osvětu 120. — Se stanoviska německonacionálního pojednal o této přeměně L. von Przihrám ve svých Erinnerungen eines alten Oesterreichers 1910. — Profesory akad. gymnasia, kde od r. 1857 byl ředitelem kovaný Němec Jos. Hoffmann, znamenitě líčí S. Heller Z minulé doby II., 1918, 129 sl.

⁶²³ S. Heller v uv. sp. III. 1921, 200 tvrdí, že v letech 1855-61 ve skutečnosti všechna gymnasia u nás byla německá; česky se prý učilo jen na třech školách (akad. gymnasiu, v Jičíně a v Jindř. Hradci) náboženství ve všech třídách, dále v Něm. Brodě a Písku jen v třídách nižších; konečně řečtině se učilo po česku v nižších třídách akad. gymnasia, v Jindř. Hradci a Králové Hradci.

⁶²⁴ Srv. Denis v uv. sp. II. 472, A. d. Srb Z půl století I. 1915, 72 sl., Česká Politika V. 553.

⁶²⁵ Podobně zavedena polština do škol haličských teprve r. 1867.

⁶²⁶ Celkový náš kulturní pokrok ve školství středním, zvl. za éry mladočeské, líčí Česká Politika V. 761 sl.

⁶²⁷ Moravská čítanka 512 sl. — Jak těžce se probíjelo aspoň učení češtině na školách moravských, vykládá Fr. Doucha v článku Po šedesáti letech v Památníku šedesátého výročí českého gymnasia v Olomouci 1927, 26 sl.; podle výnosu z r. 1855 smělo se učiti češtině jen 2 hodiny týdně a teprv r. 1860 prohlášeno, že na ústavech, kde je určitý počet žáků české národnosti, má se ve zvláštních pobočkách tříd nižších některým předmětům učiti česky.

byla teprve r. 1867 v Brně a Olomouci, tedy po válce s Pruskem a jak se dříve obyčejně soudilo, jako projev císařské milosti za věrnost Moravanů v té válce osvědčenou.⁶²⁸ Další školy české musilo si občanstvo moravské zakládati pravidelně samo s velikými obětmi finančními, kdežto na školy německé bývalo ovšem vždy peněz dost. Na Moravě udrželo se také až do r. 1919 kuriosum: utrakvistické gymnasium arcibiskupské v Kroměříži, kde se od III. třídy učilo náboženství česky i německy, ostatním předmětům buď česky nebo německy!

Konečně ve Slezsku zřízeno první a na dlouho jediné české gymnasium péčí Ústřední Matice teprve r. 1885 v Opavě (zestátněno teprve r. 1899), k němuž teprv r. 1909 připojilo se soukromé reálné gymnasium v Orlové (postátněné teprve po převratě); reálky české nebylo ve Slezsku vůbec. R. 1877 měli jsme v Čechách celkem již 26 gymnasií českých a 10 reálek, na Moravě teprve 4 gymnasia a 2 reálky; třicet let potom stoupl ten počet v Čechách na 36 gymnasií a 23 reálek, na Moravě na 16 gymnasií a 16 reálek a jen ve Slezsku trvalo tedy stále jediné gymnasium české.⁶²⁹

* * *

⁶²⁸ S tímto obyčejným míněním polemizuje Jos. Bartochova v čl. Průkopníci českého gymnasia v Olomouci v řečeném Památníku 8 sl.; ukazuje na snahy táhnoucí se již od r. 1848, aby se na gymnasiích učilo aspoň od 1. neb 2. třídy 2 hodiny češtině (v Olomouci se o to snažil zvlášť ředitel Vašura, katecheta Lýsek a prof. Vaněk), dále na zmíněné nařízení z let šedesátých o učení v českých pobočkách a na návrh moravského místodržitelství r. 1865, aby se na Moravě zřídilo aspoň jedno gymnasium české; v otevření čtyř tříd českých v Brně a Olomouci r. 1867 vidí Bartochova přirozený výsledek vytrvalého nátlaku lidu moravského a ne tedy milost panovníkovu. — Jak uměle bylo dušeno národní vědomí mládeže i na těchto slovanských ústavěch, ukazuje Mil. Hýsek Literární Morava v letech 1849—1885, 1911, 251.

⁶²⁹ Věstník čes. profesorů XV, 145.

Správu ústavu středního má ředitel, kterého na gymnasiích jmenoval císař, na reálkách ministr vyučování po návrhu zemského úřadu školního. Podle krásných slov Weisungen⁶³⁰ měl býti vždy jen první mezi sobě rovnými (primus inter pares); ve skutečnosti dovedl si nezřídká získati postavení více než rozhodující, dík poddajnosti sboru a politice vyšších úřadů, jež hájily autority ředitelovy leckdy i v případech dosti pochybných; tajná kvalifikace, kterou ředitel udílel členům sboru, a zvláště jeho písemné doprovody, které byl povinen připojiti ke každému aktu, určenému pro úřady školní a které byly chráněny úředním tajemstvím, mohly se státi v rukou ředitelů předpojatých a stranických zbraní velmi nebezpečnou, což rozhodně nebylo na prospěch klidnému působení školy.

V podrobnostech řediteli patřilo zvláště svolávaní a řízení učitelské konference, míti v náležitě evidenci všechnen stav vyučování i discipliny na ústavě, míti vrchní dozor na sbírky, zastupovati školu na venek i vůči rodičům, udržovati v pořádku akta úřední, vůbec vésti všechnen vnější i vnitřní mechanismus školy v pravidelném a jistém chodu.⁶³¹ Ředitel proto také vybíral zápisné i příspěvky na učebné pomůcky, vyplácel účty za objednané a schválené pomůcky, pořizoval předběžný rozpočet, opatroval dotace i úřední paušály; ředitel obstarával i vydání výroční zprávy (programu školního), do něhož vědecké články psávali sami profesori (ovšem zadarmo).

Je zajímavo, že již organizační osnova rakouských gymnasií v § 117—121 přiznala samým obcím účast na správě střední školy v tom smyslu, že pro každé gymnasium měla býti zřízena tříčlenná deputace obecního zastupitelstva, která měla zprostředkovati vzájemně

⁶³⁰ Srv. Steinwenter Paedagogica Austriaca 1910, 35.

⁶³¹ Šetelík Sběrka normalií II, 36 sl. 1902.

působení školy a života, oznamovati správě školy střední všecka práni obce i rodičů, pomáhat udržovati kázeň školní, pročež měla právo kdykoliv býti přítomna při vyučování; naopak sbor učitelský měl zvoliti ze sebe dva členy, kteří spolu s ředitelem by jej zastupovali vůči deputaci. Ve skutečnosti toto zřízení, na svou dobu bez odporu pokrokové, nikdy nebylo provedeno a došlo svého napodobení teprve v některých institucích popřevratových.⁶³²

Během let správní a často jen ryze kancelářská agenda ředitelů středoškolských narostla tolik, že jim nezbývalo téměř ani času na vlastní jejich pedagogický a didaktický úkol, zvláště hospitace při vyučování a uvádění zkušebních kandidátů, natož na další sebevzdělání;⁶³³ proto na ústavech aspoň o čtyřech stálých paralelkách přidáván řediteli k ruce jeden člen sboru jako tajemník. Prostředníkem mezi správou školy a samými žáky a jejich rodiči byl v každé třídě jeden profesor, pravidelně ten, jenž ve třídě učil největší počet hodin; tento profesor třídní (ordinarius) udržoval vnější pořádek ve třídě, referoval o ní v učitelských poradách, měl býti vůči žákům výchovnou auktoritou v pravém smyslu slova, vůbec býti takřka výrazem společné vážnosti všech učitelů ve třídě zaměstnaných.

Mimo věci vyhrazené výslovně řediteli všechny ostatní záležitosti měly se vyřizovati kolegiálně, t. j. v společných konferencích sboru učitelského, řádných i mimořádných, jež byly tedy projevem samosprávy každého ústavu.⁶³⁴ Tu se musily projednati zvlášť všechny věci o chování a prospě-

⁶³² Srv. o této instituci výklad Hudlíkův v České Politice V. 582 sl.

⁶³³ Jak úžasné vyrostly administrativní úkoly ředitelů za války a jak malicherné věci musili leckdy obstarávat, vylíčil podrobně Fr. Bartoš ve Zprávě o prvním sjezdu ředitelů českých škol středních 1921, 43 sl.

⁶³⁴ Srv. Moersch v uv. sp. 1905, 66 sl.

chu žactva v obdobích šestinedělních (třídní porady třínedělní časem zrušeny), dále zkoušky přijímací, závěrečné i postupné záležitosti disciplinární, osvobozování žáků od školného, návrhy na zakoupení učebných pomůcek, tělesný výcvik žactva, rozvrhy učebné osnovy, seznamy učebnic na příští rok atd., v konferencích se ohlašovala všecka nařízení a vynesení úřadů školních, v konferencích podával ředitel zprávu o svých hospitacích, jež měla býti „výkvetem pedagogického a vědeckého umění ředitelova, v němž nejlépe jeho vůdčí síla se obráží“.⁶³⁵ Je patrné, že i tam, kde ředitel byl ve svém úřadě obratný a kde se konference neprotahovaly zbytečnými debatami a osobními spory, zabraly často porady učitelské mnoho drahého času; je příznačno, že samy úřady školní opět a opět byly nuceny brániti tomu, aby se v psaní protokolů o konferencích zachovávala snesitelná míra.

* * *

O odborné vzdělání učitelstva středoškolského až do r. 1849 nebylo ve skutečnosti postaráno vůbec; existovaly pouze při universitách (a vysokoškolských lyceích) stolice pedagogiky pro vzdělání katechetů, vychovatelů a kandidátů učitelství škol vyšších.⁶³⁶ Reformou Exnerovou-Bonitzovou řešena také tato otázka a zřízeny po prvé r. 1850 zkušební komise při universitách, u nichž odtud musí se podrobiti zkouškám podle pevných norem všichni, když se chtějí domácí pevného postavení na škole střední (pouze katecheti všech konfesí získávali si aprobaci u svých úřadů církevních). Zkušební předpisy opětně re-

⁶³⁵ Šetelík v uv. sp. 327; bohužel ve skutečnosti se mnozí ředitelé spokojovali jen nechtutným omíláním několika úctyhodných pravd didaktických, pokynů o sbírání papírků po chodbách atd.

⁶³⁶ Srv. Weisz v uv. sp. II. 1062.

vidovány,⁶³⁷ zvláště roku 1884 (tehdy se tak stalo po prvé společně pro gymnasia a reálky), 1897 a 1911 (tato úprava platila až do převratu). Podle úpravy z r. 1897 musili býti kandidáti profesury zapsáni aspoň sedm semestrů jako řádní posluchači na universitě, z toho aspoň pět na fakultě filosofické, kde mimo svůj zvolený obor studií měli poslouchati také přednášky z filosofie (zvl. psychologie) a pedagogiky (zvláště jejích dějin od 16. století), dále z řeči vyučovací i němčiny; v oboru matematiky, fysiky a deskriptivy mohla býti dvě, u chemiků tři leta ztrávená na technice vpočtena do předepsané doby studijní, podobně u kandidátů moderních jazyků rok ztrávený ve Francii, Anglii, Itálii neb v Německu; konečně ti, kdo absolvovali reálku a byli po sedm semestrů zapsáni na universitě jako posluchači mimořádní, mohli býti připuštěni ke zkoušce jen ve skupině matematicko-přírodovědecké, a to jen pro reálky.

Zkouška sama rozdělena byla na tři stadia: domácí práce, klausury (písemné práce školní) a zkoušky ústní a upravena byla se zřetelem k zvolené skupině zkušební, jež byly tyto: oba jazyky klasické pro vyšší třídy a jazyk vyučovací pro nižší; němčina a jazyk zemský; němčina neb zemský jazyk pro celý ústav a klasická filologie pro nižší; dějepis a zeměpis; matematika a fysika; přírodopis pro vyšší, matematika a fysika pro nižší; filosofická propedeutika a řečtina pro vyšší, latina pro nižší nebo propedeutika a matematika pro vyšší, fysika pro nižší třídy; pouze na reálky omezena byla skupina dvou řečí moderních, na příklad němčiny a franštiny (podle jednotlivých zemí rakouských), matematika s deskriptivou (po případě matematika pro vyšší, deskriptiva a fysika pro vyšší třídy), chemie a přírodopis (po případě jeden z nich pro vyšší a dva jiné před-

měty pro nižší); později přibyla ještě nová skupina: latina a franština, při čemž se však požadovaly i určité vědomosti z řecké literatury a gramatiky.⁶³⁸

Domácích prací až do r. 1897 bývalo pravidelně tři; odtud nastoupila úleva v tom, že byla odstraněna úplně domácí práce pedagogicko-didaktická, kterou až do té doby musili konati všichni kandidáti, a nahrazena kolokviijním vysvědčením z kolegií filosofického a pedagogického (obou po 3 hodiny týdně), po případě vysvědčeními ze seminářů pedagogického a filosofického; další ulehčení podstatné bylo, že mohla jako náhrada za jednu domácí práci odbornou přijata býti větší vědecká práce, vykonaná během studií v seminářích, vědeckých ústavech neb laboratořích, takže tím počet domácích prací u pilných a svědomitých posluchačů zredukován byl na jedinou a dána tak možnost, aby již v 8. semestru měli tuto část zkoušky za sebou, kdežto dříve zabrala i nejlepšímu posluchačům celý pátý rok studií.

Klausurní (čtyř, resp. osmihodinnou) zkoušku písemnou a zkoušku ústní povolovalo se děliti na dvě podle určitých norem, ovšem také aprobaci získanou si doplniti a rozšířiti o část skupiny jiné; vedle toho musil každý kandidát prokázati znalost jazyka vyučovacího po stránce gramatické i literární, a jestliže jeho vyučovací jazyk byl jiný, než německý, tedy také znalost němčiny (kdežto kandidáti němečtí nemusili prokazovati znalost žádného jazyka zemského!). Aprobace získaná jenom pro nižší třídy nedávala vůbec práva, aby někdo mohl býti ustanoven učitelem definitivním, třebas jen zase na ústavě nižším.

Zkušební komise ustanovovalo ministerstvo vyučování vždy na rok, aby jednotlivé skupiny podle praktické potřeby byly zastoupeny dostatečným počtem examinátorů; jeden z členů ko-

⁶³⁷ Detaily podává W. Fries Die Vorbildung der Lehrer für das Lehramt 76 sl. Srv. i Morsch v uv. sp. 21 sl.

⁶³⁸ Věstník čes. profesorů XVI. 470.

mise ustanoven vždy jejím ředitelem, jiný po př. jeho zástupcem; zemským školním inspektorům přiznáno bylo právo, že mohou býti přítomni zkouškám ústním, aby prý již předem poznali příští učitele škol středních.

Dodatkem prohlášeno roku 1904, že pro ženy, které vykáží stejná studia přípravná a stejné podmínky pro připouštění ke zkouškám, platí tytéž předpisy jako pro kandidáty mužské; ovšem bylo při tom výslovně konstatováno, že vláda trvá i nadále na zásadě, že na chlapeckých školách středních mají býti ustanovováni jen učitelé mužští, z čehož plynulo, že ženy, které si získaly aprobaci pro gymnasia neb reálky, mohly býti ustanovovány jen na takových ústavech dívčích. Pro učitelky lyceí byla roku 1900, jak jsme již vyložili výše (§ 27.), zřízena zkušební komise zvláštní.

V červnu roku 1911 vydán byl nový (a za Rakouska poslední) zkušební řád, který přinesl opětně některé závažné změny.⁶³⁹ Novum bylo především, že byla stanovena jednotná komise pro všechny druhy středních škol (tedy i lycea) a v soulase s tím stanoveny také jednotné požadavky pro všechny kandidáty, takže odstraněno bylo i lišení aprobace jen pro reálky od aprobace pro všechny typy středních škol. Do komise zkušební, jež se odtud ustanovuje pravidelně na tři leta, mohou se povolovati mimo profesory vysokoškolské i jiní odborníci školští. Po všech kandidátech se nyní vyžaduje, aby poslouchali aspoň čtyřho-

dinnou přednášku z filosofie, zvláště psychologie, a čtyřhodinnou z pedagogiky, dále přednášky o školní hygieně, tělesné výchově a řeči vyučovací; mimo to se všem důtklivě doporučí návštěva pedagogického semináře.

Zůstalo dále odlišení zkoušky jen pro ústavy nižší od zkoušky pro ústav celý; zůstalo i rozdělení zkoušky na tři stadia; zůstalo také nařízení, že neněmečtí kandidáti musí prokázati znalost němčiny. Důležité novum bylo však, že všichni kandidáti musili se odtud místo pouhých kolokvií filosofických a pedagogických podrobiti zvláštní předběžné zkoušce filosofickopedagogické, a to ne dříve, než koncem pátého semestru před odborným examinátorem u přítomnosti předsedy komise neb jeho zástupce; dále se ode všech vyžadovala speciální zkouška z jazyka a literatury řeči vyučovací, jež proti dosavadním předpisům rozšířena o dvouhodinnou zkoušku klausurní (zkouška se mohla promíjeti jen v případech nepochybných, ale ne filologům, ovšem mimo ty, kdo jazyk vyučovací měli již jako svůj obor studijní).

Změny nastaly dále v rozvržení skupin zkušebních: při klasické filologii odstraněna aprobace z jazyka vyučovacího pro nižší třídy; připuštěna dále kombinace latiny s některým jazykem živým (u nás tedy s češtinou neb němčinou neb franštinou), ovšem i kombinace mateřského jazyka s jiným jazykem živým, kterému se učí na středních školách s oním vyučovacím jazykem (u nás tedy čeština s němčinou neb franštinou); zato odstraněna skupina dvou cizích řečí živých (tedy na příklad němčina a franština). Možno bylo dále kombinovati i dějepis s češtinou a zeměpisem, přírodopis se zeměpisem nebo zeměpisem a fyzikou nebo s matematikou a deskriptivou; filosofická propedeutika, dosud spojovaná jen s klasickou filologií (nebo matematikou a fyzikou) mohla se kombinovati i s jinými jazyky, dějepi-

⁶³⁹ Srv. můj článek Nový zkušební řád pro zkoušky způsobilosti k úřadu učitelství na středních školách v Přehledě IX. 675; dále V. Strouhal O novém zkuš. řádu pro kandidáty učitelství na školách středních ve Věstníku čes. prof. XIX. 5 sl.; F. Šelep a Nový zkušební řád pro kandidáty učitelství na středních školách v Nár. Listech 9. a 16. července 1911; Morsch, v uv. sp. Ergänzungsband 1915, 78 sl. — Úplný český překlad, bohužel ne v bezvadné češtině, vydal Věstník čes. profesorů 1911 a c. k. školní knihklad.

sem neb přírodopisem; konečně se připouštěla nově i kombinace tělocviků s cizím jazykem moderním, přírodopisem neb chemií, takže in theoria počet možných kombinací stoupl velmi značně (asi na 50); v praxi ovšem se některým kombinacím posluchači vždy vyhýbali ať pro přílišné požadavky zkušební, ať pro malé výhlídky na ustanovení definitivní. V podrobnostech všude požadavky v jednotlivých předmětech zrevidovány a pravidelně i doplněny; zato ještě větší úlevy zavedeny v dělení ústní zkoušky. Taxy zkušební zvýšeny, známky prací upraveny podle nové stupnice středoškolské čtyřletné, výsledek zkoušky měl se oznamovati kandidátu vždy ihned.

Pro kreslení, z něhož zkoušky daly se před komisí zvláštní, vydán byl nový zkušební řád 1912;⁶⁴⁰ jako vedlejší předměty této skupiny stanoveny deskriptiva a matematika, po případě i modelování, a to opět jednotně pro všechny druhy středních škol. Odtud se požadovalo po těchto kandidátech kolokvia z filosofie (zvláště psychologie) a pedagogiky, návštěva přednášek o hygieně a tělesné výchově, jakož i o deskriptivě a matematice, konečně clausurní práce a ústní zkouška z jazyka vyučovacího, ovšem také znalost dějin umění a anatomie lidského těla. Zkoušce za týchž podmínek se mohou podrobiti také ženy; jako odborné vzdělání se předpokládá čtyřletá návštěva umělecké školy po odbyté maturitě středoškolské.

Zvláštní zkušební komise byla konečně i pro tělocvik, pro nějž vydán řád teprv r. 1913,⁶⁴¹ kde se vyžaduje pro připuštění ke zkoušce stáří 22—30 let, maturita středoškolská, aspoň dvouletá návštěva odborných kursů při universitě, kolokvium z pedagogiky a hygieny, takže vůbec požadavky v tomto předmětu po stránce teoretické i prak-

tické značně byly zvýšeny;⁶⁴² pro učitele šermu, plavání a vůdce školních her vydáno bylo zatímní nařízení zvláštní.⁶⁴³

Kdežto těmito ustanoveními zjišťovala se odborně vědecká znalost kandidátů, pro pedagogicko-didaktický výcvik na samých universitách mimo teoretické výklady pedagogického semináře, nedálo se pravidelně nic,⁶⁴⁴ nýbrž kandidát povinen byl po vykonané zkoušce způsobilosti podrobiti se bezplatně tak řeč. zk u š e b n ě m u roku (Probejahr) na veřejné střední škole té kategorie, pro kterou byl aprobován (od r. 1900 rozšířen ten požadavek na kandidátky učitelství na lyceích). Zkušební kandidát postaven tam byl pod odborný dozor a vedení profesora, jehož vyučování byl v prvním semestru svého zkušebního roku pravidelně přítomen (po př. hospitoval i u jiných odborníků) a od nichž měl pravidelně i příležitostně býti poučován o všech otázkách didaktických i administrativních, o odborné literatuře atd.; teprv v II. semestru učil sám v některé třídě za dozoru svého profesora, načež po uplynutí zkušebního roku s prospěchem vybytého dostal od svého vedoucího profesora a ředitele vysvědčení, jež ho teprve opravňovalo k ustanovení definitivnímu.

Za nedostatku profesorů zkracoval se rok zkušební, po případě kandidáti — třebaž nezkoušení neb nedozkoušení — přebírali ihned samostatné vyučování, ale i v tom případě bývali přiděleni určitému profesoru a mohli jen se svolením ministerstva vyučování býti po roce dalšího uvá-

⁶⁴² Věstník Čes. profesorů XXI. pedagog. 161 sl.

⁶⁴³ Verordnungsblatt 1913, 584 sl.

⁶⁴⁴ Toliko u pražského pedag. semináře německého byla také praktická cvičení ve vyučování (na malostranském něm. gymnasiu), zavedená již prof. Willmannem, podobně při semináři prof. Kulczynského v Krakově; pokus prof. Höflera, zavést podobnou instituci také ve Vídni, rozbil se o odpor zem. šk. inspektora Scheindlera (Höfler v uv. sp. 169).

⁶⁴⁰ Srv. Verordnungsblatt 1912, 168 sl.

⁶⁴¹ Tamže 1913, 568 sl.

dění v úřad učitelství zproštění, třeba si zatím ani neosvojili zákonitou aprobaci vědeckou. Naopak v dobách, kdy byla skutečná nouze o místa definitivní a kdy suplování 10—15leté nebývalo zvláštností, u nás po příkladě říšsko-německým⁶⁴⁵ činěny pokusy s tak řeč. rozšířeným zkušebním rokem (das erweiterte Probejahr), zvláště na vídeňském gymnasiu v IX. okrese pod ředitelstvím Loosovým v ten rozum, že kandidáti ústavu přidělení uváděni byli v úřad učitelství společně, tvoříce jakýs pedagogický seminář, v němž probírány byly společně s vedoucími profesory v pravidelných schůzích instrukce i Weisungen, normálie, disciplinární řád atd.; vedle hospitací a vlastních samostatných pokusů ve vyučování pouze před uvádějícím profesorem učili kandidáti na zkoušku v různých třídách také v přítomnosti všech ostatních kandidátů.⁶⁴⁶ Tato instituce rozšířeného zkušebního roku pojata byla vedle obvyčejného zkušebního roku také do nového zkušebního řádu z roku 1911 a přislíbena po jednom semináři toho druhu v každém městě universitním (po případě i v městech jiných) a při všech ústavech vídeňských, které tedy i v té věci měly míti přednost; počet kandidátů stanoven byl na 4—8; ředitelem semináře měl býti ředitel ústavu nebo jiný odborník. Ve skutečnosti k provádění tohoto nařízení v plném rozsahu nedošlo za Rakouska vůbec, ač o něm jednáno bylo i v proslulé anketě vídeňské 1908.

* * *

Další služební postup zkoušených kandidátů profesury řídil se i za Rakouska počtem uprázdně-

⁶⁴⁵ Srv. jmenovitě Morsch v uv. sp. 47.

⁶⁴⁶ Srv. zprávu Loosovu v Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1895 a 1896 a téhož podrobné líčení v 4. sešitě publikace; Berichte über den mathematischen Unterricht in Oesterreich 45 sl.

něných míst, která byla zákonem přesně systemisována a rozdělena na skupiny (na gymnasiích s českým jazykem vyučovacím bylo již r. 1874 systemisováno 14 míst i s ředitelem a profesorem kreslení, ale bez místa pro tělocvik, kdežto na reálkách rovněž 14, ale s učitelem tělocviku), vedle toho na ústavech se stálými pobočkami bývala zřizována místa přespočetná (extra statum). Nežli se kandidát dočkal místa definitivního, musil se spokojiti s místem suplujícího (suplenta) nebo provisorního učitele.⁶⁴⁷ měl tytéž povinnosti co učitel definitivní, ba s oblibou býval poslán právě do tříd nejčetnějších, ale plat jeho byl daleko menší a stabilita jeho postavení před zákonem nebyla de facto žádná. V posledních letech před válkou vzrostl počet suplentů vůbec a nezkoušených zvláště;⁶⁴⁸ zvláště v Haliči byl počet nezkoušených učitelů pomocných přímo děsivý; ještě r. 1913 proti 406 zkoušeným suplentům bylo 524 nezkoušených (někteří z nich učili již přes 20 let), a to nejvíce klasických filologů (proti 16 zkoušeným bylo 194 nezkoušených, kdežto na př. v matematice působili 101 zkoušených a jen 51 nezkoušených);⁶⁴⁹ při tom počet suplentů dosáhl tam již r. 1909 poloviny učitelů všech⁶⁵⁰ a řada míst definitivních zůstávala neobsazena pro naprostý nedostatek zkoušených uchazečů. Proto časem bývali na školách středních zaměstnáni i profesoři pensionovaní, asistenti a lektori vysokých škol, ba i úředníci knihoven beze všeho vzdělání odborného.

Pro evidenci zkoušených suplentů, aspirujících

⁶⁴⁷ Rozdíl, který se i u nás činival mezi suplentem, zastupujícím profesora nemocného, zemřelého neb na dovolené a pomocným učitelem pro paralelky byl jen umělý a nebyl vlastně v zákoně samém odůvodněn.

⁶⁴⁸ Ještě r. 1900 bylo suplentů v celém Rakousku jen 35,4% všech učitelů středoškolských, ale r. 1906 již 47,41, 1907 dokonce 47,84%.

⁶⁴⁹ Muzeum 1913, I. 601 sl.

⁶⁵⁰ Tamže 1909, I. 373.

cích na definitivní místa, byl v každé zemi pořizován u zemského úřadu školního podrobný jejich seznam podle odborů zkušebních, stáří zkoušky a délky služebních let. Na každé uprázdněné místo definitivního profesora měl se pravidelně (podle § 72. služební pragmatiky profesorské) vypsat konkurs, načež ředitel ústavu, kde bylo místo ono uprázdněno (resp. na moravských zemských reálkách sbor profesorský), sestavil kompetenční tabulku všech žadatelů a podal ternový návrh zemské školní radě, jež pak zase sama vybrala tři žadatele pro ministerstvo ke konečnému rozhodnutí. Podle předpisů dávno již zastaralých bývalo jmenování suplenta skutečným učitelem na dobu tří let vlastně jen zatímní (Probetrienium), načež teprve po uspokojivé službě byl potvrzen definitivně ve svém úřadě a příznán mu byl titul profesorský; ježto se později do tohoto triennia započítávala i suplentská doba od plné aprobase, byly časté případy, že pak zároveň se jmenováním skutečným dostávalo se žadatelům již také titulu profesorského, ba nezřídka již i l. kvinkvenálky, pročez pak zkušební tříletí r. 1917 právem odstraněno vůbec.

Místa okresních školních inspektorů vzatých ze středoškolských profesorů obsazovala se t. řeč. provisorními učiteli, kteří byli jakousi střední kategorií mezi suplujícími a skutečnými, nemajíc v tom postavení nároku ani na definitivní potvrzení, ani na přídavky služební.⁶⁵¹ Konečně pro předměty nepovinné byli učitelé vedlejší, ustanovovaní za remuneraci podle počtu hodin a povahy předmětu; dále asistenti pro kreslení a tělocvik, po případě i zvláštní učitelé náboženství nekatoличkého (kde počet žáků některého vyznání byl aspoň 20, zavádělo se vyučování tomu vyznání povinně).

⁶⁵¹ Byla tedy stupnice titulů: učitel suplující (pomocný), učitel zatímní (provisorní), učitel skutečný, profesor.

Povinnost učebná byla u rakouských profesorů značně menší než v jiných státech sousedních;⁶⁵² ředitel vyššího gymnasia byl povinen učiti jen 5—8, vyšší reálky jen 6—8, nižšího gymnasia 10—14, nižší reálky 8—10 hodin týdně, při čemž na ústavech silných počet hodin se přiměřeně snižoval (třeba jen na 5); profesori jazyků měli závazek 17 hodin, ostatních předmětů 20, kreslení a tělocvik 24 hodin týdně.⁶⁵³

* * *

Hmotné a právní postavení učitelů středoškolských upraveno naposledy za Rakouska po dlouhých průtahách a odkladech téměř koncem světové války t. řeč. služební pragmatikou s platností od srpna 1917;⁶⁵⁴ byla sice ve formě předlohy podána již r. 1912, ale narazila na příkrý odpor profesorů rakouských, ježto obsahovala některá povážlivá ustanovení o povinnostech, kterými byla podstatně omezována práva profesorů jako občanů. Kdežto analogické předlohy o jiných úřednících byly uzákoněny již před válkou, vlekla se záležitost pragmatiky profesorské asi půlšesta roku; zatím prvotní odpor zúčastněných kruhů oslábl (nejdříve u Němců) a kategorie učitelstva, kterým se mělo dostatí cennějších výhod, zvláště suplenti, cviční učitelé a ředitelé, pro hmotné ty úspěchy vyslovili nakonec ochotu přimjouti i ona opatření méně příznivá, o kterých

⁶⁵² Srv. zvláště uv. spis Morschův 325 a Ergänzungsband II. 92 a 96.

⁶⁵³ Bylo nepochybné, že tento rozdíl mezi filology a ne-filology, který kdysi byl při nepatrném počtu prací písemných i pomůcek vyučovacích v předmětech reálných oprávněn, časem pozbyl svého odůvodnění a neodpovídal skutečnému zatížení (srv. čl. A. Ledče K otázce maxima týdenních hodin ve Věstníku čes. profesorů XXV. pedag. 245 a polemiky s ním tamže XXVI. 6 a 141.).

⁶⁵⁴ Verordnungsblatt 1917, 191 sl., Věstník čes. profesorů XXV. 1. sl.

jim ostatně sami poslanci vykládali, že v praxi nebudou tak zlá; konečně sama tíseň válečná nejvíce přispěla ke zkoncování trapné a vleklé té záležitosti, ovšem ve smyslu původní předlohy.

Nejcennějších výhod dostalo se pragmatikou suplentům a asistentům, kteří, osvědčili se a mají-li dobrou kvalifikaci, měli se stávat již po roce suplenty a asistenty stálými a měli pak přednost před ostatními kolegy; čas ztrávený ve službě státní před úplnou aprobací měl se jim započítávat v polovičním rozsahu; po dvou letech služby směli býti propuštěni jen nálezem disciplinární komise. Kdežto dále podle předposlední úpravy rakouské z roku 1907⁶⁵⁵ byli suplenti i asistenti placeni podle počtu hodin a povahy předmětu (zkoušený suplent filolog měl za každou hodinu týdně roční remunerace 120 K, nefilolog 100, kreslíř a tělocvikář 80, nezkoušený analogicky 96, 80 a 64, asistenti pak vesměs 70 K), takže plat jejich musil každý rok býti vyměřován znovu, třeba i níže, měli odtud suplenti s plným počtem hodin 2100 K a asistenti 1600 K, s nárokem na 10% zvýšení po 2., 4. a 6. roce služby (bývalá suplentská kvinkvenálka za to odstraněna) a starý způsob platu podle počtu hodin zůstal jen u suplentů s neúplným počtem hodin. Kdyby se suplentu nedostalo do osmi let místa učitele skutečného neb zatímního, měl býti jmenován ad personam, při čemž by se mu doba suplentury jako dříve započítala podle určitých pravidel do postupu i nároku na pensi; konečně mohl suplent, na něhož se nedostalo místa definitivního, až dvě leta ponechán býti na ústavě s adjutem 1200 K jako pomocná síla kancelářská a správní.

Základní plat učitele definitivního, který odtud hned při svém jmenování dostával titul profesorský, podržen v dosavadní výši 2800 K, ale měl se zvyšovati pěti kvinkvenálkami o 500—900 K na

maximum 6600 (dosud bylo 6200) mimo aktivní přírůstek odlišný podle místa působení; u učitelů škol cvičných, tělocviku a hudby byl podobně ponechán základní plat též jako dříve (2200), ale maximum po dosažení všech přírůstků bylo 4520 (místo dosavadních 5500); ředitelům středních škol patřil dále funkční přírůstek 1200 (před tím 1000) a naturální byt; katechetům započítávala se služba ztrávená po úplné aprobaci středoškolské na školách národních až do nejvyšší hranice osmi let.

Definitivním profesorům přiznáno právo na časový postup do vyšších tříd služebních; po 40 letech měli právo vstoupiti do pense, předložili průkaz, že nejsou pro chorobu schopni další služby; po 60 letech věku mohl odejiti na odpočinek každý i bez onoho průkazu a v 70 letech musil opustiti úřad, i kdyby byl jinak zdrav; rozumí se, že podržen nárok na pensijní zaopatření také pozůstalých žen a dětí po profesorech (a odtud i suplentech).

Velmi cennou vymožeností bylo dále, že kvalifikaci úřední ustanovovaly odtud zvláštní komise při zemských úřadech školních a v ministerstvě, že učitel měl právo zvědět obsah své kvalifikace a že při nepříznivém posudku mohl si stěžovat a se odvolat. Rovněž bylo předností pragmatiky, že konečně upraveny řádně také předpisy disciplinární pro učitele středoškolské, jakožto státní úředníky, že i tu ustaveny ad hoc zvláštní komise zemské a centrální a že obviněný měl právo přivést si k líčení i svého právního zástupce.

Zato leccos povážlivého ocitlo se v oddílech o povinnostech učitelů středoškolských; nejen že, jak bylo samozřejmé, měl býti občanem loyálním a představených svých vždy a všude poslušným, ale měl i mimo školu, ba i na odpočinku se chovat důstojně svého stavu; neměl se účastniti žádného spolku, jehož snahy by odporovaly povinností

⁶⁵⁵ Viz o ní Loosovu Encyklopedii II. 4058 (Nachtrag).

učitelovým; všechny své stížnosti měl podávat jen cestou úřední (a ne tedy ani tiskem veřejným ani prostřednictvím poslanců); bez řádné omluvy neměl zůstat mimo školu déle než tři dni, sice ztrácel plat; mimo hlavní prázdniny nesměl se vzdáliti ze svého bydliště bez svolení ředitelova; oženil-li se, měl to do 14 dní oznámit svému představenému; bez svolení zemského školního úřadu nesměl působiti na škole soukromé ani ve správě akciové společnosti; neměl ve svém úřadě přijímati žádných darů atd.

Bylo by záleželo ovšem na tom, jak by se byla vyvinula prakse školních úřadů v těchto pružných a povážlivých odstavcích, jakož i v ustanovení § 72, že může býti i definitivní učitel ze služebních příčin přesazen na jiné místo, konečně i v tom, jak by úřady školní byly hleděly na velikou činnost profesorovu ve spolcích stavovských, neboť, jak je pochopitelné, také v Rakousku měli učitelé středoškolské pro hájení svých zájmů své spolky zvláštní, jichž bylo roku 1912 v Říšském svazu sdruženo 12 německých a 8 jinonárodních (vedle toho byly i zvláštní spolky ředitelů středoškolských, profesorů škol průmyslových, učitelů pedagogů).

Připomínám konečně, že pro další vzdělání profesorů středoškolských a to filologů a historiků od roku 1893, přírodozpytců od 1896 zřízen byl omezený počet státních stipendií cestovních a studijních, a to u klasických filologů a historiků po 2000 K na cesty do Itálie a Řecka, u přírodozpytců po 600 K na studijní cesty doma i v cizině, konečně u moderních filologů po 1000 K na studijní cestu do Francie a Anglie;⁶⁵⁶ lvi podíl z těchto podpor dostávali ovšem zase Němci.⁶⁵⁷ V posledních letech před válkou konány na státní útraty i zvláštní pokračovací kursy universitní pro pro-

⁶⁵⁶ Roloffů v Lexikon IV. 294.

⁶⁵⁷ Tak z deseti stipendií pro klasické filology a historiky pravidelně až sedm!

fesory středoškolské, a to střídavě pro předměty humanitní a reální.

Dozor nad školstvím středním v každé zemi vykonávali zemští školní inspektoři ustanovení zpravidla buď jen pro předměty humanitní, buď reální, kteří byli zároveň referenty v určité skupině ústavů; vedle toho bývali i zvláštní odboroví inspektoři pouze pro kreslení, od roku 1912 i pro tělocvik. Všichni profesoři, ředitelé i inspektoři byli prostřednictvím zemských úřadů školních podřízeni ministerstvu vyučování ve Vídni, kde bylo ustaveno speciální oddělení středoškolské se svými odbornými referenty.

* * *

Pro přijetí žáka do I. třídy střední školy požadovalo se od roku 1888 stáří desíti let, jehož dosáhl v roce kalendářním, do kterého spadal počátek školního roku; dispens od stáří se nepřipouštěla. Maximální hranice pro přijetí do I. třídy byla zrušena již roku 1844. Všichni, kdož chtěli býti přijati, musili se podrobiti přijímací zkoušce, a to vždy písemné a po případě (byli-li výsledek písemné zkoušky nepříznivý) také ústní, a to z jazyka vyučovacího a počtů; kdo neměli na vysvědčení frekventačním z obecné školy známku z náboženství aspoň dobrou, byli zkoušeni také z tohoto předmětu; opakovati zkoušku na jiném ústavu veřejném téže země v témž období nebylo dovoleno. Protože zkoušky tyto nepodávaly vždy věrného obrazu o pravém vědění žákově,⁶⁵⁸ i v Rakousku čas od času — posléze zase v konferenci dolnorakouských ředitelů středoškolských 1910⁶⁵⁹ objevovaly se návrhy, aby přijímání byli všichni žáci se hlásící na určitou lhůtu zkušebnou, po níž

⁶⁵⁸ Srv. o věci moje Základy obecné pedagogiky I. 1925, 462 sl.

⁶⁵⁹ Srv. Verhandlungen der IV. Konferenz der Direktoren der Mittelschulen in Österreich u. E. 1910, 177 sl.

by se teprve rozhodlo o jejich přijetí definitivně.⁶⁶⁰

Počet žáků ve třídě podle nařízení z roku 1857 neměl přesahovati padesát, což bylo zvláště ve vyšších třídách rozhodně mnoho;⁶⁶¹ kde bylo jich přes tento počet, měla býti zřízena paralelka, současně však bylo již tehdy vytčeno, že otevření pobočky závisí na znatelném a co možná ustáleném překročení onoho maximálního počtu, jakož i na tom, jsou-li po ruce příslušné místnosti a také ovšem učitelé; de facto zvláště v dobách, kdy byla nouze o suplenty, nebyly vzácností třídy třeba o 60 žácích a zvláště v Haliči bývala přeplněnost tříd taková, že ještě na příklad začátkem školního roku 1909—10 celá řada studujících ve Lvově nedostala místa na střední škole a musili vstoupiti do ústavů soukromých.⁶⁶²

Vedle žáků veřejných bývali u nás vždy také p r i v a t i s t é, studující doma neb v ústavech soukromých, kteří byli povinni dostaviti se pravidelně k celkovým zkouškám na ústavě veřejném, a to až do roku 1909 koncem semestru, odtud pravidelně jen koncem roku;⁶⁶³ i jinak podléhali všem předpisům, týkajícím se žáků veřejných (tedy zvláště i přijímacím zkouškám). platili přijímací taxy, ba i školné (což přece byla nesrovnalost), ovšem i zvláštní taxy za ony celkové zkoušky. Dále, ale jen výjimečně, bývali u nás i žáci m i m o ř á d n í, přijatí jen pro některé předměty učebné, a konečně e x t e r n i s t é, kteří nebyvše vůbec ve svazku s některou školou střední, hlásili se k přijetí do některé vyšší třídy nebo až ke zkoušce maturitní.

Nařízení, týkající se privátního studia na školách středních a zkoušek privatistů a externistů,

⁶⁶⁰ To u nás navrhoval již r. 1884 Vil. Žabka v Paedagogiu 82 sl. (na dobu šesti neděl). — Přijímání na zkoušku bylo vsutku na některých průmyslových školách zavedeno.

⁶⁶¹ Srv. uvedené Verhandlungen etc. 12 a 167 sl.

⁶⁶² Muzeum 1909, II. 268.

⁶⁶³ Verordnungsblatt 1909, 52.

měla platnost také pro dívky, jejichž studium soukromé se dovoľovalo od r. 1872;⁶⁶⁴ zkoušky externistek do vyšších tříd směly se díti od r. 1885, zkoušky maturitní od 1896, když podaly důkaz, že absolvovaly buď veřejné gymnasium jako privatistky nebo ústav soukromý toho druhu nebo že si konečně soukromým vyučováním osvojily vzdělání potřebné.

V zásadě byli všichni žáci středních škol povinni platiti šk o l n é,⁶⁶⁵ jehož výše stanovena byla ve Vídni na 50 K, v místech nad 25.000 obyvatelů 40 K, v ostatních 30 K pololetně; veřejní žáci nemajetní, vyhověli-li určitým podmínkám prospěchovým, mohli býti k zvláštní žádosti a k návrhu sboru profesorského od školného osvobozeni (zecla neb z polovice) a podrželi onu výhodu, pokud oněm předepsaným podmínkám vyhověli. Od r. 1890 povoloval se také odklad školného žákům zapsaným do I. třídy až do konce I. pololetí a když vyhovělo jejich vysvědčení za I. semestr předepsaným podmínkám, nabyli eo ipso osvobození. Charakteristické je, že zvláště od placení školného byli v Rakousku osvobozeni řádoví klerikové bez rozdílu, ať studovali veřejně či soukromě. Až do roku 1909 platilo se školné zvláštními cennými markami, odtud cheky poštovní spořitelny.⁶⁶⁶

Vedle toho musili žáci středních škol platiti i taxy za přijetí do ústavu i za zkoušky maturitní, konečně i každý rok přispívati na učebné pomůcky a na školní hry; s druhé strany udílela se jim mimo místní podpory také stipendia, jež často již v nadačních listinách bývala výslovně určena pro žáky určitého ústavu.

C h o v á n í ž á k ů středoškolských ve škole i mimo ni upraveno bylo disciplinárním řádem,

⁶⁶⁴ Viz již v § 27.

⁶⁶⁵ Na cvičných školách při učitelských ústavech bylo zavedeno školné, ale také osvobozování od něho (Loosova Encyklopedie II. 636).

⁶⁶⁶ Verordnungsblatt 1909, 66 sl. a 341 sl.

jehož poslední recenze byla z r. 1874, tedy již rozhodně zastaralá;⁶⁶⁷ obsahovala jednak bez odporu leckteré věci se stanoviska školy lhostejné, neb takové, jimiž se zasahovalo nápadně do pravomoci rodiny (zákazy kouření a návštěvy hostinců), jednak zněla příliš všeobecně a kategoricky, nepřihlížejíc dosti ani k výchovné stránce školy, ani k individuálním rozdílům věku a povahy žáků, ani konečně k rozdílům místním (žák velkoměstské školy žije přece v docela jiném sociálním prostředí než žák v odlehlém venkovském městečku), takže důkladná revize celého řádu disciplinárního byla více než naléhavá.⁶⁶⁸

Nemohly přece již obstáti na příklad odstavce, že potřebám soukromého studia a četby vyhoví se knihovnou ústavu (zvláště když za války knihovny ty opět a opět podrobovány přísné revisi a některý spisovatelé — u nás zvláště Machar — z nich důsledně vylučování) a že tiskopisy pravidelně vycházející smí žák odebírat jen se svolením ředitelovým; jinde si sama doba již vynutila ústupky od předpisů, na příklad v tom, že se ve skutečnosti dovolilo žákům zřizovati si vlastní sdružení, ač to disciplinární řád zakazoval, a že podobně směli pořádati i veřejné závody a zápasy atd. Je zajímavé, že pro lepší evidenci žactva mimo

⁶⁶⁷ Přes to jí celkem hájí Vat. Weinzeitel Ku 40letému trvání disciplinárního řádu středoškolského v progr. gymnasia Treboňského 1915.

⁶⁶⁸ Přesvědčení o tom, že je řád nutno změnit, bylo všeobecné i v kruzích profesorských (srv. uvedené Verhandlungen 13 a 191 sl. a Věstník čes. profesorů XVI. 10, Přehled VIII. 83) i v kruzích úředních; čas od času se proto objevily v tisku zprávy, že se v ministerství pracuje o nové osnově řádu, v níž prý bude využito i moderních zkušeností o žakovské samosprávě (srv. na př. Nár. Listy 16. července 1910). Odpor proti disciplinárnímu řádu byl dokonce i v Haliči, ač tam revize jeho provedena z moci zemské školní rady již r. 1897 (Srv. článek Dr. Jos. Kretze W sprawie reformy przepisów szkolnych v časop. Museum 1913 II. 636 sl., jenž podává nový návrh podle výsledků dnešní pedopsychologie).

školu zavedeny byly v Haliči žakovské uniformy s označením typu ústavu a třídy a že r. 1914 tato vymoženost nařízena i v Dalmacii.⁶⁶⁹

Jako tresty fungovaly v Rakousku mimo ponechání po škole a napomenutí či důtky od třídního neb ředitele také karcer (až do maxima 16 hodin) a vyloučení z ústavu; tresty tělesné v jakékoliv formě opět a opět zakazovány. Nepřekvapuje, že se v Rakousku trestalo i zameškání bohoslužeb, které v neděli a ve svátek byly prohlášeny povinnými již r. 1827, při čemž profesori byli vázáni vykonávati příslušný disciplinární dozor; vedle toho zavedena všude třikrát do roka zpověď a od konkordátu znovu doporučeny velikonoční rekolekce; jinak byl přesně vyčten počet dní, kdy se konaly společné bohoslužby, zvláště také na počátku a konci školního roku.

Hlavní prázdniny středoškolské byly stanoveny již r. 1854 na dobu od 16. července do 15. září; pozdějšími výnosy (zvláště r. 1875) upraveny i prázdniny v průběhu roku; tak řečené vedřiny připomínají se u nás po prvé r. 1875, načež normovány r. 1886 pro dobu od 1. června ve dnech, kdy teplota volného vzduchu ve stínu dosáhla v 10 hodin ráno 18° R (22½ C). Připomínám, že pokusy o to, aby hlavní prázdniny byly přeloženy na dobu od 1. července do konce srpna, podniknuty byly sice v poslední době před válkou, ale nevedly celkem k žádoucímu výsledku; odchylky od normálu byly jednak v jižním Tyrolsku, kde hlavní prázdniny byly buď od 9. července do 8. září (Bolzano, Meran), buď od 1. srpna do 30. září (Trident, Rovereto), jednak v Haliči (od 1. července do konce srpna) a v Bukovině (od 7. července do 31. srpna). Pro nutné práce se zkouškami maturitními, privatistů i přijímacími bývalo prázdné také v 6—10 posledních dnech školního roku.

* * *

⁶⁶⁹ Věstník čes. pro. XXI. 76.

Rada předpisů, z nichž nejdůležitější byly vydány právě v posledních letech říše, týkala se zkoušení a klasifikování žáků. Je důležité, že již instrukce, vydané za Leopolda II. r. 1790, výslovně nařizovaly, aby po celý rok několik žáků z nenadání a nikoliv podle abecedního pořádku bylo vyvoláno a z látky přednesené vyzkoušeno.⁶⁷⁰ Tam tedy jest hledati původ zlozvyku zkoušeti každou hodinu, jenž po dlouhá desetiletí byl přímo charakteristickým znakem našeho školství: ještě r. 1887 bylo výslovně určeno, že jen někdy občas a jen ve vyšších třídách bylo by účelnější prozkoušeti delší partie učiva, aby si žáci tak zvykali zkušební metodě vysokoškolské. Došlo tak daleko, že bylo nařízeno i známky zapisovati do třídního katalogu každodenně a že rodičům neb jich zástupcům bylo dovoleno nahlížeti do těchto zápisů a docela mechanickým výpočtem vykalkulovati si předem pravděpodobný výsledek; teprve když tato nevídaná kontrola vedla k nesrovnalostem a mrzutostem, nařízeno r. 1899, že se mají zapisovati bez odkladu a jednotlivě pouze ty známky, kterým učitel sám přisuzuje rozhodující význam pro konečnou klasifikaci; tedy zvláště známky z ústních zkoušek objemnějších, kdežto z ostatních zkoušek příležitostných měl se zapsati jen průměr v každém období; rodičům odtud měly se oznamovati jen celkové známky obdobné a nemělo se jim dovolovati, aby sami nahlíželi do katalogu.

Ale přesvědčení o tom, že ani tohoto způsobu nelze schvalovati, pronikalo zvolna, ale nepřetržitě, zvláště zásluhou štyrskohradeckého ředitele a později universitního profesora Martina a stále důtklivěji ukazováno k tomu, že zkoušení po větších partiích má nepochybné i cenné výhody, kdežto každodenní zkoušení udržuje žáky ve zbytečném a škodlivém napětí a nedovede

⁶⁷⁰ Weisungen str. 15 ukládají zkoušeti každého žáka nejméně jednou za měsíc či 4—5 krát za semestr.

přece zajistiti výsledky úplně spolehlivé. A tak teprve výnos ministra Marcheta v květnu r. 1908⁶⁷¹ omezil zkoušení spojené s klasifikováním na míru nejnutnější po větších partiích ve formě kolokvia s omezením na věci podstatné; vedle něho doporučeny pouhé zkoušky orientační na počátku hodiny; z písemných prací měly se odtud opravovat i klasifikovati především práce školní (které možno se svolením ředitelovým ukládati jednou za semestr i v takových předmětech, kde nejsou předepsány pravidelně), dále domácí úkoly jazykové (pokud vůbec existovaly); do katalogů zapisovati se měly jen výslední známky v každém období, kdežto zápis jednotlivých známek se mohl vynechati; také jen tyto výslední známky se měly žákům oznamovati.

Místo obvyklých vysvědčení za I. pololetí nařízeno odtud vydávati žákům pouhý výpis z katalogu, jenž má známky z jednotlivých předmětů a z mravného chování, ale ne celkovou známku prospěchu; vlastní vysvědčení ponechává se až na konec roku, ale známka z pilnosti, jež zavdávala často příležitost k mnohým nedorozuměním a překrotem, vůbec z něho odstraněna. Stupnice známek prospěchových zredukována na čtyři (velmi dobře, dobře, dostatečně a nedostatečně); obvyklý dosud predikát „vysvědčení I. třídy s vyznamenáním“ nahrazen „výbornou způsobilostí k postupu do vyšší třídy“. Žák propadající v jednom předmětu (jazyce, matematice) mohl nicméně býti prohlášen za celkem způsobilého v nižších třídách k dalšímu postupu;⁶⁷² u žáků, jejichž celkový prospěch na konci roku byl pochybný, konaly se jako dříve zkoušky postupné u přítomnosti ředitele neb jeho zástupce, ale pouze ústní; rovněž podrženy

⁶⁷¹ Verordnungsblatt 1908, 321 a Věstník čes. profesorů XIX. 357.

⁶⁷² Toto opatření nebylo schváleno pro moravské reálky (Věstník čes. prof. XXVII. pedag. 26) a po převratě odvoláno vůbec.

zkoušky opravné, jež se z jednoho předmětu povolovaly žákům po prázdninách (a to k vlastní žádosti i těm, kdož byli prohlášeni za celkem způsobilé k postupu). Zvláštní řadění žáků podle prospěchu (lokace) zrušeno bylo již počátkem školního roku 1885/1886.

Přes to, že předpisy ty vedly na počátku k některým nesrovnalostem, nebylo lze jim upřít tendence pokrokové, aby zjednodušena byla práce učitelů i žáků; statistická šetření vskutku ukázala zcela patrně, že přibýlo žáků výborně způsobilých a ubylo nedostatečných.⁶⁷³ Je však charakteristické, že se nové předpisy nesetkaly s příznivým přijetím právě u profesorů samých; tak již roku 1911 byla v ministerstvu vyučování deputace italských a slovinských profesorů se žádostí, aby aspoň pro jejich ústavy byly nové předpisy suspendovány, ježto prý se nyní mládež v těch částech říše zholá nic neučí;⁶⁷⁴ podobně zemská školní rada haličská ze své pravomoci zostříla znovu předpis o žácích propadajících jen z jednoho předmětu.⁶⁷⁵ Dokonce r. 1914 sám senát university krakovské v obsírném memorandu dokazoval zemské školní radě haličské, že prý nyní přicházejí na vysoké školy posluchači nedostatečně vycvičení v myšlení, neschopní formulovati své myšlenky slovem a písmem, bez zápalu do práce, beze smyslu pro ladění pořádek, s daleko menší zřetelou vědění primitivního, takže výsledky zkoušek jsou čím dále tím žalostnější.⁶⁷⁶ Proto mimo jiné se senát dožadoval, aby učení na středních školách bylo opraveno a klasifikace zase zostřena proti duchu nařízení

⁶⁷³ U nás zvláště tak bylo na gymnasiích; srv. pečlivá a namáhavá šetření V. Pajera v čl. Klasifikační výsledky podle nových předpisů ve Věstníku čes. prof. XVIII. pedagog. 137 sl. a téhož článek: Jak se osvědčují nové předpisy pro zkoušení, tamže XIX. pedagog. 65 sl.

⁶⁷⁴ Věstník moravského učitelstva X. 32 Z.

⁶⁷⁵ Muzeum 1913 II. 301.

⁶⁷⁶ Tamže 1914 I. 475 a Volná Myšlenka X. 21.

Marchetových.⁶⁷⁷ Podobně na schůzi polských vysokoškolských profesorů a zemských školních inspektorů v červnu r. 1916 vytýkal prof. M o r a w s k i, že žáci příliš málo jsou zvyklí pracovati doma, že se jim práce vůbec příliš ulehčuje a že nejsou vedeni k samočinnosti, což jim potom schází při vysokoškolských studiích.⁶⁷⁸

Přes to v době války nastalo ještě značné zhoršení tím, že povolovány opravné zkoušky již o prázdninách, a to třeba z několika předmětů a že zavedeny tak řečené válečné maturity, které musil každý zkoušenec s prospěchem „odbyti“, ba že konány i válečné celkové zkoušky z tříd nižších, kterým se podrobovali bývalí žáci, dostavše ad hoc od vojenského velitelství kratičkou dovolenou čtyř neděl, aby si „doplnili“ potřebné vědomosti.⁶⁷⁹ Proto vídeňské vysoké školy podaly r. 1917 nové obrněné prohlášení ministerstvu, kde se domáhaly toho, aby požadavky zkušební na středních školách byly zase zvýšeny, žáci slabí aby beze všeho byli odstraňováni, klasifikace aby byla na všech ústavěch stejně přísná, počet tělesných a vojenských cviků omezen, maturitní vysvědčení zase doplněna známkami z jednotlivých předmětů; současně bylo vytčeno, že počet středních škol a jejich žáků je přílišný, že ústavy nejsou stejnoměrně rozděleny, učitelstvo z valné části nevyhovuje požadavkům.⁶⁸⁰

⁶⁷⁷ Mimoходом; jaký to pendant k dobám předříčnového gymnasia, kdy také na př. studijní direktorát moravský opět a opět naléhal na přísnější klasifikaci a odstranění žáků málo nadaných a kdy na př. nevytýkal ani, že v Kroměříži z 97 žáků I. třídy jeden jediný dostal vysvědčení s vyznamenáním, ale za to jich 35 (!) propadlo z náboženství. (Zeit f. d. öst. Gym., 1915, 662). Srv. Muzeum 1914, I. 475 sl. a článek H. Boczkowského Krakovská universita o nedostatečnosti vědecké přípravy středoškolské mládeže v Haliči v časop. Volná Myšlenka X. 1914, 21 sl.

⁶⁷⁸ Národní Listy 14. června 1916.

⁶⁷⁹ Naše Doba XXIV. 295.

⁶⁸⁰ Höfler v uv. sp. 26 a Zeitschrift für die österr. Gymnasien 1917, 439.

Od reformy Exnerovy-Bonitzovy také u nás studium gymnasiální (a od r. 1869 též reální) uzavírá se z k o u š k o u m a t u r i t n í m í, jež prý jest přímo důsledkem universitní svobody učení, neboť stát prý má právo, aby se přesvědčil předem, že nastávající posluchači vysokoškolští mají vskutku schopnost i mravní nárok na to, aby jejich další studia byla ponechána pouze jejich vlastnímu určení.⁶⁸¹ Proto dodán zkoušce maturitní ráz zkoušky státní tím, že komisi zkušební, složené z učitelů poslední třídy, předsedal zemský školní inspektor (resp. profesor vysoké školy nebo středoškolský ředitel či profesor jako jeho zástupce). V podrobnostech byly zkoušky maturitní opět a opět nově upravovány, resp. usnadňovány a zjednodušovány:⁶⁸² před r. 1908 obsahovaly pět prací písemných (na gymnasiích práci z jazyka vyučovacího na 5 hodin, překlad z latiny na 2 hod. a do latiny na 3 hod., překlad z řečtiny s pomocí slovníku na 3 hod. a čtyřhodinnou práci matematickou, po případě ještě práci z druhého zemského jazyka): ústně se zkoušelo na gymnasiích z obou jazyků klasických, z literatury mateřského jazyka, zeměpisu i dějepisu, matematiky, fyziky a po případě i z jazyka a literatury druhé zemské řeči; zkouška z češtiny, zeměpisu, dějepisu a fyziky za určitých podmínek mohla se prominouti. Na reálkách českých byly písemné práce z jazyka vyučovacího (5 hodin), překlad z němčiny do češtiny (3 hod.) a naopak (3 hod.), tam, kde byla němčina obligátní, dále překlad z franštiny do češtiny (3 hod.), matematická práce (4 hod.) a písemná zkouška z deskriptivy (3 hod.);⁶⁸³ ústně se zkoušelo ze země-

⁶⁸¹ Srv. Šetelík Sbírnka normalií 330, Morsch v uv. sp. I. 131.

⁶⁸² Jaké scény Iodysi bývaly u nás při maturitách, líčí Höfler ve spise Reifwerden, Reifmachen und Reifeprüfen 1920, 53.

⁶⁸³ Na reálkách německých byly práce z frančtiny (nebo italštiny) a angličtiny (nebo frančtiny) do němčiny.

pisu i dějepisu, matematiky, přírodopisu, fyziky, chemie a jedné povinné řeči (z ostatních řečí a deskriptivy jen v případech pochybných; z fyziky a chemie se mohla zkouška ústní prominouti). Z předmětů vyššího ústavu, které nebyly předepsány pro ústní zkoušky, jakož i z předmětů, z nichž ústní zkouška byla prominuta, pojaty byly do vysvědčení maturitního známky průměrné podle vysvědčení semestrálních.

Podle výsledku zkoušky abiturient prohlášen byl za dospělého s vyznamenáním nebo prostě dospělého, po případě povolena mu oprava po prázdninách nebo byl reprobován na rok či dobu neurčitou; pravidelným termínem zkoušky byla doba před prázdninami koncem školního roku (termin letní), kdežto zkoušky opravné a zkoušky těch abiturientů, kteří se z důležitých příčin nemohli v létě dostavit, konány v období podzimním, t. j. hned po prázdninách. Maturitní vysvědčení z gymnasia opravňovalo k návštěvě university, ale na technice musil se abiturient gymnasiální podrobiti přijímací zkoušce z deskriptivy a kreslení; naopak maturita reálky zjednávala beze všeho přístup na techniku a za mimořádného posluchače na universitu; realista, jenž chtěl studovati na universitě jako řádný posluchač, musil si doplniti zkoušku maturitní z jazyků klasických a filosofické propedeutiky.

Výnosem ministra M a r c h e t a v únoru 1908 provedeny byly v těchto nařízeních změny velmi podstatné.⁶⁸⁴ Vedle pravidelného termínu letního a výjimečného podzimního (pro ty, kdo v létě ke zkoušce přijíti nemohli neb zkoušky nedokončili), stanoven byl ještě termin únorový pro ty, kdož byli reprobováni pouze na půl leta. Písemná zkouška na gymnasiu upravena tak, že odtud v jazyce vyučovacím měli žáci volnost vybrati si (na 5 hod.)

⁶⁸⁴ Verordnungsblatt 1908, 181 a 195; prováděcí nařízení vydáno 26. června 1908.

jedno ze tří daných temat; vedle toho byl již jen překlad z latiny a překlad z řečtiny (oba s pomocí slovníku na 3 hod.); temata úkolů jako dříve stanovil zemský školní inspektor ze seznamu, jež učitelé těch předmětů před tím navrhli. Ústně se zkoušelo z jazyka vyučovacího, dále z latiny neb řečtiny (podle výsledků písemné zkoušky, a to z toho předmětu, kde byl její výsledek lepší, resp. při stejné klasifikaci obou písemných prací z toho předmětu, který si žák sám zvolil), pak z dějepisu i zeměpisu a matematiky. Požadavky v jednotlivých předmětech byly přesněji vymezeny a opětně zdůrazněno, že hlavní váhu třeba klásti ne na jednotlivé vědomosti žáků, ale celkový stupeň vzdělání, duševní vyspělost a formální vyškolení; proto mohl za dospělého většinou hlasů býti prohlášen i ten, kdo nedostačil v jednom předměte (opravných zkoušek tedy nebylo vůbec). Byly proto odtud tři úhrnné výsledky příznivé: dospělý s vyznamenáním, dospělý všemi hlasy a většinou hlasů; reprobování kandidáta dále se na půl léta, nebo na rok a pouze u externistů též na dobu neurčitou. Mimo celkový výsledek zkoušky vysvědčení maturitní neobsahovalo již známek z jednotlivých předmětů.

Na reálkách českých byly písemné práce z jazyka vyučovacího (opět o jednom z daných tří temat) a deskriptivy (obě po 5 hod.), mimo to ještě překlad z franštiny a po případě i volná práce z němčiny; ústně se zkoušelo z jedné řeči živé (a to té, kde písemně kandidát lépe prospěl), dějepisu i zeměpisu, matematiky a fyziky (z deskriptivy jen v případech pochybných); ostatní normy shodovaly se s gymnasiijními (zvláště i o různých stupních dospělosti a úpravě vysvědčení maturitního).⁶⁸⁵

⁶⁸⁵ Na reálkách s jinou řečí vyučovací byly ovšem různé úpravy v jazycích, tedy po příp. práce z angličtiny, italštiny, slovinštiny podle jazyka vyučovacího.

Konečně pro reálná gymnasia obou typů stanoveno dodatečně r. 1910,⁶⁸⁶ aby písemné práce z jazyka vyučovacího dala se opětně po 5 hodin volbou ze tří temat, dále aby byl překlad z latiny (3 hod.) a čtyřhodinný volný úkol z druhého živého jazyka (vyučovacího nebo druhého jiného podle výsledku písemné zkoušky), zeměpisu i dějepisu a matematiky.

Jak patrně, zkoušky maturitní proti přechodnému stavu byly bez odporu zjednodušeny a omezeny; zlepšení výsledku dokazovala nepochybně i statistika, jak svědčí na příklad tento doklad: v obou termínech 1909 bylo na gymnasiích českých přihlášeno k maturitě 829 žáků, z nichž úplně obstálo 803, na reálkách přihlášeno 647, obstálo 619, takže počet reprobovaných byl vskutku minimální. V podrobnostech obstálo z gymnasistů 109 s vyznamenáním, 416 všemi hlasy, reprobováno pouze 26, a to vesměs na půl léta, z realistů maturovalo s vyznamenáním 164, všemi hlasy 353, reprobováno na půl léta 24, na rok 4 (mimo to na gymnasiích ze 7 privatistů obstáli všichni, z 89 externistů 40, na reálkách z 5 privatistů obstáli 2 a z 98 externistů 65) — tedy výsledek dozajista skvělý, který ukazoval, že zkouška, kdysi tak obávaná, novou úpravou klesla pomalu na pouhou formalitu.⁶⁸⁷

Nelze se proto diviti, že v poslední době před válkou opětně mezi německými a slovanskými⁶⁸⁸ profesory v Rakousku množily se hlasy, že maturitní zkoušky v dnešní své formě nemají významu

⁶⁸⁶ Verordnungsblatt 1910. 584.

⁶⁸⁷ Pro srovnání uvádím (podle Frankfurtera v uv. čl. 309) výsledky maturit za šk. rok 1893-4; tehdy na gymnasiích rakouských ze 3668 obstálo hned neb po opravách 3268, t. j. přes 89%, reprobováno hned nebo po opravě 399 (oprav bylo celkem 420!); na reálkách ze 1067 zkoušených obstálo 957, t. j. zase přes 89%, reprobováno 110 (oprav bylo 120).

⁶⁸⁸ Stešky Čechů pronásí anonym (X. Y.) v čl. Maturity ve Věstníku čes. profesorů XX. 300 sl.

a že proto mají předpisy o nich opětne býti zosťreny, kdežto říšský svaz: středoškolských profesorů z celého Rakouska navrhoval zkrátka, aby maturitní zkoušky jako instituce úplně zbytečná byly zrušeny vůbec. Konference dolnorakouských ředitelů v prosinci r. 1909⁶⁸⁹ navrhla zvláště, aby změněno bylo nařízení, že se ústně má zkoušeti z onoho jazyka klasického, z něhož zkouška písemná dopadla lépe, a chtěla, jak je ostatně pochopitelno, právě naopak, aby se zkoušelo z předmětu s horší písemní prací; navrhovala také, aby byl zaveden i výsledek zkoušky: dospělý rovností hlasů, aby za určitých okolností byla zase připuštěna opravná zkouška po dvou měsících, aby posílen byl opětne vliv předsedy komise, jenž novou úpravou poklesl vlastně jen na formálního ředitele zkoušky. Ministerstvo vyučování nepřikročilo vůbec k dalším změnám a chtělo patrně vyčkati nějakou dobu, jak se nové předpisy osvědčí: zánik říše rakousko-uherské zmařil také všechny tyto plány a nová úprava zkoušek maturitních byla provedena až v státech nástupnických.

Nemenší benevolenci než v úpravě zkoušek maturitních osvědčilo ministerstvo v otázce oprávněnosti a významu těchto zkoušek z jednotlivých typů středoškolských pro další studia na školách vysokých!⁶⁹⁰ Maturitní vysvědčení nově zřízených reálných i reformně reálných gymnasií a typu t. řeč. děčínského uznávají se od roku 1909 v záadě za rovnocenná s vysvědčeními gymnasií klasických a reálek a stanoví se pro přijímání absolventů různých typů středoškolských tato pravidla: 1. Absolventi gymnasií reálných mohou se státi řádnými posluchači všech fakult universitních, ale chtějí-li studovati filosofii (ve vlastním

⁶⁸⁹ Viz řečené Verhandlungen 5, 48 sl. a 62; srv. také Steinwenter v uv. sp. 19 sl. a Národní Listy 14, února 1910.

⁶⁹⁰ Verordnungsblatt 1909, 289.

smyslu slova), filologii klasickou, skupinu latinu s franštinou, dějepis, ať již k státní zkoušce, ať k rigorosům, musí si do dvou let od maturity doplniti zkoušku z řečtiny;⁶⁹¹ totéž se co nejdůrazněji doporučí, ale ne ovšem vnucuje i těm absolventům gymnasií reálných, kteří chtějí studovati práva, lékařství a jiné humanitní obory filosofické fakulty (tehdy ovšem ještě nerozdělené). 2. Absolventi gymnasií klasických a reformně reálných (ne však reálných typů A), chtějí-li vstoupiti na techniku, musí se podrobiti zkoušce z deskriptivní geometrie. 3. Absolventi reálky, chtějí-li se dáti zapsati za řádné posluchače na universitě v oborech klasikohistorických, musí dodatečně se podrobiti zkoušce z latiny, řečtiny a filosofické propedeutiky; chtějí-li studovati jiné obory a fakulty na universitě, tedy pouze z latiny a propedeutiky.⁶⁹² Byly proto také v místech universitních (u nás v Praze na akademickém gymnasiu) zřízeny doplňovací kursy z latiny a řečtiny za vedení středoškolských profesorů, aby se kandidátům dostalo potřebného vzdělání v těchto předmětech a mohli tak vyhověti předpisům, beze sporu liberálním, jimž vzorem byla patrně ustanovení říšskoněmecká.

§ 29. STAV RAKOUSKÉHO ŠKOLSTVÍ STŘEDNÍHO PŘED VÁLKOU SVĚTOVOU.

Statistická data celková o stavu středního školství rakouského bývala před válkou světovou

⁶⁹¹ Podle zkušebního řádu z r. 1911 požaduje se i po kandidátech, kteří mají skupinu latiny s řečí živou (tedy u nás s češtinou, němčinou a francouzštinou) znalost základů řecké mluvnice i hlavních partii z dějin řecké literatury a sčítlost v řeckých klasicích v rozsahu, který se požaduje z řečtiny jako z předmětu vedlejšího.

⁶⁹² Dodatkem k tomu vyšlo v prosinci 1909 (srv. Verordnungsblatt 1910, 50) nařízení, že theologii mohou studovati absolventi obou typů reálně gymnasiijních po doplňovací zkoušce z řečtiny, absolventi reálky z latiny, řečtiny a propedeutiky.

uveřejňována každoročně v úředním věstníku (Verordnungsblatt für den Dienstbericht des Ministeriums für Kultus und Unterricht) podle ustálených kategorií.⁶⁹³ Poslední výkaz, uveřejněný v řečeném věstníku (1918, 234) udává celkem 381 gymnasií a 145 reálek, z nichž vydržoval stát 360 škol (241+119), t. j. 68.44%, země 30 (11+19), t. j. 5.70%, města 25 (22+3), t. j. 4.76, biskupové, kongregace a soukromníci zbytek 21.10%; podle vyučovací řeči bylo 229 ústavů německých (43.53%), 116 českých (22.05), 125 polských (25.77), 13 italských, 16 rusínských, 8 srbochorvatských, 2 slovinské a 17 utrakvistických, podle zemí měly Dolní Rakousy 42 gymnasií a 25 reálek, Horní 9+2, Salcbursko 3+1, Štýrsko 9+8, Korutany 3+1, Kraňsko 7+2, Přímoří 11+3, Tyroly 18+3, Čechy 83+43, Morava 39+29, Slezsko 12+4, Halič 125+14, Bukovina 14+2, Dalmácie 6+2, takže nápadný nepoměr v neprospěch reálek byl v Haliči, v neprospěch gymnasií ve Štýrsku. Počet žactva udává se pro ten rok na gymnasiích 89.643 (v tom 7226 žáček), na reálkách 46.038 (vesměs žáků); specifikace podle národností bohužel provedena nebyla, ač se na jednotlivých ústavech zjišťovala pravidelně.⁶⁹⁴ Řada ústavů měnila ještě tehdy svůj typ na osmitřídní reálná gymnasia,⁶⁹⁵ řada jiných se teprv doplňovala dalšími třídami.

Počet žactva až do světové války neustále rostl, a to pravidelně o 4000—5000 ročně (mimo žáčky lyceí), jak ukazují Juraschek (Die Mittelschulenquôte 1908, 636 sl.) a Pli va (Oester-

⁶⁹³ Starší data mají zvláště Frankfurter v uv. sp. za r. 1895-6, resp. 1893-4, Loosova Encyklopedie II. 191 (za r. 1903-4), Šafránek Vývoj 171 o českých ústavech z let 1848-98, Školy české (z různých let, viz rejstřík).
⁶⁹⁴ Mimo to uvedeno 11.508 žáček na lyceích (v tom však započteno také 872 z ref. reál. gymnasií).

⁶⁹⁵ Je zajímavé, že teprv roku 1910 v Haliči přeměněno VIII. gymnasium Lvovské a IV. Krakovské na reálné počínaje nejnižšími dvěma třídami; do té doby neměla Halič reálných gymnasií vůbec.

reichs Mittelschulen 1865/6 bis 1905/6, 1910). Podle Jurascheka, jenž má data z let 1851—1907, vzrostl na příklad v období 1857—1900 počet obyvatelů o 38%, ale počet žactva středoškolského o 239%, při čemž velkou převahu přes všechny otrěsy a časové fluktuace dovedla si podřetí gymnasia. V třiceti letech (1885—4 až 1913—4) počet středních škol i žáků se více než zdvojnásobil (z 248 ústavů vzrostl na 517, z 71.821 žáků na 154.882).

Teprv světová válka přivedla tu rázem pokles o více než 50.000 žáků, ježto řada ústavů v zemích pohraničních, zvláště v Haliči a Bukovině byla zavřena;⁶⁹⁶ později na počet žactva silně působily opětne odvozy žáků ze tříd nejvyšších (ve školním roce 1916—7 sklesl zvláště počet oktávánů leckde až na dva!),⁶⁹⁷ ale přes to aspoň v některých částech říše trval přírůstek více méně znatelný⁶⁹⁸ a pouze celkový součet v celém státě jevil tendenci i na dále sestupnou, jež teprv zase po válce vystřídána byla rychlým vzestupem.

Proto již před koncem války počaly se ozývat i Rakousku varovné hlasy, jak včas čeliti novému očekávanému návalu na střední školy, jakmile se poměry zase uklidní. Tak známý poslanec němec., prof. Steinwender,⁶⁹⁹ vycházejíc z fakta, že v letech 1893—1913 počet obyvatelů stoupl jen o 16%, ale studentů středoškolských přibýlo 116%, navrhoval, aby se všechny nadbytečné ústavy zrušily a nezřizovaly se nové, aby se na universitách zvýšilo kolejně asi na míru říšskoněmeckou, aby se zrušila vůbec jedna filosofická fakulta, jedna báňská akademie a dvě techniky. Podobně doporučoval Wettstein,⁷⁰⁰ aby se za to podporoval vývoj škol měšťanských jako nejlep-

⁶⁹⁶ Ještě roku 1916 se neučilo celkem na 44 školách, většínou gymnasiích.

⁶⁹⁷ Věstník čes. prof. XXIV. 86.

⁶⁹⁸ V samých Čechách za čtyři leta válečná přibýlo 3900 žáků (Věstník ústředního spolku uč. V. 92).

⁶⁹⁹ Srv. Učitel'ské noviny 1915, 458.

⁷⁰⁰ Wettstein Der Krieg und unsere Schulen 1914.

ších přípravek pro školy odborné, čímž by se zároveň ulehčilo škole střední; škol středních v Rakousku je prý podle přesvědčení tohoto universitního profesora vídeňského vůbec příliš mnoho a trpí prý mnoho politickými vlivy, takže jejich úroveň stále klesá. Wettstein odkazoval tu zvláště na to, že v Haliči je nepoměrný nadbytek gymnasií vůbec a nedostatek škol reálných⁷⁰¹

Samo ministerstvo vídeňské vydalo za války brzy po sobě dva výnosy⁷⁰² o přeplňování střední školy, v nichž důtklivě radilo, aby žactvo volilo raději povolání praktická, dívky pak aby se obracely na lycea; svým místem napovídalo, že slabě navštěvované neb nevhodně umístěné ústavy střední budou zrušeny neb změněny ve školy odborné. Současně ovšem vydáno bylo také nařízení,⁷⁰³ jímž se mělo invalidním důstojníkům co nejvíce umožnit, aby doplnili si maturitu a dokončili studia vysokoškolská.

Výnosy ministerstva (zvláště první) vzbudily právem ve veřejnosti rakouské velmi značnou pozornost, ba i živou odvetu, neboť se leckde mylně jim rozumělo tak, jakoby čelily především proti studentům ze tříd méně zámožných.⁷⁰⁴ Dobře bylo tehdy u nás pověděno,⁷⁰⁵ že počet středních škol v Rakousku není spravedlivě rozdělen podle národností⁷⁰⁶ a že tedy výtky přeplněností nemohou se týkati národností všech; dále že by oněch od-

⁷⁰¹ Národní Listy 2. února 1915.

⁷⁰² Verordnungsblatt 1915, 482 a Věstník čes. profesorů XXIV. 119.

⁷⁰³ Verordnungsblatt 1915, 505.

⁷⁰⁴ Tak brožura Siegfrida Schaba Studieren oder nicht? 1916 vidí ve výnosu ministerstva snahy docela anti-sociální a ukazuje srovnáním s německými poměry v říši, že prý máme ještě málo studentstva. — S nim polemisoval tehdy Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1916, 101.

⁷⁰⁵ Věstník čes. prof. XXIII. 4 sl.

⁷⁰⁶ Sama statistika ukazovala neklamně, že Němců a jmenovitě Židů studovalo daleko více než Slovanů a jiných národů (tamže 83 sl.).

borných škol, které ministerstvo tak vřele doporučilo, musilo býti dost, a že se význam studia středoškolského u nás napořád přeceňuje, čenož hlavní příčina je v tom, že se naopak měšťanské škole nedostává namnoze oněch výhod, které má škola střední.⁷⁰⁷ Nakonec prof. Czuber⁷⁰⁸ doporučil, aby bez milosti zavřeny byly ústavy slabě navštěvované a zostřena byla zase klasifikace žáků středoškolských.

* * *

Nestranná statistika ukazovala zřejmě, že i v tomto oboru školství rakouského nadřezovalo se Němcům na újmu ostatních národností. Tak roku 1900 bylo Němců v celém Rakousku jen 35.78%, ale středních škol měli skoro polovici všech (přesně 49.52%), Čechů bylo 25.24% a ústavů měli 25.46, Poláků bylo 16.62% a ústavů polských bylo 17.78, ostatních národností mimo Rumuny bylo 23.63, ale ústavů měli jen 9.24%! konečně necelé procento Rumunů (0.90) nemělo střední školu ani jednu! Jen tedy Češi měli asi tolik ústavů, co jim patřilo podle počtu obyvatelů, a také procento státního nákladu na jejich ústavy celkem vyhovovalo.⁷⁰⁹

Poměr ten jistě se nezměnil mnoho ani v letech pozdějších;⁷¹⁰ tak podle sčítání lidu z roku 1910 bylo Němců v Rakousku téměř 10 milionů (přesně 9,950,266) t. j. 35.6% a měli podle statistiky v té době celkem 145 gymnasií, Čechové v počtu přes 6.4 miliony (přesně 6,435,983), t. j. 23% obyvatelstva měli gymnasií 73,⁷¹¹ ale Poláci, jichž bylo necelých 5 mil. (4,967,984 čili 17.7%), měli 103 gymnasia, zato Rusíni (3,518,854 = 12.6%) jen 15,

⁷⁰⁷ Tamže 164 a Škola měšťanská 1915, 411.

⁷⁰⁸ Zeitschrift für das Realschulwesen 1915, 595 sl.

⁷⁰⁹ Srv. výklady Kolouškovy v Naší Době XIX 414, kdežto V. Hulík v České politice V. 577 sl. tvrdí, že u nás není ani nadbytek škol ani mládeže!

⁷¹⁰ Srv. Věstník čes. profesorů XXIII. 5.

⁷¹¹ Tamže 251.

Slovinci (1,252.9490 = 4,5%) jenom dvě a Chorváti (783.334 = 2,8%) sedm (!), Italové (768.422 = 2,7%) dokonce 15! I podle poslední úřední statistiky před koncem války měli jen Čechové procento středních škol rovné síle národnostní, ale Němci měli procento škol vyšší nad spravedlivý poměr o 8,12. Poláci o 5,32, ale zato ostatní národnosti nižší o 12,57! V jediné Dalmacii nebylo vůbec střední školy německé; všude jinde bylo škol pro Němce nadbytek nebo byly aspoň školy utrakvistické.

Bedlivé srovnání statistické⁷¹² dokazovalo ostatně i v zemích koruny České leckteré zjevy povážlivé nebo podivné. Je jisto jmenovitě, že nadbytek pražských ústavů s německou řečí vyučovací (proti 20 školám českým bývalo 10 německých, ač obyvatelstva německého bylo sotva 6%) vysvětlí se jen tím, že pomáhali je vlastně udržovat při životě pražští židé, kteří měli proto mezi žactvem leckde většinu třeba i tříčtvrtinovou! Kdežto dále Němců v Čechách bylo sotva 37%, ústavů měli ještě za války téměř 43%, t. j. Češi by měli dostati ještě 18 úplných gymnasií a reálků, aby byli opatřeni podle stejného měřítka.

Dokonce jsme byli v království Českém hůře opatřeni středními školami než na Moravě, jež byla vždy přímo klasickou zemí národní nerovnoprávnosti, neboť pro čtvrtinu Němců bylo o málo méně škol než pro tři čtvrtiny Čechů a dokonce reálků měli Němci o tři více.⁷¹³ Proto ústavy německé uměle vydržované zásobovaly svými abiturienty i jiné země rakouské. Ještě roku 1909 podle výpočtů prof. J. a. r. o. l. í m. k. a (v Pozoru) stál na německém gymnasiu jeden žák přes 475 K, na reálce docela přes 576 K!⁷¹⁴ Okresní hejtmanství hranické mělo skoro 43.000 Čechů proti 12.800 Němců, ale mělo jen německé gymnasium, na

němž na příklad ve školním roce 1909—10 ze 165 žáků bylo 66 Čechů. Jak uměle se shánělo žactvo do zbytečných německých škol na Moravě, patrně na příklad z toho, že na německém gymnasiu kroměřížském v roce 1905—6 bylo všeho všudy 129 žáků, z těch 47 Čechů (ač tam byly také české školy!), 82 Němců a při tom 67 (!) externistů, z kterých bylo 65 (!) židů.⁷¹⁵ Podobně na německém gymnasiu v Uherském Hradišti v roce 1909—10 ze 122 žáků bylo jen 52 domácích!

Při tom byla Morava středními školami přímo přesycena, takže mívala středních škol více než Horní Rakousy, Salepursko, Štýrsko, Přímoří a Korutany dohromady. Ve Slezsku dokonce ještě roku 1913 bylo 12 škol německých (mimo dvě vesměs státních), pouze dvě české (z nich jedna státní), a dvě polské (rovněž jen jedna státní); ač všechny německé ústavy trpěly nedostatkem žactva, vláda zřídila tam ještě další německé gymnasium ve Frývaldově, takže potom pro 24,3% Čechů bylo jedno státní gymnasium, pro 31,7% Poláků rovněž jedno, ale pro 43,9 Němců 10!⁷¹⁶

Rumuni neměli jediného ryze rumunského gymnasia, Slovincům zřízeno prvé v Lublani teprv 1910; reálků vlastních neměli vůbec ani Rumuni, ani Slovinci, ani Rusíni. Prapodivné poměry byly vždy v tom oboru školství v zemích přímořských: pro Němce ve Štýrsku, Kraňsku a Přímoří vydržoval stát 13 gymnasií a 12 reálků, ale pro 1 milion Slovinců byla na téměř území všeho všudy dvě gymnasia slovinská, pět gymnasií utrakvistických a jedna utrakvistická reálka.⁷¹⁷ Pro pověstné Kočeváky v Kraňsku stát vydržoval úplnou střední školu (s průměrným po-

⁷¹² Srv. článek Ant. Boháče Z naší středníškolské statistiky ve Věstníku čes. prof. XXIII. 81 sl.

⁷¹³ Komenský XLI. 774.

⁷¹⁴ Jiné výpočty má Studentská revue VII. 52.

⁷¹⁵ Věstník čes. prof. XVIII. 61 sl.

⁷¹⁶ Srv. Věstník čes. prof. XX. 229 sl. a Naše Doba XX. 367.

⁷¹⁷ Podle K. Kadlice (Jugoslavie 1919, 164) z 15 gymnasií na území slovinském bylo 7 německých, 1 italské,

četem 150 žáků) mimo hojnost škol obecných a školu průmyslovou s přípravkou (tato měla v pěti třídách roku 1910 všeho všudy 22 žáků a 11 profesorů!). Na realce v Istrii s německo-slovinskou řečí vyučovací bylo žáků n e německých ve školním roce 1909—10 celkem 97.9% (tedy Němců jen asi 2%), v Lublani docela 99.8%⁷¹⁸ V Přímoří pro 20.000 Němců bylo pět německých středních škol, pro Vlachy sedm, ale pro Slovincce ani jedna, pro Srbochorváty jen dvě.⁷¹⁹ Žáci slovinští musili se tísniti v přeplněných třídách a býti vyučováni značným počtem neaprobovaných suplentů; na německých školách v témž území býval žáků nepatrný počet a suplujících profesorů nebylo téměř vůbec; tak v roce 1909—10 v Kraňsku na čtyřech utrakvistických školách bylo 50 profesorů a 35 suplentů, ale na dvou německých 20 profesorů a jen 3 suplenti, v Lublani na utrakvistickém gymnasiu 605 žáků, ale na ryze německém 142!⁷²⁰ Státní gymnasium v Gorici bylo jistě dlouho unikum mezi rakouskými středními školami, neboť ještě roku 1911—2 mělo v první třídě šest paralelek: dvě slovinské, dvě italské, dvě německé; celkem se tísnilo v budově naprosto nedostatečné na tisíc žáků.⁷²¹ Teprv roku 1913 rozdělen ústav na tři školy (německou, slovinskou a italskou) a bylo tak vyhověno teprv vlastně po 50 letech postulátům, které roku 1866 slovinský vůdce Bleiweiss vznesl v kraňském sněmu o rovnoprávnosti na školách středních.⁷²²

ostatní smíšené, ze 7 reálce 5 německých, 1 italská, 1 smíšená; v Kraňsku nebylo jediné státní školy střední v jazyku slovinském, nýbrž jen soukr. biskupské gymnasium v Sent Vidu u Celovce.

⁷¹⁸ Věstník čes. prof. XVIII. 126. — Připomínám, že na útraty státní studovalo r. 1914 na německých školách v Terstu také 100 Albánců!

⁷¹⁹ Tamže 16; srv. i Pedagogické Rozhledy XXIII. 496.

⁷²⁰ Pedagogické Rozhledy XXIV. 1054.

⁷²¹ Tamže XXV. 269.

⁷²² Dom. i škola III. 505. — Připomínám tuto, že data o vývoji střední školy slovinské podává článek Frana

Pro Slovincy je potupno, že podobným nestejným loktem, kde mohli, měřili si navzájem mezi sebou, jak ukazovala zvláště Halič, po té stránce nesrovnalostmi pověstná: proti 105 gymnasiím polským bylo roku 1916 jen 14 rusínských, proti 14 reálkám polským nebylo vůbec reálky rusínské jako nebylo rusínského ústavu učitelského, ba ani školy hospodářské nebo průmyslové, neboť již roku 1867 byl haličským sněmem přijat nespravedlivý zákon, že všechny státní i zemské střední školy mají míti jen polskou řeč vyučovací, což dokonce roku 1907 rozšířeno i na učitelské ústavy, které proto nanejvýš vedle ryze polských mohly býti jen utrakvistické (polsko-rusínské neb polsko-německé). Marně se poslanci rusínští na sněmu haličském domáhali, aby byly zrušeny tyto zemské zákony a aby byly zřizovány nové ústavy jen pro jejich národnost; proto si Rusíni musili zřizovati své školy soukromé z vlastních prostředků (roku 1912 bylo jich již osm!). Marně se také dožadovali toho, aby byl zřízen vůbec katastr všech škol haličských podle národnostního klíče a aby byl zrušen vůbec neblahý utrakvismus středních škol, přežitek dob před rokem 1866.⁷²³

Jaké poměry byly na ústavech rusínských, patrně z toho, že ještě roku 1909 bylo na gymna-

V a j d y Statistika srednjih šol na Slovenskem in v Istrii v časopise Nastavni vjesnik XX. 1912. 418, kde jsou spolu údaje o tom, jakým jazykem se učilo jednotlivým předmětům na utrakvistických školách tamějších.

⁷²³ Srv. Muzeum 1911 II. 556 a Pedagogické Rozhledy XXIV. 1056 a XXV. 384. Připomínám, že se nyní utrakvismem škol rozumně pravidelně zřízení takové, že vedle kmenových tříd s jedním jazykem vyučovacím, jsou paralelky s druhým, ne tedy způsob paritětní, obvyklý kdysi i u nás, že se v téže třídě učilo některým předmětům jedním, jiným předmětům druhým jazykem. — Ku podivu myšlenku českopolských škol utrakvistických doporučel u nás pro Slezsko ještě Okt. Wagner (v článku Ke školské politice slovanské v Hlídce Času 1910, 2, 2), jemuž správně tehdy odporoval Jiráček (tamže 6, 5).

siu v Přemyšlu 175 žáků v I. třídě a na celém ústavu 922 a že před válkou (1912) mělo rusínské gymnasium ve Lvově téměř 1400, v Přemyšlu téměř 1000, v Tarnopoli přes 700 žáků atd. Vůbec právě v Haliči vyskytaly se před válkou ony ústavy, které Morsch případně nazval kdysi „mamutími“ nebo „sloními“: ještě na příkl. roku 1905 byl průměrný počet žactva na gymnasiu haličském 687, šest ústavů mělo přes 1000 žáků a proti 538 základním třídám bylo 360 paralelek. I celkový počet gymnasií i jejich frekvence byla v Haliči vždy abnormálně vysoká proti číslům analogickým v jiných zemích rakouských: tak z celkového počtu gymnasií rakouských roku 1913 připadalo na gymnasia haličská skoro 38%, kdežto z realistů jen 11½, z posluchačů škol obchodních dokonce jen 5½%.⁷²⁴ Kdežto r. 1908 připadal v Čechách jeden žák středoškolský na 371 obyvatelů, na Moravě na 297, ve Slezsku na 345, v Dolních Rakousích na 251, v Haliči již na 235!⁷²⁵ V Haliči bylo také vždy úžasné množství soukromých gymnasií (roku 1917 celkem 54 s 6000 žáky!) a různých přípravek, na nichž učivali universitní posluchači beze vší kvalifikace.⁷²⁶

Poměry v Haliči bývaly i jinak neblahé: budovy většinou najaté a nevhodné, sbor učitelský plný nezkoušených suplentů, poměr polských a rusínských studentů tak napiatý, že sami ředitelé haličští⁷²⁷ zasazovali se o to, aby v místech, kde byly ústavy obou národností, mládež se sblížovala

⁷²⁴ Muzeum 1914 II. 21.

⁷²⁵ O rozvoji haličského středního školství od 1859—1909 vydal svého času časopis Muzeum zvláštní dodatek k ročníku XXV., který sepsal Dr. Jos. Buzek; bohužel data v něm jsou sestavena nespolehlivě a namnoze docela chybně, jak konstatovalo samo Muzeum XXV. tom II. str. 315. — Výtah z přehledu Buzkova podal u nás Jiráek v Hlídeci Času 1910, 42, 3. Srv. též článek H. Boczko-wského o Národnostní moment v haličském středním školství v Pedag. Rozhledech XXIV. 377 sl.

⁷²⁶ Věstník čes. profesorů XXV. 160.

⁷²⁷ Srv. Muzeum 1910 I. 404 sl.

a poznávala navzájem, sbory profesorské aby se scházely k vzájemným poradám, učitelé polštiny, ruštiny i historie aby si vedli ve svých výkladech nestranně, polští kandidáti profesury aby si hleděli opatrovati i aprobaci pro rusínské ústavy, aby dokonce ještě v čtenějším počtu byly zřizovány školy utraktivické. Přes to vše, jak známo z denních listů, docházelo v Haliči k sebevraždám žáků z příčin národnostních, ba dospělo i k vraždě nenáviděného profesora polského žákem rusínským.⁷²⁸ Utěchou mohlo býti Polákům a Rusínům, že v Bukovině byly poměry snad ještě horší, že tam bývalo až 15 paralelek na ústavu, roku 1909 v Černovicích na I. gymnasiu maturovalo 126 abiturientů, před válkou (1912) bylo tam na I. gymnasiu 951, na II. 810, na III. 898 žáků, v Sučavě dokonce 983 žáků. Kdyby byla rakouská správa vyučovací uveřejňovala také data o národnostní příslušnosti žáků, jistě by byly vyšly najevo i mnohé další detaily Slovanům krajně nepřiznivé.⁷²⁹

* * *

Nakonec budiž připomenuto, že světová válka také na naše střední školství dolehla těžce: mnohé školní budovy — a to pravidelně nejvýstavnější a nejnovější, jako akademické gymnasium vedle Rudolfina v Praze nebo celý komplex škol „Na rejdišti“ — byly zabrány pro vojenské účely, takže pak pod jedinou střechou musily se jinde tisniti dvě i tři školy ke škodě žactva i samých budov; na mnohých školách zkracována doba učení i pozdním zahájením i prázdninami uhelnými; na

⁷²⁸ Věstník čes. profesorů XXI. 218.

⁷²⁹ Že sama vláda se nestarala dostatečně o zlepšení neblahých poměrů haličských, patrně je na př. z fakta, že počátkem r. 1910 ze sedmi míst zemských školních inspektorů pro střední školy byla obsazena všeho všudy jen tři definitivně a místo dvou fungovali ředitelé, kteří nebyli vůbec členy zemské školní rady a rovněž místo dvou profesori službou zemské školní radě přidělení (Muzeum 1910 I. 235).

čas zastaveno i učení nepovinným předmětům; mnoho profesorů vzato na vojnu (ještě 1. ledna 1917 bylo jich jen u nás přes 800!); také počet žactva v nejvyšších třídách klesl leckde na minimum; bída suplentská dovršena nevypisováním míst uprázdněných po celou dobu války;⁷³⁰ ředitelé i profesori nuceni k upisování válečných půjček, prodeji válečných památek i shánění různých potřeb; knihovny žakovské opětně podrobovány důkladné prohlídce atd., atd. Nejhůře dolehla mstivá ruka Vídně na gymnasium v Kyjově na Moravě, které docela zavřeno, prý pro velezrádné rejdy. Že zvláště také kázeň žactva zle utrpěla v době válečné a také v prvních dnech života republikánského, jemuž namnoze rozuměno bylo jako stavu naprostého bezvládí, je patrné již z toho, že mezi prvními výnosy nového našeho ministerstva školství⁷³¹ byl velmi důrazný projev o tom, jak vymýtití jevy, jež prý vyplynuly z nesprávně pochopených zásad demokratismu a občanské svobody, a jak zavést do středních škol zase žádoucí pořádek.

§ 30. ŠKOLY HOSPODÁŘSKÉ, LESNICKÉ A ROLNICKÉ.

Počátky škol hospodářských v Rakousku, jež se obyčejně uznávají za první kategorii škol odborných vůbec, sahají až do 1. čtvrtiny století osmnáctého, neboť máme archiválně dosvědčenu klášterní školu toho druhu v Břevnově u Prahy již v roce 1728 pro vzdělání úředníků hospodářských na panstvích řádu benediktinského.⁷³² Za vlády

⁷³⁰ Srv. článek Flor. Horuta O stavu české střední školy za války v časop. *Národ* 1918, 145 sl. a přednáška Jana Šafránka O české střední škole za války (Zpráva o prvním sjezdě ředitelů českých škol středních 1921, 8 sl.).

⁷³¹ *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* I, 12.

⁷³² Srv. spis Fr. Farského o Příspěvky k dějinám hospodářského školství I. 1920, 29, podle něhož to byla vlastně

Marie Terezie podala c. k. vlastenecko-hospodářská společnost v Praze (založená r. 1767) zemskému guberniu plán k založení školy pro příští hospodářské úředníky;⁷³³ r. 1770 otevřena první odborná škola včelařská ve Vídni,⁷³⁴ načež roku 1776 zřízena při filosofické fakultě pražské stolice politického hospodářství, jež svěřena byla profesoru politických věd, Josefu Bučkovi,⁷³⁵ jehož spisy bohužel samy dokazují že se pro úkol ten nehodil: vskutku měl velmi nepatrný počet posluchačů (na příkl. r. 1779 jen čtyři). Počátkem století XIX. (r. 1812) přenesena byla stolice ta na nově zřízenou techniku, kdež zvláště za prof. Lumbe (od r. 1832) spojena s praktickými vycházkami do hospodářských statků okolních a demonstracemi strojů v kabinetě ústavu. Podobné výklady zavedeny byly ostatně již před tím (r. 1773) na Tereziánské akademii ve Vídni a později i na theologické fakultě olomoucké (roku 1786), na univerzitě ve Vídni (r. 1796), ba i na některých středních školách v Haliči (r. 1811).⁷³⁶

První samostatné nižší učiliště toho druhu připomíná se r. 1790 pro selské synky v Trnové u Zbraslavě na statku pražského knihtiskaře Jana Ferdinanda rytíře ze Schönfeldu;⁷³⁷

jen pracovní škola, založená na zásadách Komenského a později Kindermanna, která přijímala žáky nestejněho vzdělání předběžného, nestarajíc se ani o jednotnou výchovu mravní ani věcnou; trvala do r. 1799 neb 1800. — Tvzení Lumbeovo, že již zimní král český Friedrich zaváděl u nás hospodářské školy, nelze z archivů dokázat (ib. 1).
⁷³³ Srv. Jar. Adámek Počátky zemědělského školství v Čechách (otisk z programu hospodářské školy v Chrudimi 1908-9).

⁷³⁴ *Česká Politika* V. 608.

⁷³⁵ Srv. o něm článek Jos. Grubra: Josef Ignác Buček v *Obzoru národohospodářském* XXIX. 1924, 65.

⁷³⁶ *Česká Politika*, tamže 608 sl.

⁷³⁷ Srv. o tom anonymní program v bibliotéce Českého musea v Praze s názvem *Die erste Bauernschule in Böhmen* 1791 (sign. 70 I 273) a článek Jos. Peška *Prvé české školy rolnické* v *revui Budoucnosti* II. 144, téhož článek *České úsilí*

a sem tam učeno hospodářství i na obecných školách v duchu reforem Kindermannových (na př. v Kaplici a zvláště i v Žitenicích u Litoměřic, kde existovaly kursy štěpařské a ovocnářské;⁷³⁸ hospodářského rázu ostatně byla i zmíněná první reálka v Rakovníku, určená především pro vzdělání hospodářských úředníků a zřízců. Všecky tyto školy a kursy žily pravidelně jen životem jepice a nenaplnily svého poslání, ježto neměly přirozené opory ve svém nejbližším prostředí a trpěly často naprostým nedostatkem žactva, jak tomu na příklad bylo i v rychle zaniklé škole v Lánech (r. 1787); teprve škola krumlovská z r. 1801 dočkala se trvání půlstoletého (zrušena roku 1850). Vždycky ostatně to byly především školy pro panské úřednictvo a zřízenectvo a ne pro samostatné hospodáře, jak ostatně v době roboty a tělesného poddanství bylo úplně pochopitelné.⁷³⁹

Plný rozvoj těchto škol nastává teprve od polovice století XIX., kdy byla (r. 1850) otevřena proslulá svého času škola hospodářská v Rabíně u Vodňan na panství Schwarzenberském, odchovávalíci i vojenské poddůstojníky,⁷⁴⁰ i německá škola v Liebwerdě u Děčína (rovněž z r. 1850) na panství hr. Thuna péčí reformátora tohoto školství Antonína ryt. Komerse,⁷⁴¹ konečně i česká rolnická škola ve Stěžerách u Hradce Králové na panství hr. Harracha (z r. 1862) zásluhou jeho tajemníka Lambla a současně otevřená škola v Opocně na panství knížete Colloredo-Mansfelda; několik ústavů podobných vzniklo i v jiných zemích

o vytrudování škol odborných zvl. hospodářských v Obzoru národohospodářském XXV. 121 sl., konečně uved. spis Farského 1 sl.

⁷³⁸ Česká Politika V. 617 sl.

⁷³⁹ Srv. článek E. Reicha Zemědělské školství a vyučování v Č. S. R. v Tobolkově Politice II. 1925, 88.

⁷⁴⁰ Česká Politika V. 625 a článek E. Reicha v Nár. Listech 8. pros. 1917.

⁷⁴¹ Z tohoto ústavu se vyvinula později německá zemská hospodářská akademie.

rakouských, dále i v Dublanech v Haliči.⁷⁴² Pozoruhodným pokusem své doby bylo vyšší hospodářské učiliště dra Fr. Čupra na jeho statku Kolčavce-Libni, otevřené r. 1856 s vlastním hospodářstvím, knihovnou, sbírkami, pracovny a zahradou; bylo zrušeno až r. 1871, kdy slávu jeho zatemnily již nové rolnické školy chrudimská a kadaňská (z r. 1862), roudnická (vlastně hracholuská z r. 1864), přerovská a novojičínská (r. 1865) a zvláště nové ústavy zemské uvedené v život r. 1866 v Táboře a Liebwerdě (reorganisované r. 1884 a 1900 jako hospodářské akademie), jakož i četné ústavy dolnorakouské;⁷⁴³ odtud již hospodářské školství, z něhož, bohužel, těžily vždy jen v přední řadě velkostatky, nepřestalo býti předmětem nových a nových úvah i oprav.

Roku 1914 bylo dle zpráv vídeňského ministerstva orby v celé Cislajtánii všech škol hospodářských, lesnických, zahradnických atd., celkem 229,⁷⁴⁴ a to 93 německé, 90 českých, 27 polských, 15 slovinských, 4 italské, ostatní utrakvistické. Z těchto škol tři měly ráz škol vysokých: škola zemědělská ve Vídni (Hochschule für Bodenkultur, obecně u nás „bodnkulturka“ zvaná), zřízená státem po mnohých úradách r. 1872 (hlavně v zájmu velkostatkářů) pro nejvyšší vědecké vzdělání ve vědách hospodářských; dělila se na oddělení hospodářské, lesnické a kulturně technické, při čemž počet posluchačů ustavičně rostl (r. 1905 bylo jich 560, r. 1907 již 664, v r. 1910-11 dokonce již asi 1000); zkoušky prospěchové (kolokvia), státní i rigorosa upraveny byly per analogiam zkoušek technických; přístup ženám povolen až po pře-

⁷⁴² Strakosch-Graszmán v uv. sp. 251.

⁷⁴³ Tamže 252 a 320.

⁷⁴⁴ Srv. spisek E. Reicha K padesátiletému jubileu trvání českého zemědělského školství na Moravě 1916, 12 sl. — Časopis Komenský 1914, 61 má data z r. 1912-3, Česká Politika V. 654 z r. 1912, Stručný slovník pedagogický 1109 z r. 1895. Srv. i Věstník čes. profesorů XVII. 38.

vratě r. 1919.⁷⁴⁵ — Dále mělo ráz školy vysoké hospodářské oddělení při universitě v Krakově (od r. 1890) a konečně fakulta zemědělská při technice české v Praze, otevřená r. 1906, kterou jsme marně usilovali změnit za Rakouska v samostatnou školu vysokou;⁷⁴⁶ sem tam existovaly ojedinělé docentury a profesury zemědělské také při jiných technikách rakouských, zvláště i české technice v Brně. Řádní posluchači všech těch škol musili mít maturitu ze střední školy a věnovati se svému odbornému studiu plných osm semestrů.

Jim nejbliže stály za Rakouska čtyři dvouleté akademie hospodářské (bez autonomie a svobody učení): česká v Táboře,⁷⁴⁷ německé v Lieberwerdě a ve Vídni, polská v Dublanech. Na stupni středních škol bylo v Rakousku nakonec osm, resp. devět ústavů: tři (resp. čtyři) české (v Chrudimi, Roudnici, Přerově) s expositurou v Klášteře Hradisku u Olomouce), čtyři německé, jeden polský; vzdělávaly úředníky i majitele usedlostí střední velikosti a předpokládaly proto absolvování nižší školy střední neb úplné měšťanské. Studium tříleté bylo upraveno tak, že v prvních třech semestrech měly převahu nauky obecně vzdělávací (řeči, zeměpis, dějepis, matematika a vědy přírodní), v posledních semestrech disciplíny odborné (produkce rostlinná i živočišná, hospodářské strojíctví, meliorace, účetnictví atd.).⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ Zeitschrift für pädagogische Reform 1919, 414.

⁷⁴⁶ Srv. výklady Grubrový v České Politice V. 666.

⁷⁴⁷ Měla od šk. r. 1910—1 fakultativní ročník třetí a přijímala za řádné posluchače jen absolventy středních škol. Při čemž zemský výbor Král. Českého povolil koedukaci; od r. 1916 bylo studium tříleté povinné (také v Lieberwerdě); počet posluchačů vlivem války neustále klesal, takže na př. r. 1917-8 bylo v Táboře jen 42, v Lieberwerdě dokonce jen 8 posluchačů (Nár. Listy 16. prosince 1917).

⁷⁴⁸ V kruzích odborných usilovalo se již za Rakouska aby studium na těchto středních školách hospodářských, poskytujících absolventům právo jednorozční služby vojenské, bylo rozšířeno na čtyři ročníky a doplněno zvláště i vědomostmi právními, obchodními, agrární politikou, občan-

Jako nižší školy toho druhu, navazující bezprostředně na školu obecnou, fungovaly za Rakouska školy rolnické, roční nebo dvouleté, vydržované spolky hospodářskými, okresy a zeměmi pro vzdělání malých hospodářů. Na mnohých z nich učení se omezovalo jen na dobu zimní: tak r. 1913-14 bylo rolnických škol v Cislajtánii 42 (z nichž bylo 14 českých, 12 německých, 7 polských), ale zimních 94 (52 české, 29 německých a 13 polské). Při tom ve Slezsku mimo českoněmeckou zimní školu v Opavě (a hospodyňskou v Kateřinkách) neměli jsme českých hospodářských ústavů vůbec; zato nižší německá rolnická škola v Opavě měla r. 1913 všeho všudy 36 žáků, ale pro ně 11 učitelů, ředitel měl volný byt, vlastní spřežení koní a k ruce — jednu komptoiristku.⁷⁴⁹ Učební osnova těchto rolnických škol byla v zásadě těž, co na školách středních, ale ovšem v rozsahu přiměřeně omezeném, zvláště pak se všude kladl hlavní důraz na samu praxi a demonstrování pouček. — Místy trvaly dále pokračovací školy (kursy) hospodářské při školách obecních a měšťanských;⁷⁵⁰ také čtvrté třídy škol měšťanských byly leckde po venkově v tomto smyslu s prospěchem upravovány. Konečně existovaly mimo občasné kursy při školách středních a zimních také přednášky kočovné (u nás již od let šedesátých), jejichž výsledky však byly celkem nevalné.⁷⁵¹

Abyste bylo dosti učitelů odborně i pedagogicky vzdělaných pro tyto školy všeho druhu, zemský výbor český sliboval již r. 1911 zříditi při středních hospodářských školách v Chrudimi a v Kadani pod správou ředitelství ústavu roční pedago-

skou naukou, lékařstvím a mlékařstvím, psaním na stroji (srv. ěl. G. Burghausera v programu zem. stř. hospod. školy v Chrudimi 1913.4).

⁷⁴⁹ Učitelské Noviny 1915, 448.

⁷⁵⁰ R. 1910 k podnětu zemědělské rady české uvažovaly okresní konference učitelské o lepší dislokaci těchto kursů

⁷⁵¹ Česká Politika V. 658.

gické semináře, kde vedle učitelů škol hospodářských měl býti i speciální učitel pedagogiky; mimo všeobecné teoretické výklady z vychovatelství i dějin pedagogiky měla se tam probírat i též i metodika vyučování přírodovědného a hospodářského, měly býti podávány referáty posluchačů i konány přednášky, pracovány písemné úkoly atd. Ve skutečnosti k instituci té za Rakouska nedošlo vůbec pro nedělnost zemského sněmu a válečné poměry; stejně tak nedošlo k revisi předpisů o zkouškách učitelů pro školy hospodářské, ač ustanovení ta pocházející již z roku 1879 rozhodně již zastarala.

* * *

Ke školám hospodářským druží se nejbližší skupina škol obírajících se speciálními odvětvími výživy a hospodářských produktů. Tak existovala v Rakousku vyšší škola ovocnická a vinařská v Klosterneuburku od r. 1874, vyšší škola ovocnická a zahradnická v Lednici na Moravě od r. 1895, německá ovocnicko-vinařská v Brně (1868), pomologický ústav v Troji (1870), zahradnická škola v Chrudimi (1892), akademie pivovarská ve Vídni (1895), vyšší pivovarská škola v Praze (1910, mimo starší školu odbornou sladovnickou), celkem bylo 22 nižších škol zahradnických, 2 mlékařské, 1 včelařská, 2 lukařské (obě v Čechách), jedna lnářská, 1 zelinářská, 2 lihovarnické. Osnovy učebné byly ovšem upraveny podle speciálních potřeb i úkolů a co možná s největším zřetelem k praktickému výcviku.

Málo byly rozšířeny školy hospodyňské, určené po dívky středních stavů aspoň patnácti- a šestnáctileté, jimž se tam mělo dostat i teoretické i praktické přípravy pro hospodyňství domácích. Školy tyto, vybudované buďto samostatně nebo připojené ke školám hospodářským, místy docela jen ve formě občasných kursů, trvávaly u nás tři, pět, ba i 10 měsíců a bývaly vydržovány

místními činiteli pomocí státu a země. Vedle theoretických předmětů, doplňujících vzdělání obecné školy, učilo se ve školách hospodyňských prakticky pracím domácím, přípravě pokrmů, praní, úklidu, ručním pracím, a to po skupinách. Škol těch, z nichž nejstarší česká byla založena ve Stěžerách r. 1887 a moravská v Kroměříži 1884, bylo před válkou (r. 1912) v celém Rakousku všeho všudy 21, z nich 7 českých.⁷⁵²

Sem tam staly se u nás pokusy sociálně velmi důležité, jež doporučovali již Neruda i Žofie Podlipská, aby školy podobné zřizovány byly pro náležitý výcvik dívek služebných v pracích domácích i v ošetřování dětí. Nejstarší ústav toho druhu v Rakousku otevřen v Salepurku, bohužel rázu výlučně katolického, jako byly i jiné ústavy zřizované od let sedmdesátých kongregací „Dcer božské lásky“. V poslední době před válkou otevřeny tříleté školy pro vyšší ženskú povolání (hospodyně, vychovatelky, reprezentantky domu a pod.), a to při Vesně brněnské a v Králové Hradci (obě při tamních lyceích po jejich poslední reformě).⁷⁵³ dále v Olomouci při Pöttingeu a chystala se škola toho druhu i v Praze VII.

* * *

Zvláštní kategorií škol hospodářských jsou také u nás školy lesnické, jež mají již rovněž dlouholetou historii, neboť za nejstarší školu v Rakousku toho druhu pokládá se obyčejně škola na zámku hr. R o t t e n h a n a v Blatně u Chomutova z konce 18. století,⁷⁵⁴ po níž následovalo několik

⁷⁵² Srv. ostatně článek Jana Máše: Jak je postaráno na Moravě a ve Slezsku o vzdělání selské mládeže v Naší Době XVIII. 496 sl.

⁷⁵³ Srv. článek R. Tyršové Vyšší školy pro hospodářská povolání ženskú v Školské Revui I. 17. sl.

⁷⁵⁴ Adámek v uv. progr. udává jako rok jejího vzniku 1773, Česká Politika V. 618 teprv 1787. — Reich v uv. pojednání 94 upozorňuje na kurs pro výchovu lesního per-

škol dalších, vesměs nižších;⁷⁵⁵ počátky vyššího lesnického vyučování jsou z roku 1849, kdy lesní inženýr Křištof Liebich zahájil přednášky toho druhu na technice v Praze a z r. 1855, kdy otevřena vyšší lesnická škola v Bělé na zámku hr. Valdštýna zásluhou České lesnické jednoty (Böhmischer Forstverein). Ve školním roce 1913-1914 bylo mimo jednotlivé přednášky na technických v celém Rakousku pět středních škol lesnických (1 česká v Písku, 1 polská a 3 německé) a 11 nižších, z nich jen dvě české (v Písku a Jemnici), ale za to osm německých.⁷⁵⁶ Vedle disciplin základních (věd přírodních, matematiky, deskriptivy, národního hospodářství) učilo se ve školách těch kultuře a ochraně lesů po všech stránkách, odbornému měření a výpočtům, organizaci a správě lesů, ovšem i geodesii, lesnímu inženýrství, kreslení map, lovu a pod. Vyšší školy, určené pro výcvik hajných a pomocných sil technických, vyžadovaly pro přijetí žáka jen absolutorium ze školy měšťanské neb nižší střední, jakož i věk 15—20 let; střední školy mívaly jako střední hospodářské na konci studia maturitní zkoušky, písemné i ústní a poskytovaly proto i oprávnění k jednorozční službě vojenské. Lesnické oddělení zemědělské školy vídeňské spočívalo na zásadě svobody učení a poskytovalo jako analogické oddělení hospodářské nejvyšší vědecké vzdělání a výcvik v oboru lesnictví, předpokládalo pro přijetí zkoušku maturitní a poskytovalo možnost dosíci doktorátu věd zemědělských.

Zvláštní je, že jediná tato vysoká škola zemědělská a lesnická ve Vidni, jakož i hospodářské vyučování na školách vysokých, pedagogiích a

sonálu při národní škole v Liptovském Hrádku na Slovensku otevřený 1768 (trval do 1816) a na školu lesnístra Hlavý v Dačicích z r. 1821.

⁷⁵⁵ Česká Politika V. tamže.

⁷⁵⁶ Poslední statistika česká je uvedena v Tobolkově sborníku Das böhmische Volk 1916, 153.

národních, podléhaly pravomoci ministerstva školství, kdežto všechny ostatní školy a ústavy hospodářské byly podřízeny ministerstvu orbý.⁷⁵⁷

* * *

Konečně s touto kategorií škol odborných bývají uváděny v souvislosti také školy hornické (montanistické), podřízené v Rakousku ministerstvu veřejných prací. Nižší školy toho druhu, jichž bylo nakonec sedm, patřily vůbec k nejstarším odborným školám, neboť již r. 1755 zřízeno učiliště hornické v Jáchymově, jakožto nejstarší škola toho druhu v celé Evropě vůbec;⁷⁵⁸ školy tyto odchovaly dozorce (lezce, mistry) po předchozí dvou- až tříleté praxi, a to zase tak, že přípravný kurs několikaměsíční neb celoroční doplňoval vzdělání obecné a kladl tak zároveň základ pro odborné vzdělání pravidelně dvouleté, jehož úprava byla v podrobnostech v jednotlivých školách velmi různá.

Vedle toho existovaly v Rakousku dvě vysoké školy montanistické, pocházející jako ústavy státní z r. 1849, v Lubně a Příbrami;⁷⁵⁹ podávaly vědecky technické vzdělání odborné v době čtyř let, a to buď hornické neb hutnické (obě sekce najednou bylo lze absolvovati za pět let; přípravného vzdělání pro obě bylo lze získati i ve všeobecném oddělení pražské techniky). Předpokládala se maturita střední školy; osnova obsahovala přes čtyřicet disciplin všeobecných (matematických a přírodních) i speciálních; absolventi mohli dosíci doktorátu věd montanistických. Vyučovací řečí byla na odborných ústavech němčina, ač v Příbrami bývaly až dvě třetiny Slovanů;⁷⁶⁰

⁷⁵⁷ Česká Politika V. 663.

⁷⁵⁸ Ottův Slovník Naučný I. 602.

⁷⁵⁹ Vedle nich byla maďarská akademie v Báňské Stávnici.

⁷⁶⁰ Přehled VIII. 117.

frekvence ústavu v Lubně od počátku bývala značně vyšší než školy příbramské. Bezprostředně před válkou slibovala vláda vídeňská vysokou školou toho druhu od r. 1914 Polákům v Krakově a vypsalá dokonce již v září r. 1913 konkurs na místa profesorů, ač akademie parlamentárně vůbec ještě nebyla povolena, ba ani rozpočet státní vůbec nebyl předložen; pro válku k provedení úmyslu toho nedošlo (až v samostatné republice polské). Jako kuriosum připomínám, že se v Příbrami udržel jako zbytek a napodobení středověkých beání (uvádění nováčků universitních v život vysokoškolských studentů) každoroční „skok přes kůži nebo hornický flek“, který drží při tom jeden profesor a jeden žák.⁷⁶¹

§ 31. ŠKOLY PRŮMYSLOVÉ.

Druhou kategorií škol odborných jsou školy průmyslové v nejširším smyslu slova, určené pro vzdělání sil pracovních v odborné výrobě průmyslové a živnostenské. Také počátky těch škol spadají již do doby Marie Terezie; sem hledí jmenovitě i pracovní školy *Kindermannovy* i první reálky rakouské, jež, jak bylo již vyloženo v § 25., byly původně jen školami odbornými, jako ostatně i první techniky, o kterých bude řeč svým místem níže. Když se techniky počaly měnit ve školy vysoké a reálky nabývaly vždy více rázu škol všeobecně vzdělávacích po boku gymnasií, objevila se také u nás potřeba nové kategorie škol, které by teoreticky i prakticky připravovaly pro určité obory průmyslu a živností.

Nehledíme-li k ojedinělým pokusům starším (na příklad školám pro tkalce a přádláky, zakládaným již v 2. polovici století XVIII.), víme, že již r. 1835 otevřena byla škola průmyslová zásluhou

hraběte z Öttingen na Zbraslavi a rok potom nedělní průmyslová škola v Krásné Lípě; r. 1837 přibyla k nim pražská nedělní škola průmyslová péčí Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách, na které učil zvláště i Amerling; dále téhož roku průmyslová škola knížete Fürstenberga na Krivoklátě; horlivě doporučoval školy toho druhu u nás také Karel Havlíček Borovský z příčin národních, aby se tak čelilo převaze Německa v průmyslu.⁷⁶² Předchůdcem dívčích škol průmyslových byl zvláště ústav Spolku sv. Ludmily, otevřený r. 1851 v Praze pro nedělní vzdělání nejchudších dívek v pracích ručních.⁷⁶³

Od let padesátých množí se u nás školy pro průmysl sklářský a textilní, a to zprvu po vzoru belgickém a švýcarském, později francouzském; vlastní však epocha vývoje těchto škol v Rakousku počíná se teprve r. 1861, kdy nově zřízené ministerstvo obchodu ujalo se jich velmi energicky, v čemž s ním potom konkurovalo obnovené ministerstvo vyučování. R. 1872 byla z obou ministerstev ustavena smíšená komise, aby vypracovala jednotný program organizace škol průmyslových, vybudovaných co možná prakticky a se zřetelem k potřebám místním. Referent komise svob. pán von Dumreicher podal nato r. 1875 velmi důkladný návrh o zřizování státních škol průmyslových nižších i vyšších, načež roku 1876 otevřeno vskutku devět prvních státních škol průmyslových, vesměs s německým jazykem vyučovacím, a to nákladem velmi značným: tak škola černovická měla jen 22 posluchačů a propouštěla ročně průměrem jen asi tři absolventy, ale stála neslýchanou tehdy sumu ročních 50.000 zlatých.

Od počátku byla právě Němcům ve zřizování těchto škol dávana rozhodná přednost (patrně zase

⁷⁶² Srv. článek Odona Páry O vývoji průmyslového a obchodního školství českého v Nár. Listech 25. IX. 1910 a článek Grubrův v České Politice V. 692 sl.

⁷⁶³ Česká Revue 1914—5, 493.

⁷⁶¹ Studentská revue VII. 75.

z příčin národnostních, aby udržena byla jejich nadvláda v tomto oboru kultury); v Plzni a v Brně na příklad existovala po léta jen německá škola průmyslová, kdežto zřízení českých škol toho druhu setkávalo se dlouho a dlouho s nepřekonatelnými obtížemi se strany vlády (v Praze otevřena česká škola průmyslová teprve r. 1882, v Brně r. 1885, v Plzni rovněž teprve r. 1885). Mezi prvními učiteli těchto škol bylo mnoho cizozemců, ježto domácích vhodných učitelů byl citelný nedostatek.

Se školami těmi spojovány byly záhy v užší svazek starší již rozmanité školy odborné a pokračovací, jichž bylo r. 1874 již 82; konečně k dovršení organizace utvořeny r. 1885 všeobecné školy řemeslnické, jež přijímajíce žáky již po šestileté návštěvě školy obecné, připravovaly je ve dvou až třech letech teoreticky i prakticky pro živnosti, zvláště stavební.⁷⁶⁴ Reforma těchto škol byla provedena posléze r. 1905, ale přes to se neosvědčovaly tak, že zůstaly nakonec jen české školy toho druhu (pět zemských, jedna státní) a že kategorie tato byla již před válkou odsouzena na smrt.⁷⁶⁵

Rozvoj škol průmyslových vůbec byl v Rakousku tak rychlý, že již r. 1902 bylo v celé Cislajtánii asi 1000 škol pokračovacích, 11 všeobecných řemeslnických, 18 průmyslových odborných, 17 státních a dvě městské školy průmyslové, konečně dvě technologická musea (ve Vídni a Praze); na vypravení těch ústavů věnovala vláda vídeňská v posledních třiceti letech před válkou daleko více peněz než na samé techniky (tak na příklad v r. 1905 bylo v státním rozpočtu preliminováno na školy průmyslové přes 9.7, na techniky pouze

něco přes 4 milionů korun).⁷⁶⁶ Nadvláda Němců se ovšem udržovala zcela patrně i v tomto odvětví školy až do zániku říše; ve Slezsku na příklad (mimo dívčí školu v Polské Ostravě) nebylo průmyslové školy české ani polské, ale Němci měli vyšší školu v Bílsku, tři tkalcovské a školu pro průmysl mramorový;⁷⁶⁷ podobně na Moravě r. 1912 na německé školy toho druhu připadalo 64% nákladu, určeného pro tu zemi; neměli jsme až do konce války vůbec české školy mlynářské, obuvnické, hodinářské atd. a i u nás v Čechách byl poměrný náklad na německé školy stále vyšší než na české;⁷⁶⁸ jazyk německý jako vyučovací napořád v tomto oboru školství rakouského převládal, takže na příklad z odborných škol tkalcovských r. 1910 bylo 19 německých, 10 českých a jedna polská, z odborných dřevařských docela 11 německých, 2 české, 2 polské a 1 rusínská, z kovodělnických 7 německých, 2 české a 2 polské atd.⁷⁶⁹ Zkrátka i tady se jevil pověstný dvojí loket vídeňský více než patrně.

Před válkou světovou byla po celé Cislajtánii rozestřena hustá síť průmyslových škol státních, spolkových i soukromých, nižších i vyšších. Školy nižší, k nimž bylo nutno počítati i zmíněné již školy pokračovací a všeobecné řemeslnické, byly vlastně náhradou, resp. doplňkem instituce učednické, po mnohé stránce vždy nedostatečné, a organizovány byly vždy proto odborně (speciálně): existovaly u nás školy krajkářské, tkalcovské, dřevařské, kovodělnické, sklářské, keramické, košíkářské atd., jejichž závěrečná vysvědčení byla náhradou za list výučný. Návštěva škol těch nikdy

⁷⁶⁴ Česká Politika V. 796 sl., L o o s o v a Encyklopedie I. 666, I. 666.

⁷⁶⁵ Česká Politika V. 835; bývaly ovšem i německé a italské školy toho druhu. — Po převratě byly zbývající školy české změněny v odborné školy průmyslové (mladoboleslavská na př. ve školu strojnickou).

⁷⁶⁶ Strakosch-Graszmán v uv. sp. 319.

⁷⁶⁷ Komenský XXXIX. 559.

⁷⁶⁸ Srv. Naši Dobu XXIX. 418; jiná data má Komenský 1915, 774. — Podrobně vypočítává nedostatky české v tomto oboru Leop. Weigner v čl. Průmyslové a odborné vzdělání v Národních Listech 15. prosince 1917.

⁷⁶⁹ Přehled VIII. 150 sl.

a nikde nebývala značná, což ostatně bylo jen na prospěch školní práci; tak v 55 školách a kursech krajských bylo r. 1910 asi 2000 žáků.

Za zvláštní skupinu časem uznávaly se⁷⁷⁰ i státní školy pro řemesla stavební a umělecká (bylo jich sedm, z nich 4 německé). Celkem však v poslední době před válkou přízeň vlády odvracela se od těchto nižších škol, jež se postupem doby měnily proto ve školy mistrovské nebo vyšší průmyslové, po případě docela se i rušily, ježto výsledky ani návštěva nebyly v poměru ke značnému nákladu; náhradou za to se propagovaly kočovní kursy, jakožto součástka zvelebovací akce živnostenské (po prve v Běláku r. 1901).⁷⁷¹

Vyšších škol průmyslových státních bylo r. 1912, tedy bezprostředně před válkou, podle úřední statistiky 18 německých, 6 českých, 2 polské a 2 italské, tedy zase nápadný nepoměr ve prospěch Němců. Školy ty přijímaly žáky z nižší střední neb měšťanské školy a vedle obecného vzdělání matematicko-technického podávaly odborné vzdělání stavitelské, mechanicko-technické, chemicko-technické, místy i textilně-technické a elektro-technické, pročež bývaly pravidelně spojovány s dílnami a laboratoři.⁷⁷² Doba studijní trvala čtyři léta, načež žáci se podrobovali zkoušce maturitní, normované posléze roku 1908.⁷⁷³ Se školami těmi pravidelně byly spojeny jednak kursy mistrovské pro různá řemesla — některé školy, jako u nás na Smíchově a v Českých Budějovicích, byly vůbec jen školami pro mistry — jednak dvouleté ústavy pro dílovedoucí oborů stavitelských a strojnických, časem i veřejné kreslírny a modelovny a čítárny, školy pokračovací, kursy pro výcvik učitelů těchto škol atd.

⁷⁷⁰ Srv. Českou Politiku V. 830.

⁷⁷¹ Tamže 802 a 814.

⁷⁷² Tamže 828.

⁷⁷³ Verordnungsblatt 1908, 268.

Mezi dívčími školami průmyslovými, jež vznikají u nás v druhé polovici století XIX. zvláště ve větších městech s úpravou velmi rozmanitou,⁷⁷⁴ čestného místa si vydobily zvláště škola Ženského výrobního spolku v Praze (založená r. 1871), která vedle školy průmyslové měla i oddělení obchodní kreslířské a jazykové, dále městská dívčí průmyslová škola v Praze (od r. 1889) a ústavy Vesny v Brně (jednak průmyslové, jednak obchodní); časem se objevily i u nás pokračovací kursy pro služky a dělnické ženy, o něž si zvláštní zásluhy získala odborná inspektorka Renáta Tyršová. R. 1906 otevřen jednorozční ústav pro učitelky těchto kursů v Brně (rozšířen r. 1913 na dvouletý), r. 1910 otevřeny dvouleté ústavy pro učitelky všech ženských škol průmyslových v Praze a Brně a vydány první osnovy pro jejich vzdělání. Konečně r. 1910—11 dovolena i koedukace na státních školách průmyslových a pokračovacích (na těchto jen pokud místo stačilo), při čemž však Svaz rakouských stavitelů ihned prohlásil, že z důvodů konkurenčních žádou asistentku do svých služeb nepřijme.

Nutno připomenouti, že platy profesorů státních škol průmyslových bývaly poněkud odchýlené od platů na školách středních, zvláště v tom, že pro ně zůstala stará (nižší) výměra kvinkvenálek (po 400, resp. 600 K), ale že za to s povýšením do VIII. hodn. třídy (po 15leté službě) spojeno bylo zvýšení základního platu;⁷⁷⁵ ostatní učitelé byli v X. hodn. třídě se základním služným 2.200 K, dílovedoucí v XI. s 1.600 K. Státní dozor na školy ty byl nově upraven r. 1907 a 1911, a to jednak všeobecně didaktický, jednak odborně technický prostřednictvím zvláštních inspektorů nebo komisařů vládních. Vrchní správa všech škol průmyslových

⁷⁷⁴ Ročenka pedagogická a školská (Dědictví Komenského) V. 1925, 237.

⁷⁷⁵ Loosova Encyklopedie I. 499.

přešla r. 1908 na nově zřízené ministerstvo veřejných prací,⁷⁷⁶ v němž soustředěny odtud všechny akce průmyslového školství, vyjímajíc Halíč, která i v té příčině dovedla si včas zajistiti značnou samosprávu.

§ 32. ŠKOLY OBCHODNÍ.

Rozvoj škol obchodních, třetí to kategorie školství odborného, dál se namnoze docela analogicky s vývojem škol průmyslových. Také tu po skrovných počátcích, k nimž patří zvláště zmíněná první reálka rakouská (Realhandlungsakademie), založená roku 1770 a sloučená později s technikou, a škola terstská, jež se vyvinula roku 1817 z bývalé školy nautické, založené r. 1751, dále kursy obchodních nauk na pražské technice (od r. 1806) a některé první reálky, nastal teprv v polovici století devatenáctého rychlý vzestup: první vyšší učiliště toho druhu otevřeno bylo právě r. 1850 s německým jazykem vyučovacím z prostředků soukromých, načež v letech 1856—63 zřizují se v Rakousku po prvé tak řeč. o b c h o d n í a k a d e m i e, a to v Praze (ovšem německá, kdežto česká škola toho druhu otevřena teprve r. 1872), ve Vídni, Pešti i Štyrském Hradci, jež osnovou i předměty značně od sebe se lišily. Vedle toho z podnětu soukromého a péči samého obchodnictva vyvinula se řada praktických učilišť nižších (nejstarší byla škola Ferd. M a h r a v Lublani r. 1834), z nichž některé jako české školy S k ř i v a n o v a, K h e i l o v a a N o c a r o v a udržely si po desítky let výbornou pověst.

Nedostatek jednotné úpravy a přílišný počet soukromých ústavů měl rozhodně své stinné stránky; proto již v letech sedmdesátých minulého století počíná se stát starati o normální osnovy škol obchodních a odborné vzdělání jejich učitelstva.

Předpisy o zkouškách učitelských opět byly potom revidovány a doplňovány jednak r. 1892 pro nižší školy dvoutřídní, jednak r. 1897 a 1907 pro vyšší učiliště toho druhu, a to tak, že se odtud liší na školách nižších skupina komerční (účetnictví, korespondence, počtářství kupecké, politická aritmetika, obchodní věda a národní hospodářství) a skupina přírodovědecká (zeměpis, zbožíznalství a technologie, nauky přírodní). Podobně na vyšších školách obchodních jsou dvě skupiny učitelstva: první obsahuje opět uvedené předměty komerční, druhá některý moderní jazyk s obchodní korespondencí v té řeči; pro připuštění ke zkoušce na vyšších školách obchodních žádá se dvouletá praxe a dvouleté studium na vysoké škole ve skupině I., úplné vysokoškolské studium ve skupině II.

Požítky učitelů vyšších škol byly upraveny nakonec podle norem středoškolských,⁷⁷⁷ ale v starších dobách byl rozdíl po té stránce mnohem znatelnější; kdežto na příklad v dobách, kdy se zakládala vídeňská obchodní akademie, učitel střední školy měl v nejlepším případě 900 zl. služného, platilo kuratorium vídeňské školy profesorům účetnictví a počtářství po 4000 zlatých za 10 hodin vyučování týdně.⁷⁷⁸

Vlivy státu na toto školství stoupaly zvláště od dob, kdy absolventům obchodních akademií bylo přiznáno právo na jednorozhodnou službu vojenskou, ale až do války působení státu v tomto oboru jevílo se spíše po stránce didaktické než finanční, neboť náklad na tyto školy hradily většinou občané sami, kdežto stát přispíval jen subvencemi a vydržoval sám jen nepatrný počet ústavů, po případě přejímal do svých služeb jen ředitele školy.

Celkem bylo školství obchodní organisováno v Rakousku trojstupňovitě, a to v takovém roz-

⁷⁷⁶ Srv. o něm Českou Politiku V. 861 sl.

⁷⁷⁷ Srv. Loos II. 1059.

⁷⁷⁸ Strakosch-Graszmann 229.

sahu, že jen Německo a Anglie mohly se s ním měřiti podle úsudku samých cizinců.⁷⁷⁹ Na stupni vysoké školské mimo několik stolic na technikách (ve Vídni již od r. 1815!) byla obchodní škola terstská: Scuola superiore di commercio, založená z odkazu barona Revoltelly r. 1877, pak dvouletá exportní akademie vídeňská (s roční přípravkou), otevřená r. 1898,⁷⁸⁰ jejíž úkolem bylo vzdělávati pro obchod zahraniční a služby konsulární (státní subvence byla 40.000 K) a jež proto za žáky přijímala jen absolventy škol středních neb obchodních akademií. Ve skutečnosti žádný z těchto ústavů neměl svobody učení ani samosprávy a nebyl proto školou vysokou v přesném smyslu slova, ač přece nebylo by bývalo nesnadno zvláště exportní akademii převzítí cele do státního nákladu a přetvořiti v dokonalou školu vysokou;⁷⁸¹ přes to je charakteristické, že Čechové marně usilovali aspoň o jakous náhradu vysoké školy obchodní již od r. 1897, které by bylo lze snadno dosíci reorganisační příslušných přednášek na technice pražské.⁷⁸²

Na stupni škol středních byly obchodní akademie, jichž bylo ve školním roce 1915-16⁷⁸³ státních nebo státem podporovaných 24, a to 11 německých, 9 českých, 2 polské a 2 italské s celkovou frekvencí téměř 6000 žáků a žaček,⁷⁸⁴ mimo připojené kursy a školy pokračovací. Od r. 1902 byly

⁷⁷⁹ Srv. na př. Revue internationale de l'enseignement 1910, 57 a Hughes-Klemm Progress of education in the century 1907, 479.

⁷⁸⁰ Po převratu změněna byla ve vysokou školu pro světový obchod (Hochschule für Welthandel); srv. Akademische Rundschau VII. 287.

⁷⁸¹ Připomínám, že se pokus o vysokou školu obchodní s německým jazykem vyučovacím stal ve Vídni již v letech 1875-7, ale ztroskotal o finanční potíže a špatnou přípravu žactva.

⁷⁸² Česká Politika V. 905 sl.

⁷⁸³ Verordnungsblatt 1916, 36 sl. Přehled VIII, 414 sl.

⁷⁸⁴ Před válkou bývalo žáků značně více (na př. r. 1912-3 celkem 7068).

to školy čtyřleté (resp. tříleté s roční přípravkou) a přijímaly žáky z nižších středních nebo úplných měšťanských (z těchto jen s dobrým prospěchem); někde dobří žáci ze střední školy vstupovali hned do druhého ročníku (tyto ústavy sluly „kombinované“ a oddělení takových žáků samo „kompromisní“). Osnova sama vedle předmětů všeobecně vzdělávacích a odborných měla i některé, jež vojenská správa stanovila jako nezbytnou podmínku pro povolení jednoroční služby vojenské; porada ředitelů českých obchodních akademií v únoru r. 1914 domáhala se nadto, aby do I. ročníku zavedeno bylo učení hygieně, do IV. morálce, a to beze všeho zkoušení.

S akademiemi obchodními bývaly spojovány někde dvouleté nižší školy chlapecké nebo dívčí (viz níže), dále různé speciální a pokračovací kursy a zvláště i roční kursy pro střední školské abiturienty, upravené posléze r. 1913 jednotně pro celou říši,⁷⁸⁵ a to tak, že u nás kursy chrudimské byly podle pohlaví žáků rozděleny, pražské, karlínské a pražské byly koedukační. Celkem byla frekvence těchto škol pravi- delně vysoká (pražská česká akademie mívala až 30 tříd) a proto se zvláště počet českých škol na Moravě uznával dávno za nedostatečný, kdežto Němci také tu byli ve výhodě proti nám, majíce na příklad na Moravě stejný počet škol jako Češi.⁷⁸⁶

Na stupni nižším byly v Rakousku dvou- třídní (vyjím. jednoleté) školy obchodní chlapecké nebo dívčí, jichž počet statistika úřední pro rok 1915-16⁷⁸⁷ udávala na 69 s téměř 9.700 žáky, a to 35 škol německých, 20 českých, 7 polských, 3 srbochorvatské, 1 slovinskou, 1 italskou, 1 rusínskou, 1 polsko-německou. Přijímajíce žáky z II. neb III. třídy střední nebo měšťanské (pro mladší

⁷⁸⁵ Věstník čes. profesorů XXI. 6. sl.

⁷⁸⁶ Tamže XXIII. 205.

⁷⁸⁷ Verordnungsblatt 1916, 36 sl.

žáky byly leckde ještě přípravky) na rozdíl od obchodních akademií nepěstovaly nikdy tak intenzivně jiných jazyků živých a měly rozsah učiva vůbec omezen i snížen se zřetelem k potřebám středního i menšího průmyslu a obchodu. Ministerstvo vydalo pro ně r. 1910 po úradě s jednotlivými kuratorii a odborníky novou osnovu, ježto dosavadní z r. 1889 již nevyhovovala. Zásada, že úkolem dvouletých škol je vychovávatí pomocné síly středního obchodu, byla tu zachována; k dosavadním předmětům přidána nově občanská nauka; možno dále podle rozhodnutí kuratoria zavést i obligátní učení druhému jazyku zemskému a nepovinně i psaní na stroji, zpěv, tělocvik a hry.⁷⁸⁸

Bohužel mělo toto odvětví školství obchodního za Rakouska leckteré podstatné vady: státní nebo státem subvencované školy nebyly vždy správně dislokovány a trpěly neurčitostí cíle učebního, takže absolventi nedovedli se namnoze domoci přiměřeného postavení; soukromé školy zase mívaly dosti žáků nezpůsobilých, vybíraly příliš mnoho poplatků⁷⁸⁹ a předháněly se v jarmarečním vychvalování svých výsledků, ustanovovaly si učitele leckdy méně vhodné, ale laciné, mívaly chatrnou kázeň atd.⁷⁹⁰ Sama vláda vídeňská nemohla se dlouho odhodlati k tomu, aby upravila jednotně aspoň podmínky přijímání žáků, neboť by mnohé školy v zemích alpských ztratily potom většinu žactva;⁷⁹¹ učitelé škol těch se marně domáhali postátnění všech ústavů, zajištění svého postavení, jakož i výhod vojenské služby pro ab-

solventy škol, aby tak povznesena byla vážnost ústavů. Ještě horší byl ovšem stav jednoletých škol toho druhu, jichž bylo v celém Rakousku pouze osm (z těch dvě české).⁷⁹²

Nejnižše konečně byly obchodní školy pokračovací, jichž bylo na př. r. 1905 již 150, skoro s polovice v Čechách (58). Vyučovali se v nich učedníci kupečtí 6—8 hodin týdně, bohužel zas jen večer nebo v neděli dopoledne po dvě neb tři leta, vždy 7—9 měsíců ročně, a to mimo mateřský jazyk zvláště počtům, účetnictví, korespondenci, zbožiznalství, směnkářství, krasopisu. I toto odvětví škol pokračovacích trpěvalo nedostatkem porozumění se strany chefů, nevhodnou dobou učení, indolencí žáků, časem i neschopností učitelstva a neurovnaností zákonitých podmínek; jenom v Dolních Rakousích bylo postaráno včas o řádné zákony odborné.⁷⁹³

Všecko školství obchodní mimo jedinou exportní akademii vídeňskou, podřízenou ministerstvu obchodu, bylo vždy v moci ministerstva vyučování. Ovšem ani tu nebylo jednotlivým zemím rakouským měreno stejně; vyšších škol obchodních nemělo na příklad Slezsko, Bukovina, Kraňsko, Dalmacie, Korutany a Salcbursko, z národů vůbec Slovinci, Chorvati, Rusíni a Rumuni; podobně v nižším obchodním školství bylo sice velmi dobře postaráno o Němce a dobře také o Čechy, ale ostatní národové měli škol těch zase nedostatek a Rumuni vůbec ani jedinou. Stát sám vydržoval úplně jen dvě německé a dvě chorvatské školy nižší.⁷⁹⁴

Připomínám, že pro obchodní vzdělání dívek měla pražská obchodní akademie česká zvláštní oddělení od r. 1906 rovněž čtyřleté, v němž mimo některé změny v počtech, dějepise a zeměpise

⁷⁸⁸ Verordnungsblatt 1910, 209 sl., Jahresbericht von 1910. VIII. 51, Čas 24. května 1910 a j.

⁷⁸⁹ Ředitel V. Pazourek mluví proto docela (v Národě III. 223 sl.) o „keřasování“ školou a dokazuje, že na př. na obchodních akademiích je školné proti obyčejným školám středním zvýšeno až o 1475%!

⁷⁹⁰ Věstník čes. profesorů XXIII. pedagog. 3.

⁷⁹¹ Tamže 6.

⁷⁹² Tamže 204.

⁷⁹³ Česká Politika V. 878 sl.

⁷⁹⁴ Věstník čes. profesorů XIV. 234 sl.

bylo zavedeno také učení mravouce a hygieně; vedle toho existovala sem tam i samostatná dívčí oddělení při dvoutřídních a nižších školách soukromých. Ze za války silně stoupl počet dívek (u Němců docela bylo 70% dívek proti 30% hochů), bylo úplně pochopitelné.

§ 33. OSTATNÍ ŠKOLY ODBORNÉ, ZVLÁŠTĚ UMĚLECKÉ A VOJENSKÉ.

Další kategorii škol odborných tvoří školy umělecké, především umělecké akademie, z nichž vídeňská, založená již r. 1692 Leopoldem I. a reorganisována za Marie Terezie, byla nejstarší; vedle všeobecné školy kreslířské a všeobecné sochařské obsahovala speciální oddělení jednotlivá. Podobně upravena byla i škola pražská (utrakvistická), založená r. 1799 jako „akademie výtvarných umění“ a zestátněná teprv r. 1896; císařským nařízením základním byly vykázány škole „na věčné časy“ místnosti v Klementinu, ve kterých skutečně pobyla od svého ustavení r. 1800 až do školního roku 1885—1886, kdy teprve dostala budovu vlastní.⁷⁹⁵

Na této škole připustili studium žen usnesením sboru profesorského sice již r. 1913, ale v praxi nebylo usnesení to provedeno pro různé překážky až r. 1918—1919.⁷⁹⁶ Dále sem hleděla i umělecká akademie krakovská, založená r. 1818 a reorganovaná r. 1910,⁷⁹⁷ a štyrskohradecká zemská škola kreslířská.

Vedle toho existovala ve Vídni od roku 1868 umělecká škola při c. k. rakouském museu pro umění a průmysl, dále v Praze utrakvistická umě-

⁷⁹⁵ Srv. Almanach Akademie výtvarných umění v Praze, vydaný k stodvacátému pátému výročí založení ústavu 1926, 8.

⁷⁹⁶ Venkov 16. listopadu 1918.

⁷⁹⁷ Statut nový otištěn v časop. Muzeum 1911, I. 97 sl.

lecko-průmyslová škola, otevřená r. 1885, jež obsahovala řadu obecných i speciálních oddělení pro různá odvětví umění výtvarných a uměleckého průmyslu a také řadu kursů večerních a nedělních;⁷⁹⁸ konečně vídeňský grafický ústav. Časem se sem řadila i vídeňská škola pro umělé vyšívání (od r. 1874), vídeňská škola rytecká a medailéřská, vídeňský ústav pro ženský průmysl domácí (dříve centrální kurs krajkářský). Patřily sem ovšem i ústavy hudební; především hudební konservatoř pražská, jako nejstarší škola toho druhu, otevřena již r. 1811;⁷⁹⁹ vídeňská z r. 1817, zestátněná od 1. ledna 1909 s názvem Akademie für Musik und darstellende Kunst,⁸⁰⁰ vyšší hudební ústavy v Štyrském Hradci, Linci, Inšpruku, Salcburku (Mozarteum) a Lvově, varhanická škola v Brně o třech odděleních (od r. 1881). Frekvence všech těchto škol nebyla nikdy přílišná, a to jen v zájmu individuální výchovy samé; tak pražská akademie umění měla koncem března 1909⁸⁰¹ ve dvou ročnících všeobecné školy malířské jen 25 žáků, v šesti speciálních školách malířských 57, v speciální škole sochařské 8, celkem 90; v rytecké škole vídeňské byli v letním semestru r. 1907 dokonce jen tři žáci a dva hospitanti, v zimě 1907/8 žáků šest a dva hospitanti.⁸⁰²

* * *

Odborné školy vojenské u nás opětně upravovány, zvláště od r. 1874, a to tak, aby se co možná zakládaly na učebné osnově reálek, jež pro

⁷⁹⁸ Škola potřebovala nové úpravy již za Rakouska a mluvilo se časem docela i o její krizi.

⁷⁹⁹ Srv. spis. J. Branbergera Konservatoř hudby v Praze 1811—1911.

⁸⁰⁰ Verordnungsblatt 1908, 777.

⁸⁰¹ Tamže 1909, 525.

⁸⁰² Tamže 1908, 90.

předběžné vzdělání důstojníků uznávány za nejlepší, a aby zjednávaly spolu odborné vzdělání dostatečné ke vstupu do vyšších škol vojenských či tak řeč. vojenských akademií. Tyto tříleté vojenské akademie řídily se učebnou osnovou z r. 1882; byla to Thereziánská akademie ve Vídeňském Novém městě a technicko-vojenská akademie v Mödlingu, jež obě měly úkolem vycvičiti a vychovatí důstojnictvo všech zbraní, a to i teoreticky důkladně vzdělané i prakticky náležitě vyškolené. Vedle toho existoval v Rakousku vyšší kurs dělostřelecký a inženýrský a tak řeč. válečná škola (Kriegsschule), jakožto příprava pro službu v generálním štábu, kde se vedle vojenských disciplin učilo po dvě leta zvláště vědám přírodním, franštině, dějinám kulturním a právu státnímu.

Jako stupeň nižší i přípravný existovalo u nás vedle sedmi vojenských reálék, určených především pro syny důstojníků a organisovaných v celku jako obyčejné reálky, sedmnáct škol kadetních dvou až čtyřletých, do nichž se přijímali žáci všech stavů z nižšího gymnasia neb reálky, aby tu jednak dosáhli vyššího vzdělání obecného, jednak se vzdělali pro povolání vojenské; absolventi kadetek stávali se po závěrečné zkoušce kadety zástupníky nebo praporčíky.

Zvláštním druhem škol vojenských byly čtyři nautické školy (v Terstu, Malém Lošinji, Kotoru a Dubrovniku),⁸⁰³ které měly vesmě dvouleté přípravky a tři ročníky odborné. Úkolem jejich bylo vzdělati důstojnictvo námořní; poslední úprava jejich provedena těsně před válkou.⁸⁰⁴ Roku 1914 měly všechny dohromady 625 posluchačů.

K odborným školám bylo by lze dále připočísti i vídeňské učiliště orientálních jazyků (K. K. öffentliche Lehranstalt für orienta-

lische Sprachen) pro teoretické i praktické studium východních řečí; dále konsulární akademii vídeňskou (založenou již r. 1754) s oddělením orientálním a sekcí západních jazyků pro vzdělání konsulů a diplomatů; přijímali se jenom vybraní absolventi střední školy na dobu pěti let, aby vedle jazyků studovali zvláště důkladně práva.⁸⁰⁵

Posléze patřily ke školám odborným čtyřleté školy zvěrolékařské (veterinářské), a to německá ve Vídni (od r. 1777) a polská ve Lvově (roku 1881); v Čechách přes mnohaleté úsilí⁸⁰⁶ nezmožli jsme se na samostatnou školu toho druhu a učilo se zvěrolékařství jen jako pomocné disciplině na universitě a technice (teprve po převratě otevřena česká škola toho druhu v Brně). Až do roku 1897 ke studiu zvěrolékařství stačilo jako předběžné vzdělání pouze šest tříd střední školy, odtud nabyly ústavy ty rázu škol vysokých a proto požadovaly od svých posluchačů zkoušku maturitní před vstupem do I. ročníku. R. 1908 dáno školám veterinářským právo udíleti doktorát zvěrolékařství.⁸⁰⁷ od roku 1909 volí si rektory s titulem Magnificence na dvě léta. Ústavy ty byly za Rakouska podřízeny ministerstvuojenství; ve srozumění s ním a s ministerstvem orby vydalo ministerstvo školství pro ně r. 1912 nový zkušební řád diplomovaných zvěrolékařů (po třech státních zkouškách).⁸⁰⁸

⁸⁰⁵ Srv. tamže 508 sl.

⁸⁰⁶ Ministerstvo vyučování jednalo o škole zvěrolékařské v Praze již 1855, místodržitelství svolalo anketu o věci znovu r. 1878, návrhy toho druhu odhlasovány opětně na sněmě českém i říšské radě, ale vše nadarmo (Srv. pojednání Th. Kašpárka: Dějiny požadavku české vysoké školy zvěrolékařské v Praze ve Věstníku českého ústředního spolku učitelů vysokoškolských IV. 72).

⁸⁰⁷ Verordnungsblatt 1908, 734 sl. a 551.

⁸⁰⁸ Tamže 1912, 195 sl.

⁸⁰³ Na území uherském byla čtyřletá námořní akademie ve Rjece.

⁸⁰⁴ Verordnungsblatt 1913, 478; srv. tamže 1909, 635.

§ 34. VÝVOJ RAKOUSKÝCH UNIVERSIT OD POČÁTKU STOLETÍ XIX.

Zrušení studijních konsešů roku 1802 bylo prvním důkazem všeobecné reakce, jež za Františka I. a Ferdinanda V. těžce dolehla také na školy vysoké, jimž ostatně, jak jsme viděli, ani Josef II. příliš nepřál; bylo zároveň však i uzavřením dlouholetého vývoje universit rakouských od středověkých korporací samosprávných k státním ústavům vyučovacím.⁸⁰⁹ Všeliké svobodné badání profesorům universitním opět a opět zakázáno jakožto podezřelé i státu nebezpečné a r. 1816 sestaven docela třísvazkový kanon knih, jichž četba ani profesorům se nedovolovala vůbec neb jen ve zvláštních případech (v soupise tom byli i Oken, Fichte, Kant, ba i dějiny Schlosserovy a Hormayrův Taschenbuch!); téhož roku vydán císařský dekret, jež zakazoval, aby z veřejné knihovny universitní komukoliv kniha byla půjčena mimo universitní profesory, takže ani členové Královské české společnosti nauk nebyli vyňati.⁸¹⁰

Po profesorech se žádalo, aby přesně podle schválených příruček vštěpovali posluchačům toliko vědomosti potřebné pro praxi a vyhýbali se všemu, co by v nich mohlo vzbuditi marnivou touhu po vědění. Ve veřejných svých projevech musili se profesori vyhýbati všem věcem politického rázu, ve výběru tezí k disputacím byli vázáni svolením školních úřadů; dokonce r. 1819 tak řečenými karlovarskými usneseními vláda rakouská a německá zavedly přísný dozor nad všemi universitami a dosadily komisi, jež by vyšetřovala revoluční rejdy a demagogická spojení; i mezi

⁸⁰⁹ Věstník českého ústředního spolku učitelů vysokoškolských v Praze XV. 64 (dobrozdání nejvyššího správního soudu).

⁸¹⁰ Jos. Kalousek Děje Král. čes. Společnosti nauk 1884, 125.

studenty měla vláda své špehouny: stalo se, že po příjezdu Františkově do Čech pojednou dvacet studentů odvedeno bylo násilím na vojnu.⁸¹¹

Každá fakulta universitní měla, jak již řečeno,⁸¹² svého direktora studií, vyššího hodnostáře mimo sbor učitelský, ze stavu duchovního nebo světského, jehož povinností bylo bdíti nad nerušeným a zákonitým průběhem studií, jakož i dohlížeti na mravnost profesorů a žáků;⁸¹³ o samosprávě fakult nemohlo ostatně již proto býti řeči, že volby funkcionářů universitních, jimž od roku 1834 nesměli býti nekatolíci, nedály se, jako dnes, jen ze sboru profesorů příslušné fakulty, resp. z celé university, nýbrž ze všeho kolegia doktorů promovaných na té fakultě, takže ovšem dalekou většinu měli neprocesoři (v Praze na příkl. býval děkanem, ba i rektorem university opětně známý strahovský opat Zeidler, jež se prý svým volitelům odměňoval znamenitými „prelátskými“ hostinami).

Roku 1820 (a později opět) prohlášeno, že o obsazování stolice má rozhodovati nejen učenost, nýbrž spíše náboženské a politické smýšlení kompetentů, proto bývalo i na universitě jmenování každého profesora na tři léta provisorní. Nepohodlní profesori opětně stíháni a sesazováni: tak v Praze z profesury odstraněn šlechtný Bolza-

⁸¹¹ Literatura česká XIX. stol. II² 567. — Císař František sám prý kdysi profesora lublaňského lycea napomínal, aby se držel osvědčených cest, neboť nepotřebuje prý učenců, nýbrž dobrých občanů; jindy prý řekl profesorovi theologie, jež nedovedl v sobě zapřítí josefinského osvícenství: „Myslíte si můžete, co chcete, Ale mlčet! To Vám pravím jako váš dobrý přítel!“ (Strakosch-Graszmann 149).

⁸¹² Viz § 11. — Na čas odstraněni za Leopolda II., znova zavedeni za Františka I. jako spolehlivý orgán vlády. (Srv. Sigm. Adler: Die Unterrichtsverfassung Kaiser Leopolds II. und die finanzielle Fundierung der österreichischen Universitäten 1917, 43 a 108.)

⁸¹³ Alex Helfert: Veliká reforma studií v časopise Osvěta 1895, 293 sl. a Věstník čes. ústř. spolku učitelů vysokoškolských XV. 65.

n.o, jenž se nechtěl držeti předepsané učebnice náboženství;⁸¹⁴ ve Vídni sesazen prof. Remboldt, jenž jediný dovedl se povznést nad školáckou metodu tehdejších výkladů universitních; prof. Sch'nabel jen stěží ušel trestu za to, že sepsal učebnici srovnávací statistiky, v níž vyzdvihoval státy s konstitučním zřízením, neboť slovo „konstituace“ nesměl císař František vůbec ani slyšeti, takže i jeho lékař baron Stifft ve svých raportech místo Constitution užíval výrazu Leibesbeschaffenheit.⁸¹⁵ Odstraněn také prof. Weinfritt, který rovněž se nedržel učebnice a s posluchači volně hovořival o poesii a umění; za důvod bylo udáno, že prý mládež vodí do pivnic a učí je žertovným písním.⁸¹⁶ Výsledek všech těchto opatření byl ten, že sám arcivévoda Karel podal r. 1802 císaři memorandum o naprostém úpadku vzdělanosti rakouské a prohlášoval přímo, že z rakouských universit žádná nepožívá ve světě nějaké vážnosti (einiges Ansehen).⁸¹⁷

Na venek ovšem studium universitní se šířilo a vyvíjelo zdánlivě dobře: otevřena byla řada nových stolic na všech fakultách (pro právo horní, komptabilitu, kameralistiku, farmakologii atd.), dokonce r. 1818 zřízena v Praze i řádná profesura náboženské vědy (Religionswissenschaft), kterou až do svého sesazení 1820 měl právě Bolzano. R. 1811 zavedena u nás instituce adjunktů fakult, od r. 1846 docela i soukromá docentura, ale sám Tomek ve své Geschichte der Prager Universitäten 1849 ke konci (ač ve své známé opatrnosti

⁸¹⁴ Srv. moje Dějiny pedagogiky III. 3. 29 sl.

⁸¹⁵ Helfert B. Bolzano 1909, 32.

⁸¹⁶ Akademische Rundschau IV. 366.

⁸¹⁷ Srv. Adler v uv. sp. 108. — Jak otrocký byl tehdy duch na našich universitách, výmluvně dosvědčuje líčení M. Jaška v čl. Obrazy sociálního života z dob našeho probuzení v revui Budoucnost II. 1920, 363 sl. — Srv. ostatně také Aug. Smetan v Osudy kněze vyobcovaného z církve (přel. J. Milde) 1926, 9 sl.

o uvedených známkách reakce ani nemluví) musí přiznati, že jen forma učení universitního se změnila, ale duch zpátečnický zůstal týž.⁸¹⁸ Nejhuře na tom byly snad fakulty právnické, osazené téměř veskrze lidmi docela bezvýznamnými; z filosofických fakult stály nejvýše vídeňská a pražská, kde byly aspoň jakés takés náběhy k vědeckému badání; na theologii držel se dlouho ještě duch osvícenství a proto konflikty profesorů theologie s biskupy a úřady státními byly na denním pořádku, neboť státní úřady nechtěly jim trpěti theologických spekulací a kritiky. Poměrně nejlépe se dařilo fakultám medicínským: s počátku sice pokroku vědeckému velmi vadil vliv zmíněného neschopného lékaře císařova Stiffta (měl vrchní dozor na všechny lékařské fakulty), ale od let třicátých zvláště vídeňská fakulta získala si slavnou pověst i za hranicemi zásluhou některých vynikajících profesorů, mezi nimiž bylo i dosti Čechů (Rokitanský, Škoda, anatom Hyrtl; dále prof. Schuh, Hebra a j.).

Je pochopitelno, že proto právě z kruhů universitních vzešly v letech čtyřicátých první hlasy, domáhající se žádoucích oprav všeho školství rakouského. Tak r. 1845 podal prof. Exner dvorské komisi studijní návrh, v němž vykládal, že reforma gymnasií rakouských není možná bez náležité opravy studií filosofických, jež by měly býti upraveny v samostatnou fakultu, rovnocennou ostatním; téhož roku obšírnou osnovu reformy vypracoval prof. Endlicher; 15. března 1848 památná schůze universitních profesorů a posluchačů v Praze⁸¹⁹ usnesla se podati císaři adresu o potřebách universitních a svobodě učení, prá-

⁸¹⁸ Jací lidé mohli tenkrát býti profesory universitními, toho doklad uvádí Kalousek v uv. sp. 192 na osobě Hirzenfeldově, ale neudává bližších okolností. Srv. ostatně také uv. spis Adlerův 109.

⁸¹⁹ Jednání schůze té podrobně líčí Jos. Toužimský Na úsvitě nové doby 86.

vech akademických, rovnoprávnosti národů i církví, změně zkoušek, návštěvě cizích universit, dokonce i o učení tělocviku;⁸²⁰ odpověď vlády (již z 31. března) slibovala vskutku provedení reform, pro něž potom svolána zvláštní komise opravná (z Čechů se jí účastnil zvláště Šafařík, který přivezl s sebou podrobně vypracovaný opravný plán).

Jiný soupis požadavků školských podala v dubnu 1848 vídeňská lékařská fakulta, jež mimo jiné žádala věc dnes neuvěřitelnou, aby každý národ rakouský měl vlastní universitu v hlavním místě svého jazykového území (vskutku se tehdy domáhali university i Slovinci pro Lublaň i Italové pro Terst).⁸²¹ Zmíněný již (v §. 24) Entwurf Exnerův proklamoval vskutku již r. 1848 zásadu svobody učení na vysokých školách; filosofická studia měla být postavena na roveň ostatním, sbor profesorský měl se doplňovati z docentů, pololetní a výroční zkoušky měly být odstraněny a zůstatí jen zkoušky pro dosažení akademických hodností, návštěva zahraničních universit měla být umožněna, studijní direktori zrušeni⁸²² a autonomie universit měla být přiručena vskutku jen sboru profesorskému (nikoli tedy kolegiu všech doktorů fakulty); řádným posluchačem universitním měl se státí jen absolvent gymnasia s maturitním vysvědčením. Vskutku byl od r. 1848 Exner zaměstnán v ministerstvu také pracemi o nové organizaci rakouských universit a hlavně jeho přičiněním, sotva Lev Thun vstoupil do ministerstva, došlo alespoň k zatímní úpravě akademických úřadů a vysokoškolského studia vůbec; brzy za sebou vyšly zvláště roku 1849

mimo četná menší nařízení výnos o postavení, právech a povinnostech soukromých docentů, provisorní disciplinární řád universitních posluchačů (platný dodnes), i výnos, jímž se upravují styky akademických úřadů s náčelníky zemských vlád.

Odtud teprve se datují aspoň počátky rozvoje rakouských universit v duchu nové doby. Především fakulta filosofická přestává odtud také u nás definitivně býtí přípravou ostatních fakult, resp. nástavkem a přílepkiem gymnasia a tím, že právě na tuto fakultu, zvláště v Praze a ve Vídni, povolání zásluhou Exnerovou četní vynikající odborníci z ciziny (Jiří Curtius, Schleicher, Lange, Bonitz a j.) a že od let padesátých počato s organizováním zvláštních ústavů vědeckých při této fakultě, záhy všude fakulty filosofické mohutněly a rostly. Na fakultě právnické od let padesátých počíná se ujímati směr střízlivě historický, protiracionalistický, jenž rozšiřuje obor studií zvláště i na právo německé a církevní; medicínská fakulta vídeňská a pražská, k níž nově přibyla ještě krakovská, osazeny namnoze rovněž novými odborníky, při čemž t. řeč. ranhojičské školy, které sem tam existovaly v Rakousku, přestaly mítí ráz škol vysokých a odstraněny r. 1871 nadobro; konečně fakulty bohoslovecké v duchu doby podřízeny úplně dozoru biskupů a ztratily svůj vědecko-filosofický a josefínsko-osvícenský ráz. Studium universitní bohužel zůstávalo v těch dobách ještě stále poměrně drahé, zvláště v Praze; tak právnický doktorát stál tehdy u nás 800—1000 zlatých stříbra, kdežto ve Vídni jen 400, v Štyr. Hradci dokonce jen 200 zl.⁸²³

Ale konkordátní úrady v letech padesátých zadržely na čas tyto slibné počátky vývoje a přivodily v lecčems dokonce ještě horší poměry, než byly před rokem 1848. Zase nebylo dovolováno akademikům studovati za hranicemi, zvláště

⁸²⁰ Srv. Helfert v uv. čl. 501 a J. Šafařík Rozvoj českého školství 1898, 61.

⁸²¹ Helfert 525.

⁸²² Instituci tu odstranil vskutku min. Sommaruga již 6. dub. 1848 a znovu 30. září 1849 (srv. Šafařík v uv. sp. tamže a Věstník prof. vysokošk. XV. 70.)

⁸²³ S. Helder Z minulé doby III. 1918, 149.

ne v Halle neb v Berlíně, zase zkoumáno politické i náboženské smýšlení profesorů, zase katolicky a dynasticky smýšlející mužové povyšování a vyznamenávání a „nespolehliví“ odstraňování a trestání: mimo vzpomenuť již prof. H a n u š e na př. r. 1852 několik profesorů krakovské university, ač ve svém úřadě ničím se neprovinili; pražský prof. H a m e r n í k sesazen bez udání důvodů (ve skutečnosti pro nějaký výrok o Panně Marii, pro který jej kdosi u vlády udal). Opětne byli profesori zavazování služební přísahou, že se ve svých výkladech vyhnu všemu, co by bylo nebezpečno víře a že vědu budou pěstovati jen v souhlase s církví;⁸²⁴ při obsazování uprázdněných stolic vláda namnoze se ani neptala po dobrozdání fakult; v Inšpruku vůbec nebyli ustanovováni nekatolíci, ba i ve Vídni nebyl za děkana potvrzen B o n i t z, jen proto, že byl protestant. Censura stíhala a zabavovala většinu časopisů zahraničních, a to právě svobodomyšlných, a nedovolovala šířiti řadu spisů pedagogických, filosofických, národohospodářských, historických, ba i beletristických (V o l t a i r e a, V i k t o r a H u g a, G. S a n d a, D u m a s e, P l a t e m a), znemožňovala vůbec všechno svobodné badání a byla hlavní příčinou, proč v letech padesátých přemnozí profesori povolání z ciziny (i Curtius, Schleicher, Lange) opouštěli při první vhodné příležitosti nevládné Rakousko. Objevují se zase návrhy na obnovení instituce studijních direktorů, na zavedení souhlasu biskupského (missio canonica) i pro profesory církevního práva na fakultě právnické (tedy světské), ba dokonce znovu se hlásá požadavek, že profesor universitní nemá býti než katolické víry; při tom německý charakter zachovává se úzkostlivě na všech universitách říše: ještě r. 1859 odmítl císař přijmouti deputace maďarské a polské, které se do-

⁸²⁴ Molisch Die deutschen Hochschulen in Oesterreich 1922, 16.

máhaly znárodnění rakouských škol vysokých.⁸²⁵

Teprve nová politika rakouská od let šedesátých a sedmdesátých min. století zbavila také university dosavadního útlaku církevního a vybudovala z nich vskutku instituce státní, a to tak, že z prvotního obsahu samostatné korporace universitní převzal stát jen celkem to, čeho potřeboval pro svou pravomoc vyučovací, takže konec konců po stránce právní staly se vysoké školy útvarem dosti nepřirozeným, v němž podstata veřejné korporace jest s podstatou státního ústavu sloučena v celek velmi spleťitý.⁸²⁶ Předzvěstí nové doby byla především slavnostní řeč o svobodě badání přírodovědného, kterou r. 1862 proslavil při otevření anatomicko-pathologického ústavu ve Vídni profesor R o k i t a n s k i; dále žádost daleké většiny profesorského sboru téže vysoké školy z r. 1865, aby všem profesorům bez rozdílu vyznání náboženského byly přístupny čestné úřady universitní; konečně adresy vídeňské university a techniky z r. 1867 k císaři za odstranění konkordátu a za svobodné vybudování vysokých škol.⁸²⁷

K vyzvání říšské rady r. 1870, aby konečně upravena byla organisace universit rakouských v duchu nové doby, vláda již r. 1871 podala předlohu universitního zákona, kterou však ministerstvo Hohenwartovo zase odvolalo; pomýšlelo se tehdy dokonce i na pronikavou reformu theologických fakult a na odstranění jesuitů z bohoslovecké fakulty inšprucké. Přes protest kandidátů S c h w a r z e n b e r g a a R a u s c h e r a konečně zákonem z 23. dubna 1873 organisována autonomní práva universitní, dodnes platná, svěřena definitivně jenom kolegiím profesorů a zrušena všechna omezení náboženská. University rakouské rostou odtud kvantitativně i kvalitativně tak, že za jedině desítiletí 1867—1877 přibýlo (mimo uni-

⁸²⁵ S. Heller v uv. sp. III. 1921, 20.

⁸²⁶ Věstník profesorů vysokoškolských na uv. m. 68 a 80.

⁸²⁷ Akademische Rundschau IV. 377.

versitu v Černovicích) 61 stolic a 22 seminářů, při čemž lvi podíl připadl ovšem universitě vídeňské.⁸²⁸ Nedostatku učitelstva a odchodu mnohých vynikajících profesorů do ciziny vlada hleděla čelití úpravou kolejného a platů profesorských a podařilo se jí tak vskutku zajistiti další příznivý vývoj universit. Bohužel nelze říci, že by vůbec odstraněno bylo úsilí kruhů církevních proti svobodě badání a nelze také říci, že by vždy byla vlada dosti energicky vytrvala na dráze svobody a měla ve sporech s církví vždy šťastnou ruku; tak nebyl z příčin náboženských i politických povolán v letech devadesátých prof. filosofie M a r t y z Prahy do Vídně, nebyl znovu ustanoven profesorem bývalý katolický kněz a rovněž filosof Brentano, jenž vzdav se své profesury ve Vídni, oženil se v cizině a znovu se pak habilitoval; dokonce vídeňský profesor theologie E h r h a r d pro konflikt, jež vyvolala jeho kniha *Der Katholizismus und das XX. Jahrhundert* (1901), raději opustil Rakousko.

Došlo konečně k tomu, že na sjezdě katolíků ve Vídni v listopadu 1907 starosta Vídně Lueger ohlásil slavnostně za nejbližší úkol katolíků dobytí universit, tohoto zřídla podvratných ideí a nevlasteneckého beznáboženství, a že brzy potom (1908) přednáška inšpruckého profesora Ludvíka W a h r m u n d a o tom, že katolické dogma nelze sloučiti s vědou, vyvolala proti němu celé válečné tažení a že nepřátelství samé vlády proti němu neustalo, ani když byl přeložen do Prahy.⁸²⁹ Dokumenty, které Wahrmond sám r. 1909 uveřejnil o své aféře (s názvem *Lehrfreiheit?*), udávají překvapující doklady o malomoci i kolísavosti našich nejvyšších úřadů školních, ať již o chování samého Wahrmonda soudíme jakkoli.⁸³⁰

⁸²⁸ Podrobnosti podává Strakosch-Graszmann 209 sl.

⁸²⁹ R. Charvátz *Oesterreichs äuszere und innere Politik von 1895 bis 1914*; 1918, 84.

⁸³⁰ Proto pokrokoví poslanci říšské rady usilovali opětně

Zdalo se skutečně, že aféra Wahrmondova je jen předzvěstí kulturního boje, jenž měl býti vybojován o svobodu badání ještě ve starém Rakousku; je příznačné, že přes to, že samy sbory profesorské všech universit hleděly se až úzkostlivě vyhnouti všemu, co by se mohlo dotýkati určitých konfesí a přes to, že se na vysokých školách rakouských zachovávaly staré náboženské zvyklosti, nepřestávalo se u nás již od let osmdesátých usilovati o ryze katolickou universitu v Salcpurku, již půdu horlivě připravovala jmenovitě pověstná politická agentka hrab. Ida Hahn-Hahn a již se po prvé domáhal již 1884 sám zemský sněm salcpurský.

Jak na pražském kongresu Volné myšlenky r. 1907 vykládal Jos. Stark, věnovala mimo nespočetné dary kněží i laiků jedna arcivévodkyně rakouská k tomu účelu a „ke cti a chvále neposkrvněného početí Panny Marie“ sumu 200.000 K (obnos tedy na tu dobu značný); byly pro nové ústavy zabezpečeny již i velké vědecké sbírky (herbáře, nerosty a p.) i knihovna, zakoupeno staveniště, ba r. 1906 měla býti již otevřena právnická fakulta (samostatná fakulta theologická existovala tam již delší dobu); později zase slibována fakulta právnická od r. 1912 a filosofická od r. 1913; pak zase valná hromada katolického spolku salcpurského usnesla se r. 1912 odložití otevření university k roku 1916, kdy mělo býti slaveno stoleté příslušenství Salcpurku k říši rakouské.

V kruzích církevních bylo ovšem velké nadšení pro tento podnik; sám papež Lev XIII. dal kdysi zvláštním breve požehnání celé akci, mimo jiné princ Max saský vyličil ji skvělými barvami ve slavnostním kázání v dómu salcpurském.

o zákonnou záruku svobody učení na vysokých školách; úplně vypracovaný návrh zákona v tom smyslu podali jmenovitě r. 1910 *Pernerstorfer*, Soukup a soudruzi (sociálně demokratičtí). Srv. Komenský XXXVIII. 511.

Při tom je zajímavé, že profesor inšprucký Donát, ovšem jesuita, zastával se salcpurské katolické university mimo jiné i z toho důvodu, aby byl podlomen státní monopol universitní, který prý dnes přivádí vědu i universitu v závislost na panující třídě a vládě⁸³¹ — zkrátka, teprve v Salcpurku měla vzniknouti svobodná universita katolická.

Zdá se však, že se odkládalo otevření university jen proto, že se čekalo na ještě příznivější časy v budoucnosti, než byly za císaře Františka Josefa a ministra Hussarka, třebaš také věrného katolíka⁸³² a že konec konců se počítalo přece jen zase s rozhodujícím krokem se strany samého státu, poněvadž podle zákona taková „svobodná“ universita nemohla býti než soukromým ústavem beze všeho oprávnění. Zatím r. 1914 přinesly i naše denní listy⁸³³ neuvěřitelnou zprávu (podle mnichovského časopisu Zeit), že prý od otevření katolické university v Salcpurku bude vůbec upuštěno a že se při tamější theologické fakultě zřídí pouze badatelský vědecký ústav; peníze do té doby sebrané asi v částce 5 mil. K⁸³⁴ byly prý „půjčeny“ na stavbu nové redakční budovy klerikálního časopisu Reichspost. A za nedlouho se zas objevila zpráva,⁸³⁵ že řečený badatelský ústav má býti jen přípravou k universitě, od jejíhož otevření spolek katolický rozhodně neustoupil, ač se proti tomu již r. 1913 vyslovilo veřejným prohlášením na 500 profesorů rakouských a německých vysokých škol⁸³⁶ a ač již od r. 1901 katolickému spolku salcpurskému s úspěchem čelil protispolek svodomyslných profesorů i posluchačů, který se domáhal státní neustánné university

⁸³¹ Hlídkka 1910, 332.

⁸³² Srv. Pädagogischer Jahresbericht von 1911, VII. 40.

⁸³³ Srv. na př. Národní Listy 25. února 1914 a Čas 24. února 1914.

⁸³⁴ Akademische Rundschau VI. 214.

⁸³⁵ Nár. Listy 3. května 1914.

⁸³⁶ Pädagogischer Jahresbericht von 1913 VIII. 40.

a zatím aspoň pořádal pravidelné podzimní kursy vynikajících německých učenců za velikého návalu posluchačstva.

Do rozhodujícího stadia vstoupila otázka salcpurské university v lednu 1917, kdy se vyskytla zpráva, že do Salcpurku bude přenesena německá universita z Černovic (byla zatím bez lékařské fakulty), ježto se mnozí její profesori obávali, že ji v Bukovině neudrží; sám císař v dubnu téhož roku sliboval deputaci salcpurské vysokou školu, ale jen cestou ústavní, neboť došlo mezitím k tajnému kompromisu části obecního zastupitelstva salcpurského, které si od nové university slibovalo rozkvět krásné, ale chudé země, se spolkem katolickým tak, že měla v Salcpurku býti zřízena nová (již šestá!) universita německá, na níž několik stolic by zůstalo vyhrazeno katolíkům.⁸³⁷ Ale proti tomuto řešení protestovala jak universita v Inšpruku z obavy před oslabením, tak sociálně demokratičtí členové obecního zastupitelstva;⁸³⁸ na konec rozklad říše odsunul i tuto vleklou záležitost, neboť pro ztenčenou republiku rakouskou objevily se tři zbylé university úplně postačitelnými.⁸³⁹

§ 35. ORGANISACE RAKOUSKÝCH UNIVERSIT.

Podle zákonů a předpisů platných až do zániku říše učili na universitách jednak profesori řádní a mimořádní, kteří byli ustanoveni trvale jako úředníci státní, jednak soukromí docenti, kteří neměli vůbec státního postavení, a lektorů (učitelé universitní v užším smyslu slova) rozličných umění a obratností, jakož i řečí živých po stránce

⁸³⁷ Vychovatelské Listy 1917, 35 a 1918, 75.

⁸³⁸ Akademische Rundschau VI. 214 sl.

⁸³⁹ Podle Hlídky 1928, 493 přibýly v listopadu 1928 přednášky filosofické jako zárodek filosofické fakulty.

praktické. K vlastnímu sboru profesorskému jako představiteli a vykonavateli autonomie fakultní náleželi všichni profesori řádní, dále z mimořádných pouze tolik, aby jich nebylo více než polovice profesorů řádných, konečně dva volení zástupci soukromých docentů s hlasem poradním. V čele fakulty byl děkan, volený na rok z profesorů řádných, v čele university rektor, volený rovněž na rok nepřímo (skrze čtyři volitele z každé fakulty) z řádných profesorů celé university bez rozdílu náboženského vyznání (turnus v praxi obyčejně zachovávaný, aby se rektor každý rok bral z jiné fakulty v určitém pořádku, nebyl vůbec zákonem předepsán).

Rektor, prorektor (t. j. rektor předešlého roku), děkani a proděkani (t. j. děkanové předešlého roku) a senátoři (po jednom zvoleném na tři leta z každé fakulty) tvořili akademický senát, který tedy při počtu čtyř fakult čítal celkem 14 osob. Sbor profesorský každé fakulty scházel se za předsednictví děkanova k poradám o všech didaktických i správních záležitostech, jež nebyly přímo vyhrazeny senátu, podával zvláště i návrhy ministerstvu na obsazení uprázdněných stolic, pečoval o náležitý stav seminářů a ústavů vědeckých, dožíral na posluchače fakulty atd.; běžné záležitosti obvyklého rázu nevyřizovaly se ovšem plenárně, nýbrž děkanem samým ve vlastní pravomoci.

V obor působnosti akademického senátu jakožto nejvyšší instance správní patřily všechny obecné záležitosti universitní, zvláště i dozor nad vším personálem kancelářským a pomocným při universitě a disciplinární moc nad veškerým posluchačstvem; spolu byl senát nejbližší instancí odvolací proti děkanům a sborům profesorským; naopak jeho snesení podléhala stejně jako snesení jednotlivých oborů konečnému stvrzení ministerskému. Bývalá kolegia všech doktorů fakulty, obvyklá v Praze a ve Vídni, odloučena od uni-

versit a ustavena samostatně,⁸⁴⁰ udržela se do převratu jen na fakultách theologických, nebyla sice již součástíou university, ale spravovala více méně ve vlastní kompetenci své důchody, jmění i archiv. Hodnost t. řeč. kancléře university, kterou zastával vysoký hodnostář církevní, omezena jen na fakultu theologickou a neměla faktického významu; zato rektor university, jemuž patřil titul Magnificence (děkanům podobně Spectabilitas), měl v Čechách, Dolních Rakousích, Štýrsku, Tyrolích, Haliči a Bukovině po dobu svého úřadování virilní hlas na zemském sněmě.

Obsazování universitních stolic bylo upraveno provisorně r. 1848, a to tak, že každý návrh měl vycházeti od příslušné fakulty ve formě terna, načež ministerstvo vyučování učinilo svůj návrh císaři, jemuž patřilo konečné rozhodnutí. Do terna fakulty mohli býti pojati vedle skutečných učitelů a profesorů domácích i cizích, a vedle docentů také učenci soukromí, kteří třeba dosud vůbec nepůsobili na škole; toliko na fakultě theologické měl na návrhu účastenství i příslušný biskup, jemuž ponecháno právo, aby po všech profesorech i učitelích theologické fakulty požadoval záruky jejich pravověrnosti, po případě tedy aby vůbec odepřel jim povolení (missio canonica) k učitelské činnosti; dokonce se sem tam na fakultě theologické udrželo i obsazování stolic pomocí konkursních zkoušek všech uchazečů.

Profesori řádní všech fakult, technik, vysoké školy zemědělské a zvěrolékařské, evangelické fakulty, vídeňské akademie výtvarných umění byli zařaděni do VI. hodnostní třídy státních úředníků se základním platem 6400 K a pěti kvinkvenálkami (od r. 1917 kvadrienálkami) v rozsahu 800—1200 K, takže nejvyšší plat řádného profesora rakouského byl 11.200 K mimo příslušný přídatek aktivní (v Praze byl 1472 K); nejstarší a nejzasloužilejší profesori dostávali titul a charak-

⁸⁴⁰ Věstník profesorů vysokoškolských XV. 72.

ter dvorních radů (v V. hodn. třídě). — Mimořádní profesori byli v třídě VII. se základním platem 3600 K a s nejvyšším 6400 K mimo přídavek aktivní (v Praze 1288 K), platy profesorů na samostatných theologických fakultách v Olomouci a Salepurku byly o něco nižší. — Čestní profesori, mimořádní nebo řádní profesori titulární (bezplatní), soukromí docenti a lektori neměli vůbec stálého platu od státu, nýbrž jen nárok na kolejně (které u profesorů placených připadlo státu), resp. remunerace. Za řízení seminářů a vědeckých ústavů, jakož i za státní zkoušky a rigorosa bývaly vždy remunerace a taxy zvláštní. Je zvláštní, že za Rakouska platilo stále ještě ustanovení z roku 1826, podle něhož jako všichni nově jmenovaní učitelé ve státních službách tak i universitní profesori ustanovovali se toliko na tři leta, po jejichž uplynutí teprve byli potvrzeni definitivně; v tomto tříletí mohl býti každý profesor beze všech nároků pensijních propuštěn, jestliže „ve svém úřadě nebo v ostatním svém chování neodpovídal požadavkům naň kladeným“. V sedmdesáti letech stáří musil každý vysokoškolský profesor odejít do výslužby a mohl nanejvýše ještě se svolením císařovým „čisti“ ještě po „čestný rok“, načež mohl po případě zůstatí už jen profesorem čestným (ad honores).

Kdo se chtěl habilitovati za soukromého docenta, t. j. získati si t. řeč. veniam docendi či legendi (oprávnění čisti) pro jistou disciplinu vědeckou, tvořící uzavřený celek, musil míti hodnost doktora příslušné fakulty, dále podati habilitační spis tištěný, který vědeckou metodou zpracoval samostatně některý problém dotčené discipliny; profesorský sbor fakulty, jemuž příslušelo právo žádost kompetentovu zamítnouti hned a limine (dokonce, jak se v příslušných předpisech praví: „aus einem anderen in der Persönlichkeit des Bewerbers gelegenen Grunde“), zvolil odbornou komisi, aby prozkoumala habilitační spis;

jestliže vyhovoval, musil se kandidát podrobiti t. řeč. habilitačnímu kolokviu před celým sborem, a to nejen o obsahu své práce, nýbrž o celém okruhu zvolené discipliny, při čemž každý člen sboru měl právo klásti otázky; dopadlo-li i toto kolokvium příznivě, určil sbor profesorský den, kdy kandidát před veřejností a celým sborem měl vykonati přednášku na zkoušku, což se mohlo prominouti těm, jejichž schopnost ústního výkladu byla nepochybná (na př. u profesorů středoškolských). Podobně u těch, kdož již měli vědecké jméno, mohl se sbor spokojiti jen s předložením habilitačního spisu bez kolokvia.

Usnesení sboru stvrzovalo ministerstvo vyučování, jež tedy teprve definitivně udílelo docentovi právo konati přednášky, ale jen v tom oboru, pro který se habilitoval. Instituce adjunktů universitních, zřízená r. 1811 dekretem studijní komise dvorské jakožto „semináře příštích učitelů středoškolských a vysokoškolských“, udržela se jen na fakultě bohoslovecké v některých oborech (v dogmatice, morálce a pastorálce), výjimkou pak i při některých ústavech vědeckých na fakultě lékařské a filosofické; vedle toho byli při jednotlivých ústavech a stolicích universitních asistenti s doktorátem nebo státními zkouškami za remuneraci ročních 1400—2500 K podle počtu let služebních, dále t. řeč. pomocné síly vědecké a demonstrátoři, požívající státního stipendia různé výše.

Pro úřední agendu byli při každé universitě úředníci zvláštní, zvláště ředitel universitní kanceláře, kvestor (pokladník) a potřebný počet úředníků konceptních a pomocných (oficiálů, kancelistů atd.), ovšem i pedelů a sluhů universitních. Rozumí se, že zvláštní pomocné síly byly nutny i při universitních ústavech a seminářích, opětně již zmíněných; ústavy ty existovaly jen ojedinelé neb v omezeném počtu na fakultě theologické a právnické, ale zato v daleko větším

rozsahu u fakult ostatních (r. 1914 na př. na české fakultě theologické byly pouze tři semináře, na právnické 12, ale na lékařské bylo 24 ústavů a klinik, na filosofické dokonce přes 30 vědeckých ústavů a seminářů, z nichž některé měly několik oddělení).

Samostatně z vědeckých ústavů byl mimo svazek univerzitní organisován ústav pro rakouské dějiny (Institut für österreichische Geschichtsforschung) ve Vídni pro badání v tomto oboru vědním; v kursu tříletém vykládaly se prameny dějinné a konala se cvičení ve všech odděleních historických disciplin. Dále Istituto austriaco di studi storici v Římě s vlastní správou, určený pro studium středověku i novověku; konečně zoologická stanice v Terstu pro pěstování věd biologických se zvláštním zřetelem k mořské fauně.

S univerzitou souvisela — ovšem již jen volně — všude knihovna s vlastním personálem úředním i služebním; vedle veřejných knihoven univerzitních (v Praze společně pro obě university) byly i studijní knihovny v sídlech bývalých lyceí vysokoškolských nebo zaniklých universit (v Olomouci, Salcpurku, Linci, Celovci, Lublani a Gorici), ovšem i větší, menší příruční knihovny při jednotlivých ústavech a seminářích. Za určitých modalit bylo lze vypůjčovati si knihy také z dvorní bibliotéky vídeňské a knihoven zahraničních.

* * *

Posluchači univerzitní byli buď řádní čili imatrikulovaní, t. j. zapsaní v počet akademických občanů po složení slavnostního slibu imatrikulačního, buď mimořádní, t. j. osoby aspoň šestnáctileté s takovým předběžným vzděláním, že mohly s prospěchem poslouchat přednášky (k nim se počítali zvláště i farmaceuti, absolventi učitelských ústavů, absolventky dívčích lyceí, posluchači státního účetnictví a pod.). Obojí

posluchači užívali pro zápis jednotlivých přednášek t. řeč. indexu, v němž se jim stvrzoval zápis a návštěva přednášek, jejichž volba byla — nehledíc k předepsaným požadavkům zkoušek státních a rigoros — ponechána posluchačům úplně volna; zvláště přednášky a cvičení lektorů, kteří si své posluchače zapisovali, byly přístupny všem posluchačům vysokých škol bez rozdílu.

Doba, ztrávená na cizí universitě, započítávala se tuzemským posluchačům s určitým omezením, naopak mohli u nás s podobnými klausulemi zapsání býti cizinci; privatistů na vysokých školách nebylo vůbec (ač ve skutečnosti mnozí posluchači studovali jen doma), ale zato hosté (frequentanti, hospitanti), kteří poslouchali jen některé přednášky, nejsouce vůbec ve svazku univerzitním zapsáni. Posluchači byli povinni řádnou návštěvou zvolených přednášek a bývala proto koncem každého semestru o této věci společná porada všech profesorů a docentů fakulty, nebyly-li snad shledány po té stránce nějaké závady (časem se však z porady té vyvinula pouhá formalita); profesori měli právo užití vhodných prostředků pro kontrolu návštěvy, po příp. i čísti (vyvolávati) jména zapsaných. Naproti tomu posluchači podle univerzitních předpisů měli k zápisu i potvrzení (testování) svých přednášek bez výjimky dostavovati se osobně a nesvěřovati indexů svých ani kolegům, ani služebnímu personálu (i tu se ovšem prakse záhy při velkém počtu zapsaných vyvinula jinak).

Studijní doba na rakouských universitách dělila se na semestr zimní, jenž se počínal 1. říjnem a končil čtvrtkem před nedělí květnou, a letní od čtvrtka po velikonočních do konce července, takže hlavní prázdniny byly podle zákona jen dva měsíce (srpen a září), a mezi oběma semestry byla pauza jen 14 dní (usus byl ve skutečnosti i tu záhy jiný a hlavně prázdniny se prodlužovaly oběma směry); jedině na universitě černo-

vické byla od r. 1875 délka obou semestrů (pro pohyblivé svátky velikonoční jinde velmi nestejná) upravena tak, že se zimní semestr končil již posledním únorem, takže každý semestr měl pět měsíců. Seznamy přednášek, které podle předpisů z r. 1857 a 1874 měly se počínati nejdéle 3. neb 4. den v každém semestru a bez výslovného svolení ministrova ne až po uzavření zápisu, sestavovaly se předem pro každý semestr a schvalovaly ministerstvem, při čemž hleděno k tomu, aby vyvarováno bylo všem kolisím (t. j. aby v tutéž hodinu nebylo několik přednášek téhož oboru) a vyhověno vůbec předpisům a požadavkům studijním.

Podle nařízení z r. 1850 (opět jen provisorních, které však platilo až do zániku říše) byly přednášky buď bezplatné (publica), buď za kolejně, jež vyměřováno na pololetí, a to tolikrát 2 K 10 h, kolik hodin týdně měla býti přednáška konána (výjimkou bývaly některé přednášky za kolejně vyšší). Nemajetní a dobře prospívající posluchači, jakož i klerikové řádů dotovaných z veřejných fondů, mohli býti od kolejněho osvobozeni (v I. semestru studií jen ti, kdo měli vysvědčení maturitní s vyznamenáním).

Přístup ženám ke studiím universitním dovoľoval se ještě před r. 1896 jen v případech zcela výjimečných, a bylo by se nejráději vidělo, kdyby se pro ně konaly přednášky zvláštní; teprve od r. 1897 mohly býti zapisovány jako posluchačky řádné, mimořádné nebo hospitantky na fakultě filosofické, od r. 1900 i lékařské a studiu farmacie. Návrh profesorského sboru právnické fakulty české z r. 1900, aby ženy přípuštěny byly za posluchačky řádné a mimořádné také na tuto fakultu, nebyl za Rakouska vůbec ministerstvem vyřízen a deputaci akademicky vzdělaných žen, která se u ministra vyučování Hussarka domáhala vyřízení příznivého, odpověděl ministr vyhýbavě, že není dosud ještě sebráno dosti cen-

ného materiálu o praxi žen u soudu a ve správní službě, ale že se ministerstvo bude otázkou tou dále zabývati. Jest pochopitelno, že počet žen zapsaných na universitě ustavičně rostl⁸⁴¹ a že jmenovitě za války časem leckde docela převýšil počet zapsaných mužů:⁸⁴² Tak v letním semestru 1917 bylo zapsáno na fakultě filosofické ve Vídni 547 žen, ale jen 455 mužů.

Kdežto ve veřejném životě posluchači vysokých škol podléhají ovšem jako jiní občané obyčejným zákonům, pro chování jejich jako akademických občanů vydán byl, jak již řečeno, disciplinární řád již r. 1849, který hrozí tresty (napomenutím, důtkou, vyloučením z jedné anebo všech universit v říši) všem, kdož by rušili akademický klid a řád, poškozovali sbírky, byli trvale nepilní nebo chovali se neslušně, nemravne i pohoršlivě, uráželi akademické instance a učitele. Dokonce je v řádě vytčeno, že se zakazuje posluchačům všeliké shromažďování mimo universitu k jiným účelům než zábavným a že jen se svolením rektorovým smějí se raditi na půdě akademické o speciálních záležitostech studentských, při čemž akademické úřady jsou oprávněny podle svého zdání ihned schůzi takovou rozpustiti; schůzi těch smějí se prý účastniti jen imatrikulovaní studenti, kdežto nezapsaným — a jak praví § 10. slovně — a všem jiným individuím mimo akademické učitele jest všeliké účastenství zakázáno. Tento podařený odstavec nebyl sice, jak výslovně vytčeno, zákonem spolkovým r. 1867 odvolán, ale bylo studujícím dovoľeno jako jiným občanům, aby si zakládali v mezích toho zákona vlastní spolky.⁸⁴³ Z pozdějších

⁸⁴¹ Přesná data o studiu žen u nás až do r. 1917 uvádí Almanach akademicky vzdělaných žen 67 sl.

⁸⁴² Verordnungsblatt 1927, 455.

⁸⁴³ O jejich stavu před válkou jedná podrobně a instruktivně Kalendář Svazu československého studentstva v Praze 1911-2, I. 201 sl.

nařízení je příznačný výnos z r. 1861, jímž ukládalo se všem policejním úřadům, aby o každém zatčení posluchače podaly do 48 hodin zprávu jeho akademickým úřadům, které měly, — jako všichni profesori — právo o vinníku vyžádati si náležitých informací; se zatčeným mělo se zacházeti slušně a měl býti, co možná, oddělen od obyčejných arestantů nižších vrstev.

* * *

Také v Rakousku bylo lze odlišiti státní zkoušky, opravňující k veřejnému postavení, a rigoroza, jimiž se dosahovalo hodnosti doktorské,⁸⁴⁴ ale poměr jejich na jednotlivých fakultách byl různý a řídil se studijním řádem i předpisy dotčené fakulty. Na katolické fakultě theologické, jež přes všechny protesty pokrokové veřejnosti zůstala v Rakousku součástí university, všeobecně závaznými předměty čtyřletého studia byly podle studijního řádu z r. 1858, uzavřeného po zrušení konkordátu, dogmatika, morálka a pastorálka, dějiny církve a církevní právo, Písmo Starého i Nového zákona a hebrejščina, k čemuž generální shromáždění rakouských biskupů v r. 1902 doplnilo ještě, resp. znovu zavedlo podle staršího řádu studijního z r. 1850, tyto předměty: fundamentální teologii s apologetikou, patrologii, duchovní výmluvnost, liturgiku, pedagogiku a katechetiku; po těch, kdož chtěli dosíci doktorátu theologického, požadovalo se ještě studium semitských jazyků, vyšší exegese a křesťanské filosofie.

Na fakultě theologické udržely se vždy zkoušky semestrální i výroční a kolokvia aspoň

⁸⁴⁴ Jak se vyvíjely a měnily rakouské předpisy o akademických hodnostech od dob nejstarších, podrobně vyloužil A. von Wretschko ve spise: Die akademischen Grade namentlich an den österreichischen Universitäten 1910.

měsíčním,⁸⁴⁵ tam také latina byla ještě pravidelnou řečí theologických výkladů, tam učiněno opatření, aby přednášky docentů jiných fakult mohl posluchač dáti si zapsati jen se svolením církevních úřadů. Kdo chtěli dosíci doktorátu, nutného ovšem jen pro kariéru akademickou, musili podle posledního rigorosního řádu z r. 1903 podati vědecké pojednání a podrobiti se třem rigorosům, jimiž měly býti zajištěny i důkladné znalosti i schopnost samostatné vědecké práce; po třetím rigorosu musil kandidát před biskupem neb kancléřem fakulty učiniti slavnostní tridentinsko-vatikánské vyznání víry, v němž sliboval, že bude hájiti katolické víry a zachovávatí všechny církevní tradice i zvyklosti; patrně měla býti tak zjednána záruka, že vědomostí tak těžce nabytých a draze zaplacených⁸⁴⁶ nebude zneužito proti katolické církvi.

Značně odchylné bylo zřízení řeckoorientální theologické fakulty, spojené roku 1871 s universitou černovickou, jež měla i svůj zvláštní učebný plán i zkušební řád, podle něhož musil se posluchač podrobiti po čtvrtém semestru zkoušce exegetickohistorické a po osmém systematicko-praktické; rigoroza tam byla jen dvě bez vědecké práce písemné za úhrnné taxy (i s promoci) 200 K.

Studium práv trvalo v Rakousku nejméně osm semestrů a výkaz o něm zjednával se třemi státními zkouškami: historickoprávní, které bylo lze se podrobiti již koncem III. semestru, judiciální a státovědeckou, jejichž pořad byl libovolný, ale s nimiž bylo lze počítati již v posledních nedělích VIII. semestru. Předměty zkušebními byly při zkoušce historické; právo římské, cír-

⁸⁴⁵ Na fakultách samostatných mimo universitu byly upraveny zkoušky t. řeč. odborné koncem semestru zvláštním výnosem 1909 (Verordnungsblatt 1910, 51).

⁸⁴⁶ Poplatky za posouzení práce byly 40 K, za každé rigorosum 80, za promoci 120, tedy celkem 400 K předvzálečných.

kevní, německé a rakouské říšské dějiny, při zkoušce judičiální rakouské právo občanské, obchodní a směnečné, soudní řízení civilně trestní, rakouské trestní právo, při zkoušce státovědecké: všeobecné i rakouské státní právo, věda správní, národohospodářství, věda finanční. Zkoušky byly veřejné a ústní před komisemi, složenými z profesorů fakulty právnické a odborníků mimo universitu, zvláště z kruhů soudních a advokátských; čeští posluchači musili prokázati úplnou znalost němčiny.

Kdežto státní zkoušky opravňovaly k nastoupení státní (a veřejné) služby, požadoval se pro advokacii a ovšem i akademickou činnost doktorát, obsahující docela analogická tři rigorosa: první z práva římského, církevního i německého, druhé z rakouského práva občanského, obchodního i směnečného, civilního procesu, rakouského trestního řízení, konečně třetí ze státního práva rakouského, mezinárodního i politické ekonomie, při čemž je zajímavo, že z práva církevního (katolického) zkoušení byli i jinoverci; taxy určeny byly za každé rigorosum 120 K, za promoci rovněž tolik, celkem tedy 480 K.

Naproti tomu všecko konání lékařské praxe bylo i v Rakousku vázáno pouze na doktorát, upravený posléze roku 1905. Studium lékařství obsahovalo aspoň deset semestrů; první rigorosum ve IV., po případě V. semestru vztahovalo se na všeobecnou biologii, fysiku, chemii, anatomii, histologii a fyziologii, druhé v X. semestru bylo z patologické anatomie, všeobecné i experimentální patologie, farmakologie, medicíny vnitřních nemocí, dětského lékařství, psychiatrie a nemocí nervových; třetímu přikázány chirurgie, porodnictví, oční nemoci, dermatologie, hygiena a soudní lékařství; většinou zkoušelo se teoreticky i prakticky, a to veřejně; taxy stanoveny 120 + 150 + 140 K za rigorosa, 120 za promoci, celkem tedy 410 K.

Kdežto na všech těchto fakultách byly předměty cvičebné se zřetelem ke zkouškám státním i rigorosům uvedeny v určitý a přesný pořádek, v němž je bylo nutno absolvovati⁸⁴⁷ a kdežto tedy každý profesor na těchto fakultách pravidelně rok od roku vykládal látku touž, na fakultě filosofické, k níž za Rakouska patřily discipliny filozofické, historické, filologické, matematické a přírodovědecké, byla volnost učení v tom smyslu, že nebyl vůbec pořádek studií přísně a nezměněně normován a že profesori mívali pravidelně čtyřletý turnus svých výkladů. Vedle zkoušek státních, o nichž jsem již pojednal v § 28, byl i na fakultě filosofické doktorát, nezbytný však pouze pro dráhu akademickou. Podle předpisů z roku 1849 vyžadovaly se pro dosažení hodnosti doktora filosofie jednak samostatná písemná práce vědecká o tematě volně vybraném (disertace), jednak dvě rigorosa, dvouhodinné (hlavní) a jednohodinné (vedlejší): předmětem onoho mohl býti onen obor filologicko-historický neb matematicko-přírodovědecký, jehož se týkala disertace a jenž zastoupen byl na fakultě aspoň jedním profesorem, ve spojení s jiným oborem téže skupiny (tedy na příklad slovanská filologie ve spojení s germánskou), předmětem jednohodinného byla vždy filosofie (vyjímajíc ovšem případy, kdy z filosofie bylo voleno již rigorosum hlavní, takže pak vedlejší se týkalo některé disciplíny filologicko-historické nebo matematicko-přírodovědecké). Pořad rigoros i jejich doba ponechána byla úplně na vůli kandidátovi; taxy stanoveny za Rakouska za posudek disertace 40 K, za rigorosum dvouhodinné 80, jednohodinné 40, promoci 60 K, celkem tedy 220 K.

Všeobecně třeba připomenouti, že k návrhu

⁸⁴⁷ Jaké neblahé následky mají tyto pevné „maršruty“ studijní pro vlastní a samostatné vzdělání posluchačů, otevřeně vyložil prof. Babák v Kalendáři Svazu čes. studentstva 1911.12, 95.

akademického senátu mohlo ministerstvo vyučování povolit jako vyznamenání t. řeč. p r o m o c i s u b a u s p i c i i s, a to ve Vídni v roce jen třem, na ostatních universitách pouze jedinému kandidátu (na všech fakultách dohromady); kandidát musil všecka studia gymnasiální i rigorosa vykonati s vyznamenáním, při čemž přednost mívali ti, jejichž rodiče si získali o stát (při promoci byl zastoupen císař vyšším úředníkem státním a kandidát dostával brilantový prsten s monogramem vladařovým). Konečně i v Rakousku bylo lze doktorát kterékoli fakulty se svolením ministerstva propůjčiti jako čestnou hodnost (honoris causa) beze všech rigoros osobám obzvláště zasloužilým o vědu neb umění anebo při jubileích universit a pod. Tak byli v Německu čestnými doktory nejen na př. skladatelé hudební, nýbrž dokonce i maršálek Blücher, za války zvláště Hindenburg; u nás na př. Vrchlický se habilitoval jen na základě čestného doktorátu fakulty filosofické.

Zvláštní předpisy studijní a zkušební stanoveny byly za Rakouska také pro studia přidružená k universitě, a to pro zkoušky ze státního účetnictví, jež se přednášelo vždy na fakultě právnické, a pro studium farmacie (lékárnictví), přičleněné jako samostatný obor k fakultě filosofické. K studiu tomu se připouštěli jen ti, kdo s prospěchem vybyli šest tříd gymnasia anebo realky (tito jen po doplňovací zkoušce z latiny) a tříleté tirocinium (praksi) v lékárně; na universitě musili po dvě leta studovati theoreticky i prakticky vědy přírodní, zvl. fysiku, botaniku a chemii, a k dosažení diplomu magistra farmacie vykonati tři předběžné zkoušky (Vorprüfungen z fysiky, botaniky a obecné chemie) a jedno rigorosum (praktické a theoretické) z chemie farmaceutické a farmakognosie. Doktorát farmacie (či chemie), jak dříve existoval v Rakousku, byl zrušen posledním řádem studijním z r. 1889, ale dovoleno bylo těm magistrům farmacie, kteří si řádně zís-

kali doktorát filosofický, aby se mohli zvátí také doktory farmacie.

Zvláštní předpisy konečně byly i pro studium na zemědělské fakultě university krakovské (po každém ze tří let studia byla zkouška odborná), mimo to mohli posluchači, kteří byli na universitě zapsáni čtyři léta, dosíci doktorátu filosofie); dále pro zkoušky diplomovaných znalců potravin, od nichž se žádalo praktické i theoretické studium věd přírodních a vedle t. řeč. kvalifikační zkoušky obecné z chemie, botaniky i fysiky ještě diplomová zkouška odborná; konečně i pro praktické zkoušky jazykové u lektorů filosofické fakulty.

§ 36. RAKOUSKÉ UNIVERSITY A OTÁZKA NÁRODNOSTNÍ.

Nadvláda německé národnosti v oboru školství nebyla nikde v Rakousku tak křiklavá a nápadná, jako právě v počtu universit. Počátkem století devatenáctého existovaly v Rakousku tyto university, a to vesměs s německým (resp. v určitých oborech latinským) jazykem vyučovacím:

1. p r a ž s k á universita Karlo-Ferdinandova, založená Karlem IV. r. 1548 a definitivně spojená r. 1654 s Klementinskou kolejí jesuitů;

2. k r a k o v s k á, zřízená králem polským Kazimírem Vel. r. 1564, původně bez theologické fakulty;

3. v í d e ň s k á, kterou založil r. 1565 vévoda rakouský Rudolf IV., rovněž s počátku bez theologie;

4. o l o m o u c k á, zřízená roku 1566 původně jakožto kolej jesuitská biskupem Vilémem Prusinovským,⁸⁴⁸ ale již r. 1573 povýšena na universitu

⁸⁴⁸ Podle článku H. Trauba: Z dějin university moravské v Českém časopise Historickém XXIV. 1919, 209 byla akademie olomoucká zřízena teprve 1573 a na universitu povýšena teprv 1578, načež záhy (1582) přistoupila fakulta theologická a teprv 1679 právnická a 1778 lékařská.

císařem Maxmiliánem II.; r. 1778 přenesena byla do Brna, r. 1701 ztenčena na lyceum, t. j. vysoké učiliště filosofické a theologické (jako dosud existují jmenovitě v Bavorsku) a vrácena do Olomouce, r. 1827 povýšena znovu na universitu,⁸⁴⁹ načež r. 1851 zrušena filosofie⁸⁵⁰ a r. 1855 práva, takže zůstala jen samostatná bohoslovecká fakulta (trvajíc posud) a ranhojičské učení, zrušené v letech sedmdesátých;

5. štyrsko-hradecká, zřízená arcivévodou Karlem r. 1585, ztenčená na lyceum r. 1782, ale znovu doplněná a povýšená r. 1826;

6. salspurská, otevřená r. 1619 přeměnou latinského ústavu benediktinského, r. 1810 změněná v lyceum, r. 1850 zrušená až na samostatnou fakultu theologickou a ústav ranhojičský, jenž pak zavřen r. 1871;

7. lvovenská, otevřená r. 1661 králem Janem Kazimírem jako učiliště jesuitské, r. 1805 ztenčená na lyceum, ale již r. 1816 obnovena jako universita;

8. konečně inšprucká, otevřená r. 1677 zásluhou císaře Leopolda I., ztenčená na lyceum r. 1782, ale obnovena již 1792; po druhé změněna v lyceum r. 1810 a zas povýšena na universitu již r. 1826.⁸⁵¹

K nim přibyla teprve r. 1875 německá universita v Černovicích s theologickou fakultou

⁸⁴⁹ Protože se jí hned s počátku v Olomouci vedlo nevalně (viz uv. čl. Traubův v 210 sl.) sami profesori, stavové i sněm moravský usilovali o zpětné přenesení do Brna jakožto ústředního sídla zemské vlády, ale všechny ty pokusy (poslední r. 1848) byly marny.

⁸⁵⁰ Podle článků M. Reměše Přírodní vědy a matematika na lyceu a filosofické fakultě university v Olomouci v časopise musejního spolku v Olomouci. 1920, 24 byla ještě v letech 1851-2 ohlášena řada přednášek.

⁸⁵¹ Universita v Linci, zřízená jakožto jesuitské učiliště 1656, ztenčena byla již za Josefa II. na lyceum, načež brzy potom zanikla úplně (srv. Paulsen Die deutschen Universitäten 1902, 41. Strakosch-Graszmann v uv. sp. 105).

řeckoorientální, ale bez mediciny, otevřená náhradou za to, že Polákům přiřčena byla universita lvovenská, a r. 1882 druhá universita pražská, vzniklá rozdělením společné university na českou a německou (obě s názvem Karlo-Ferdinandovy university), takže nakonec bylo v Rakousku celkem osm universit, a to pět německých (ve Vídni, Praze, Štyr. Hradci, Inšpruku a Černovicích, dvě polské (ve Lvově a Krakově) a jediná česká (v Praze), kdežto ostatní národové rakouští neměli v Cislajtánii university žádné; jedna německá universita připadala tak (podle sčítání z r. 1910) na 1,8 milionu, polská na 2,1, ale česká na celých 6 milionů obyvatelů.

Ale ani tento tak nespravedlivý poměr nebyl data příliš starého. Především na universitě pražské učilo se až do r. 1848 téměř výlučně německy a latinsky mimo stolicí českého jazyka, kterou po Pelclovi zastával Jan Nejedlý (až do roku 1854) a po něm po krátkém suplování Čelakovského od r. 1839 Koubek,⁸⁵² — čeština jako franština a italština patřila mezi nepovinné předměty, Freye Gegenstände! — učilo se český jen prakticky cvičením katechetským a — habictví: latinsky se vykládalo o hlavních předmětech na fakultě lékařské až do r. 1848, na filosofické o matematice a fysice až do r. 1824⁸⁵³. Teprve r. 1848 přinesl ne sice úplnou rovnoprávnost češtiny s němčinou, jak chtělo samo akademické studentstvo obou národností, ale rozhodně aspoň utrakvisování vysokého učení, jak bylo patrně v intencích samé

⁸⁵² Srv. pojednání Fr. Trnky Konkurs na obsazení stolice jazyka a literatury české na pražské universitě 1855 v programu realky kutnohorské 1915 a článek Jos. Volfa Příspěvky k dějinám stolice českého jazyka na pražské universitě v časop. Osvěta 1915.

⁸⁵³ Srv. spis F. Mareše Obnovení university Karlovy 1920, 69, který spolu ukazuje, že germanizační proces na pražské universitě nepostupoval dosti rychle pro odpor samých stavů českých.

vlády:⁸⁵⁴ na filosofické fakultě ke Kouřbkové stolici přibyla profesura slovanské filologie, kterou rok zastával Šafařík a po něm Čelakovský až do své smrti; z Olomouce přišel profesor filosofie Hanuš; Voceľ ujal se české archeologie, využiv svolení daného samým ministrem Stadionem, že na pražské universitě mohli beze vší halibitace čísti řádní členové Společnosti nauk, jako ve Vídní členové Akademie;⁸⁵⁵ Čupr četl česky o encyklopedii věd;⁸⁵⁶ Hanka byl docentem jazyka staroslovanského a ruštiny; r. 1851 začal čísti Tomek o rakouských dějinách; jednotlivé přednášky české byly i na ostatních fakultách (jmenovitě Šottovy a Purkyňovy⁸⁵⁷ na fakultě lékařské, Fričovy a Grünwaldovy na právnické).

Ale slibný tento rozmach češtiny, "třebas „pro tuhou škrobenost na katedrách“, jak vytýkal sám Havlíček, nesplnil všech národních nadějí našich a nedovedl vždy českému studentovi učiniti právě universitní studium příjemným.⁸⁵⁸ utuchl zase již v letech padesátých i z příčin politických i pro nedostatek českých posluchačů; nových profesorů českých nepřibývá, ba naopak i dosavadní ohlašují přednášky zase jen německy. Teprve r. 1861 objevují se nové české přednášky na fakultě právnické (Slavičkovy a Rand-

vy) a otevřeny dvě mimořádné profesury s českým jazykem vyučovacím pro přednášky judičiální zkoušky;⁸⁵⁹ ve filosofii k Janu Palackému, přednášejícímu oběma jazyky od r. 1857, přibyl Kvíčala a Dastich, na medicíně Ed. Grégr a Boh. Eiselt; skvělou řeč na obranu práv češtiny na říšské radě měl tehdy sám Rieger, domáhaje se úplné rovnoprávnosti na universitě pro oba jazyky.

Stanovisko vlády vídeňské (Schmerlingovy) bylo ovšem nadobro českým snahám nepříznivé; sám Helfert, tehdejší předseda vyučovací rady při ministerstvu osvěty, doporučoval ve spisku o jazykové rovnoprávnosti ve škole (1861), aby bylo zústaveno profesorům samým, kterým jazykem chtějí čísti, ale zavrhoval rozhodně zřizování samostatných universit pro každý národní jazyk, ba tvrdil dokonce, že kdyby se university opřely o národní jazyk, bylo by prý veta po jejich vědeckém rázu! Od r. 1863 opět a opět žádá za české přednášky samo studentstvo, a to brzy z celé university, brzy z jednotlivých fakult, a to brzy ke sboru profesorskému, brzy k sněmu a vládě — naporád marně!⁸⁶⁰ R. 1864 bylo poprvé jednáno o věci na českém sněmě, při čemž Čechové byli od počátku pro to, aby na dosavadní universitě zřizovaly se stolice české, Němci však již tehdy navrhovali, aby se pro český jazyk zřídila nová universita zvláštní;⁸⁶¹ podruhé r. 1866 znova jednáno o rovnoprávnosti obou řečí po návrhu Riegrově, podle něhož měla býti dvojí stolice pro všechny přednášky zkušební.

Němci již tehdy namítali ústy Hasnerovým i, že prý nemáme vědecké literatury české, jež by nám dávalo právo na universitu, ale jinak opět prohlašovali přes odpor Čechů, že by bylo

⁸⁵⁴ České mistodržitelství svolilo již 30. března 1484, aby se na pražské universitě učilo oběma jazyky (Srv. Strakosch-Graszmann v uv. sp. 185).

⁸⁵⁵ Srv. Kalousek v uv. sp. 170. — Svolení to zrušeno r. 1872 (ib. 225).

⁸⁵⁶ Paedagogium IV. 146.

⁸⁵⁷ Podle spisu K. Chodounského Jan Evang. Purkyně. Působení jeho pro rozvoj české kultury 1927, 47 byl Purkyně jediným vysokoškolským učitelem, který již od r. 1853 bez dotazu k vládě a proti sborům profesorským konal řádné české přednášky v rozsahu postačujícím k absolutoriu a měl věru velmi činné účastenství v snahách o zavedení češtiny na fakultu lékařskou.

⁸⁵⁸ Srv. R. Wolf České studentstvo v době prvního třicetiletí české university 1912, 7.

⁸⁵⁹ S. Heller v uv. sp. III. 1921, 205.

⁸⁶⁰ Wolf v uv. sp. 31 sl.

⁸⁶¹ Jar. Goll Rozdělení pražské university 1908, 9 sl.

lépe zříditi samostatnou universitu českou;⁸⁶² na konec přijat návrh samého hr. L v a T h u n a, aby vláda provedla rovnoprávnost na pražské universitě uznáním úplné volnosti řeči vyučovací, české nebo německé. Bohužel sama universita, od které vláda požadovala dobrozdání o těchto návrzích, nebyla sjednocena a tak otázka celá, zůstávala i nadále nerozhodnuta;⁸⁶³ toliko na fakultě filosofické přičiněním J i r e ě k o v ý m zřízeno r. 1871 několik stolic mimořádných s českým jazykem vyučovacím. Znovu r. 1876 rokoval sněm český o četných peticích v této záležitosti (tehdy bylo již vedle 196 německých přednášek 37 českých, vedle 65 profesorů a 15 docentů německých 12 resp. 8 Čechů); nakonec petice odstoupeny vládě — bez doporučení.

Teprv ministerstvo T a a f f e o v o přineslo nám konečně rozřešení vleklé otázky české university, a to ve smyslu navrhovaném Němci, pro něž se vyslovila také menšina českého klubu, když většina byla proto, aby se universita utrakvisovala tak, že by akademický senát i sbírky zůstaly společny;⁸⁶⁴ jednání samo začalo se vlastně již r. 1880, posíláno bylo císařským nařízením z r. 1881, jež již ohlašovalo nastávající rozdělení university, načež po tuhých debatách v obou sněmovnách (referentem školské komise v plenu sněmovním byl univ. prof. Kvíčala) konečně přijat byl návrh zákona, potvrzený potom císařem 28. února 1882, dle něhož se v Praze od počátku studijního roku 1882/83 zřizují university dvě, německá a česká, obě s názvem Karlo-Ferdinando-

⁸⁶² Vídeňská Presse měla ještě roku 1880 moudrý návrh, aby nám Poláci přepustili jednu ze svých universit, ježto prý nemají pro obě dosti posluchačů (Pedagogium II., 1880, 87).

⁸⁶³ Referenty o věci na universitě samé byli Purkyně a Hasner.

⁸⁶⁴ Česká Politika III. 457.

vy.⁸⁶⁵ Na české otevřeny fakulty právnická a filosofická ihned, medicínská rok potom (1885), kdežto theologická přibyla teprv r. 1890, ježto kardinál Schwarzenberg až do své smrti si přál, aby fakulta ta zůstala oběma národnostem společná.

Jmění universitní, knihovna i aula v Karolinu zůstaly společné, kdežto sbírky a vědecké ústavy měly připadnouti těm stolicím, s nimiž byly na ten čas spojeny, ve skutečnosti se proto až na nepatrné výjimky dostaly Němcům, ač o jejich zřízení a rozmnožování měli zásluhy mnozí profesori čeští, kteří pro ně přinesli svého času i značné obětí hmotné. Také odznaky (insignia) akademických úřadů měly zůstati společné, ale ve skutečnosti podrželi si je zase Němci a pro Čechy pořízeny nové ústupností prvního rektora české university V. V. T o m k a. „Bylo to korunování díla podniknutého Dobrovským, Jungmannem, Preslém, Palackým — byly to červánky nové doby“, praví významně Denis.⁸⁶⁶

Tím však dovršeny byly úspěchy Čechů na poli universit a všecko naše úsilí, aby se nám dostalo druhé české university v Brně, byly za Rakouska úplně marné.⁸⁶⁷ Sice se na bývalé universitě olomoucké učilo pastorálce česky již od Josefa II. a bábictví od r. 1807, suplentem českého jazyka byl od r. 1849 H e l c e l e t, konány tam česky i jednotlivé přednášky na filosofii a právech, ba ještě

⁸⁶⁵ Srv. D. M. Česká Carolo-Ferdinandea v časop. Paedagogium IV. 1882, 145 sl. Česká Politika ib. 455 sl., Goll v uv. sp. 24 sl. Strakosch-Graszmann v uv. sp. 351 sl.

⁸⁶⁶ V uv. sp. II. 527. — Srv. také výrok T. G. Masaryka v České otázce 162, znova otištěný v České Mysli XI. 152 pod čarou.

⁸⁶⁷ Srv. Ot. Srdínko Za druhou českou universitu v Brně v uv. Kalendáři Svazu studentstva 41 sl., týž Historie požadavku české university v Brně ve Věstníku prof. vysokošk. III. 65 sl.; Drtina Druhá česká universita v Brně v Naší Době XIX. 89 sl.; týž Druhá česká universita v Brně a fakulta filosofická ve Sborníku české pedagog. společnosti Brně 1918, 31 sl.

r. 1848 k návrhu prof. Šembery, který ve spisku *Über die Gleichstellung der beiden Landessprachen in Mähren 1848* (vydaného též česky s názvem *O rovnosti jazyka českého a německého na Moravě*) dožadoval se rovnoprávnosti obou jazyků na universitě olomoucké.⁸⁶⁸ sněm moravský se usnesl, aby se všem předmětům státních zkoušek učilo oběma jazyky, kdežto v ostatních měla být profesurům dána volnost.⁸⁶⁹ Od r. 1864, kdy školský odbor moravského sněmu i Moravská Orlice ve zvláštním úvodníku dne 17. června t. r.⁸⁷⁰ žádají za znovuzřízení university moravské a od r. 1869, kdy na táboře u Smržic blíže Prostějova P. Vrba se dožadoval moravské university a techniky v Brně⁸⁷¹ a kdy resoluce téhož smyslu byla přijata také na táboře na Bílé Hoře u Brna, nepřestává být tento „všeobecný požadavek našeho národa“, jak jej označil prof. Masaryk na říšské radě r. 1891, předmětem jednání sborů zákonodárných i nesčetných schůzí lidových a manifestačních.

Zajímavé, že i v tom případě byli Čechové s počátkem pro university utrakvistickou (tak hlásal zvláště i roku 1871 poslanec Mezník na sněmu moravském), ale již od let devadesátých vítězně proniká myšlenka samostatné university české, projevená po prvé v r. 1890 v petičích moravských posluchačů vysokoškolských i měst

⁸⁶⁸ Moravská čítanka 509 sl.

⁸⁶⁹ Připomínám, že také Šembera byl pro to, aby universita vrácena byla do Brna se zřetelem k blahu veškeré země, kdežto Beďa Dudík vyslovil se již před tím pro status quo, opíraje se mimo jiné o zajímavý důvod, že by v Brně universita trpěla „svadějícím požitkářstvím továrního města“. Sněm k ohrazení města Olomouce rozhodl proti přeložení (srv. uv. čl. Traubův 217 sl.).

⁸⁷⁰ Svr. Hýsek Literární Morava 161. — O tomto úvodníku znovu promlouvá Ad. E. Vašek v článku, kdy se počalo usilovati o českou universitu v Brně ve Vzdělavací příloze Nár. Listů 27. ledna 1924, ale mylně se domnívá, že upozorňuje na věc zapomenutou.

⁸⁷¹ Věstník mor. učitelstva 1910, 785.

k říšské radě a opakovaná odtud českými akademiky opět a opět, zvláště i ve spisku Derkové a Vahalíkové Česká universita na Moravě r. 1891, na důvěrné schůzi pokrokového studentstva s politiky a poslanci mladočeskými před volbami do říšské rady toho roku, na sjezdu brněnském 1910 a v nepřehledné řadě manifestací po městech českých i moravských.⁸⁷²

Za vládu vídeňskou již r. 1896 min. G a u t s c h prohlásil, že otázka druhé české university jest předmětem povinné péče vyučovací správy a opětně roku 1905 tvrdil, že vláda jest odhodlána ještě v tomto zasedání podati říšské radě předlohu o zřízení druhé české university na Moravě: dal prý dokonce již i vzdělávati v Praze první učitele české university moravské; sliboval nám dále universitu druhou i K ö r b e r; r. 1908 docela poslanecká sněmovna schválila resoluci, aby vláda podnikla příslušné kroky k otevření university s českou řečí vyučovací na Moravě — ale zatím ze záležitosti ryze kulturní stalo se politicum, na jehož aktivování nebylo v rozpočtu nikdy pamatováno ani nejmenší položkou a od něhož jsme nakonec byli vzdáleni více než kdy před tím, ač přece pro oprávněnost požadavku svědčily i nepochybné důvody národnostní spravedlnosti i prospěch české vědy i značný počet akademiků moravských zapsaných v Praze a ve Vídni. Němci s n a d konec konců by nám byli universitu moravskou milostivě povolili, ale někde v zastrčeném městě venkovském a jen ne v Brně, jež jako místo české techniky a četných jiných ústavů kulturních jediné se přece hodilo k tomu, aby bylo i sídlem české university.⁸⁷³

Když tento všenárodní požadavek dostal vyšší

⁸⁷² Wolf v uved. spise 61, 66, 72 a 138.

⁸⁷³ Jako kuriosum uvádím, že posl. Ant. Uhlíř navrhl v Hlídce Času 1915, 70 zříditi druhou českou universitu svépomocí, což právem jako utopii odmítla tehdy zvláště Studentská Revue VII. 79 sl.

sankci tím, že bývalý arcibiskup olomoucký Dr. Theodor Kohnk všeobecnému překvapení odkázal r. 1915 příští české universitě na Moravě všecko své jmění (na 1.400.000 K), vláda vídeňská v prosinci 1916 prostřednictvím štyrskohradecké finanční prokuratury odmítla přijmouti tento dar, ač podle zákona i praxe nesmělo býti odmítnuto nadání, při němž jde o účel obecně prospěšný; vláda ujistila při tom deputaci moravských poslanců, že tu nešlo o akt nepřátelský českému národu, že odmítnutí z politických důvodů bylo přece více než na jevě. Na konec byl odkaz vzat zatím do úředního uschování a rozpředla se o jeho oprávnění i živá polemika, do níž zasáhlo také memorandum českého spolku učitelů vysokoškolských, otištěné v jeho Věstníku X. 51.; bylo ukazováno zvláště k tomu, že by tak mohla vzniknouti vlastně škola docela katolického rázu⁸⁷⁴ a že vůbec prý jde o peníz získaný ze statků nespravedlivě nabytých.⁸⁷⁵ Teprve za republiky byl odkaz Kohnův přijat naším ministerstvem zahraničí a odevzdán k opatrování bernímu úřadu v Olomouci, bohužel bylo z něho za války upsáno více než 600.000 K na rakouské válečné půjčky.⁸⁷⁶

* * *

Trpký byl los Slovinců, kteří třikrát již za Rakousku universitu měli a třikrát zase o ni přišli. Ponejprv r. 1596 zřízena v Lublani jezuitská kolej o fakultě theologické a filosofické, ale r. 1784 fakulta theologická přestěhována do Inšpruku a filosofická zrušena úplně. Po druhé císař Josef II. zřídil v Lublani učení filosofické, které rozšířili

⁸⁷⁴ Srv. jmenovitě Naši Dobu XXIV. 551. — Také Kutnohorské Listy (orgán katolický) I. 1907, 352 dovozují, že by se z odkazu měla zříditi aspoň filosofická fakulta v duchu katolickém.

⁸⁷⁵ Gamma v České Stráži I. 1. 3. (ve článku Černý milion).

⁸⁷⁶ Národní Listy 19. května 1923 (večer).

Francouzové za vlády Napoleonovy na úpinou universitu r. 1810—1815 s vyučovacím jazykem francouzským, italským a slovinským, ale po pádu Napoleonově zbylo v Lublani zase jen lyceum filosofické a škola chirurgická.⁸⁷⁷ Po třetí r. 1849, když před tím oprávněnost slovinské university uznali i Němci na sněmě kroměřížském, zřízeny v Lublani dvě stolice právnické a zahájeny také některé přednášky lékařské, ale již následujícího roku vláda přeložila stolice ony do Štyrského Hradce, kde pak několik profesorů přednášelo slovinsky až do r. 1856, kdy přednášky přestaly samy sebou, ježto vláda zkoušek slovinským jazykem vykonávaných neuznávala.⁸⁷⁸

Odtud Slovinci volali po universitě opětně marně, zvláště roku 1869 Hasner nadobro odmítl zříditi vysokou právnickou akademii, za P o t o c k é h o sice povoleny paralelní přednášky slovinské na universitě ve Štyrském Hradci, ale finanční výbor říšské rady položku na ně v rozpočtu škrtl. Podobně příznivé votum kraňského sněmu z r. 1872, kde pro universitu slovinskou se vyslovili i Němci, vyznělo docela na prázdno. Před válkou bylo jen několik slovinských docentů po jednotlivých universitách rakouských (u nás Rostohar, ve Vídni Vošnjak, v Záhřebě Ilešič a Ozvald, kteří však učili vesměs jazykem příslušné fakulty); teprve v Jugoslavii otevřena v Lublani slovinská universita r. 1919, při čemž právem navrhoval F. Ilešič,⁸⁷⁹ že budoucí slavisté jihoslovanští mají míti zkoušky z jazyka a literatury i srbochorvatské i slovinské, aby mohli působiti ve všech krajích Jugoslavie, dále že na universitě

⁸⁷⁷ Stolici slovinského jazyka, zřízenou při lyceu lublaňské roku 1816, zastával od 1817 kněz Fr. Metelko (Popotnik 1917, 14).

⁸⁷⁸ Fran Erjavec Slovinci. Přeložil Bohuš Vybíral 1924, 37; srv. i článek Andreje Vebela Slovinská universitní otázka v časop. Osvěta 1909.

⁸⁷⁹ Nastavni vjesnik XXVIII. 74 sl.

lublaňské má býti stolice chorvatské řeči a literatury a naopak v Záhřebě a v Bělehradě stolice slovinštiny, konečně že by měl každý posluchač prodletí nějaký čas na všech universitách jihoslovanských po řadě.

* * *

Italům povoleny byly od r. 1864 paralelní přednášky na právnické fakultě inšprucké;⁸⁸⁰ později se počali domáhati úplné university v Terstu, čemuž se však vláda vídeňská vzpírala z důvodů politických a chtěla přistoupiti jen na Rovereto v jižním Tyrolsku, které tehdy mělo jen asi 11.000 obyvatelů. Konečně ministerstvo K ö r b r o v o otevřelo v listopadu 1904, ale jen provisorně, cestou nařízení,⁸⁸¹ jak se v něm výslovně pravilo: „unter voller Wahrung des deutschen Charakters der Innsbrucker Universität“ — samostatnou fakultu právnickou v předměstí Wilteu u Inšpruku, kterou však již druhý den Němci sami demolovali;⁸⁸² vláda na to kapitulovala, zrušila ústav i formálně a od té doby Italové neměli zase ani nějaký zárodek vlastní university.

Sice ministerstvo B i e n e r t h o v o podalo r. 1910 znovu předlohu o zřízení právnické fakulty italské, ale zase jen provisorně, a to ve Vídni: ale když se plánu tomu vzepřeli křesťanští sociálové, aby prý nebyl porušen národní ráz Vídne, B i e n e r t h nabízel Vlachům místo Vídne Mödling, Rovereto, Gorici, ba i Kopar, ale jen ne Terst, ač právě na tomto svém přirozeném středisku Italové právem trvali. R. 1911 obnovena předloha ve zně-

ni, že nejpozději počátkem zimního semestru roku 1915-16 bude zřízena samostatná fakulta právnická v některém městě území Italy obývaného a že nejpozději r. 1915 bude místo to určeno definitivně; zatím měla býti fakulta umístěna ve Vídni, a to počátkem prvního semestru po sankci zákona.⁸⁸³ Ale Němci začali obstruovat předlohu hned v rozpočtovém výboru a vyslovovali se rozhodně i proti Vídni jako zatímnímu místu fakulty; objevila se dokonce tenkrát bizarní myšlenka, aby fakulta umístěna byla v Praze, která by tak měla tři university, každou jiného jazyka! Později zase vláda nabízel Italům místo fakulty vysokou školu obchodní v Terstu, kterou již vlastně měli (viz § 52.); konečně rozpočtový výbor sněmovny přijal téměř jednohlasně, aby zřízena byla právnická fakulta italská nejpozději v zimním semestru r. 1915-16 v Terstu, ale do plena se návrh ten ani nedostal, ježto vláda místo Terstu chtěla stále připustit jen nanejvýš nějaké městečko v Přímoří. Teprve když vypukla válka a bylo nebezpečnoství, že se Itálie přidá k nepřátelům Rakouska, jak se pak skutečně stalo, vláda couvla k naléhání samého ministra zahraničí hr. B e r c h t o l d a a slíbila zřídit universitu italskou v Terstu císařským nařízením; výpověď války se strany Itálie zmařila i tento poslední plán rakouský, odkázala jeho provedení až rozšířenému království italskému.⁸⁸⁴

Poměrně nejšťastnější byli P o l á c i, vždycky ostatně pro svou věrnou vládní politiku u dvora vídeňského oblíbení; zásada, že se má na universitách v Haliči učit jen polsky, byla sice vyslovena již r. 1848, ale teprve r. 1870 polonizována úplně universita krakovská (jednotlivé přednášky polské byly tu již od r. 1861) a rok potom Lvovská, jejíž přeměna připravována byla rovněž již ně-

⁸⁸⁰ Srv. M o l i s c h v srv. sp. 41 sl.

⁸⁸¹ Předloha o otevření university italské v Roveretu nebyla totiž vyřízena.

⁸⁸² Ku podivu R. C h a r m a t z ve svém spise Oesterreichs äussere und innere Geschichte von 1895 bis 1914, vydaném 1918, 58 mluví pouze o tom, že otevření fakulty zavdaló podnět k nepokojům, při nichž jeden německý student zabít, takže vojsko musilo na konec zakročiti.

⁸⁸³ Čas 21. října 1911.

⁸⁸⁴ Srv. článek F e r d. P a s i n i La question dell' università italiana a Trieste v Ricista pedagogica VII. 1914, 66.

kolik let zásluhou místodržitele Goluchowského. Sice ještě za ministra Auerspergra byly činěny pokusy, aby aspoň německé právo přednášeno bylo německy, ale za Stremayera polonisače také Lvovské university dovršena úplně a definitivně (roku 1879).

Vedle polských stolic byly ve Lvově i jednotlivé profesury rusínské, které dokonce vznikly dříve (již od r. 1852) než se universita stala polskou (r. 1910 bylo stolic rusínských již deset); ale úřední řečí university byla stále jen polština (vedle latiny) a říšský soud zamítl ještě r. 1904 stížnost rusínských posluchačů proti polským legitimacím a polské imatrikulaci jako bezdůvodnou. Rozumí se proto, že pro samostatnou universitu s rusínskou řečí vyučovací neměli Poláci vůbec porozumění a ovšem také ne vláda vídeňská, která dlouho si tu pomáhala jen planými sliby jako u Čechů. Zatím se však poměry národnostní neustále přiosťřovaly, docházelo k třenicím, ba i ke krvavým srážkám akademiků obou národností a spory odtud byly na denním pořádku.

Sice již r. 1912 počalo jednání o samostatnou universitu rakouskou ve Lvově, ale Poláci vedli si tu jako Němci moravští proti Čechům a od počátku urputně i důsledně se vyslovovali proti Lvovu jakožto sídlu příští university rusínské, chtějíce ji umístiti ve Stanislavově nebo Kolomyji, ježto by prý rozdělením ústavů a vědeckých sbírek Lvovských vznikla újma Polákům a ježto by prý dvě university v témže místě byly podnětem neustálých třenic mezi studenty (bohužel!). Rusíni ovšem trvali na Lvovu a dožadovali se, aby až do aktivování jejich university zůstala dosavadní utrakvisace Lvovské university. Když již byl konečně po několikaměsíčním jednání smluven text vlastnoručního listu císařského, podle něhož se mělo Rusínům nejdéle v roce 1916 dostati vlastní vysoké školy, jejíž místo zatím by nebylo určeno, a do té doby aby zůstal status quo, Poláci v po-

slední chvíli vytasili se s požadavkem, aby ihned byla uznána výlučnost polštiny na universitě Lvovské a zrušeny dosud trvající stolice rusínské! Tak jednání slibně započaté rozbilo se nakonec nadobro.⁸⁸⁵

A tak byla nadvláda Němců na poli universit v Rakousku až do zániku říše trvale zajištěna. Podle rozpočtu na 1. polovici r. 1914 na příklad navrhovala vláda na české vysoké školy 2.21 milionů K, na polské 2.59, ale na německé 8.09, čili v procentech: 55.5% obyvatelstva německé národnosti dostati mělo 62.7% celého nákladu, kdežto 60.6% slovanských národností jen 27.3%, a speciálně 22.5% českého obyvatelstva jen 17.1%!⁸⁸⁶ Jediná vídeňská universita pohltila pravidelně tolik, co všechny tři slovanské university dohromady, neboť tam via facti v posledních letech před válkou vyvinuly se zdvojením všech stolic i ústavů university dvě. V Praze samé podle počtu zapsaných posluchačů připadal na jednoho českého posluchače tehdy náklad 221 K, ale na německého 437 K (podle jednotlivých fakult stál jeden český právník 50 K, ale německý 92 K, český medik 449 K, německý 760 K, český filosof 311 K, ale německý 651 K). Ve skutečnosti se nepoměr v rozpočtu vyznačený ještě pravidelně zhoršil tím, že se preliminář u Němců pravidelně překročil, kdež-

⁸⁸⁵ Marné úsilí o rovnoprávnost Ukrajinců na universitě Lvovské líčí podrobně Vasil Mudrij ve spise Borotha za ohniště ukrajinštiny v zachodních zemljach Ukrainy 1925, 57 sl. — Po převratě byla Lvovská universita prohlášena za ryze polskou, ukrajinským profesorům zabráněno vůbec přednášet a posluchači, kteří se nepřihlásili k polské národnosti, zkrátka vyloučeni. Ukrajincům nezbylo na konec nic jiného, než zřídit soukromou universitu o fakultě filosofické a právnické zprvu ve Vídni (počátkem 1921), později v Praze (od stud. roku 1921-2), kde již četní Ukrajinci studovali (srv. Nár. Listy 50. dubna 1921 a Čas 12. května 1921). — Odpor Poláků proti zřízení ukrajinské university ve Lvově trvá i nadále (Hlídka 1922, 281).

⁸⁸⁶ Srv. Čas 16. října 1913 (výťah ze článku Srdínkova).

to Čechové byli nuceni šetřiti až úzkostlivě s každou korunou. Ještě v posledním rozpočtu bývalé říše rakouské bylo na německé university počítáno 10.81 milionů K, ale na všechny slovanské jen 5.73 mil. K, čili německá třetina obyvatelstva měla dostati dvě třetiny celého nákladu.⁸⁸⁷ Na všechny vysoké školy německé (tedy i techniky, školu zvěrolékařskou a zemědělskou) bylo preliminováno 62.8% veškerého nákladu, pro školy všech ostatních národností rakouských tedy jen 37.2%, ačkoliv Němců bylo sotva 36%!⁸⁸⁸

Nejméně oprávněna byla universita německá v Černovicích, jež byla založena rozhodně jenom z příčin politických, aby uměle udržovala německou nadvládu kulturní v zemích, kde počet Němců ve skutečnosti byl nepatrný a kde také ani nebylo ještě podmiček pro vyšší život kulturní.⁸⁸⁹

Je charakteristické, že sami profesori této university podali svého času vládě rakouské memorandum,⁸⁹⁰ aby universita přeložena byla do Salcburku, ježto většina studentstva, po stránce národnostní velmi pestrého, nemá prý ve svém rodinném okruhu vůbec prostředků k dosažení vyššího vzdělání a ježto si z gymnasií přináší velmi chatrné vzdělání předběžné. Memorandum připomíná, že kandidáti při rigorosech nemívají na příklad ponětí o tom, kdo to byl Napoleon I., kdo byla matka Josefa II., kdy vládl František Josef I.; stalo se, že doktorand nevěděl, je-li Dunaj řeka či moře atd. Také hmotné postavení posluchačů, z nichž dobrá polovina byla Rusínů a Rumunů, bylo celkem velmi chatrné.

* * *

⁸⁸⁷ Venkov 4. října 1918.

⁸⁸⁸ Tamže 11. října 1918.

⁸⁸⁹ Připouští sám Molisch v uv. sp. 45.

⁸⁹⁰ Výtah z něho uveřejnil prof. Philipovich v únorovém čísle časop. Zeit 1917 (srv. Nár. Listy 1. března 1917).

Statistická data o universitách rakouských sbírala se již od let padesátých velmi pečlivě,⁸⁹¹ jak ukazují zvláště instruktivní tabulky, jež sestavil Ernst Plüwa (Oesterreichs Universitäten 1863-4—1902-5. Statistisch-graphische Studien); z nich plyne zvláště, že v té době stoupla frekvence posluchačů z 6034 v zimním semestru 1863-4 na 19.563 v témž semestru 1902-5, tedy asi o 224%. Relativně největší přírůstek ukazovala universita krakovská (z 371 na 1691), nejmenší německá v Praze (z 1288 na 1435), kdežto česká universita stoupla v 21 letech o 237%! Malé stoupání vůbec bylo na fakultě bohoslovecké, jejíž počet posluchačů vykazoval celkem číslice pravidelné; za to neustálý vzrůst, jmenovitě v poslední době před válkou, vykazovaly fakulty právnické, kdežto ve frekvenci fakulty lékařské a filosofické jeví se vždy značné kolísání, podmíněné patrně vyhlídkami sociálními a hmotnými: tak r. 1893-4 bylo mediků 36.8% všech posluchačů, ale r. 1902-5 již jen 13.1%, naopak filosofů 12.6, resp. 31.7%! Roku 1905 dostavil se nový vzrůst fakulty lékařské, která také u nás, když poklesly vyhlídky absolventů filosofické fakulty, rostla úžasně (u fakulty filosofické byl v tu dobu vrchol v školním roce 1906-7, načež byl pozvolný úbytek).

Číselný poměr profesorů a posluchačů se neustále horšil v neprospěch prvých, t. j. na jednoho profesora připadalo stále více posluchačů, jmenovitě na právech, kde se v 40 letech poměr ten skoro dvojnásobně zhoršil (z 25.5 posluchače na jednoho profesora na 50.5).

Počet posluchačů jednotlivých universit a fakult bývá uveřejňován pravidelně za každý semestr podle stavu z 31. května a 31. prosince v úředním věstníku (Verordnungsblatt) vídeňské-

⁸⁹¹ Loosova Encyklopedie I. 738 má počet profesorů, posluchačů a posluchaček z r. 1904; rovněž Reinova Encyklopedie VI. 457 má data z r. 1904; Juraschek Mittelschulensquete 1908, 636 data z let 1891—1906.

ho ministerstva vyučování; poslední statistika za Rakouska vyšla v r. 1918 podle stavu z 31. prosince 1917⁸⁹² a udávala pro Vídeň 154 theologů, 1386 právníků, 1303 mediků, 1852 filosofy, celkem 4695; analogická čísla v Inšpruku byla 295, 100, 175, 213, celkem 781; v Štýrském Hradci 44, 257, 527, 306, celkem 914; v Praze na německé universitě 55, 246, 256, 256, celkem 795, na české 85, 755, 765, 839, celkem 2444; ve Lvově 274, 705, 666, 525, celkem 2168; v Krakově 82, 841, 643, 956, celkem 2522 a v Černovicích 58 (existovala v tu dobu jenom theologie). Z dat těch patrno, že nejvíce posluchačů mívala vždy Vídeň; na druhém místě několik let před válkou býval Lvov, kde studovalo též hojně cizinců, zvláště Rusů, na třetím místě universita česká v Praze, která bývala dlouho na místě druhém, ihned po ní bývala universita v Krakově;⁸⁹³ asi uprostřed stály štýrskohradecká a německá pražská, kdežto nejslabší byly vždy školy černovická a inšprucká. Celkem poslední statistika rakouská udávala na všech universitách dohromady 1025 theologů, 4268 právníků, 4135 mediků a 4347 filosofů, úhrnem 14.375 posluchačů.

Světová válka přivodila ovšem citelný pokles posluchačstva na všech universitách (obě polské byly vůbec na čas opět zavřeny a v Černovicích otevřena universita znovu teprve po válce, kdežto před tím na čas bylo tam jen učení theologické). Tak vídeňská universita klesla hned r. 1915 asi o 50%, pražská česká o čtvrtinu, načež r. 1916 dostavil se ještě další úbytek aspoň o jednu třetinu, takže proti 27.070 posluchačům r. 1913 tři léta potom vykazovaly všechny university dohromady již jen 9.875, tedy něco více než třetinu! Vedle úbytku posluchačstva záhy se dostavily i jiné povážlivé důsledky války, zvláště se vel-

⁸⁹² Verordnungsblatt 1918, 134 sl.

⁸⁹³ Za války přerůstala lvovskou, kde byly stále neklidné poměry.

mi důtklivě ozvaly u nás i jinde stesky profesorů vysokoškolských, že posluchači nepřicházejí již dosti připraveni ze středních škol, že nejeví dosti samostatného úsudku ani znalosti věcí z praktického života, že si vedou i mezi sebou nekolegiálně a vylučně;⁸⁹⁴ také abnormální dražota bytu a stravy zavinila mnohé nedostatky a menší schopnost studia. A protože bylo nepochybné, že po válce, jak dobře předpovídal na příklad vídeňský profesor Reich ve své rektorské řeči v listopadu r. 1916, vzejdou všem vysokým školám nové a nebývalé potíže z přívalu posluchačů demobilizovaných a nestejně připravených pro studium,⁸⁹⁵ vyučovací správy včas chystaly pro ně kursy doplňující a pomocné, ježto i vzdělání mnohých válečných absolventů (zvláště mediků) bylo v leckterých předmětech kusé a uměle zrychlené.

§ 37. RAKOUSKÉ TECHNIKY.

Vývoj rakouských technik dál se celkem mnohem klidněji než vývoj universit, neboť na rozdíl od těchto viděla v nich konservativní vláda rakouská jen učiliště národohospodářské a nebála se tedy v nich vlivu „zhoубných doktrin“.⁸⁹⁶ Lze říci, že až do polovice století XIX. zůstávají na úrovni odborných škol nižších a že odtud teprve počínají se rychle blížit školám vysokým, universitám. Ještě r. 1847 neučilo se na rakouských technikách vůbec vyšší matematice⁸⁹⁷ a technologii,

⁸⁹⁴ Pädagogisches Jahrbuch (vídeňský) 1916, 65 sl.

⁸⁹⁵ U nás podle řeči prof. Syllaby v Národním shromáždění při projednávání návrhu prof. Mareše na úpravu universitní otázky pražské proti 1099 posluchačů zapsaných na lékařské fakultě r. 1915-14 bylo jich hned v jarním sem. 1918-9 přihlášeno 1860, takže v mnohých předmětech praxe klinická byla vůbec znemožněna a nemohly vůbec stačiti místnosti porůznu rozstrkané.

⁸⁹⁶ Rob. Maršán Předbrěznové Rakousko 1915, 59.

⁸⁹⁷ V Praze zřízena stolice vyšší matematiky na technice teprve 1852!

a tak výsledek studií byl, že absolventi technik nehodili se ani do služeb železničních a hornických, ani do velikého průmyslu: všechny návrhy, aby v tom směru byla rozšířena učebná osoba technika vídeňské, pražské a štyrskohradecké, studijní komise dvorská zkrátka zamítala a umlčela. A tak když po reakci let padesátých také u nás nastal větší rozmach průmyslu a obchodu a vznikaly a vyrůstaly veliké závody textilní, společnosti paroplyvební, první železnice atd., na všechna důležitější místa technická musili býti voláni cizinci, zvl. Alsané a Francouzi.

A přece to všechno nedovedlo vyburcovat z klidu rakouské kruhy úřední; sice byl již roku 1848 úmysl reformovati technické studium ve smyslu svobody učení,⁸⁹⁸ jak ukazují také příslušné oddíly (§ 96 sl.) zmíněného Nástinu (Entwurf des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich), ale v dobách reakce ministerstvo vyučování docela sekvestrovalo i skrovnou autonomii techniky vídeňské, jíž v čelo postaven voják, a posluchačům odňato docela i právo jednoroční služby vojenské (a tehdy se sloužilo ve vojsku ještě osm let!), ba vydalo pro ně i disciplinární předpisy, počínající slovy: „Každý s t u d u j í c í má po stránce náboženské předpisům své konfese svědomitě vyhověti...“ Nebylo stálosti ve sboru profesorském, ostatně velmi skrovném (v Praze na př. bylo ještě r. 1856 všeho všudy osm definitivních profesorů), nebylo postaráno ani o jeho včasné doplňování, nebylo svobody učení — a tak klesal neustále počet žactva, o něž nestály na konec ani samy rakouské úřady státní.

Teprve válka r. 1859, jež frapantně dosvědčila naprostý nedostatek technických sil ve vojsku, přivedila i tu nápravu, jež však provedena úplně teprve v letech 1863—7: nejdříve v Praze zásluhou sněmu a pak ve Štyrském Hradci, ve

Vídni a posléze v Brně techniky obdržely celkem úpravu škol vysokých, svobodnou volbu rektora a rozdělení na obory studijní, s čímž ovšem organicky souviselo i zvýšení nákladu a rozmnožení profesorských stolic, tudíž i zmenšení počtu vyučovacích hodin připadajících na jednoho učitele (ve Lvově na př. deskriptiva, mechanika a strojnictví byly dlouho spojeny v rukou jediného profesora, jenž učil 56 hodin týdně!). Ještě sice zákon říšský z r. 1867 pohlížel na techniky jako na ústavy odborné, blízké reálkám, a proto i zákonodárství o nich vyhražoval zemím; ale zstátnění technik v letech sedmdesátých vedlo ovšem i k státní kompetenci ministerstva vyučování ve věcech technických. Se stanoviska národnostní autonomie nebyl to snad pokrok — vskutku proto čeští poslanci na sněmu pražském ohrazovali se r. 1874 proti tomu řešení — ale spravedlivě nutno přiznati, že jen tak bylo možno, aby se techniky rakouské vyvinuly vskutku jednotně ve formu škol vysokých. Nešlo to ani potom bez obtíží, neboť vývoj technik trpěl zvláště všeobecným úpadkem průmyslovým v letech sedmdesátých, později zase krísí cukrovarnického průmyslu; teprve od let devadesátých nastává nový, a to již trvalý přírůstek posluchačstva, jemuž ovšem nemohly již stačiti budovy již dávno těsné a zastaralé.

A tak se v několika desetiletích vyvinuly techniky z bývalých škol odborných nižšího řádu ve skutečné školy vysoké s vlastními rektory a přednosty odborů, habilitací docentů, institucí asistentů a konstruktérů, imatrikulací posluchačů, doktorátem věd technických, dělením na odbory,⁸⁹⁹ přednáškami i cvičeními v seminářích, laboratořích, kreslírňách atd.; svoboda učení ve skutečnosti a všude byla ovšem vždy omezena studijními řády

⁸⁹⁹ Nebyly však za Rakouska nikdy tak přísně odděleny od sebe jako universitní fakulty a zvláště profesori všech odborů zasedali v společném sboru.

⁸⁹⁸ Molisch v srv. sp. 20.

jednotlivých odborů, jimiž se musil řídit každý, kdo se chtěl podrobiti předepsaným zkouškám státním. Pravidelně měly rakouské techniky především oddělení všeobecné (v Praze bylo otevřeno zatímte teprv r. 1890), které mělo úkolem poskytnouti studujícím příležitost, aby se mimo vlastní speciální odbory vzdělali technicky nebo vědecky, jakož i aby dosáhli přiměřené přípravy pro úřad učitel'ský na vyšších ústavech vyučovačích ve skupinách matematicko-přírodovědeckých. Vedle toho bývala pravidlem jen čtyři oddělení odborná, obdobná universitním fakultám: odbor stavebního inženýrství (o 9, později 10 sem.), stavitelství pozemního (9 sem.), strojního inženýrství (8 sem.), jež mělo u nás dva podobory: pro stavbu strojů a pro elektrotechniku, a technické chemie (osm sem.); dále byla na jednotlivých technikách rakouských ještě oddělení zvláštní: tak na vídeňské technice od r. 1909 a německé v Brně od 1912 byl odbor elektrotechnický, na německé v Praze a německé v Brně kulturně technický, ve Lvově hydrotechnický, na české technice v Praze byl ještě odbor kulturního inženýrství a odbor zemědělský (oba po 8 sem.), dále čtyřsemestrové kursy pro geometry a pojišťovací techniky,⁹⁰⁰ pro kandidáty učitelství na vyšších školách obchodních, kurs deskriptivy pro kandidáty profesury, konečně přípravný běh pro vysoké školy montanistické (existoval i ve Lvově).

* * *

Řádnými posluchači techniky mohli se státi jen absolventi středních škol s maturitou, mimořádnými ti, kdož nemajíce vysvědčení maturitního ze střední školy, prokazovali stáří

⁹⁰⁰ Podle nového předpisu zkušebního (Verordnungsblatt 1910, 254), přednášela a zkoušela se v tomto běhu pojišťovací matematika, počet pravděpodobnosti, matematická statistika, národní hospodářství, finanční věda, právo obchodní, směnečné i soukromé a účetnictví, ovšem i matematika vůbec.

aspoň 18 let a přípravu takovou, aby s prospěchem mohli poslouchat přednášky; konečně byli také na technikách hospitanti jednotlivých přednášek a cvičení. Studium žen jako posluchaček řádných, ač je u nás sbor profesorský doporučil již r. 1909, ministerstvo vyučování nedovolovalo vůbec, nýbrž připouštělo jen od případu k případu hospitování žen při jednotlivých přednáškách a ovšem také mimořádné studium kandidátek profesury v odborech deskriptivní geometrie (s matematikou) a obchodních nauk.⁹⁰¹

Semestr zimní počínal se na technice říjnem, letní březnem; všichni posluchači byli povinni podrobiti se předpisům řádu disciplinárního, jež byl upraven analogicky, resp. zkrácen podle řádu universitního. Jako na universitě, tak i na technice směli posluchači míti své odborné spolky a sdružení.⁹⁰² Školné bylo u posluchačů řádných u nás 50 K pololetně bez ohledu na počet hodin (v Brně na české 50, německé 60 K), u mimořádných 3 K za semestr za hodinu týdně; nemajeťní posluchači, kteří se vykážali náležitým prospěchem studijním, osvobozeni bývali zcela nebo zpolá. Jako na jiných školách, i na technikách rakouských byla stipendia studijní; některá z nich udílel sám sbor profesorský jako odměnu výborného prospěchu (se schválením ministerstva).

Z k o u š k y vedle fakultativních zkoušek prospěchových (kolokvií), konaných hned na konci přednášky (výjimečně ještě ve dvou nejbližších semestrech, ale jen za taxu 10 K), byly státní, diplomové a rigorosa. Státní zkoušky, jejichž poslední úprava byla z r. 1912,⁹⁰³ byly dvě: první (všeobecná) na konci 4. semestru o předmětech

⁹⁰¹ Srv. Program dívč. gymnasia Minervy 1915, 31 a Věstník čes. profesorů XXIV. 159. — Teprv ministr vyučování Cwikliňski prohlásil krátce před koncem války, že nemá námitek proti technickému studiu žen, které dovoleno pak u nás vskutku až za republiky (a také v Rakousku od 1919.)

⁹⁰² Viz o nich v uved. Kalendáři Svazu stud. 122 sl. a 139 sl.

⁹⁰³ Srv. Verordnungsblatt 1912, 147 sl. a 1908, 539 i 347.

přípravných, tedy z matematiky, deskriptivy, mechaniky, fyziky, po př. i jiných věd přírodních (podle odborů), druhá odborná na konci 8., resp. 9. nebo 10. sem. z disciplin odborných (tedy na př. ve stavebním inženýrství z geodesie, stavitelství pozemního, silničního, železničního, tunelového i mostního, v strojnickém inženýrství z mechanické technologie, teorie a stavby strojů atd.). Zkušebními komisaři byli především sami profesori techniky, ale vedle nich i jiní odborníci mimo ústav; zkušební lhůty byly pevně stanoveny jen pro první zkoušky, kdežto druhé se mohly dít po celý rok. Taxy zkušební stanoveny pro první zkoušku 50, pro druhou 50 K.

Zkoušky diplomové, normované zatímním předpisem z r. 1867, byly určeny k tomu, aby kandidát při nich dokázal, že si osvojil nejen úplnou teoretickou i praktickou znalost oněch disciplin, kterým se vyučovalo v příslušném odboru, nýbrž že má také samostatný úsudek v upotřebení vydobytych vědomostí — byly tedy jakýmsi vyšším stupněm kvalifikace nazvaným odtud, že se výsledek potvrzoval diplomem.⁹⁰⁴ V posledních letech před válkou byl profesorským sborem české techniky podán návrh na novou úpravu těchto zkoušek, které dříve nahrazovaly doktorát, ale návrh ten nebyl za Rakouska schválen, a otázka zkoušek diplomových vedle doktorátu zůstala nevyřízena.⁹⁰⁵

Konečně od r. 1901 jsou i na technikách rigoroza, opravňující k dosažení hodnosti doktora věd technických; vedle disertace nebo samostatného návrhu konstrukce předepsáno dvouhodinné rigorosum o základních i odborných naukách (taxy určeny 40 K za posudek pojednání, 80 za rigorosum, 60 za promoci).

⁹⁰⁴ Byly rovněž rozděleny na dva stupně s taxami: 50 K a 50 K.

⁹⁰⁵ Protokol I. sjezdu federace čes. studentstva 1914, 319.

Ze sedmi technik rakouských byly čtyři německé (ve Vídni, Praze, Brně a Štvr. Hradci), dvě české (v Praze a Brně) a jedna polská (ve Lvově), ostatní národnosti neměly techniky žádné, takže jedině o Čechy postaráno bylo relativně dobře, ale zato i tu převaha německého živlu byla nepochybná a stejně nespravedlivá jako při universitách.⁹⁰⁶ Nejstarší ze všech byla technika pražská, vzniklá přeměnou pražské fortifikační (inženýrské) školy Willenbergovy. První návrh na zřízení ústavu polytechnického v Praze⁹⁰⁷ učinil profesor matematiky na pražské universitě Fr. Gerstner, a to již r. 1798 v studijní komisi vídeňské, jejímž byl členem, a vypracoval dokonce i statut, podle něhož to měla být škola vyšší po vzoru pařížské polytechniky, takže přijetí posluchače mělo být podmíněno úspěšnou zkouškou přijímací z předmětů, které byly probírány na fakultě filosofické v oboru matematicko-přírodovědeckém. Návrh jeho sice přijala komise s nadšením, ale pro francouzské války nedošlo vůbec k jeho provedení, načež jej Gerstner modifikoval a odchýliv se od svého prvotního ideálu navrhl jen školu odbornou i praktickou pro ty, kdož nebudou mít vzdělání gymnasiálního a universitního. Hlavními předměty měly být chemie a mechanika, k čemuž sněm český k návrhu hr. Fr. Ant. Libštejnského z Kolovrat přidal ještě stavitelství. Gerstner pak jako první ředitel vypracoval definitivní statut ústavu chemicko-mechanicko-stavitelského, který nákladem českých stavů otevřen v svatováclavském semináři v nynější Husově třídě 10. listopadu 1806 s názvem Královské české stavovské technické učiliště v Praze (Königliche böhmische ständische Lehr-

⁹⁰⁶ K tomu ještě těsně před válkou (1913) byly aktivovány kursy technické při universitě inšprucké jako zárodek páté techniky německé.

⁹⁰⁷ Srv. Velflík Dějiny technického učení v Praze I. 1906. 155 sl. a článek Grubrův ve sborníku Česká Politika V. 685 sl.

anstalt in Prag), s vyučovacím jazykem ovšem německým a s úkolem „povznést domácí, vlastenecký průmysl vědeckým vyučováním“ i čeliti tak konkurenci cizí, zvláště anglické, výchovou řádných průmyslových úředníků.

S počátku byli přijímáni žáci ze škol hlavních a ze čtvrté gramatikální třídy, při čemž ústav, jako kdysi stavovská škola fortifikační, byl přivtělen k universitě, třebaš měl svého vlastního ředitele; posluchači techniky byli zároveň imatrikulováni s posluchači university a poslouchali s nimi dokonce společně některé předměty. Teprve r. 1815 dekretem studijní komise dvorské byla technika ustavena samostatně a obohacena výklady z cukrovarnictví, pivovarství, lihovarnictví, hospodářské správy (s praktickými evičenými v Kanálské zahradě). Těšila se odtud dobré pověsti doma i v cizině a byla vzorem podobných ústavů jiných, zvláště i ve Vídni a Norimberce. R. 1825 byla reorganisována Gerstnerem jako škola pro vzdělání ředitelů továren a hospodářských úředníků podle stavu i zvláštností domácího průmyslu, při čemž hlavní důraz položen na matematiku; jako ve Vídni, tak i v Praze pro lepší přípravu žactva zřízena 1855 dvoutrídni reálka, přičleněná přímo k technice.⁹⁰⁸ R. 1848 jednáno ve Vídni také o nové úpravě techniky pražské a pomýšlelo se dokonce prý na otevření druhé techniky s českou řečí vyučovací; zatím zavedeny byly aspoň výklady o české řeči, jež suploval Jan Vávra. Reakce potlačila opětně i tento slibný rozmach a přivodila několikaletou stagnaci ústavu, z níž teprve zase v letech šedesátých technika počala se probírat k novému životu. R. 1863 usneseno na sněmu reorganisovati ústav ve sku-

⁹⁰⁸ Na této přípravce učilo se v I. roce náboženství (2 hod. týdně), aritmetice a algebře (5), němčině (5), zeměpisu (5); kreslení (10), krasopisu (4), celkem 27; v II. roce náboženství (2), geometrii (5), kupeckému knihvedení (2), obchodnímu zeměpisu (5), kreslení (10), krasopisu (4), stylistice (5), celkem 29 hodin týdně.

tečnou školu vysokou tak, aby měl odtud zřízení odborové, autonomii profesorů a rovnoprávnost obou zemských jazyků jako vyučovacích;⁹⁰⁹ za žáky přijímáni odtud jen absolventi střední školy s maturitou, po příp. po zkoušce přijímací. Takto utrakvisovaný ústav byl však již r. 1869 v dobách trpného odporu Čechů rozdělen na český a německý a od 1. ledna 1875 zestátněn, při čemž knihovna zůstala oběma školám společná.

Po pražské technice zřízena nejdříve vídeňská (1815) brzy po kongresu vídeňském, jež, díky munificenci rakouské vlády záhy předčila svou starší sestru pražskou; od počátku byla technika vídeňská vůbec bližší školám vysokým než pražská a zvláště měla téměř neobmezenou svobodu vyučování. Také počátky štyrskohradecké techniky spadají asi do téže doby; základem jejím byly přednášky v Joanneu, museu otevřeném arcivévodou Janem r. 1811, ale teprve 1826 po dlouhých průtazích a nesnázích, jež podniku tomu stávéla v cestu sama vláda, došlo k vlastní organizaci školy. Technika lvovská vznikla roku 1845 rozšířením bývalé státní reálné a obchodní akademie o obory technické a polonisována roku 1871; také v Krakově existovala kdysi škola technická, jež však v letech padesátých přeměněna v umělecko-průmyslovou.

V Brně zřízena technika již 1849, a to přeměnou bývalé stavovské akademie olomoucké, přenesené krátce před tím do Brna; měla býti prvotně utrakvistická,⁹¹⁰ ale záhy poněmčena, do čehož

⁹⁰⁹ Od roku 1861 směli soukromí docenti techniky konati přednášky česky (vedle německých přednášek řádných profesorů), ale za zvláštní kolejně, které nebylo dovoleno promíjeti patrně proto, aby se posluchači příliš na tyto české přednášky nehrnuli. (S. Heller v uv. sp. III. 1921, 205); první česky přednášel Skuherský.

⁹¹⁰ O této prvotní utrakvisaci ku podivu německé spisy o technice brněnské jednající pravidelně mlčí (tak publikace prof. Schoena z r. 1882 nebo Mischlerův Oesterreichisches Staatswörterbuch z r. 1909 atd.). — Podle článku

si stavové moravští opětně stěžovali. České techniky jsme se dočkali teprve 1899 cestou císařského nařízení; byla dlouho jen kusá, neboť při svém vzniku měla jen odbor strojnický (s oddělením elektrotechnickým) a stavebního inženýrství i kurs pro geometry, k čemuž teprve 1909 přibylo ještě kulturní inženýrství, 1912 chemie (a teprve po převratě 1919 architektura); nebylo tam tedy za Rakouska ani obecného oddělení, nebylo však s dostatek ani laboratoří ani pokusných stanic, ba ani dílen, takže neveliká návštěva této techniky zvláště v srovnání s tamější německou byla docela pochopitelná.

Nutno připomenouti, že již za Rakouska se snad všeobecně uznávalo v kruzích odborných, že také organizace našich technik vyžaduje důkladných reforem; v debatách Spolku inženýrů o reformě technického studia r. 1918 bylo zvláště vytýkáno, že abiturienti techniky nejsou dosti připraveni pro život, že neznají obchodní kalkulace, nemají vědomostí právních ani správních, neovládají s dostatek jazyky živé atd.; jest příznačné, že mnohé z těchto stesků se opakují u nás již po desítiletí, ale stále marně.⁹¹¹

* * *

Statistika technik pořizovala se za Rakouska stejně se statistikou universit a uveřejňovala se rovněž dvakrát ročně v úředním Verordnungs-

blattu.⁹¹² Podle poslední úřední statistiky bylo 31. prosince 1915⁹¹³ ve Vídni zapsáno 639 (rok před tím ještě 1375!), ve Štyr. Hradci 80 (295), v Praze na německé technice 146 (424), na české 848 (1497), v Brně na německé 115 (252), české 133 (258), ve Lvově 167, celkem tedy 2128 (kdežto rok před tím 4101). Z úhrnného počtu 2128 posl. nejvíce bylo posluchačů strojnictví (661) a stavitelství (619), nejméně kulturních techniků (29) a posluchačů lodního inženýrství. (8).

I tu bývala ovšem před válkou na prvním místě technika vídeňská, ale hned za ní česká pražská a na třetím místě Lvovská; z ostatních žádná již před válkou nemívávala pravidelně více než 1000 posluchačů a nejslabší bývala česká v Brně (tak r. 1915 měla Vídeň sice 3116 a česká v Praze 2663, ale česká v Brně jen 558). V posledních letech před válkou frekvence technik stoupala úžasně:⁹¹⁴ tak za desítiletí 1901—11 ve Vídni z 1459 na 3114, v Praze na české z 1416 na 2990,⁹¹⁵ ve Lvově z 841 na 1600, ba i v Brně na české z 158 na 515 atd.; profesorů bylo u nás v Praze r. 1902—3 jen 58 s 145 přednáškami, kdežto r. 1910—11 již 121 s 262 přednáškami. Téměř všechny rakouské techniky byly zkrátka na velikou škodu studia přeplněny; česká technika pražská nadto trpěla úžasně sešlým stavem poslucháren, který vedl, jak známo, na podzim 1913 docela k stávce vysokoškolského studentstva, bohužel marné. Světová válka způsobila ovšem také na technikách náhlý pokles posluchačstva, a to ještě citelnější než na universitách, při čemž pražská česká technika na čas po-

a s Jubilea brněnských technik v Lidových Novinách 6. května 1924 byla sice brněnská technika (německá) zřízena na zásadě rovnoprávnosti obou jazyků, jejichž důkladná znalost se profesorům ukládala, a bylo skutečně česky učeno téměř všem předmětům původně jako německy, ale velmi záhy via facti technika se poněmčuje a již r. 1867 požaduje se po posluchačích výslovně znalost němčiny jako jazyka vyučovacího.

⁹¹¹ Srv. jmenovitě Naši Dobu XXV. 782, článek prof. Klíra v Mladé generaci I. 9 sl., zprávu tamže II. 124, článek Prokopův v ib. II. 158 sl. atd.

⁹¹² Starší data (z roku 1905—4) má Loos I. 741 a Rein VI. 460 (1905-6).

⁹¹³ Verordnungsblatt 1916, 65 (za poslední dvě leta války statistika nevyšla!).

⁹¹⁴ Přehled 1911, 426.

⁹¹⁵ Jiná data o vývoji české techniky v Praze má Studentská revue VII. 5 a 241. Velmi instruktivní článek o vývoji státního nákladu na pražskou techniku za r. 1875-1915 uveřejnil Kubeč ve Věstníku vysokošk. prof. VII. 17 sl.

čtem převýšila i vídeňskou. Tak technika vídeňská, která měla r. 1915 celkem 3116 posluchačů, vykazovala r. 1915 (tedy dvě leta po tom!), jak bylo řečeno, již jen 639 posluchačů. Po válce nastal ovšem i na těchto školách všude nový rapidní rozmach, který jmenovitě u nás vyžaduje konečného řešení ve velkých obrysech místo dosavadních nedůstojných příštípků.

§ 38. OSTATNÍ ŠKOLY VYSOKE. LIDOVÝCHOVA V RAKOUSKU.

Z ústavů vysokoškolských mimo svazek universitní trvaly za Rakouska především samostatně jako zbytky bývalých universit, jak již řečeno, theologické fakulty v Salcpurku a v Olomouci (z nichž prvá měla podle poslední úřední statistiky 31. prosince 1917, uveřejněné ve Verordnungsblatt 1918, 138, všeho všudy jen 21, druhá 76 zapsaných posluchačů); dále byla domácí učiliště theologická v některých klášteřích (celkem 18), v Čechách zvláště v premonstrátském klášteře v Teplé, ale pravidelně jen o dvou prvních ročnících; byly dále biskupské semináře pro katolické alumný v sídlech jednotlivých diecésí, jedno učiliště pro církev řecko-katolickou, jiné pro arménskokatolickou, jiné pro řeckoorientální. Pro vzdělání příštích profesorů katolických učilišť theologických bylo určeno vídeňské Augustineum (Frintaneum), založené r. 1816, a podobně pro vzdělání uherských kleriků vídeňské Pázmáneum, založené již r. 1623. — Evangelická theologická fakulta státní byla jen ve Vídni od r. 1820, a byla postavena na roveň jiným vysokým školám teprve 1850; studium na této fakultě bylo tříleté a upraveno posledně roku 1905; vedle hodnosti doktora theologie udílelo se i licenciátství jako předstupeň doktorátu, mimo to prý⁹¹⁶ bylo ještě 14 evangelických theologických

⁹¹⁶ Srv. Loosovu Encyklopedii II, 859.

učilišť v ostatním Rakousku. — Israelité měli theologický ústav ve Vídni od r. 1893, a to šestiletý. — Pro právnické vzdělání žen rakouských byla otevřena ve Vídni koncem r. 1917 soukromá právnická akademie ženská,⁹¹⁷ především pro ženy zaměstnané již v úřadech, které si chtěly doplnit své odborné vzdělání (po převratě také Rakousko zjednálo ženám přístup přímo na fakultu právnickou).

Po příkladě ciziny, zvláště proslulých pařížských škol École libre des sciences politiques, École des hautes études sociales a Collège libre des sciences sociales, jakož i londýnské School of Economics and Political Science, konečně přednášek na akademii pro vědy sociální a finanční ve Frankfurtě n. M. usilováno i u nás dlouho o podobnou školu politickou zvláště Herbenem, Kramářem, Benešem⁹¹⁸ a j., kterou měla uvést v chod sama Národní rada jakožto instituce všenárodní; podnětu toho uchopila se nakonec politická strana mladočeská a zřídila r. 1911 vlastní Vysoké učení politické.⁹¹⁹ V Krakově vznikly počátkem r. 1911—2 docela dvě konkurenční školy politické; jedna z nich: dvouletá Polska szkoła nauk politycznych rázu konservativního byla pod ochranou samého sněmu a obsahovala hlavně přednášky univ. profesorů pro absolventy střední školy, druhá: Szkoła nauk społeczno-politycznych byla rázu pokrokového a vydržovala se zvláštním Towarzystwem, jehož předsedou byl Jul. Gerster.⁹²⁰ Ve Lvově podobná instituce ve formě volných kursů existovala již od r. 1902.⁹²¹

⁹¹⁷ Naše Doba XXV, 784.

⁹¹⁸ Srv. brožuru Ed. Beneše Naše politické vzdělání a potřeba vysoké školy sociálně politické (bez roku).

⁹¹⁹ Viz uv. Kalendář Svazu stud. 160 sl.

⁹²⁰ Muzeum 1911, II, 343, G. Fritz Das moderne Volkshilfswesen 1909, 87 sl.

⁹²¹ J. Kalivoda Volné lidové školství v cizině a u nás 1911, 58.

Živě se v posledních desetiletích před válkou světovou pěstovalo také v Rakousku lidové vzdělání v kruzích nejširších. U Němců rakouských vrcholem snah lidovýchovných byl známý vídeňský Volkshheim, otevřený r. 1900 a mající od 1905 vlastní budovu s čítárnou, knihovnou, tělocvičnou, sály koncertním i přírodovědeckým, laboratořemi atd.; mimo to existovala ve Vídni také volná lidová škola vzdělávacího sboru, rovněž ve vlastní budově. Poláci měli *Universitet ludowy imena A. Mickiewicza* s deseti odbory již od r. 1898, který na př. jen r. 1900 v samém Krakově uspořádal 145 přednášek pro 28.000 osob; od r. 1904 mají po vzoru amerického *Chatouquu* (prázdninovou školu) v Zakopaném v Tatrách;⁹²² podobně u Rusů působil spolek *Prosvita* již od r. 1868.

U nás již r. 1896 založena poslancem sociálně demokratickým Steinerem *Dělnická akademie*; jež má dnes své sídlo v lidovém paláci v Hyberské ul. v Praze a je střediskem hospodářských i osvětových snah československé strany sociálně demokratické; podobnou stavovskou instituci mají národní socialisté v Ústřední škole dělnické, kdežto *Osvětový svaz* (vznikl r. 1905) chtěl býti vždy institucí všenárodní.⁹²³ — První volná lidová škola otevřena 1909 v Náchodě, po níž následovalo brzy několik jiných, ale vesměs jen v městech, kdežto na venkově se pokus toho druhu před válkou nestal vůbec.

Universitní extenze v Rakousku^{923a} obdržely svůj statut po prvé r. 1895 ve Vídni tak,

⁹²² J. J. Péče Poláků o mimoškolské vzdělání, v *Pedagog. Rozhledech* XXIV. 1050 a Kalivoda v uv. sp. 58 sl.

⁹²³ O dalších podnicích toho druhu po převratě bude řeč svým místem v díle II.

^{923a} Srv. o nich zvl. Reinovu *Encyklopedii* VI. 460, uv. sp. Kalivodův 69 sl. a publikace *Lidové přednášky českých vysokých škol v prvním desetiletí 1910* a *Extenze československých vysokých škol v Republice československé v třicetiletí 1898—1928*.

že vyloučeny byly výslovně z nich otázky, vztahující se na současné boje politické, náboženské a sociální; potom se ujaly extenze na české universitě v Praze (zahájené v dubnu 1899) a polské ve Lvově. Pořádání extenzí pražských měl na starosti zvláštní výbor, volený dílem akademickým senátem university a techniky, dílem profesorskými sbory jednotlivých fakult. Přednášky konaly se pravidelně večer, a to buď jednotlivě, buď v celých cyklech; data o nich se sbírala a občas vydávala péčí řečeného výboru. Zvláštní kursy prázdninové pořádané bývaly pro učitele v různých městech venkovských v Čechách a na Moravě; mimo to míval pražský učitelský spolek Komenský celoroční soustavné kursy vysokoškolské (jež po převratě nahrazeny školou vysokých studií pedagogických). Podobně bývaly pedagogicko-katechetské kursy za Rakouska zvláště péčí prof. Willmanna v Salcpurku a ve Vídni o tematech filosofických, pedagogických i pedologických v duchu thomismu (filosofie Tomáše Akvinského).

Válka světová potvrdila jen potřebu lidového vzdělání, ale ukázala zároveň, že je potřebí jednak je usoustavniti, jednak postavití na spolehlivý základ finanční orgánů veřejných, a ne na nahodilou i nesoustavnou péči soukromníků i sdružení; v obou směrech teprve po převratě stala se nová a vydatná opatření, jak svým místem bude pověděno.⁹²⁴

§ 39. VÝVOJ ŠKOLSTVÍ UHERSKÉHO AŽ DO KONCE SVĚTOVÉ VÁLKY.

Ač země koruny svatoštěpánské byly s rakouskou polovicí říše spojeny již po několik století a ač vždy podléhaly do značné míry kultur-

⁹²⁴ Srv. ostatně článek P. Zenkla *Česká lidovýchova svobodného národa* v *Nár. Listech* 20. prosince 1917.

ním vlivům západu právě prostřednictvím Rakouska, lze říci, že v celku i detailech o vývoji školství tamějšího věděli jsme vždy daleko méně než na př. o školství německém, a že teprve poslední výstřelky maďarského šovinismu a běsnění národnostního obrátily také u nás větší pozornost k zemi, jejíž politický a národohospodářský vliv právě my Čechové draze jsme platili mnohými a mnohými oběťmi ve prospěch nevděčné říše.

Všecko velikášství moderního Maďarska, jež zvláště virtuosně dovedlo vždy využívatí zahraniční propagandy a osobních styků ve prospěch svých politických plánů, nemohlo potlačití historické faktum, že kulturní vývoj Uher dlouho byl opožděn, dlouho trpěl zvláštnostmi tamních poměrů národnostních i zeměpisných, rychlými obraty a změnami státními, mnohaletými válkami a duševní netečností obyvatelů, o niž se rozbily mimo jiné i ideální snahy našeho Komenického. Jen v krajích osazených kolonisty německými, zvl. v Sedmíhradsku a v německých městech na severu Slovenska, kultura i školství ujímaly se po vzoru západním snáze a rychleji: Sasové sedmíhradští již koncem středověku měli dosti škol latinských po městech, ba i vesnicích; při čemž i tam byly známé spory mezi církvemi a městy o právomoc nad těmito školami.

V ostatních Uhrách šíření osvěty a zakládání škol šlo ruku v ruce s propagandou křesťanské víry. Již za prvního krále uherského, Štěpána řečeného Svatého (997—1038), vycházela nařízení královská, podobná výnosům Karla Velikého, jež čelila k tomu, aby po všech farnostech zakládány byly školy náboženské, a zvláště při dvoře královském udržována byla škola dvorská. Je přirozeno, že proto i v Uhrách uplatnil se záhy mocný vliv řeholí, zvl. benediktinské a cisterciácké, a že po příkladu západním již koncem století čtrnáctého vznikají tam první university (stu-

dium generale), a to v Pětikostelí a Budině, jež za doby Matyáše Korvína dostávají se pod vliv humanismu, šířeného do Uher současně z Itálie i Německa.

Kdežto ještě synoda ostříhomská r. 1114 zakazovala vyučovati lidi neurozené (quemcunque de civili populo), takže počet škol byl pranepatrný, o tři století později máme již dosvědčeno listinami přes sto škol ve všech větších městech a střediskách obchodu i průmyslu, a počet ten za humanismu i reformace rapidně roste, když Němci i Maďaři, z části i Slované, houfně přijímali novou víru. Po příkladě německém a po vzoru zvláště Sturmové a Melanctonové vznikají ve mnohých městech Uher protestantské školy latinské, spojené po případě s akademiiemi právnickou a theologickou; sám Komenský, jak známo, kdysi působil na takovém ústavu v Blatném Potoku. Zvláště Joannes Honterus, kterého zovou ne nepřípadně sedmíhradským Melanctonem, vydal mimo jiné četné spisy a učebnice první školní řád sedmíhradský 1547, pečující o školství vesnické. Je historické faktum, že Betlen Gabor dokonce nařídil, aby každý, kdo chce vstoupiti v sňatek manželský, prokázal jistou míru vzdělání, zvláště v náboženství.⁹²⁵

A po příkladě protestantů také katolické stavy uherské, chtějíce udržeti svou víru, pečují o vzdělání lidu, volají do země jesuity, odevzdávají jim vyšší školy a kde mohou, lstí i násilím ničí ústavy evangelické na svých panstvích; vliv jejich od konce 17. století, kdy také Sedmíhradsko přivtěleno bylo k Uhrám, proniká i do této země, jež až do té doby dovedla si cele obhájití své výlučnosti i proti katolické reakci. Celkem však i v Uhrách až do konce století osmnáctého bylo postaráno mnohem lépe o školství latinské, vůbec vyšší, než školy elementární: v Sedmíhrad-

⁹²⁵ Levasseur L'enseignement primaire dans les pays civilisés I. 159.

sku na př. sice již r. 1722 byla zdůrazněna zásada všeobecné povinnosti školní a předepsáno vzdělání gymnasiální pro každého rektora školy, ale ve skutečnosti i tam byl počet elementárních škol nedostatečný, kdežto v Uhrách a Sedmíhradech v době zrušení řádu jesuitského bylo již přes 70 řádových gymnasií (z těch 41 jesuitských).

Vítězství Habsburků bylo ovšem i v Uhrách vítězstvím katolicismu a spolu posílením moci královny; zvláště již r. 1715 byla přímo zákonem svěřena péče o školství samému králi a jemu k ruce dána byla zvláštní odborná komise školská, které pak Karel VI. uložil vypracovati návrh na úpravu všeho školství uherského. Celkem se až do osmnáctého století v Uhrách vyvinulo pět stupňů škol:⁹²⁶ školy domácí či národní (scholae vernaculae seu nacionales) s latinou, některé i němčinou a jinými řeči domácími, ovšem i náboženstvím, triviem, dále na venkově s výklady hospodářskými, v městech naukami obchodními; 2. školy gramatické o třech třídách, jejichž hlavními předměty byly latina a náboženství, vedle toho i reálie; 3. gymnasia církevní a královská, jež dovršovala vzdělání škol gramatických a vyvinula se z Melancthonova typu školy latinské; 4. královské akademie tříleté pro vzdělání theologické, filosofické a právnické (sem patřila zvláště také proslulá škola trnavská) a 5. universita v Budíně.

Vláda Marie Terezie a Josefa II. byla také pro Uhry dobou úsilovné germanisace a centralisace; zvláště byla také v Uhrách zřízena studijní komise, sekularisováno jmění zrušených klášterů a vydán školský řád prací Jos. Urményiho a Daniela Tersztyánského: Ratio educationis totiusque rei lit-

terariae per regnum Hungariae et provincias eidem annexas z r. 1777, jenž jest jen jiným vydáním všeobecného zákona školního, zavedeného současně v Rakousku, a jímž se řídilo školství uherské v základních svých rysech až do r. 1868. Na všech školách elementárních (i vesnických), t. řeč. scholae pagorum, připuštěna byla fakultativně především latina (jež byla tehdy ještě řečí vše veřejného jednání⁹²⁷), ovšem jen byl-li po ruce schopný učitel; dále rovněž nepovinně němčina,⁹²⁸ kdežto na školách městských (scholae oppidanae seu urbanae) zavedena němčina docela obligatorně tak, že učebnice měly mítí vedle textu v jazyce mateřském vždy již také text německý. Nově opravena dále gymnasia tak, že něco času poskytnuto i disciplinám reálním, hospodářským a základům práva, ale hlavním předmětem ovšem všude byla zase jenom latina;⁹²⁹ všechna země rozdělena dále na devět okresů se zvláštními řediteli a inspektory škol elementárních; konečně universita doplněna studiem mediciny. Nelze pochybovati, že i v Uhrách ledacos z těchto školských nařízení zůstalo jen na papíře pro nedostatek peněz a hlavně pro odpor protestantských stavů, které se nikdy nedovedly smířiti se zásadami vídeňské byrokracie a nedovedly zvláště zapomenouti, že Ratio vydána byla docela protiústavně, bez souhlasu sněmu, pouhým císařským nařízením.⁹³⁰ Proto také Ratio měla konec konců vliv jenom na školství ve svobodných

⁹²⁷ Srv. Daniel Rapant K počiatkům maďarizácie I. 1927, 13 sl. (Rapant soudí, že se na elementárních školách učili latině jen schopnější žáci, kteří chtěli jíti na studij).
⁹²⁸ Ib. 104.

⁹²⁹ Podle článku Fomy Matiče Ratio educationis od g. 1777 i linguae patriae u osječkoj gymnaziji (v čas. Nastavni vjesnik XXXVI. 1928, 343) z pěti hodin vyučování v nižších třídách dvě denně připadaly latině.

⁹³⁰ Doklady četné, zvl. z bratislavské stolice, jak tuhé odpor kladly samy obce a jak těžko se ujímaly nové osnovy, uvádí Rapant v uv. sp.

⁹²⁶ Srv. článek Alb. Pražáka Poznámky k dějinám slovenského školství v časop. Dílna lidskosti IV. 14 sl.

královských městech a na statcích komorních, kdežto evangelická církev, majíc samosprávu školní, dovedla se novým řádům pravidelně ubrániti.⁹³¹

Za Josefa II. tlak germanisační⁹³² a úsilí o naprosté zavedení němčiny jako řeči vyučovací, ovšem i snahy po úplném vyloučení kněžstva z oboru školy dosáhly vrcholu: Ratio educationis, znovu potvrzená r. 1871, zůstala i za něho základem školství uherského, náklad na školství elementární uvalen na obce (jen tam, kde by obec sama nestačila, měl přispěti svou pomocí stát), na střední školy zakázáno přijímati profesory neznalé němčiny a protože německy se mělo učití již od nejnižší třídy střední, zaváděno její pěstění již i do škol lidových; konečně na univerzitě zřízena i zvláštní katedra německé řeči a literatury a ostatní profesori úsilovně vybízeni, aby přednášeli jen německy. Přes to odpor veřejnosti maďarské proti útlaku germanisačnímu neustával; ani sám Felbiger, který byl na sklonku svého života nuceně poslán do Prešpurka a pověřen organisováním škol katolických, nedovedl přemoci jednomyslného odporu stavů maďarských.

Zmírnil jej teprve Leopold II. tím, že latinu zavedl zase jako vyučovací jazyk místo němčiny do gymnasií, že zato připustil již r. 1792 maďarštinu jako předmět povinný do středních škol a že ponechal zase protestantům právo, aby volně disponovali svými školami, jež odtud úspěšně konkurují školám katolickým. Ratio educationis Františka I., obdobná rakouskému Schulkodexu (viz § 12.), vůbec již nemluví o obligatornosti němčiny, ale zato poprvé se obírá výchovou dívek, do té doby také v Uhrách úplně zanedbávanou, vyučování reáliím na školách obecných omezeno, ale zato posíleno náboženství a nařízena povinná školní účast na všech náboženských úkonech. Je

důležité, že ještě v první polovici století XIX. Sedmihradsko v lecčems si zachovalo bývalou samostatnost a že se naporád přichylovalo spíše ke vzorům říšskoněmeckým než rakouským; ještě r. 1834 upravena gymnasia tamější docela po vzoru pruském tak, že studium ve třídách gramatických (počítajíc v to i třídy přípravné) mělo trvati šest, v humanitních čtyři, v kursu filosofickém dvě leta.

Za Ferdinanda V. upraveno dekretem, zvaným Systema scholarum elementarium, r. 1845 sociální postavení učitelstva, zavedeny po prvé zvláštní učitelské ústavy a zabezpečeno vydržování škol pomocí obcí, ale spolu počíná se vždy neodbytněji hlásiti uvědomění Maďarska: již r. 1835 vyučovací řeči středních škol stává se místo latiny maďarština, r. 1836 prohlášen maďarský text zákonů za jedině autentický, r. 1840 stává se maďarština úřední řečí soudů a úřadů, rovněž r. 1844 říšský sněm prohlašuje maďarštinu za jediný jazyk státní a jednací řeč sněmu (dosud jí byla latina);⁹³³ téhož roku také prohlášeno, že maďarština má býti vyučovací řečí všude tam, kde je aspoň polovice dětí národnosti maďarské, kdežto na ostatních školách má býti jí učeno již od II. třídy.⁹³⁴ Sice ještě r. 1848 baron Josef Eötvös, první uherský ministr vyučování, prohlašuje zásady, podle nichž má býti upraveno školství všude v duchu národním a moderním, ale s krvavým potlačením revoluce dolehla na Uhry reakce zase plnou silou a nařízení rakouských ministrů vnucují se Uhrám bez zřetele k jejich odchylnému vývoji politickému a kulturnímu; zvláště ministr Thun snažil se — ovšem marně — útlak maďarisační vystřídati zase germanisací,⁹³⁵ a posíliti spolu zno-

⁹³³ K. Kálal Slovenské pohledy 1917, 31.

⁹³⁴ Slovenská škola I. 274.

⁹³⁵ Rapant v uv. sp. dobře vložil, že snahy maďarisační nutno posuzovati pod jiným zorným úhlem než ger-

⁹³¹ Slovenská škola I. 273.

⁹³² Srv. Rapant 311 sl.

vu v Uhrách vlivy katolicismu. Všecko toto úsilí rakouských vlád mělo již proto výsledky celkem nevalné, že na školy elementární věnovány byly stále sumy naprosto nedostatečné (ještě roku 1859 na př. všeho všudy 69.000 zl. v celé zemi!).

Proto také celkový stav školství, zvláště nižšího, byl bídný: učení trvalo sotva čtyři měsíce v roce, sotva 40 % dětí povinných vskutku chodilo do školy, nebylo pomůcek ani nábytku mimo dlouhé lavice a krčmářské stoly;⁹³⁶ ještě roku 1864—5 podle statistiky úřední bylo v celém království uherském všeho všudy 13.245 škol elementárních se 17.000 učiteli a 985.405 žáky (z celkového počtu 1.162.261 školou povinných). Toliko školy protestantské, jichž úpravě věnováno již z příčin konfesijních tehdy nejvíce péče, stály na výši doby, hleděly v učebnicích i metodách využití všech vymožeností současné pedagogiky a působily proto mocně také na rozvoj nacionalismu maďarského; za to školství katolické bylo ve stavu úplného rozvratu a nemohoucnosti.

Teprve vznik politické samostatnosti zemí uherských r. 1867 po vyrovnání s Rakouskem byl podnětem k dokonalé reformě všeho národního školství uherského, jež odtud vstupuje v novou epochu, ale stává se zároveň i vědomým a promyšleným nástrojem státní myšlenky maďarské. Již v prosinci 1868 zásluhou bar. Eötvöse, jenž se po dvaceti letech stal prvním ministrem vyučování, vydán byl základní zákon školský, platný v zásadě až do konce války světové: po prvé tu byla stanovena povinnost docházky školní na do-

manisační, neboť školskou politiku Marie Terezie i Josefa II. můžeme aspoň do jisté míry omluvit a vysvětlit zřetelem k praktické potřebě státu, kdežto maďarisace, téměř o sto let pozdější a takovým tlakem prováděná, byla vskutku jen projevem národní zášti, majíc cílem vytvoření jednotného národa „uherského“ a úplné potlačení všech národností jiných.

⁹³⁶ Slovenská škola II. 275.

bu od 8 do 15 let věku (poslední tři leta měla být trávena ve škole pokračovací), po prvé rozděleny ústavy obecné na šestileté elementární, vyšší obecné (odpovídající švýcarským školám sekundárním, a to tři ročníky pro chlapce, dva pro dívky) a měšťanské, jejichž šest. resp. čtyři ročníky (podle pohlaví žactva) nastavují na čtvrtou třídu elementárních škol. Upravena nově také organizace ústavů učitelských, regulovány všechny právní poměry škol, řešena otázka škol konfesijních, normována kvalifikace učitelstva a jeho platy. Vůslovně také stanoveno, že děti mají být vyučovány svým jazykem mateřským a že tam, kde bydlí různé národnosti, má být postaráno o výpomocné vyučování ostatním jazykům v místě obvyklým. Několik zákonů dalších z r. 1875—1895 změnilo a doplnilo v podrobnostech tato ustanovení, zvláště o dozoru a postavení učitelstva.

Ale od konce století devatenáctého hlásí se zároveň s opravami školy stále neodbytněji a nepokrytěji již na stupni nejnižším pověstná státní myšlenka maďarská: kdežto ještě Eötvös a první jeho nástupci (Pauler, Trefort a Csáky) chovali se k ostatním národnostem Uher aspoň na venek nestranně,⁹³⁷ v Dr. Juliu Wlassicsovi (ministraval v letech 1894—1903) a jeho nástupcích, Berzeviczyovi a nade všechny v hr. Apponyiovi, objevili se ve správě ministerstva vyučování zarytí a při tom lstiví a pokrytečtí odpůrci všech národních snah mimomaďarských. Je pravda, že již r. 1879 zavedeno bylo vyučování maďarštině povinně na všechny školy, a to ve stejném rozsahu s mateřštinou, a že zároveň nařízeno, aby každý učitel ovládal maďarštinu slovem i písmem, ale nařízení to, jak je vysvětlitelno, zůstalo dlouho jen na papíře již pro nedostatek vhodných

⁹³⁷ Srv. článek M. Hoffmanna Die ungarischen Unterrichtsminister seit 1867 v Ungarische pädagogische Revue, III. 1904, 81.

učitelů; ale teprve Apponyiovi⁹³⁸ přísluší smutná zásluha, že r. 1907 provedl záměry a plány svých předchůdců a úpravu služného učitelstva uvedl v promyšlený vztah k maďarisaci třemi svými pověstnými zákony a nařízeními průvodními.⁹³⁹

Odtud klade se hlavní důraz ve všem vyučování od stupňů nejnižších na „patriotickou“, t. j. maďarskou státní ideu, od níž každá úchylnka se prohlašuje za vlastizrádnou. Kde je aspoň polovice dětí maďarské národnosti, tam je maďarština již výhradní řečí vyučovací; kde jest jich aspoň 20%, učí se tyto děti výhradně maďarsky; na všech školách musí býti dále jen maďarské znaky, obrazy a vlajky; všecky pomůcky, jež se týkají dějin a zeměpisu zahraničních států — a k těm se důsledně počítala i rakouská polovice říše, — a jež nejsou v Uhrách samých zhotoveny, jsou bez výjimky a pod trestem až do 500 K zapovězeny.⁹⁴⁰ Ve smyslu státní myšlenky zasahuje odtud stát i do práv konfesí a osobuje si rozhodující slovo i nad jejich školami, jimž autonomii zaručoval ještě školní zákon z r. 1868; zvláště školy, jež obec, resp. církev nemůže sama vydržovati, jsou odtud docela zřejmě vydány na milost a nemilost maďarisační správě školství.

Ve všech školách elementárních mělo býti učeno maďarštině tak intensivně, aby dítě již po čtyřleté návštěvě školy dovedlo se vyjadřovati maďarsky správně slovem i písmem; i v tak řeč. „slovenských“ školách s jediným učitelem musilo

⁹³⁸ Potměšilost Apponyiových zákonů a nařízení dobře vylíčil Jul. Botto v článku: Slovensko pod jarmom maďarizačním v 2. vydání Slovenské čítanky 1925, 155 sl. Nařízením zdánlivě humanitním, jehož však každé slovo bylo pečlivě promyšleno a uváženo, chtěl Apponyi v 40 letech pomadžarštití celé Uhry a protože věděl, že církvím těžko je vydržovati školy v plném rozsahu, hmotnou podporou jich učitelstva chtěl nabýti rozhodujícího vlivu i v těchto školách.

⁹³⁹ Byly to v roce 1907 přijaté zákony XXVI., XXVII. a XVII. (Buisson Dictionnaire de pédagogie 1911, 805).

⁹⁴⁰ Srv. článek Apponyiovy školské návrhy v revui Naše Slovensko I. 457 sl.

se učiti maďarštině týdně aspoň 15 hodin, ve škole se šesti učiteli již 59 hodin a mimo to náboženství 4—6 hodin týdně.⁹⁴¹ Hned také v nařízení tom se učitelům slibují disciplinární tresty, nebudou-li příkazu toho dost pečlivě dbáti. A vskutku nezůstalo jen při slibech. Apponyi nejen že zaváděl disciplinární šetření s učiteli, kteří se pokusili ve školách církevních učiti jen slovensky neb rumunsky, nýbrž dokonce dokračoval i na samy úřady církevní, nutě je, aby náboženství ve všech školách učilo se jen a jen maďarsky; vyhrožoval docela i biskupům odnětím kongruy, neuposlechnou-li toho nařízení. Kdežto přece zákon z roku 1868 zřejmě nařizoval, že nejen náboženství, nýbrž i jiným předmětům má se učiti v jazyce mateřském, Apponyi ještě před svým odchodem nařizoval učitelům náboženství na státních školách v Liptovské stolici ryze slovenské, aby náboženství ve vyšších třídách obecných učili jen maďarsky.⁹⁴²

A nástupce Apponyiův, hrabě Zichy, pracoval sice úsilovně o rozšíření státních škol maďarských a vydal i nařízení, v jakém pořadí mají býti zřizovány, zvláště v krajích nemaďarských nebo smíšených, ale o státních školách v jazycích jiných národností nechtěl věděti ničeho.⁹⁴³ Teprve krátce před vypuknutím světové války (v květnu 1914) objevily se v tisku⁹⁴⁴ zprávy, že prý ministr vyučování Jan kovič dovolil, aby se aspoň náboženství učilo na všech školách obecných a ústavech učitelských v jazyce mateřském všech žáků, a slíbil prý, že i na středních školách maďarských bude se učiti nepovinně jazyku mateřskému každého žáka. Samy časopisy slovenské⁹⁴⁵ tenkrát dobře připomněly, že bude nutno vyčkáti, jak se opatření to bude v praxi provádět,

⁹⁴¹ Botto v uv. čl. 168.

⁹⁴² Čas 31. ledna 1910.

⁹⁴³ Komenský XXXIX. 797.

⁹⁴⁴ Srv. na př. Národní Listy 3. května 1914.

⁹⁴⁵ Srv. na př. Průdy 1914, 312 a u nás Přehled 1914, 740.

a připojily obavy, není-li to zas jen nový prostředek, aby se stupňovala maďarisace, když v samém nařízení mluví se jen o tom, že se vyučování náboženství tím způsobem dovoluje (nikoli nařizuje!).

Za války, kdy hnutí národnostní přirozeně zesílilo a kdy záleželo na tom, aby všichni národové uherští ochotně plnili svou „vlasteneckou“ povinnost, vyšlo nové nařízení, že příště se má už vyučovati na nemaďarských elementárních školách církevních až do šesté třídy náboženství v mateřském jazyce dětí, dále že tyto školy mohou užívat školních tiskopisů nemaďarských a zapisovati i křestní jména žáků v jazyce původním. Před tím již bylo dovoleno, aby se užívalo mateřštiny jako pomocného jazyka v prvních dvou letech školy pro děti neznalé maďarštiny, je-li těch dětí aspoň třetina a zná-li sám učitel ten jazyk; podobně v třídách třetí až páté mohlo se svolením rodičů učiti materštině žáků jako nepovinnému předmětu, najde-li se vhodný učitel. Na druhé straně vláda maďarská zakázala slovenským časopisům vůbec přinášeti obsáhlé citáty české bez překladu (!) slovenského.

Sotva však padlo ministerstvo Tiszovo a pověstný Apponyi stal se znovu ministrem vyučování v kabinetě Esterházyově, první jeho prací bylo, že tato nařízení svého předchůdce (která ostatně byla tak lišácky zaklausována a de facto nikdy se nepraktikovala, jsouce určena jen pro zalepení očí ciziny) vůbec zrušil a nařídil zase výslovně, že se na státních školách musí všem předmětům (tedy i náboženství) učit jen maďarsky.⁹⁴⁶

Je při tom ku podivu, jak dlouho dovedli Maďaři klamati veřejnost zahraniční a líčiti své

⁹⁴⁶ Ještě v posledním kabinetě Karályiově ministr vyučování Lovász vydal nařízení, že se smí vyučovati slovensky jen v nejnižších dvou třídách, ale odtud již jen maďarsky i v krajích ryze slovenských!

kulturní násilnictví docela jako oprávněný a nezbytný prostředek obranný proti přesile národnosti nemaďarských. Maďarští politikové, ba sami ministři psávali tendenční zprávy o školství do cizích novin a revuí, v nichž své jednání líčili jako politicky správné se stanoviska státu, ba i jako spravedlivé k jiným národnostem;⁹⁴⁷ ještě na příklad uvedený článek Hoffmannův počíná se těmito slovy: „Und wenn Slaven, Romanen und in Erdély (Siebenbürgen) auch die Deutschen sich in ausländischer Presse oft über Vergewaltigung beklagen und in unverständlicher Verkennung ihrer eigenen Interessen über die Grenzpfälle schielen, so weiss doch jeder denkende Mensch, der sich von billigen Schlagwörtern nicht irreführen lässt, dass die freie Entwicklung der Nationalitäten in keinem europäischen Staate mehr gewährleistet ist, als in Ungarn ... Dass die Nationalitäten einen Staat im Staate nicht bilden sollen und dürfen, ist selbstverständlich, und dass es ihr eigenes Interesse ist, die ungarische Staatsidee anzuerkennen und die Sprache des Staates zu erlernen, das wissen sie selber sehr gut, wenn sie es auch nicht gestehen wollen.“

Dokonce i tak seriosní a výborně vedený americký Report of the Commissioner of Education (Zpráva komisaře výchovného) 1909, I. 480, vykládá o nařízeních Apponyiových, jako by vskutku byli Maďaři v těžké situaci národní a jako by bojovali jen proti přemrštěným aspiracím jiných národností, povzbuzovaných prý úspěchy jejich krajanů cislajtánských. Ani americká encyklopedie pedagogická, vydávaná Monroem,⁹⁴⁸ nemá pod heslem Hungary (1912, 346) slova odsouzení pro tyto „sjednocující tendence“

⁹⁴⁷ Ukázkou takového tendenčního líčení z pera samého Apponyiho uveřejnila revue Naše Slovensko I. 359 sl., jehož útržek tamže na pravou míru uvádí J. H—la v článku Uherská politika školská a Slováci 385 sl.

⁹⁴⁸ A Cyclopedia of Education.

(unifying influences), jak je sama nazývá. Ba ještě za války ředitel Ludvík Schlosz uveřejnil v časopise Die Lehrerfortbildung (vydávaném firmou Haaseovou v Praze) I. 1916, 254, tendenční článek: Die deutschen Schulen in Ungarn, vrcholící v lživém tvrzení: Durch die Schule wird in Ungarn nicht magyarisiert! To bylo patrně i samým Němcům příliš silné, neboť v témž časopise 384 jakýsi J. Tob vytyká, že obsah článku Schloszova neodpovídá skutečnosti, že nepravěm pisatel (jako vůbec Maďaři) mluví o u h e r s k é řeči (místo maďarské), že proti roku 1867 mají Němci v Uhrách o 1500 obecných škol méně, a že kterýs Němec neměl ani ve velikém městě uherském vůbec příležitost se vzdělati ve své mateřštině.

Teprve v poslední době před válkou počínalo vzházeti v cizině správné světlo o skutečných poměrech uherských; je ve svěží ještě paměti působení anglického publicisty Scota Viatora i řeč lékařky z Chicaga, R. Wisteinové,⁹⁴⁹ jež na mezinárodním lékařském sjezdě v Pešti 1909 otevřeně prohlásila k velikému zděšení všeho Maďarstva, že hrozné zdravotní poměry slovenských přistěhovalců dovedla si vysvětliti teprve tehdy, když se přesvědčila v samých Uhrách, že 90 % dětí nemaďarských nemá vlastních škol v jazyce mateřském, a to jen vinou Maďarů, kteří proto nemají vůbec práva býti jmenováni mezi civilisovanými národy, jak ostatně potvrdila potom sama válka, v níž maďarští vojíní osvědčili namnoze neuvěřitelnou surovost (zvláště proti bezbranným Srbům).

A k tomuto národnímu šovinismu Maďarů se přidružila v poslední době před válkou ještě katolisující reakce vládních orgánů, jež byla také v Uhrách na vítězném postupu. Ministr Zichy, klerikál neméně vyslovený, než byl Apponyi (teprve

v r. 1915 byl Zichy vystřídán zmíněným již Jan-kovichem), dosazoval, jak bylo vytykáno v rozpočtové debatě uherské sněmovny v květnu 1911,⁹⁵⁰ na střední školy katechety beze vsí kvalifikace, ale zato dobré bojovníky církve, podporoval na státních středních školách i jako profesory světenských předmětů lidi rozhodného katolického smýšlení, doporučel pověstné mariánské kongregace, v nichž se hoši 12—14letí zavazovali mimo jiné, že nebudou nikdy členy žádného pokrokového spolku; je zajímavé, že také všechna tato opatření ministr omlouval politikou státní, neboť věděl, že pod touto záminkou mu sněmovna na konec schválí sebe větší násilí a sebe křiklavější zpátečnictví.

Bylo proto jen spravedlivým trestem, když mírem trianonským rozsah bývalých Uher omezen asi na třetinu (z 282.870 km² na 93.010, z 18.264.000 obyvatelů na necelých 8 mil.) a všechny okrajové končiny, osídlené převahou jinými národy, od Uher odloučeny; uvidíme však svým místem, že ani tento hrozný trest Maďary z jejich šovinismu nevytěžil a nenaučil je spravedlnosti k ostatním národnostem.

§ 40. ORGANISACE ELEMENTÁRNÍ ŠKOLY UHERSKÉ PŘED VÁLKOU.

Podle zákona školního z r. 1868, který zůstal v platnosti až do nové úpravy v r. 1921, byli rodiče povinni v Uhrách posílati své děti do školy po šest let, t. j. od šestého do dvanáctého roku, pod trestem výstrahy, napomenutí a pokuty až do 10 K (předválečných) ve prospěch školní pokladny, ale bylo volno rodičům nechat své děti vyučovati doma, při čemž však musilo se dítě každý rok dostaviti ke zkoušce na veřejné škole

⁹⁴⁹ Komenský XXXVII. 829.

⁹⁵⁰ Čas 20. května 1911, Učitel'ské Noviny XXIX. 629.

před příslušnou místní komisí. Školy elementární vydržovaly buď konfese nebo politické obce, dále právní osoby, soukromníci, konečně sám stát, při čemž ten, kdo školu vydržoval, měl právo stanovit také její vyučovací jazyk.

Školy konfesijní, jež si smělo zřizovati každé vyznání, ale jen pro děti své konfese, vydržovány byly církevními obcemi z příspěvků souvěrců; církevní obce měly právo ustanoviti si samy učitele, učebnice, soustavu učební — ovšem vše v mezích zákona — měly své inspektory školní i disciplinární moc nad učiteli, ale stát i na školy ty dozíral svými orgány zvláštními, aby zákona bylo přísně šetřeno. Školy soukromé byly simul-tánní a mohly dostávati státní podpory; splnily-li podle dobrozdání státního inspektora všechny zákonnité podmínky, dostávalo se jim práva veřejnosti. Školy státní zřizovaly se všude, kde vláda toho uznala potřebu, při čemž obce musily poskytnouti pozemek stavební nebo aspoň určitý příspěvek. Kde konečně nebylo školy ani církevní, ani soukromé, ani státní, byla sama politická obec povinna zříditi ústav pro všechny děti bez rozdílu vyznání, po případě mohlo se k otevření školy sdružení několik obcí sousedních. Pro osady roztroušené (dvorce, tanya) dovolovala se instituce učitelů kočovných (ambulatorních).

Každá školní obec byla povinna zříditi a udržovati školní fond z příspěvků všech občanů daněmi státními povinných, pečovati také o vystavění a udržování školní budovy, jež musí býti světlá, suchá, dosti prostorná. Žáci měli býti pravidelně oddělení podle pohlaví, ale ve skutečnosti bylo vždy mnoho škol smíšených; chudé děti neplatily vůbec žádných příspěvků a dostávaly i pomůcky zdarma, stejně tak i děti učitelské; jinak vybíral se ve školách státních i soukromých školní plat (nejvýše 4 K) až do r. 1909, kdy na všech školách (mimo soukromé) stalo se vyučování bezplatným, při čemž úbytek příjmů,

obcím a konfesím takto vzniklý, nahrazoval sám stát.⁹⁵¹ Do desátého roku musily navštěvovati školy všechny děti bez rozdílu, ale odtud mohly děti venkovské obdržeti úlevu od školy v ten smysl, že po dva měsíce navštěvovaly jen opakovací hodiny nedělní.

Učebná osnova státních škol maďarských podle úpravy z roku 1903/4 předpisovala ve všech školách náboženství (odděleně podle konfesí), jazyk maďarský (čtení, psaní, sloh), počty, měřičtví, prvouku (v prvních dvou letech), realie (od třetí třídy), a to zeměpis (zvláště Uher), dějepis (ve službách státní myšlenky maďarské), občanskou nauku (v posledních dvou letech), vědy přírodní, zpěv, kreslení, ruční práce (chlapecké i dívčí), domácí hospodářství praktické i teoretické (jen v posledních dvou letech) a tělocvik, pro jehož posílení od doby Csákovy a Berzeviczyovy pořádány občas v Budapešti závody mládeže.⁹⁵² Celkem v normální škole šestitřídní se šesti učiteli bylo předepsáno učiti v prvních dvou letech po 22, v III. třídě 25, v IV. 26, v V. a VI. po 31 hodinách týdně, celkem tedy 157, z čehož připadalo na náboženství 12, maďarštinu jako vyučovací jazyk 48, počty 28, kreslení a tělocvik po 10, ruční práce 12 hodin. R. 1918 nařízením ministra vyučování přidány ještě v V. a VI. třídě dvě hodiny polního hospodářství podle místních poměrů;⁹⁵³ mimo to nařízeno, aby se v čítankách od III. třídy počínajíc věnovala zvláštní pozornost ochraně matek i dětí, což potom rozšířeno i na školy pokračovací.⁹⁵⁴

Maďarštině, jak již řečeno, mělo se od r. 1879

⁹⁵¹ Pädagogischer Jahresbericht von 1911, VIII, 88.

⁹⁵² Čtvrtý takový zemský závod líčí Ungarische pädagogische Revue IV. 81 sl. — Připomínám, že r. 1914 utvořen jako poradní sbor ministerstva vyučování senát pro tělesnou výchovu, do něhož povolána řada sportovců a vojínů, ale ani jediný pedagog!

⁹⁵³ Pedagogické Rozhledy XXVIII. 257.

⁹⁵⁴ Die deutsche Schule 1918, 251 sl.

učiti všude velmi intensivně i na školách jiných národností a péče o to zvláště důtklivě uložena všem inspektorům školním, kteří měli zvláště zkoumati i jazykovou kvalifikaci učitelstva po té stránce i stihati přísně všechny shledané nedostatky. Zákony Apponyiovy zostrily tato ustanovení a uložily všem učitelům jakýchkoli škol, aby v dětech bedlivě rozněcovali vědomí o tom, že přináležejí k uherské národnosti (moment nábožensko-mravní jako cíl výchovy byl zdůrazněn až v poslední řadě!). Jen školám obecným i konfesijním, které odtud v příslušném rozsahu budou učiti maďarštině (jakož i počtům, „vlasteneckým“ dějinám i zeměpisu a občanské nauce) podle předepsaných a státem schválených učebnic, může se dostati státní subvence; učitelé, kteří budou zanedbávati vyučování maďarštině nebo nevykáží se při inspekci přiměřenými výsledky, mají býti odtud stiháni disciplinárně a po případě i pensionováni.⁹⁵⁵

Všecka tato ustanovení zákonná ve skutečnosti ještě zhoršena listivými prováděcími nařízeními samého Apponyiho k řečenému zákonu, které nutily jen maďarsky učiti i oněm „vlasteneckým“ předmětům, dále samou praxí školních úřadů, které maďarisovaly nemilosrdně a nelítostně. Rozumí se, že si vládní orgány vyhrazovaly i dozor nad žákovskými knihovnami, které od r. 1905 byly zřizovány obligatorně při všech školách,⁹⁵⁶ a že vláda podobně držela i ochrannou ruku nad žákovskými spolky, organisovanými po prvé roku 1902 jako sdružení bývalých žáků obecných škol; úkolem jejich bylo pořádati především přednášky — rozumí se maďarské — jež měly zdůrazňovati zase jen onen patriotismus maďarský, potom

⁹⁵⁵ Mimo to až do roku 1912 byly obce povinny tam, kde nebylo učitele dokonale znalého maďarštiny, opatřiti si pro své školy kvalifikovaného učitele pomocného.

⁹⁵⁶ Již r. 1904 bylo prý jich na 2200 nákladem téměř 494.000 K (srv. Ungarische pädagogische Revue II. 3 a IV. 2.

teprve pěstiti mravnost a šířiti užitečné vědomosti.⁹⁵⁷

Za normální typ školy obecné pokládal se v zákoně z r. 1868 šestitřídní ústav se šesti třídními učiteli (institute učitelů odborných dovolovala se jen výjimečně a dočasně), ale podle poměrů místních zřizovaly se i školy o menším počtu tříd, ba i s vyučováním pouze polodenním, při čemž jednotlivý učitel neměl učiti nikdy více než 80 dětí po 55 hodin týdně (počítajíc v to i jeho učební povinnost na škole pokračovací); školní rok trval na venkově aspoň osm, v městech pak devět měsíců; hlavní prázdniny byly v červenci a srpnu; mimo to byl určitý počet feriálních dní v roce, z nichž jeden měl býti výslovně věnován myšlence pacifické, druhý zaveden r. 1913 pro výklady protialkoholní. Koncem školního roku byla v každé třídě veřejná zkouška u přítomnosti člena školní rady.

Správa školství obecného v Uhrách byla vždy dosti složitá, neboť vykonávaly ji pod vrchním řízením a odpovědností ministra kultu a vyučování především zvláštní školní výbory a správní výbory komitátů a měst svobodných, složené z části z volených zástupců konfesí a učitelstva; tyto instance pečovaly o to, aby v celém komitátu nebo městě svobodném plněny byly školní zákony. Zájmy státní ve školství zastávali školní inspektori, kteří vybíráni byli z učitelstva škol obecných neb středních s platem od 3600—7200 K (mimo aktivní přídavek) a dozírali v každém okrese na všechny školy elementární, dětské zahrádky, měšťanské, pokračovací i učitelské ústavy; kde třeba, měli pomocníky a odborné komisaře (zvláště pro tělocvik). Inspektorům musily býti zvláště pod peněžitou pokutou do 15 dnů ode všech vydržovatelů škol hlášeny všechny změny učitelského personálu. Rozsah komitátů a dozorčích okresů,

⁹⁵⁷ Tamže 75.

tudíž i počet škol a učitelstva v nich, byl velmi různý; jen město Budapešť tvořilo vždy zvláštní dozorčí okres pro sebe. Konečně obce politické a církve jakožto vydržovatelé škol volily si pro místní dozor a správu tak řeč. školní stolice aspoň o pěti členech; na školách státních místo stolic fungovala zvláštní kuratoria, jmenovaná samým ministrem.

Zákony Apponyiovy daly státu právo školu nestátní, jejíž učitelstvo nevyhovuje po stránce patriotické, zbaviti státní podpory nebo prostě zavřítí a nahraditi školou státní; tolikéž zřítí korporace, která nezvolila v čas školní stolici, právo vydržovati školu, dokonce i duchovní, který se provinil proti „státní myšlence“, může býti trestán odnětím kongruy na čas nebo navždy a zbaven povinnosti vyučovati náboženství.

§ 41. ŠKOLY MATEŘSKÉ, POKRAČOVACÍ A MĚŠTANSKÉ V UHRÁCH.

První opatrovnu s názvem Zahrada andělská (angyalkert), zřídila již r. 1828 v Budíně hrab. Terezie Brunswicková, jež ztrávila několik let u Pestalozziho v Yverdonu a poznala také podobné instituce v Anglii; ale teprv r. 1891 vydána byla první zákonitá ustanovení o opatrovnách a školách mateřských, ač na ně pomýšlel již r. 1848 Eötvös a ač se jich domáhalo již před tím sdružení pro šíření mateřských škol, utvořené již r. 1836. Podle zákona toho všude, kde ústavy takové existují, jsou rodiče pod trestem peněžitým povinni děti své od 3—6 let do nich posílati, ačli nevykáží, že o jejich ošetření jest doma nebo jinde dostatečně postaráno. Také tyto ústavy byly v Uhrách buď státní nebo obecné, konfesijní nebo soukromé; obce byly podle výše daní povinny zříditi přiměřený počet mateřských škol neb aspoň opatrovny, či asyly celoroční, nebo pouze letní;

stát mohl je zřizovati kdekoliv (první státní mateřská škola vznikla r. 1876), nebo aspoň subvenčovat.

Do ústavů státních a obecních musilo býti přijato každé dítě bez rozdílu vyznání a mateřské řeči; jen nemocné a slabomyslné děti byly odmítány. Školné, ale jen nepatrné, platilo se pouze v mateřských školách, a to pouze zámožnými rodiči; asyly byly vůbec bezplatné. Jedna pěstounka nesměla míti více na starosti než 80 (!) dětí, a to s pomocí opatrovnice. Děti se učily v mateřských školách modlit, zpívat, provozovat lehké hry i tělesné cviky, konat různé ruční práce; cvičil se dále jejich názor i mluva, smysl pro čistotu a pořádek; vyučování však po vzoru obecného školství bylo samým zákonem zakázáno. Protože děti nemaďarské měly se již v těchto ústavech hravě seznamovati i s počátky státního jazyka, musily všecky řídicí pěstounky škol mateřských vykázati se znalostí maďarštiny.

Pro teoretický i praktický výcvik pěstunek existovaly také v Uhrách ústavy zvláštní, do nichž se přijímaly dívky (po případě i hoši) aspoň v 14 (resp. 16) letech po dokončení čtvrté třídy střední školy neb vyšší dívčí; kurs učebný trval dvě leta a obsahoval vedle předmětů všeobecně vzdělávacích a maďarštiny pedagogiku, hygienu a praktická cvičení, zvláště v pracích Fröblovyh. Pěstounky bývaly ustanoveny doživotně s platem, který podle místních poměrů stoupal před válkou z 1100—2200 K (po 25 až 30leté službě) mimo bytné (240—600 K podle velikosti místa). Dozor na každý ústav obecní nebo konfesijní měla zvláštní komise aspoň pětičlenná, volená z občanů, k níž patřil vždy také lékař; pro ústavy státní jmenoval dozorčí komisi ministr vyučování.

I těchto ústavů, zvaných na Slovensku významně „óvodý“,⁹⁵⁸ využívalo se před válkou pro

⁹⁵⁸ Od singuláru óvoda.

státní propagandu; bylo nařízeno přísně, aby se děti v nich seznamovaly především s poměry a životem Uherska, aby i hry, básně, pohádky, zpěvy byly jen národní, t. j. maďarské tak, že i lektér Fröblová zaměstnání nahrazena — sice právem — výtvořky domácími. Celkem však zákon o zřizování škol mateřských nebyl až do války proveden nikde v plném rozsahu, a to pro nedostatek financí obecních, třebaš porozměnění pro tyto ústavy rozhodně stoupalo; stát sliboval každý rok otvírati nové ústavy vlastní, ovšem zas jen pro dobro státní myšlenky.

Obligatořně byly v Uhrách zavedeny dále jako doplněk školy obecné školy pokračovací či opakovací, povinné podle zákona z roku 1868 pro všechny děti dvanáctileté, jež vychodivše školu obecnou nevstoupily do školy střední nebo odborné. Ježto však pouhé opakovací školy, jejichž úkolem bylo v pěti (v létě jen ve dvou) hodinách týdně doplniti a upevniti učivo školy obecné v čtení, počtech a přírodních vědách, netěšily se valné oblíbení, vláda od posledního desetiletí minulého století hleděla je vypraviti odborně, a to buď jako pokračovací školy hospodářské nebo obchodní nebo průmyslové. Pokračovací školy hospodářské (samostatné nebo spojené se školou obecnou) byly povinny zřizovati všechny obce rázu převahou hospodářského, vinařského nebo lesnického tak, aby žáci mohli potom buď sami s úspěchem hospodařiti na vlastních pozemcích nebo zlepšiti své postavení jako dělníci v hospodářství, po případě jako hospodyně. Na ústavech státních neb státem podporovaných učilo se všem předmětům jen maďarsky; jinde byla maďarština předmětem povinným a mimo to vyučovacím jazykem ve všech cvičeních praktických. Učilo se po tři léta, týdně 2—7 hodin (podle doby roční), při čemž hlavní váha kladena na předměty praktické; roku 1918 zásluhou Apponyiovou přibyla ještě hygiena

jako předmět povinný a to do škol pokračovacích, měšťanských i ústavů učitelských.⁹⁵⁹ Vyučovali pravidelně učitelé škol obecných za remuneraci zvláštní; toliko samostatné hospodářské školy měly ovšem své vlastní učitele odborné.

Školy průmyslové pokračovací jsou povinny zřizovati obce, v nichž je aspoň 50 učedníků. I tyto trvaly tři léta aspoň po 8 hodin týdně s vyučovacím řečí pravidelně jen maďarskou, jak znovu zdůrazněno nařízením Apponyiovým; po vybytí školy dostalo se žáku vysvědčení. Vzdělání bylo zase jednak všeobecné, jednak odborné (podle řemesel), zvlášť v kreslení. Konečně pokračovací školy obchodní byly zřizovány tam, kde bylo aspoň 50 učedníků kupeckých; osnova i organizace těchto škol byla mutatis mutandis táž jako při průmyslových. Jako centrální sbor poradní pro školy pokračovací fungoval od roku 1892 pro informace ministerstva vyučování (resp. obchodu) v Budapešti zvláštní senát úřednický.

Abyste dále dostalo hlubšího vzdělání těm vrstvám společenským, jimž nestačilo vzdělání ze školy obecné, ale jimž zase není potřebná návštěva školy střední, zákon z r. 1868 projektoval jednak tak řeč. vyšší školy obecné pro ty, kdož vychodili s prospěchem šestitřídní školy elementární, jednak měšťanské školy (šestileté pro hochy, čtyřleté pro dívky), připojené ke čtvrté třídě škol obecných. Vyšší školy obecné strádaly od počátku nedostatkem žactva, takže jich ani nedovedla zachrániti reforma z r. 1882, kdy pro hochy změněny ve školy hospodářského nebo průmyslového rázu. Počet škol těch klesal vytrvale: ještě r. 1885 bylo jich 79, deset let potom již jen 47, r. 1900 jen 50. Podle zákona měly býti zřizovány v obcích aspoň s 5000 obyvateli a míti pro hochy tři, pro dívky dva ročníky, aspoň se dvěma nebo třemi učiteli. Dívky měly se učiti

⁹⁵⁹ Monatshefte für pädagogische Reform 1918, 234.

všude náboženství, maďarštině, počtům, zeměpisu, dějepisu, přírodním vědám, ručním pracím a zpěvu po 24 hodin týdně; na chlapeckých školách věnováno bylo 24—25 hodin týdně vedle předmětů všeobecně vzdělávacích buď naukám hospodářským neb pracím v dílnách a vzdělání průmyslovému. Bylo nepochybné, že ústavy ty jsou již před válkou na vyměření⁹⁶⁰ a že budou nakonec již z příčin vnějších cele pohlceny školami měšťanskými, jak se také vskutku stalo.

Školy měšťanské naproti tomu byly vždy v číselném vzestupu: r. 1876 bylo jich sotva 60, r. 1890 již 164, r. 1900 téměř 300, koncem války⁹⁶¹ 186 chlapeckých s 1603 učiteli a 42.654 žáky a 312 dívčích (tedy celkem obojích téměř 500) s 2744 učiteli a 57.147 žačkami. Pro osnovu těchto škol bylo rozhodující zásadou, aby se v chlapeckých školách měšťanských učilo v prvních čtyřech ročnících týmž předmětům (mimo latinu) co na nižších školách středních a aby teprve pátý a šestý ročník měly povahu samostatnou; dívčí školy měšťanské měly mítí vůbec jen čtyři třídy všeobecného vzdělání a vyvinuly se záhy v typ velmi oblíbený, protože poskytovaly vskutku vzdělání praktické. Ve shodě se základním určením chlapeckých škol mohli žáci po čtvrtém roce přestupovati dále do škol obchodních, průmyslových, hospodářských, do učitelských ústavů, do podřízených služeb státních, po případě mohli po doplňovacích zkouškách přejíti do vyšších tříd školy střední. Na chlapeckých školách měšťanských učilo se povinně 24—26 hodin týdně náboženství, maďarštině a němčině, počtům, geometrii, účetnictví, vědám přírodním, zeměpisu, dějepisu i občanské nauce, kreslení, zpěvu, tělocviku; neobligátními předměty byly latina, franština, hudba a

⁹⁶⁰ Roloffův Lexikon V. 288 udává jejich počet koncem války již jen na sedm!

⁹⁶¹ Roloff ib.

práce ruční;⁹⁶² u dívek místo účetnictví a občanské nauky nastupovala nauka o domácím hospodářství, zdravotvěda, ženské ruční práce a neobligátní franština. Je zajímavé, že mezi učitele, po nichž se pravidlem požadovalo vyšší vzdělání, mohli zařadění býti i ti, kdož neměli vůbec učitelských zkoušek, ale vynikli jako odborní spisovatelé.

Celkem však měšťanské školy v Uhrách přes vzrůstající svůj počet nedovedly zaujmouti v organizaci školství pevného a jednotného místa již proto, že úkoly jejich již v samém zákoně byly vytčeny velmi složitě, všeobecně i odborně. De facto zůstávaly všude jen na čtyřech třídách, jsouce tak vlastně jen reduplikací nižších škol středních.⁹⁶³ Vláda uherská opětně svolala porady o reformě těchto škol, pomýšlela zvláště i na to, aby se absolventům šestých tříd dostávalo práva na jednorocní službu vojenskou a aby se v osnovách ještě více uplatnily zřetele k potřebám praktického života a k myšlence národní (t. j. maďarské); v letech osmdesátých pokusila se vskutku přičlenovati k šestému ročníku měšťanské školy ještě doplňující kursy odborné (hospodářské, průmyslové nebo obchodní); také zemský spolek učitelstva škol měšťanských opětně činil návrhy reformní na další ještě rozšíření; sám ministr Berzeviczy chtěl vskutku zřízovati až osm ročníků, později zase navrhoval rozšíření na sedm ročníků a přičlenění praktických kursů.⁹⁶⁴ Ve skutečnosti až skoro do konce války nestalo se nic podstatného, aby se školy měšťanské dostaly ze slepé

⁹⁶² Podrobné rozdělení předmětů na ročníky uveřejnila Ungarische pädagogische Revue IV. 29. a Szöllösi Das öffentliche Unterrichtswesen Ungarns in der Gegenwart I. 1904, 117.

⁹⁶³ Podle časop. Hrvatski učiteljski dom IV. 67., byla 5. a 6. třída měšťanská jen v Kismartonu jako škola pro umělé zámečnictví a ve dvou městech byly zřízeny páté třídy rázu hospodářského.

⁹⁶⁴ Revue internationale de l'enseignement 1908, 445.

uličky, do které je zavedl sám zákon a zvláště aby nepřestávaly jen na čtyřech třídách, ale poskytovaly ještě další vzdělání svého druhu. Teprv v červnu r. 1916 — tedy uprostřed války — ohlásil ministr Jankovich předlohu, dle níž měly měšťanské školy zůstat i nadále jen čtyřtřídní s osnovou analogickou podle nižších středních škol a mimo to se měly zřizovati tříleté školy zemědělské téže výše;⁹⁶⁵ na konec války Apponyi vydal v květnu 1918 novou osnovu, podle níž v prvních čtyřech ročnících mělo se probrati všecko učivo v hlavních rysech a další dva ročníky měly se věnovati jen podrobnostem, jichž není nezbytně třeba pro všední život; k dosavadním předmětům nově byly přidány polní hospodářství, hygiena, národní hospodářství a znalost zákonů.⁹⁶⁶

§ 42. VZDĚLÁNÍ A POSTAVENÍ UČITELSTVA ŠKOL NÁRODNÍCH V UHRÁCH.

První učitelské ústavy v Uhrách byly podobně jako v Cislajtánii jen krátkodobé kursy, na nichž se ve skutečnosti učilo jen těm předmětům a tou metodou, co na školách obecných; zřizování kursů těch nařizovala sice již zmíněná Ratio educationis z r. 1777, ale ve větší míře zakládány teprve v letech čtyřicátých minulého století. Teprv však zákon z r. 1868 obsahuje také první pozitivní ustanovení o těchto školách, které nebyly přes to nikdy vypraveny úplně jednotně. Zákon projektoval ústavy ty jako trojtřídní se závěrečnou zkouškou, spojené se šestiřádní školou cvičnou a pokusnou zahradou; stát měl zříditi sám jen dvacet ústavů mužských a čtyři ženské, ale nekladlo se překážek, aby ústavy další zakládaly za určitých podmínek také kongregace a osoby

⁹⁶⁵ Věstník českých profesorů XXIV. 55.

⁹⁶⁶ Pedagogické Rozhledy XXVIII. 251.

soukromé. Přijímání měli býti mladíci a dívky od 15—18 let po zkoušce z jazyka mateřského, počtů, zeměpisu i dějepisu, hudby v rozsahu čtyř tříd střední školy; nával kandidátů zvláště v posledních letech před válkou býval takový, že si každý ústav z absolventů nižší střední neb měšťanské školy mohl vybrati počet dostatečný a že se proto zkouška přijímací omezovala zpravidla již jen na ty, kdo neměli tolik vzdělání předepsaného.

Podrobnosti učebné osnovy ponechával zákon samému ministerstvu, které pak od r. 1869 opět a opět vydávalo statut nový, od r. 1882 již pro ústavy čtyřleté. Poslední normativ předválečný byl z roku 1905, podle něhož ústavy učitelské byly vskutku školami odbornými, které měly výslovně své žáky, přijímané po zkoušce ze 4. třídy střední školy ve stáří 14—19 let, vzdělávati jedině k povolání učitele školy elementární a nehledati svého úkolu tedy v napodobení školy střední. Proto se předmětům odborným přičítala váha hlavní a zdůrazňoval se zvláště jejich praktický ráz, kdežto soustavný výklad teoretický nepokládal se za nutný; chovanci ústavů měli si vskutku ze všech disciplin osvojit jen tolik, aby dovedli učiti samostatně, bez řemeslné šablony. Vedle toho zdůrazněna všude zase znalost maďarštiny a němčiny, domovědy, ručních prací a umění.

Podrobnosti rozvrhu učiva byly ponechány každému ústavu k úpravě podle místních potřeb; úřední osnova předpisovala výslovně náboženství, vychovatelství (a to v I. ročníku antropologii, ve II. psychologii, v III. didaktiku školy obecné a ve IV. dějiny pedagogiky a organizaci školy, mimo to v III. a IV. ročníku praktické pokusy ve vyučování), dále maďarštinu (jež od r. 1879 byla předepsána povinně i pro všechny ústavy nestátní), němčinu (které se od r. 1911 mělo pro lepší výsledek učiti po skupinách), po případě nepovinně ještě druhý zemský jazyk, potom dějepis s občan-

skou naukou, zeměpis, matematiku, vědy přírodní, hygienu, hospodářství, zpěv a hudbu, kreslení a krasopis, ruční práce, tělocvik a hry, celkem 30 až 33 hodin týdně (povinných). Cvičné školy šestitřídní měly jen všechny školy státní, kdežto při církevních leckde jich nebylo vůbec; některé ústavy ženské měly také cvičné školy mateřské. Každý ústav státní byl spojen s internátem, jemuž se přičítal obzvláštní význam pro výchovu společenskou.⁹⁶⁷ ve skutečnosti zase především pro pěstění „vlasteneckého“ ducha maďarského; konečně bývaly všude spolky žakovské. Maturitní zkouška, upravená před válkou posléze r. 1910, byla písemná (z maďarštiny, pedagogiky, matematiky) a ústní (z náboženství, somatologie, psychologie, vychovatelství, občanské nauky a zeměpisu Uherska), při čemž se předměty zkušební dělily na dvě skupiny: pedagogickou (s náboženstvím) a vlastivědnou (ostatní obory).⁹⁶⁸ Pro další vzdělání učitelů škol obecných byly od r. 1906 prázdninové kursy při učitelských ústavech s přednáškami zvláště z oboru praxe školní i lidovědy;⁹⁶⁹ frekventanti kursů požívali státní podpory.

Ještě zvláštní, že tyto zkoušky učitelské způsobilosti nebyly omezeny až do války pouze na ústavy státní, jak tomu je u nás, nýbrž že bylo je možno vykonati i před komisí soukromou, při čemž vysvědčení takto získané mělo platnost pro celou zemi. Toto liberální ustanovení zákona z r.

⁹⁶⁷ Srv. článek St. Szöllösiho *Vergangenheit und Gegenwart der ungarischen Lehrerbildung* v *Die deutsche Schule* 1918, 65 sl., zvl. 69; na str. 75 je otřeseno rozvržení hodin na jednotlivé předměty a ročníky.

⁹⁶⁸ Toto omezení předmětů bylo zavedeno teprve r. 1910; před tím bylo zkoušeno z 25 (!) disciplin (*Jahresbericht von 1911 VII.* 45).

⁹⁶⁹ Mimo to pro další vzdělání učitelů budapeštských byl od roku 1912 pedagogický seminář o dvou odděleních; jedno pro starší, druhé pro mladší učitele s pedagogickými laboratořemi, cvičnou školou, knihovnou a museem (srv. *Hrv. učít. dom* 1912. 59, *Zeit. f. Kinderf.* XVII. 580).

1868 bylo příčinou mnohých stížností a samy odborné kruhy naléhaly opětně na jeho omezení neb odstranění.

Každý učitelský ústav byl řízen ředitelskou radou, jež měla prvotně rozsáhlou kompetenci, která však podstatně byla omezena r. 1900 jen na věci rázu hospodářského (správu internátu, stipendií, školní budovy, revisi účtů a pod.); vnitřní záležitosti školy přeneseny odtud výhradně na sbor profesorský a ředitelstvo. Pro jednotný dozor nade všemi ústavami státními i konfesijskými, které v první instanci podléhaly komitátním (okresním) inspektorům, byli v Budapešti tři odborní inspektoři. Profesori učitelských ústavů byli povinni učití týdně 18 hodin a mimo to hospitovati při jiných předmětech, aby lépe poznali své žáky; pro jejich odborné vzdělání byly čtyřsemestrové kursy při universitě, do nichž přijímání vybraní učitelé škol měšťanských, kursy tyto byly však po čase zrušeny, když se nepodařilo všechny jich absolventy na ústavech umístiti.

Celkem se také v Uhrách již v posledních letech před válkou uznávalo, že ústavy učitelské potřebují důkladné opravy, že je potřebí počet ročníků rozšířiti a vzdělání prohloubiti, aby chovancům dostalo se jmenovitě vzdělání filosofického a více samostatnosti, než dosud; k vydatnější úpravě však až do konce války nedošlo vůbec.

O vzdělání učitelstva vyšších škol obecných a měšťanských zákon z r. 1868 se nestaral vůbec; nařizoval pouze ještě jednu odbornou zkoušku učitelskou pro tyto školy. Od r. 1877 existovalo pro přípravu učitelstva této kategorie zvláštní pedagogium a pro učitelky tak řeč. Alžbětina škola dívčí v Pešti, obě o třech ročnících a dvou skupinách předmětů (gramaticko-historické a matematicko-přírodovědecké) mimo fakultativní předměty vedlejší (jazyky moderní, tělocvik, zpěv a ruční práce); vedle toho byly dva katolické ústa-

vy dívčí. Přijímání byli jen učitelé zkoušení již pro školy obecné neb abiturienti školy střední; mimo uvedené předměty odborné poslouchali všichni výklady z psychologie, logiky, vychovatelství a jeho dějin;⁹⁷⁰ zkoušky konány na dvakrát (po druhém a třetím roce), a to před komisí zemskou; připouštěli se k nim i externisté a posluchači university (po 4 semestrech). Celkem býval vždy nedostatek kandidátů mužských, zato učitelé zkoušených pro školy měšťanské byl pravidelně nadbytek.

Jen diplomovaní učitelé měli právo na ustanovení definitivní na škole elementární, a to na doživotí; suspendování býti mohli jen po nálezu disciplinární komise a potvrzení ministerském pro nedbalost, kruté zacházení se žáky, nemravnost nebo zločin. Na státních školách obsazovala se uprázdněná místa konkursem (nejdéle do půl leta po uprázdnění místa); na školách konfesijních volily si učitele samy církve, na obecných školní komise. Mimo své povolání nesměl učitel zastávat jiného zaměstnání, kromě služby kostelní. Jako první disciplinární instance rozhodoval všeliké přestupky učitelovy správní výbor komitátní. Platy učitelstva upraveny posléze před válkou r. 1913; vláda sice před tím slibovala, že se učitelstvu dostane týchž požitků co úředníkům třídy XI.—IX.,⁹⁷¹ ale ve skutečnosti nadělala ještě větší rozdíly jednak mezi učiteli a učitelkami, jednak mezi školami veřejnými a soukromými, takže jen u učitelů škol veřejných plat stoupal kvadrantenkami z 1200 na 3290 K, ale u učitelů veřejných škol a u učitelů soukromých jen do

⁹⁷⁰ Rozvržení hodin podává Ungarische pädagogische Revue III. 39 a Szöllösi v uv. spise 127.

⁹⁷¹ Teprve v prosinci 1918, tedy již po válce, provedeno skutečné zařazení učitelstva do tříd XI.—VIII. státních úředníků a upraveny zároveň nové platy (Věstník čes. učit. V. 314).

maxima 3200, učitelů soukromých jen do 3000.⁹⁷² Bylo postaráno ovšem i v Uhrách o pensijní zaopatření učitelů a jejich pozůstalých ze zemského fondu; plné pense dosahovali učitelé teprve po 40 letech služby, ale právo na pensii již po 10 letech. Spolky učitelské nařizoval přímo zákon z r. 1868 a to v každém komitátu zvlášť; nařízení ministerská později (jmenovitě z r. 1902) opětne ukládala jim za povinnost, aby věnovaly hlavní pozornost otázkám pedagogickým, k jejichž projednávání měli býti zváni i vynikající odborníci mimo spolek; vláda sama vydávala pro učitele škol obecných odborný časopis (Néptanikók lapja) ve 20.000 exemplářích, který zasílán byl zdarma všem školám.⁹⁷³ Vedle okresních spolků existovala ovšem i sdružení zemská a odborná, i volná sdružení konfesijní, která jako u nás věnovala hlavní pozornost otázkám stavovským a hmotným.⁹⁷⁴

Ustanovení Apponyiova zasáhla také do těchto norem ve smyslu státní ideje maďarské velmi pronikavě.⁹⁷⁵ Ministerstvo vyučování může odtud zvlášť i učitelům na školách obecných a konfesijních udíleti přídavek (před válkou vyměřen byl částkou 200 K) jako odměnu za vynikající zásluhy v oboru školství, t. j. úspěšnou maďarizaci a může vůbec ústavům nestátním udíleti stále subvence, učí-li podle předepsané osnovy státní (tedy maďarsky) a mají-li učitele náležitě znalé maďarštiny. Na školách, kde subvence státní na jednoho učitele je větší než 200 K, vyhradilo si ministerstvo právo, že mohou býti učitelé ustanoveni jen s jeho souhlasem (t. j. zase jen ti, kdo horlivě plní onu státní ideu). Každý učitel, kdekoliv po prvé ustanovený (i na škole soukromé

⁹⁷² Domácnost a škola 1913, 90, Hrvatski učiteljski dom 1913, 40 a 86; Preporod 1913, 65.

⁹⁷³ Monatshefte für Schulreform 1916, 467.

⁹⁷⁴ Vypočítává je Szöllösi v uv. spise 72 sl.

⁹⁷⁵ Srv. Gündisch Das neue Volksschulgesetz 1907, 3 sl., 28 sl. a 41 sl.

a to i duchovní), musí před školním inspektorem přísahati v maďarském jazyce, že zachová věrnost Jeho Veličenstvu králi uherskému, uherské vlasti a jejímu zřízení; jen tato přísaha dává mu právo nastoupiti úřad a býti zapsán jako podíl-ník pensijního fondu zemského. Každý, kdo by proti přísaze té jednal a vůbec „vlastizrádně“ si počínal, vydává se ovšem všanc nejtěžším trestům disciplinárním, o nichž Apponyiovy zákony mají zvlášť výmluvný odstavec. Jak patrně, sám zákon dal šovinistům maďarským již předem svůj souhlas ke všem krutostem, šikanám a stiháním nepohodlných národností nemaďarských již ve škole obecné.

§ 43. CELKOVÝ STAV ELEMENTÁRNÍHO ŠKOLSTVÍ UHERSKÉHO PŘED VÁLKOU SVĚTOVOU.

Statistická data o vývoji školství uherského sbírána již od delší doby ústředním úřadem (bureau) statistickým v Budapešti na podkladě zpráv komitátních školních úřadů podle určitých kategorií, načež se publikovala ve statistické ročence uherské každý rok; vedle toho míval ministr vyučování výklad o stavu školství každý rok v uherském parlamentě. Zvláštní publikaci statistickou v jazyce maďarském a německém vydávalo i samo hlavní město (tak r. 1908 vydán přehled škol za rok 1905—6 péčí G. Thirringa).

Podle tabulek těch lze zjistiti neustálý vzrůst počtu škol, žactva i učitelstva,⁹⁷⁶ jakož i některá významná data o poměru škol státních ke konfesi-jním a zvláště škol maďarských k jinonárodním. Tak r. 1869 bylo dětí školou povinných 2,284.741, v r. 1891 již 2,591.376 a r. 1895 2,925.867; do školy

⁹⁷⁶ Szöllösi v uv. sp. 81 sl. a Ungarische pädagogische Revue II. 97 sl. mají data z r. 1900—1, Učitelské Noviny XXVII. 323 data z r. 1904—5, americká encyklopedie Mon-roeova III. 346 data z r. 1907 a j.

skutečně chodilo ještě r. 1880 jen 77'21 %, ale roku 1906 již 79'5 %, při čemž Maďaři byli co do skutečné návštěvy teprve na čtvrtém místě po Němcích (89'9 % dětí školou povinných německé národnosti chodilo vskutku do školy), Slovincích (85'3) a Chorvátech (82'); hlavní příčina slabší návštěvy dětí maďarských byla v tom, že vlastní širé roviny uherské osídleny jsou velmi řídké, a tak docházka dětí je velmi nepravdělná.

Poměr ten zůstával po léta téměř stejný: tak r. 1904 bylo dětí školou povinných 3,125.121, ale chodilo jen 2,470.261, t. j. jen 70 %, při čemž procento dětí maďarských do školy chodících bylo 81'3 % (zase menší než u Němců a Slováků). Absolutně bývalo ovšem nejvíce dětí školou povinných národnosti maďarské: tak r. 1906 1,011.014, pak slovenských (451.054), německých (259.407) a rumunských (228.872); ostatní národové vykazovali vždy počet dětí neveliký.

Učitelů bylo r. 1869 17.792, r. 1876 již 20.125, r. 1880 21.664, r. 1906 30.194, z nichž 28.600 bylo zkoušených, kdežto ještě r. 1880 bylo jen 4561 zkoušených, tedy asi pětina;⁹⁷⁷ při tom neustále stoupal počet učitelů maďarsky mluvících, resp. ubývalo těch, kdož nemluvili maďarsky vůbec nebo špatně; těchto posledních bylo r. 1895 ještě 506, ale 1900 již jen 369⁹⁷⁸. Vzrůst počtu škol jest patrný z těchto dat: r. 1877 bylo škol obecných 15.397, obecných vyšších 28, měšťanských 61, roku 1880 bylo (data v analogickém pořádku) 15.652, 22 a 101, r. 1906 16.618, 17 a 400. Hledíme-li dále k tomu, kdo školu vydržoval, od let jevil se stálý a nepochybný vzrůst škol státních, a stagnace neb docela úbytek ve školách církevních a obecních;⁹⁷⁹ tak r. 1891 bylo škol státních 812, deset let potom již více než dvojnásobný počet (1683), kdežto počet škol obecních v téže době klesl z 1954 na

⁹⁷⁷ Buisson Dictionaire 811.

⁹⁷⁸ Szöllösi v srv. sp. 91.

⁹⁷⁹ Ib. 85.

1771, katolických zůstal asi počet stejný (5471, resp. 5500), soukromých ubylo z 171 na 119.

Tato okolnost souvisela ovšem s tím, že školy konfesijní a obecní nejevily se býti tak spolehlivými nástroji maďarísace jako ústavy státní, jež proto vypočítavá politika maďarská úsilovně podporovala; jen v roce miléniové oslavy státu maďarského povolil parlament zřízení 1000 nových škol, rozumí se, že především zase zvlášť v krajích smíšených nebo nemaďarských; při tom pokrytečtí Maďaři ještě se pohoršovali na tím,⁹⁸⁰ že prý národnosti užívají školy elementární jako nejvhodnějšího semeníště národního vědomí a že prý nechtějí uznati, že stát uherský je státem maďarským. Vláda maďarská zvláště od dob Wlassicových nelitovala peněz, aby ústavy státní vypravila co nejlépe a zvýšila jejich přitažlivost na jiné národy, vybírala pro ně v krajích smíšených jen osvědčené učitele a platila je lépe než na školách jiných, ježto měla v učitelích nejlepší agitátory státní myšlenky. Nedivíme se proto, že počet těchto škol tak rychle a vytrvale rostl: ještě r. 1873 bylo jich jen 56, ale r. 1880 již 244, roku 1890 728, 1900 1521 atd.; naopak ubývalo rychle zvlášť národních škol německých: kdežto ještě r. 1869 bylo 1232 ryze německých a na 849 školách se aspoň učilo jazyku německému, byla čísla příslušná r. 1885 již jen 701 a 1051, r. 1905 docela již jen 272 a 317,⁹⁸¹ při čemž nutno připomenouti, že z těch 272 škol 254 bylo v Sedmíhradském Sasku. Že vláda zřizující školy státní oblažovala jimi především kraje nemaďarské, to bylo patrné již z toho, že v Budapešti, kde bychom jinak školy ty čekali nejspíše, ještě r. 1905 byly všude jen čtyři školy státní proti 136 obecním, 24 církevním, 6 spolkovým a 10 soukromým.⁹⁸² Celkem

⁹⁸⁰ Ib. 93.

⁹⁸¹ Loosova Encyklopedie II. 905.

⁹⁸² Thirring Das Unterrichtswesen der Stadt Budapest 1908, 61.

podle statistiky v americkém Report 1910 I. 483 bylo elementárních škol v Uhrách 16.561, z toho 2046 státních, 1475 obecních, 12.754 konfesijních, 37 spolkových a 271 soukromých.⁹⁸³ Jak stoupal náklad na školy elementární, ukazuje těchto několik dat: r. 1869 bylo vydáno 3.760.123 zlatých, roku 1880 již 10.057.149, r. 1890 15.495.484, r. 1895 18.843.115 zlatých a r. 1900 již 38.379.032 korun.⁹⁸⁴

Škol mateřských bylo r. 1897/8 1221 (z nich 253 státních a 475 obecních), asylů stálých 208 a jen letních 998 s celkovým nákladem 2.232.536 zlatých.⁹⁸⁵ R. 1906 bylo již 1686 škol mateřských, 224 stálých a 704 pouze letních asylů; státních ústavů bylo celkem 567, obecních 673; stát sám platil na vydržování těchto institucí na 3 miliony korun a mimo to vydržoval devět ústavů pro vzdělání učitelů a učitelek těchto škol s 553 žáky a 61 profesory. Škol pokračovacích průmyslových bylo r. 1897/8 373, r. 1906 již 465, většinou obecních s 85.518 žáky a 3607 učiteli, s nákladem ročních 1.679.644 K.⁹⁸⁶ — Vyšších škol obecných bylo r. 1906 již jen 17, ale měšťanských na 400, z nichž 150 státních; počet žactva byl 66.395, učitelů 4553;⁹⁸⁷ konečně ústavů učitelských bylo r. 1900/1 48 mužských a 28 ženských (celkem tedy 76), r. 1906 48 + 34 = 82, z nichž bylo 25 státních, 56 církevních a jeden soukromý;⁹⁸⁸ 870 profesorů učilo v nich 11.028 žáků nákladem 3.072.042 K; asi dvě třetiny žactva byly národnosti maďarské, asi polovice katolíků.

Statistická data týkala se celé země; ve skutečnosti nutno konstatovati, že poměry v jednot-

⁹⁸³ Jiná data o poměru škol z 1912-3 má Roloff V., 287, opět jiná Die deutsche Schule 1918, 23 sl., starší data o Budapešti Szöllösi v uv. sp. 153 sl. a Ungarische pädagogische Revue III, 62 sl.

⁹⁸⁴ Szöllösi 85.

⁹⁸⁵ L'enseignement en Hongrie 1900, 54.

⁹⁸⁶ Ib. 100.

⁹⁸⁷ Buisson 811.

⁹⁸⁸ Ib.

livých krajích byly velice odchylné. Sama úřední statistika ve svých šetřeních lišila celkem sedm oblastí,⁹⁸⁹ v nichž návštěva i působení školy elementární byly tak rozdílné, že na př. počet analfabetů r. 1900 kolísal od 41,5 % v Sedmihradsku až po 76,2 % v okresích na pravém břehu Dunaje. V některých stolicích byly poměry velmi smutné: tak ve stolici huňadské podle úřední zprávy samého školního dozorce ještě r. 1910 bylo 54 % obcí vůbec bez školy, 24.000 dětí, t. j. 58 % všech, nechodilo do školy vůbec a 17.000, t. j. 83 procent všech chodících, navštěvovalo školy soukromé, ze 192 učitelů jen 97 mělo plat dostatečný, ostatní třeba jen 400 K ročně. V městě Kečkemetě, ryze maďarském, bylo r. 1909 školou povinných dětí 12.707, z nichž však nechodilo do školy asi 4000, t. j. asi jedna třetina.⁹⁹⁰ Ve školním okrese biharském ve 59 obcích nebylo školy vůbec a v 85 bylo nutno je zavřítí, buď že umístěny byly v nedostatečných místnostech, buď že učitelé jejich nedostávali řádně plat; někde ještě učitelé tamní chodili zvonit klekání, ba i na mraky!⁹⁹¹ Ve stolici sálské inspektora školního vyprovodili z některých obcí kosami a motykami; celá řada škol i povolených vůbec neotevřena, někde učitelé až po dvě léta nedostávali platu, školní úřad v Zalaegerszegu měl na 5000 nevyřízených podání.⁹⁹² Ve stolici trenčanské ze 589 obcí bylo 125 (tedy téměř třetina) beze školy a asi 10.000 dětí školou povinných nevědělo vůbec, co jest škola; byly obce, kde sotva čtyři procenta obyvatelů znalo číst a psát, byly jiné, kde školní budovy byly ve stavu tak chatrném, že je bylo nutno zavřítí; jinde zase stát zastavil vyučování ve školách konfesijních, že nebylo dosti „národní“,

⁹⁸⁹ Učitelské Noviny XXVII, 525.

⁹⁹⁰ Průdy 1910, 44.

⁹⁹¹ Volná škola VIII, 105.

⁹⁹² Komenský 41, 379.

ale jiných škol za to nezřídil vůbec. V Hodmezővasarhely učitelstvo stávkovalo, aby vrchnosti školní daly dříve školy vyčistiti, v Ujdiogyöri těsnilo se 186 dětí dlouho v jediné učebně nevytopené, kdežto druhá zůstávala vůbec prázdná (nebylo učitele!); ve Vel. Varadě nemělo tisíc dětí vůbec školních knih, v Liptově ze 12.500 nechodilo téměř 2500⁹⁹³ a tolikéž (t. j. asi 20%) nechodilo do školy průměrem v celých Uhrách ještě r. 1910, ku podivu nejvíce právě ve stolici pešťské, jako výmluvný doklad školské politiky vládní, která úsilovně zakládala školy v okresích smíšených, ale vlastní maďarské zanedbávala.⁹⁹⁴ A tak se nelze diviti, že počet analfabetů starších 24 let udávala ještě r. 1910 sama úřední statistika u Maďarů 20 proc., Rumunů 59 %, Rusínů 53 %, Srbů 45, Chorvátů 28, Slováků 27 a Němců 15 a průměr pro celé Uhry stále ještě se stanovil 41%!⁹⁹⁵

§ 44. INSTITUCE SOUVISÍCÍ S PĚČÍ O MLÁDEŽ.

Nelze-li se stanoviska veřejné morálky souhlasiti s nepokrytou odnárodňovací tendencí ve školství elementárním, lze tím méně schvalovati, když se ve stejném duchu využívá také humanitních a charitativních institucí, jež by měly přece vždy zůstatí stranou všech národnostních sporů, ač-li má jejich humanita býti vskutku úplná. Bohužel právě o Uhrách nelze říci, že by hověly tomuto ideálu humanity národnostně nestranné, ba naopak: již v letech sedmdesátých a osmdesátých sem tam obce byly přídržovány k tomu, aby pečovaly o děti opuštěné a zvláště sirotky, ale teprve ministr Széll provedl r. 1901 důležitou reformu, na pohled docela správnou a nestrannou,

⁹⁹³ Domácnost a škola I. 191.

⁹⁹⁴ Hrvatski učiteljski dom V. 190.

⁹⁹⁵ Komenský XLII. 36.

aby všechny děti, o něž se jejich příbuzní sami starati nemohou (tedy nejen děti osiřelé!), byly až do sedmého roku svého života pod ochranou i dozorem státu vychovávány ve státních asylech, načež až do 15. roku byly by dány do rodin hospodářských a řemeslnických (ovšem maďarských) pro výcvik v pracích polních i řemeslných, takže děti ty tvořily i nadále jakousi kolonii opuštěnců; konečně aby děti obzvláště nadané dány byly na studia na státní náklad (ovšem zase jen do škol maďarských) a po případech posílány do škol odborných, poddůstojnických atd.⁹⁹⁶

Každý asyl a ostatní instituce s ním souvisící spravovány byly zvláštním kuratoriem státním, mimo to pro jednotný dozor nade všemi asyly v celé zemi byl zřízen zvláštní inspektorát. Osnova zákona Széllöva projektovala hned aspoň 18 asylů, rozdělených po celé zemi a vybudovaných co možná prakticky, hygienicky a lacino; dokonce se jevila v zákoně chvalitebná snaha, aby stejného dobrodiní dostalo se i dětem do Uher nepříslušným.

Třeba konstatovati, že se vláda velmi energicky ujala nové instituce a že již krátkou dobu po zavedení jejím si libovala, jak prý se osvědčuje a jak děti lnou k rodinám, v nichž jsou umístěny, že dokonce nechtějí jich vůbec opustiti.⁹⁹⁷ Již roku 1907 bylo dětí takových v 18 asylech a koloniích umístěno přes 30.000, tedy počet do jista značný.⁹⁹⁸ A právě okolnost, že prý děti takto opatřené nechtějí se vraceti do vlastních domovů, ukazuje úspěch myšlenky, jež je vlastně základem celé té instituce: děti opuštěné mají se tak od mládí akli-

⁹⁹⁶ Srv. Ungarische pädagogische Revue III. 45 sl. a VI. 14 sl., Szöllösi v uv. sp. 149 sl.; Zoltán de Bosnyák et L. Edelheim-Gyulai Le droit de l'enfant abandonné et le système hongrois de protection de l'enfance 1909.

⁹⁹⁷ Ungarische pädagogische Revue VI. 38.

⁹⁹⁸ lb. 78.

matizovati v rodinách spolehlivých, t. j. maďarských a na státní náklad a pod záminkou humanity odciziti své národnosti, předělati na plnokrevné Maďary a tak na konec posíliti malou plodnost státního národa maďarského. Ku podivu samy statistiky maďarské nikde neuvádějí dat o tom, jakých výsledků se dosud dodělali Maďari tímto famosním opatřením, které se dokonce v cizině (zvl. u Němců) obdivuje jako čin sociální hodnoty; ale lze z jistých důvodů za to míti, že dětí těch bylo ročně několik desetitisíc, neboť jen v r. 1908 na př. bylo na tuto akci věnováno přes 5 milionů předválečných korun! Dokonce vedle státní péče také soukromá liga pečovala o opatření dětí nemanželských ve stejném směru, číhající v pravém smyslu slova na ně ještě před porodem:⁹⁹⁹ to vše jen proto, aby Maďari posílili svůj nepatrný přírůstek obyvatelstva cestou přirozenou.

Jinak nelze upříti, že se vláda uherská starala vždy i o děti abnormální,¹⁰⁰⁰ a to již od doby ministra Treforta. Již r. 1875 zřídilo několik pedagogů a lékařů, vedených učitelem Jak. Frimem, soukromý ústav pro výchovu dětí slabomyslných a ošetření idiotů vzdělání neschopných; ústav ten po 20 letech zestátněn jako léčebně pedagogický ústav a má dnes své jméno i za hranicemi. Vznikly i další ústavy pro idioty¹⁰⁰¹ a epileptiky, dále školy pomocné (první třída pomocná otevřena v Budapešti teprve 1900);¹⁰⁰² postaráno i zvláštními kursy v onom léčebně pedagogickém ústavu o výcvik učitelů těchto institucí. Dověření těmto snahám dostalo se již r. 1909 otevřením zvláštní čtyřtřídní

⁹⁹⁹ Čas 18. června 1914.

¹⁰⁰⁰ Srv. článek Fr. Sedláčka Péče o děti abnormální v Uhrách v Pedag. Rozhledech XXIV. 640 sl. a L'enseignement en Hongrie 517 sl.

¹⁰⁰¹ Pedag. Rozhledy XXVII. 201 udávají jich počet na čtyři; Reanova Encyklopedie IV. 504 mluví jen o jednom.

¹⁰⁰² R. 1924 bylo již 47 pomocných tříd obecných a šest pokračovacích škol (tamže). Srv. Pedag. Rozhledy XXV. 199.

školy střední pro děti nervosní s osnovou v podstatě shodnou s plánem měšťanské školy, ale upravenou tak, že počet hodin v předmětech vědeckých zmenšen, ale zato zesíleny ruční práce, zavedeno ošetřování rostlin i zvířat, národní hospodářství i zbožiznalství; celkový počet hodin 35 až 44 týdně zdá se býti nepochybně vysoký, ač z něho šest hodin zabírají ruční práce a 4—8 ošetřování rostlin a zvířat.¹⁰⁰³

Pro slepce existoval již od r. 1825 královský uherský ústav v Budapešti, založený Kleinem, bývalým ředitelem ústavu ve Vídni; ústav ten, v němž chovanci učí se jako u nás hudebně a řemeslům, měl r. 1900 již pět tříd (mimo dílny a ateliery) s 88 chovanci. R. 1907 otevřen druhý slepecký ústav v Budapešti židovskou náboženskou obcí. Pro hluchoněmé byl otevřen zemský ústav již r. 1802 ve Vácově, který měl před válkou již 15 tříd pro děti od sedmi do šestnácti let; mimo to v Budapešti existoval menší ústav městský pro výcvik kandidátů učitelství, dále ústavy v Kluzi, Temešváru, Aradu, Kapošváru a izraelský ústav v Budapešti. Sirotčinců bylo r. 1907 již 108 se 435 učiteli a téměř 5000 chovanci;¹⁰⁰⁴ konečně bylo několik vychovatelem pro mládež zpustilou a jeden ústav pro mrzáky. Celkem zbylo i na tomto poli výchovy ještě dosti práce v Uhrách předválečných, ač pokrok, zvláště v posledních letech, byl nepochybný.¹⁰⁰⁵

§ 45. ŠKOLSTVÍ STŘEDNÍ V UHRÁCH.

Také školství střední v Uhrách až do vyrovnání s Rakouskem vyvíjelo se celkem podobně

¹⁰⁰³ Rozvrh hodin uveřejněn v Zeitschrift für das Real-schulwesen XXXV. 405. Srv. také spis: Fr. Kemény Eine staatliche Volks- und Mittelschule für nervöse Kinder 1911.

¹⁰⁰⁴ L'enseignement en Hongrie 527 sl.

¹⁰⁰⁵ Srv. článek Heleny Goldbaumové Der Stand der Heilpädagogik in Ungarn im Jahre 1927-8 v Zeitschrift für die experimentelle Pädagogik IX. 238 (je vlastně referát o práci prof. Berkesa).

jako v cislajtánské polovině říše. O jeho počátcích a jednotlivých fázích v dobách starších máme dosud málo zpráv bezpečných. S počátku též v Uhrách úkol středních škol zastávaly dojísta mnohé školy katedrální, klášterní a partikulární (proslulý ústav církevní byl zvláště v Ostrihomu), k nimž potom od času Matyáše Korvína přistoupily školy humanistické, organizované po vzoru německém, a to nejdříve v Transsylvánii,¹⁰⁰⁶ jak již ostatně zmíněno (v § 39). R. 1554 povolal primas uherský Oláh do země jesuity, jejichž školství i tam záhy začalo vítězně konkurovati s jinými ústavu (působení Komenského v Blatném Potoce, omezené časem i prostorem, zůstalo celkem bez vlivu); vedle jesuitů hojně škol středních měli také piaristé, ojedinele i řády jiné. Za Marie Terezie a Josefa II. zasáhly také do Uher reformy prováděné v Rakousku v duchu centralisujícího germanismu; maďarština sice, jak již řečeno, stává se obligátním předmětem středních škol již za Leopolda II., ale teprv od r. 1855 byla i vyučovacím jazykem všech škol státních místo dosavadní latiny.

Jako u nás tak i v Uhrách byly čtyři třídy gramatické, dvě humanitní a dva ročníky kursu filosofického. Reforma Exnerova-Bonitzova zrušila i v Uhrách tyto kursy filosofické a vytvořila osmitřídní gymnasia a vedle nich jako druhou větev školství reálné, jež však dlouho nemohlo se tam domoci znatelnější obliby, tím méně rovnoprávného postavení vedle starých učilišť gymnasijských. V r. 1867 bylo celkem v Uhrách asi 146 gymnasií,¹⁰⁰⁷ z nichž však jen dvanáct státních bylo udržováno ze studijního fondu; jim nejvíce se blížily četné katolické školy řádové, zvláště pia-

¹⁰⁰⁶ Srv. zvláště článek M. Kovalevského Gymnázia XVI. i XVII. storočia v Uhorsku v časop. Domácnost a škola II. 1912 3, kdež jsou uvedeny také osnovy některých škol humanistických starší doby.

¹⁰⁰⁷ Frankfurter v srv. čl. 316.

ristické (asi 24); samostatněji si vedly a vlastními osnovami se řídily školy protestantské obou vyznání a ojedinělé ústavy řeckokatolické a řecko-orientální, od nichž prý vláda nemohla získati ani potřebných statistických dat. Ještě větší roztržičnost osnov byla v Sedmihradsku, kde dokonce bylo jen jediné gymnasium státní.

Vláda uherská právem hned od obnovení samostatnosti uherské po vyrovnání s Rakouskem snažila se o to, aby školství střední bylo, co možná, vybudováno jednotně a spravováno jediným řádem učebním. Dlouho její úsilí bylo marné a jediné reálky r. 1875 ze šesti tříd rozšířeny na osm; teprve zákon z r. 1883, v zásadě až do konce války platný, normoval jednotně pro celou zemi organizaci gymnasií i reálek, počet i rozsah předmětů, přijímání i zkoušení žáků, upravil vzdělání profesorů, správu, dozor i subvencování ústavů nestátních. Gymnasia a reálky uznány v zásadě za rovnoprávné ústavy všeobecně vzdělávací, ony na podkladě staroklasického, tyto na řečech moderních, matematice a vědách přírodních, ale jako u nás maturita z gymnasia opravňovala ke vstupu do všech škol vysokých, kdežto z reálky jen na polytechniku, vysoké ústavy odborné a matematicko-přírodovědecké oddělení filosofické fakulty; jinak musil se absolvent reálky podrobiti doplňující zkoušce z obou jazyků klasických.

Ale také v Uhrách mohutnělo záhy úsilí o reformu střední školy, obracející se především proti gymnasiím, která byla vždy přeplněna žactvem, ježto měla de facto postavení privilegované proti reálkám; přílišný počet žáků snižoval při tom jejich úroveň a byl spolu příčinou, že gymnasium nemělo ani dostatečný styk s potřebami života, ani nepřipravovalo dosti důkladně ke studiím vědeckým.¹⁰⁰⁸ Proto již r. 1890 provedena aspoň částečná změna osnov gymnasijských v ten rozum, že řečti-

¹⁰⁰⁸ Imre Das ungarische Erziehungswesen v Pädagogisches Zentralblatt 1924, 503.

na, jež ostatně již r. 1883 byla zachráněna jenom s největšími obtížemi, stala se předmětem fakultativním (či spíše pouze jen relativně povinným) a že místo ní mohou si žáci nahradou hlubší studium maďarské literatury (spolu s četbou překladů z řeckých klasiků a studiem dějin řecké literatury i umění) a intensivnější pěstění kreslení. Přes to, že opatření toto v praxi se neosvědčilo valně, podržena tato bifurkace v jediném předměte gymnasijsním i v době války až po dnes.

Sice za světové války ohlásil novou úpravu středních škol, jež měla vejíti v platnost od škol. r. 1918/19, ministr vyučování Jankovich, kterého neprávem srovnávali s rakouským Marchetem:¹⁰⁰⁹ nižší ústavy měly býti vybudovány všude jednotně, vyšší gymnasia pak změněna asi směrem rakouských reformních reálných gymnasií tak, že by mělo teprve ve vyšším oddělení počít vyučování latině;¹⁰¹⁰ vedle maďarštiny a němčiny mělo se učit povinně i některému ze živých jazyků, a to srbštině nebo slovenštině, italštině, rumunštině, francouzštině nebo angličtině, jak pro jednotlivé ústavy stanoviti mělo samo ministerstvo;¹⁰¹¹ mělo býti dále na gymnasiu posíleno učení chemii i vědám přírodním, zeměpis a dějepis měly býti vybudovány dvojestupňovitě jako u nás; realistům mělo být po doplňovací zkoušce z latiny dáno právo ke vstupu na všechny fakulty universitní; místo výročních zkoušek závěrečných mělo býti všude zavedeno opakování učiva koncem června. Úpravou tou chtěl Jankovich čeliti dosa-
vadním vadám střední školy uherské, již vytý-

¹⁰⁰⁹ Srv. Věstník čes. profesorů XXIII. část pedag. 105, Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1914 VII., Zeitschrift für das Realschulwesen XXXIX. 541.

¹⁰¹⁰ Podle jiných zpráv mělo se učit latině již od tř. III.

¹⁰¹¹ Podle Monatshefte für pädagogische Reform 1918, 165 mělo toto učení moderním jazykům býti náhradou za řečtinu; dle jiných zpráv mělo vůbec býti jen nepovinné v posledních třech letech.

kal zvláště, že není náležitě rozčleněna, že výsledek její v reáliích není uspokojivý, že škola střední nesouvisí dosti organicky se školou obecnou, že neučí zvláště ani hygieně ani občanské nauce.

Odstoupením ministra Jankoviche zanikly všechny tyto plány reformní, které ostatně — soudíc podle různého znění zpráv — opět se měnily a které mimo jiné nepříznivě odsoudil i Maďar Kemény¹⁰¹² a teprve po válce (v r. 1924) zásluhou ministra Klebersbergera provedena úprava nová, k níž se svým místem vrátíme ve svazku II. Zůstala tedy až do konce války tato osnova středních škol v Uhrách z r. 1883 a 1890 (menší modifikace provedena ještě roku 1899):¹⁰¹³

O s n o v a u h e r s k é h o g y m n a s i a (předválečného):

Třída:	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Celk.
Náboženství . . .	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Maďarština . . .	5	5	4	4	3	3	3	3	30
Latina	6	6	6	6	6	5	5	4	44
Řečtina neb její náhrada . . .	—	—	—	—	5	5	5	4	19
Němčina	—	—	4	3	3	3	3	3	19
Dějepis	—	—	3	3	3	3	3	3	26
Zeměpis	3	3	2	—	—	—	—	—	13
Přírodopis	2	2	—	—	—	—	4	4	8
Fysika	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Matematika	4	4	3	3	3	4	3	2	26
Měřičtví a rýsov. .	3	3	2	2	—	—	—	—	10
Filosof. proped. . .	—	—	—	—	—	—	—	3	3
Psaní	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Tělocvik	2	2	2	2	2	2	2	2	16

Celkem obligátních hodin . . . 28 28 28 28 30 30 30 30 232

Mimo to ještě jedno povinné odpůldne her. Řečtina byla povinná jen pro příští posluchače theologie, filosofie a historie. Nepovinně se učilo franštině, italštině nebo angličtině, zpěvu, těsnopisu, hygieně, od V. až VIII. třídy též kreslení.

O s n o v a u h e r s k é r e a l k y (předválečné):

Třída:	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Celk.
Náboženství . . .	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Maďarština . . .	5	5	5	5	5	5	5	5	28
Němčina	5	5	5	5	5	2	2	2	25
Franština	—	—	5	5	4	3	3	4	24
Dějepis	—	—	2	3	3	3	3	3	25
Zeměpis	3	3	2	—	—	—	—	—	10
Přírodopis	2	2	—	—	3	3	—	—	10
Chemie a mineralogie	—	—	—	—	3	3	2	—	8
Fysika	—	—	2	2	—	—	4	4	12
Matematika	4	4	5	4	5	4	4	3	31
Rýsování a deskriptiva . .	4	4	2	2	—	3	3	2	20
Kreslení	—	—	2	2	2	2	2	2	12
Filosof. proped. . .	—	—	—	—	—	—	—	3	3
Psaní	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Tělocvik	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Celkem	28	28	28	28	30	30	30	30	232

Mimo to jedno odpůldne her; nepovinně se učilo latině (v V. až VIII. třídě), zpěvu, těsnopisu a hygieně.

* * *

Tato učebná osnova, která dovoľovala v detailech modifikace podle místních poměrů, byla předepsána jen pro ústavy státní a státem subvencované školy konfesijní, obecní neb soukromé; vedle toho existoval však dosti značný počet autonomních ústavů konfesijních¹⁰¹⁴ (až na

¹⁰¹² Zeitschrift für das Realschulwesen XLII. 129.
¹⁰¹³ Srv. Ewald Horn Das höhere Schulwesen der Staaten Europas 1907², 108 a Rivista pedagogica 1913, 565.

¹⁰¹⁴ Lubo v ěl. Školně na středních školách v České revui 1927, 15, tvrdí, že tři čtvrtiny středních škol uherských

skrovné výjimky vesměs gymnasií), které se řídily osnovou vlastní, ale tak, že nesměly podávat učiva méně než ústavy státní a že podřízeny byly i ve vyučování samém i v konání zkoušek maturitních dozor státnímu; mohly sice si stanovit samy řeč vyučovací, ale maďarštině musily učiti povinně potřebný počet hodin. Štát dozíral na střední školy v celém Uhersku jednak t. řeč. vrchními řediteli jednotlivých studijních okresů (bylo jich dvanáct), zařazenými do VI. a V. třídy hodnostní, jednak zvláštními komisari královskými, aby na všech školách, zvl. autonomních, byl pěstován pravý „patriotismus“ maďarský a užívalo se jmenovitě jen učebnic s topografií maďarskou (domácí názvy místní směly býti uvedeny jenom v závorce). A tak ve skutečnosti právě střední školy nejvíce přispívaly k posílení maďarské státní myšlenky již proto, že počet škol středních s jinou řečí vyučovací byl vždy až mizivě nepatrný.¹⁰¹⁵

V o b s a h u o s n o v y, která od počátku nesla na sobě pečť Herbartovsko-Zillerovskou již svým koncentračním uspořádáním a kulturně historickým základem, zdůrazňovala se jmenovitě po poslední revisi Wlassicsově stejně jako na obecných školách myšlenka maďarského patriotismu, zvláště v maďarštině a dějepise, mimo to požadavek tělesného výcviku, sportu a her i vycházky, ba dokonce i pěstění národních tanců; byly doporučeny dále a podporovány i společné závody o ceny v oboru tělesného výcviku mezi jednotlivými školami; opětně se mluví v osnově

vydržovala města a cíukve, ale štát poskytoval jim subvence na stavbu budov a doplňoval platy profesorů na míru státních platů.

¹⁰¹⁵ Nátlak maďarisační vmluvně osvětluje tento případ: ředitelství střední školy v Pětikostelí vyzvalo rodiče, jejichž jména nebyla maďarská, aby si zvolili nová jména maďarská a slíbilo jim, že za to jejich synům dostane se předností při udělení stipendií a jiných podpor. (Casopis Sokrates I. 1913, 288.)

také o tom, jak se uvarovati přetížení žactva, a byl proto v posledních letech před válkou snížen počet písemných prací a omezena látka v jednotlivých přednáškách, jmenovitě v latině, matematice, fysice; zato zavedeno vyučování chemii také na gymnasiu, zlepšena metoda učení moderním jazykům po stránce praktické a uplatněno aspoň do jisté míry volné kreslení. Jak to všecko v praxi prováděti, ukazují podrobné i n s t r u k c e, vydané po prvé 1884 a později opět (naposledy před válkou 1906).

Do první třídy střední školy přijímáni byli žáci ze 4. třídy obecné školy (tedy v 10 letech) s dobrým vysvědčením nebo ti, kteří prokazali příslušné vědomosti předběžné zkouškou přijímací ze čtení, psaní a počtů. Jako u nás povolovala se v Uhrách v dalších třídách žákům nedostačujícím zkouška opravná, jež se svolením ministerstva mohla se konati docela ze dvou předmětů; zvláštností uherskou bylo, že ministerstvo mohlo k dobrozdání sboru povoliti žáku, aby v jediném roce absolvoval pensum dvou let; tolikéž mohl privatista v roce podrobiti se zkoušce ze dvou tříd. Počet žáků ve třídě směl býti maximálně šedesát; kde bylo žáků přes tento počet po tři leta po sobě, musila býti zřízena paralelka. Školné stanovilo na státních ústavech ministerstvo, jinde korporace ústav vydržující, při čemž na ústavech konfesijních jinověrci plativali pravidelně školné vyšší. Rok školní trval deset měsíců, od 1. září do konce června; ostatní prázdniny v roce byly asi jako v Rakousku, ale zvláštní bylo, že se rok školní dělil na tři trimestry, končící se 23. prosincem, 31. březnem a 30. červnem.

Každá škola řídila se vlastním řádem disciplinárním, jež schvalovalo ministerstvo vyučování; mezi tresty nebylo karceru ani tělesných trestů, zato důrazně odstupňované důtky. Konec roku byly veřejné zkoušky v každé třídě, mimo to koncem VIII. třídy m a

turitní zkouška písemná i ústní, o níž se vydávalo vysvědčení pravidelně jen v maďarské řeči a toliko k přání kandidátovu se k maďarskému textu připojití překlad latinský neb ve vyučovací řeči ústavu. Zkoušce maturitní předsedal buď vrchní studijní ředitel nebo zvláštní komisař; zkoušeli učitelé poslední třídy, a to podle posledního normativu z r. 1905 z maďarštiny, latiny (na reálkách němčiny), dějin Uher, matematiky a fyziky. Největší váha kladena na písemnou práci z maďarštiny; naproti tomu při ústní zkoušce nehledělo se tak na množství pozitivních vědomostí jako všeobecný stupeň vzdělání; jinak byla maturita v Uhrách upravena docela po vzoru německém a rakouském.

Internáty na středních školách uherských bývaly výjimkou, a to obyčejně jen tam, kde měly svůj základ v nějaké starší nadaci. Pravidelně měla škola střední jen místnosti učebné, jež až do r. 1885 byly často nedostatečné, v budovách starých a nepohodlných; v poslední době i tu byl patrný obrát k lepšímu zásluhou samého ministerstva, takže v necelých dvou desetiletích vystavěno bylo na 150 nových budov, namnoze velmi nákladných. Také ve vypravení sbírek a knihoven, dříve zanedbávaných, v posledních desetiletích mnoho vykonáno; po té stránce některé staré ústavy konfesijní vynikaly značným počtem knih, nashromádkovaných za celá staletí (reformovaná kolej v Debrecíně měla na př. r. 1900 již 68.000 svazků!).

Zvláštností uherskou bylo, že se velmi intenzivně samou vládou podporovaly spolky žákovské zvláště pro pěstování literatury (rozumí se: jen maďarské); taková sdružení literární pro deklamaci, četbu, písemné práce a překlady existovala na mnohých ústavech již od počátku 19. století a měla svůj význam také v probouzení národního vědomí národů nemaďarských, pokud je ve smyslu státní ideje maďarské vláda sama ne-

potlačila a nerozehnal jako vlastizrádné projevy.

Profesory středních škol uherských směli býti ustanovováni jen ti uherští státní občané, kteří si získali diplom profesorský u státní komise při některé universitě. Zkouška dala se ve třech oddílech: po dvou letech studia universitního byla zkouška z maďarské řeči a literatury a z odborných disciplin základních; po dalších dvou letech odborná zkouška písemná (domácí i školní) a ústní z některé ze šesti skupin: klasické filologie, maďarštiny s jinou řečí, moderní filologie, dějepisu s latinou nebo zeměpisem, přírodopisem se zeměpisem nebo chemií, matematikou s fyzikou neb deskriptivou; konečně po roce zkušebním nastupovala jako třetí stadium zkouška pedagogická (klausurní i ústní), při níž zkoušelo se také z logiky, psychologie a dějin filosofie (mimo disciplíny pedagogické).

Vláda maďarská co nejvíce omezovala studium kandidátů profesury na ústavech v cizině, aby si zajistila jejich „národní“ smýšlení; pro vzdělání kandidátů byla při universitě pešťské jako speciální ústav kolej barona Eötvöse,¹⁰¹⁶ zřízena r. 1895, s přednáškami theoretickými i praktickými, a to pro posluchače platící kolejně a bezplatné; konečně pro rok zkušební byl v Budapešti pedagogický seminář universitní, spojený se cvičným gymnasiem (v Kluži seminář ten neměl cvičné školy).

Ustanovení profesorů dalo se také v Uhrách na tři leta provisorně; definitivu dostávali jen ti, kdo se osvědčili. Povinni byli učiti nejvýše 18, ředitel 8, učitelé kreslení 20 hodin týdně, při čemž nesměli vedle svého povolání zastávatí nějaký placený úřad veřejný. Platy byly upraveny jednotně jen na ústavech státních, a to od

¹⁰¹⁶ O této koleji psal Monatschrift für pädagogische Reform 1919, 254 sl. a doporučel ji také pro Rakousko Frankfurter (srv. Höfler Das Ganze der Schulreform 179).

r. 1904 v mezích 2600—4400 K mimo bytné 480 až 1200 K podle povahy místa; ředitelé měli 3600 až 6000 K mimo byt nebo bytné (600—1200). Profesori byli dlouho zařadění jen do třídy IX. a VIII., ředitelé VIII. a VII., a teprve r. 1906 uznáno, že má být třetina profesorů povýšena do VII. tř., třetina ředitelů do VI., ale povyšování dále se tak liknavě, že teprve r. 1909 povýšeno bylo všeho všudy 30 osob místo 300, které měly na povýšení nárok; tento požadavek vyvolal r. 1910 všeobecnou nespokojenost profesorstva, které vyslovilo ministru Zichymu na svém sjezdě jednomyslně nedůvěru, načež ministr slíbil ve sněmovně, že žádostem profesorů vyhová a povýšení jejich uspíš tak, aby do tří let byli povýšeni všichni, kdož jsou na radě. Přes to ještě r. 1913 byla celá polovice profesorů v třídě IX., a nadto nový zákon pensijní zvýšil délku služby profesora do úplné pense na 35 let, proti čemuž profesori opět marně protestovali.¹⁰¹⁷ Na ústavech nestátních byly platy profesorské obyčejně o něco nižší, ač stát přispíval na ně subvencemi a zajišťoval si za to čím dále tím větší vliv na tyto školy; pensijní zaopatření rozšířeno na tyto profesory teprve r. 1894. Spolků profesorských bylo pět, rozdělených podle konfesí (!), při čemž vláda nepokrytě nadržovala spolku katolickému, utvořenému roku 1907.¹⁰¹⁸

Podle úřední statistiky bylo r. 1895—4 středních škol státních 55 (32 gymnasia a 23 reálky), mimo to pod státním vedením ještě 70 škol (64+6), autonomních 59 (54+5), celkem s 2552 profesory gymnasií a 672 reálek pro 8674 žáků, nákladem 6,140.416 zlatých.¹⁰¹⁹ Deset let potom (1904 a 1905) bylo již 128 úplných a 40 neúplných gymnasií s 53.070 žáky a 2418 profesory, jakož i 25 úplných a 7 neúplných reálek pro 9419 žáků a 488 profe-

sorů, r. 1913 udává se 207 středních škol, a to 174 gymnasií (v tom státních 49) a 33 reálek (až na 8 vesměs stát.),¹⁰²⁰ konečně statistika z r. 1916¹⁰²¹ udává 188 gymnasií a 34 reálek s 4653 profesory a 76.751 žáky. Nápadno je především, že reálek bylo nepoměrně méně než gymnasií; jako vyučovací jazyk převládala čím dále tím více maďarština, takže se před válkou uváděly již jen 3 školy německé, 2 rumunské, 1 srbské gymnasium a po jedné reálce rumunské a německé. Konečně bylo více než nápadné vysoké procento židů mezi žáky (20,3 na gymnasiích a 31,6 na reálkách) a ještě vyšší procento žáků, kteří přihlásili maďarskou řeč mateřskou (79,7, resp. 77,1, kdežto Němců jen 7,9, resp. 17, Rumunů 7 a 2,6, Slováků 2,9 a 1,9, Srbů a Chorvátů 1,9 a 1,2%!).

* * *

Vyšší školství dívčí bylo v Uhrách až do konce války jen v počátcích. Až do století devatenáctého pravidelně výchova dívek dala se jen v rodinách a i předpisy Marie Terezie o zvláštním školství dívčím zůstávaly jen mrtvou literou; pokud ústavy toho druhu existovaly, byly to podniky soukromé (jako proslulý ústav komtesy T e l e k y o v é, založený r. 1845) neb konfesijní (nejstarší ústav anglických panen z r. 1770 v Budapešti). Teprve od zákona r. 1868 i tu lze znamenati obrát, a zvláště zásluhou ministra Treforta otevřena r. 1875 první vyšší dívčí škola v Budapešti, jež byla pak vzorem četných ústavů dalších. Podle osnovy z r. 1887 a 1901 byly to skutečné školy střední o šesti letech (dříve počítány byly ke školám obecným) a učilo se v nich obligator-

¹⁰²⁰ Rivista pedagogica 1913, 564.

¹⁰²¹ R o l o f f V. 290. — L'enseignement en Hongrie má statistiku z r. 1897-8, Ungarische pädagogische Revue IV. 56 z r. 1903-4, Loos I. 910 za r. 1904-5, Buisson 812 za 1906.

¹⁰¹⁷ Nastavni vjestnik XIX. 299 a 462, XXIII. 382.

¹⁰¹⁸ Zeitschrift für das Realschulwesen 1912, 66.

¹⁰¹⁹ Frankfurter v uv. čl. 363.

ně náboženství (s morálkou), maďarštině, němčině, franštině, dějepisu, zeměpisu, matematice, vědám přírodním, domácímu hospodářství, hygieně, pedagogice, zpěvu, kreslení, psaní, ručním pracím a tělocviku, nepovinně zvláště i angličtině, celkem 26—28 hodin týdně; mimo to se dovolovaly různé kursy pokračovací a doplňovací (tak v Budapešti byl dvouletý kurs esteticko-literární, jinde bývaly kursy kreslířské a pod.). Ve sboru učitelském převládaly učitelky, jež pro čtyři nižší třídy mohly mít jen zkoušku pro školy měšťanské, ale pro nejvyšší dvě musily mít aprobaci středoškolskou; při ústavěch bývaly pravidelně internáty.

V poslední době před válkou netajilo se ministerstvo vyučování úmyslem, že chce důkladně opravit tento obor školství, a nařídilo zvláště, aby ob dvě léta se učitelstvo dívčích škol scházelo ke společným poradám o nedostacích těchto škol, aby tak získán byl materiál pro novou úpravu.¹⁰²² Vskutku podal r. 1916 ministr Jankovich předlohu reformní v ten smysl, že nižší čtyři třídy zůstanou v podstatě nezměněny až na to, že franštině bude se učit všude obligátně, ale k nim měly být připojeny tři vyšší třídy, upravené dvojím směrem: jedna větev vedle jazyků, dějepisu atd. věnovati měla zvláštní pozornost pedagogice, druhá větev obchodním tak, aby absolventky mohly dosíci diplomu vychovatelky, resp. vzdělání rovnocenného s obchodními akademiky; dále se měly zřizovati při vyšší dívčí škole také kursy gymnasiijní, literární a estetické, tak že mělo být podle toho o vzdělání dívek postaráno vskutku všestranně. Úmysl Jankovichův provedl r. 1918 nástupce jeho Žichy s některými podstatnými změnami tak, že k nižší čtyřleté jednotné škole pojilo se buď čtyřleté gymnasiijní od-

dělení s maturitou, buď tři třídy všeobecného vzdělání po vzoru dosavadních vyšších dívčích škol, buď konečně tři třídy obchodní.¹⁰²³

Vedle těchto škol vydržoval v Budapešti zemský spolek ženský dívčí gymnasium,¹⁰²⁴ které bylo na př. ve škol. roce 1904/5 navštěvováno celkem 391 žačkami, z nichž se podrobilo tam 87 (!) zkoušce maturitní a odešlo na fakultu lékařskou nebo filosofickou; na tomto ústavě přijímaly se ovšem privatistky. Konečně podle zpráv časopiseckých otevřena byla r. 1912—3 i tři reálná gymnasia dívčí (v Prešpurku, Kluži a Segedíně).

Celkem bylo r. 1916 55 vyšších škol dívčích, 6 škol s gymnasiijním oddělením vyšším (jako v Budapešti) a 5 samostatných gymnasií konfesijních;¹⁰²⁵ mimo to se dovolovalo dívkám i soukromé studium na školách chlapeckých.

§ 46. ŠKOLSTVÍ ODBORNÉ V UHRÁCH.

Odborné školství uherské zachovávalo vždy ráz podobných ústavů rakouských, s nimiž bylo stále ve styku velmi úzkém. V oboru zemědělství bylo především pět královských zemědělských akademií, a to ve Starých Hradech uherských (Magyar-Óvár), založená již r. 1818, Debrecíně (1865), Kašově (Kassa, 1875), Hevizu (Keszthely 1865) a Kluži (Kolozsvár 1869). Všecky přijímaly za řádné posluchače absolventy střední školy na studium tříleté a měly zřízení vysokéškolské, ale s ředitelem stálým v čele. Mimo to měly Uhry školu zahradnickou a ovocnickou v Pešti od r. 1892 mimo řadu ústavů nižších pokračovacích a opakovacích; zato scházely vůbec střední školy hospodářské, jejichž nedostatek se

¹⁰²³ O dalším vývoji této úpravy bude řeč svým místem ve sv. II.

¹⁰²⁴ Podle Rolffa V. 291 pojí se jako čtyřtřídní vyšší oddělení ke čtyřem třídám vyšší dívčí školy.

¹⁰²⁵ Tamže.

¹⁰²² Jednání takové porady líčí Učitelští vjesnik (bulh.) IX, 1911, 144.

trpce cítil. Podobně byl dosti značný počet nižších škol lesnických pro hajné a pomocný personál a vysoká škola lesnická ve Štávnici prvotně s německým jazykem vyučovacím při tamní hornické akademii, od r. 1868 maďarská; mimo to byly přednášky z lesnictví při všech uvedených akademiích hospodářských. Tato štávnická hornická škola, založená již 1763 a na akademii povýšená již 1770, slula od r. 1904 královská vysoká škola hornická a lesnická a byla podřízena ministerstvem financí a orby i spravována senátem a rektorem (voleným ze sboru na dvě léta). Studium bylo čtyřleté; přijímali se za řádné posluchače rovněž jen absolventi střední školy; po úplném absolvování školy a dvouleté praxi byly zkoušky diplomové.¹⁰²⁶ Vedle toho existovaly ve Štávnici a třech městech jiných (také v Pětikostelí) nižší školy pro horolezce.

Málo byly vyvinuty v Uhrách školy průmyslové, ježto Uhry byly vůbec stát převahou zemědělský. T. řeč. nižší průmyslové školy kreslířské, zakladané od r. 1877, netěšily se nikdy veliké oblibě a záhy zanikly vůbec; spíše již navštěvovány byly tříleté průmyslové školy pokračovací pro vzdělání zvláště v kreslení a modelování; od r. 1897 daly se pokusy, aby školy takové byly zřizovány i pro dívky. Veliké přízni vlády se těšily již od doby Eötvösovy školy umělecké; před válkou existovalo neméně než 22 různých škol toho druhu, z nichž vynikala zvláště vysoká škola kreslířská a sochařská v Budapešti (založená 1875), královská škola malířská pro ženy (1885), národní škola umění dekorativního (1880), tři praktické školy malířské a sochařské atd.

¹⁰²⁶ L'enseignement en Hongrie 581 sl.; kdež je podrobně vyložena organisace ústavu a Roloff V. 293, kde je poslední statistika všech škol hospodářských. Po převratě, když Štávnice připadla k Československé republice, otevřeli Maďari školu hornickou v Soproni. (L'éducation XVII. 62.)

Zato dobře zorganizováno bylo školství obchodní, jehož význam stoupal rok od roku.¹⁰²⁷ První škola toho druhu vznikla v Pešti již 1830 a první organizační statut vydán byl za ministra Treforta již r. 1872, kdy projektovány byly tři kategorie těchto škol: nižší, střední a vysoké; reorganisace provedena r. 1884—5, kdy zvláště jazyk francouzský byl zařazen mezi povinné předměty a uplatněna v osnovách zásada, že nižší třídy mají se věnovati předmětům obecným, vyšší odborným. Nižší kategorii těchto škol tvořily jako u nás pokračovací školy pro učedníky kupecké, střední školy tříleté přijímaly po zkoušce přijímací jen žáky z vyšších škol obecných neb odpovídajících jim tříd středních. V osnově jejich podle úpravy z r. 1891 bylo i náboženství (po 1 hod.), ovšem nezbytná maďarština, němčina, franština, reálie a předměty obchodní, fakultativně ještě čtvrtý jazyk živý, tělocvik a hry; zvláštní pozornost věnována byla výcviku praktickému, takže celkem vzniklo nepochybné přetížení osnovy. Nejvyšše v tomto oboru stála královská uheriská orientální obchodní akademie v Budapešti (od r. 1885), pro pěstění obchodních styků s orientem, přijímající jen žáky s výborným vysvědčením maturitním po zkoušce z němčiny i franštiny a vzdělávající je po dvě léta v předmětech národohospodářských, právnických, obchodních, ovšem i v různých jazycích východních, angličtině, italštině, ruštině atd. Vedle toho existovala od r. 1900 v Budapešti vysoká škola obchodní¹⁰²⁸ pro vědy národohospodářské, sociologii, vědy přírodní i obchodní a technologii atd. ve čtyřech sekcích; i tato přijímala jen absolventy škol středních neb obchodních a vzdělávala ve zvláštních kursech i učitele škol obchodních, dále

¹⁰²⁷ Poslední statistiku uvádí Roloff V. na uv. m.

¹⁰²⁸ Srv. o ní Ungarische pädagogische Revue VI. čís. 7. str. 1.

pojišťovací techniky a velkoobchodníky v textilním průmyslu. Konečně byla obchodní akademie také v Kluži; konsulární oddělení maďarské bylo, jak řečeno, spojeno s akademií vídeňskou. Celkem bylo r. 1905 nižších škol obchodních 91, dívčích 19 a středních 37, konečně řečené školy vysoké.

Pro vzdělání hudební existovalo jen v samé Pešti 12 škol, mezi nimi i královská uherská hudební akademie, jediný ústav státní, zřízený teprve r. 1875 pod předsednictvím proslulého maďarského virtuosa a skladatele Fr. Liszta; obsahovala oddělení speciální pro všechny nástroje hudební a zpěv a učilo se na ní i maďarštině a italštině; skoro současně s ní vznikla i škola dramatická pro deklamaci, umění scénické a tanec. Pro výcvik vojenský také v Uhrách existovaly školy kadetní a Honvéd-Ludovika-Akademie (Ludoviceum) v Pešti o třech sekcích pro důstojníky subalterní, vyšší a štábní asi se 340 chovanci, většinou Maďary.

§ 47. ŠKOLSTVÍ VYSOKÉ. SPRÁVA ŠKOLSTVÍ.

University uherské byly organisovány docela po vzoru rakouském a německém,¹⁰²⁹ měly jmenovitě podobně volené děkany a rektory, rozdíl profesorů řádných a mimořádných a docentů (habilitace těchto upravena r. 1892), ale platy profesorské bývaly poněkud vyšší než u nás¹⁰³⁰ a nebylo vůbec hranice stáří, do kdy nejvýše smí profesor býti činným.

Stářím a rozvojem na předním místě stála vždy královská uherská universita v Pešti, jejíž počátky jsou dosti temné a kladou se brzy do r. 1567, kdy král Ludvík Veliký zřídil tam učení právnické, brzy do r. 1589, kdy papež

Bonifác IX. k prosbě krále Zikmunda otevřel v Pešti universitu, jež však již 1420 byla v hlubokém spánku a za čas docela zanikla, neboť roku 1465 čteme znovu, že papež Pavel II. dovolil králi Matyáši Korvínovi, aby zřídil někde v Uhrách nové studium generale, načež otevřeny vysoké školy v Prešpurku a Budíně. Podle životopisu Korvínova měla prý míti universita v Prešpurku místo pro 40.000 (!) posluchačů a přednášky měly se konati ve dne v noci po vzoru orientálních škol vysokých. Bohužel král sám zemřel, aniž se provedení svého plánu dočkal; místo university zakládány pak sem tam zásluhou šlechty protestantské školy právnické a theologické, takže na dlouho typem maďarského studenta byl „jurát“ nebo „kolegist“. Záplava turecká zastavila i rozvoj těchto škol, místo nich pak r. 1655 vzniklo zásluhou primasa uherského kardinála Petra Pázmányho vysoké učení v Trnavě na Slovensku¹⁰³¹ o theologické a filosofické fakultě, které po zrušení řádu jesuitského Marie Terezie zestátnila, povýšila na universitu a přenesla do Budína, Josef II. pak definitivně do Pešti, učiniv z něho vlastně jenom jakous fialičku university vídeňské. R. 1850 dostala universita tato definitivní organisaci po našem vzoru a r. 1867 byla docela maďarisována.¹⁰³²

Druhá universita uherská, opět jen maďarská, vznikla teprve 1872 v Kluži (Kolozvár), prvotně jen reskriptem císařským; kdežto však universita v Pešti obsahovala čtyři fakulty i u nás obvyklé (v tom nerozdělenou filosofii a fakultu medicínskou spolu s farmacií), universita v Kluži neměla fakulty theologické, ale za to filo-

¹⁰³¹ Srv. články Rob. Graggera Die Ungarische Universität in sborníku Schairer-Hoffmann Die Universitätsideale der Kulturvölker 1925, 74 sl.

¹⁰³² Na čas existovalo ještě druhé jesuitské učiliště vysoké v Kašově od r. 1660 až do zrušení řádu, jako druhé středisko protireformačního hnutí katolického, změněné později v právnickou akademii.

¹⁰²⁹ Srv. L'enseignement en Hongrie 321 sl. kde jsou detailní programy studií.

¹⁰³⁰ Věstník prof. vysokošk. VIII. 46.

sofii rozdělenou po vzoru francouzském na dvě. Protože však počet dvou universit uznával se za nedostatečný, vláda uherská před válkou chystala ještě další tři: v Prešpurku (s fakultou vojenskou a obchodní), v Košicích a v Debrecíně; sněm odhlasoval z nich r. 1912 jen university v Prešpurku a Debrecíně, které otevřeny pak 1914, resp. až 1918 přeměnou tamějších ústavů samostatných tak, že universita v Prešpurku měla zprvu jen fakultu právnickou a theologickou, od 1917 také filosofickou a medicínskou,¹⁰³³ vesměs však jen ve stavu nehotovém,¹⁰³⁴ kdežto universita v Debrecíně byla zprvu bez medicínské fakulty. Studiu v cizině (i v Rakousku) kladly se i nadále všemožné překážky z příčin pochopitelných.

V organizaci své nelišily se university uherské, jak již řečeno, od svého vzoru německého, resp. střeoevropského, až na to, že se tam rok dělil na dva semestry: od 1. září do vánoc a od 7. ledna do 25. června. Studium farmacie trvalo 4. medicíny 10, ostatní po 8 semestrech. Také v Uhrách přijímáni byli za řádné posluchače jen absolventi střední školy, za mimořádné mladíci od 16 let; od r. 1895 měly přístup i ženy, ale jen na fakultu filosofickou a lékařskou,¹⁰³⁵ kdežto na práva přijímány teprve od 1915 jako posluchačky mimořádné. Místo kolejného platívalo se školné (u mimořádných posluchačů 20—50, u řádných 75 K za semestr mimo poplatky imatrikulační a na knihovnu) bez ohledu na počet zapsaných hodin. Rigorosa i promoce upraveny byly podobně jako v Rakousku, ale je zajímavé, že také tam se již před válkou ozývaly hlasy, že posluchači přicházejí ze střední školy s věděním minimálním,

¹⁰³³ Akademische Rundschau V. 177.

¹⁰³⁴ Ročenka univerzity Komenského za první pětiletí 1925, 5. V době českoslov. okupace byla tam jen fakulta právnická, lékařská a filosofická bez oborů přírodovědeckých (Venkov 10. I. 1919.).

¹⁰³⁵ Domácnost a škola 1911, 127.

nezralým úsudkem a neschopností výkladu;¹⁰³⁶ že profesori uherští nemají ve skutečnosti svobody, patrně z případu knížete Odelscalchi, jemuž budapeštská fakulta k naléhání ministra Jankoviče vydala vysvědčení o zkoušce státní, ač se u ní vůbec neobjevil.¹⁰³⁷

R. 1906 měla universita v Pešti 471 učitelů a 5630 posluchačů řádných, 531 mimořádných;¹⁰³⁸ v Kluži bylo 319 učitelů, 1990 řádných a 59 mimořádných posluchačů. R. 1909—10 stoupl počet posluchačů v Pešti již na 7480, až na nepatrné výjimky vesměs z Uher; počet právníků a filozofů v tu dobu ustavičně klesal, ale mediků nápadně rostl.¹⁰³⁹ Válka přivodila ovšem i tam citelný úbytek: kdežto r. 1915 bylo v Pešti již 8185 posluchačů, po válce jich bylo sotva 2000. Je zvláštní, že při tom vláda uherská ani v úředních publikacích nevykazovala nikdy rozdělení posluchačů podle národnosti, patrně proto, aby nebylo lze kontrolovati umělý maďarský ráz vysokých škol.

Jediná královská polytechnika Josefova byla v Pešti, reorganizovaná r. 1871 z bývalé školy průmyslové, vzniklé r. 1846. Vedle oddělení obecného měla oddělení stavitelství, strojnictví, architektury a chemie, vesměs o 8 semestrech; r. 1914 zřízeno nově ještě oddělení hospodářské o kursu ročním pro absolventy škol vysokých a čtyřletém pro absolventy středoškolské.¹⁰⁴⁰ Vyučovací jazyk byl ovšem i v této vysoké škole jen maďarský.

* * *

Mimo svazek universitní existovalo před válkou především sedm právnických akademií

¹⁰³⁶ Lehrproben und Lehrgänge 1915, sv. 4; 95.

¹⁰³⁷ Topičův Sborník 1918, 418.

¹⁰³⁸ Buisson 812. — Loos I. 758 má statistiku z roku 1902-5, Thirring v uv. sp. statistiku z r. 1905-6.

¹⁰³⁹ Průdy 1911, 56.

¹⁰⁴⁰ Hlídka Času 1914, 22, 2.

mií, a to tři státní (ve Velkém Varadu, Kašově a Prešpurku) a čtyři církevní (v Jágeru, Pětikostelí, Kečkemetu a Sigetu); absolventi střední školy mohli v nich osmíměstrovým studiem získati si tolik vědomostí, aby se směli pak na některé universitě státní podrobiti rigorosům právnickým, kdežto na akademiích samých konaly se jenom zkoušky státní. Samostatně trvala dále různá učiliště theologická: tak reformovaná theologická akademie v Pešti (od r. 1855), zemská škola rabínská tamže (od 1877), evangelická theologická fakulta a právnické učiliště v Prešově (sídle starého školství evangelického), unitářská vysoká škola v Kluži (založená již 1556 a spojená s gymnasiem a učitelským ústavem), reformovaná theologická akademie tamže, evangelicko-theologické fakulty v Šoproni a Prešpurku, reformovaná theologická akademie v Pápě, konečně reformovaná theologická a právnická akademie v Blatném Potoku (s kursem filosofickým a gymnasiem).

Zvěrolékařské studium mělo svou královskou vysokou školu v Budapešti, čtyřletou a jednotlivé stolice na všech hospodářských akademiích; farmácii a zubnímu lékařství se učilo na obou universitách starých; porodní asistentky měly asi osm škol zvláštních a ovšem i odborné kursy na lékařských fakultách.

Extense universitní počala působiti r. 1902 (hned prvních kursů účastnilo se na 4000 lidí); vedle toho o šíření lidového vzdělání zásluhy mělo i Volné lyceum, vzniklé z podnětu vlády již r. 1897, a vědecké divadlo Uranie, v němž se konaly přednášky a produkce lidové, zvláště z oboru maďarské kultury.

* * *

Nejvyšší správu školství také v Uhrách měl ministr kultu a vyučování, jenž podle ústavy má býti jen katolického vyznání a

smýšlením národním rozhodný Maďar.¹⁰⁴¹ Kabinet ministerský tvořili dva státní podsekretáři a příslušný počet ministerských úředníků, radů, chefů, sekretářů a přidělených profesorů. Od r. 1892 vydávalo ministerstvo také svůj úřední orgán po vzoru rakouského Verordnungsblattu. Ministerstvo dělilo se na 15 sekcí podle jednotlivých kategorií škol; jemu podřízeni byli řečníci vrchní studijní radové jako dozorcí škol, pokud podléhaly ministerstvu vyučování;¹⁰⁴² oborem poradním byla zemská školní rada, zřízená r. 1871 a posléze opravená r. 1896: měla svého druhého presidenta (prvním byl sám ministr), vicepresidenta, tajemníka, 6—12 referentů a příslušný, ale proměnný počet členů poradních ze všech kategorií škol (nejvýše 50);¹⁰⁴³ president a vicepresident byli jmenováni přímo králem, ostatní členové ministrem na dobu pěti let. Zemská školní rada obírala se zvláště revisí osnov učebnic, zkušebními a studijními řády, vůbec otázkami vnitřní organisace školy. Vedle zemské školní rady jako druhá centrální instituce existovalo zemské pedagogické museum s pedagogickou knihovnou a sbírkou učebních pomůcek; správa musea podle nařízení z r. 1905 měla svůj vliv na domácí výrobu všech pomůcek v duchu maďarské státní myšlenky a pořádala proto i pravidelné výstavy těchto předmětů.

Celkový rozpočet ministerstva vyučování byl na př. r. 1904:¹⁰⁴⁴ řádných výdajů 1024,562.180 K,

¹⁰⁴¹ Stručný přehled a rozbor činnosti jednotlivých ministrů od r. 1867 podávají články v Ungarische pädagogische Revue III. 81, IV. 129 (o Lukácsovi) a V. 55 (o Apponyiovi) a Szöllösi v uv. sp. 1 sl.

¹⁰⁴² Školy hospodářské byly podřízeny ministerstvu orby, průmyslové ministerstvu obchodu, péče o mládež ministerstvu sociální péče, nápravné ústavy ministerstvu spravedlnosti atd.

¹⁰⁴³ Mimo to byly ještě zvláštní poradní sbory pro školství odborné, dětskou literaturu, tělesnou výchovu a nápravnou pedagogiku.

¹⁰⁴⁴ Szöllösi v uv. sp. 15.

mimorádných 165,522,441 K; r. 1915 preliminováno bylo na dětské zahrádky 2,959,499 K, na obecné školství 57,964,541, střední 15,539,844, odborné 27,919,990, vysoké 14,569,692.¹⁰⁴⁵

§ 48. ŠKOLSTVÍ OSTATNÍCH NÁRODNOSTÍ V UHRÁCH.

Mimo Maďary všichni ostatní národové Translajtanie byli ve školství rozhodně zkracováni a utlačováni: nátlak maďarisační přes to, že zákony školní z r. 1868 zaručovaly nemaďarským národnostem svobodný vývoj, dovedl za 40 let stlačit na př. počet slovenských škol o plných 87, německých 77 procent.¹⁰⁴⁶ Nejvíce samostatnosti dovedli si až do války zachovati s e d m i h r a d š t í S a s o v é, kteří houževnatě lpěli na starých zvyklostech i mravech německých,¹⁰⁴⁷ po vzoru říšsko-německém zachovávali osmiletou docházku školní, a zimní pokračovací školy pro mládež od 15 do 19 let; ve vnitřní úpravě školy drželi se napořád zásad herbartovsko-zillerovských, jak patrně jmenovitě z poslední úpravy z r. 1905. Učitelé škol vzdělávali se na theologicko-pedagogickém semináři v Sibíni (Hermannstadt), kam se přijímali jen absolventi nižší střední školy; učitelky měly svůj ústav v Šigišově (Schäszburg), ovšem rovněž s německým jazykem vyučovacím. Vedle škol obecných měli Sasové několik škol měšťanských, hospodářských a průmyslových, dále ně-

¹⁰⁴⁵ Roloff V. 294.

¹⁰⁴⁶ Komenský XLI. 775. — Ukázkou buďtež statistická data z r. 1912: proti 12,784 škol maďarských obecných bylo 5712 nemaďarských, ač Maďarů byla sotva polovice obyvatelstva; ze škol těch bylo 451 německých, 467 slovenských, 2439 rumunských, 66 rusínských a 269 srbochorvátských; studentů středněškolských bylo 79,9% maďarské národnosti, z posluchačů vysokoškolských 79,51% (Učitelské Noviny 1915, 470).

¹⁰⁴⁷ Viz článek Schloszův v Monatshefte für pädagogische Reform 1918, 165.

kolik gymnasií a jednu reálku. Všecko toto školství bylo udržováno ze jmění t. řeč. saské university, sdružení autonomního, jež trvalo již od stol. XIII., mělo kdysi své vlastní soudnictví, právo i sněm a po splnutí s Uhrami mělo přece ještě vlastní volené zastupitelstvo a kancelář,¹⁰⁴⁸ před válkou usnesli se dokonce Sasové sedmihradští zřídit si vlastní universitu,¹⁰⁴⁹ k čemuž ovšem již nedošlo.¹⁰⁵⁰

* * *

Srbům, usedlým v Uhrách a Chorvátsko-Slavonsku, zaručena byla autonomie ve věcech církevních a školních již privilegii z dob Leopolda I., Josefa I. a Karla VI.¹⁰⁵¹ tak, že tedy členy školní rady (savet), již předsedal sám karlovičský metropolit, volil církevní sněm srbský. Metropole dělila se na sedm eparchií a v každé z nich byl pro děti školní zvláštní výbor diecéšní s podrízenými výbory místními. Snahy o zvelebení školství lze sice u těchto Srbů sledovati již v 1. polovici stol. XVIII.,¹⁰⁵² ale ještě počátkem devatenáctého bylo školství jejich ve skutečnosti velmi ubohé; první preparanda učitelská otevřena teprve 1812, vlastní organizování školství, a to s počátku docela po vzoru rakouském, začalo se teprve roku 1857 zásluhou inspektora N a t o š e v i č e,¹⁰⁵³ jenž

¹⁰⁴⁸ K. Kadlec Z ústavního vývoje habsburského mocnářství 1912, 228 sl.

¹⁰⁴⁹ Akademische Rundschau. VII. 154.

¹⁰⁵⁰ Po válce všecko toto školství se octlo v Rumunsku v hluboké krizi, neboť náboženské obce nestačí hraditi náklady abnormálně zvýšené (Lidové Noviny 11. května 1925).

¹⁰⁵¹ Srv. zvláště článek H. Srbské školství v Uhrách v Pedagog. Rozhledech XXI. 787 a M. Hajného Srbské školství v Zalitavsku tamže XXIV. 155 sl., dále tamže XXIV. 46 a 103 a časopisy Srpska škola II. 359 a Učitelj (bělehr.) 1912, 76.

¹⁰⁵² Stanoje Stanojevič Dějiny národa srbského přeložila Milada Paulová 1920, zvl. 528, 553 a 554.

¹⁰⁵³ Srv. o něm dva články v slavnostním čísle časop. Hrvatski učitelj 1925, 74 a 82. (Hrvatsko Medjimurje s Prekomurjem od Lj. T. a Gradišćanski Hrvati od A. Gabrišček a).

vydával i odborný časopis i spisy metodické pro učitele. Od r. 1868 opraveno školství to v duchu uherském a zavedena jmenovitě místo němčiny maďarština. Ve shodě s církevní autonomií všecko školství srbské bylo upraveno konfesijně a mělo na př. ve školním roce 1908/9 v celém Uhersku (i s Chorvátskem) obecných škol pravoslavných 268, opakovacích 219. Při tom v samých Uhrách, kde stát, jak jsme viděli, nařizoval i školám soukromým, aby dbaly určitých podmínek, neměla škola ta býti zavřena a nahrazena maďarskou, nuceni byli Srbové své školství vypraviti aspoň na venek slušně; za to v Chorvátsku a Slavonsku byly školy ty ve stavu pravidelně velmi chatrném.

R. 1912 pomýšleli Srbové na to, aby si v Karlovcích otevřeli lidovou universitu po vzoru dánském s knihovnou a čítárnou; ale zatím přišla pohroma světové války, vláda maďarská suspendovala vůbec církevní autonomii srbskou a dostala tak do své moci jmenovitě i ustanovování učitelstva, jež odtud měla na starosti konsistoř podle návrhů samé vlády, i disponování fondy školními i schvalování učebnic; jak patrně, byly to první závažné kroky k zrušení školské autonomie srbské vůbec. Nutno celkem konstatovati, že skutečný stav srbského školství nebyl nikdy valný a že ani tam nebyly prováděny školní zákony, třebas již dávno vydané: tak již zákon z r. 1872 nařizoval povinnost školní i Srbům na dobu 6 až 12 let, ale ve skutečnosti až do války bylo tam 50 až 60% analfabetů; zákon nařizoval, aby učitel neměl více než 80 dětí ve třídě, ale ve skutečnosti bylo v ní třeba 150 žáků; zákon předpisoval i školy putovní pro pastevce, ale ve skutečnosti se nikdo o ně nestaral.¹⁰⁵⁴ Bylo nejdůležitější třeba nových osnov i učebnic pro školy obecné, nové úpravy školství dívčího i učitelského vzdělání, odborného dozoru školní-

¹⁰⁵⁴ Ljub. Protić Naša narodna prosveta, zadači jej i potreba 1910, 25 sl.

ho, dalšího vzdělání učitelstva, bylo třeba i opatření humanitních (pro slepce atd.), bylo třeba konečně i péče o lidové vzdělání, což vše nejlépe by bylo soustřediti v rukou jediného osvětového referenta.¹⁰⁵⁵ Po válce školy ty téměř vesměs připadly Jugoslavii a vyvíjejí se v rámci jejich zákonů školních.

* * *

Velmi bídné bylo v Uhrách vždy školství ruské.¹⁰⁵⁶ Rusíni neměli tam ani jediné mateřské ani střední školy, děti jejich chodily do školy vůbec nejednabaleji ze všech národností uherských, počet Rusínů na vyšších školách byl až směšně nepatrný, za to analfabetů bývalo z Rusínů největší procento (podle maďarského statistika Szabó asi 85%),¹⁰⁵⁷ čemuž se nelze diviti, uvážíme-li, že pro 42.000 dětí roku 1909 bylo tam všeho všudy 72 učitelů a roku 1910 všeho všudy 47 škol, v nichž však již v prvním roce se užívalo maďarštiny na výpomoc a od druhého roku výhradně.¹⁰⁵⁸ Jest tedy pochopitelné, že při sčítání lidu roku 1910 ze 464.000 Rusínů 65.000 udalo maďarštinu za mateřský (!) jazyk a že před převratem podle slovenských zpráv¹⁰⁵⁹ bylo tam jen 35 škol s 10.423 žáky, kdežto 34.340 dětí chodilo již do škol ryze maďarských.

* * *

Lépe na tom byli rozhodně Rumuni, sílení ostatně politickým vlivem svých zakarpatských

¹⁰⁵⁵ Tamže.

¹⁰⁵⁶ O starších jeho fázích srv. zprávy Jos. Peška Z dějin ruské školy na Podkarpatské Rusi v Naší Době XXVIII. 717. —

¹⁰⁵⁷ Komenský XLI. 496.

¹⁰⁵⁸ Z řeči poslance Levycského v poslanecké sněmovně vídeňské 5. prosince 1917 (podle stenograf. protokolu).

¹⁰⁵⁹ Slovenská škola II. 26.

bratří. Vedle církevních škol národních měli i několik středních škol a vyšších dívčích, měli i německé učitelství a vyšší obchodní školu v Brašově, měli dokonce i dobře organizovanou práci lidovévýchovnou (ve spolku Astra). V poslední době před válkou objevovaly se zprávy, že prý došlo k jednání maďarské vlády s Rumuny, pro něž se mají suspendovati i Apponyiovy zákony i zříditi střední školy i vlastní odbor školský v ministerstvu vyučování; zatím se projevilo, že jim předseda ministerstva Tisza žádných ústupků (jmenovitě školních) neučinil, ba že novým řádem volebním ještě postavení jejich značně zhoršil. Když pak ve třetím roce války Apponyi stal se znovu ministrem školství, jal se bezohledně své pověstné zákony prováděti i v oblastech Rumuny osídlených, zestátnoval jejich školy obecné, vyháněl učitele na vojnu, zavíral střední školy i učitelství a teprve k protestu Rumunů dovolil jim znovu otevřítí semináře učitelství, ale jen pod dozorem zvláštních maďarských komisařů,¹⁰⁶⁰ kteří měli pilně sledovati všecko vyučování, prohlížeti písemné práce, býti přítomni zkouškám, navštěvovati žáky i v jejich bytech, zkrátka sledovati všecken život školní až do podrobností. Vláda maďarská činila dále se vsí energií přípravy k tomu, aby po celé délce rumunských hranic bylo království rumunské odděleno od Rumunů uherských pásmem ryze maďarských škol státních a zestátnila zvláště všechny školy ve stolici hunyadovské, obývané většinou Rumuny. Je proto docela vysvětlitelno, že vítězní Rumuni, osvobodivše Sedmihrady, zavřeli hned několik set škol maďarských všeho stupně¹⁰⁶¹ a že odlácejí Maďarům jejich příkoří předválečná stejnou měrou.

* * *

¹⁰⁶⁰ Monatshefte für pädagogische Reform 1918. 69 a j.

¹⁰⁶¹ Komenský XLVII. 100.

Nepřekvapuje, že za to maďarská vláda pečovala také o c i k á n y a otevřela jim na podzim r. 1909 první samostatnou školu v Pankotě. Rodiče měli o ni takový zájem, že již v 5 hodin ráno počali voditi své děti do školy k zápisu a mermocí chtěli býti přítomni vyučování; teprve po velkých domluvách zůstali jen na chodbě i venku a dívali se aspoň okny.¹⁰⁶²

* * *

Bolestnou kapitolou bylo školství s l o v e n s k é, jehož dějiny zvláště od vyrovnání s Uhry jsou nepřetržitou martyrologií.¹⁰⁶³ A přece školství to má slavné tradice minulosti, neboť na území slovenském existovaly školy klášterní a farní již v století XIII. a XIV., bylo již v těch dobách také dosti Slováků učených, kteří vystudovali na vysokých školách italských, českých neb německých, dokonce r. 1467 vznikla v Prešpurku první akademie s učením filosofickým a theologickým. Za reformace bylo na Slovensku dosti škol protestantských, jež za meze truvia zacházely často i do řečtiny, hebrejštiny, ba i filosofie; latina byla všude řečí vyučovací, ale i čeština a němčina užíváno jako výpomoci. Vůbec kdekoli si protestanté založili svou církev, všude právem pomýšleli i na školu, takže r. 1550 shledáváme školy jejich i po vesnicích, pročež uměli číst a psát i řemeslníci, sedláci a ženy. Roku 1527 vznikla první střední škola evangelická v Bánovcích a záhy po ní četné jiné (některé s německým jazykem vy-

¹⁰⁶² Beseda učitelská XLII. 75.

¹⁰⁶³ Srv. zvláště tyto publikace: K. Kálal Rozhled po dějinách Slovenska 1928, 20 sl.; článek -by- v Slovenské čítance 292 sl.; St. Klím a Školství na Slovensku v Pedag. Rozhledech XXII. 59.; týž Slovenské školství za vlády min. Apponyioho tamže XXIII. 825 sl.; týž Ze slovenského školství tamže XXV. 604; První sjezd československého učitelstva 1920, 100 a j. (viz soupis literatury na konci svazku).

učovacím vedle latiny) a to pravidelně po vzoru Melanchthonově, takže přípravné trivium podávalo se česky.¹⁰⁶⁴ Ze Slovenska přišel do Prahy i proslulý reformátor škol evangelických, V a v ř i n e c B e n e d i k t z N u d o ž e r; jistě také Čeští bratři měli na Slovensku několik osad a vlastních škol nižších.

Školství katolické neobstálo před touto konkurencí a vzpamatovalo se teprv zásluhou jezuitů, kteří i na Slovensku zakládali s úspěchem své koleje, jmenovitě vzpomenutou již kolej trnavskou. Velikou ránu zasadilo evangelickému školství nešťastné spiknutí palatina Vesselényiho (r. 1667), jež skončilo odsouzením a vyhnáním četných evangelíků a násilným pokatoličtěním evangelických far a kostelů v císařské části Uher. Za půl století rozhostila se v končinách těch taková tma duševní, že ve vesnicích mimo kněze málokdo vůbec uměl číst a psát. Za Karla VI. přešlo také na Slovensku mnohé gymnasium v ruce piaristů, benediktinů nebo františkánů, jejichž pedagogická obratnost bohužel vrcholila jen v holi; jinak trvala v zásadě osnova jezuitská, až na to, že čeština bývala vždy též předmětem učebním¹⁰⁶⁵ i na školách středních, které rozsety byly po celém Slovensku.

Germanisační úsilí Josefa II. podnítilo k novému životu také uherské Slováky; byl sice již r. 1790 na uherském sněmu odhlasován zákon, že maďarština má být obligátně zavedena jako učební předmět do všech středních škol, ale téhož roku zajištěno evangelíkům obojího vyznání také právo, aby si mohli zakládati školy nižší a vyšší a určovati jejich osnovu i dosazovati učitele. R. 1803 domohli se Slováci, že byla zřízena stolice jazyka č e s k o s l o v a n s k é h o na lyceu v Preš-

purku, jejímž prvním profesorem byl Jiří P a l k o v i č; tam se potom zvláště za doby Š t ú r o v y¹⁰⁶⁶ soustřeďoval všecken národní ruch slovenský, tam dávány podněty k veškeré činnosti osvětové a lidovýchovné, k zakládání škol, knihoven, štěpnic a spolků hospodářských.

Vláda uherská již tehdy s nelibostí nesla tyto snahy národní, vnučila již r. 1835 maďarštinu na místo latiny jako řeč vyučovací do všech gymnasií na Slovensku mimo Prešpurk a Štávnici¹⁰⁶⁷ a sesadila nakonec samého Štúra z úřadu. Porážka maďarské revoluce r. 1849 podnítila znovu národní vědomí Slováků, kteří své požadavky předložili již r. 1848 ve formě memoranda samé vládě; ústava březnová r. 1849 vskutku prohlásila všecky národy za rovnoprávné, ale již r. 1851 císařský manifest ústavu tu zrušil a místo maďaršice zavedl zase germanisaci po vzoru Josefa II.,¹⁰⁶⁸ až přece ještě nařízení z r. 1859 tvrdí, že na územích, kde obyvatelstvo mluví jinak než německy, má právo samo si určití vyučovací jazyk svých škol.¹⁰⁶⁹ Po dlouhých bojích, v nichž zvláště memorandum veliké politické schůze v Trenč. Sv. Martině r. 1861 znovu vyložilo také školské požadavky slovenské, chtějíc zvláště i právnickou akademii i stolicí slovenštiny na universitě v Budapešti, byla vskutku vládou na území slovenském otevřena tři slovenská gymnasia: ve Velké Revúci, Turčanském Sv. Martině a ve Zniově.¹⁰⁷⁰ Mimo tyto školy střední měli Slováci také vlastní

¹⁰⁶⁶ Štúrový zásady a plány školské líčí Pražák v uv. sp. 66.

¹⁰⁶⁷ Naše Doba XIX. 31.

¹⁰⁶⁸ Naše Doba XXVI. 494 sl.

¹⁰⁶⁹ Jar. Vlček Slovensko od reakce Bachovy do zrušení Matice slovenské 1915, 5.

¹⁰⁷⁰ Srv. Kálal Rozhledy 40. — Rozvrh gymnasia ve Vel. Revúci přináší Domácnost a škola 1912, 268 sl., podle něho se od I. třídy učilo latině, maďarštině, němčině a slovenštině, od V. řečtině. — Stav tehdejšího školství středního vůbec líčí Pražák v uv. čl. 67 sl.

¹⁰⁶⁴ Kálal Češi na Slovensku 1919, 186.

¹⁰⁶⁵ Alb. Pražák ve Sborníku: Mimoškolská práce českých profesorů 1925, 56.

školy obecné, které, bohužel, podle současného líčení Boženy Němcové¹⁰⁷¹ byly ve stavu velmi ubohém: budovy jejich byly bídné, učitelé špatně placeni i špatně vzdělaní, žáci ještě chodívali po domech na žebrotu, maďarština již tehdy všude se vnucovala i do škol elementárních atd.

Vyrovnaní s Uhry vydalo tyto školy zpupnému Maďarstvu na milost i nemilost: zákon Eötvösův z r. 1868 sice obsahoval krásná slova o právech národů na vlastní školy, ale proti výslovnému znění zákona Maďaři nejen že nezřídili Slovákům nových škol středních, ale pomadařili nebo zavřeli i ústavy již stávající r. 1874, rozehnali slovenské profesory i žáky¹⁰⁷² a zabrali dokonce r. 1875 i jmění Slovenské Matice na 100.000 zl. i s darem 1000 zl. od samého císaře. Všecky snahy a oběti, aby se Slováci domohli zase vyššího školství, rozbíjely se o naprostý odpor vlády, která r. 1894 neváhala otevřeně prohlásiti, že právě slovenský jazyk vyučovací jest jedinou příčinou, proč nemožno gymnasia slovenská znovu povoliti.

Odtud tedy s tvrdou přísností stíháno a pronásledováno národní hnutí slovenských žáků, vylučováni ze středních škol nebo stíháni ti, kdož doma ve vlastních kroužcích pěstovali svou mateřštinu, kdož si na výletě slovensky zazpívali neb jen mezi sebou slovensky pohovořili nebo na fotografii společně se slovensky podepsali; ¹⁰⁷³ roku 1915 vytvořil se dokonce mezi maďarskými studenty v Pešti spolek podle začátečních písmen zvaný Omne, jenž přímo slídlil po studentech věrných slovenskému národu.

Není proto divu, že krutý ten nátlak zastrašil

všecky slabší povahy: sama úřední statistika maďarská¹⁰⁷⁴ odhadovala ještě r. 1913 počet Slováků studujících na maďarských gymnasiích a reálkách na 5500, ale z těch bylo uvědomělých Slováků sotva 600, jak svědčí redaktor Štefánek v Průdech 1913, 417. Jen ti Slováci, kteří chodili do škol v Čechách a na Moravě, přinášeli s sebou domů národní vědomí utužené; proto se v poslední době před válkou objevil návrh,¹⁰⁷⁵ aby pro ně zřízeno bylo slovenské gymnasium na půdě moravské, pomýšlelo se v tu dobu i na slovenský ústav v Americe,¹⁰⁷⁶ soukromou dívčí školu otevřel vskutku Maliak v Iloku v Chorvátsku,¹⁰⁷⁷ ale v Uhrách samých de facto před převratem nebylo ani jediné slovenské školy střední a všechny pokusy o její zřízení mimo Uhry rozbíjely se na konec o tvrdou skutečnost, že absolventi takové školy, kdyby se pak chtěli domoci doma postavení veřejného, musili by se podrobiti znovu maturitě na gymnasiu maďarském, kde by se již vláda postarala, aby neobstáli. Zato byla na území slovenském na konec maďarská universita (v Prešpurku), 3 maďarské právnické akademie, 36 škol středních a 15 seminářů učitelských.

Od doby ministra Wlassicse¹⁰⁷⁸ maďarisace vniká vždy důtklivěji i do slovenských škol elementárních a pomocí státních óvod a státních škol maďarských ničí soustavně tyto poslední zbytky slovenské osvěty; zákony Apponyiovy byly vlastně již posledním hřebem do rakve národního školství slovenského, v němž se beztoho již dříve učilo, kde jen bylo lze, maďarštině i na školách jednotřídních. I nových ustanovení o platech učí-

¹⁰⁷⁴ Hlídka Času 1913, 70.

¹⁰⁷⁵ Srv. Věstník čes. profesorů XXI. 22.

¹⁰⁷⁶ Pražák v uv. čl. 89.

¹⁰⁷⁷ Mýlná byla zpráva, že se zřídí slovenské gymnasium v Nové Pazově v Chorvátsku 1913 (a znovu r. 1918).

¹⁰⁷⁸ Jak postupovala maďarština již v starších dobách, ukazuje řadou fakt článěk M. F. Maďarisace ve světle pravdy v revui Naše Slovensko I. 97 sl.

¹⁰⁷¹ Uherské město Ďarmoty v časopise českého musea 1838 (znova otištěno v Sebraných spisech ve vydání Laichtrově 1911, X. 168 sl.).

¹⁰⁷² Detaily podává Pražák v uv. čl. 86 sl.; srv. i uv. spis Vlčekův 59 sl.

¹⁰⁷³ Z řeči posl. Stránského ve víd. sněmovně 4. pros. 1917 (podle stenograf. protokolu).

telských užívalo se odtud jen k maďarisaci, jednak že obce, které nemohly dostáti zvýšeným požadavkům na vydržování školy, musily se ještě více ucházeti o školy státní s maďarským jazykem vyučovacím, jednak že postup učitele do vyššího stupně platu vázán byl dobrým prospěchem ve třídě, t. j. horlivým pěstěním maďarštiny, kterou na konec se učilo všem předmětům mimo náboženství skoro výhradně. Před válkou světovou v čele každé slovenské školy musil býti umístěn obraz maďarské koruny, v čele každé třídy visel exemplář národní maďarské hymny s nápěvem a maďarský rozvrh hodin v maďarských národních barvách; před válkou nebylo již jedině vskutku slovenské učebnice ani pro školy evangelické, které jinak vzdorovaly maďarisaci nejdéle¹⁰⁷⁹ a byly zakázány i čítanky Bellovy jen proto, že názvy zeměpisné v nich byly slovenské místo jediné „úředních“ názvů maďarských. Učebnice jediné schválené byly přímo prosyceny maďarským šovinismem, překrucovaly historická fakta, velebil y domnělá vítězství národního hrdiny Arpáda a jeho družiny.¹⁰⁸⁰ R. 1910 bylo na území slovenském již 2500 škol ryze maďarských naproti 900 takových, kde se učilo slovensky i maďarsky, při čemž padá na váhu, že školy slovenské byly většinou ubohé jednotřídky, kdežto státní maďarské školy měly i větší počet tříd i hojnost vybraných pomůcek.

Kdežto ve šk. r. 1868/9 bylo v Uhrách z 15.948 škol obecných ještě 15,5 % s vyučovacím jazykem slovenským (4,4 % s ruským, 15,5 % s německým), čtyřicet let potom z 16.547 škol bylo slovenských již jen 3,2% (ruských 0,4, německých 2,8).¹⁰⁸¹ Sama

¹⁰⁷⁹ Naše Slovensko I. 277.

¹⁰⁸⁰ Srv. článek Jos. Krumpolce Z jakých knížek učí se slovenské děti v Pedag. Rozhledech XXVII. 57 sl.

¹⁰⁸¹ Srv. článek M. Miškóciho O narodnom školstve na Slovensku v sborníku Československá škola a výchova 1928, 73, kde jsou ještě další statistické údaje.

úřední statistika maďarská z r. 1913/4 udává, že ve 365 slovenských obecných školách bylo vyučováno jen 42.186 dětí, ale naproti tomu že již neméně než 214.267 slovenských dětí chodilo do škol maďarských.¹⁰⁸² Při tom 32.700 dětí slovenských nechodilo vůbec do školy a ostatní sotva 5—6 měsíců ročně. Podle článku Štefánkova (v 2. vydání Slovenské čítanky 1925, 356) nemělo Slovensko na konec mimo 340 církevně ľudových škol ani jednu školu měšťanskou, ani střední, ani odbornou a také na elementárních školách učilo se slovensky jen vlastně několik hodin týdně čtení i psaní, ale za to se až 22 hodin týdně musil učitel trápit s maďarštinou; lze říci, že sotva 8 % dětí slovenských požívalo vůbec elementárního vyučování (aspoň kusého) ve své mateřtině.¹⁰⁸³ Nelze se proto diviti, že výsledky škol na Slovensku byly ubohé¹⁰⁸⁴ a že počet analfabetů v jednotlivých stolicích slovenských se kolísal ještě r. 1913 mezi 44 až 71 %, k čemuž ovšem svým neblahým vlivem přispíval i nedostatek komunikací i špatné rozdělení majetkové.¹⁰⁸⁵

Jak promyšleně, ale spolu nestoudně vedli si Maďaři vůči Slovákům, o tom uvedu řadu ukázek z posledních let. R. 1907 zbaven místa učitel Styk, že měl doma skříň českých a slovenských knih a podporoval v lidu odebírání slovenských časopisů;¹⁰⁸⁶ téhož roku odsouzení do vězení tři učitelé v Myjavě, že dovolili dětem k výroční zkoušce ozdobiti školu praporeky bělo-červenomodrými;¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸² A. Sikorský Das Schulwesen in der Slowakei 1921, 4. — Srv. dále Pedag. Rozhledy XXIV. 151, Domácnost a škola III. 57, Naše Doba XXVII. 399 (pochmurný obraz školy z nejvýchodnějšího Slovenska).

¹⁰⁸³ Ročenka pedagogická IV. 162 a Národní Politika 16. února 1917.

¹⁰⁸⁴ Srv. líčení Ogounovo ve Studentském časopise III. 1924, 304.

¹⁰⁸⁵ Naše Doba XXV.I 555.

¹⁰⁸⁶ Pedagogické Rozhledy XXII. 365.

¹⁰⁸⁷ Tamže 826.

jinde učitel odsouzen na čtyři měsíce do vězení a ke 400 K pokuty, že i na ulici mluví slovensky a nosí vyšívanou slovenskou košili.¹⁰⁸⁸ Zakázáno užívatí slabikáře, v němž dívka obléká svou panenku v bílý šáteček, červenou sukničku a modrý páseček, ježto tyto barvy prozrazují panslavismus;¹⁰⁸⁹ učitel Chorvát no třicetileté službě zbaven místa za to, že po vyučování čítal dětem slovenské knížky. V Tuřanech notář za všechny občany tamní podal žádost, že si přejí, aby místní škola byla změněna v ryze maďarskou, čemuž ministr ovšem vyhověl; nato teprve občané žalovali notáře pro podvod, že nic takového nepodepsali.¹⁰⁹⁰ Trestalo se dokonce i odebírání slovenských časopisů pro mládež (trest zrušil teprve seniorátní církevní soud);¹⁰⁹¹ farář smrečanský odsouzen do vězení a k pokutě, že se vyslovil proti školnímu zákonu Berzeviczovu.¹⁰⁹² R. 1912 vydány pro absolventy opakovacích škol formuláře vysvědčení jen maďarské, kde musil učitel stvrditi, že žák dotčený umí dost maďarsky; kdyby učitel podepsal příslušné prohlášení a žák vskutku maďarsky neuměl, měl býti učitel ihned suspendován a potrestán vězením.¹⁰⁹³ Protože na církevní samosprávu vláda přímo nemohla, namáhali se Maďaři všemožně, aby slovenské obce evangelické byly spojovány s církvemi maďarskými, aby tak získali Maďaři většinu v konventě celého okresu a mohli pomáhat i církevní školy;¹⁰⁹⁴ podobně bylo učitelstvo slovenských církevních škol evangelicko-augšpurského vyznání v seniorátě báčském donuceno samým seniorátem, aby zastavilo konání svých slovenských porad okresních a spojilo se

¹⁰⁸⁸ Tamže 827.

¹⁰⁸⁹ Tamže 828.

¹⁰⁹⁰ Škola našeho venkova XIII. 405.

¹⁰⁹¹ Národ i škola I. 349, II. 51, 124.

¹⁰⁹² Naše Doba XIX. 196.

¹⁰⁹³ Domácnost a škola II. 287.

¹⁰⁹⁴ Naše Doba XXIV. 257.

s německým evangelickým učitelstvem ve spolek s maďarskou řečí jednací.¹⁰⁹⁵ Velikou knihovnu Čaplovičovu o 60.000 svazků vláda maďarská dala r. 1916 přenést z Oravy do Prešpurku a vtělit do knihovny universitní, aby ji tak učinila neškodnou; když si za světové války Slovinci počali sbíratí na vlastní gymnasium, vláda zkrátka sebrané peníze zkonfiskovala. Občas rozjeli se (tak se stalo v roce 1874, 1887, 1888, 1892 a 1900) agenti maďarští do různých stolic slovenských a po dobrém i násilně mámili od rodičů děti, slibující, že z nich učiní „pány“.¹⁰⁹⁶

Co nestačila provést vláda sama, dokončil maďarisační spolek Femka.¹⁰⁹⁷ který vyrdžoval óvody, zakládal lidové knihovny a kursy pro analfabety, odměňoval učitele za horlivé učení maďarštině, pořádal divadelní představení maďarská, podporoval chudé děti slovenské pomůčkami, zakládal ochotnická sdružení, spolky mládeže a čtenářské kroužky.^{1097*} A rozumí se, že vlastenci maďarští i tu pomáhali: tak r. 1912 odkázal bývalý inspektor škol Jan Repesik (patrně odrodilec) 176.000 K, aby z úroků dostávalo se ročně po 200 K učitelům, kteří budou maďarsky učit děti nejvyšších tří ročníků mimo učebné hodiny.¹⁰⁹⁸

Zdálo se r. 1911, že konečně i Slovákům zavlítla hvězda naděje: tehdy totiž v rozpočtové debatě uherského sněmu sám Tisza prolašoval, že je to špatná politika národní, jestliže se na žádném gymnasiu na území slovenském neučí slo-

¹⁰⁹⁵ Domácnost a škola II. 291.

¹⁰⁹⁶ Naše Doba XXVI. 492.

¹⁰⁹⁷ Od začátečních písmen svého úředního názvu: A Femsó Magyarországi Közművelődési Egyesület; srv. o ní čl. Jos. Krumpholce Femka v Pedag. Rozhledech XXVI. 682 a K—c Maďarský Schulverein čili politika ve škole v Komenském XLI, 15, 5. — Analogicky působila v Dolních Uhrách Demka a mezi Rumuny Emka (Slovenská čítanka 508).

^{1097*} Srv. Komenský XXXVIII. 518.

¹⁰⁹⁸ Domácnost a škola 1912, 559 sl.

vensky; bylo pronášeno tehdy mínění, že se i národním požadavkům slovenským musí vyjítí vstříc. Sami Slováci proto v červnu 1911 předložili vládě své požadavky školní,¹⁰⁹⁹ aby zavedena byla slovenština všude do škol obecných, otevřeny byly slovenské učitelské ústavy a gymnasia i obnovena Matica Slovenská; dokonce prý vláda v srpnu 1911 chystala nařízení, aby se do všech učitelských ústavů na Slovensku zavedlo povinné učení slovenštině, ba i do reálék a gymnasií.¹¹⁰⁰ Ale to vše byl jen klamný sen: ministerstvo Khuenovo padlo a nový ministr Lukács vůbec na memorandum ani neodpověděl, ba poctivě se přičiňoval, aby počátkem r. 1913 nastalo zas nové pronásledování a vylučování Slováků ze středních škol pro panslavismus, podporovaný prý z Čech, jehož střediskem prý byl časopis Průdy (tehdy byly v redakci časopisu provedeny přísné prohlídky policejní a zjištěno, že do Čech chodí všeho všudy i s redakčními výtisky padesát exemplářů!).¹¹⁰¹ R. 1914 zřídila vláda zas nový značný počet státních škol na Slovensku a jala se ještě energičtěji pokračovati na školy církevní pod záminkou, že nevyhovují hygienickým požadavkům.

A když deputace ubohých Slováků chtěla roku 1913 k císaři se stížností na obcházení zákonů z r. 1868, byla a limine odmítnuta: Jeho Veličenstvu nevidělo se prý vhodným přijmouti deputaci národa povždy až pošetile loyálního, který vlastní krví hájil trůn témuž císaři proti maďarským rebelům roku 1849. A tak až do konce světové války zůstala v platnosti slova Sasínkova, který již r. 1885 v Paedagogiu V. 306, maje psáti o školství slovenském, přiznal, že jsou to školy k mučení a ne učení Slováků, a že neví, má-li namočití péro své do slzí či rozkypěné žluči, aby aspoň

něco napsal o tomto předměť; do mlýna přichází prý pšenice slovenská, ale vychází „mouka maďaronská“ — tak zní jeho závěrečný úsudek.

A tak bylo vskutku již nejvyšší na čase, aby Slovensko nepodlehlo maďarisaci úplně, když světová válka i jemu přinesla osvobození ze jha zavilých jeho nepřátel a dala mu možnost netušného rozmachu školského a kulturního v rámci republiky Československé, jak bude vylíčeno svým místem v díle II.

§ 49. ŠKOLSTVÍ ELEMENTÁRNÍ V CHORVÁTSKU A SLAVONSKU DO KONCE SVĚTOVÉ VÁLKY ¹¹⁰²

Samostatné postavení mělo v zemích koruny svatoštěpánské školství chorvátsko-slavonské, které ještě v první polovici století devatenáctého jak v samém Chorvátsku, tak v bývalé Vojenské Hranici bylo ve stavu velmi chatrném, třeba i jemu Ratio educationis z r. 1777 dala bezpečný základ právní. Nebylo ve skutečnosti škol ani ve všech městech a městečkách, a pokud vůbec byly, učili v nich sotva něco čtení, psaní a počtů bývalí vojáci, řemeslníci neb vysloužilí úředníci.¹¹⁰³ Ještě roku 1841/2 bylo v celém Chorvátsku a Slavonsku všeho všudy jen 161 škol asi s 9700 žáky, a ještě hůře, možno-li vůbec, bylo ve Vojenské Hranici, jejíž poloha sama i život obyvatelů, cele podřízených úřadům vojenským, nepřály klidnému vývoji školy, ač tam sama vláda rakouská již od r. 1828 naléhala na zřizování škol aspoň pro děti vojenské. Také Systema scholarum elementarium, rozšířené z Uher r. 1845 také na Chorvátsko, zůstalo většinou jen na papíře, třeba jho ustanovení v celku byla na tu dobu velmi časová a po-

¹¹⁰² O pozdějších osudech školství chorvátského (i bosenského) bude pojednáno ve svazku III. při školství v Jugoslavii.

¹¹⁰³ Školski vjesnik (bosenský) 1909, 761 sl.

¹⁰⁹⁹ Přehled IX. 650.

¹¹⁰⁰ Pedag. Rozhledy XXV. 45.

¹¹⁰¹ Čas 17. března 1913.

kročilá, nařizující vedle nižších škol dvojtřídních i vyšší čtyřtřídní s reáliemi, maďarštinou, ženskými pracemi ručními a vyučováním hospodyňským.¹¹⁰⁴

Kde školství chorvátskému lépe se dařilo bylo zásluhou pravidelně zase jenom osvěceného kněžstva, v jehož čele řadu let působil záhřebský biskup Havlík, rodem Slovák z Trnavy,¹¹⁰⁵ k jehož podnětu zvláště již roku 1847 přes odpor šlechty, bojící se toho, že vzdělaný lid nebude chtít dále otročit, otevřena byla v Záhřebě dvouletá preparanda učitelská (jednoho z jejích učitelů platil sám biskup); o něco dříve z jistiny zl. 150.000 zřízen byl i klášterní ústav dívcí. Vedle Havlíka národ chorvátský dodnes s vděčností vzpomíná také kanovníka Dr. Račkího, velikého přítele učitelstva, dále kněží Havlíčka a Gajdeka, později i nezapomenutelného biskupa Strossmayera.¹¹⁰⁶

Po bouřlivém roce 1848—9 vláda rakouská věnovala jižním zemím slovanským zvýšenou pozornost, ustanovila zemského školního dozorce v Záhřebě, zřídila několik podreálků (zvláště v Záhřebě, Varaždíně a Rjece), podporovala školní knihovny, propagovala konference učitelské i pokračovací kurzy, zlepšila také hmotné postavení učitelstva. Bohužel za reakce let padesátých i na Chorvátsko doléhala jednak zvýšeným úsilím germanisace i šířila se konfesijnost škol; zvláště v tom duchu omezena i osnova záhřebské preparandy jen na věci učitelstvu nezbytně nutné a nadto ohlášeno r. 1857 zřízení ještě dalších ústavů ryze katolických. Když pominul tlak reakce, učitelstvo chorvátské, v jehož čele již tehdy stanul

¹¹⁰⁴ Srv. článek J. Kirina Ruzvítak pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji v jubilejním čísle časopisu Hrvatski učitelj 1925, 23 sl., zvl. 52.

¹¹⁰⁵ O něm viz článek v časop. Domácnost a škola 1911, 172 sl. a v časopise Napredak 1909, 185.

¹¹⁰⁶ Napredak tamže 139.

proslulý pedagog Ivan Filipović, přičinilo se o to, aby sněm (sabor) vypracoval 1861 novou osnovu škol obecných, jíž však se nedostalo císařské sankce.

Teprve po vyrovnání s Uherskem r. 1867, jímž školství chorvátskému přiznána autonomie a pro správu jeho zřízen zvláštní úřad pro vyučování a kultus s předsedou po způsobu samostatného ministerstva školství,¹¹⁰⁷ upraveno bylo školství elementární za vlády bana Ivana Mažuraniće zákonem z r. 1874,¹¹⁰⁸ kde závaznost školy obecné stanovena na pět let, počínajíc sedmým rokem věku, a dvě léta školy pokračovací, vyučování prohlášeno bezplatným, učení nábožensství uloženo kněžím, školy učiněny přístupnými dětem bez rozdílu vyznání, ale spolu stanoveno, že obce náboženské mají právo zřizovati si v rámci zákona vlastní školy církevní a že i na veřejných školách (zřizovaných nákladem obcí a po případě se subvencí zemskou) musí býti učitel toho vyznání, kterého jest většina žactva. Učitelské ústavy měly býti odtud rozšířeny na tři ročníky a zřizovány jen nákladem země; učitelé se stali veřejnými úředníky, kteří po třiceti letech mohli odcházeti do pense. V každé školní obci zřízena místní školní rada a místní školní dozorce, pro správu školství v celé županiji (stolici), ustanoven byl odtud župní školní dozorce, pro celou zemi zemský školní inspektor.

Odtud tedy teprve datuje se vznik novodobého chorvátského školství elementárního i nový ruch v samém učitelstvu, jež již r. 1871 mělo svůj první sjezd a v němž od let sedmdesátých působila i řada učitelů příšlých z Čech,¹¹⁰⁹ zvláště

¹¹⁰⁷ Časopis Preporod 1911, 127 trpce si stěžuje, že ani Česká škola 1911, 339 nevěděla, že maďarský ministr vyučování nemá v Chorvátsku co poroučet.

¹¹⁰⁸ Srv. článek Jos. Kirina Pedesetgodišujica prvoga hrvatskoga školnog zakona v časop. Napredak 1926, 66.

¹¹⁰⁹ Pedagogické Rozhledy XXIII, 271.

Hochmann, Truhelka, Lžičař, Mařík (vedle zemského školního inspektora Uhlíře a profesorů Vávry i Hlavy). Spojení Vojenské Hranice s Chorvátskem přivedilo pak nutnost, že pro celou zemi byl vydán nový zákon školní, což se stalo r. 1888, kdy v celku zachovány zásady zákonů z r. 1874, ale rozšířena možnost škol konfesijních, upraveny učitelům nově platy, ale zároveň služba jejich rozšířena o deset let, konečně prodloužena i návštěva školy pokračovací, ale v lecčems zároveň odstraněny i zhoršeny dobré stránky původního zákona školního, takže nový zákon znamenal vlastně krok zpět (podobně jako rakouská školní novela).¹¹¹⁰ V touž dobu (1889) zvláštní instrukcí upraveno i vzdělání učitelek škol mateřských, jež obstarával katolický ústav toho směru v Žáhřebě: o opatrovnách i útulcích dětských nepodávají nové zákony ustanovení zvláštních a proto instituce ty byly v Chorvátsku vždy jen v nepatrných počátcích (ještě r. 1905 nebylo vlastně ani jediné školy mateřské vůbec, ale za to 28 asylů stálých a jeden letní pro 1616 dětí s 51 ošetřovatelkami).

* * *

Ve školách obecných v Chorvátsku učilo se od roku 1874 náboženství (odděleně podle konfesí, při čemž děti řeckoorientálního vyznání učily se čísti i staroslověnské církevní písmo), chorvátštině-srbštině¹¹¹¹ (není-li řečí vyučovací, musilo se jí učiti obligátně jako jiným předmětům), počtům a měřictví, reáliím (zeměpisu, dějepisu, přírodopisu, fyzice) podle předepsané čítanky, psaní,¹¹¹² kreslení,

¹¹¹⁰ Kirin v uv. čl. 71.

¹¹¹¹ Za války smělo se podle nařízení vlády z r. 1914 říkat i jen chorvátština.

¹¹¹² Učení kyrilicí omezeno od r. 1914 jen na žáky vyznání pravoslavného (Hrvatski učiteljski dom 1914, 255 a Clausmützera Pädag. Jahresschau IX. 466) ale všechny učebnice směly býti tištěny jen latinkou a tak se musily psát i všechny úkoly písemné!

zpěvu, tělocviku švédskému (povinnému i pro dívky!), pracím ve školních zahradách a na poli, konečně dívky měly ještě ruční práce a základy hospodářské; v poslední době před válkou ujímal se slöjd ve zvláštních dílnách. Normální osnova vydána teprve r. 1895¹¹¹³ a stanoveno pro pětiletou obecnou školu pro náboženství 2—3 hodiny týdně, pro mateřský jazyk 6—9, počty po 5, kreslení (od III. třídy) 1—2 hodiny, zpěv a ruční práce po 2, pro tělocvik mimo pausy ještě zvlášť půlhodiny.

Učitelé škol elementárních byli povinni učit až 30 hodin týdně, počítajíc v to i službu na školách pokračovacích; mimo to byl učitel povinen za zvláštní remuneraci obstarávat i hru na varhany, není-li v místě zvláštního varhaníka. Postavení hmotné všeho učitelstva bylo dlouho neutěšené: ještě podle zákona z r. 1888 plat učitele stoupal ze 700 K na maximum 1500 po 40 leté službě, u učitelů vyšších škol obecných na 2240 K; mimo to měli učitelé byt nebo bytné, ve městech také místní přídavky, řídicí učitelé přídavky funkční; učitelky měly týž plat, ale byly zavázány k celibátu. Protože platy ty byly daleko horší než ve všech zemích sousedních: Uhrách, Dalmacii, Bosně, ba i v Srbsku a nedosahovaly ani úrovně platu dozorců v chorvátských trestnicích, učitelstvo opět a opět se domáhalo úpravy cestou petiční, chápalo se i passivní resistance, odcházelo k jiným povoláním neb aspoň do jiných zemí, zvláště Srbska.

Stalo se,¹¹¹⁴ že si chorvátský učitel najal hotel, jiný se stal knihařem a zas jiný hospodským, učitel vulkovarský ucházel se o místo strážníka atd.; časopis Nedjelne Novosti dne 4. února 1912 přinesl docela podoběnku učitele Zetkoviče, který opustiv nevděčný úřad učitelství jezdil v Žáhřebě s fiakrem čís. 38. Ústavy učitelské zely prázdno-

¹¹¹³ Otištěna v Ungarische pädagogische Revue III. 51 a u Szöllösiho XXXIII.

¹¹¹⁴ Sr. Preporod 1915, 62.

tou: tak ze tří učitelských ústavů v Záhřebě, Petrinji a Oseku vyšlo r. 1910 všeho všudy 38 kandidátů a ani ti všichni nezůstali při škole.¹¹¹⁵ Časem bylo nemožno, aby byla obsazena všechna místa uprázdněná: v jediném okrese Požega na př. musilo býti zavřeno 10 škol pro nedostatek učitelů. r. 1913 na 300 vypsaných míst se přihlásilo — deset kandidátů, takže na 15.000 dětí zůstalo vůbec bez vyučování.¹¹¹⁶

Vláda chytala se různých prostředků nápravy, aby této zoufalé nouzi o učitele čelila: vydala r. 1912 nařízení, jímž se měl co nejvíce usnadnit přechod žáků z vyšších gymnasií a reálných gymnasií do vyšších ročníků učitelských ústavů, takže se promíjela i neznalost praktických předmětů (hudby, zpěvu, ručních prací);¹¹¹⁷ objevil se návrh, aby byli zase voláni učitelé z Čech, kde prý jest jich nadbytek;¹¹¹⁸ byla ve sněmě záhřebském dokonce přijata předloha r. 1914,¹¹¹⁹ aby bylo dovoleno učitelkám se svolením školních úřadů se provdati, načež aby zůstaly i nadále ve službě školní (vezme-li si učitelka učitele, nepotřebuje vůbec svolení k sňatku).

Jediná pomoc vydatná bylo náležité zlepšení hmotného postavení učitelstva, což právě naráželo dlouho na obtíže. Předloha, podaná r. 1911 ve sněmu,¹¹²⁰ sice chtěla zlepšiti základní služné i pětileté přídavky až do maxima 2400, resp. 3280 K, ale pro rozpuštění sněmu nedošla projednání, načež platy zásluhou bana Tomašiče a insp. Cuvaje byly zvýšeny zatímně o celých 200 K! Konečně přijata sněmovnou 1914 předloha o úpravě platů od 1. ledna 1915 tak, že příjmy učitelů i učitelůk definitivně ustanovených stoupaly od zá-

¹¹¹⁵ Tamže 1912, 26.

¹¹¹⁶ Komenský XLII, 43 a XLII, 15; srv. i článek Krump-holcův v *Pedag. Rozhledech* XXVII, 166.

¹¹¹⁷ Hrvatski učiteljski dom V, 45.

¹¹¹⁸ Komenský XLII, 15.

¹¹¹⁹ Čas 15. ledna 1914 a *Preporod* 1914, 46.

¹¹²⁰ Otištěno v časop. *Hrvatski učiteljski dom* IV, 49 sl.

kladního služného 1400 K pětiletými přídavky až na 3200, u učitelů vyšších škol obecných z. 1800 na 3750, kdežto učitelé zatímni měli 1200, výpomocní 900 K; mimo to všichni učitelé měli byt nebo bytné, řídicí učitelé 100—200 K funkčního přídavku podle počtu tříd, ředitelé 300—400. Provdané učitelky neměly nároku na byt;¹¹²¹ pensijní předpisy zůstaly bohužel vůbec nezměněny a proto i nedostatečny.^{1121*} V jediné věci bylo chorvátské učitelstvo tehdy ve výhodě proti našemu: kvalifikace jeho byla veřejná, neboť podle nařízení z r. 1906 byl inspektor školní povinen zapsati výsledek svého pozorování ihned na škole do zvláštní knihy, přístupné učitelstvu; při tom nad politickým smýšlením učitelstva neměla se konat kontrola žádá.

* * *

Integrojící součástí elementárního školství byly také v Chorvátsku jako v Uhrách školy pokračovací, jejichž úkolem bylo jednak upevniti vědění školy obecné, jednak aplikovati a doplniti je pro zvláštní potřeby praktického života. Návštěva jejich byla v zákoně prohlášena povinnou na venkově po dvě, v městech po tři léta, a to prvotně jen dvě hodiny týdně (mimo náboženství); v naznačeném smyslu mělo se učivo doplňovati zvláště ve fysice, dějepise, zeměpise, řeči mateřské a počtech se zřetelem k hospodářství, resp. k průmyslu. Mimo to byly zvláštní školy pokračovací pro učedníky kupecké a řemeslnické, kde jejich bylo aspoň 50. Podle statutu z r. 1886 měly pokračovací školy míti nižší oddělení jednotřídní pro ty, kdo měli vědomosti jen elementární, a vyšší o třech třídách pro ty, kdož vybyli oddělení nižší neb několik tříd školy měšťanské nebo

¹¹²¹ Všem učitelkám škol obecných i středních přiznává r. 1915 úřední název „paní“.

^{1121*} Tamže 1914, 125 sl., 283 sl.; 1915, 26 sl. *Učiteljské Noviny* XXXIV, 227.

střední. Kde byly paralelky, měli se dělití žáci co nejvíce podle řemesel; zvláště kupečtí učedníci, je-li jich aspoň deset, měli býti vyučování samostatně v disciplinách obchodních. Řečí vyučovací byla všude chorvátština; učilo se před válkou 12 hodin týdně, a to zpravidla večer ve všední dny 8 hodin, v neděli dopoledne 4 (jen kreslení a náboženství). Pro dospělé analfabety zřizovány byly kursy zvláštní s velikým úspěchem.

Měšťanské školy¹¹²² zřizovány byly po vzoru rakouském nejprve ve Vojenské Hranici, kdež r. 1871 otevřeno prvních šest škol toho druhu; byly sice určeny jen pro chlapce, ale přijímaly záhy z nutnosti také dívky. Mimo latinu shodovala se jejich osnova skoro úplně s osnovou nižších škol středních, s nimiž proto konkurovaly; jediný praktický předmět učebný bylo hospodářství, a i tomu učeno bylo pro nedostatek školních zahrad a polí většinou jen teoreticky. Ježto byly rozšířeny časem až na čtyři třídy, tvořily pak s obecnou školou celek podobný asi našim školám měšťanským, sdruženým s obecnými. Učitelé, z nichž mnozí byli odchovcanci proslulého vídeňského pedagoga Dittesova, měli na svou dobu slušný plat (1200—1920 K a 300 K bytného).

V Chorvátsku samém objevují se školy měšťanské až od r. 1874, ale ujímaly se velmi zvolna, ježto náklad na ně uvalen byl cele na obce; větší oblibě těšily se jen školy dívčí, s osnovou docela podobnou, jaká byla na školách chlapeckých, jen místo hospodářství učilo se pracím domácíím a něco času místo reálií věnováno bylo také pracím ručním. Tělocvik byl na všech školách měšťanských povinný.

Zákon z r. 1889 přiblížil měšťanské školy více potřebám praktického života a rozlišil tři typy škol chlapeckých: hospodářské, průmyslové a ob-

¹¹²² Srv. o nich mimo jiné článek Dominkovičův Gradjanska škola v časop. Hrvatski učiteljski dom II. 167 sl.

chodní. Ale trojí tento ráz měšťanských škol chlapeckých trval jen do r. 1894, kdy opět nahrazen osnovou co možná shodnou s osnovou nižších škol středních,¹¹²³ takže přechod do těchto byl žákům velice usnadněn; proto také měli absolventi škol měšťanských táž práva pro vstup do škol odborných jako žáci středoškolských. Školy byly na konec čtyřleté, a učilo se v nich náboženství, chorvátštině, němčině (nebo italštině), franštině (nepovinně), zeměpisu, dějepisu, počtům, měřictví, vědám přírodním, kreslení, krasopisu, tělocviku, zpěvu, slůjdu, celkem 35—36 hodin týdně.¹¹²⁴

Ježto všechny školy chlapecké byly přístupny i dívkám, byl pro ně ještě připojen kurs ženských ručních prací; vedle koedukačních škol měšťanských existovaly však i samostatné čtyřtřídní vyšší školy dívčí směru reálného na stupni škol měšťanských, jejichž osnova platila zároveň pro čtyři nižší třídy lyceí dívčích; měly značně nižší počet hodin než měšťanské školy chlapecké (27—28), ale předměty celkem shodné (franština byla v III. a IV. roce povinná).

Celkem školy měšťanské v Chorvátsku byly až do konce války v počtu nevelikém¹¹²⁵ a vlastně neustále v krizi, nemajíce ani dosti žáků, ani učitelů náležitě vzdělaných, ani osnov vskutku životních a praktických;¹¹²⁶ proto vláda na konec války některé z nich prostě nahradila reálnými gymnasií a jiné se chystala měnit ve školy odborné.¹¹²⁷

Z ústavů humanitních existoval v Chorvátsku zemský ústav pro hluchoněmé (založen roku 1885 po vzoru vídeňském) o pěti třídách, dále

¹¹²³ Úmysl, aby vůbec měšťanské školy byly nahrazeny nižšími reálnými gymnasií, narazil právem tehdy na odpor (Hrvatski učiteljski dom VI. 55).

¹¹²⁴ Rozvrh hodin podává Ungarische pädagogische Revue III. 100 a Szöllösi XLVIII.

¹¹²⁵ Podle zpráv časopiseckých bylo jich před koncem války všeho všudy 38, z nich 21 koedukačních.

¹¹²⁶ Napredak LX., 201 sl.

¹¹²⁷ Škola měšťanská XXI. 95.

ústav pro slepce, rovněž zemský (z 1893 po vzoru uherském), několik sirotčinců církevních, konvikt šlechtický v Záhřebě (otevřený již 1613), konvikt učitelský tamže (od r. 1895). První lesní školu zřídilo město Záhřeb r. 1913 v Tuškanci pro 50 dětí.¹¹²⁸

* * *

Pro vzdělání učitelstva všech těchto škol a institucí jsou zřízeny také v Chorvátsku učitelské ústavy, které od zákonů z let sedmdesátých měly tři ročníky, od 1888 rozšířeny na čtyři a uzavřeny maturitní zkouškou, která dávala vo na zatímní ustanovení, kdežto definitivního postavení bylo lze jako u nás dosíci až po další zkoušce po intervalu dvouletém. Předběžná studia pro přijetí do ústavu byla předepsána jako u nás a také učebná osnova se značně blížila rakouské, obsahující i slůjd, hru na varhany, housle a klavír, hospodářství, po příp. hospodyňství a ruční práce. Před válkou existovaly v Chorvátsku čtyři ústavy učitelské mužské (tři interkonfesiční zemské, jeden církevní) a dva ženské (oba církevní, a to jeden katolický, druhý řeckoorientální); na zkoušku zavedena byla od r. 1909/10 koedukace na mužských pedagogiích v Oseku a Petrinji, kde dokonce za války studovalo více žen než mužů.¹¹²⁹

Kdož chtěli dosíci způsobilosti pro školy měšťanské v některé ze tří skupin, podobně rozvržených jako u nás, musili se připravovati ke zkouškám jen doma; pouze jedenkrát byly devítiměsíční přípravné kursy v Záhřebě roku 1905/4.¹¹³⁰ pro tyto zkoušky stanoven byl r. 1915 nový předpis, podle něhož v každé skupině kandidáti musili se podrobiti zkoušce z pedagogiky a — krasopisu. Ostatně byl již před válkou mezi učitelstvem

¹¹²⁸ Hrvatski učiteljski dom 1915, 85.

¹¹²⁹ Napredak 1916, 221.

¹¹³⁰ Hrvatski učiteljski dom II. 525.

chorvátským silný proud, vedený Biničkím,¹¹³¹ aby se dostávalo učitelstvu vzdělání akademického místo kusých a přežilých pedagogií; ale vláda nepřála těmto snahám po lepším vzdělání, nedovolila ani pokračovacích kursů na universitě, ba ani pokusů s ručními pracemi chlapeckými, takže učitelstvo bylo odkázáno jen na svépomoc, hlavně na publikace Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora v Záhřebě, sdružení podobného našemu Dědictví Komenského, dále na Pedagogické museum, otevřené r. 1901 v učitelském domě záhřebském, a na spolek pro reformu školy (Društvo za unapredjenje uzgoja 1904), ovšem i své spolky stavovské.

* * *

Celkový stav chorvátského školství elementárního před válkou nebylo lze nazvati utěšeným. Rozpočet školní nestačil tak, že pro třetinu dětí školou povinných nebylo škol vůbec: ještě na př. r. 1913 celkem 31 % dětí, t. j. asi 130.000 nechoďilo do školy, protože nebylo pro ně místa nebo budovy vůbec.¹¹³² Mezi rekruty chorvátskými bývalo až 72 % negramotných a v některých krajích byly poměry snad ještě horší. Vadilo dále klidnému vývoji školy časté střídání osnov a učebnic: jeden čas byly zvláštní čítanky pro venkov a jiné pro město, k tomu za války pořízeny čítanky nové, ale neshodné s osnovami; pro poslední třídu nebylo čítanky vůbec!¹¹³³ Autonomie školská nemohla se plně rozvinouti pro žárlivost Maďarů, kteří se netajili záměry učiniti z Chorvátska časem také jen provincií maďarskou. V poslední době před válkou proto úzasně stoupal počet maďarských škol, zvláště ve Slavonii: kdežto do roku 1890 bylo na území chorvátském všeho

¹¹³¹ Jos. Binički Učiteljsko pitanje u Hrvatskoj 1910.

¹¹³² Národní Listy 27. října 1910 a Domácnost a škola IV. 189 (dle referátu sněmovního).

¹¹³³ Hrvatski učiteljski dom 1915, 208 sl.

všudy šest obecných škol maďarských, z nichž jediná byla veřejná, r. 1911 bylo jich již sedmdesát od Zemuna až po Rjeku, ve Slavonii samé 50 pro více než 11.000 dětí!¹¹³⁴ Za Bana Raucha v jediném roce 1909 přibýlo těchto škol devět asi s 1500 dětmi, namnoze německými nebo dětmi zřízenců železničních, a aby proces maďarisační postupoval ještě rychleji, založili Maďaři Društvo Julránovo (jakýs maďarský šulferajn), ba otevřeli již i měšťanské školy maďarské v Záhřebě a Oseku a pomýšleli r. 1915 také na gymnasia v Záhřebě a Vukovaru, tvrdíce, že prý podle výroční zprávy řečeného spolku vzrostl počet Maďarů v Chorvátsku od r. 1880 do 1900 z 41.000 na 90.000!¹¹³⁵ Spolek šířil velmi promyšleně své zájemry i mezi lidem, pořádal kursy pro analfabety, zřizoval lidové knihovny a rozprodával mezi lidem tisíce knih za laciný peníz. Poměrně pozdě Chorváti chápali se svépomoci a čelili nátlaku maďarskému (a německému) zřizováním obranných spolků v Sušaku, Istrii a Sarajevě.¹¹³⁶ Nejhůře bylo právě ve Rjece, kde na půdě chorvátské nebylo vůbec chorvátských škol a kde tisíce dětí chorvátských se odnárodňovalo ve školách maďarských a italských dokonce nákladem státu a země.¹¹³⁷

Celkem bylo podle statistiky s počátku války r. 1914/5¹¹³⁸ škol obecných 1643 (o 31 méně než rok před tím), a to 1529 veřejných, 23 církevních

¹¹³⁴ Národní Listy 3. února 1912 (výťah ze záhřebského časopisu Obzor).

¹¹³⁵ Učitelské Noviny XXIX. 281 a Pedagogické Rozhledy XXIII. 48.

¹¹³⁶ Neprávem se tvrdí v Pedag. Rozhledech XXV. 269, že to bylo na ochranu chorvátských menšin, nýbrž, jak vytýká Preporod VII. 190, šlo tu přece o ochranu většiny chorvátské.

¹¹³⁷ O školství ve Rjece viz Szöllösi 147 a Ungarische pädag. Revue III., 75, dále Pedag. Rozhledy XXIII. 496.

¹¹³⁸ Později nastaly také v Chorvátsku poměry abnormální.

a 91 soukromých; jen chlapeckých bylo 58, jen dívčích 59, ostatní smíšené. Nejvíce bylo jednotřídek a dvoutrídek (přes 1300), s chorvátským jazykem vyučovacím bylo 1525, s německým 27, s maďarským 90 (!), se slovenským 3. Náklad na školu byl 8.325.671 K; vlastních budov školních bylo 1795, ale z těch bylo pouze něco přes tisíc v dobrém stavu; 51 škol bylo beze všech pomůcek! Do všech obecných škol chodilo 274.183 dětí, t. j. 68,66 % školou povinných; z těch bylo národnosti chorvátské 86,44%, maďarské 4,69, německé 5,79 (ostatní byly české, slovinské a slovenské). Učitelů a učitelek bylo 3114. Škol měšťanských bylo jen 58, z nich jedna německá a dvě maďarské, s nákladem celkovým 489.125 K, s 215 učiteli a 4460 žáky; vyšších dívčích škol na úrovni měšťanských bylo 29 s 90 učitelkami a 1444 žačkami. Srovnáváním s předešlými lety¹¹³⁹ lze zjistiti, že ubývalo neustále dětí jinოსlovanských, jež pohlcoval domácí živel srbochorvátský, za to přibývalo dětí německých a maďarských. Mezi jednotlivými županijemi, ježto se značně lišily i velikostí i počtem obyvatelů, byly ovšem také značné rozdíly v počtu a vypravení škol.¹¹⁴⁰

§ 50. ŠKOLSTVÍ STŘEDNÍ, ODBORNÉ A VYSOKÉ V CHORVÁTSKU A SLAVONSKU.

Gymnasia chorvátská, v starší době vesměs klerikální (jesuitská, pavlánská nebo františkánská), přetvářela se od dob Marie Terezie a Josefa

¹¹³⁹ Statistická data za r. 1907 uveřejnila Srpska škola II. 329; za r. 1908 Nastavni vjesnik 1910, 192 a Pedagogické Rozhledy XXIII. 377; za 1909 Prosvetni glasnik 1911, 51, Domácnost a škola I. 59, Pedag. Rozhledy XXIV. 719; ze r. 1900—1 Szöllösi V. sl. a Ungarische pädagogische Revue IV. 124; za 1912 Hrvatski učiteljski dom 1913, 257; 1915-6 tamže X. 192; 1916-7 tamže XII. 51.; 1918-19 Službeni glasnik 1921, 99.
¹¹⁴⁰ Po převratě byly všechny školy maďarské zavřeny (Nár. Listy 20. března 1919), za to otevřeno několik českých.

II. docela po vzoru rakouském a přijala proto i organizaci Exnerovu-Bonitzovu z r. 1849¹¹⁴¹ tak, že do r. 1860 učeno bylo na nich vesměs jen německy (ve Vojenské Hranici dokonce až do roku 1886!)¹¹⁴² Teprve v letech šedesátých, když v Chorvátsku ustavena zemská školní rada, jejíž sekretářem byl proslulý později slavista Vatroslav Jagić, a znovu r. 1886 provedena nová úprava jednotná všech gymnasií a reálék, a to opět po vzoru rakouském, tak tedy, že i v Chorvátsku existovaly školy střední trojího druhu (gymnasia, reálná gymnasia a reálky).

Důležitá novota zavedena r. 1894, kdy reálky rozšířeny na osm let a spojeny s reálnými gymnasií v jediný ústav, takže odtud existovala v Chorvátsku jen gymnasia ryzí a gymnasia reálná.¹¹⁴³ Tato měla dvojí typ: v jednom byly nejnižší dvě třídy bez latiny, načež nastupovalo od třetí třídy rozdělení na větev s latinou (tedy reálně gymnasiijní) a bez latiny (tedy reální), ale za to s franštinou, resp. od V. tř. s maďarštinou: v obou odvětvích učilo se zvláště také deskriptivě. Druhý typ počínal s latinou již v I. třídě, načež od III. nastupovalo dělení na větev gymnasiijní (s latinou a řečtinou) a reální (s franštinou a větším počtem hodin matematiky a věd přírodních). Absolventi větve latinské směli vstupovati na všechny fakulty universitní mimo teologii, absolventi

¹¹⁴¹ Fr. Petračić v čl. Humanistička gimnazija v časop. Nastavni vjesnik 1918, XXVI, 611 sl. tvrdí, že vedle gymnasií po vzoru rakouském bývaly později i ústavy napodobující maďarské školy bez řečtiny. — Připomínám, že z nedostatku pramenů je obraz, který Petračić podává o starších dějinách gymnasií chorvátských, velmi kusý, stejně tak i v anonymní publikaci L'enseignement secondaire dans le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes 1922, 9 sl.

¹¹⁴² Zajímavé je, že na středních školách ve Vojenské Hranici byly již r. 1828 zavedeny vojenské cviky s palicemi (Věstník čes. prof. XXIV, 280.).

¹¹⁴³ Srv. Szöllösi v uv. sp. XVII, sl., Ungarische pädagogische Revue II, 129 sl. Horn v uv. sp. 111, Nastavni vjesnik XVIII, 261.

větve reálné pouze na matematicko-přírodopisné oddělení fakulty filosofické. V osnově učebné¹¹⁴⁴ byly v podrobnostech mezi jednotlivými ústavy rozdíly velmi značné, takže dokonce i týž předmět byl někde obligátní, jinde pouze fakultativní.

Po vídeňské anketě středoškolské také chorvátská vláda podnikla novou úpravu reálného gymnasia r. 1908 a to tak, že v nejnižších dvou třídách bylo učení vůbec společné s chorvátštinou a němčinou, ve III. a IV. třídě ustaveny sekce dvě: reálně gymnasiijní (s latinou) a reálné (s franštinou), konečně třídy V.—VIII. měly sekce tři: s latinou bez deskriptiv, frančtinou a deskriptivou, maďarštinou a deskriptivou (tyto poslední dvě sekce nebyly na ústavech všech). Řečtině se ovšem neučilo vůbec, ale za to obligatorní pro všechny byly chorvátština a němčina, kdežto mezi latinou, franštinou a maďarštinou byl výběr podle sekce, jak patrně z této tabulky:¹¹⁴⁵

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
chorvátština	4	4	3	2	2	2	2	3	22
němčina	4	4	3	3	3	3	3	3	26
latina	—	—	5	5	6	6	5	5	32
franština	—	—	5	5	3	3	3	3	22
maďarština	—	—	—	—	3	3	3	3	12
zeměpis	3	2	2	2	1	1	1	1	13
dějepis	—	2	2	2	2	3	2	2	15
matematika	4	3	3	3	4	5	3	3	28
měřičtví	1	3	3	3	—	—	—	—	10
deskriptiva (povinná na odd. reál.)	—	—	—	—	3	3	2	2	10
přírodopis	2	3	—	—	3	3	2	—	13
fyzika	—	—	3	2	—	—	4	4	13
chemie	—	—	—	2	3	3	2	2	12
filosof. proped.	—	—	—	—	—	—	2	2	4
kreslení	4	4	4	4	4	2	2	2	26
krasopis	2	1	—	—	—	—	—	—	3
hygiena	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Celkem	26	28	30	30	30	30	30	30	278
									resp. 234

¹¹⁴⁴ Otištěna u Szöllösiho XIX, Srv. i Horn 112.

¹¹⁴⁵ Věstník čes. profesorů XVII, 259.

Mimo to tělocviků učeno 1—2 hodiny týdně.

Osnova gymnasií ryzích zůstala nezměněna; dokladem budiž osnova gymnasia v Záhřebě.¹¹⁴⁶

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
latina	7	7	6	6	5	6	5	5	47
řečtina	—	—	5	4	5	5	4	5	28
chorvátština	4	4	3	3	3	3	3	3	26
němčina	3	3	2	2	2	2	2	2	18
zeměpis	3	2}	5	2}	5	4	5	1}	28
dějepis	—	2}	—	—	—	—	—	3}	
matematika	3	3	3	3	4	3	3	2	24
přírodopis	2	2	2 ^{1,4}	—	3	2	—	—	10
fyzika	—	—	2 ^{4,3}	—	—	—	3	3	10
propedentika	—	—	—	—	—	—	2	2	4
krasopis	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Celkem	25	26	26	27	27	27	27	28	213

Neobligátně se učilo franštině, italštině, kreslení, těsnopisu, zpěvu a tělocviků. V poslední době před válkou vydala vláda nařízení, aby žáci VII. a VIII. třídy středních škol při chorvátštině spolu se staroslověnštinou, které se dosud v těchto třídách učilo, poznávali co možná i jiné jazyky slovanské a četli jmenovitě i vybrané spisy slovinské.¹¹⁴⁹

Připomínám, že ve skutečnosti organizace chorvátských gymnasií nebyla tak jednotná, jak právě vylíčeno: aspoň podle poslední statistiky předválečné¹¹⁵⁰ bylo v r. 1913/4 vedle sedmi ryzích gymnasií šest reálných gymnasií vyšších a čtyři nižší s osnovou úřední, ale vedle toho reálné gymnasium v Sušaku spojovalo osm tříd gymnasia a reálného gymnasia s obligatorní italštinou, dále

¹¹⁴⁶ Srv. Horn v uv. sp. 112.

¹¹⁴⁷ V druhém semestru.

¹¹⁴⁸ V prvním semestru.

¹¹⁴⁹ Již roku 1911 bylo banem Tomašičem slibováno také vyučování češtině a pořízena i učebnice toho jazyka; r. 1917 interpeloval zavedení češtiny jako povinného jazyka místo maďarštiny poslanec Radič na sněmě záhřebském (Městanská škola 1917, 87.).

¹¹⁵⁰ Nastavní vjesník 1915, 597 sl.

reálné gymnasium v Senji bylo vlastně gymnasium s povinným kreslením, konečně byla tři reálná gymnasia, která měla první 2 třídy jednotné, ale od III.—VIII. větev gymnasijsní a reální (s franštinou¹¹⁵¹).

S novou úpravou osnov reálné gymnasijských provedena i nová úprava maturit, zkoušení a klasifikování vůbec (po vzoru rakouském); vyučování na jedinou záprež zavedeno již r. 1906. Přijímání žáků do I. třídy dalo se jen na čas na zkoušku, načež se teprve definitivně rozhodlo podle prospěchu. Disciplinární předpisy opětne byly zosřeny, zvláště zakázána i účast ve sportovních klubech, návštěva čítáren, odebírání politických časopisů.¹¹⁵² Dívky přijímány všude jako žačky řádné, ale de facto návštěva jejich omezována jen na třídy nižší.¹¹⁵³ Vyučovací jazyk byl všude chorvátský, a teprve za války daly se náběhy ke zřízení ústavů německých a maďarských. Rok školní trval všude od 1. září do konce června.

Podle poslední statistiky předválečné¹¹⁵⁴ bylo v r. 1913—4 v Chorvátsku-Slavonsku celkem 22 středních škol, z nich bylo gymnasií ryzích sedm, ostatní gymnasia reálná; žáků bylo celkem 6665, z nichž 559 (asi 9%) dívek (počet jejich neustále rostl); vedle žáků katolických (asi 68%) a řeckoorientálních (asi 20%) býval vždy průměrně značný počet židů (přes 9%); vedle rodilých Chorvátů (asi 90%) bylo vždy jisté procento žáků z Uher, Bosny a Istrie.

K ústavům mužským a koedukačním družilo se osmitřídni dívčí lyceum v Záhřebě, otevřené zemskou vládou r. 1892 a to jen na zkoušku. Osnova jeho navazovala na školu elementární a ob-

¹¹⁵¹ Po spojení s královstvím SHS, provádí se ovšem nová úprava, jednotná v celé zemi.

¹¹⁵² Pedagog. Rozhledy XXVI. 750.

¹¹⁵³ Napredak 1926, 221.

¹¹⁵⁴ Nastavní vjesník 1915, 650; srv. i Věstník čes. prof. XXIII. 79.

sahovala jmenovitě i angličtinu, latinu a pedagogiku jako předměty relativně povinné, mezi nimiž musily žáčky voliti, dále ovšem jazyk mateřský, francouzský, německý, zeměpis, dějepis, matematiku, vědy přírodní, kreslení, ruční práce, zpěv a tělocvik, ve vyšších třídách i dějiny světových literatur a propedeutiku (v VII. a VIII. po hod.)¹¹⁵⁵ Počet hodin stoupl z 27 na 29 v nižších třídách najednou v oddělení vyšším na 41—42, což bylo rozhodně mnoho. Koncem VIII. třídy byla maturitní zkouška, jež opravňovala k studiu na filosofii a farmacii. Za války se ústav změnil v reálné gymnasium s povinnou franštinou hned od I. třídy;¹¹⁵⁶ vedle toho existovalo jen čtyřtřídní lyceum dívčí v Sušaku.

Postavení profesorů středoškolských v Chorvátsku nebylo před válkou upraveno náležitě: začínali X. třídou hodnostní a měli postupovati až do VII. ale ve skutečnosti ještě r. 1913 bylo jich v VII. třídě sotva desetina a v ostatních (VIII.—X.) po třech desetínách, takže zvláště proti maďarským kolegům byli podstatně zkráceni.¹¹⁵⁷ K tomu je vláda ještě r. 1914 v novém pensijním zákoně zemských úředníků zařadila do kategorie, která měla do úplné pense sloužiti 35 let.¹¹⁵⁸

* * *

Málo bylo vyvinuto v Chorvátsku školství odborné. V Bakarů byla již od r. 1849 škola nautická o pěti ročnících, jež přijímala ku podivu i dívky. Školy obchodní, a to gremiální i soukromé, vznikaly již v letech třicátých; vedle škol pokračovací, vyšší školy ve Varaždíně a ústavů

¹¹⁵⁵ Podrobnou osnovu podává Szöllösi XX., Ungarische pädagogische Revue II. 152 a Horn 115.

¹¹⁵⁶ Napredak 1916, 220; latina neb angličtina byla obligátní od V. tř. (Nastavni vjesnik 1915, 597).

¹¹⁵⁷ Nastavni vjesnik 1915, 470.

¹¹⁵⁸ Ib. 1915, 457.

soukromých byly čtyři obchodní akademie čtyřleté,¹¹⁵⁹ přijímající žáky z nižších středních neb úplných měšťanských; vedle jazyků moderních a reálií podávaly ovšem zvláště discipliny obchodní: jedna z nich byla koedukační. Konečně byl abiturientský roční kurs obchodní v Záhřebě.¹¹⁶⁰ Od r. 1882 byla tamže zemská škola průmyslová (s internátem a umělecko průmyslovým museem), dále bylo několik škol odborných pro tkalcovství, řezbářství a košíkářství, šest škol rolnických a jedna vinařská, několik škol hospodyňských, krejčovských a modistských, zemská konservatoř hudební o třech odděleních v Záhřebě mimo několik hudebních škol odborných i soukromých; pro vzdělání porodních asistentek byly kursy pětiměsíční při universitě v Záhřebě.

* * *

Jediná chorvátská universita¹¹⁶¹ otevřena v Záhřebě sice teprve 1874, ale počátky její sahají již do století XVII.,¹¹⁶² kdy zásluhou jezuitů a paulánů zřízena tam akademie (se školou latinskou), kterou císař Leopold I. nadal 1669 právy a výsadami universit.¹¹⁶³ Načež Marie Terezie r. 1776 změnila v Královskou akademii věd (Regia scientiarum academia) o fakultách theologické, právnické a filosofické (po dvou ročnících). Šlechta domáhala se již tehdy, aby akademie přeměněna byla v skutečnou universitu; podobné usnesení

¹¹⁵⁹ Osnovy viz u Szöllösiho XXV. a v Ungarische pädag. Revue II. 156.

¹¹⁶⁰ Nastavni vjesnik 1918, 228 (článek Mil. Ebriče Prvodooba trgovačke nastave u Hrvatskoj).

¹¹⁶¹ Druhou chtěli svého času otevřítí — v Chicagu (Pedag. Rozhledy XXIII. 608).

¹¹⁶² Srv. slavnostní publikaci: Sveučiliště kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874—1924 (Záhřeb 1925).

¹¹⁶³ Srv. článek Rud. Horvata Kako je zagrebačka gimnazija god. 1669 dobila naslov akademije v časop. Nastavni vjesnik XXVI. 1918, 426.

učinil opětně i sněm záhřebský, ale filosofická fakulta byla r. 1850 sloučena s gymnasiem, a zůstala vlastně jen právnická akademie jako samostatný ústav o třech, později čtyřech ročnících. Teprv r. 1861 biskup Strossmayer položil základ nové university velikolepým darem peněžitým, ale vláda vídeňská po delším váhání a výmluvách, že prý kulturní poměry chorvátské nejsou ještě pro universitu vyspělé, vymohla teprve r. 1869 císařskou sankci k předložení otvření university, k němuž pak došlo teprv v zimním semestru 1874, kdy otevřeny jsou zase jen tři fakulty; k nim přistoupily za války teprve 1917 kurs farmaceutický a fakulta lékařská, načež další doplnění, jakož i otevření techniky¹¹⁶⁴ provedena až po válce. Přístup ženám povolen již r. 1901. Pro přípravu kandidátů profesury je při universitě pedagogický seminář o dvou odděleních: filosofickohistorickém a matematickopřírodovědeckém se cvičným gymnasiem; pro studium věd přírodních je velikolepá zahrada botanická; jinak je organizace university táž jako u nás. V letním semestru 1913 měla universita celkem 1021 posluchačů (105 theologů, 677 právníků a 229 filosofů), dalekou většinou národnosti chorvátské. Za války nastal také tam citelný pokles, takže na př. v letním semestru 1925 bylo tam všeho všudy jen 522 posluchačů.¹¹⁶⁵ Mimo universitu existovaly před válkou dva theologické ústavy římskokatolické a jeden řeckokatolický.

§ 51. ŠKOLSTVÍ V BOSNĚ A HERCEGOVINĚ DO KONCE VÁLKY SVĚTOVÉ.

Nejméně vyvinuté v říši rakousko-uherské bylo školství v nejmladší části mocnářství, Bosně a Hercegovině, kde osvěta vůbec byla jen v po-

¹¹⁶⁴ Na její zřízení věnoval již před válkou poslanec a farář Žerjavić dům v Záhřebě v ceně 200.000 K.

¹¹⁶⁵ Věstník čes. profesorů XXIII, 76.

čátcích.¹¹⁶⁶ Za okupace (1878) nebyly v zemi než školy konfesijní a to dalekou většinou mohamedánské mekteby (celkem 545), něco škol katolických (54) a srbskopравoslavných (56), v nichž učili vesměs jen duchovní, a to především náboženství a modlitbám příslušné církve, dále trochu čtení a psaní; počtům neučilo se téměř nikde. Existoval sice na papíře osmanský školní řád z r. 1868, jenž nasliboval dokonce zřizování veřejné školy z prostředků státních v každé vesnici odděleně podle konfesí a nařizoval docela povinnou návštěvu těchto škol po čtyři léta, při čemž do osnovy vedle náboženství a trivie zařazoval i počátky reálií, projektoval i zvláštní školy dívčí i školy měšťanské, ale ve skutečnosti z toho všeho v době okupace nebylo provedeno pranic a byl jen chatrný školní fond, který převzala rakouská vláda.

Hned tedy r. 1879 nová vláda ujala se úpravy školství a jako kdysi ve Vojenské Hranici, tak i v Bosně zřizovala nejdříve školy tak řeč. poddůstojnické, nazvané tak odtud, že v nich sami poddůstojníci rakouské armády za nepatrnou odměnu učili hochy 6—12leté čtení, psaní a základům — němčiny. Ale proti starému nařízení vlády osmanské školy nebyly již ani povinné ani konfesijní, ba věc tehdy neslychaná — neměly ani vyučování náboženského, jež cele bylo ponecháno konfesím; pro dívky, které ovšem nemohly chodit do škol vojenských, byla vlastně jen jediná obecná škola v Sarajevě, zprvu docela soukromá.

Teprve od r. 1881 místo poddůstojníků dosazování do těchto škol zkoušení učitelé civilní, vzdělání na kursu v Sarajevě, nebo přijatí z Chorvátska; vedle toho trvaly dále konfesijní školy pra-

¹¹⁶⁶ O starších fázích bosenského školství jedná anonym v článku Razvitak školstva u Bosni i Hercegovini v časop. Učitelj 1921 I. 360 a Stj. Iljić Postanak i razvitak školstva u Bosni i Hercegovini v časop. Hrvatski učitelj 1925, 77.

voslavné (srbské), které měly své důležité místo v dějinách národního obrození Srbů bosenských již proto, že užíváno tu vždy učebnic vskutku nejen jazykem, nýbrž i duchem srbských a že učebná osnova těchto škol v letech osmdesátých opětně rozšiřována (i o počátky reálií), takže Srbové byli vůbec nejinteligentnější národ v Bosně. Naproti tomu neustále klesal počet konfesijních škol katolických přes všecku nepochybnou podporu vládní: kdežto pravoslavné školy stouply z 56 v r. 1879 na 111 v r. 1910, počet katolických škol v téže době poklesl z 54 na 29. Nejníže stály staré mohamedánské mekteby s vyučováním naprosto zastaralým a mechanickým, omezeným vlastně jen na tupé memorování modliteb; pokusy o reformu těchto škol v letech devadesátých skončily nezdarem pro naprostý nedostatek peněz a zájmu u samých mohamedánů, kteří naopak byli nejopožděnějším elementem Bosny.

Nebylo vůbec — jmenovitě na venkově — až do války porozumění pro význam školy a bylo potřebí teprve soustavně i pracně uvědomovati o něm lid bosenský. Samy úřady rakouské dlouho váhaly lámat odpor lidu a zavádět jmenovitě povinnou návštěvu školy; teprve když Bosna, definitivně připojená k Rakousku, dostala svůj, třeba kusý parlament, vláda předložila v lednu 1911 bosenskému sněmu návrh, uzákoněný v červnu téhož roku, aby zavedena byla povinná návštěva školy čt y ř l e t é pro děti od 7—11 let (po případě již od šesti nebo zase až od devíti let), a to pro všecky, kdož nechodily do škol církevních nebo soukromých a nebydlily od školy dále než 4 km cesty. Jak patrně, bylo to vlastně jen oživení starého předpisu muslimanského a jen náhražka skutečného školství obecného, omezená časem i prostorem. Nebylo ovšem ani jinak možno v zemi, kde jsou dosud vesnice velmi rozlehlé, kolik hodin cesty od sebe vzdálené a špatnými cestami spojené. Aby vykonán byl náležitý soupis dětí

školou povinných a pečováno bylo o jejich řádnou docházku, v každém místě, kde je škola, zřízen odtud místní školní výbor, který všecky přestupky zákona školního stíhal pokutami a pokračoval zvláště na liknavé rodiče. Péče o zřizování a vydržování školních budov svěřena odtud obcím, ale s vydatnou pomocí státu; r. 1912 stanoveno sněmem, že samostatná škola má býti nákladem obce a s pomocí země zřízena všude, kde je aspoň 40 dětí školou povinných. Podle jazykového zákona, odhlasovaného sněmem r. 1915, byl jazyk srbochorvátský jediným vyučovacím jazykem všech škol veřejných; soukromé školy, když chtěly míti právo veřejnosti, musily zavésti povinné učení srbochorváčtině, při čemž do soukromých škol německých a maďarských nesměly býti děti mateřského jazyka srbského vůbec přijímány.

Na konec tedy před válkou trvaly v Bosně obecné školy trojího druhu: 1. veřejné (osnovne ili narodne) školy, vydržované školními obcemi, 2. konfesijní, a to pravoslavné, katolické nebo mohamedánské, a 3. soukromé. Školy veřejné ob-sahovaly zpravidla čtyři třídy, spojené však ne-zřídká ve třech, dvou i jedné místnosti; měly býti zpravidla podle pohlaví žáků odděleny a koedukace se podle nařízení z r. 1912 dovolovala pouze tam, kde nebylo aspoň 40 dívek, pro které by se mohla zřídit samostatná škola dívčí (ve skutečnosti již pro nedostatek schopného učitelstva byla koedukace pravidlem). Ve třídě koedukační musily dívky sedati v oddělených lavicích a musilo býti postaráno o dozor i v přestávkách.¹¹⁶⁷ Vyučování náboženské obstarávaly si jednotlivé konfese samy tak, že katecheta nebyl ani členem sboru učitelského;¹¹⁶⁸ společně se učilo jazyku mateřskému, počtům, zeměpisu a dějepisu, základům věd

¹¹⁶⁷ Školski glasnik 1912, 92.

¹¹⁶⁸ Srv. také Naši Dobu XIX, 427.

přírodních, krasopisu, měřictví a kreslení, hospodářství, zpěvu a tělocviku; dívky měly ještě šití a nauku hospodyňskou; nepovinně se učilo němčině.¹¹⁶⁹ V každé škole měl se žák naučiti číst a psát oběma úředními písmi, latinkou i kyrilicí, a teprve za války r. 1915 omezeno užívání kyrilice jen na vyučování náboženské, takže i vysvědčení mělo se vydávat jen v latině. Obvyklé dříve závěrečné zkoušky byly r. 1914 nahrazeny veřejnými slavnostmi školními.¹¹⁷⁰

Ač do škol veřejných mohly chodit děti všech vyznání, přece vláda bosenská zřizovala pro mohamedány ještě veřejné školy zvláštní, zvláště dívčí, hovic tak náboženské a společenské výlučnosti mohamedánů; tyto školy s úspěchem potom konkurovaly se starými mektebami, v nichž hodža svým primitivním způsobem učil zpaměti koranu.

Dozor na školy obecné měli po vzoru rakouském jednak inspektoři okresní jako stálí referenti úřadů krajských, jednak odborní referenti zemské vlády sarajevské; konfesijní školy pravoslavné měly své dozorce zvláštní; na soukromé školy dozírali sice také inspektoři státní, ale učitelé nebyli nuceni dbátí jejich pokynů, — ustanovení tedy velmi podivné.

Pro ty, kdož vychodili školu obecnou a nechtěli vstoupiti do střední, slíbila vláda jako pokračování zřizovati ještě dvě třídy další.¹¹⁷¹ Jejichž úkolem mělo býti rozšíření vědomostí a dovedností o potřeby praktické a místní; v těchto dvou třídách, jež mohly býti i ústavem samostatným, měli vedle ředitele učiti zvláštní učitelé odborní a pomocní. Ve skutečnosti nebylo až do války ani jediné školy toho druhu a toliko pro dívky exi-

stovaly tři vyšší školy národní a osm konfesijních.¹¹⁷²

Konečně zřizovala vláda bosenská také kursy pro dospělé analfabety, jež na př. r. 1911/2 konány na 65 školách obecných nebo konfesijních.¹¹⁷³ Návštěva těchto kursů byla vzhledem k velikému počtu analfabetů bosenských stále neveliká (roku 1911/2 na př. jen 1100) a trpěla jmenovitě nedostatkem finančních prostředků; ku podivu ani tu prý vláda nevedla si dosti nestranně, ježto podporovala zase především kursy mohamedánské, kdežto učitelům pravoslavným činila naopak leckteré potíže.

Pro vzdělání učitelstva škol elementárních byl zřízen jediný zemský mužský ústav v Sarajevě, jež koncem r. 1912 měl 125 chovanců;¹¹⁷⁴ podobně pro učitelky byl jediný zemský ústav tamže, otevřený teprve 1910, jež měl koncem 1912 pouze 82 chovaneček; mimo to měly dívčí pedagogium jep-tišky „dcery božské lásky“ (v touž dobu s 71 chovankami), rovněž v Sarajevě; konečně existoval i ústav pro vzdělání mohamedánských hodžů¹¹⁷⁵ (dar-ul-muallinim). Platy učitelské upraveny posléze před válkou 1912 podle platů úřednických XII.—IX. hodnostní třídy v dosti složitém systému:¹¹⁷⁶ zatímní učitel s adjutem 1200 K mohl již po roce, nejdéle však do tří let vykonati učitelské zkoušky, načež byl ustanoven definitivně a zařazen do III. stupnice platové, odkud automaticky postupoval vždy po 12 letech do II. a I. stupnice;

¹¹⁷² Školski glasnik 1913, 357 sl., osnovu uvádí Učitelj 1921, I. 373.

¹¹⁷³ Stj. Blažekovič Analfabetski tečaj u Bosni i Hercegovini v časopise Hrvatski učiteljski dom III. 1910, 2 sl. — Srv. i Pedagog. Rozhledy XXIII. 48.

¹¹⁷⁴ Roku 1915 byl přeložen do Derventi (Hrvatski učiteljski dom 1916, 20).

¹¹⁷⁵ Školski glasnik 1915, 365.

¹¹⁷⁶ Hrvatski učiteljski dom 1915, 20 a Školski glasnik 1915, 115 (data uvedená v Učiteljských Novinách XXX. 334 a v časop. Srpska škola 1912, 82, nebyla správná).

¹¹⁶⁹ Podrobnou osnovu, která vlastně pocházela z r. 1887, ale doplněna byla teprv 1908, uveřejnil s didaktickými pokyny Školski vjesnik 1909 v čísle 8. a to v recenzi maximální a minimální.

¹¹⁷⁰ Školski glasnik 1914, 287.

¹¹⁷¹ Srv. Pedagogické Rozhledy XXIII. 48.

po 35 letech služby získal nárok na plnou pensi. Základní plat definitivního učitele obecné školy byl 1400 K, učitelé vyšších škol obecných a cvičných tříd 2000 K; dále měli učitelé místní přídávky 550—850, resp. 700—1000 K podle třídy hodnostní, konečně učitelé obecných škol měli čtyři kvadrienálky po 200, dvě po 300 a dvě trienálky po 200, takže z počátečního platu 1950 (1400+550) stoupli až na 4250 K; učitelé cviční měli sedm kvadrienálek po 300 K. Kde byl naturální byt, snížen místní přírdek o 40 %. Funkční přírdek řídicích učitelů byl 100—200 K podle počtu tříd, ředitelů 400 K. Okresní školní inspektoři byli vybírání z učitelstva škol obecných (stejně tak i jejich pomocníci, pristavové) a měli funkční přírdek 1000 K (pristavové 400). Polovici nákladu na platy učitelské nesly samy obce, polovici země.

Poměry právní a disciplinární učitelstva bosenského byly upraveny posléze nařízením z roku 1910;¹¹⁷⁷ učitelům mimo jiné nařízeno, aby přicházeli do školy čtvrt hodiny před vyučováním, aby vyučování začínali i končili modlitbou, v přestávkách účastnili se her žákovských, dozírali na žactvo i při službách Božích, sami při nich zpívali a — dvakrát za rok chodili ke zpovědi. Všichni učitelé byli dále povinni připravovati se písemně na každou hodinu; teprve nařízením z konce roku 1912¹¹⁷⁸ stanovilo, že se příprava písemná nemusí vyžadovati od těch, kdož působili s prospěchem. Celibát učitelek zaveden teprve 1906 a provdání učitelky mělo se odtud za dobrovolnou resignaci na úřad; vyňaty byly jen případy, kdy se učitelka provdala za učitele, neboť takové učitelky směly zůstat i ve službě školní i nadále, ale požívaly jen polovice místních přídávků.

Celkový stav elementárního školství bosen-

ského nebyl nikdy valný. V zemi, jež již r. 1895 měla 1.600.000 a před válkou jistě přes 2 miliony obyvatelů¹¹⁷⁹ a přes 51 tisíc km² rozlohy, bylo ještě r. 1909 sice 278 četnických stanic, ale jen 268 veřejných škol, a to většinou jen v místech, kde bylo četněji usazeno úřednictvo; děti chodilo do školy sotva 15 % povinných; přednostou školského referátu byl člověk bez nejmenšího pedagogického vzdělání, bývalý vojenský auditor.¹¹⁸⁰ Podle statistiky ze šk. r. 1911/2,¹¹⁸¹ tedy těsně před válkou, bylo všeho všudy 519 škol obecných, a to 357 veřejných, 150 konfesijních (118 pravoslavných, 50 katolických a 2 evangelické) a 12 soukromých. Z 557 veřejných škol bylo 50 samostatných chlapeckých a 15 samostatných dívčích, ostatní byly smíšené. Jedna škola připadala na 99 km² a 3657 obyvatelů; do školy chodilo vskutku jen 48.425 dětí ze 284.706 povinných, t. j. něco přes 19 %. Učitelů bylo 1042 (z těch asi 60 % mužů); na jednoho učitele připadalo 46 žen, mimo to bylo 654 katechetů různých vyznání. Mohamedánských mekteb původních nebo reformovaných bylo 1357 pro 65.000 dětí; pro mohamedánské dívky byla v Sarajevě škola s 95 žačkami. Celkový průměrný počet škol bosenských nedosahoval před válkou ani průměru v Černé Hoře, natož v Srbsku nebo Chorvátsku; odtud se vysvětlil horentní počet analfabetů, který sama úřední statistika udávala pro r. 1910 ještě na 87,24% průměrem! (u mohamedánů byl 94,65, v kraji bihačském přes 94%).

Vláda zcela patrně nadržovala mohamedánům a katolíkům na újmu pravoslavných Srbů: tak r. 1907/8 připadala v katoru Derventi, převahou katolickém, jedna škola na 1576 obyvatelů, v Mostaru na 2840, ale v pravoslavném katoru Lubici

¹¹⁷⁹ Podle časop. Domácnost a škola IV., 27 bylo r. 1910 v Bosně již 1.951.802 obyv.

¹¹⁸⁰ Srv. Prosvetní glasnik 1911, 47, Pedagogické Rozhledy XXIV, 158, Čas 12, června 1910.

¹¹⁸¹ Školski glasnik 1915, 327.

¹¹⁷⁷ Školnyj kalendar časopisu Narodnoje Obrazovanije 1911, 27.

¹¹⁷⁸ Školski glasnik 1915, 12.

na 21.454 v Banjaluce docela na 46.208.¹¹⁸² Odtud se vysvětlí také značný počet škol pravoslavných, které si Srbové vydržovali musili svépomocí, podobně si sami zřizovali knihovny a budovy školní a vydržovali i hojně studentů v cizině, v čemž největší horlivost vyvíjel od r. 1902 obětavý spolek Prosvjeta. V zemi tak vysloveně slovanské existovalo také několik škol německých a maďarských (těchto bylo r. 1912 již čtvero), ač v Bosně podle statistiky byla Maďarů sotva jedna třetina procenta!¹¹⁸³ Značnou závadou byla pestrost náboženského vyznání i nedostatečná tradice výchovná: nejdívnější bylo, že učebnice školní nesouhlasily s osnovou a že teprve r. 1917 vláda podnikla jejich revisi.¹¹⁸⁴

* * *

V oboru škol středních měla Bosna před válkou tři zemská vyšší gymnasia a jedno nižší. tři gymnasia církevní, dvě zemské reálky (z nich ústav v Banjaluce se měnil v reálné gymnasium), konečně počátkem šk. r. 1912/3 otevřena první třída nižšího reálného gymnasia v Derventi.¹¹⁸⁵ Učebné osnovy všech tří typů středoškolských upraveny byly podle osnov rakouských;¹¹⁸⁶ osnova gymnasií ryzích měla mimo obvyklý počet hodin náboženství celkem 26 hodin srbochorvátštiny, 48 hodin latiny (v I. a II. po 7, v VII. a VIII. po 5, v ostatních třídách po 6), řečtině nebo staroarabštině učilo se od III. tř. po 4 nebo 5 hod., celkem 28, dále němčině nebo maďarštině 26 hod. (v I. a II. po 4, v ostatních po 5), zeměpisu a dějepisu celkem 50, matematice 25 (jako na rakouských gymnasiích), přírodním vědám 21, resp. v II. běhu 25, filosof. propedeutice 4 hodiny (jako u nás),

¹¹⁸² Srpska škola IV. 5.

¹¹⁸³ Školy ty vláda jihoslovanská po válce ovšem zrušila.

¹¹⁸⁴ Hrvatski učiteljski dom -917, 75.

¹¹⁸⁵ Školjski glasnik 1915, 365.

¹¹⁸⁶ Tamže 1912, starší osnovy má Horn v uv. sp. 116.

kreslení jen v nižších třídách po 2 hod., psaní jen v I. tř. 1 hod., tělocviku všude po 2 hod., celkem 29—32 hodin ve třídě, úhrnem 247, resp. 249. Neobligátně učilo se na gymnasiích zpěvu, kreslení, ve vyšších třídách franštině, italštině, turečtině (od r. 1912), stenografii, od r. 1914 též angličtině a praktickým cvičením přírodopisným.¹¹⁸⁷

Na reálkách, které byly v Bosně osmitřídní, učilo se podle osnovy z r. 1914¹¹⁸⁸ náboženství celkem 15 hodin (v VIII. jen 1 hod., v ostatních třídách po 2), srbochorvátštině 25, němčině 29, franštině 20 (III. tř. 5, od IV.—VIII. po 5), zeměpisu (samostatnému od I.—VII.) 15, dějepisu (od II.—VIII.) 19, matematice 27, přírodním vědám 38 (a to přírodopisu 15, fyzice 14, chemii 11), geometrii a deskriptivě (od II. tř.) 17, kreslení (ve všech třídách) 25, psaní (jen v I. tř.) 1, tělocviku¹¹⁸⁹ 16 (všude po 2); propedeutice (pouze v VIII.) 5, celkový počet hodin byl 27—32 týdně, na celém ústavu 248.

Konečně pro gymnasia reálná vydána byla nová osnova r. 1915, opět po vzoru rakouském;¹¹⁹⁰ náboženství předepsáno opět 15 hodin (jako na reálkách), srbochorvátštině 26 (v I. a II. po 4, v ostatních po 5), latině 45 (v I. a III. tř. po 6, v ostatních po 5), němčině nebo maďarštině 26 (jako srbochorvátštině), franštině (od III.) 18, dějepisu a zeměpisu 29, matematice 24, deskriptivě (od II.—VII.) 9, přírodním vědám 30, propedeutice (v VIII.) 3, kreslení (od I.—IV.) 11, tělocviku 16, krasopisu (v I.) 1, celkem v I. tř. 29, v II. 30, v ostatních po 32 hodinách týdně, úhrnem tedy 251.

Rok školní počínal se na bosenských středních školách 1. září; pro přijetí do I. tř. stanovená hranice věková 10—15 let, absolvování 4. tří-

¹¹⁸⁷ Tamže 1914, 258.

¹¹⁸⁸ Tamže 1914, 55 sl.

¹¹⁸⁹ Pro něj vydána byla nová osnova po vzoru rakouském (Školjski glasnik 1915, 457).

¹¹⁹⁰ Tamže 1915, 185.

dy obecné a průkaz tělesného zdraví;¹¹⁹¹ po příkladě chorvátském místo přijímacích zkoušek zavedeno bylo přijetí všech přihlášených na zkušební období, načež nezralí žáci nejděle o vánocích, ne-li již v říjnu, byli vyloučeni. Žákům vyšších tříd bylo dovoleno účastniti se cvičení v tělocvičných sdruženích,¹¹⁹² ale jen s řadou kautel, za to bylo jim (stejně jako u nás) zakázáno přímé účastnění v akcích politických a v demonstrativních stávkách.¹¹⁹³ Jako u nás bylo i v Bosně od r. 1912 dovoleno dívkám hospitovati na školách chlapeckých, buď v některých buď ve všech předmětech (mimo tělocvik), při čemž však v respiriích musily se dívky zdržovati ve zvláštní oddělené místnosti a směly vcházeti do třídy až zase s učitelem; hospitující dívky mohly býti jako u nás přibírány k t. řeč. orientačním zkouškám.¹¹⁹⁴

Při některých bosenských středních školách byly zřízeny konvikty žákovské, mimo to v každém ústavě mělo býti postaráno o zvláštní studovnu žákovskou. V poslední době před válkou aplikovány na Bosnu také nové rakouské předpisy o zkouškách maturitních (s nepatrnými změnami) i o platech profesorských (suplenti měli jednotné adjutum 2000 K, skuteční profesori platy stejné jako rakouští před vydáním profesorské pragmatiky).¹¹⁹⁵

Jako kuriosum připomínám, že prý vláda buďapešská chystala se otevřítí maďarské nižší gymnasium v Sarajevě:¹¹⁹⁶ pro koho ten ústav měl býti určen, když počet Maďarů v Bosně byl ve skutečnosti tak nepatrný, bylo opravdu záhadou. Naproti tomu z příčin, které byly na jevě, vláda

rakouská zvláště po atentátu sarajevském omezila značně školskou autonomii Srbů, ježto prý na školách bosenských byla pěstována velkosrbská propaganda;¹¹⁹⁷ oznámila dále, že budou všechny ústavy střední postátněny; konečně pro lepší dozor nad žactvem zavedeno povinné nošení čapek studentských po vzoru důstojnickém se stříbrnou nebo zlatou šňůrkou (žáci studující s vyznamenáním nosili po dvou šňůrkách) a označením druhu ústavu vpředu na rosetě čapky (u mohamedánů fezu tmavorudého¹¹⁹⁸). Překvapuje, že od r. 1900 byla v Sarajevě také soukromá střední škola pro dělníky, jež absolventy škol obecných chtěla vzdělati v oborech středoškolských; zakladatelem školy byl Vidovic.¹¹⁹⁹

* * *

Odborné školství bosenské bylo jen v počátcích. Pro vzdělání hospodářské existovala v Sarajevě lesnická škola s kursy lukařskými, zřízená teprve 1907; v oboru průmyslovém byla technická střední škola tamže, jež na př. r. 1912/3 ve třech ročnících měla všeho všudy 53 žáků (další ročníky se ještě chystaly), mimo to byly dvě zemské školy průmyslové (v Sarajevě a Mostaru) s kursy pokračovacími, kreslířskými, šoférskými, kursy pro analfabety i výcvik v němčině atd.; sem bylo lze přiřaditi i čtyři dívčí školy pro šití prádla a šatů, otevřené krátce před válkou.¹²⁰⁰

Nejlépe poměrně bylo opatřeno vzdělání obchodní, pro něž existovaly jednak dvouleté školy (s povinným tělocvikem!), jednak tříleté ústavy

¹¹⁹¹ Tamže 1914, 149.

¹¹⁹² Tamže 1915, 54.

¹¹⁹³ Tamže 1914, 6.

¹¹⁹⁴ Tamže 1914, 3.

¹¹⁹⁵ Školski vjesnik 1909, čís. 5., str. 51, Školski glasnik 1912, 41, Nastavni vjesnik XIX, 58.

¹¹⁹⁶ Pedagogické Rozhledy XXVII, 272.

¹¹⁹⁷ Počet žáků, vyloučených tehdy z jednotlivých ústavů jihoslovanských v Rakousku vůbec, byl vskutku enormní.

¹¹⁹⁸ Věstník čes. profesorů XXIII, 85.

¹¹⁹⁹ Neue Erziehung 1925, 771, podle něhož r. 1925 bylo na škole té 150 žáků v stáří 12–50 let ve dvou kursech vedoucích až k maturitě.

¹²⁰⁰ Osnovy jejich uveřejnil Školski glasnik 1915, 451.

s dvouletou přípravkou, jež byla shodna s dvěma třídami reálky. Mimo nauky obchodní učilo se v těchto školách i náboženství (!) a vědám přírodním a nepovinně moderním jazykům; do oboujích škol od r. 1912 mohly býti přijímány také dívky, ale jen pokud místo stačí a pokud pro ně nebude zřízena škola zvláštní. Absolventi obchodních škol mohli vstupovati i do učitelských ústavů i do škol kadetních.¹²⁰¹ Vedle těchto škol, jichž bylo celkem devět (tři tříleté, šest dvouletých) a pro něž osnova vydána r. 1912,¹²⁰² otevřena počátkem škol. roku 1912/3 zemská akademie obchodní v Sarajevě o čtyřech třídách.¹²⁰³

R. 1915 vydán také zkušební řád pro kandidáty učitelství na vyšších školách obecných a školách obchodních. Zkušební komise určena byla zatím jedna v Sarajevě na tři léta: skupiny zkušební pro vyšší školy obecné byly tři: gramaticko-historická (v tom vedle srbochorvátštiny němčina nebo maďarština), matematicko-přírodovědecká a matematicko-technická. Kdo chtěl získati aprobaci ještě také pro obchodní školy, musil se podrobiti ještě doplňovací zkoušce z obchodních věd, upravené zase podle oněch tří odborů; k této zkoušce připouštěli se i učitelé obecných škol a absolventi středních i jiných škol.

Konečně k vysokému školství bylo lze počítati dva ústavy pro vzdělání duchovních (pravoslavných v Reljevu, katolických v Sarajevu), mohamedánský ústav v Sarajevu pro vzdělání šeriátních soudců, konečně asi dvacet medres, t. j. ústavů pro vzdělání mohamedánských katechetů i duchovních. R. 1915 se objevila podivná zpráva, že prý vláda chce v Sarajevě otevřítí dokonce novou universitu srbochorvátskou; místo toho problematického podniku, k němuž ostatně tehdy nedošlo vůbec, bylo by bývalo rozhodně lepší do-

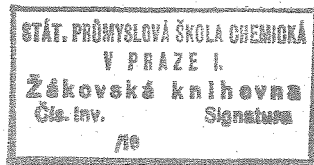
¹²⁰¹ Hrvatski učiteljski dom 1915, 79.

¹²⁰² Školski glasnik 1912, 1 a školski vjesnik 1909, 1, 7 sl.

¹²⁰³ Školski glasnik 1915, 65 sl.

plniti dříve a vypraviti náležitě universitu záhřebskou, na níž studovala daleká většina Jiho-slovanů rakouských.

Po přivtělení Bosny ke království SHS přetváří se všecko její školství stejně jako chorvátskoslavonské spolu se srbským v nový jednotný systém, jak bude vylíčeno svým místem ve svazku III.

O Janu Vlastimilovi Steyskalovi (tak znělo vskutku jeho křestní jméno), „zasloužilém učiteli a nadšeném vlastenci a horlivém buditeli národním na Moravě“, jenž r. 1848 svolal do Slavkova první sjezd učitelstva českoslovanského (ve dnech 10.—13. října), stručný životopis napsal A. K. Víták do Urbánkova Kapesního kalendáře českého učitelstva na rok 1905/6; životopis ten znovu otištěn ve spisku Pavly Křičkové Život a dílo Marie Steyskalové, starosty Útulny ženské v Brně, 1929, 105—110. — Marie Steyskalová, známá sociální pracovnice moravská, byla dcerou Jana Vlastimila Steyskala.

(mimo speciální publikace uvedené svým místem v textu nebo poznámkách).

Spisů jednajících o vývoji školství rakousko-uherského na všech stupních je počet nepatrný. Základní dílo, psané spíše populárně než vědecky, podal Gustav Strakosch-Graszmann ve své *Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens 1905*, z něhož čerpali mimo jiné v příslušných partiích jmenovitě Wilh. Zenz, Ferd. Frank a Ed. Siegert pro učebnici učitelských ústavů rakouských (*Geschichte der Pädagogik 1910*), dále Joh. Kober ve spise *Das österreichische Schulwesen der Gegenwart 1925*; u nás vydala Dr. Abby Faimonová (pseudonym) plagiát *Strakosche-Graszmann* jako původní dílo s názvem *Dějiny školství rakouského ve 2 dílech* (bez udání roku). — Objektivně psaných a dokumentárně doložených dějin rakouského školství ve větším rozsahu není dosud vůbec.

Zastaralý a příliš stručný je článek Fickerův v Schmidově *Enzyklopädie des gesamten Erziehungs- und Unterrichtswesens s. v. Österreich-Ungarn*, jakož i téhož spisovatele *Bericht über österreichisches Unterrichtswesen 1872* (u příležitosti světové výstavy vídeňské), nově zpracovaný Erichem Wolfem 1882.

Nepřístupný mi byl spis J. C. Endea *The public education of Austria 1888*.

Články nestejně hodnoty a šíře přinesly o rakouském školství všechny encyklopedie pedagogické, jmenovitě Reinova, Loosova (tu je ku konci velmi podrobný soupis speciální literatury o jednotlivých stupních školy, podávající však mnoho zbytečného a vedlejšího), Roloffova; zastaralo příslušné heslo v *Ottově Naučném Slovníku s. v. Čechy 189*. *Strakosch-Graszmannova Bibliographie zur Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens* (v programu gymnasia v Korneuburgu 1901 a 1902) týče se jen středních a vysokých škol a dnes ovšem také již nevyhovuje.

Několik spisů o školství rakouském vůbec a českém zvlášť vydal Jan Šafránek: *Vývoj soustavy obecného školství v král. Českém 1769—1895* (vyšlo r. 1897); *Z počátků ministerstva veřejného vyučování v Rakousku* (v programu reál. gymnasia v Praze-III. v Křemencově ul. 1914); *Rozvoj českého školství* (v Památku České Akademie 1898); největší spis: *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů, díl I. 1915* (r. 862—1848), *díl II. 1919* (od 1848). Bohužel všechny publikace Šafránkovy jsou leckde nespo-

lehlivé v detailech a také všeobecné hledisko auktorovo je příliš konservativní (srv. ostatně naprosto nepříznivý referát prof. Ot. Chlupa o posledním díle Safránkové ve Vědách české I. 253). — Příliš stručný a povrchní je Fr. Matouška Vývoj dějinný a informativní přehled veškerého českého školství 1911 (nákl. Časopisu čes. studentstva).

Jednotlivé stupně školství českého v rámci Rakouska probírají příslušné oddíly Laichtrovy České Politiky v díle V. (leccos je i tamže v díle III.) a Tobolkovy Politiky v díle II. (1925), která věnuje ovšem hlavní pozornost již školství v Republice československé.

Mapu školství českého podle stavu z r. 1913 vydal Fr. Mařatka (Mapa školství království českého).

Statistická data o školství českém za vlády rakouské publikovala občas Zemská statistická kancelář král. Českého (na př. v Statistické příručce král. Českého, r. 1909, jsou na str. 115 mimo jiné data o školství národním za r. 1906, o školství středním i odborném za r. 1904/5 a o vysokých školách za r. 1901/2 až 1906/7), podobně ve Zprávách zemského statistického úřadu král. Českého r. 1912 roč. XIX. jsou data o nákladu na veřejné školství v r. 1907 a stavby škol v letech 1904—8. Srv. také Jos. Mráze Příspěvky ke statistice národního školství 1912.

O správě školství rakouského nejlepší výklad je v Rauchbergově Österreichische Bürgerkunde 1914, kap. XII. (Die Unterrichtsverwaltung). — Srv. také spis C. Merhauta Samospráva v národním školství 1913 (vývoj autonomie školní od století XIII.).

O jednotlivých odvětvích a stupních školy rakouské (resp. české až do převratu) jedná nepřehledná řada monografií a článků časopiseckých, z nichž uvádím tuto jen věci nejcennější a výběr nejdůležitějších publikací starších.

O ŠKOLE OBECNÉ A MĚŠTANSKÉ:

Zastaralé jsou příslušné partie ve spise Sendlerové a Kobelové Übersichtliche Darstellung des Volkserziehungswesens II. 1901, 194 sl., a v Levasseurově L'enseignement primaire dans les pays civilisés 1897, 148 sl. — Cenu rovněž již jen historickou má dílo Jos. Alex. v. Helferta Die österreichische Volksschule, Geschichte, System und Statistik; z projektovaných čtyř dílů vyšly vůbec jen dva a to I. r. 1860 (Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Marie Theresia) a III. r. 1861 (System der österreichischen Volksschule, Vollständige Sammlung und geordnete Zusammenstellung aller über das österreichische Volksschulwesen in Kraft bestehenden Gesetze und Verordnungen), II. díl měl obsahovati

vývoj rakouské školy obecné od Marie Terezie do doby nejnovější a díl IV. data statistická. — Zastaral již také menší spisek Andr. Wilhelma Das österreichische Volks- und Mittelschulwesen in den Hauptmomenten seiner Entwicklung (od r. 1812), vydaný 1874.

Dosud cenná jsou díla:

Ant. Weisz Geschichte der österreichischen Volksschule, 2 svazky, 1904.

— Geschichte der Theresianischen Schulreform in Böhmen, I. 1906, II. 1908.

— Das Werden unserer Volksschule, 1918 (otisk školních řádů a organizačních osnov od salcurské synody 1569 až po Leopolda II.).

Phil. Watznauer Landesschulinspektor Johann Marresch (1806—1879). Ein Beitrag zur Geschichte des Schulwesens in Böhmen im vergangenen Jahrhundert 1914 (v programu něm. reálky v Litoměřicích).

Hammer Geschichte der Volksschule Böhmens 1906.

S. Nikolajev Narodnaja škola v Avstrij 1909.

Fr. Kroner Die Volksschule Österreichs von einst und jetzt 1889.

Ferd. Frank Die österreichische Volksschule von 1848—1898.

Fr. Jodl Zum Jubiläum des österreichischen Reichsvolksschulgesetzes 1909 (znovu otištěno ve sborníku jeho Vom Lebenswege II. 1917, 524).

Viktor Fadrus Zur Fünfzigjahrfeier des Reichsvolksschulgesetzes. Rückblick und Ausblick v časopise Volkserziehung, Pädagogischer Teil 1919, 35.

G. Loesche Inneres Leben der österreichischen Toleranzkirche 1915 (o vývoji evang. školství od tolerančního patentu do 1861).

O ŠKOLSTVÍ OBECNÉM A MĚŠTANSKÉM V JEDNOTLIVÝCH ZEMÍCH RAKOUSKÝCH:

Ign. Hübel Beiträge zur Geschichte der Wiener Normal-schule v časop. Volkserziehung 1912, Pädag. Teil 1 sl.

Ivan Lah Úvod v jožefínsko školstvo v časop. Popotník XXXIII. 1912.

Dimitz Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1815 (vyšlo 1874).

Ant. Behacker Materialien zur Geschichte der Volksschule des Herzogtums Salzburg 1912.

M. Opalek Z dzicjów szkolnictwa galicyjskiego 1915.

Bol. Ad. Baronowski Szkolnictwo ludowe w Galicyi w swym rozwoju liczebnym od roku 1868 do roku 1909 (vyšlo 1911 jako otisk z časop. Rodzina i szkoła).

M. Hajný Rozvoj ukrajinského národního školství v Bukovině v časop. Pedagogické Rozhledy XXV. 59 (je výtah ze spisu Ilarije Karbulického z r. 1907).
Lazarevič Vývoj obecného školství v Boce Kotorské v témže časopise XXVI. 841.

O ŠKOLSTVÍ OBECNÉM A MĚŠTANSKÉM V ČECHÁCH A NA MORAVĚ:

- F. V. Moravec Česká politika obecněškolská v Laichtrově České Politice V. 1915, 195.
F. Bělehrádek Školství menšinové a Ústřední Matice Školská, tamže, 355.
K. Buzek Národní školství, v Tobolkově Politice II. 1925, 14.
V. Gabriel Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století, 1894.
E. Havelka Rakouské školství za konkordátu, v časop. Pedag. Rozhledy XXVII., 685.
— Protestantské školství v Čechách a na Moravě 1910.
Ant. Jiráček Padesát let národního školství v Čechách v časop. Pedagogické Rozhledy XXIX., 245.
Fr. Slaměník Rozvoj školství národního zvláště na Moravě, ve Věstníku ústředního spolku jednot učitelských na Moravě VIII., 305.
Jos. Kozíšek — K. Pospíšil Ke 40. výročí zákonů školních 1909.
Prokop z Bohutína Česká expedice XX. století, 1920 (o počátcích českého školství v XIX. stol.).
Jos. Klíka České školství obecné před 40 lety a nyní, 1891. — 1848—1898. Půlstoletí našeho školství obecného a pokračovacího, 1898.
Fr. Holub Příspěvek k dějinám české školy v časop. Akademie XXIII. 1919, 176.
Příspěvky k dějinám českého školství národního v jednotlivých oblastech země podávají různé pamětní spisy učitelstva (na př. Česká škola na Náchodsku 1908 nebo Chotěbořsko I. 1911), dále vzpomínky a paměti učitelů, jmenovitě: Jan Vavřík Ze staré školy plzeňské 1921, Paměti kantora T. Jurna 1750—1817 (vydal Kl. Čermák 1904), V. Schulz Ze života českého učitele na konci XVIII. a na počátku XIX. stol. v časop. Český lid XIV. až XXI. (obsahuje zvláště četné dopisy a žádosti učitelstva kraje litomyšlského z let 1762—1817), Fr. Homolka Ze staré školy (v časop. Nový Svět roč. V.) a j. — Dějiny pražského školství v letech 1860—1914 redakcí Jana Dolenského sepsalo pražské učitelstvo (I. díl 1920); vznik a vývoj hnutí slonzáckého a s ním souvisící germanisací školství na Těšínsku vyřídil Ed. Míček 1924.

Příručky zákonů a nařízení o školách národních vydali u nás zvláště V. Müller (Právní základ národního školství v Čechách 1910), Fr. Šlemr (Právní svazky učitelstva veřejných škol národních v král. Českém 1905, Zřízení a navštěvování škol obecných v král. Českém 1906), Jos. Dostál (Katechismus nejdůležitějších zákonů a nařízení týkajících se národního školství na Moravě 1911), Jos. Šustal (Úvod do zákonů a nařízení školních 1911), K. Vorovka (Sbírka zákonů a nařízení vydaných pro školy obecné a měšťanské); různé zákony a nařízení (jmenovitě i říšský zákon o školách obecných, školské zákony moravské, normální osnovy, prováděcí nařízení zemské školní rady) vydal c. k. školní knihosklad; úplnou a velmi rozsáhlou sbírku Zákonů školských (zprvu redakcí K. Tučka, později S. Teplého) vydává Ústřední nakladatelství učitelstva československého v Praze. — Poučení o zkouškách dospělosti a způsobilosti učitelské vydal opětně V. Procházk a, německy Fr. Heinz 1907. — Pro celé Rakousko určena byla sbírka: Ferd. Frank Enzyklopädisches Handbuch der Normalien für das österreichische Volksschulwesen 1910; normálie jednotlivých zemí rakouských se týkající vydával od r. 1914 Leo Schedlbauer (Landesgesetze über das Volksschulwesen) nákladem vid. ministerstva vyučování. Srv. také spis Frankův Der Bezirks-Schulinspektor, sein Amt und seine Persönlichkeit 1912. Katalog učebnic českých škol obecných, měšťanských atd. vydal K. Nosovský 1908.

O ŠKOLE POKRAČOVACÍ:

- Leop. Weigner Duch moderní pokračovací školy průmyslové 1906.
— Zákonná, správní a finanční úprava živnostenského školství pokračovacího 1912.
— Dívčí školství pokračovací a odbojně jinde a u nás 1907.
— K reformě pokračovacího školství 1906.
— O úkolech a cílech dívčí a chlapecké školy pokračovací 1909.
— O výchově dorostu živnostenského 1902 a 1909.
— Mimoškolní výchova mládeže dorůstající 1909.
— Mravní a sociální péče o mládež živnostenskou 1911.
Ed. Černý Nutná reforma pokračovacího školství 1906.
Pokračovací školy živnostenské v Rakousku. Svod nejdůležitějších norem 1911 (totéž německy: Die gewerbliche Fortbildungsschule in Österreich 1910, 2. vyd.).

O ŠKOLÁCH MATEŘSKÝCH:

- K. Bolina Mateřské školy pražské. Jejich rozvoj v době 45letého trvání 1869—1914.

- E. Č. Dětskij sady v Avstro-Vengriji — časop. škola i žizň 1913 čís. 15, feull.
 Bericht über den ersten österreichischen Kindergärtnerinnen-Tag 1912.
 Památník vydaný na oslavu 40letého trvání stavu učitelek českých škol mateřských 1869—1909.

O ŠKOLÁCH POMOCNÝCH A POD.:

- Fr. Frenzel Hilfsschulgesetze, Gesetzliche Bestimmungen betreffend das Gesamtgebiet der Schwachsinnigenversorgung in Deutschland und in den Nachbarländern 1911.
 Ivan Tomašič Uzgojna skrb za zaštitu djece i mladeži 1911.

O UČITELSKÝCH ÚSTAVECH A UČITELSKÉM VZDĚLÁNÍ:

- L. A. Brůžek Naše ústavy učitelské a jejich příští reforma 1905.
 Jos. Kožíšek — F. Douhý Dvě přednášky o vyšším vzdělání učitelstva 1907.
 Jos. Kožíšek Der Staat und die Ausbildung der Lehrer Čechische Revue I. 147.
 Jos. Kožíšek — K. Pospíšil O reformě učitelského vzdělání 1908.
 Fr. Drtina O reformě učitelského vzdělání v Pedagog. Rozhledech XVIII. 1905 (též separátně).
 — K reformě učitelského vzdělání 1906.
 — Učitelské vzdělání dle návrhu Jednoty Komenského v Učit. Přehledě (též separ.) a v Čechische Revue III. 1909.
 Anketa Jednoty Komenského o organizaci učitelských akademií v Pedagog. Rozhledech XXI. (též separátně).
 Organizační statut ústavů ku vzdělání učitelů vydal česky c. k. školní knihosklad 1912.

O ŠKOLSTVÍ STŘEDNÍM:

- Jan Šafránek Za českou osvětu. Obrázky z dějin českého školství středního 1898.
 Vojt. Hulík Česká politika středoškolská v Laichtrově České Politice V., 454 sl.
 Vilém Appelt Střední školy a ústavy učitelské v Tolkovské Politice II., 52 sl.
 Jan Čeněk Střední školství 1926 (do srbštiny přeložili D. Prohaska a G. Ružič v Pedagogické knjižnici Ševičově).
 Jan Šafránek Reálné gymnasium. Obraz jeho vzniku, vývoje a osudů. Přehled jeho učebných osnov 1915.

- Typy reálných gymnasií a práva jejich absolventů k studiu na vysokých školách (v programu reálného gymnasia v Praze-III. v Křemencově ul. 1915, 11).
 Ant. Jarolímek Středoškolský vývoj v zemích koruny české od r. 1848—67 (v programu gymnasia v Zábřeze 1912).
 V. Hulík Veškeré druhy našich středních škol a oprávnění jejich absolventů 1909.
 V. Vedlík Dějiny technického učení v Praze I. 1906, 524 (o nejstarších českých reálkách).
 S. Frankfurter Österreich v Baumeisterově Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre für höhere Schulen I. Band, 2. Abteilung 1897, 259 sl. (má cenu jen historickou).
 Ewald Horn Das höhere Schulwesen der Staaten Europas 1907 (dnes již zastaralé).

O STAVU STŘEDNÍHO ŠKOLSTVÍ PŘED R. 1848:

- K. Wotke Die Jahreshauptberichte Langs und Ruttenstocks über den Zustand der österreichischen Gymnasien in den Jahren 1814—1834 v Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte 1914.
 — Das österreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias 1905.
 — Beiträge zur Gymnasiallehrerfrage in Österreich in den Jahren 1796—1800 v týchž Beiträge XII. 1911 (upozorňují, že Adler ve spise Die Unterrichtsverfassung Kaiser Leopolds II. 1917, 16 a 113, uvádí doklady nespolehlivosti prací Wotkeových).
 Fr. Simon Zustandsberichte des Studiendirektorats über die Gymnasien in Mähren und Schlesien 1810—1848 v Zeitschrift für die österr. Gymnasien 1915, 551.

O REFORMĚ BONITZOVĚ:

- Simon Bonitz' Verdienste um die österreichische Mittelschule v témž časopise 1914, 552.
 S. Frankfurter Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz 1895.

O DALŠÍM VÝVOJI STŘEDNÍ ŠKOLY RAKOUSKÉ:

- K. Klekler Zur Geschichte der österreichischen Realschule unter der Regierung Kaiser Franz Joseph I. v Zeitschrift für das Realschulwesen 1898, 691 sl.
 Ch. d' Elvert Geschichte der Studien-, Schul- und Erziehungsanstalten in Mähren und Osterr.-Schlesien 1857.
 Andr. Wilhelm Das österreichische Volks- und Mittelschulwesen in den Hauptmomenten seiner Entwicklung 1874.

Rozbor osnov před reformami Marchetovými podal Ant. Frank Der Lehrplan und die Instruktionen für den Unterricht an den Gymnasien in Oesterreich als psychologisch-methodische Einheit 1904.

O POSLEDNÍCH REFORMÁCH RAKOUSKÝCH:

- L. Singer Geschichte der österreichischen Schulreform 1911.
- S. Frankfurter Verlauf und Ergebnisse der Mittelschulenquete 1908 und andere Beiträge zur Geschichte der österreichischen Mittelschulreform 1910.
- Jan Šafránek Vídeňská anketa o reformě středoškolské, její výsledky a nový typ střední školy v časop. Osvěta 1909, 327.
- Fr. Drtina Aus der Mittelschulenquete v Čechische Revue II. 354.
- Fr. Bílý Paběrky ze středoškolské ankety vídeňské ve Věstníku českých prof. XV. 290.
- Jos. Šlégr Vládní anketa o reformě střední školy 1908. Bornecque Questions d' enseignement secondaire des garçons et des filles en Allemagne et en Autriche 1910.
- C. Rethwisch Höheres Unterrichtswesen und staatliche Gesamtentwicklung Oesterreich seit 1848 v Zeitschrift für Geschichte der Erziehung 1914, 25.
- O vzdělání profesorů středoškolských v Rakousku jedná svým místem
- H. Morsch Das höhere Lehramt in Deutschland und Oesterreich 1905 (Ergänzungsband 1907, druhý 1915).
- Sbírkou normálíí platných pro střední školy české vydal Ant. Šetelík 1905 (k tomu vyšel podrobný index 1907); podobnou sbírku německou pořídili Ad. Halma a Gust. Schilling s názvem Die Mittelschulen Oesterreichs. Sammlung der Vorschriften betreffend die Gymnasien, Realschulen und Mädchenlyzeen, 2 svazky 1911.
- Programy středoškolské sestavil Jak. Simon Anzeiger der österr. Mittelschulprogramme 1914.

O STŘEDNÍM ŠKOLSTVÍ DÍVČÍM, ZVLÁŠTĚ LYCEÍCH A TYPU VALAŠSKOMEZIŘÍČSKÉM:

- Fr. Drtina Dívčí školství u nás a jinde 1905.
- K. Šmídek Dívčí lycea 1901.
- Fr. Drtina—Okt. Wagner Eine neue Schule v Čechische Revue II. 113.
- Okt. Wagner Zur Reform des Mädchenbildungswesens in Böhmen, tamže I. 240.
- V. Dědina Z dějin ústavu v I. zprávě dívčího reálného gymnasia ve Valašském Meziříčí 1910/11.

A I. Vaňura Střední škola Dívčí akademie v Hlídce Času 1909, 34.

Jos. Bezdiček Pokus o český typ střední školy v Rakousku v časop. Střední škola 1922, XXIX., 119.

Okt. Wagner O lycejních kursech doplňovacích v programu měst. dív. lycea v Hradci Králové 1908/9.

Ant. Kudrnovský Definitivní reforma dívčích lyceí 1912.

Jos. Kollmann Organizace a vývoj dívčích lyceí se zvláštním zřetelem k dívčímu lyceu na Král. Vinohradech v progr. ústavu 1913.

Ženské studium na českých školách středních a vysokých. Almanach sdružení akademicky vzdělaných žen 1917.

O ŠKOLÁCH ZEMĚDĚLSKÝCH:

J. Gruber Politika odborného školství v Laichtrově České Politice V. 607.

Edv. Reich Zemědělské školství a vyučování v Č.S.R. v Tobolkově Politice II. 88.

— Příští vybudování zemědělského školství, zvláště vysokého na Moravě 1916 (otisk z Mor. Venkova).

Fr. Farský Příspěvky k dějinám hospodářského školství v Čechách, 2 sv., 1920 a 1922 (sahají až do roku 1918).

(Anonym) Školy kuchařské a hospodyňské (nákl. c. k. školního knihoskladu).

Jar. Adámek Počátky zemědělského školství v Čechách (otisk z výroční zprávy střední hospodářské školy v Chrudimi 1908/9).

(Anonym) Die erste Bauernschule in Böhmen (v knihovně Českého musea pod sign. 70 J 273).

Ed. Reich K padesátiletému jubileu trvání českého zemědělského školství na Moravě 1916 (otisk z Moravsko-slezské Revue).

Vl. Brdlík Historický přehled vývoje studia zemědělství na vysokých školách u nás, v Zeměděl. Archivu VIII.

Jos. Pešek České úsilí o vybudování škol odborných, zvláště zemědělských v Obzoru národohospodářském XXV. 121 (pod čarou uvedena starší literatura).

— Prvé české školy rolnické v revui Budoucnost II. 144.

O ŠKOLSTVÍ PRŮMYSLOVÉM:

J. Gruber v Laichtrově České Politice V. 672.

Arnošt Rosa Průmyslové a odborné školy v Tobolkově Politice II. 114.

L. Weigner Nedostatky a potřeby odborného a průmyslového školství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1912.

J. L. Mašek O vývoji průmyslového školství v Rakousku 1887.

O ŠKOLÁCH OBCHODNÍCH:

- J. Gruber v Laichtrově České Politice V. 841.
Fr. Zachoval Obchodní školství v Československé republice v Tobolkově Politice II. 121.
M. Facy L'enseignement commercial en France et à l'étranger 1925, 196.
James L. Hughes — L. R. Klemm Progress of education in the century 1907, kap. XXII. str. 476.
Jan Ctibor O školství obchodním (ve výroční zprávě obchodní akademie chrudimské za školní rok 1907/8).
— Vývoj obchodní akademie a nynější organizace její (v Almanachu téže akademie).
E. Gleichberg Die Entwicklung des Handelsschulwesens 1909.
Schmid Handelshochstudium (ve zprávách vídeňské Export-Akademie 1901—5).
Jos. Fuksa Vysoká škola obchodní 1920.

O ŠKOLÁCH UMĚLECKÝCH:

- Almanach Akademie výtvarných umění v Praze 1926.
Wissenschaftliche Unterrichtsanstalten und Kunstinstitute in Wien und Niederösterreich. Bearbeitet im k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht 1917.
O školství vysokém (speciální literaturu o jednotlivých školách vysokých Rakouska uvádí sborník Lüdtke-Beugel Minerva. Handbuch der gelehrten Welt I. 1911, 99 sl.).
Ot. Kádner Politika českého školství vysokého v Laichtrově České Politice V. 952.
— Školství vysoké v Tobolkově Politice II. 158.
Brockhausen Handwörterbuch der Staatswissenschaften I. Supplementband 771 (Österreichs Universitäten).
E. Mischler Österreichisches Staatswörterbuch IV. 650.
Pittolef v Revue de l'enseignement des langues vivantes 1922, XXX. 264.
O. Mendl Universitní studium 1916.
Sigm. Adler Die Unterrichtsverfassung Kaiser Leopolds II. und die finanzielle Fundierung der österr. Universitäten 1917.
P. Molisch Die deutschen Hochschulen in Österreich und die politisch-nationale Entwicklung nach dem Jahre 1848, 1922.
Jar. Goll Rozdělení pražské university Karlo-Ferdinandovy roku 1882, 1908.
Ot. Srdínko Pražské university 1910.
Fr. Mareš Obnovení university Karlovy 1921 (srov. i Osvětu, roč. 51, 1924, 1 sl.).
V. Novotný Universita Karlova v minulosti 1922.

- Die deutsche Karl-Ferdinands Universität in Prag 1899.
Die Entstehung und Rechtstellung der deutschen Universität in Prag 1919.
Das Gesetz vom 19. Februar 1920 über das Verhältnis der Prager Universitäten und seine Vorgeschichte 1920 (poslední tři publikace vydal akad. senát německé university).
Jos. Bartocha Čeština na bývalé universitě a stavovské akademii v Olomouci 1905.
Jaromír Sedláček Brno a česká universita (Moravskoslezská Revue 1920 čís. 7.—12.).
Fr. Drtina Druhá česká universita v Brně 1911.
L. Roth L'Université de Salzbourg et ses cours de vacances v Revue pédagogique 1912, II. 59.
K. Kaser Die Gründung der k. k. Franz-Josephs Universität in Czernowitz 1917.
H. Singer Einige Worte über die Vergangenheit und Zukunft der Czernowitzer Universität 1917.
J. Soukal Technické studium 1921.
V. T. Zadražil Technické studium 1915.
V. Velflík Dějiny technického učení v Praze I. 1906.
Fr. Stark Die k. k. deutsche Technische Hochschule in Prag 1806—1906.
A. v. Wretschko Die akademischen Grade namentlich an den österreichischen Universitäten 1910.
Fr. Drtina Universita budoucnosti (v Pedagog. Rozhledech XVII.).
Alb. Bašus Technické školství, jeho význam a reforma (Naše Doba XVIII. 550).
R. Wolf České studentstvo v době prvního třicetiletí české university 1882—1912, 1912.
Fr. Kubeč Slovanské studentstvo na vysokých školách v Rakousku (Přehled X. 700).
O. Scheuer Die geschichtliche Entwicklung des deutschen Studententums in Österreich 1910.
Alfr. Otto von Terzi Aus der Geschichte der Anfänge des deutschen Studententums in Österreich (Akademische Rundschau IV. 362).
Fr. Slavík Stručný dějepis Akad. čtenářského spolku 1869.
— Dějiny českého studentstva 1875.
Sbírku nařízení universitních vydali německy 1906 Leo Beck v. Mannagetta a C. v. Kelle s názvem Universitätsgesetze 1906, polsky Kaz. Kumaniecki Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich 1913; výtahy z nařízení potřebných studentstvu vydávaly občas všechny vysoké školy rakouské (také pražské).
O lidovýchově a extensích (viz i publikace uvedené v textu):

- J. Kalivoda Volné lidové školství v cizině a u nás 1911.
 Ant. Matula Lidová výchova v Tobolkově Politice
 II. 155.
 G. Fritz Das moderne Volksbildungswesen 1909, 77 a 84.
 L. Stern Wiener Volksbildungswesen 1910.
 J. Kosmonska Towarzystwo szkoły ludowej w Galicyi
 1908.
 Marijan Stępowski Towarzystwo szkoły ludowej jak
 powstało, co zrobiło i do czego dąży 1891—1911
 (o družstvu založeném Adamem Asnykem).

* * *

Literatura o školství uherském všech kategorií vůbec jest ještě daleko chudší než o školách v rakouské polovici býv. mocnářství, nehledíme-li arci k publikacím vydaným maďarsky; také příslušné partie encyklopedií pedagogických s. v. Uharn a Hongrie jsou ovšem daleko stručnější. Jediný větší spis německý: Eug. Szöllösi Das öffentliche Unterrichtswesen Ungarns in der Gegenwart I. Teil 1904 (Volksschulwesen) týče se jen školství elementárního a je vlastně jen souborem článků, jež před tím vycházely v Ungarische pädagogische Revue, vydávané Szöllösim v Budapešti (v tomto časopise vyšly pak i později další příspěvky v knihu nepojaté, ale pravidelně ne dost objektivně psané). Francouzsky vydán spis L'enseignement en Hongrie 1900 z nařízení ministerstva vyučování bez udání spisovatele; ze spisu toho pořízen jmenovitě i výtah do Buissonovy Encyklopedie s. v. Hongrie. Podobně anglicky vyšla úřední publikace Education in Ungary 1908. Dále nutno uvést:

- Imre Das ungarische Erziehungswesen v Pädagogisches Zentralblatt 1924, 499 (týče se většinou školství poválečného).
 Percy Alden Hungary of To-day. By members of the Hungarian government 1909 (jen jednotlivé partie).
 Special reports on educational subjects v anglickém časop. Board of Education VIII. 485.
 G. Jost Hongrie, Croatie et Slavonie v Revue pédagogique 1901, I. 272.

O OBECNÉM ŠKOLSTVÍ V UHRÁCH:

mimo právě uvedený spis Szöllösiův jednájí:

- Sendler-Kobel Übersichtliche Darstellung des Volks-
 erziehungswesens II. 1901, 569 (zastaralé).
 Levasseur L'enseignement primaire dans les pays civilisés 1897, 159 (rovněž).
 Bosnyak-Edelsheim-Gyulai Le droit de l'enfant et le système Hongrois protection de l'enfant 1911.

- Gündisch Das neue Volksschulgesetz 1907.
 L. Kramatta Historický vývoj uherského školství (Posel z Budče 1901, XXXII. 70).
 Boh. Pluhař Měšťanská škola v Uhrách (Škola měšťanská 1914, 380 sl.).
 K. Ember Über den ungarischen Volksunterricht v Bericht über den I. Internationalen Kongress für christliche Erziehung in Wien 1912.
 St. Szöllösi Vergangenheit und Gegenwart der ungarischen Lehrerbildung v Die Deutsche Schule 1918, 65.

O STŘEDNÍM ŠKOLSTVÍ V UHRÁCH:

- M. Kármán Ungarn v Baumeisterově Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre für höhere Schulen I. Band 2. Abteilung, 315 sl. (má cenu jen historickou).
 E. Horn Das höhere Schulwesen der Staaten Europas 1907², 108 a 111 (rovněž zastaralé).
 A. I. Friml Über das Mittelschulwesen und die Hochschulen Ungarns v Bericht über den I. Internationalen Kongress für christliche Erziehung in Wien 1912.
 Alf. Egner Le schole medie d'Ungheria v Rivista pedagogica VI. 564.

O ŠKOLÁCH HOSPODÁŘSKÝCH:

- T. S. Dymond Agricultural industry and education in Hungary 1902.

O ŠKOLÁCH PRŮMYSLOVÝCH:

- Jos. Szterényi L'enseignement industriel et professionnel en Hongrie 1900.

O ŠKOLÁCH OBCHODNÍCH:

- Béla Schack Das kommerzielle Bildungswesen in Ungarn 1915.

O ŠKOLÁCH VYSOKÝCH:

- mimo svrchu uvedený článek Frimlův:
 Rob. Gragger Die ungarische Universität ve sborníku Schairer-Hoffmann Die Universitätsideale der Kulturvölker 1925, 74.

O SLOVENSKÉM ŠKOLSTVÍ V UHRÁCH:

- (mimo publikace uvedené již v textu neb poznámkách):
 (Anonym) Slovenské školstvo v minulosti a v přítomnosti v časop. Slovenská škola I. 271.
 Ant. Jiráček ve sborníku Niederlově Slovanstvo 416.

Jan Burian Porubský *Obraz školství na Slovensku v Ročence pedagogické II. 1896, 77.*

O ŠKOLSTVÍ SRBSKÉM V UHRÁCH:

(mimo publikace uvedené již v textu):

- Ant. Jiráček *Školství pravoslavných Srbů v Uhrách a Charvátsku v téže ročence 91.*
Hanuš Klíma *Z dějin srbského školství v Uhrách v časop. Paedagogium VIII. 1886, 247.*
Dimitrij Kirilović *Srpské osnovne škole u Vojvodini y 18 veku 1929.*

O ŠKOLSTVÍ CHORVÁTSKÉM:

Úplného a soustavného vylíčení vývoje školství chorvátského není dosud vůbec, ale za to sebrána k němu látka velmi četná a rozsáhlá v jedenáctisvazkovém díle Ant. Cuvaje Gradja za povijest školstva kraljeviná Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas (Materiály pro dějiny školství v kral. Chorvátském a Slavanském od nejstarších časů do dnes) s četnými ilustracemi a velmi důkladným rejstříkem (2. vydání 1910—1913; I. vydání o 5 svazcích 1907—1912). K uvedenému německému spisu Szöllösiho připojil dodatek o chorvátském školství Vj. Dominiković s názvem *Das Unterrichtswesen Kroatien-Slawoniens* str. I. sl. (týče se všech stupňů).

Dále nutno uvést tyto publikace:

- Lj. T. *Hrvatsko Medjimurje s Prekomurjem v časop. Hrvatski učitelj 1925, 74.*
A. Gabršček *Gradišćanski Hrvati tamže 82.*
Josip Kirin *Razvitak pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji tamže 25.*
Step. Banović *Pregled dalmatinskog školstva od došetnja Hrvata do g. 1926 tamže 67.*
G. Jost *Hongrie, Croatie et Slavonie v Revue pédagogique 1901, I. 272.*
Niederlův *Sborník Slovanstvo* str. 459 sl.
Eug. Gelcich *Das kommerzielle Bildungswesen in Kroatien 1915.*
J. S. Mašek *O vývoji školství chorvátského a srbského v časop. Paedagogium IV. 1882, 208.*
Iv. Martinović *Krajiško pučko školstvo za vladanja cara i kralja Franje Josipa I. (s úvodem o starším školství) v časop. Hrvatski učiteljski dom 1918, 4.*

O ZAHŘEBSKÉ UNIVERSITĚ:

Ant. Cuvaj Gradja za povijest etc. 2. vyd. V. svazek, str. 544.

Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874—1924 (vyšlo 1925).

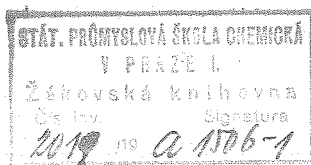
O ŠKOLSTVÍ BOSENSKÉM:

- Stj. Ilijić *Postanak i razvitak školstva u Bosni i Hercegovini v časop. Hrvatski učitelj 1925, 77.*
A. Hassmann *Obecné školství Bosny a Hercegoviny v časop. Naše Doba XIX. 1912, 254.*
(Anonym) *Razvitak školstva u Bosni i Hercegovini v časop. Učitelj 1921, I. 560.*
(Anonym) *Promjene u organizaciji školstva u Bosni i Hercegovini v časop. Školski vjesnik 1909, 1.*
Jovan Jovanović *Srpsko-pravoslavno školstvo u Bosni i Hercegovini tamže 395.*
M. Hajný *Školství v Bosně a Hercegovině v časop. Pedagogické Rozhledy XXVI. 726.*
Jan Třeštík *O školství v Bosně a Hercegovině v časop. Osvěta 1899, 645.*

O B S A H

Předmluva	9
§ 1. Úvod	13
Část prvá. Přehled vývoje školy do konce století osmnáctého	17
§ 2. Školství v dobách nejstarších	17
§ 3. Nejstarší školství církevní	20
§ 4. Školství v druhé polovici středověku	24
§ 5. Školství v době humanismu a reformace	30
§ 6. Školství v době protireformace	34
§ 7. Školství za realismu výchovného	38
§ 8. Školství pod vlivem pietismu	45
§ 9. Školství šlechtické	47
§ 10. Školství v době osvícenské a novohumanismu	49
Část druhá. Vývoj školství v bývalé říši rakousko- uherské od vlády Marie Terezie do konce války světové	56
§ 11. Počátky školství rakouského. Školství za Marie Terezie, Josefa II. a Leopolda II.	56
§ 12. Rakouská škola obecná za vlády Františka I. a Ferdinanda V.	69
§ 13. Rakouské školství obecné v prvních letech vlády Františka Josefa I. až do konkordátu	88
§ 14. Od konkordátu po nové základní zákony školní	108
§ 15. Od základních zákonů školních do školské novely	119
§ 16. Od školské novely po válku světovou	125
§ 17. Rakouská škola obecná za války světové	133
§ 18. Organizace rakouské školy obecné před válkou světovou	139
§ 19. Stav rakouské školy obecné před válkou světovou	160
§ 20. Rakouské školy měšťanské	180
§ 21. Rakouské školy pokračovací	188
§ 22. Ústavy družící se ke škole obecné jako instituce přípravné a podpůrné	193
§ 23. Učitelské ústavy	203
§ 24. Gymnasia	225
§ 25. Reálky	253
§ 26. Reálná gymnasia	264
§ 27. Střední školy dívčí	281
§ 28. Organizace rakouského školství středního před válkou světovou	294
§ 29. Stav rakouského školství středního před válkou světovou	331
§ 30. Školy hospodářské, lesnické a hornické	342

§ 31. Školy průmyslové	352
§ 32. Školy obchodní	358
§ 33. Ostatní školy odborné, zvláště umělecké a vojenské	364
§ 34. Vývoj rakouských universit od počátku století XIX.	368
§ 35. Organizace rakouských universit	379
§ 36. Rakouské university a otázka národnostní	393
§ 37. Rakouské techniky	411
§ 38. Ostatní školy vysoké. Lidov ýcho va v Rakousku	422
§ 39. Vývoj školství uherského až do konce světové války	425
§ 40. Organizace elementární školy uherské před válkou světovou	439
§ 41. Školy mateřské, pokračovací a měšťanské v Uhrách	444
§ 42. Vzdělání a postavení učitelstva škol národních v Uhrách	450
§ 43. Celkový stav elementárního školství uherského před válkou světovou	456
§ 44. Instituce souvisící s péčí o mládež	461
§ 45. Školství střední v Uhrách	464
§ 46. Školství odborné v Uhrách	477
§ 47. Školství vysoké. Správa školství v Uhrách	480
§ 48. Školství ostatních národností v Uhrách	486
§ 49. Školství elementární v Chorvátsku a Slavonsku do konce světové války	501
§ 50. Školství střední, odborné a vysoké v Chorvátsku a Slavonsku	515
§ 51. Školství v Bosně a Hercegovině do konce války světové	520
Literatura	535

Knižnice Nové cíle sv. 328